

CONSTANTIN C. GIURESCU

Profesor la Universitatea din București

I S T O R I A ROMÂNILOR

II

PARTEA A DOUA

DELA MIRCEA CEL BĂTRÂN
ȘI ALEXANDRU CEL BUN
PÂNĂ LA MIHAI VITEAZUL

Cu 177 de figuri în text și 4 hărți afară din text

EDIȚIA A PATRA, REVĂZUTĂ ȘI ADĂOGITĂ

FUNDAȚIA REGALĂ PENTRU LITERATURĂ ȘI ARTĂ

BUCUREȘTI 1943

30. XII. 1944

ORAȘELE SAU TÂRGURILE. SATELE

Primele orașe de pe teritoriul românesc s'au înlemneiat acum două milenii și jumătate pe țărmul mării. Forma de așezare tipică românească, n'a fost însă orașul, ci satul.

Un prim efect al năvălirilor barbare a fost desființarea vieții orașenești din Dacia Traiană. Coloniile și municipiile atrăgeau în chip firesc atenția celor veniți după pradă, de oarece ele adăposteau, în cuprinsul zidurilor, cele mai mari bogății, vesmintele, podoabele, obiectele de lux și banii. Asupra lor s'au năpustit deci în primul rând cei ce veneau de dincolo de Nistru sau dinspre miazănoapte. Dacă la noi distrugerea orașelor a avut un caracter radical, dacă nu constatăm — până acum cel puțin — în tot cuprinsul Daciei Traiane decât o singură așezare mai însemnată care să-și fi păstrat vechiul nume: Abrudul — și chiar asupra acesteia sunt discuții — faptul se explică, credem, prin următoarele împrejurări: Dacia a fost *prima* provincie «în calea răutăților»; aici au izbit întâi năvălitorii; efectele — sub raportul distrugerii și devastărilor — aici au fost mai puternice. Apoi orașele din Dacia — destul de numeroase — nu par a fi fost prea bine întărite; e o întrebare câte au avut ziduri de piatră. La 247, *colonia* Romula, deci un oraș de prima categorie, mulțumește împăratului Filip Arabul și fiului său pentru că au întărit-o printr'un zid circular. Ceea ce înseamnă că mai înainte nu avusese o asemenea apărare. Cu atât mai mult deci municipiile, orașe de categoria a doua.

Distrugerea orașelor din Dacia a fost atât de radicală, încât n'am păstrat, nu numai numele lor proprii, dar nici măcar numele generice. Toți termenii pe care îi întrebuințăm astăzi pentru a

designa o așezare mai importantă sunt de origine străină. *Târg* e slav (трѣгъ), *oraș* e unguresc (város) ca și *bâlcu* (bucșu); *iar-maroc* vine din germanul Jahrmarkt. Nu s'a păstrat nici colonia, nici municipium; iar civitas a căpătat un înțeles special, *militar*, nu civil, acela de cetate. Nu s'au păstrat de asemenea niciunul din termenii privind pe conducătorii sau dregătorii municipali. Duumviri, quatuorviri, edili, questori, toți acești termeni au dispărut.

Orașele de pe țărmul mării. Singura regiune unde se constată o continuitate de viață urbană pe teritoriul actual al statului

Fig. 100. — Ceramică bizantină găsită la Cetatea Albă, în săpăturile făcute acolo.

român, este țărmul mării. Era și normal să se întâmple așa. Aci au fost orașele cele mai vechi, întemeiate de Greci în secolul al VII-lea și al VI-lea înainte de Christos. Când au început năvălirile puternice barbare, după 250, aceste orașe aveau deja viață de opt-nouă veacuri. Ziduri puternice le apărau: se văd și astăzi ruinele impunătoare ale celor dela Histria și dela Mangalia. În caz de asediu pe uscat, exista puțința de aprovizionare și de ajutor *pe mare*. În sfârșit aceste orașe au avut și o intensă viață comercială, s'au aflat în calea marilor curenți de negoț, fie acela orientat Nord-Sud dela Baltică spre Bizanț, fie celălalt, dela Est la Vest, din Asia spre Europa Centrală. Vechiul Tyras dela gura

Nistrului, a existat în evul mediu, ca cetate bizantină, sub numele de *Maurocastron* (Μαυρόκαστρον). Săpăturile făcute aci au descoperit ceramică din extremul orient, ceramică persană din secolul al XIII-lea, precum și monete de argint și de bronz ale regilor armeni dela sfârșitul aceluiași secol. Aceste descoperiri ne dovedesc relațiile comerciale ce au existat între orașul dela gura Nistrului și ținuturile asiatice (vezi fig. 96—99 și 101—102). După 1241, Maurocastron ajunge sub stăpânirea Tătarilor, care-și așează aci vameșii lor. Intre 1300 și 1322, se constată că țarul Bulgar dela Târnovo, Svetoslav, avea anumite drepturi

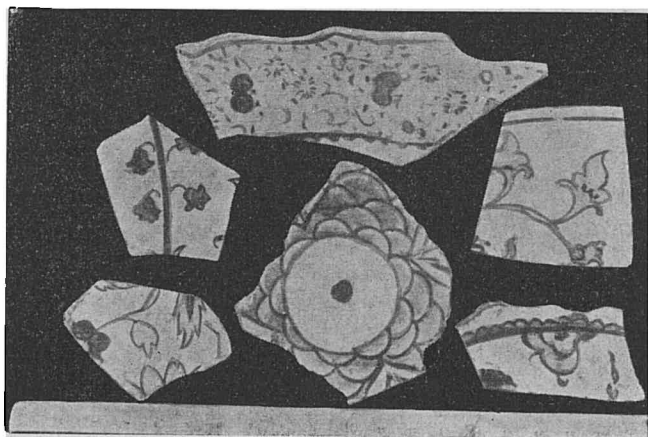

Fig. 101. — Fragmente de vase de falanță pictată, găsite la Cetatea Albă, în urma săpăturilor făcute acolo.

în acest oraș; se pare că hanul tătăresc Toktai îi îngăduise să ție aci o garnizoană și să perceapă el vama, ca răsplată pentru serviciul pe care îl adusese Svetoslav, ucizând pe Tciaka, fiul lui Nogai, adversarul lui Toktai. Dar stăpânirea bulgărească la Cetatea Albă n'a fost decât un simplu incident. După moartea lui Svetoslav, orașul reintră sub dominația Tătarilor dela care-l vor lua, la sfârșitul veacului al XIV-lea, Moldovenii. Încă din 1290, se constată raporturi comerciale cu Genovezii; aceștia aveau aici, la început, un depozit de mărfuri și câteva locuințe; treptat-treptat, cartierul lor s'a mărit și e foarte probabil ca ei să fi avut și o fortăreață, ale cărei ziduri au fost cuprinse apoi

în întăriturile mai noi, ridicate și prefăcute în mai multe rânduri, în cursul veacului al XV-lea de Moldoveni, iar mai târziu de Turci. Sub Roman Voevod (1391—1394), care se intitula cu mândrie domn al Moldovei « dela munți până la mare », Cetatea Albă era în mâinile Moldovenilor; aci a rezidat la început episcopul Iosif din pricina căruia a avut loc cunoscutul conflict cu Patriarhia de Constantinopol (vezi vol. I, ed. 4-a, p. 450—451). În privilegiul comercial acordat de Alexandru cel Bun negustorilor din Liov, în 1408, Cetatea Albă este menționată ca punct de vamă moldovenesc « către ținutul tătăresc ».

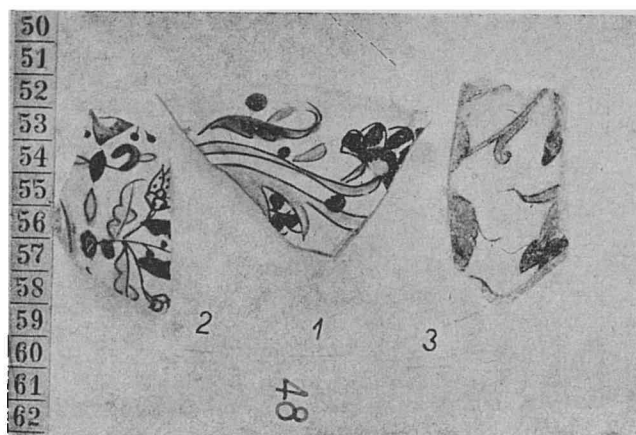

Fig. 102. — Fragmente de faianță pictată, găsite la Cetatea Albă, în urma săpăturilor făcute acolo.

44 Vechiul Tomis a avut, ca și Tyras, o existență neîntreruptă în tot cursul evului mediu. Bine înțeles, nu cu strălucirea de mai înainte; esențialul e însă că așezarea s'a păstrat. Cu numele de astăzi, apare ea în opera împăratului bizantin Constantin Porfirogenetul « Despre administrația imperiului », scrisă pe la 950: printre porturile dela miazăzi de gurile Dunării e trecută și « Konstantia » (εἰς Κωνσταντίαν). Cu acest nume o găsim și pe hărțile și portulanele de mai târziu, din veacurile XIV—XVI; Turcii i-au zis Kiustendge. Când a avut loc schimbarea vechiului nume, nu se poate preciza; fapt este că, încă în secolul IV, în timpul lui Constantius, care a dat o deosebită atenție apărării coastei,

exista, în imediata apropiere a orașului, un castru, numit, în cinstea împăratului, *Constantiana*. Cu vremea, numele a trecut asupra orașului.

Mai spre miazăzi, izvoarele menționează portul *Mangalia*: e vechiul oraș grecesc *Callatis*. Schimbarea numelui s'a produs înainte de secolul al XIII-lea; în harta zisă « pisană » (din Pisa!) dela sfârșitul acestui secol, aflătoare azi la Biblioteca Națională din Paris, citim « porto Pangalia ».

Pe locul unde era în epoca greco-romană *Tirizis*, găsim la începutul veacului al XIV-lea *Caliacra*, al cărei nume înseamnă în

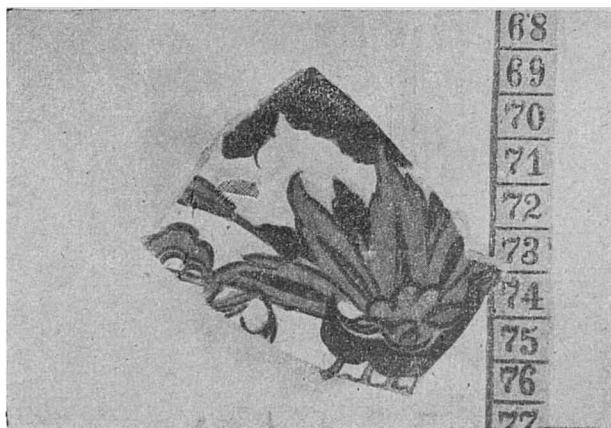

Fig. 103. — Fragment de faianță orientală pictată, găsit la Cetatea Albă. în săpături.

grecește « stânca cea bună » de oarece într'adevăr golful dela miazăzi de capul *Caliacra* oferă un admirabil adăpost corăbiilor, pe timp de furtună. Intre 1318 și 1323, *Caliacra* era posesiune a Patriarhiei din Constantinopol; mai târziu, în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, ea ajunge reședința despotului *Dobrotici*, dela care și-a luat numele și țara cuprinsă între Dunăre și Mare, *Dobrogea*. Un frate a lui *Dobrotici*, anume *Balica* — asupra naționalității lor istoricii n'au putut ajunge să se înțeleagă — stăpânea în 1346 la *Cavarna*, care apare și ea, împreună cu *Ekrene*, ca posesiuni ale Patriarhiei, între anii arătați mai sus. Pe locul portului *Cavarna*, fusese în antichitate orașul *Bizone*, distrus încă

cu secole înainte de Christos, de un cutremur; pe locul înfloritorului Dionysopolis, găsim *Balcicul*.

Nu toate orașele dela mare, din epoca greco-romană, au putut să-și păstreze însă ființa până astăzi. Vestita cetate a *Histriei*, care se specializase în comerțul cu pește, a dispărut, se crede, în veacul al VIII-lea după Christos. Se pare că *numele* ei s'a păstrat totuși până în veacul al XVI-lea; el e menționat sub forma turcească, *strābāghi* (= grădina sau via Histriei), în jurnalul campaniei din 1538 a lui Soliman Magnificul contra lui Petru Rareș. N'ar fi exclus ca să fie cuprins și în numele localității *Stravico*

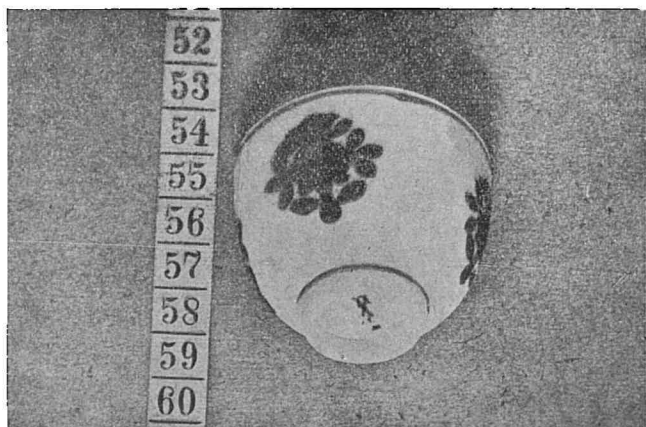

Fig. 104. — Ceramică apuseană (porțelan), din Mainz găsită la Cetatea Albă, în săpături.

(= Istra vico) al hărților medievale. Săpăturile, începute înainte de primul război mondial, de Vasile Pârvan, dau la iveală în fiecare an resturile clădirilor de odinioară, fac să apară treptat-treptat orașul, cu străzile, locuințele, edificiile publice și cu puternicul zid, din blocuri mari de piatră cioplită, care-l înconjură. Tot așa au dispărut și *Harpis*, pe coasta basarabeană, și *Carrum portus*, între Callatis și Tirizis, probabil la capul Șabla de astăzi.

Prin urmare, cele mai vechi așezări urbane, le găsim *pe coasta mării*.

Orașele de pe malurile Dunării. Mai puțin vechi, dar totuși anterioare și ele întemeierii Principatelor sunt acelea de pe Dunăre. În tot cursul evului mediu, Dunărea și-a păstrat însemnătatea

ei comercială și militară. Corăbiile și flotele de războiu bizantine au urcat și au coborât adeseori pe acest lesnicios drum. Aproape de vărsare, pe brațul din spre miazănoapte al Dunării, a fost portul și cetatea *Chiliei*. Numele pare a fi de origine greacă; el nu e tot una însă cu *Χιλή* dela finele veacului al XIII-lea, așa cum s'a crezut, acest ultim designând în realitate o localitate de pe țărmul asiatic al Bosforului. Intre 1318 și 1323, Chilia e trecută și ea în lista amintită mai sus de posesiuni ale Patriarhiei de Constantinopol (Κέλλια). În 1359, Genovezii cari aveau acum și aici un contoar comercial împiedecă pe Venetieni să

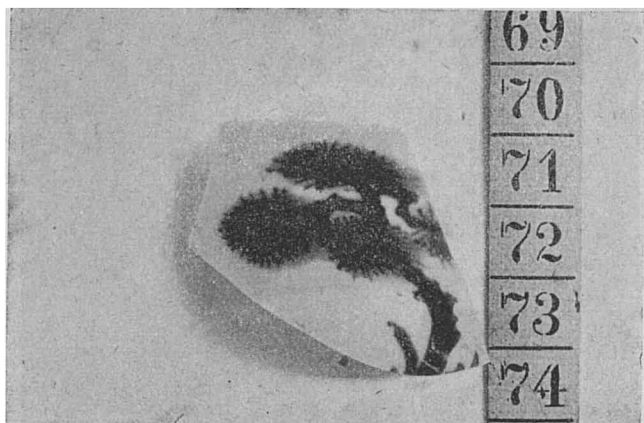

Fig. 105. — Ceramică japoneză sau chineză, găsită la Cetatea Albă, în săpături.

cumpere grâu din aceste părți. Ni s'a păstrat plângerea Venetienilor: ei întrebuintează numele, de origine greacă, *Licostoma*, care înseamnă « gura lupului » (compară cu Vâlcov care în rusește are același înțeles: (« brațul sau gura lupului »). Tot sub acest nume apare Chilia și într'o sumă de hărți și portulane din veacurile XIV—XVI. La început, orașul și cetatea au fost pe malul *drept* al brațului, acolo unde astăzi se află Chilia veche; Ștefan cel Mare, după ce a pus stăpânire asupra acestui însemnat centru comercial și militar, a ridicat însă în 1479 o nouă cetate *pe malul stâng*, care putea fi apărat mai ușor de Moldoveni. Pe acest mal, este astăzi Chilia nouă.

Un oraș dispărut, ale cărui urme s'au stins într'atâta încât există discuție chiar cu privire la *așezarea* lui, dar care în veacurile XIII și XIV a cunoscut o deosebită înflorire, a fost *Vicina*. Numele este, evident, latinesc. Prima mențiune o găsim în opera «Alexiada» a fiicei de împărat Anna Comnena, în care ni se spune că în anul 1086, această localitate era în stăpânirea unui conducător barbar, Sestlav, a cărui naționalitate a dat naștere la multe discuții. Între 1250 și 1280, exista aci, la *Vicina*, un episcop grec; lui i se adresează, în 1300, un grup numeros de Alani — de neam iranic, ca și Sarmații și Sciții — cari voiau să intre în serviciul

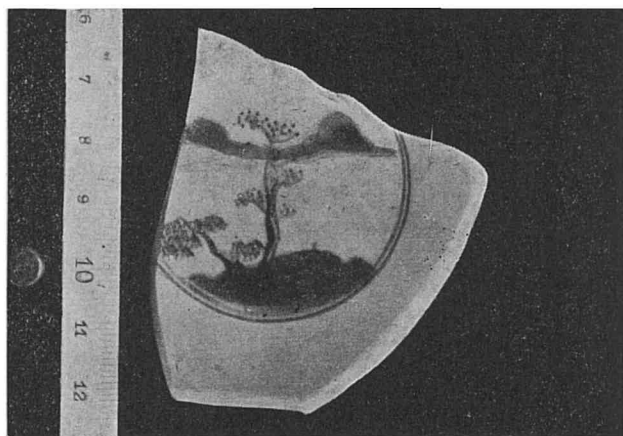

Fig. 106. — Ceramică japoneză sau chineză, găsită la Cetatea Albă, în săpături.

împăratului bizantin. În 1318, e citat un «mitropolit» de *Vicina*; îl vom găsi luând parte, între 1341—1348, la ședințele sinodului patriarhicesc din Constantinopol. Până la 1320 ca și în 1334, se constată o mănăstire franciscană la *Vicina*; unul dintre călugări va asista, în 1371, la consacrarea, la Cracovia, a episcopului catolic destinat noii eparhii dela Siret. Fiind un centru comercial însemnat — numai într'o lună și jumătate, dela 1 Iulie până la 16 August 1281 se încheie la Genova 27 de contracte de expediție de mărfuri, cu destinația *Vicina*, în valoarea de 3241 hiperperi și 18 carate și jumătate, deci o sumă considerabilă — era natural ca Genovezii să aibă și aici un antrepozit și o așezare: o-

constatăm în 1351. Curând după această dată însă, începe decadența. În 1359, mitropolitul de Vicina este transferat, prin hotărârea Patriarhiei de Constantinopol, în Țara Românească; luptele dintre Tătari și puterile creștine ale Europei orientale turbură și întrerup relațiile comerciale; negustorii încep să se îndrepte spre alte porturi. În sfârșit, cucerirea turcească dă ultima lovitură: Vicina își pierde cu totul însemnătatea. Pomenită încă de câteva ori, între 1442 și 1465, în socotelile înfloritoarei colonii genoveze dela Caffa, în Crimeia, ea nu va mai fi, în secolele următoare, decât o amintire.

Stabilirea *precisă* a locului unde s'a înălțat Vicina nu se va putea face decât pe temeiul de săpături; un ajutor prețios poate da *fotografia aeriană* grație căreia s'au făcut descoperiri importante de orașe dispărute în Siria, Libia și Algeria. Ultimile cercetări înclină pentru regiunea *Mahmudiei*, pe brațul Sf. Gheorghe: aci ar fi fost odinioară Vicina.

Portulanul genovezului Visconti, din 1318, menționează, la gurile Dunării, localitățile *Sfântul Gheorghe* (« Scti Georgy ») și *Sulina* (« Soline »). Ele existau de mai înainte: Sulina apare sub forma « Selina » (εἰς τὸν Σελινᾶν) în opera « De administrando imperio » a lui Constantin Porfirogenetul (circa 950 d. Christos).

Tulcea pare a avea și ea oarecare vechime; în harta Sasului Reichersdorf, dela jumătatea veacului al XVI-lea, e înfățișată ca oraș, prin două turnuri și un cerc, asemenea Iașilor; la 1569, Polonul Andrei Taranewski o numește însă « orășel » (« ain Stattlin mit Nammen Tulza »). În ce privește originea numelui, compară cu *Tulcin*, în Transnistria; sufixul -cea arată mai degrabă o influență turcă (cf. Isaccea!).

Despre *Isaccea* știm că a fost ocupată, pe la 1300, de unul din fiii stăpânitorului tătar Nogai, anume de Teki sau Tukulbug. Așezarea exista deci din secolul al XIII-lea, iar dacă legătura ce s'a făcut între numele ei și acela al stăpânitorului barbar, *Satza* (Σατζᾶ), din 1086, este exactă, atunci vechimea Isaccei e și mai mare. În 1331, geograful arab Abulfeda o considera ca « un oraș din Țara Valahilor ». Forma de azi a numelui, cu i inițial, se datorește, foarte probabil, Turcilor; aceștia au schimbat și numele Brăilei în Ibrail. *Brăila* se constată ca port muntean în privilegiul comercial din 1368, acordat Brașovenilor de către

Vlaicu Vodă. Așezarea, după toate probabilitățile, e anterioară întemeierii; numele ei vine, am spus-o și mai înainte — dela un nume de persoană: Brăilă, format întocmai ca și Chitilă, Zmucilă, Plesnilă, etc:

Babadagul exista în prima jumătate a secolului XIV. Indată după 1333, călătorul arab Ibn Batutah spune că acest oraș «este cel din urmă pe care-l stăpânesc Tătarii»; dela el până la hotarul împărăției bizantine sunt «18 zile de mers printr'o stepă în întregime lipsită de oameni».

Foarte vechi și cu o existență neîntreruptă în tot cursul evului mediu este orașul *Siliștra*. Din numele antic, de origine celtă, Durostorum, s'a format românescul Dârstor. Sub această formă, apare el în hrisoavele lui Mircea cel Bătrân către mănăstirile Cozia și Snagov. Numele actual se datorește Turcilor. Dintre mențiunile bizantine despre acest oraș, care a avut întotdeauna un însemnat rol militar, notăm pe aceea referitoare la luptele purtate cu Rușii lui Sviatoslav (972); apoi mențiunea despre stăpânirea conducătorului barbar Tatos zis și Halis în 1086—88 (cu acest prilej, orașul e numit, în izvorul care povestește faptul, *Dristra*: Δρίστρα); în sfârșit, însemnarea dintre anii 1318—1323 cuprinzând numele unor posesiuni ale Patriarhiei din Constantinopol: printre ele se află și Dârstorul (Δρύστρα).

Turtucaia pare a fi și ea anterioară întemeierii statului muntean; numele cel dintâi, Tutrakan, este de origine veche turcă, poate pecenegă sau cumană. Mai în sus, pe Dunăre, au existat, iarăși înainte de Basarab Intemeietorul, așezările dela *Corabia*. *Calafat* și *Severin*. Primul nume amintește «ράβια» bizantină, însă nu direct, ci mai de grabă prin intermediarul slav *corabli* (КОРАБЛ). Cel de al doilea redă însă exact grecescul «καλαφάτης» care înseamnă «cel ce smolește vasele». Aci, la Calafat, trebuie să fi fost o escală, o «schelă» pe românește unde se încărcau grânele Olteniei și se călăfătuiau adică se smoleau vasele. Pentru prima dată, e amintită această localitate în documentul din 5 August 1424, prin care Dan voevod întărește mănăstirii Tismana donațiile înaintașilor săi «satul Vadul Cumanilor cu Toporna și vama dela Calafat». Era prin urmare aici și un punct însemnat de trecere; se lua vamă, întocmai ca și la Slatina, la Giurgiu, la Brăila și în alte orașe. Severinul există în secolul al XIII-lea; el dă numele

banatului înființat de Unguri pe la 1230. Se mai văd și astăzi ruinele cetății pentru stăpânirea căreia au avut loc atâtea lupte între Români, Unguri și Turci. La 1330, Severinul era în stăpânirea lui Basarab Intemeietorul; mai târziu, Vlaicu și Mircea cel Bătrân îl vor avea și ei. La 1419 e cucerit de Unguri iar un secol după aceea, în 1524, cade în mâinile Turcilor.

Orașele din Ardeal. Dintre celelalte orașe de pe teritoriul actual al României, mențiunile documentare cele mai vechi le

Fig. 107. — Biserica Neagră și ruinele unuia din turnurile de apărare ale Brașovului.

avem pentru orașele *din Ardeal*. Aci, în jurul cetăților ridicate de Unguri și prin activitatea coloniștilor Sași, constatăm așezări mai importante încă din secolul al XII-lea. Castrul sau Cetatea Turda e pomenită pentru întâia dată la 1075, Oradea Mare pe la 1091, Alba Iulia la 1097, cetatea Orod (Arad) în 1132, cetatea Cluj în 1173, cetatea Kükülö, pe Târnava în 1197. Unele din aceste cetăți nu făceau însă decât să continue pe cele vechi româno-slave, pe care năvălitorii le găsiseră când au intrat în Ardeal. Este cazul *Bălgradului*, Alba-Iulia de astăzi, numită într'un text latin medieval, chiar așa, cu vechiul nume :

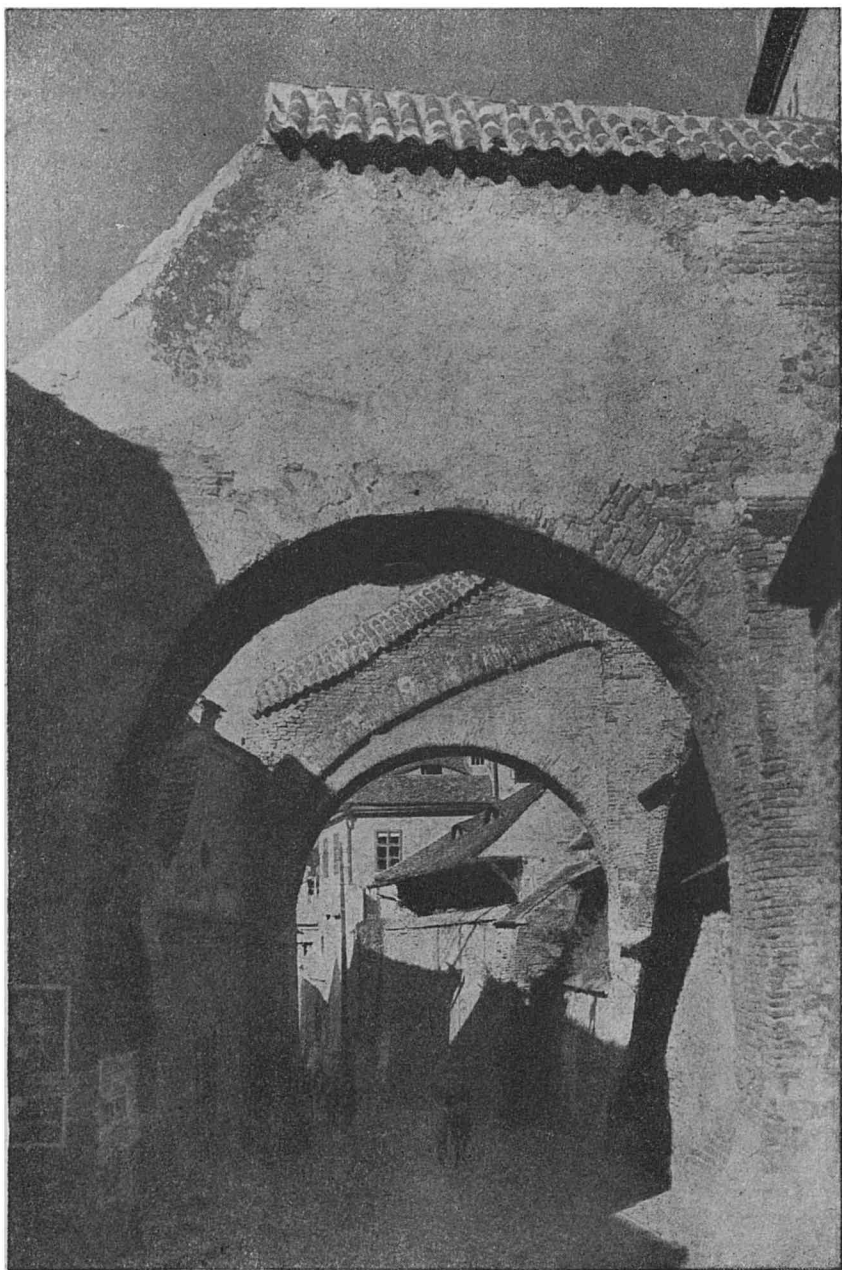

Fig. 108. — Colț din vechiul Sibiu.

« Bellegrata » (« Vincurius comes Bellegratae »). În urma colonizării Sașilor, se formează apoi o serie de centre însemnate; ele apar ca orașe în timpul năvălirii Tătarilor, la 1241. Astfel erau *Rodna*, cu nume vechiu, vestită prin minele ei, *Brașovul*, iarăși cu nume vechiu româno-slav, întemeiat la adăpostul cetății ridicate de Cavalerii Teutoni, (vezi fig. 107), *Sibiul*, (vezi fig. 108), numit de Sași Hermannstadt (« orașul lui Hermann »), *Sighișoara* (Schässburg), *Sebeșul* (Mühlbach), *Orăștie* (Broos) și *Mediașul* (Mediasch, Medwisch). Tot în momentul năvălirii tătărești, mai existau în partea de miazănoapte a Ardealului *Dejul* și *Zălaul*.

Orașele săsești și, după ele, și celelalte, erau cârmuite fiecare de un consiliu comunal alcătuit din 12 cetățeni, în limba germană « Bürger » și de un primar numit « Bürgermeister ». Primul termen a fost adoptat de noi sub forma de *părgari*; acest nume s'a dat consilierilor comunali atât în Moldova cât și în Țara Românească.

Orașele din Țara Românească. În ce privește vechimea târgurilor și orașelor de dincoace de Carpați documentele cunoscute azi ne dau lămuriri numai asupra câtorva din ele.

Câmpulungul muntean exista la 1300; ni s'a păstrat piatra de mormânt din acest an cu inscripția latină a lui Laurențiu « comitele de Longocampo ». Orașul a fost întemeiat în secolul al XIII-lea; unii istorici îl atribuie Cavalerilor Teutoni care ar fi adus aci coloniști din Ardeal și ar fi construit lângă Rucăr, pe dealul Orășii acel « castru foarte întărit » de care amintește un document din 1231. Cert este numai atât că în Câmpulung a fost la început, pe lângă Români și o populație însemnată străină, de Sași și Unguri. În 1352, la curtea domnească din acest oraș, a murit Basarab Intemeietorul. O altă curte domnească a fost la *Argeș*; aici pare să fi stat primul mitropolit al țării, Iachint, adus de Nicolae Alexandru dela Vicina. Ni s'au păstrat acte dela Vlaicu Vodă și dela Mircea cel Bătrân date « în reședința noastră dela Argeș ». *Târgoviște* este de asemenea unul din orașele vechi ale țării; numele datează din epoca de conlocuire cu Slavii și înseamnă: « târg prin excelență » dar și « locul unde a fost un târg ». Prima mențiunea documentară sigură este însă abia din 1396, de pe timpul lui Mircea cel Bătrân. Mai veche este pomenirea *Slatinei*, în privilegiul comercial din 1368 dat de Vlaicu Brașovenilor. Se spune în acest act că exista acolo o vamă

(«tributum nostrum»). Numele este, ca și al Târgoviștei, slav: el vine dela *Slatina* și înseamnă «apă sărată». Și Mircea cel Bătrân amintește acest târg, în documentul din 8 Ianuarie 1394 prin care întărește mănăstirii Cozia, între altele, «satul Cireșovul, mai sus de Slatina». Tot din timpul lui Mircea sunt și primele mențiuni despre *Râmnicul Vâlcii*, *Giurgiu*, *Turnul*, *Târgul-Jiului* și *Târgșorul*. Râmnicul Vâlcii e pomenit pentru întâia oară în documentul din 20 Mai 1388; peste puțin timp, la 4 Septemvrie 1389 se scrie un act în «orașul domniei mele numit Râmnic». Impreună cu Giurgiu, apare el apoi în hrisovul amintit din 8 Ianuarie 1394. Printre posesiunile confirmate Coziei se află «o moară la Râmnic», o «uliță la Râmnic» și «moara la Cătăluu la Giurgiu». Originea numelui Râmnic am arătat-o mai înainte (vezi p. 401). Cât despre Giurgiu, acest nume reprezintă o variantă a lui Gheorghe; probabil că pe întemeietorul așezării să-l fi chemat așa. Mircea cel Bătrân stătea adeseori în Giurgiu, desigur spre a supraveghea mișcările Turcilor. Din acest loc, trimite el o scrisoare către regele polon Vladislav Jagello prin care-l asigură de lealitatea sa; tot de aci dă și hrisoavele din 8 Ianuarie 1394 și 11 Mai 1409 pentru mănăstirile Cozia și Strugalea. *Turnul* e pomenit cu prilejul campaniei din 1394 și 1395. Regele Sigismund al Ungariei, aliatul lui Mircea, spune, într'un document că Sultanul a ocupat, la începutul campaniei, Turnul, dar că el l-a reluat în 1395. Sub numele de Pîrgos (Πύργος: pe grecește înseamnă «turn») apare această localitate într'un act din 1432 dela Alexandru-Aldea. Despre *Târgul-Jiului* ne vorbește documentul din 23 Noemvrie 1406 prin care Mircea cel Bătrân dă mănăstirii Tismana dreptul de pescuit în apa Tismenii și de pășunat pe imasăul dintre sat și munți. Hotarnic, «să fie jupan Bratul, de oarece a fost și județ (adică primar!) al Jiului» (сѣдѣицѣ жѹлѹ). Nu e vorba aci de județul Jiului, cum s'ar putea crede, ci de târgul respectiv. Cu numele de astăzi îl găsim în actul ulterior, dela Dan al II-lea (1420—1431) prin care se întăresc tot mănăstirii Tismana «morile din Târgul-Jiului» (морѣкѹиѣ отъ жѹлѣскаго трѣга). În vecinătate era «orașul» Tismana; într'un document din 3 Septemvrie 1491, Vlad Călugărul pomenește tuturor celor cari țin moșii de ale mănăstirii Tismana «să se strângă în oraș la Tismana» (ѣ карошъ ѣ Тисмена)

înaintea cinstiților bani ai domniei mele». Spre Sud-Est de Târgul-Jiu era *Târgul Bengăi* sau *Târgul Gilortului*, pe apa cu același nume. El decăzuse însă și devenise un simplu sat la începutul veacului al XVII-lea: în documentul dela Gavril Moghilă, purtând data Ianuarie 1619 așa i se spune «satul Târgul Gilortului» (*8 селок Тѣгунлортѣлок*). Pentru *Caracal* există o mențiune din 17 Noemvrie 1538: Radul Vodă Paisie dăruiește lui Radul vel Clucer pentru slujba sa dreaptă două moșii cumpărate de domn dela jupânița Marga din Caracal. La 30 August 1587, Caracalul era încă sat. Din această localitate, dă Mihai Viteazul, în ziua de 9 Septemvrie 1598, un hrisov, întărind lui Bălan mai multe părți de moșie cumpărate în satul Rădinești.

Târgșorul este arătat ca punct de vamă în privilegiul comercial al Brașovenilor, din 1413: toate carele încărcate cu pește care vor trece pe acolo, trebuie să dea câte un pește. Acest «târg mic» fusese întemeiat de curând; așa se explică numele latin de «Novum Forum» care i se dă în unele acte latine din secolul al XV-lea. În confirmarea din 1424, dela Dan al II-lea, a privilegiului comercial pe care-l aveau Brașovenii, găsim echivalența: «in Traxsor videlicet in Novo Foro». Aci — spune cronica — ar fi «perit de sabie» Vladislav voevod, în anul 1456. Tot în această localitate a zidit și Vlad Țepeș o biserică, azi în ruine, dar a cărei pisanie, frumos săpată în piatră, ni s'a păstrat.

În apropierea Târgșorului se afla *Gherghița*; ea este trecută printre «târgurile și vămile» din Țara Românească, în circulara din 1431 pe care o dă Dan al II-lea în urma reconfirmării privilegiului comercial al Brașovenilor. În aceeași circulară, domnul se adresează și Săcuienilor... și Buzăenilor și Flocenilor». Cei dintâi erau locuitorii unui târg *Săcuieni*, a cărui așezare nu se cunoaște, dar se bănuiește că se afla pe râul Teleajen, poate la Bucovul de astăzi. Buzăenii erau locuitorii orașului Buzău: e prima mențiune despre această localitate în actele muntene. Flocenii sunt locuitorii cetății sau orașului de *Floci*, dela vărsarea Ialomiței în Dunăre, numit astfel după lâna care constituia articolul de căpetenie al negoțului din acest loc. Pe aci era și punctul de trecere al numeroaselor turme de oi care mergeau sau veneau din Dobrogea. Dlugosz, cronicarul polon, îl amintește sub numele «*Lafflocze*» (la Floci); aci a ajuns Iancu de Huniedoara în 1444,

după înfrângerea dela Varna și a trecut în Țara Românească. Astăzi orașul nu mai există, ca și Târgșorul, ca și Vicina; doar un câmp întins de ruine lângă satul Piuă Petrii arată locul unde el se ridica înfloritor în veacul al XV-lea.

Pe vremea lui Mircea cel Bătrân sunt menționați și *Piteștii*. La 20 Mai 1388, domnul dăruiește mănăstirii Cozia, între altele, și o moară «în hotarul Piteștilor»; așezarea întemeiată de un Pitu sau Pitea se pare că ajunsese, la sfârșitul veacului al XIV-lea, târg; un indiciu în sensul acesta ar fi și cuvântul hotar care se întrebuintează de obicei, în asemenea împrejurări, pentru târguri sau orașe. Cred că aceeași situație o avea și *Râmnicul-Sărat*, reședința județului Râmnic. Pe vremea lui Radu cel Mare (1495—1508) e pomenit un negustor «feciorul lui Hăcicu dela Râmnic» care avea de primit o datorie dela un Brașovean: pare să fie vorba mai curând de Râmnicul din răsăritul Munteniei, regiunea cercetată în special de Brașoveni, decât de cel al Vâlcii.

Bucureștii apar pe vremea lui Radu cel Frumos ca reședință domnească. Din «cetatea București» (ОГРОД БУКУРЕШТИ) dă el scrisoarea cu data 6 Martie 1470, adresată Brașovenilor. Aci îi este surprinsă familia și luată prizonieră împreună cu vistieria, de către Ștefan cel Mare, în urma luptei dela Râmnic. Tot din «cetatea București» scrie Brașovenilor și Basarab cel Tânăr în 1481. Dacă expresia «cetatea Dâmboviței» sau «cetatea râului Dâmbovița» este tot una cu Bucureștii, așa cum au afirmat unii istorici, atunci primele mențiuni despre acest oraș sunt și mai vechi. Intr'un atare caz, cetatea București exista pe vremea lui Vlaicu Vodă, în timpul războiului cu Ungurii, din 1369; cunoaștem și numele pârcălabului de atunci: e «castelanul Dragomir», biruitorul celei de a doua armate ungurești, conduse de voevodul Ardealului. Tot la București s'ar referi într'un asemenea caz și mențiunile despre «Dâmbovița» sau «cetatea Dâmboviței» din privilegiul comercial acordat Brașovenilor de către Mircea în 1413 și dintr'o serie de acte ulterioare. Părerea noastră este însă că toate aceste mențiuni se referă mai curând la cetatea de pe cursul superior al Dâmboviței, aceea dela Dealul Orății. În sprijinul acestei păreri vine documentul dela Mihail voevod, fiul și asociatul la domnie al lui Mircea cel Bătrân, prin care el poruncește «slugilor domniei mele dela cetatea Dâmboviței

și vameșilor dela Rucăr și dela Bran » să nu se atingă cumva de negustorii brașoveni și să nu le ia vamă mai mare decât cea stabilită. E vorba de punctele unde se face cercetatera Brașovenilor care intră cu marfă în țară; ele trebuiau să fie toate la hotarul de miazănoapte sau în apropierea lui; acesta e cazul Branului și Rucărului; logic e să fie și al cetății Dâmboviței » o mențiune a Bucureștilor, așa de îndepărtați, n'ar avea sens. În schimb însă, cred că acel « castrum fluvii Dombovicha » din care dă Vlad Țepeș două scrisori ale lui, cu data 4 și 10 August 1460, să se refere la București. Rămâne ca material nou documentar să lămurească definitiv problema.

Acestea sunt așezările mai însemnate din Țara Românească în veacul al XIV-lea și al XV-lea. Pe vremea lui Mircea cel Bătrân existau prin urmare foarte multe dintre reședintele de județe de astăzi și pe deasupra, câteva orașe sau târguri care acum au dispărut. Doar ruinele de biserici care se înalță singuratece mai arată astăzi, unde a fost Târgșorul cel înfloritor al secolului al XV-lea și Orașul de Floci; nici atât măcar nu s'a păstrat la Vicina.

Orașele moldovene. În Moldova, au existat așezări mai însemnate și înainte de întemeierea Statului. Ar fi și greu de altfel să ne închipuim un ținut așa de întins și de bogat, străbătut de atâtea ape care curg spre Dunăre și Mare și în raza de activitate a centrelor germane din Ardeal și din Galiția, fără câteva târguri măcar. Sași din regiunea Bistriței și Unguri au trecut Carpații și au întemeiat, poate chiar în veacul al XIII-lea, *Baia*. Numele este de origine ungurească; vine din « bánya » care înseamnă mină (compară cu Baia de Aramă, Baia de Criș, Baia de Arieș!). Coloniștii germani însă nu i-au spus așa, ci în limba lor « Stadt Molde » iar în latinește: « Moldavia ». S'a păstrat vechea pecete a orașului, din veacul al XIV-lea, având următoarea inscripție: *Sigillum capitalis civitatis Moldavie Terre Moldaviensis* » adică « Pecetea cea mare a orașului Moldova din Țara Moldovenească ». Aci se pare că a fost prima reședință a domnilor moldoveni; n'a păstrat însă mult timp această situație, deoarece pe vremea lui Petru al Mușatei, Suceava îi luase locul. Baia a avut mult de suferit cu prilejul războiului din 1467, dintre Ștefan cel Mare și Mateiaș, regele Ungariei; atunci s'a dat fac orașului chiar de ai noștri pentru a se produce panică în rândurile dușmanilor.

În secolul al XVI-lea, mai erau aici cam 6000 de Sași și Unguri; în secolul al XVII-lea, nu mai rămăseseră însă decât vreo 600, locul lor fiind luat de Români. Unul din documentele vechi privitoare la acest oraș e acela din 26 Ianuarie 1453, prin care Alexandru voevod dăruiește mănăstirii Pobrata un mertic anual de douăsprezece «coloade» (măsuri) de orz și patru coloade de grâu din morile Sașilor din Baia «cu voia șoltuzului și pârgarilor» de acolo. Dacă vreodată «Sașii din Baia vor călca» această tocmeală, atunci ei să aibă a plăti Domnului 60 de ruble de argint.

Fig. 109. — Ruinele Cetății Suceava, la marginea orașului Suceava.

Și târgul *Siret*, pomenit pentru întâia oară la 1 Mai 1384, într'un document latin dela Petru al Mușatei, avea locuitori de origine germană, veniți însă poate mai curând din Galiția decât din Ardeal. Aci se întemeiază în 1371 un episcopat catolic, cel dintâi episcop fiind Andrei din Cracovia. Era și punct de vamă. atât pentru mărfurile care se importau cât și pentru cele care ieșeau din țară. Privilegiul comercial din 1408 acordat de Alexandru cel Bun Liovenilor specifică ce se va plăti aici pentru diferitele categorii de mărfuri. În 1421, târgul Siret cu tot ce se ține de el și cu toate veniturile a fost dat de Alexandru cel Bun

fostei sale soții Rimgaila, cât va trăi ea. După toate probabilitățile, și acest târg este anterior întemeierii Moldovei. În aceeași categorie intră, după credința noastră, și *Suceava* și *Neamțul*. Constatăm în amândouă, o populație străină, săsească și ungurească, venită, ca și la Baia, de peste munți, din colțul nord-estic al Ardealului. Prima mențiune documentară despre Suceava se află în actul din 10 Februarie 1388, prin care Petru al Mușatei comunică din «cetatea Sucevei» regelui polon Vladislav Iagello că-l împrumută numai cu 3000 de ruble de argint, nu cu 4000 cum fusese vorba la început. Tot «în Suceava» dă și Roman Voevod, la 5 Ianuarie 1393, actul prin care făgăduiește credință aceluiasi Vladislav Iagello. Etimologia care se găsește în Cronică lui Grigore Ureche și Simion Dascălul din ungurescul «sucs»: cojocar este fantezistă; în realitate numele vine din slavonește, așa cum am arătat mai sus (vezi p. 411). Suceava era și punctul unde să plătea «vama principală» (ГОЛОВНОЕ МЫТО СОЧАКСКОЕ) atât pentru mărfurile importante cât și pentru cele exportate: ne-o spune lămurit același privilegiu comercial din 1408 acordat Liovenilor (vezi și fig. 109).

Tot acest privilegiu amintește pentru prima dată și târgul *Neamț*. Aci poposeau uneori Domnii în drumurile lor prin țară. Documentul din 9 Iunie 1436, dela Iliăș Voevod este dat «în Neamț» («in Nempch»). Tot așa documentul din 1443 prin care Ștefan Voevod întărește lui Mihul pisarul mai multe proprietăți, («у Нѣмца»). În același an, un călugăr Sava cumpără dela «Andrica dela Neamț» o vie «mai sus de Cetatea Neamțului». Iar în 1452, la 7 Septemvrie, «Tizoane, fiica lui Conatas din Neamț și cu fiul său Leurinț» vând mănăstirii Neamțului o bucată de pământ. De fapt, așezarea e anterioară întemeierii și trebuie pusă în legătură cu Cetatea Neamțului. Nu s'a stabilit încă, nefăcându-se cercetări speciale și săpături, vechimea acesteia din urmă; ea pare a fi însă din secolul al XIII-lea sau începutul celui de al XIV-lea. La adăpostul cetății s'a ridicat târgul, având la început mai ales populație «nemțească» și ungurească, apoi însă din ce în ce mai mult, românească. Multe din numele târgoveților din Neamț, menționate în documentele secolelor XV—XVII, sună străin. Vanzătorii bucății de pământ din 7 Septemvrie 1452, amintiți mai sus, au toți astfel de nume: Leurinț

locuitori cu nume ungurești (de ex. Hotház), urmași ai vechilor coloniști veniți de dincolo de munți. Din înșirarea care se face în privilegiul dela 1460: Roman, Bacău, Agiud și *Putna*, rezultă că a existat pe vremea lui Ștefan, un târg numit după râul Putna. El era situat, se pare, pe teritoriul satului actual Boloteștii. La jumătatea veacului al XVI-lea, nu mai exista: dovadă documentul din 16 Aprilie 1559, dela Alexandru Lăpușneanu în care se vorbește de o « jumătate de sat din parte de sus pre Putna, unde au fost târgul Putnei ». *Focșanii* sunt pomeniți pentru întâia dată într'un hrisov muntean, din 30 Ianuarie 1575, în care se povestește cum Ion Vodă cel Viteaz a lovit « cu înșelăciune, pe la Focșani » pe Alexandru Vodă al Țării Românești și pe fratele acestuia Petru care voia să apuce domnia Moldovei. A doua mențiune se află într'un catastif din 15 Mai 1591 cuprinzând numărul de oi cumpărate de « casapi și gelepi » și trecute « prin șchelea din Isaccea și pe la Focșani ».

Trotușul, după apa cu același nume, e amintit pentru întâia dată în 1408, în privilegiul comercial al Liovenilor. Negustorii cari duc postav la Brașov trebuie să plătească aici aceeași vamă ca și la Bacău, adică trei groși de fiecare grivnă. Dat fiind drumul prin pasul Oituzului pe care-l urmau atunci și-l urmează și azi toți cei care din valea Siretului vor să ajungă la Brașov, dat fiind, pe de altă parte, și numele de Trotuș, e foarte probabil ca *prima vatră* a acestui târg să se fi aflat la vărsarea Oituzului în Trotuș, ceva mai spre răsărit de Tg.-Ocna. Spunem *prima vatră*, deoarece pe vremea lui Vasile Lupu, el își mutase așezarea — cu o jumătate de milă ungară, după afirmația călugărului misionar Bandini — mai spre apus. Când în 1467, armatele lui Mateiaș, regele Ungariei, vin prin pasul Oituzului împotriva lui Ștefan, cel dintâi târg pe care-l cuprind este Trotușul. Astăzi, târgul a decăzut, ajungând un simplu sat ca și atâtea alte foste așezări urbane de pe pământul nostru. Ni s'au păstrat însă o serie de documente din veacurile XVI—XVII din care putem scoate unele lămuriri asupra lui. La 17 Noemvrie 1502, Ștefan dăruiește mănăstirii Putna un mertic anual de 150 de drobi de sare « din ocna noastră dela Totruș » (вѣт нашихъ вѣнн вѣт Тотруша). Ocna era lângă târg; așa se explică și pecetea acestuia, reprezentând « un braț încovoiat care ține ciocanul ridicat ». La 4 Octomvrie 1591, « Tamaș șoltuzul cu 12 pârgari și

cu alți orășeani bătrâni din târg din Totruș » întăresc o vânzare a unuia « Șandru din Rusi ». E unul din cele dintâi documente scrise în românește care ni s'au păstrat ; și pecetea târgului, aplicată pe acest document « ca să-i fie de credință » are inscripția tot în românește : « pecete Totrușului ». La 6 Noemvrie 1656, e amintit un « Miclăuș șoltuzul » cu nume — ca și al predecesorului său Tamaș — de origine ungurească. Și aici au fost coloniști — Săcui și « Ungureni » veniți de peste munți.

Orașul *Piatra* din ținutul Neamțului s'a numit la început, *Piatra lui Crăciun*, după întemeietorul acestei așezări. « Casa » în care locuise Crăciun (ДОМЪ КРАЧУНОКЪ УТ КАМЕНА) este dăruită la 31 Iulie 1431 de către Alexandru cel Bun mănăstirii Bistrița. Întâlnim numele de « Piatra lui Crăciun » (КРАЧУНОВА КАМЕНЕ), pentru întâia oară într'un act din 25 Ianuarie 1446 dela Ștefan Voievod. Câțiva ani mai târziu, și anume în 1453, i se adaogă așezării și calificativul de « târg » (ТОРГЪ). Se poate ca să fi avut această situație încă din vremea lui Alexandru cel Bun ; în orice caz, așezarea nu e mult anterioară acestui voievod. Pe vremea lui Ștefan cel Mare, și anume în documentele din 7 Mai 1475 și 20 Aprilie 1491, se vorbește de « hotarul » sau « ocolul » curților domnești din Piatra ; el cuprindea satele Zăneștii, Stolnicii și Faurii care apoi sunt dăruite mănăstirii Tazlăul și Tortoreștii.

În partea de miazănoapte a ținutului, aproape de cetate, se află *Târgul Neamțului*. Misionarul Bandini îi dă la 1646 titlul de *oppidum* adică târg sau oraș. Așezarea avusese mai înainte o numeroasă populație catolică — o mie de suflete zice Bandini — Sași veniți din Ardeal, de unde și numele târgului. Ea fusese asimilată însă de băștinași : pe vremea lui Vasile Lupu mai rămăseseră numai 94 de catolici.

Și mai precis decât pentru Piatra se poate stabili data întemeierii *Romanului*. Acest oraș se datorește lui Roman Voievod (1391—1394), al cărui nume îl și poartă de altfel. Ne-o spune și documentul din 30 Martie 1392 dat de întemeietor « în orașul nostru al lui Roman Voievod » (У НАШЕМА ГОРОДѢ У РОМАНА КОЕКОДѢ). Fiind situat mult mai jos pe Siret, față de Suceava, i s'a spus Romanului, în secolul al XV-lea, și « Târgul de jos ». Iar din cauza cetății noi zidite de Ștefan în locul celei vechi, el e numit, în documentele acestui voievod « Novograd », Cetatea Nouă.

La începutul veacului al XVII-lea — data exactă e 13 Aprilie 1606 — apare în documente, ceea ce înseamnă că exista încă din veacul al XVI-lea, târgul *Șcheia*, în ținutul Romanului. Să fi existat el și la sfârșitul domniei lui Ștefan cel Mare? Hrisoavele acestui voevod nu-l menționează; rămâne ca material documentar nou să ne lămurească. O situație asemănătoare are și *Câmpulungul*. Dimitrie Cantemir ne spune că a existat o « republică » a Câmpulungului, adică un străvechiu ținut, care în urma contopirii în statul Moldovei și-ar fi păstrat anumite drepturi speciale. De unde rezultă că și târgul cu acest nume trebuie să fi fost foarte vechiu. În realitate, constatăm că sub Alexandru cel Bun, el era un simplu sat. Așa i se și spune în documentul din 14 Aprilie 1411 prin care acest voevod dăruiește mănăstirii Moldovița satul Vama Moldoviței, vecin cu « satul Câmpulung » (ниже села Длггюполк). În timpul lui Ștefan nu e pomenit de loc. E puțin probabil prin urmare ca el să fi fost transformat în târg în secolul al XV-lea. Tot așa s'a întâmplat și cu *Fălticenii*, numit mai înainte corect, Folticenii. Numele îi vine dela proprietarul Oană Pântece, poreclit și Foltică, Fultică (dela *foale*, pântece) care se constată documentar pe vremea urmașilor lui Alexandru cel Bun, prin anii 1449—1456. În 1490, Folticenii erau tot sat și în posesiunea lui Isac vistiernicul. În sfârșit, se pare că nici *Rădăuții* n'au fost târg în veacul al XV-lea. Deși loc de îngropare al Domnilor și având cel puțin două biserici — documentul din c. 1415 al lui Alexandru cel Bun vorbește de « bisericile dela Rădăuți » (цркви въ Радокци) — totuși pe vremea lui Ștefan cel Mare, Rădăuții erau tot sat. La 30 August 1479, domnul hotărăște ca « niciun boier al nostru, nici staroștii, nici șoltuzii și pârgarii din Suceava, nici șoltuzii și pârgarii din târgul Seretului, nici vornicii din aceste două târguri, nici globnicii din ținutul Sucevei, să nu aibă treabă cu oamenii noștri din Rădăuți, din satul mitropoliei noastre (въ село нашемъ митрополію), nici a-i judeca, nici gloabă a lua dela dânșii, nici pentru lucru mare, nici pentru lucru mic, nici pentru moarte de om, nici pentru răpire de fată ce se va face acolo în acel sat al Rădăuților » (ѡ того села ѡ Радокцех).

Trecând acum la ținutul dintre Siret și Prut, constatăm în partea de miazănoapte a lui două vechi așezări, la *Cernăuți* și la *Dorohoi*. Amândouă sunt menționate, pentru prima oară, în

privilegiul comercial acordat Liovenilor de Alexandru cel Bun în 1408. Cernăuții sunt un punct de vamă însemnat; aci se face controlul carelor cu marfă de export, pentru a nu se scoate din țară produsele și mărfurile prohibite. În 1490 se amintesc «două biserici cu popii lor în târg în Cernăuți». La Dorohoi plăteau vamă aceia cari exportau cai la Camenița. Un «Mihail dela Dorohoi» (пан Мнхано Дорогѹ(н)скын) apare ca boier însemnat în hrisovul din 13 Dechemvrie 1421; el era sau pârcălab al ținutului cu același nume, sau mare proprietar, avându-și curtea în târgul Dorohoi. Între 1452 și 1455, găsim în lista de martori a hrisoavelor domnești pe «Șandru (sau Șendrică) dela Dorohoi», și el boier însemnat. În Dorohoi erau «judecători» (соудци ут Дорогнѣ); la 16 Februarie 1459, Ștefan cel Mare acordă locuitorilor din satele Poiana și Onicenii ale mănăstirii Pobrata dreptul de a nu fi judecați de aceștia, nici de altcineva, ci numai de egumenul mănăstirii sau de orânduitul lui.

Botoșanii apar ca târg la începutul domniei lui Petru Rareș. O scrisoare a acestui voevod e datată: 8 Mai 1528 «în opid(o) Batusan». Veniturile târgului reveneau soțiilor de domni. La sfârșitul veacului al XV-lea, se pare că Botoșanii erau încă un simplu sat.

La răsărit de Botoșani, lângă Prut, se găseau *Ștefăneștii*, târg înfloritor în veacul al XVI-lea. Pella 1620—1625, el număra, după spusa unui călător străin, două mii de case.

Iașii sunt o așezare străveche, anterioară întemeierii Moldovei. Numele vine probabil dela acela de *Iasi* pe care îl dădeau Rușii Alanilor. Pe la sfârșitul secolului al XIII-lea și începutul celui de al XIV-lea, Alanii sau Iasii — iranieni ca și precedesorii lor Sarmații și Sciții — se găseau în Moldova; pe unele hărți râul Prut apare chiar cu numele de «Alanus fluvius»; harta lui Giovanni di Carignano din Genova, alcătuită pella 1320, menționează la nord de Dunăre «Alania». Pentru întâia dată apar Iașii în documentele moldovene la 1408, în privilegiul comercial al lui Alexandru cel Bun: ei sunt arătați ca punct de vamă secundar pe drumul «către ținutul tătăresc». La 25 Mai 1434, un document dela Ștefan Voievod e scris «în târgul Iașilor» (у мѣскомѣ тѣргѣ) iar la 8 Octomvrie același an, este pomenită, tot într'un document dela Ștefan, «curtea noastră din Iași» (нашего двора ут Іасѣ). Cronicarul polon Dlugosz îl numește: «Târgul

Iașilor sau al Filistenilor » (Jasky torg alias Philistinorum forum), gândindu-se desigur la Alanii sau Iașii al căror nume îl poartă.

Hârlăul apare ca târg chiar în cel dintâi document intern moldovean care ni s'a păstrat, anume în acela, scris latinește, dela Petru al Mușatei, având data 1 Maiu 1384. La sfârșit, se spune că documentul a fost scris « în târgul Hârlău, la curtea mamei noastre prea iubite ». Numele sună ungurește (compară cu Bacău!); sufixul -ău este împrumutat dela Unguri; se constată, în timpul lui Ștefan cel Mare, o populație ungurească în Hârlău, ocupându-se cu lucrarea viilor, totuși nu e exclus să avem de a face și cu un nume românesc, format în limba noastră, ca și Chișinău. În unele documente latinești din timpul lui Ștefan cel Mare, i se mai spune și « Bahlovia » (« Bohlovia »), dela râul Bahluiului, pe ale cărui maluri era așezat. La începutul domniei lui Alexandru cel Bun, (1400—1404), găsim adeseori printre martori pe « Bârlă din Hârlău », boier însemnat. Împrejurul Hârlăului erau și în secolul al XV-lea vii întinse: în 1448, Petru Voevod dăruiește mănăstirii din Poiană un mertic anual de 6 vase de vin « din desetina noastră sau dela Hârlău sau dela Cotnari sau iarăși ori din care parte ». Aceasta e și prima mențiune a *Cotnarilor*. A doua oară îl întâlnim în hrisovul din 26 Ianuarie 1453 prin care Alexandru Voevod confirmă dania predecesorului său. Acest însemnat centru viticol era — se pare — târg pe vremea lui Ștefan cel Mare; la sfârșitul veacului al XVI-lea, constatăm că avea, asemenea celorlalte târguri și orașe, un « ocol » de care depindea satul Ulmi, pe Bahlui. Numele Cotnarilor n'a fost încă lămurit. *Târgul Frumos* e pomenit pentru întâia dată în 1448, cu prilejul actului de danie menționat mai sus, al lui Petru Voevod către mănăstirea din Poiană (Pobrata). Pe lângă cele șase vase de vin, Domnul îi mai dăruiește și « toată ceara din Târgul-Frumos » (воскъ от краснаго трѣга оуѣс) adică desetina sau dijma din acest produs. Confirmarea din 26 Ianuarie 1453 ca și aceea din 9 Iulie 1466, dela Ștefan cel Mare care-i dă însă numai o jumătate de piatră de ceară îl amintește iarăși. La 25 August 1454, acest târg este arătat ca punct de vamă, alături de Iași, Vaslui, Roman și altele, pentru carele care transportă pește dela Dunăre sau dela Nistru. Numele lui se datorește faptului că era așezat într'un loc frumos, înconjurat cu păduri.

Anterioare întemeierii Moldovii, par să fie așezările dela *Vaslui* și *Bârlad*; regretatul Al. Philippide considera aceste două nume ca pecenege sau cumane (vezi și mai înainte, p. 409—10); o dovadă peremptorie însă nu se poate aduce. Vasluiul apare documentar pentru prima dată în scrisoarea din 1 Septemvrie 1435 a lui Iliș Voevod prin care acesta comunică lui Vladislav, regele Poloniei, că s'a împăcat cu frate-său Ștefan Voevod dându-i să stăpânească, între altele, și « orașul Vaslui și ocolul ce ascultă de acest oraș » (мѣсто Васлѣи и околѣсть ѣо к томѣ мѣстѣ сасхаетъ: termenul мѣсто e tradus în redacția latină a unui document scris și în slavonește prin « oppidum »). Și într'adevăr, multe din actele lui Ștefan sunt date « în Vaslui » sau « în târgul Vaslui ». În 1491, Ștefan cel Mare alipește la hotarul acestui târg 16 sate și seliști pe care le cumpărase dela diferiți proprietari cu 1490 de zloți tătărești, constituindu-și-le sieși și urmașilor săi « uric cu tot venitul ». Întărește în același timp « obiceiul cel vechiu » ca locuitorii acestui târg să nu plătească — în cuprinsul târgului — niciun fel de vamă pentru mărfurile aduse acolo spre vânzare, afară de cei care vor aduce pește, aceștia trebuind să dea dela o majă sau dela o căruță câte un pește, « iar mai mult nimică ».

Bârladul este pomenit pentru întâia dată în privilegiul comercial din 1408 acordat negustorilor din Liov de Alexandru cel Bun. Se specifică anume că « Liovenii cari vor merge la Brăila, după pește » vor trebui să plătească « la vama de margine, fie la Bacău, fie la Bârlad » (или у Бѣрладѣ), câte un groș și jumătate pentru fiecare grivnă. Același voevod dăruiește, la 20 August 1422, mănăstirii Bistrița « vama din târgul Bârladului » (мѣсто ут Бѣрладского трѣга). Era un centru însemnat, încă din această vreme; în tratatul dela Lublin, încheiat în 1412, în care se vorbește de o eventuală împărțire a Moldovei între Polonia și Ungaria, se menționează că într'un atare caz, Iașii și Cetatea Albă vor reveni celei dintâi, iar *Bârladul* și Chilia, celeilalte. De asemenea, în scrisoarea din 1 Septemvrie 1435 a lui Iliș Voevod prin care anunță regelui Vladislav al Poloniei împăcarea sa cu Ștefan, « târgul Bârladului cu tot ocolul » este trecut printre posesiunile acestuia din urmă.

În aceeași scrisoare, găsim și prima mențiune despre *Tecuciu*. « Orașul Tecuciu, cu tot ocolul » este pus și el printre posesiuni-

nile lui Ștefan. Faptul că în 1435 își avea «ocolul» său constituit, e un indiciu că târgul exista de mai înainte, poate chiar dinainte de Alexandru cel Bun. Era și punct de vamă. În confirmarea pe care o dă în 1460 Ștefan cel Mare Liovenilor pentru privilegiul lor comercial se spune că negustorii care vor duce postavuri în Țara Românească vor avea de plătit în afară de vama cea mare din Suceava, câte 2 zloți de car, la Vaslui, la Bârlad și la *Tecuciu*.

Galații sunt de asemenea o veche așezare. Prima mențiune o avem în documentul din 23 Septemvrie 1445 — păstrat numai într'un suret românesc — prin care Ștefan voevod scutește două care ale mănăstirii Homorului care vor aduce «pește *dela Galați* sau ori de unde, în toată țara» de vamă domnească. Același privilegiu îl întărește, la 8 Octomvrie 1454, și Petru voevod. Hrisovul, păstrat și el tot numai sub formă de suret românească, în condica mănăstirii Homorului, prevede că atunci «când vor trimite călugării 2 cară, să aducă pește *dela Galați*, i dela iazere, dela bălți sau ori de unde ar fi, . . . să nu plătească vama în toată țara, nici la vaduri, nici brudina și măcar de ar și vinde acel pește pe la târguri, ci nici atunci să nu plătească nicăieri nicio vamă». Intr'o hotarnică dela Petru Rareș, din 15 Mai 1546, este pomenit «*drumul Galaților*», ceea ce ar constitui un indiciu că așezarea dela Dunăre ajunsese la o oarecare însemnătate. Dacă era sau nu târg la sfârșitul domniei lui Ștefan cel Mare, nu se poate însă preciza, cu documentele cunoscute astăzi. Numele ar fi, după Al. Philippide, de origine pecenegă sau cumană; nici în privința aceasta însă, nu există certitudine. Sate cu același nume Galați se află și în județele Hunedoara, Alba, Năsăud și Făgăraș.

Pe Nistru, a existat, dinainte de întemeiere, așezarea dela *Hotin*, din jurul cetății; tot anterioară descălecatului pare a fi și aceea dela vadul *Tighinei*. Ambele sunt menționate ca puncte de vamă în 1408; un «Șandru dela Hotin» apare mai înainte ca martor în hrisovul — asupra autenticității căruia există discuție încă — din 11 Fevruarie 1401; un «Horaș dela Hotin» în hrisovul din 7 Ianuarie 1403. Aceste două așezări erau probabil târguri încă de pe vremea lui Bogdan și Lațco; în orice caz înainte de Alexandru cel Bun. Turcii i-au spus Tighinei *Bender* care înseamnă, în românește port, nu poartă, așa cum s'a afirmat

(compară cu *Bender Abbas* și *Bender Schachpur*, ambele la golful Persic!). *Soroca*, tot pe Nistru, nu e pomenită decât spre sfârșitul domniei lui Ștefan cel Mare: în tratatul de pace cu Ioan Albert, regele Poloniei, din 12 Iulie 1499, și în acela, de alianță, cu Alexandru, marele duce al Litvaniei, din 14 Septemvrie, același an, apare, ca ultimul dintre pârcălabi, « Coste pârcălab de Soroca » (în cel de al doilea tratat i se spune « staroste »). Tot din timpul lui Ștefan cel Mare avem și primele mențiuni despre *Orhei*. Într'un document din 1 Aprilie 1470, găsim între martori pe « Gangur, al Orheiului » (subînțeles pârcălab). De aci înainte și până spre sfârșitul domniei pârcălabii de Orhei apar obișnuit în hrisoave; întâlnim chiar boieri însemnați ca Vlaicul și fiul său Duma — unchiul și vărul voevodului — care ocupă această dregătorie. La 20 Ianuarie 1497, Ștefan întărește lui Neagul Călmățuiul stăpânirea peste o jumătate din satul Molești « subt Orheiu » (ноа Орхей). Nu știu sigur de unde va fi venind numele acestui târg, poate din slavul *oreh* = nucă; pentru comparație citez *Orheiul* Bistriței în Ardeal, apoi *Odorhei*, *Oșorhei*, precum și *Celei*, pe Dunăre și în Gorj, și *Ciudei*, în jud. Storojineț. Orașul de astăzi nu coincide, ca așezare, cu acela din veacul al XV-lea. Schimbarea vetrii a avut loc probabil în cursul veacului al XVI-lea, deoarece într'un document din 28 Ianuarie 1618 se vorbește deja de « Orheiul cel Vechiu ».

Reședința ținutului *Lăpușna* a fost în veacul al XV-lea în târgul cu același nume. La 25 August 1454, găsim pentru întâia dată în documente această așezare, alături de Târgul Frumos, târgul Iașilor, Vasluiul, Romanul și altele care nu sunt târguri. În confirmarea pe care o dă, la 29 Iunie 1456, Petru Voevod Liovenilor, pentru vechiul lor privilegiu de comerț, e trecută, ca punct de vamă pe drumul « către ținutul tătăresc » și Lăpușna. Ea înlocuiește vama dela Tighina despre care Domnul spune explicit că a desființat-o. Peste patru ani însă, într'o altă confirmare, dela Ștefan, vor fi menționate amândouă aceste vămi, și cea dela Tighina și cea dela Lăpușna. Crearea târgului Lăpușna a fost deci o consecință a negoțului, întocmai cum s'a întâmplat și cu alte centre, dezvoltate în jurul locurilor de popas ale negustorilor, de vamă ale domniei. Într'un document din 15 Februarie 1606 e amintit un « Dumitru diiac, chihaiie ot târg Lăpușna »

Un târg care nu mai exista în 1489 era *Târgul-Sărata*. În acest an la 13 Martie, Ștefan cel Mare întărește lui Lupe armașul, între altele, și « o seliște la Prut, unde a fost Târgul Săratii, mai sus de gura Săratii ». (ГДЕ БЫЛ ТРЪГЪ ГЪРАТИ, ПОКЫШЕ ОУСТЫЕ ГЪРАТИ) E vorba de afluentul de pe partea *stângă* a Prutului, din actualul județ Cahul. Din ce pricină anume se desființase târgul, documentele nu precizează; poate va fi fost din pricina năvălirilor tătărești.

Tot așa a dispărut târgul *Oltenii* care figurează ca așezare însemnată în cele mai vechi hărți ale Moldovei. Pe vremea lui Bogdan « cel Orb » el se pustiise, era *siliște* și își schimbase și numele în *Lungociul*: așa ne spune un document din 17 Dechemvrie 1514.

Acestea sunt orașele sau târgurile pe care le constatăm în Moldova până la moartea lui Ștefan cel Mare. Și aici, ca și în Țara Românească, unele din ele preced întemeierea Statului; altele sunt tocmai consecința acestei întemeieri, a mișcării comerciale mai intense ce i-a urmat, a ridicării de cetăți pentru apărarea noului stat.

Populația orașelor noastre, în veacurile al XIV-lea și al XV-lea, a fost amestecată. În Țara Românească și în Moldova noi alcătuiau majoritatea orașenilor. Mulți dintre aceștia duceau de altfel o viață de rurali, cultivând pământul și crescând vite ca și cei din sate. Și astăzi o sumă dintre locuitorii dela marginea târgurilor și orașelor noastre au aceleași ocupațiuni. *Sași* se înălneau într'o serie de centre; ei veniseră în urma unei mișcări de colonizare, făcută sau sub auspiciile Cavalerilor Teutoni — e cazul cu Țara Românească — sau din proprie inițiativă, cum se întâmplă în Moldova. Ii constatăm la Câmpulung unde s'au păstrat în număr însemnat până în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea, județul alegându-se, potrivit unei înțelegeri, alternativ din rândul lor și din acela al Românilor. Erau și la Târgoviște, iar în număr mai mic și la Râmnicul-Vâlcei și la Baia de Aramă. În Moldova, îi găsim la Baia, unde ei constituiau, la jumătatea secolului al XV-lea, o parte însemnată a populației, poate majoritatea. Așa rezultă cel puțin din documentul cu data 26 Ianuarie 1453 prin care Alexandru Voevod dăruiește mănăstirii Pobrata un mertic anual de douăsprezece coloade de orz și patru de grâu, dela morile din Baia, « cu voia șoltuzilor și

pârgarilor » de acolo. Și « oricând Sașii din Baia — adaogă Domnul — vor călca » această tocmeală, ei « ne vor plăti 60 ruble de argint ». Pin urmare ei constituiau elementul de căpetenie, deoarece ei și nu alții sunt citați. Colonii însemnate de Sași mai erau și în Siret, în Suceava și în Târgul Neamțului. Pe la 1380 găsim în socotelile orașului Lwów « Moldoveni » din Siret purtând nume germane, caracteristice: « Bertold, Friedmann, Ioan Zimmermann, Henric, Anselm, Ioan Leffel, Schonebeck », iar în 1402 sunt citați Laurențiu Springer și Petru Conrad. În Târgul Neamțului « besearica ăa săsească » este pomenită în 1672; la această dată așadar mai erau încă urmași de ai vechilor coloniști (vezi și p. 448). E probabil să fi fost elemente săsești și la Agiud — unde și astăzi întâlnim nume de origine germană — și la Sascut care înseamnă în ungurește: « Fântâna Sasului ». Alte urme în toponimia moldoveană sunt: *Sasca*, pârâu în părțile Neamțului și sat în județul Baia, *Sașii*, numiți uneori și *Săsciorii*, sat în județul Sucevei; numirile topice *Sasul* (o poiană în lunca Siretului inferior, amintită în documentul din 7 Aprilie 1548 dela Iliăș Voevod; un cătun în județul Putna, etc.) pot să vie dela vreun Sas, dar și dela vreun Român care a avut această poreclă (compară cu Români numiți Tătarul, Rusul, Sârbul, etc.!).

Numeroși au fost și *Ungurii*, cei mai mulți Săcui, așezați în târgurile noastre. Ii întâlnim la Câmpulung, în Țara Românească, la Agiud, la Trotuș, unde se pomeneste, la 6 Noemvrie 1656, de un « Miclăuș șoltuzul », la Bacău, la Roman, la Neamț, la Baia, la Suceava, în genere în mai toate târgurile cuprinse între Carpați și Siret. E interesant că cea dintâi traducere în ungurește a Bibliei s'a făcut în Moldova și anume în târgul Trotușului, în anul 1416. Un număr apreciabil de proprietari de moșii și de dregători din secolul al XV-lea poartă nume ungurești, unii dintre ei fiind probabil la origine Unguri sau Săcui. La 15 Martie 1410, Alexandru cel Bun dăruiește (sau mai degrabă, *întărește*: documentul s'a păstrat numai într'o traducere târzie!) lui *Domocuș* stolnicul și fraților săi *Blaj* și *Iacobu*, fiii lui *Ghelebi Miclouș*, șase sate, în regiunea Cașinului și a Oituzului. Tot pe timpul lui Alexandru cel Bun, întâlnim în documente pe boierii *Iștină*, *Tamaș*, *Korlat*, *Hodco Știbor*. Mai târziu, pe timpul fiilor lui, este citat *Dieniș* spătarul, care apoi ajunge și logofăt. Sub Ștefan cel Mare găsim

pe *Bora Șandru*, pârcălabul de Chilia, pe un Tador *Urdugaș* al cărui nume, din ördögös, înseamnă « îndrăcitul » (ördög = dracul). pe un Lațco *Leghetiș* și pe alții. În afară de cei din târguri, au existat Unguri și în sate, în județul Bacăului — cei din Lucăcești apar într'un act din 20 Mai 1459 dela Ștefan cel Mare — și al Romanului: sunt predecesorii *Ciangăilor* de astăzi. Și în județul Putna, în Vizantea, s'au păstrat până în zilele noastre un grup de Unguri, catolici, vorbind încă — unii dintre ei — ungurește. Peste Siret, găsim colonii ungurești în Iași, unde exista la 1620, și o « uliță ungurească », la Cotnari, unde un document fără dată amintește pe șoltuzul și « pârgarii Iocuș și Iucman » la Huși, la Hârlău. În acest din urmă târg găsim pe locuitorii Carlac Laslău, Tot Iștfan, Stașco, Sebiștian, Fasechiș și Imbriv (Imbrea) care vând la 28 Mai 1470 lui Ștefan cel Mare o vie de peste nouă fălci, cu prețul de 544 de zloți tătărești. Cinci din aceste șase nume sunt curat ungurești.

Bandini, misionarul catolic care a străbătut Moldova, pe vremea lui Vasile Lupu (1646), afirmă că ar fi fost mai înainte în număr apreciabil — 200 de case, cu biserică și cu învățător — și în Tecuciu, dar că în momentul acela nu mai existau. Nume ca al lui « Anton Boacăș, șoltuzul de Tecuț », pomenit împreună cu cei « doisprăce pârgari și cu toți târgoveții cei bătrâni și cu tineri » într'un act din 24 Septemvrie 1661, e un indiciu despre existența odinioară a unei populațiuni ungurești în acest târg din țara de jos.

Încă din a doua jumătate a secolului al XIV-lea existau în târgurile Moldovei un număr însemnat de *Armeni*. Ei veniseră pe la Nordul Mării Negre, așezându-se și în Crimeia și în orașele Poloniei, în Lwów, în Camenița, etc. În Suceava, la jumătatea secolului al XV-lea, erau așa de numeroși încât aveau și un « voit » adică un șoltuz al lor, cum e acel « Serchiz voit armean » care figurează printre martorii hrisoavelor domnești din 5 Iunie 1449 și 13 Iunie 1456. La 10 Ianuarie 1451, Bogdan Voevod acordă mănăstirii Moldovița mai multe scutiri pentru « casele sale din Suceava, unde este locuința Armencii Stana ». Aceste case fuseseră dăruite mănăstirii în 1448 de un anume Cămârzan, soțul Stanei, tot Armean și el, după cum rezultă și din actul posterior, cu data 6 Octomvrie 1454. Printre martorii hrisovului din 13

Iunie 1456 și îndată după voitul Serchiz, figurează « pan Ivașco Armeanul ». Colonii de Armeni erau în toate centrele mai însemnate ale Moldovei, mai ales în acelea prin care treceau marile căi de comerț; negustori pricepuți, ei făceau transporturi de marfă la distanțe considerabile cu carele lor « armenеști » pomenite, alături de cele « nemțești », în privilegiul comercial acordat Liovenilor de Alexandru cel Bun. li întâlnim în număr apreciabil la Cetatea Albă unde s'au găsit și monezi de argint și de bronz dela sfârșitul secolului al XIII-lea, aparținând regilor din Armenia. Din Moldova, au trecut și în Țara Românească. Feciorul unui « Hacieu dela Râmnic », negustor, e amintit într'un document dela Radu cel Mare. Alți doi negustori, « Kyrka » și « Avedik » — din Târgoviște, după câte se pare — sunt citați ca martori într'un proces comercial, tot în timpul lui Radu (12 Aprilie 1500).

Alături de Armeni și tot negustori ca și aceștia, dar în număr mai mic, erau *Grecii*. Se găseau mai ales în Cetatea Albă, în Chilia, în Brăila; nu lipseau însă nici în orașele din interior. În timpul lui Mircea cel Bătrân e amintit în Târgoviște un locuitor Nicola Metaxar care, judecând după nume, pare a fi Grec. Un « Gheorghe Grecul » apare ca martor la Târgoviște în procesul comercial amintit mai sus, în timpul lui Radu cel Mare. Un Arghiropol se îmbogățise așa de mult în « Vlahia », încât pe la 1415 și alții se hotăriseră de a veni la Nord de Dunăre, să-și încerce norocul. Și unii dintre boieri, atât în Muntenia cât și în Moldova, par a fi, judecând dupe nume, Greci. Cităm cazul lui *Filos* logofătul, din timpul lui Mircea cel Bătrân, al lui *Sarandino* logofătul, amintit într'un document din 16 Septemvrie 1430, al lui *Duca*, pe vremea lui Radu cel Frumos. În Moldova, găsim pe *Manoil Grecul* boier însemnat al lui Ștefan cel Mare și pe *Kirakola*, vistier al aceluiași voevod.

Evrei n'am constatat documentar în târgurile Moldovei până la 1504. Moise Filosoful care trăește pe vremea lui Alexandru cel Bun și al cărui nume ar putea induce în eroare, era în realitate un boier moldovean, frate cu Vană (Oană) Popșa și probabil și cu Mihail Popșa. Avea moșie pe Rebricea în județul Vaslui, « satul lui Moișă Filosoful », pe care copiii lui, anume Danciul și Marușca, îl vând, la 8 Octomvrie 1462, lui Nicoară Sărbescul cu 60 de zloți tătarești. Pentru Țara Românească n'am decât o singură mențiune, și aceea însă discutabilă. E vorba anume

de procesul pe care îl are « feciorul lui Hacicu dela Râmnic » cu urmașii unui « Hanăș Bliume » din Brașov căruia îi revânduse marfa cumpărată de el dela un Evreu. Domnul din acea vreme, Radu cel Mare (1495—1508), roagă pe Brașoveni să facă dreptate supusului său, deoarece acesta « a plătit Evreului dela care luase marfa. Avut-a sau n'a avut — continuă Domnul — el și-a vândut și casele și viile și tot, cum a putut, și s'a plătit Evreului. Căci la noi e obiceiul: nu plătește bogatul ci plătește datornicul ». Prin urmare, să facă și Brașovenii, la rândul lor, dreptate, silind pe urmașii lui « Bliume » să plătească feciorului lui Hacicu. Evreul citat în acest document pare a fi dintre acei negustori din imperiul turcesc care veneau la Dunăre cu marfa lor și o vindeau la ai noștri, aceștia revânzând-o mai departe Brașovenilor și Sibienilor. Se poate să fie însă și vreun Evreu stabilit într'unul din orașele dela Dunăre sau în Capitală.

În Ardeal, Sașii formau, evident, majoritatea în orașele întemeiate de ei. Brașovul, Sibiiul, Sighișoara, Bistrița, Sebeșul, Mediașul intrau în această categorie. În număr apreciabil se găseau coloniști germani și la Cluj, la Dej — privilegiile acestora din urmă sunt confirmate de regele Bela al IV-lea la 1236 — la Sătmăr.

În suburbia Brașovului, în Șchei, găsim pe Români în veacul al XV-lea. Acolo fusese stabilită mai înainte o colonie de Bulgari care însă a fost asimilată de Români în decursul vremii. Radu cel Mare se adresează într'o scrisoare « vouă Bulgarilor din Brașov care v'ați amăgit și ați ieșit și ați umblat cu Zăgoreanu » — se vede vreun hoț sau contrabandist vestit — spunându-le că a intervenit pentru ei jupan Semca sulgerul și că prin urmare le îngăduie să vie iarăși și să se « hrănească » adică să facă negoț în Țara Românească. În 1477 este pomenit și un Costea presbyterum » adică popa Costea care locuia « in platea Bulgarorum », prin urmare în « strada sau ulița Bulgarilor » din Brașov. Pe vremea lui Radu cel Mare, procesul de românizare al Bulgarilor din Șchei era în curs; în 1564, întâlnim, într'un proces o serie de nume caracteristice ale celor cari asimilau pe Bulgari: Cristea, Neagul, Petru Grecul, Oprea Surdul, Șerban Dancul, Burlă, Vlaicul, Oprea Strâmbul, Radul Porcan, Crăciun Stan, Ioan Porcarul, Radul Oprea Displetitul, etc.

Cârmuirea orașelor. În ce privește cârmuirea orașelor, constatăm că ea se face, și de o parte și de alta a Carpaților, prin consilii comunale, alese de cetățeni, având în frunte un primar și un ajutor. În Ardeal, consilierii comunali, în număr de doisprezece, se numeau « Bürger » adică cetățeni, iar primarul « Bürgermeister ». Numele consilierilor a fost adoptat atât în Muntenia cât și în Moldova sub forma ușor modificată, de « pârgar ». Erau tot câte doisprezece. Primarului i se spunea însă în Țara Românească « județ », iar în Moldova « șoltuz », după germanul « Schultheiss », ajuns la noi prin filieră polonă (szoltys); câteodată se mai întrebuintă în unele orașe din Moldova, de pildă în Hotin, în Fălciu, și termenul « voit », care în Ucraina designa pe primarul satului. Șoltuzul avea un ajutor, pe « pârgariul cel mare », cum e acel Arpentie din Târgul Neamțului, pomenit într'un document din 13 Iunie 1661 sau Giurge din Cotnari, martur într'un zapis fără dată. Cele mai vechi mențiuni despre acești conducători comunali le avem — excepție făcându-se de actul din 1 Noemvrie 1404 al pârgarului Ulrich din Suceava, pentru care s'a propus data 1504 — din timpul lui Alexandru cel Bun și al fiului său Ștefan Voevod. În 1421, șoltuzul și pârgarii din Baia scriu în nemțește — de aceia ei își zic « Grof und gesworn Burger der Stat Molde » — voitului și judeților din Lwów pentru o moștenire lăsată de Niclos Hecht din Baia orașului polon. Prin 1434, — anul nu există în scrisoare, ci a fost dedus — « șoltuzul Hârlea din Bârlad » se adresează birăului din Brașov, cerându-i să urmărească pe doi oameni de acolo pentru suma de zece zloți pe care o plătise pentru ei, fiindu-le chezaș. Probabil din 1435, — anul iarăși nu este arătat, dar rezultă din compararea cu alte acte similare, cu dată certă — sunt cele două circulări ale lui Ștefan Voevod cu privire la negustorii brașoveni. În cea dintâi, din 5 Martie, domnul se adresează « tuturor boierilor și vornicilor și șoltuzilor și pârgarilor și juzilor și vătămanilor... », interzicându-le să se despăgubească dela negustorii brașoveni pentru datoriile ce au de primit dela alte persoane din Brașov. În cea de a doua, din 19 Dechemvrie, Ștefan se adresează în mod special « tuturor șoltuzilor și pârgarilor din toate târgurile, ce sânt în Țara Noastră », pentru a lăsa pe negustorii brașoveni « să-și vândă mărfurile lor mărunte, cum au vândut pe vremea părintelui nostru ». La 29

Noemvrie 1443, sunt menționați «pârgarii dela Baia» care stăpâneau, împreună cu mănăstirea Moldovița, două mori. Despre acești pârgari știm că erau Sași: ne-o spune documentul din 26 Ianuarie 1453, care prevede ce sumă vor plăti «Sașii din Baia» dacă înțelegerea făcută de Domn cu «șoltuzii și pârgarii» lor nu va fi respectată. În Suceava, pe lângă șoltuzul obișnuit, mai era, din pricina marelui număr de Armeni stabiliți acolo, și un șoltuz sau un voit armean, deosebit. Il găsim printre martorii hrisoavelor din 5 Iunie 1449 și 13 Iunie 1456; numele e caracteristic: «Serchiz voit armean».

Pentru Țara Românească în afară de documentul din 1406 al lui Mircea cel Bătrân, pomenind pe jupan Bratul «județul Jiului» (сѣдѣць Жѹлю), cităm scrisoarea din timpul lui Vlad Dracul (anii circa 1433—1437) prin care boierii Stanciul vistierul și fratele său Constandin comunică Brașovenilor că s'a făcut mărturia pe care o cereau aceștia «înaintea lui Hanăș și înaintea pârgarilor din Târgoviște» (и прѣд прѣгари от Тѣрговица) și prin urmare, să se elibereze «avutul». În 1482, tot în legătură cu Brașovenii, Vlad Călugărul trimite o poruncă «tuturor oamenilor ce se găsesc în țara noastră: și pârcălabilor de prin toate orașele noastre și pârgarilor și vameșilor ce sânt prin orașe sau la Dunăre, pe unde se vânează peștele, și oricărui alt om» să lase pe negustorii din Brașov să vândă și să cumpere nestingheriți, plătindu-și bine înțeles numai «vama cea veche... după așezământul de mai înainte».

Județul sau șoltuzul și pârgarii reprezentau târgul în raporturile cu Domnul și cu dregătorii și îl administrau. Ei aveau grijă de hotarele târgului, să nu fie încălcate de vecini iar când aceasta se întâmpla, purtau judecată pentru restabilirea lor. E cazul orașului Gherghița al cărui județ, Gheorghe, și cei 12 pârgari poartă judecată, în 1560, cu satul Meleștii. Acesta rămâne de lege și Domnul întărește orășenilor «moșia din toate părțile împrejurul orașului, cum au ținut de mult, pentrucă a fost bătrână și dreaptă moșie» a lor. Tot în sarcina șoltuzului sau județului și a pârgarilor era hotărnicirea proprietăților particulare din cuprinsul târgurilor și adevierirea tranzacțiilor (vânzări, cumpărări, schimburi, danii) între târgoveți; acestea din urmă erau trecute într'un «catastih» care putea servi astfel, în caz de procese, drept

mărturie. Nu știm dacă asemenea catastife erau în *toate* orașele în epoca veche; la Bârlad îl constatăm în 1632; la Iași, el exista la începutul veacului al XVII-lea. După acest ultim catastih se dădea la 15 Martie 1620 adeverință că Vitold logofătul a vândut lui Nicoriță mare vornic de țara de sus « o casă cu tot locul împrejurăș în ulița ungurească, lângă Mihai », sub domnia lui Gaspar Vodă și « în zilele lui Glegorcea Lapte-Acru, cu 12 pângari ».

Pe actele eliberate, în afară de menționarea numelui șoltuzului sau județului și a pângarilor, care mai târziu, iscăleau chiar, se puneau și *pecetea* târgului. Ea era de obicei în legătură cu produsul caracteristic al regiunii sau cu vreo împrejurare specială proprie orașului. Astfel pecetea Trotușului, — o cunoaștem de pe acte dela sfârșitul veacului al XVI-lea — avea reprezentat un braț încovoiat ținând ciocanul ridicat: aluzie la ocnele din apropiere. Pecetea târgului Șcheia din Roman un pește; a Botoșanilor, un păun; a Băii — foarte veche, din veacul al XIV-lea — un cerb fugind; a Romanului, un cap de mistreț; a Pietrei, o căprioară; a Lăpușnei, o cruce; a Bârladului, soarele și trei pești; a Siretului, chipul Sfântului Ioan. În Țara Românească, pecetea, cu legenda în latinește, a Câmpulungului, înfățișează o pasăre; aceea a Bucureștilor, pe fecioara Maria cu pruncul Isus în brațe; a Piteștilor, o cruce.

O altă atribuție a acestui organ comunal era repartizarea, prin cislă, a dărilor și a muncilor pe care trebuiau să le presteze orășenii și sătenii de pe moșia sau din cuprinsul ocolului respectiv. În caz de judecată, șoltuzul sau județul și pângarii puteau pronunța pedespe: lovituri de toiege sau gloabe adică amenzi. Vinovatul avea însă drept de apel la judecata domnească.

În afară însă de aceste organe comunale, județul sau șoltuzul și pângarii, mai erau în târguri și reprezentanții autorității centrale, ai domnului.

În Țara Românească ei se numeau « *pârcălabi* ». În 1482, Vlad Călugăruș se adresează, după cum am văzut mai sus, « pârcălabilor de prin toate orașele noastre », poruncindu-le să nu supere pe negustorii brașoveni; mai înainte, în 1476, Octomvrie 7, Vlad Țepeș dăduse o poruncă similară; potrivit ei, nimeni nu trebuia să « bântuie » pe Brașoveni sau să le pună vămi mai mari « nici pârcălabii de oraș, nici vornicii, nici vameșii dela

orașe, nici vameșii ce sânt la vămile plaiurilor » sau « la Dunăre ». Erau tot una acești « pârcălabi de orașe » cu pârcălabii cari conduceau județele și cari își aveau — evident — reședința în orașele respective sau în cetăți? Suntem înclinați s'o credem, deoarece e puțin probabil să fi existat doi dregători, numiți la fel, în același loc.

Pe lângă pârcălabi, documentele mai amintesc în orașe, tot ca organe ale Domniei, pe *vornici*. Ei sunt citați în scrisoarea pomenită mai sus, a lui Vlad Țepeș; îi vom găsi și mai târziu, în veacul al XVII-lea, cum e de pildă vornicul de Târgul-Jiu, în 1630. Bănuesc că aceștia erau subalternii marelui vornic și aveau ca atribuție judecarea pricinilor.

În Moldova, reprezentanții puterii centrale în târguri, se numeau de asemenea *vornici*. Îi amintește pentru întâia dată Ștefan, fiul lui Alexandru cel Bun, în scrisoarea sa din c. 1435 în care arată « tuturor boierilor și vornicilor și șoltuzilor și pârgarilor și juzilor și vătămanilor », deci tuturor dregătorilor: dela curtea domnească, din târguri și din sate, cum trebuie să procedeze în privința datorilor de bani pe care le au față de localnicii unii dintre Brașoveni. Mai multe lămuriri ne dă asupra atribuțiilor lor un document dela Ștefan cel Mare. La 30 August 1479, acesta hotărâște ca pe locuitorii satului Rădăuți, atârănător de « mitropolia » de acolo, să nu-i poată judeca « nici un boier al nostru, nici staroștii, nici șoltuzii și pârgarii din Suceava, nici șoltuzii și pârgarii din târgul Siretului, *nici vornicii din aceste două târguri*, nici globnicii din ținutul Sucevii, ci numai episcopul de acolo sau delegatul acestuia. Se face o singură excepție: « *numai pentru sfadă în târg și pentru furțișagurile ce s'ar dovedi la fața locului în târg, să-i judece pe oamenii din Rădăuți vornicii târgului* ». (Дворници торговых). Prin urmare, vornicii din târgurile moldovene erau cei cari judecau așa zisele delikte flagrante; ei puteau pronunța deci sentințe: lovături de toiege și gloabe. Un asemenea vornic este « Vlad Tuceaiski, vornicul din Târgul Romanului » care apare ca martor în documentul din 7 Ianuarie 1403, dela Alexandru cel Bun, ocupând locul al 16-lea, așa dar spre sfârșitul listei. Tot vornici de târg par a fi unii dintre acei « Vornici de Suceava » cari apar în câteva documente dela Alexandru cel Bun, împreună cu alți vornici — cei mari — și în urma acestora în lista de martori.

Târgurile, întocmai ca și satele — cele mai multe din ele fuseseră doar la început simple sate — își aveau fiecare « hotarul » lor, pe care târgoveții făceau agricultură, creșteau vite, aveau mori, etc. Aceste hotare sau măcar porțiuni din ele aparțineau uneori — ca la Curtea de Argeș și la Gherghița — orașenilor; aceștia pot vorbi prin urmare de « ocina » lor; în genere însă, hotarele erau proprietate domnească; unele târguri mai noi s'au dezvoltat chiar și pe proprietăți boierești. Târgoveții aveau așa dar numai folosința pământului, pentru care plăteau dări și prestau munci voevodului, proprietatea rămânea a acestuia din urmă. De aceea, Domnul poate dispune de « hotarele » târgurilor; le poate mări, alipind la ele moșii cumpărate, după cum le poate și micșora, dăruind boierilor sau mănăstirilor părți din ele. Aflăm astfel dintr'un hrisov dela Vlad Călugărul (1493) că fratele său Radu cel Frumos luase mai multe sate dela niște boieri și le dăruise mănăstirii Tismana și « cetății » adică târgului de acolo. Tot așa Ștefan cel Mare, în 1495, cumpără cu 100 de zloți tătarești seliștea Ivancea și o alipește de hotarul târgului Bârlad, după cum în 1475 alipise de hotarul târgului Piatra jumătate din satul Tortorești. Cu deosebire importantă este sporirea hotarului târgului Vaslui, în 1491, când Ștefan îi adaogă 16 sate și seliști cumpărate de el dela diferiți proprietari cu însemnata sumă de 1490 de zloți tătarești. Dimpotrivă Neagoe Vodă Basarab ia moșia Flămânzești a orașului Curtea de Argeș, și zidește pe ea vestita sa mănăstire. La fel, Miron Barnowski dăruiește boierului său Buhuș o moșie în hotarul Târgului Frumos. Evident, târgoveții puteau avea, ca și ceilalți locuitori, proprietățile lor prin cumpărătoare. De asemenea erau considerate ca proprietățile lor plantațiile — vii, livezi — precum și construcțiile pe care le făceau în hotarele târgurilor. La 28 Mai 1470, șase locuitori din Hârlău vând lui Ștefan cel Mare o vie de nouă fălci și patru « corocini » (probabil « pași » cu prețul de 544 de zloți tătarești. În genere însă, hotarele târgurilor erau destul de întinse ca fiecare să aibă în deajuns loc de arătură și imaș.

În Moldova, constatăm, în afară de hotarele târgurilor, și « ocoalele » lor. Prin acest termen se înțelegeau un număr de sate dimprejurul fiecărui târg, care depindeau de acesta sub raportul administrativ, erau sub « ascultarea » lui. Numărul satelor nu era

fix, ci varia; el putea fi sporit sau micșorat, după cum cereau interesele Domniei. În 1435, în scrisoarea lui Iliș către regele Vladislav al Poloniei, sunt menționate pentru întâia dată ocoalele (în slavonește: *кологѣ*; mai târziu acest termen ajunge să însemne și ținut) târgurilor Vaslui, Bârlad și Tecuciu. Din documentul cu data 12 Aprilie 1458 prin care Ștefan cel Mare confirmă « mitropoliei » de Roman satele Leucușanii și Dragomireștii, specificând că locuitorii lor nu vor avea niciun fel de îndatorire către târg, rezultă că aceste sate țineau de « ocolul » Romanului. Tot în timpul lui Ștefan sunt amintite și ocoalele târgurilor Piatra și Bacăul. De cel dintâi țineau satele Zăneștii, Stolnicii și Faurii, pe care domnul le dăruiește la 20 Aprilie 1491 mănăstirii Tazlăului; de cel de al doilea, satul Bureștii de pe Siret, numit și Fundul, pe care Ștefan îl dăruiește de asemenea mănăstirii Tazlăului, la aceeași dată. Tot de ocolul Pietrei ținea și seliștea de pe pârâul Almașul mic pe care Petru Șchiopul o dăruiește în 1577 mănăstirii Pângăraților.

Și în Ardeal, orașele aveau « hotarele » lor; la început, în epoca arpadiană, aceste hotare erau de drept proprietatea regelui care putea să le dăruiască, întocmai ca și dincoace de Carpați. Ulterior însă, ele devin proprietatea orașelor și nu mai pot fi înstrăinate.

Satele au constituit întotdeauna forma de așezare tipică a noastră. Cuvântul e de origine latină, vine din « fossatum » adică « loc înconjurat cu șanț » (fossa), deoarece șanțul alcătuia limita sau hotarul satelor în epoca stăpânirii romane. Din fossatum s'a făcut « fsat »: în această formă găsim cuvântul în Psaltirea Scheiană; de aci, apoi, s'a ajuns la forma de astăzi. În secolele XIV și XV, satele erau mult mai mici decât cele de astăzi; satele întinse, cu populație numeroasă, constituiau o excepție. Se împărțeau în trei categorii: sate *domnești*, așezate pe proprietățile domniei, sate *boierești sau mănăstirești* care erau proprietatea boierilor și mănăstirilor și satele de *moșneni sau răzăși*, formate din coproprietari, descendenți dintr'un strămoș comun. Satele domnești erau administrate, în Moldova, în secolul al XV-lea, de *cnezi, juzi sau vătămăni*. Sunt numeroase documentele care amintesc pe acești reprezentanți ai autorității centrale. La 30 Ianuarie 1425, Alexandru cel Bun dăruiește lui Ștefan zugravul, pentru a lui « dreaptă și credincioasă slujbă » patru sate pe

Miletin, dintre care unul designat prin expresia « *unde este jude Pașco* ». Același domn dăruiește la 24 Iulie 1428 boierului Sinat și fraților săi trei sate; în unul din ele, pe Tutova « *este cneaz Ciorsac* ». În sfârșit, tot Alexandru dăruiește, la 25 Dechemvrie 1422, boierului Boguș și tatălui său Nesteac satul Cuciurul « *unde a fost vataman Gherman* ». În secolul al XVI-lea termenii jude și cneaz dispar, rămânând acela de vataman împrumut dela Rușii vecini unde el avea și înțelesul de « judecător sătesc »; mai târziu, reprezentantul Domnului se mai numește și *vornic*.

În Țara Românească el poartă numele de *pârcălab*, întocmai cum se numeau și reprezentanții Domnului în târguri.

Satele boierești și mănăstirești erau administrate în Moldova de *uriadnici* și *vătămăni*, cari reprezentau pe proprietari. Ei aveau grijă să se strângă dijele datorite de locuitori; tot ei mânau pe aceștia la lucru, unde cereau stăpânii satelor. În Țara Românească, administratorii satelor boierești și mănăstirești se numeau *pârcălabi*. La 18 Aprilie 1599, Mihai Viteazul poruncește « *pârcălabului din Albești* » al lui Rădu Postelnicul să lase în pace satul Poenarii asupra căruia ridicase pretențiuni stăpânul său, deoarece el aparține mănăstirii Vieroșul. « Să lași satul sfintei mănăstiri — spune Domnul — ...să nu-l zătignești, nici cu dânsul să lucrezi... (să fie) pentru ajutorul părintelui egumenul la orice va voi să poruncească, și să lucreze unde va fi lucrul sfintei mănăstiri ».

În satele de moșneni sau răzăși nu constatăm un reprezentant anumit al Domnului. Ele se administrau singure, fruntașii satului repartizând, prin cislă — aceasta înseamnă: potrivit aprecierii lor comune, întemeiate pe o cunoaștere exactă a averii fiecăruia — sarcinile adică birurile și eventualele gloabe sau năpăști. Moșnenii sau răzășii dintr'un sat se împărțeau pe « cete », după familii, sau grupuri de familii, fiecare ceată având un conducător al ei. Găsim astfel într'un document din 1525, privitor la satul Peștișanii de sus din Gorj pe « Vâlcul cu ceata lui », și pe « Dragomir cu ceata lui ». De bună seamă acești conducători de ceată alegeau, pentru a-i reprezenta față de domnie și față de pârcălabul județului, pe unul dintre ei, iar acesta, împreună cu sfatul fruntașilor, adică a conducătorilor de ceată, asigura executarea poruncilor domnești. Credem deci că satele de răzăși sau moșneni au avut,

sub raportul administrativ, o organizare similară cu aceea a târgurilor unde în frunte era județul sau șoltuzul și cei 12 pârgari. Trebuie să adăogăm că în aceste sate se aflau mulți dintre subalternii marilor dregători, dintre vistierniceii, spătăreii, păhărniceii, etc. pe care-i amintesc documentele secolelor XV și XVI. Printre cei cari iau parte, în 1520, la așezarea hotarului dintre Țara Românească și Ardeal, găsim și pe un « Radu logofăt din Borești » și un « Socol logofăt din Baia ».

BIBLIOGRAFIE

Orașele sau Târgurile : I. *Dobrogea*: 1. G. POPA-LISSEANU, *Incercare de monografie asupra cetății Dârstorul-Silistra*, București, 1913, IV + 244 p. în 8°; 2. C. BRĂTESCU, *Contribuțiuni la studiul Deltei Dunărene*, în *Bul. Soc. Geogr.*, XL (1921), p. 194—215; 3. O. TAFRALI, *La cité pontique de Dionysopolis, Kali-Akra, Cavarna, Téké et Ekréné*, Paris, 1927, 80 p. în 8°; 4. COL. M. IONESCU-DOBROGEANU, *Tomi-Constanța, monografie*, Constanța 1931, XII + 136 p. în 8°; 5. GHEORGHE I. BRĂTIANU, *Recherches sur Vucina et Cetatea Albă*, București, 1935, 200 p. în 8°; 6. OCTAVIAN S. MĂRCULESCU *Cavarna medievală și modernă (monografie istorică)*, Cernăuți, 1936, 31 p. în 8° (Extras din *Analele Dobrogei*, XVII); 7. FR. BABINGER, *Histria (Istros) au XVI-e siècle*, în *Rev. Hist. Sud-Est*, XVIII (1941), p. 137—139; CONST. C. GIURESCU, *Penru descoperirea Vicinei*, în *Rev. Ist. Rom.*, XI—XII (1941—1942), p. 530—531.

II. *Ardealul*: 7. G. D. TEUTSCH, *Geschichte der Siebenbürger Sachsen für das sächsische Volk*, vol. I, ed. 4-a Sibiu, 1925, XIX + 611 p. în 8°; 8. PETRE DEJEU, *Monografia municipiului Oradea și județului Bihor, vol. I. Așezămintele culturale din municipiul Oradea și județul Bihor*, Oradea, 1926, 335 p. în 8°; 9. HENRICH ZILLICH, *Kronstadt*, Brașov, 1927, 51 p. în 4°; 10. OSKAR KISCH, *Die wichtigsten Ereignisse aus der Geschichte von Bistritz und des Nösnergaues von der Zeit der Kolonisten-Einwanderung bis zur Gegenwart*, vol. I (1141—1699) « Bistrița », 1926, 143 p. în 8°; 11. O. FR. KRASSER, *Hermannstadt*, Brașov, 1927, 62 p. în 4°; 12. IOAN MEDREA, *Sighișoara*, 1928, 32 p. în 8°; 13. EMIL SIGERIUS, *Vom alten Hermannstadt*, Sibiu, 1928, 192 p. în 8°; 14. OCTAV ȘULUȚIU, *Brașov*, București, 1937, 228 p. în 8°.

III. *Țara Românească*: 15. G. I. IONESCU-GION, *Istoria Bucureștilor*, București, 1899, 818 p. în f°; 16. N. IORGA, *Introducere la vol. I de Studii și documente*, București, 1901, XLIX p. în 8°; 17. AL. ȘTEFĂNESCU, *Istoria Târgu-Jiului*, Târgu Jiului, 1906, IV + 487 p. în 8°; 18. G. POBORAN, *Istoria orașului Slatina*, ed. 2-a, Slatina, 1909, 507 p. în 4°; 19. GH. ZAGORITZ, *Târguri și orașe între Buzău, Târgoviște și București*, București, 1915, 111 p. în 8°; 20. STOICA THEODORESCU, *Monografia orașului Câmpina, istoric și documente*, Câmpina, 1924, 208 p. în 8°; 21. C. RĂDULESCU CODIN, *Câmpulungul Mușcelului*, C-Lung, 1925, 288 p. în 8°; 22. DAN M. ILIESCU, *Un*

vechiu oraș dispărut: *Cetatea de Floci (încercare de monografie)*, București, 1930, 43 p. în 8°; 24. ING. GH. T. MARINESCU, *Brăila veche (Schită a evoluției istorice)*, Brăila, 1930, 32 p. în 8° (Extras din *Analele Brăilei*); 25. DR. SAMARIAN GH. POMPEI, *Istoria orașului Călărași (Ialomîța) dela origine până la anul 1852*, București, 1931, 292 p. în 8°; 26. ANASTASE GEORGESCU, *Craiova, Cercetări istorice, I. Târgul Craiovei*, Craiova, 1936, 113 p. în 8°; 27. N. IORGA, *Istoria Bucureștilor*, București, 1939, 398 p. în 8°.

IV. *Moldova*: 28. EPISCOPUL MELCHISEDEK, *Chronica Hușilor și a Episcopiei cu asemenea numire*, București, 1869, IX + 463 + 175 p. în 8°; 29. EPISCOPUL MELCHISEDEK, *Chronica Romanului și a Episcopiei de Romanu*, București, 1874, IV + 353 p. în 8°; 30. V. A. URECHIA, *Sigilul târgului Petrei (județu Neamțu) în An. Acad. Rom. Mem. Secț. Ist., t. X (1887—1888)*, p. 235—243; 31. N. IORGA, *Studii istorice asupra Chilie și Cetății-Albe*, București, 1899, 419 p. în 8°; 32. D. F. CAIAN, *Istoricul orașului Focșani*, Focșani, 1906, IV + 281 + 283 p. în 8°; 33. AL. LAPEDATU *O nouă narațiune a luptelor dintre Movilești 1606—1607 și Sigiliile Romanului și Câmpulungului muntean. Comunicare*, București, 1907, 13 p. în 8°. (Extras din *Conv. Lit., XL*); 34. AL. LAPEDATU, *Antichitățile dela Baia, I. Note istorice*, în *Bul. Com. Mon. Ist., II (1909)*, p. 53—64; 35. N. A. BOGDAN, *Orașul Iași. Monografie istorică și socială, ilustrată*, Iași, 1913—1915, 522 p. în 8°; 36. ARTUR GOROVEI, *Monografia orașului Botoșani*, Fălțiceni, 1926, 460 p. în 4°; 37. GH. GHIBĂNESCU, *Vasluiul, studiu și documente*, Iași, 1926, LI + 342 p. în 8°; 38. GH. N. MUNTEANU-BĂRLAD, *Galații*, Galați, 1927, 202 p. în 8°; 39. DIMITRIE URZICĂ, *Sate și târguri de pe înaltul podiș al Dorohoiului*, București, 1928, 70 p. în 8°; 40. N. BĂNESCU, *Chilia (Licostomo) und das bithynische Xηλή*, în *Byz. Zeitschr., XXVIII (1928)*, p. 68—72; 41. AL. BOCĂNEȚU, *Istoria orașului Cernăuți pe timpul Moldovei*, Cernăuți, 1929, 102 p. în 8°; 42. AUREL SAVA, *Documente privitoare la târgul și ținutul Lăpușnei*, București, 1937, 224 p. în 8°; T. HOTNOG, *Numele topic Bender din Basarabia*, în *Rev. Ist. Rom., VIII (1938)*, p. 241—242.

V. *Populația străină a orașelor*: 43. D. RUSSO, *Elenismul în România. Epoca bizantină și fanariotă*, București, 1912, 70 p. în 8°; 44. N. IORGA, *Armenii și Românii: o paralelă istorică*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secț. Ist., t. XXXVI (1913—1914)*, p. 1—38; 45. N. IORGA, *Istoria Evreilor în țările noastre*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secț. Ist., t. XXXVI (1913—1914)*, p. 165—205; 46. C. BRĂTESCU, *Populația Dobrogei, în 1878—1928 Dobrogea, Cincizeci de ani de viață românească*, București, 1928, p. 201—257; 47. C. BRĂTESCU, *Ibn Batutah. Un călător arab prin Dobrogea în sec. XIV*, în *Analele Dobrogei*, IV (1923), 2, p. 138—156.

V. și p. 235, nr. 13; p. 335, nr. 3; p. 579, nr. 11.

CLASELE SOCIALE

În epoca veche, toți proprietarii de pământ, indiferent de suprafața stăpânită, mii de fâlcii sau câțiva stânjeni, erau boieri, adică nobili. Ei au constituit pătura conducătoare și armata statelor noastre.

Problema vechii noastre organizări sociale a fost mult discutată în ultimile decenii; s'au formulat păreri cu totul deosebite și asupra originii categoriilor sociale și asupra evoluției lor. Unii dintre istorici au susținut că a existat la început, constituind temeiul națiunii noastre, o țărănime liberă și stăpână pe ogorul ei, care apoi a fost treptat-treptat aservită de către boieri și că aceștia din urmă își datoresc puterea și averea unui act de usurpare; alții istorici au pus accentul dimpotrivă pe boieri, adică pe proprietari, aceștia formând elementul esențial al statului, țăranii având la început o situație de dependență, de iobăgie. Dacă s'au exprimat păreri atât de categoric opuse, cauza trebuie căutată nu numai în dificultatea de a deosebi, din mulțimea știrilor pe care ni le oferă materialul documentar adevărul, dar și, așa cum s'a întâmplat cu o sumă de probleme, în ideile preconcepute ale istoricilor, în dorința lor de a găsi argumente și justificări din trecut pentru rezolvarea unor probleme din zilele noastre. Intocmai după cum problema continuității Românilor în Dacia Traiană a fost văzută de istoricii unguri prin prisma interesului ce aveau de a dovedi că sunt anteriori în Ardeal nouă, tot așa și problema vechii organizări sociale în Principate a fost influențată de necesitatea satisfacerii dezideratelor legitime ale țărănimii din zilele noastre. Improprietărirea a fost o necesitate; ea trebuia realizată oricum s'ar fi desfășurat procesul social în trecut. Nu era prin urmare nevoie de justificări și de argumente istorice. Astăzi,

după improprietărire, deosebirea între diferitele păreri ale istoricilor, este mai mică; asupra câtorva puncte esențiale s'a ajuns la un acord; pe măsură ce materialul documentar, încă în mare parte inedit, va fi dat la lumină, se vor lămuri și chestiunile care au mai rămas controversate.

Din documentele veacurilor XIV și XV, rezultă că au existat în Principate patru mari categorii sociale: 1. *Proprietarii de pământ* numiți generic *boieri*, dar cari purtau și o sumă de alte nume, în legătură cu diversele aspecte ale situației lor; în această categorie intră și *mănăstirile*. 2. *Vecinii* sau *rumânii*, depinzând de cei dintâi și locuind în satele acestora. 3. *Robii* cuprinzând în ambele principate pe Țigani, iar în Moldova și pe Tătari. 4. *Orășenii*, cari au o situație aparte.

Boieri s'au numit în epoca veche toți proprietarii de pământ, indiferent de suprafața stăpânită. Și cel care avea zeci de sate și acela care trăia în devălmășie cu rudele lui pe o parte dintr'un sat, tot *boier* se chema. Acest cuvânt înseamnă *nobil*, *de frunte*, noi l-am luat dela Slavi, iar aceștia la rândul lor dela năvălitorii mongoli sau turci, poate dela Bulgari a căror nobilime se împărțea în două categorii: cei mari numiți tocmai așa *boleari*, și cei mici, *bagaini*.

În primele timpuri ale vieții de stat românești, nobilimea a fost reprezentată prin urmare de proprietarii pământului; mai târziu titlul de boier a ajuns să se dea în special marilor proprietari și dregătorilor, adică slujbașilor domnești, iar dela reforma lui Constantin Mavrocordat (1739) înainte, el a privit exclusiv pe aceștia din urmă. Evoluția e semnificativă. Astfel stând lucrurile, e dela sine înțeles că boierimea a fost *anterioară* întemeierii Țării Românești și a Moldovii. Proprietari de pământ au existat și mai înainte: ei sunt acei « *majores terrae* » pe cari-i pomenește diploma Ioaniților, din 1247, referindu-se la Oltenia. Ei ajută pe Litovoi în lupta împotriva Ungurilor, ei sunt biruitorii dela Posada, în 1330, asupra lui Carol Robert. Tot acești proprietari de pământ au ajutat lui Bogdan și tovarășilor lui să respingă oștile trimise de regele Ludovic al Ungariei. Din rândul lor și-au ales întemeietorii statelor dregătorii; pe dânșii îi citează adeseori grămăticii primelor acte printre martorii cari adevăresc donațiile sau întăririle domnești. Ei sunt boierii fără titluri de dregătorii,

dar cu indicația locului unde-și au proprietatea, cari apar adeseori în hrisoavele dela începutul veacului al XV-lea. «Dragomir din Segarcea» pomenit în hrisovul din 10 Iunie 1415 al lui Mircea cel Bătrân, «Șandru dela Tudora» și «Micu dela Molnița» citați în acela din 29 Iunie 1400 dela Alexandru cel Bun sunt tot atât cât nobilii francezi contemporani cari adăogau după numele lor pe acela al proprietății respective (Jean de Vienne, Guillaume de Rochefort, etc.).

În afară de numirea generică de *boieri*, constatăm că proprietarii de pământ mai poartă în Țara Românească o serie încă de alte nume: *megiași*, *cnezi*, *juzi*, *judeci* și *moșneni*.

Înțelesul cuvântului *megiaș* constatat atât în ducumentele slave cât și în cele românești este acela de «vecin de moșie», fie că e vorba de proprietarii în devălmășie în același sat, *megiași* deci unii față de alții pentru toată întinderea moșiei, fie că se referă la proprietarii cari își hotărniciseră părțile. Incepând din secolul al XVI-lea înainte, denumirea de *megiași* s'a dat mai ales celor dintâi; ea se întrebuintează, în mod obișnuit, cum era și de așteptat de altfel, în actele privind proprietatea, în special vânzările sau chestiunile de hotare. Un exemplu caracteristic, care dovedește în același timp echivalența termenilor *megiaș* și *boier*, găsim în actul din 1 Mai 1570 dela Alexandru Vodă, care întărește lui Vlaicu clucerul din Rumcenii, surorilor lui, Stana și Maria, și fiilor lui Vlad, anume Staico, Dragul și Coadă, stăpânirea asupra moșiei dela Cislău, în lunca Bâșcei. Asupra acestei moșii ridicaseră pretenții și Stoica, Cuciu, Vlad și Stan cu toată «ceata» lor din Poieni; pentru a se hotări de partea cui e dreptatea, se recurge, după obiceiul țării, la instituția jurătorilor. «Atunci am trimis domnia mea — citim în hrisov — pe sluga domniei mele anume Stoian spătarul acolo, între ei, ca să se uite și să adeverească *cu megiașii, oameni bătrâni și buni dimprejurul locului*. Și acești boieri, mai sus ziși și cu pârâșii lor și împreună cu sluga domniei mele mai sus scris Stoian spătarul, au adunat *150 de boieri dimprejurul lor* și i-au adus în biserică sluga domniei mele Stoian spătarul, ca să jure cu sufletele lor ce știu de această ocină, mai sus zisă și pe unde-i știu hotarele cele vechi. Iar *acești megiași bătrâni și oameni buni* 150 la număr au așezat hotarul pe unde a fost vechiul hotar, chiar în mijlocul apei Bâșcei,

fiindcă a fost pe această apă, de când au descălecat bătrânii acest loc ». Aşa dar megiaş e tot una cu boier.

Un alt nume pe care-l poartă proprietarii din Țara Românească, dar numai în documentele scrise în limba slavă și în câteva românești care păstrează încă formule slave, este acela de *cnezi*. Cuvântul l-am luat dela Slavi (КНЯЗЬ, КНЯЗЬ) unde el înseamnă la început stăpânitor, principe, iar Slavii, la rândul lor, dela vechii Germani, unde sub forma *Chuning*, avea înțelesul de « rege ». În documentele muntene *cneaz* are două înțelesuri: « om liber » și « stăpân de rumâni ». Cu prima accepțiune îl întâlnim într-o sumă de acte în care e vorba de eliberare de rumânie; cităm, ca exemplu, pe acela din 25 Ianuarie 1615, dela Radu Mihnea care îngăduie moșnenilor din Puțurile (Dolj) ce fuseseră rumâniți în silă de Mihai Viteazul pentru niște năpăști de biruri, să se răscumpere « *ca să fie iar cnezi* ». Cu cea de a doua accepțiune apare cuvântul *cnez* în hrisovul din 9 Ianuarie 1566 prin care Petru Vodă întărește moșnenilor din Milești stăpânire asupra ocinei lor din Mileștii de sus. Pentru această ocină avuseseră ei pâra în fața domnului « cu satul Hălmăjanilor și cu *cneazul Hălmăjanilor* (и със княз Хълмѣжанилор), cu Stan vel Spătar și așa pâra satul Hălmăjanilor și *cneazul lor* (и княз им) Stan vel spătar, cum că au ocină până în apa Hămrăziei », dar rămân de lege la judecată. Cu amândouă înțelesurile, și de « om liber », și de « stăpân de rumâni », găsim cuvântul *cneaz* într'un act din 15 Ianuarie 1599 dela Mihai Viteazul, în care se arată că niște rumâni din satul Grădiștea de jos « anume Toader și Bașco, ei s'au zălogit de către *cneazul lor Lăudat*... pentru 1400 de aspri. Apoi acești rumâni — spune Domnul mai departe — ei n'au stătut *a fi cnezi*, ci au vrut să se vânză în altă parte, la alți boieri ». Prin urmare, dacă rumânii se răscumpărau, ei deveneau *cnezi* ca și stăpânul lor de până atunci.

Jude este un termen care se întâlnește foarte rar, ca un arhaism, în documentele muntene. Înțelesul lui e precizat în cartea de judecată din 21 Mai 1642 dată de jurătorii care avuseseră de cercetat cui se cuvin doi rumâni din Tâmburești revendicați deopotrivă de Mănăstirea Plumbuita și de marele comis Radu. « Am adevărat cu sufletele noastre — spun acești jurători — că iaste Dobrotă și Andrei rumâni de moșie ai mănăstirii și i-au apucat

legătura la Mihai Vodă tot în sat în Tâmburești și în plasa sventii mănăstiri, *carele de ce jude au fost închinăți*. Intr'aceia noi <am> strâns bătrânii satului de i-am întrebat cum știu cu sufletele lor. Ei așa au mărturisit cu sufletele lor înaintea noastră, cum sânt acești oameni rumâni și *închinăți de stăpânii lor* la svânta mănăstire ». Echivalența jude, stăpân de rumâni apare limpede.

Foarte frecvent este dimpotrivă termenul *judec* care redă în românește unul din înțelesurile cuvântului cneaz și anume pe acela de « om liber ». Cei ce se răscumpără de rumânie devin « judeci », stăpânul care acordă libertate rumânului său îl « judecește ». Am putea cita numeroase exemple în acest sens; ne mărginim la următoarele trei: 1. Pe timpul lui Mihai Viteazul niște proprietari din Mânăilești se vânduseră rumâni logofătului Preda din Bârsești; sub domnia lui Radu Mihnea, în 1615, ei vin însă cu pâră la Domn susținând « cum că nu au luat bani dela Preda lodofătul, *ce sânt judeci* ». 2. La 25 Iulie 1629, un locuitor din Scărișoara, Manole, cu fiul său Iordan, se vinde rumân lui Necula vistierul; în zapis citim: « pentru că eu Manole *fast-am tot judec* cu feciorii miei și cu toată partea mea de ocină ». 3. La 5 Aprilie 1625, județul și cei 12 pârgari din Râmnicul Vâlcei dau o mărturie « să se știe *cum au judecât Mitrea peharnicul di la Mihăești pre rumânul lui*, pe Mărtin di la Titești, pre el și cu ficiorii lui, câți vor fi di la trupul lui, și cu toată casa lui și cu siliștea lui și cu un loc de supt Mlac drept 20.000 de aspri gata, și *l-au judecât de bună voia lui* și cu știrea unchilor lui, să fie om slobod și la bună pace di cătră el și di cătră ficiorii lui și di cătră toate rudeniiile lui, di nime bântuială să n'aibă ».

Cuvântul judec nu mai există astăzi în limba noastră; odată cu desființarea rumâniei, prin reforma lui Constantin Mavrocordat, era firesc să dispară și termenul care deosebea pe omul liber de cel cu stăpân.

Un nume care se dă adeseori proprietarilor este acela de *moșneni* sau *moșteni*, ceea ce înseamnă « stăpâni ai unei moșteniri, moștenitori, oameni cu moștenire ». În actele slave le corespund termenii *deadi*, *deadini*, *nasleadniți*, cu același înțeles, (ДѢДИ, ДѢДИНИ, НАСЛѢДНИЦИ), ultimul fiind cel mai des întrebuințat. La început, cuvintele care au exprimat noțiunea de « proprietate rurală » aveau, atât în limba slavă cât și în cea română,

înțelesul de « moștenire ». *Ocină* (очина) însemna « moștenire dela tată »; *baștină*, « moștenire părintească »; *dedină*, cuvânt care n'a intrat în limba noastră, așa cum au intrat celelalte două, « moștenire dela moși » (din АѢАѢ мош); în sfârșit *moșie* a însemnat la început același lucru: « moștenire »; așa se lămurește expresia, întâlnită adeseori în documentele românești, « toată partea și de moșie și de cumpărătoare ». Dela înțelesul general de moștenire, toți termenii de mai sus au ajuns în chip firesc să aibă pe acela special de « moșie », « proprietate rurală », deoarece pământul constituia — de obicei — partea cea mai însemnată a moștenirii. Moșnenii erau prin urmare oameni cu moșie, moștenitori, scoboritori din moșul comun, care întemeiasă satul. Ei stăpânesc o parte a moșiei în devălmășie și anume pădurea, imașul, apa; casa, locurile de arătură și de fâneată sunt stăpânite individual. Fiecare moșnean are un drept al său în moșia satului, drept determinat prin înrudirea sa cu moșul comun și prin eventuale cumpărări și socotit, după regiune, în stânjeni, lei, bănișori, dramuri. Când un moșnean vinde moșia, el vinde dreptul sau partea sa, « cât i se va face » sau « cât se va alege » la o eventuală hotărnicire. La 18 Iunie 1517, Neagoe Basărab întărește lui Calotă, marele vornic, « partea lui Moșu toată veri câtă se va alege » din Lupșanu, « pentru că a venit Moșu înaintea Domniei mele de și-a închinat partea sa toată, iar el s'a lăsat rumân să fie de a sa bună voie... jupanului Calotă ».

Toate aceste numiri, megiaș, cneaz, jude, judec, moșnean, la început se dădeau tuturor proprietarilor, indiferent de suprafața stăpânită. Cu vremea însă, s'a produs în sânul boierimii o diferențiere; unii dintre proprietari ajung prin dregătorii, prin favoarea domnească să strângă averi mari și își hotărnicesc părțile lor. Ceilalți continuă a stăpâni în devălmășie moșia; drepturile lor scad neconținut, deoarece scoboritorii moșului comun sunt din ce în ce mai numeroși. Când birurile sporesc, când greutățile se adaogă, unii dintre ei sunt nevoiți chiar a-și vinde « părțile » lor, ajungând astfel rumâni. În secolul al XVI-lea și al XVII-lea acest dublu proces merge crescând: tot mai mulți sunt pe de o parte cei care-și hotărnicesc drepturile lor, pe de alta cei cari sărăcesc, apropiindu-se de starea rumânilor. Incepând din secolul al XVI-lea, numirile analizate mai înainte se dau de

preferință *micilor proprietari*, pentru cei mari întrebuițându-se în mod obișnuit titlul de *boier*. Acest titlu li se cuvine însă, de drept, și celorlalți: toți proprietarii sunt nobili, sunt boieri. De aceea întâlnim adeseori în unul și același document alternanța megiaș, boier, moșnean, boier sau cneaz, boier.

În Moldova, constatăm unele deosebiri față de Țara Românească. Moșnenilor li se spune *răzăși*; asupra etimologiei acestui cuvânt, filologii nu se înțeleg: unii îl derivă din ungurescul *részes*, alții din latinește sau chiar din polonă. *Juzii* și *cnezii* pe cari-i întâlnim în secolul al XV-lea nu sunt proprietari de sate, ci, așa cum am arătat mai înainte, *administratori* ai lor, întocmai ca și cnezii din Ardeal. Probabil că înainte de întemeierea statului moldovenesc, care s'a făcut *prin descălecare* din Maramureș, printr'un proces de cucerire, și în Moldova juzii și cnezii să fi avut proprietatea satelor respective; așa s'ar explica și de ce unele din aceste sate poartă numele foștilor juzi, ca de pildă « Mărășeni, unde a fost Mareș jude »; « Balomirești, unde a fost Balomir », etc. Deși numele lor derivând din latinul *judex*, evocă imediat ideea de judecată, totuși nici în Țara Românească, nici în Moldova, juzii și judecii n'au avut drept de judecată. « Termenul « judecie » care se întâlnește în unele documente moldovenești din secolul al XV-lea este tot una cu « parte »; pentru judecători se întrebuițează întotdeauna în actele slave termenul *сѣдци*.

Tot în rândul proprietarilor trebuiesc trecute și *mănăstirile*. Inzestrate generos de Domni și de boieri, ele ajung, încă la începutul secolului al XV-lea, să stăpânească averi uriașe, zeci de sate, apoi locuri, mori, prisăci, iezere precum și numeroși robi Țigani (în Moldova și Tătari). Tismana și Cozia aveau, la sfârșitul domniei lui Mircea cel Bătrân, o avere imobiliară cum nu se constată a fi avut vreun boier în vremea aceea (vezi vol. I, ed. 4-a, p. 485—6). Tot așa, mănăstirile moldovene, în special Neamțul, Pobrata, Bistrița, Moldovița, Putna, stăpâneau, la sfârșitul domniei lui Ștefan, adevărate latifundii.

Venitul pe care îl au boierii dela moșiile lor se numește « venit boieresc ». El constă din *dijmele* pe care le plăteau locuitorii așezați pe aceste moșii, dijmă din grâne numită și *găleată*, dijmă din vin numită și *vinăriciu*, apoi din *dările* pe care le plăteau

zișii locuitori pentru vitele lor și în sfârșit din *munca* pe care o prestau aceștia. Spre a se deosebi de cele pe care le lua Domnul, găleata și vinăriciul cuvenit boierilor se numeau *boierești*. În Moldova, claca s'a numit până în vremurile noastre, boieresc.

Proprietarii de pământ sau boierii au avut o deosebită însemnătate în trecutul nostru. Ei au fost elementul politic și militar prin excelență. « Gloatele » nu luau parte la război decât în mod excepțional; oastea obișnuită era formată din cei cari stăpâneau pământul, indiferent de suprafața moșiei și de faptul că era hotărnicită sau nu.

Locuitorii satelor boierești și mănăstirești formau a doua categorie socială importantă. Ei purtau numele de « rumâni » în Țara Românească, de « vecini » în Moldova și de « iobagi » în Ardeal. Și această categorie socială e tot așa de veche ca și aceea a boierilor, prin urmare, anterioară întemeierii Principatelor. Documente mai târzii, din veacul al XVII-lea, vorbesc de « rumâni de moștenire, dela strămoși, de când cu așezarea satului »; altele amintesc de rumâni « din descălecătoarea țării ». În primele documente muntene, rumâni sunt cuprinși de obicei sub denumirea de sat (село).

Astfel, când Mircea cel Bătrân se adresează « tuturor satelor (всѣмъ селомъ) care sunteți sub stăpânirea mănăstirii Tismana mari și mici », spunându-le: « să știți că nici unui cneaz sau boier al Domniei mele nu aveți să fiți de ocină, de ohabă, ci... v'am dat... să fiți sub stăpânirea mănăstirii Tismana și de toate slujbele și dăjdiile... scutiți », este evident că el se referă la locuitorii din sate. Că acești locuitori erau rumâni, rezultă din comparația cu actele similare ale vremii. La 1 August 1451, Vladislav Voievod întărește lui Mihail din Ruși și fiilor săi toate satele lor, scutindu-le în același timp de dări și de slujbe. Rumânii din aceste sate nu sunt pomeniți, deoarece ei erau cuprinși în denumirea de *selo*. Că este așa, o dovedește un document posterior, din 2 Octomvrie 1468, dela Radu cel Frumos, care confirmă și el lui Mihai și fiului său Stan posesiunile amintite, dând totdeodată poruncă celor ce vor umbla cu vreo slujbă prin țară să aibă a se feri « de toate bucatele lor și de toți rumânii lor ». Menționarea acestor rumâni nu e făcută atunci când se înșiră satele, în prima parte a documentului, deoarece în mod normal prin sat (selo)

se înțelegeau și rumânii din el. Ei apar numai când Domnul dă poruncă expresă dregătorilor cari vor umbla după slujbele domniei prin țară să nu se atingă de rumânii din aceste sate. Un caz asemănător constatăm în documentul din 23 Martie 1482 prin care Basarab cel Tânăr dă mănăstirii Snagovului, între altele, și birul unor rumâni: «Și iarăși mai vârtos câte sate are sfânta mănăstire în județul Prahova, iar ea să aibă a-și lua birul dela birarii cari vor fi pentru rumânii mănăstirei» (УП КЕЧИНЕХ МОНАСТИРЪ). Tot așa în documentul din 16 Iunie 1493 prin care Vlad Călugărul dăruind mănăstirii Glavaciocul jumătate din satul Izvoranii, partea lui Deatco paharnicul și Radu paharnicul, spune că o luase dela aceștia dându-le în schimb «toată balta și cu vinăriciul domnesc, însă numai dela rumânii lor să iea, iar în cel din țară să nu se amestece» și două sălașe de ȣigani. Prin sat boieresc sau mănăstiresc se înțelegeau deci în primele timpuri ale vieții noastre de stat și rumânii din el, nu numai pământul. Dacă am insistat asupra acestui lucru este pentru că unii istorici, plecând dela premisa că în mod obișnuit rumânii nu sunt pomeniți în documentele secolului al XV-lea, au tras concluzia că instituția rumâniei n'ar fi existat în acele timpuri.

Uneori se mai întrebuițează și numirea de «case» sau «colibe» (Кѣщи), subînțelegându-se, ca și în numirea de «sat», oamenii sau locuitorii din ele. S'a mai zis rumânilor în slavonește și *poslušnici* adică cei cari ascultă, cari slujesc, avându-se în vedere obligația esențială a lor anume munca, apoi «săraci» (сирѣци, сиромаси), din pricina situației lor materiale. Numele obișnuit însă, în documentele slave, este acela de *vecin* (вѣчинѣ); numai foarte arareori se întrebuițează și acela de *vlah* (власи) care corespunde lui «rumân». Evitarea acestui ultim termen este explicabilă: după întemeierea Principatelor, când și noile state și Domnii erau tot vlahi, întrebuițarea lui, în înțelesul de rumân, ar fi putut produce confuzii. În textele mai târzii, românești, din veacul al XVII-lea, li se spune uneori rumânilor și *podani*, *mișei* și *țărani*.

În Moldova, numele obișnuit este, în documentele slave, *сѣкъда*, care se traduce prin «vecin»; în cele românești, chiar cuvântul românesc corespunzător adică *vecin*. În Ardeal, li se spunea *iobagi*, diplomele latinești îi numesc *rustici*, *coloni* și, încă din veacul al XIII-lea, *iobbagiones*.

Caracteristica rumâniei este *dependența de un stăpân*. Rumânul ascultă de stăpânul — Domn, boier sau mănăstire — pe moșia căruia trăiește; el este obligat să-i lucreze la ce-l va pune — aceasta e obligația de căpetenie — să-i dea apoi dijmă din produsele câmpului și să-i plătească dări pentru vitele pe care le crește. Eliberarea de rumânie nu se poate face *fără consimțământul stăpânului său*, chiar când se răscumpără cu bani, faptul e considerat ca o pomană a stăpânului, ca un act de milă sau de « iertare » din partea acestuia. Așa se explică însemnarea lui Mihai Viteazul care vorbește de « pomana » pe care și-a făcut-o el cu satul Sularul, dându-i voie să se răscumpere de rumânie; locuitorii satului îi plătiseră totuși pentru această « pomană » 80.000 de aspri în Alba-Iulia. Numai în caz de robie, rumânul scapă — e și natural — de legătura față de stăpânul său. Dacă se întoarce din robie, acesta nu mai are niciun drept asupra lui.

Această caracteristică a rumâniei, dependența de stăpân, ne face să înțelegem cum de se găsesc pomeniți în documente rumâni *proprietari*. Cităm, de exemplu, cazul megiașilor din Hurezi cari vânzându-se rumâni cu o parte din moșia lor lui Radu clucerul Buzescu, păstrează restul « peste râu, la Chilii și cu vii » până în timpul lui Matei Basarab, când îl vând și pe acela. Rumânii din satul Bezdead, al mănăstirii Vieroșul, cumpără sub Gavriil Moghilă un alt sat de rumâni anume Ștubeia din Mehedinți, și convin cu mănăstirea ca să-l primească pe acesta în locul lor, ei devenind judeci, adică liberi. După câțva timp, mănăstirea, constată însă că satul Ștubeia era prea depărtat și nu-i aducea niciun folos; revine deci asupra schimbului; Matei Basarab îi dă dreptate, hotărînd ca să stăpânească mai departe Bezdeadul, « iar cu satul Știubeia, să facă rumânii din Bezdead ce vor vrea ».

Asemenea cazuri de rumâni proprietari formează însă excepția; în imensa majoritate a cazurilor, rumânii nu sunt proprietari, ci trăiesc pe moșiile altora. Ei cultivă aceste moșii din tată în fiu întocmai ca și colonii din imperiul roman; spre deosebire de aceștia, au avut însă, după câte se pare, în secolele XIV—XVI dreptul de a se strămuta de pe o moșie pe alta, plătind în schimb proprietarului o dare specială, numită *găleata*. La acest drept se referă Radu cel Mare în documentul din 9 Ianuarie 1498 privind satele Bahna, Vârful Vladului și Clicevățul ale mănăstirii Tismana,

atunci când dispune: «câți rumâni va vrea să meargă în satele sfintei mănăstiri, pârcaleabii să nu îndrăznească a-i opri, fără numai să le ia găleata, pentrucă cine îi va opri, rău va păți». În secolul al XVI-lea însă, rumânul nu se mai poate muta, fără consimțământul stăpânului său.

Situația de om neliber, de om cu stăpân se transmite și asupra urmașilor în linie bărbătească a rumânului. Și copiii săi, și nepoții și strănepoții, într'un cuvânt toți urmașii săi sunt de asemenea rumâni. Femeia nu împărtășește însă soarta bărbatului; ea nu e rumână. Când, foarte rareori, în câteva acte de vânzare ca rumâni, ea e pomenită alături de soț sau de copii, aceasta se explică prin faptul că e vorba și de vânzarea *părții ei de moșie sau de aceea a fiilor ei*. Rumânia nu privește nici pe fete care sunt de asemenea libere. Dacă cineva poate face dovada că mama sa era necăsătorită, când l-a născut, atunci el scapă de rumânie. E cazul locuitorilor «Nan i Tudor i Stan cu ceata lor» din satul Găvăneștii de sus (jud. Buzău), care fiind revendicați ca rumâni de Episcopia de Buzău, invocă acest argument. Cei 12 megiași luați pe răvașe domnești care cercetaseră pricina le dau la 27 Noemvrie 1652 câștig de cauză, deoarece «acești oameni ce sunt mai sus ziși... i-am adevărit că sunt dentru niște fete».

Față de stăpânul său, rumânul are trei obligații: *găleata, datul și munca sau lucrul*. Prin găleată — numele vine dela unitatea de măsură a cerealelor, cam de mărimea baniței — se înțelegea dijma din produsele pământului; ea se lua din grâu, orz, fân și vin, adică din produsele mai însemnate. Dijma din vin se mai numea și *vinăriciu*, uneori i se spune și *otaștină*, ea reprezenta $\frac{1}{10}$ până la $\frac{1}{20}$ din producție. Quantumul dijmei din grâu, orz și fân pare a fi fost $\frac{1}{10}$. *Datul*, cuvânt foarte vechiu, reprezenta dijma din oi și rămători, din stupi și din pește. Ea se lua în natură, uneori însă și în bani. Nu se pomeneste în documente ca *datul* să privească și alte animale, în afară de oi și rămători. Quantumul varia între 1 din 10 — atât se dădea de obicei pentru miere, ceară și pește — și 1 din 30. Dijma din oi și rămători se mai numea în epoca mai nouă și *gorștină*; cea din stupi, *dijmărit*. Indatorirea de căpetenie a rumânilor față de stăpânii lor o forma însă *munca sau lucrul*. Ce anume și cât trebuiau să lucreze ei, documentele veacurilor XIV—XVI nu ne spun. Expresia întrebuintată în

actele care vorbesc de această îndatorire e numai ca rumânii să dea « ascultare » stăpânilor lor, să lucreze la ce-i vor pune. Constatăm că ei fac tot felul de munci: « ară, seceră, treeră, cosesc și strâng fânul; cară recolta și dijele și fac toate transporturile de care stăpânii lor au nevoie; lucrează viile, le îngrădesc și fac haraci; construiesc și repară casele, morile și zăgazurile; sapă heleștee; servesc ca slugi și oameni de încredere pentru supraveghere în felurite afaceri, ca păstori, ca morari și ca păzitori împotriva făcătorilor de rele ». Deși numărul zilelor de lucru nu era precizat, exista totuși și în privința aceasta ca și în privința *găleșii* și a *datului*, o normă; la ea se referă Gavriil Moghilă atunci când, întărind mănăstirii Tismana satul Corzii dăruit de Ion sulgerul, spune că rumânii din acest sat să lucreze « tot lucrul ce iaste dostoenie (obligația!) rumânilor, cum lucrează ș'alaltî rumâni » Tot la această normă se referă și Matei Basarab când poruncește, la 26 Martie 1633, rumânilor din satul Paraipan, aparținând mănăstirii Radu Vodă din București « să ascultați de călugări la toate ce vă vor da învățătură, să arați și să lucrați la tot lucrul, cum este obiceiul și legea rumânilor ». De altfel, dacă stăpânul ar fi cerut o muncă prea mare, dacă le-ar fi impus un număr de zile excesiv, risca să-și vadă în scurtă vreme satul pustiu, deoarece rumânii *fugeau* și se așezau pe moșiile celorlalți proprietari, cari respectau norma stabilită prin tradiție. Chiar după această normă, se pare că munca era totuși grea; stăpânii trebuiau adeseori să recurgă la amenințări și bătaie spre a sili pe rumâni s'o execute. Expresiile întrebuintate în documente pentru a arăta scoaterea la lucru a rumânilor sunt « a mâna » sau « a scorni »; pe cei îndărătnici, Domnul însuși poruncește să-i bată. În 1591, la 30 Septembrie, Ștefan Vodă Surdul scrie rumânilor din Estăul, aparținând Doamnei Neaga și călugăriței Elisafra: « Drept aceea și voi rumânilor din sat, de vreme ce veți vedea această carte a domniei mele, iar voi să căutați să ascultați de orice învățătură vă va da, iar care om nu va asculta de poruncă, iar slugile lor (ale proprietarilor!) să fie volnice cu această carte a domniei mele *să-i bată pre dâșii mult* ». Tot astfel, la 6 Septembrie 1626, Alexandru Vodă scriind pârcașilor din Caracal, le poruncește să scoată la lucru satele Vădăstrița și Frăsinetul ale mănăstirii Cozia; de nu vor vrea rumânii să asculte de călugări « iar voi să fiți volnici cu

această carte a domniei mele să-i bateți și să-i porniți la ce va fi treaba mănăstirii, cum au fost boia și mai dinainte vreme ».

A existat oare în satele domnești, boierești și mănăstirești din secolele XIV—XVI, în afară de rumâni, și o categorie de cultivatori liberi? Se putea așeza vreun țăran, în secolele arătate, într'un sat, și în altă situație decât aceea de rumân? Sau toți cei ce stăteau pe moșia boierului, a mănăstirilor și a Domnului intrau de drept în aceeași categorie socială? Iar în cazul când existau și cultivatori liberi, ce obligații aveau ei față de proprietarul moșiei pe care se stabiliseră?

Asupra acestor chestiuni părerile sunt împărțite. Unii dintre istorici susțin că *toți* cei cari stăteau pe moșia altuia, în secolele XIV—XVI, erau rumâni. Cine își vindea în vremea aceea ocina sa, partea sa de pământ, devenea chiar prin acest fapt rumânul cumpărătorului. Abia în secolul al XVII-lea, constatăm că se putea vinde pământul fără ca aceasta să atragă rumânirea vânzătorului. Față de această concepție, există o alta potrivit căreia ar fi existat în Principate, dela început, alături de rumâni sau vecini, și o categorie de *cultivatori liberi*. Aceștia n'aveau decât îndatoriri decurgând din faptul că lucrau pământul altuia; trebuiau prin urmare să dea dijmă din produse și din vite. În secolul al XVII-lea, ei prestează și munci; nu se știe dacă aveau această obligație și în epoca anterioară. Trebuie să observăm însă că documentele care s'au adus în sprijinul acestei de a doua concepții nu sunt concludente; din niciunul nu rezultă limpede existența unei categorii de cultivatori liberi în Principate în veacurile XIV—XVI. O soluție definitivă nu se va putea da decât după ce se va cerceta, măcar în parte, materialul documentar inedit. Până atunci, noi continuăm a crede că locuitorii satelor domnești, boierești și mănăstirești erau rumâni, categoria cultivatorilor liberi constatându-se numai dela finele secolului al XVI-lea înainte.

Robii. Ultima categorie socială o formau, în câte și trele țările românești, robii. Ei erau cu totul în puterea stăpânilor lor cari puteau face cu dânșii orice vroiau, fără însă ca să-i omoare. Cu-vântul *rob* e de origine slavă; în latinește îi corespunde « *sclavus* ». Robi erau *Țiganii*; documentar îi constatăm pentru întâia dată în Țara Românească în hrisovul din 30 Octomvrie 1385 prin care

Dan I întărește mănăstirii Tismana posesiunile ei; între aceste posesiuni sunt trecute și «40 sălașe de țigani» (и ацигани 40 чалъди) pe care mănăstirea le stăpânea din vremea lui Vlaicu Vodă (1364—c. 1377). În Moldova ei sunt pomeniți pentru prima oară în mod indirect în anul 1414, când Alexandru cel Bun dăruiește, prin actul din 2 August, boierului Toader Pitic și fratelui său Toader trei sate, între care și unul, la gura Jeravățului, unde au fost cnezi Lie și Țigănești» (где был . Лие и Циганецъи князое). Un sat «Țigăneștii» (Циганецъи) e pomenit și în hrisovul din 25 Aprilie 1420 al lui Alexandru cel Bun care îl dăruiește, împreună cu altele, lui Vena vornicul. Același voievod dăruiește, la 8 Iulie 1428, mănăstirii Bistrița «31 de sălașe de Țigani»: e prima mențiune *directă* a lor în Moldova. În documentele următoare întâlnim adeseori danii și confirmări de țigani către mănăstiri și boieri. Ștefan cel Mare, cu prilejul expediției din 1471 a adus din Țara Românească mulți țigani robi; pe unii dintre aceștia îi dăruiește în 1490 mănăstirii Putna. Pentru Ardeal e documentul, fără loc și dată, păstrat numai într'o confirmare ulterioară, document prin care Mircea cel Bătrân (1386—1418) întărește lui Costea din Țara Făgărașului, între altele, și 17 țigani de cort («decem et septem Ciganos tentoriatos»). Cităm de asemenea diploma din 1423 prin care regele Sigismund dă poruncă tuturor dregătorilor și nobililor săi să nu aducă vreo vătămare lui «Ladislau, voievodul Țiganilor» (Ladislaus Waywoda Ciganorum) când acesta va trece cu oamenii săi prin orașele și târgurile țării. Certurile dintre Țigani le va judeca numai singur Ladislau, judecătorii obișnuiți neavând niciun amestec.

În câte și trele țările însă, Țiganii sunt mai vechi decât primele mențiuni documentare. Se pare că au venit odată cu Tătarii, aduși de aceștia. Sunt originari din India; limba lor se aseamănă cu unele dialecte din Nordul Indiei. Odată cu înlăturarea dominației tătară, Țiganii au ajuns robii Domnilor noștri, care au dăruit dintr'înșii și mănăstirilor și boierilor. Cei mai mulți dintre țigani trăiau în preajma curților boierești, a mănăstirilor, la marginea târgurilor și erau întrebuințați de stăpânii lor pentru diferite munci și servicii. Din rândul lor se recrutau mai ales fierarii și lăutarii, Țiganii având, cum se știe, o deosebită îndemânare în aceste două meserii. O parte dintre țiganii domnești se înde-

letnicea cu strângerea aurului din nisipul râurilor: erau *zlătarii* (dela zlat, în limba slavă, aur); alții lucrau lemnul, făcând vase, linguri, copăi, etc., aceștia erau *rudarii*.

În fruntea mai multor sălașe de țigani era câte un *cneaz* sau un *jude*. Acesta judeca neînțelegerile dintre ei și îi reprezenta față de domnie, de dregători sau de stăpâni. Tot prin îngrijirea acestor conducători trebuie să se fi strâns și dăjdile pe care le plăteau Țiganii. Primele mențiuni cunoscute mie despre cnezii și juzii țigani sunt din Moldova. În 1428, în fruntea celor 31 de sălașe dăruite de Alexandru cel Bun mănăstirii Bistrița, se află acela al «cneazului Coman» (кнѣзь Романъ). Iar printre țiganii pe care Petru Voevod îi întărește la 27 Iulie 1448 boierului său Ivan Porcul, se află, al doilea din cap, «judele Nicula» (Никсѣла жсѣѣ). Peste mai mulți cneji sau juzi era mai mare un voevod, ca de pildă, Ladislau din 1423, pomenit mai sus.

În Moldova, pe lângă țigani, mai erau robi și *Tătarii*. E vorba de acei Tătari cari fuseseră prinși în războaiele purtate de descălecători și cari trăiau în «sălașe», ca și țiganii, în diferite sate și orașe. La 31 Octomvrie 1402, Alexandru cel Bun dăruiește mănăstirii Moldovița *patru sălașe de Tătari din târgul Baia*, hotărând ca nimeni să nu-i împovăreze cu vreo slujbă domnească. Tot Alexandru cel Bun ia, la 22 Septemvrie 1411, cinci sălașe de Tătari din satul *Tamârtașăuți* — chiar numele acesta, cu excepția sufixului, e tătăresc — și-i dăruiește mănăstirii Sfântului Nicolae din Poiană (Pobrata). Pe unul «din Tătarii noștri dela Neamț» (от Нѣмца) anume Pașca îl dăruiește, la 30 Septemvrie 1445, Ștefan Voevod «mitropolitului» de Roman Calist. Dela Ștefan cel Mare avem de asemenea o serie de hrisoave prin care se dăruiesc sau se confirmă Tătari; acela din 8 Februarie 1470 privitor la Tătarul domnesc Oană, care fugise în Polonia, prezintă o deosebită importanță. Domnul hotărăște că dacă acest Tătar se va întoarce în țară, el să nu mai fie rob, «și să nu dea și să nu plătească niciodată nimic după dreptul robilor și al Tătarilor (холопскимъ и татарскимъ правомъ), nici coloade sau dajdie să nu plătească vreunui boier al său, la care ar trăi». Prin urmare, îndatoririle robilor și ale Tătarilor erau și ele fixate potrivit unui «drept», ceea ce nu înseamnă drept scris, ci numai o normă transmisă oral prin tradiție, din generație în generație.

Orășenii n'aveau toți aceeași situație socială, aceleași drepturi și aceleași îndatoriri. Locuiau în orașe proprietari, adică *boieri*, având moșiile lor, asemenea deci cu boierii ceilalți, din sate. Locuiau apoi *rumâni*, așa cum aflăm din mai multe documente din veacurile XV și XVI. Mihail, fiul lui Mircea cel Bătrân și asociatul său la domnie, dăruiește, printr'un act fără dată, mănăstirilor Cozia și Cotmeana « din însăși casa domnii mele și din însăși orașul domnii mele » (citește: Târgoviște!)... 10 case, pre Lungaș cu nepoții lui, și pre Ianache, și pre Caloian feciorul Mihului și pre Martin, și pre Ivan, și pre Gheorghe, și pre Oancea și pre Sâmbotin și pre Nicola Metaxar și pre Tudoran Gherghie Paramali, să-i fie de ocină și de ohabă, și de toate dăjdiile și slujbele să fie slobozi ». S'ar putea obiecta că situația acestor orășeni ca rumâni nu e indicată în mod expres în document, că nu li se spune adică *vecini*, cu termenul corespunzător din cancelaria slavă. Răspunsul la această obiecție credem că îl dă actul următor, din 28 Februarie 1424, al lui Dan al II-lea care, dăruind aceluiași mănăstiri « 10 case din orașul domnii mele din Târgoviște » precizează: « aceste 10 case le-am slobozit domnia mea acestor doo mănăstiri ale domnii mele *ca să le fie de poslușanie și de toate trebile* și în toată vremea, iar mai vârtos să fie ohabnici. Și i-am iertat de oerit și de goștinărit », etc. Faptul că locuitorii acestor case sunt « de poslușanie și de toate trebile » mănăstirii « în toată vremea » ne îndreptățește să-i considerăm ca rumâni domnești, dați apoi Coziei și Cotmenei. Există însă și un document în care se arată lămurit prezența « vecinilor » adică a rumânilor în orașe: e documentul din 20 Februarie 1512 prin care Neagoe Basarab întărește mănăstirii Cutlumuz dela Sfântul Munte stăpânirea asupra mai multor sate ale sale, dându-i totdeauna « spre ajutorare » și « găleata și zeciuiala dela albine și gloaba și vinăriciul domnesc și boieresc și perperii ». Pentru a nu fi nicio îndoială, Domnul precizează: « Și veri ce vie a fi a vecinilor mănăstirești sau dela țară sau din oraș pe hotarul sfintei mănăstiri, apoi ei să plătească vinăriciul și domnesc și boieresc sfintei mănăstiri, așijderea și perperii ». De altfel prezența rumânilor în orașe n'are nimic excepțional când ne gândim că adeseori aceste orașe s'au dezvoltat din sate domnești sau boieresti. Tot așa de natural e să întâlnim și *robi*, Țigani în Țara Românească, Țigani și Tătari în Moldova.

Se pune acum întrebarea însă: în orașe locuiau numai proprietari, adică boieri, rumâni și robi sau mai era și o altă categorie de locuitori și, în cazul acesta, care era situația ei socială? Răspunsul noi îl socotim afirmativ. A existat în târgurile și orașele noastre și o a patra categorie de locuitori, alcătuită din meseriași și negustori, împărțiți pe bresle; aceștia au fost chiar elementul *caracteristic*, orășenii propriu ziși, justificând situația socială, economică și administrativă deosebită pe care o au târgurile în vechea noastră organizare. Aglomerarea unui număr însemnat de meseriași și negustori în același centru, schimbul viu de mărfuri și produse care are loc acolo, au determinat un *regim deosebit* și de al boierilor și de al rumânilor. Acest regim se manifestă în primul rând în felul de cârmuire deosebit, cu județi sau șoltuzi și cu pângari, apoi în obligațiile lor fiscale și în cele militare.

În concluzie deci, constatăm în târguri sau orașe nu o singură categorie socială, ci patru: boieri, orășeni propriu ziși, rumâni și robi.

BIBLIOGRAFIE

Clasele sociale: 1. RADU ROSETTI, *Pământul, sătenii și stăpânii în Moldova, t. I. Dela origini până la 1834*, București, 1907, V + 555 p. în 8°; 2. C. GIURESCU, *Vechimea rumâniei în Țara Românească și legătura lui Mihai Viteazul*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secț. Ist.*, t. XXXVII (1915), p. 479—543; 3. C. GIURESCU, *Despre rumâni*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secț. Ist.*, t. XXXVIII (1916), p. 191—246; 4. C. GIURESCU, *Despre boieri*, București, 1920, 128 p. în 8°; 5. GR. NANDRIȘ, *Răzeș (despre cuvânt și instituțiune)*, în *Revista Filologică*, I (1927), p. 325—328; 6. M. EMERIT, *Sur la condition des esclaves dans l'ancienne Roumanie*, în *Rev. Hist. Sud-Est*, VII (1930), p. 129—135; 7. I. C. FILITTI, *Oameni dependenți și cultivatori liberi în Principatele Române în sec. XV—XVII*, în *Mem. Secț. Ist. Acad. Rom.*, t. XIII (1932), p. 371—399; 8. G. I. BRĂTIANU, *Servage de la glèbe et régime fiscal. Essai d'histoire comparée roumaine, slave et byzantine* în *Annales d'histoire économique et sociale*, 1933, p. 445—462; 9. IOAN C. FILITTI, *Proprietatea solului în Principatele Române până la 1864*, București 1935, XV + 304 p. în 8°; 10. G. POTRA, *Contribuțiuni la istoricul Țiganilor din România*, București, 1933, 376 p. în 8°.

V. și p. 305, nr. 7, 8, 9 și 17.

ORGANIZAREA JUDECĂTOREASCĂ

• A lua legea, sau • legea țării •
(Formula consacrată când se cerea
judecata prin jurători).

Unul din principiile fundamentale ale organizării de stat din vremea noastră este principiul *separării* puterilor. Cel ce administrează nu are dreptul să judece, iar judecătorul nu poate să legifereze. Cu totul altfel era în evul mediu. Atunci una și aceeași persoană era și administrator și judecător și executor. Contrar principiului de astăzi, atunci exista așa dar principiul *întrunirii* puterilor în stat. Nu trebuie să surprindă prin urmare constatarea că dreptul de judecată în Țările Românești, îl aveau, în vechime, toți dregătorii, începând cu cel mai înalt, *Domnul* și isprăvind cu cel mai modest, dregătorul sătesc. Il aveau de asemenea *proprietarii* în favoarea cărora Domnul renunțase, în mod expres, printr'un hrisov, la o parte mai mare sau mai mică din dreptul său de jurisdicție; îl aveau, în sfârșit, potrivit obiceiului pământului, în anumite cazuri, oricare dintre locuitorii țării chemați, prin *răvaș domnesc*, să se pronunțe asupra unei pricini.

Domnul și dregătorii. Cel mai înalt judecător, instanța supremă, era *Domnul*. El putea judeca orice fel de pricini; avea dreptul să pronunțe sentințe capitale; putea de asemenea să confiște averile. Aceasta nu înseamnă însă că el era un «despot asiatic»; un «autocrat obișnuit să dispuie fără nicio considerație de persoana și bunurile supușilor săi», așa cum s'a afirmat de unii istorici. Am arătat într'un capitol anterior (p. 361—363). că «obiceiul pământului» impunea anumite limitări dreptului de judecată al Domnului, că acesta, de asemenea, nu putea dispune de moșiile boierești decât în anumite cazuri, bine precizate. Ceea ce înseamnă că puterea Domnului, în materie de judecată, nu era absolută,

nelimitată. Odată pronunțată o sentință însă, nu exista împotriva ei nici drept de apel, nici drept de recurs. Numai *sub o nouă domnie*, se putea redeschide procesul. De aceea unele procese durează generații întregi, abia strănepoții izbutind să câștige definitiv pricina ridicată de strămoșii lor.

Domnul judeca în divan, la care luau parte mitropolitul, înalții ierarhi cari se găseau eventual la curte, precum și marii dregători. După ce se ascultau părțile și martorii și după ce se cercetau « diresle » — adică actele (hrisoave, zapise, ispisoace, cărți, etc.), Domnul, luând mai întâi avizul mitropolitului și al boierilor, pronunța sentința. Părții care pierduse nu-i mai rămânea, așa cum am spus mai sus, decât să aștepte o *nouă domnie*, pentru a putea redeschide procesul. Și această redeschidere însă era adeseori îngreunată, deoarece se luase obiceiul, în Moldova, să se fixeze o taxă însemnată, numită la început *zavescă*, iar mai târziu, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea și în secolul al XVII-lea, *herâie*, pe care, cel ce voia să reia un proces, trebuia s'o plătească în prealabil vistieriei domnești. În Țara Românească, această taxă se numește *gloabă* și ea se întâlnește în documente mult mai rar decât în Moldova unde zavesca e amintită curent încă din timpul lui Alexandru cel Bun (prima mențiune în hrisovul din 13 Aprilie 1415). Și în Ardeal constatăm acest mijloc de a împiedeca redeschiderea unui proces. Grigore, birăul Bistriței, după ce așează hotarele locului pentru care se certau satele Sângeorz și Ilva, hotărăște prin actul din 13 Aprilie 1564, de comun acord cu părțile, un « legământ » (скѣзъ) de 40 « de zloți pentru acela care se va încumeta a strica ori a întoarce ».

Dată fiind întinderea teritoriului supus autorității sale, numărul locuitorilor și mulțimea pricinilor, Domnul nu putea judeca întotdeauna în persoană. De aceea, el dădea prin delegație acest drept dregătorilor săi. Toți dregătorii puteau judeca; limitele jurisdicției lor însă variaua. Cea mai mare putere o aveau în Țara Românească *banul* și *vornicul*, în Moldova *vornicul*. Aceștia puteau să pronunțe și sentințe capitale. Miron Costin spune despre banii olteni că « putere au peste Olt, nu numai a judeca, ce și cu moarte pre vinovați a căsni ». Ni s'au păstrat și unele cărți de judecată date de acești dregători, cum este, de pildă, cartea din 15 Noemvrie 1469 a lui Neagu « palatinus... illustris principis

Radwl Wayvode transalpinensis», așa dar vornicul lui Radu cel Frumos. Judecata banului — în Oltenia — a vornicilor în restul Țării Românești și în Moldova nu putea fi refuzată de nimeni, păstrându-se, bine înțeles, dreptul de apel la domnie, pe când ceilalți mari dregători puteau fi recuzați.

Dat fiind principiul de organizare al țărilor noastre, amintit la începutul acestui capitol, drept de judecată aveau și cârmuitorii ținuturilor sau județelor adică *pârcălabii* precum și dregătorii domnești din târguri și orașe. Chiar și conducătorii *aleși* ai târgurilor, așa dar *șoltuzii* sau *județii* și *pârgarii* puteau judeca anumite pricini. La 30 August 1479, Ștefan cel Mare scoate pe locuitorii satului Rădăuți, atârănător de « Mitropolia » de acolo, de sub jurisdicția boierilor săi, a staroștilor, a șoltuzului și pârgarilor din Suceava, a șoltuzului și pârgarilor din Siret, a vornicilor din aceste două târguri și a globnicilor din ținutul Sucevei ». E un caz tipic de mulțimea dregătorilor cari aveau dreptul să judece.

Același drept, dar limitat numai la pricinile mărunte, îl aveau și *subalternii* marilor dregători. *Banii de județ* sau *bănișorii*, la început, probabil, numai în județele oltene, mai târziu și în stânga Oltului, apoi *vornicii mici* sau *vorniceii*, *armășeii* și ceilalți subalterni cuprinși de obicei sub denumirea generică de « slugi ale domniei », aveau cu toții dreptul de a judeca anumite pricini. Se poate spune, fără exagerare, că de sus până jos, țara era împânzită de judecători. Fiecare agent administrativ era, în același timp, și un judecător care putea pronunța pedepse — de obicei amenzi — și le și putea executa. Ușor de bănuie, prin urmare, ce abuzuri prilejuia această situație și de ce idealul fiecăruia era să ajungă în slujbă, să fie dregător.

Dar în afară de dregători, aveau drept de judecată și unii proprietari. În semn de favoare, pentru a răsplăti « slujba dreaptă și credincioasă » sau pentru a spori veniturile ctitoriilor lor, Domnii hotărau că pe moșia cutărui boier sau a cutărei mănăstiri, dregătorii să nu se mai amestece în ce privește judecata: ea rămâne să fie împărțită numai de proprietarul respectiv și — dacă privilegiul nu era total — pentru unele fapte grave, direct de domnie. Un caz de felul acesta găsim în hrisovul din 19 August 1472 prin care Ștefan cel Mare scoate pe locuitorii satelor Bodeștii, Tătarii

și Iurcanii, aparținând mănăstirii Sf. Nicolae din Poiană (numită și Pobrata), de sub jurisdicția tuturor dregătorilor domnești, ei având să fie judecați numai de egumeni sau de dregătorii acestora. Excepție fac însă cazurile de omor și răpire de fată pentru care Domnul își rezervă judecata, deci și gloaba sau amenda respectivă. Tot așa, în Țara Românească, Radu cel Mare, prin hrisovul din 9 Martie 1502, confirmă boierilor săi, jupan Radu și jupan Petru cu fiii lor toate satele și posesiunile lor, scutindu-le de toate slujbele și dările. «Și nimeni să nu îndrăznească — spune voevodul — a băntui satele lor, nici județi (ни суди), nici birari, nici olăcari, nici armași, nici globnici, nici alt nimenea dintre slugile sau dregătorii domniei mele». Prin urmare, numai proprietarul va avea dreptul să judece și să globească în satele lui, fără amestecul vreunui slujbaș al stăpânirii.

Mai exista, potrivit obiceiului pământului, și un alt fel de judecată, anume judecata egalilor, a «pairilor» cum se spunea în apus, a «megiașilor» cum se spunea în mod obișnuit la noi. Ea dădea părții dreptul de a cere Domnului — care nu putea refuza cererea — «lege» sau «legea țării» adică să fie judecată de un număr de «jurători» — de obicei șase — de aceeași condiție socială. Am arătat într'un capitol precedent (vezi p. 360—362) cum decurgea acest fel de judecată și posibilitatea pe care o avea partea care pierduse de a cere la rândul-i Domnului «lege peste lege» adică un număr dublu de jurători cari să dovedească, tot prin jurământ, că partea care-i luase avea ea dreptate. Adăugăm aici că, pentru a impresiona mai mult pe jurători, pentru a-i face să spună adevărul și numai adevărul, se scoteau uneori cărți de blestem dela Mitropolit sau dela episcopi; ele erau citite în biserică, înainte ca jurătorii să depună jurământul pe evanghelie că vor judeca drept și prin formulele ce cuprindeau, îngrozeau, într'o vreme când credința era mai vie decât astăzi, pe ascultători. Iată o astfel de carte de blestem, dată de episcopul Iacov al Hușilor: «Zicem, unii ca aceștia să fie blestemați de Domnul Dumnezeu și de prea curata Sa Maică și de cei 12 Apostoli și de 318 Sfinți Părinți ce au fost la soborul Nikei; să fie vinovați focului celui veșnic și huliți Iadului celui fără de sfârșit și procleți și neertați. Petrele, herul să se topească și să se răsească, iară trupurile lor după moarte să stea întregi. Să-i moștenească bubele lui Geezi

și sugrumarea Iudei, să fie suspinând și tremurând ca Cain, să crăpe pământul și să-i înghiță de vii, ca pre Daftan și pre Aviron. Averile lor și ostenele lor să fie blestemate și spre perzare. Procop-sală să nu vază în toată viața lor. Muerile lor să fie văduve și copiii cerșetori și toată mânia lui Dumnezeu să vie pre capetele lor. Iară arătând adevărul, în frica lui Dumnezeu, să fie ertați și blagosloviți, amin ».

Uneori, în același scop de a impresiona pe jurători, se recurgea și la alte mijloace. Astfel, într'un proces dintre satele Radoși și Cânepești pentru muntele Găurile din Gorj, megiașilor jurători « li s'au dat mărturisanie și au priimit de au jurat cu mâinile pă sfânta Evanghelie și cu lumânări aprinsă și le-au stins în apă, zicând că de nu va fi pe cum « vor arăta, « așa să li se stingă neamul lor ».

După ce norme se judeca? Pravilele. Obiceiul pământului. Dimitrie Cantemir în vestita sa lucrare « Descrierea Moldovei » afirmă că Alexandru cel Bun, văzând lipsa de legi scrise în țară, a adoptat pe cele bizantine numite « Vasilicale » și că a făcut un extras din acestea « care și azi se întrebuințează în Moldova ». Cercetări mai noi au contestat însă afirmația învățatului Domn. A existat, e adevărat, în Moldova, o pravilă sau legiuire scrisă, încă din veacul al XV-lea, cuprinzând legi bizantine imperiale, civile și bisericești; această pravilă (i se mai spunea și *nomocanon*, dela *nomos*, lege civilă și canon, lege bisericească), păstrată într'un manuscris din 1474, este însă o traducere în slavonește după *Syn-tagma* din 1335 a juristului bizantin Matei Vlastares, iar nu după « Vasilicale » care nu se mai întrebuințau, încă din veacul al XIII-lea, nici chiar la Bizanț. Pe de altă parte, cunoaștem o pravilă scrisă în Iași, în 1495 (7003), din porunca lui Ștefan cel Mare, de monahul grămatic Damian; manuscrisul a ajuns în biblioteca din Petrograd (azi Leningrad). În veacul al XVI-lea, mai constatăm în Moldova și alte pravile sau nomocanoane: astfel, de pildă, pravila dela Bisericiani, din 1512, cea dela Neamț, din 1557, aceea dela Putna, din 1581; câte și trele cuprind, în primul rând, manualul (« Proheiron ») — tradus, bine înțeles în slavonește — al împăratului bizantin Vasile Macedoneanul. O altă pravilă, tot din secolul al XVI-lea este « Cormcia » (înseamnă în limba slavă cârmaciul) alcătuită din Novele de ale împăraților bizantini, din manualul lui Vasile Macedoneanul și din precepte penale luate

din Biblie. După războiu, s'a descoperit la Sighetul Maramureșului, fragmente dintr'o pravilă bisericească, *tipărită în românește, în 1563*, probabil de Coresi, la Brașov; ea cuprinde o serie de delictе bisericești și laice și de pedepse bisericești. A fost tradusă după nomocanonul lui Ioan Nesteutes, patriarh de Constantinopol, mort în anul 619.

Asemenea pravile au existat, de sigur, și în Țara Românească. Exemplare din tipăritura dela 1563 vor fi fost și dincoace de Carpați; știm pe de altă parte că în timpul domniei lui Mihai Viteazul, mitropolitul Eftimie cere un nomocanon dela vicarul patriarhiei din Constantinopol, Meletie Pigas. În sfârșit, la mănăstirea Bistrița din Vâlcea s'au găsit o pravilă, din anul 1618; e singura care ni s'a păstrat din epoca mai veche.

Domnul și membrii divanului domnesc au avut așadar la îndemână, încă din veacul al XV-lea, texte de legi bizantine, norme scrise. Ar fi totuși o greșeală să se creadă că judecata se făcea numai după aceste norme. Dimpotrivă, se poate afirma că în cele mai multe pricini, ea urma pe celelalte, nescrise, transmise oral, prin tradiție, din tată în fiu, și alcătuind « obiceul pământului ». Intr'adevăr, marea majoritate a proceselor desbătute în fața Domnului și a dregătorilor, erau procese de moșie, privind hotarele satelor sau pe rumânii stabiliți în ele. În asemenea procese, se avea întotdeauna în vedere « obiceul pământului », cu regulile și procedura lui caracteristică, iar nu dispozițiile nomocanoanelor bizantine. După acest obiceiu, se făcea judecata prin jurători, după ea se stabileau hotarele unui sat nou care se întemeia în « pustie » sau ale unei prisăci, și se restabileau cele încălcate ale unei așezări mai vechi; tot obiceul fixa ce anume obligații, în dijmă și muncă, au rumânii sau vecinii, adică țăranii neliberi, față de stăpânii lor. În documentele vremii, acestui obiceiu i se spune și « legea din vechime », « legea bătrână » sau chiar numai simplu « legea », ea fiind cea cunoscută din moși-strămoși de mulțime, iar nu ceilaltă, scrisă tradusă târziu după textele grecești. Când Mihnea Vodă (1584—1591) se adresează lui Mihai banul de Mehedinți (viitorul domn!) spunându-i că i s'au jeluît călugării dela Tismana că rumânii din mai multe sate dela munte « nu vor să dea găleata (adică dijma din grâne!) și dajdea sfintei mănăstiri, *precum iaste legea* (КАКО ЕСТЬ ЗАКОН) și precum dau și alți

rumâni găleată și dajde la boierii lor », el se referă la legea cea nescrisă, la obiceiul pământului, iar nu la vreo lege specială determinând raporturile dintre rumâni și boieri. Același lucru îl are în vedere și Gavriil Moghilă când la 1 Aprilie 1619 dă un act tot mănăstirii Tismana să-și ție în bună pace satul Corzii și rumânii de colo « și să le ia gălețile și daturile și să-i lucreze *cum iaste legea* ».

Cu deosebire interesante sunt practicile prevăzute de obiceiul pământului la hotărnicii. Când se întemeia un sat nou, se știa cât pământ anume trebuie; de aceea, de multe ori în brisoave nici nu se mai specifică întinderea precisă a bucății de pământ dăruite sau întărite de Domn, ci se spune numai laconic « atât cât va putea să trăiască un sat îndestul ». La 24 Aprilie 1434, Ștefan Voevod, feciorul lui Alexandru cel Bun, întărind popei Iuga, între altele, un loc « din pustie » la Bașeu și o seliște la Podraga, fixează hotarul acestor două proprietăți « cât vor putea să trăiască două sate îndestul ». Același Voevod, dăruind la 14 Aprilie 1435, boierului Petre Hudici « un loc din pustie, la Voinauți » și două locuri, de asemenea « din pustie », la prisaca lui Deateleu, fixează hotarele lor « cât vor putea să trăiască trei sate, din destul ». În sfârșit, la 29 August 1455, Petru Voevod, dăruind lui pan Dumă Micaci un loc din pustie, lângă pâraul Cozia, în braniștea domnească dela Bohotin adaogă: « iar hotarul acestei pustii să-l aibă din toate părțile, *cât va putea trăi un sat îndestul, și cu aratul și cu fânețele* ». Se știa prin urmare, cât e necesar pentru o așezare de sat.

Se știa de asemenea ce suprafață e necesară unei prisăci. De aceea în unele documente nici nu se mai amintește suprafața anume, ci se spune doar, ca în hrisovul moldovenesc din 17 Octombrie 1451, atât: « iar hotarul acestui loc de prisacă dă-i fie *după obiceiul prisăcilor*, în toate părțile ». Cât anume prevedea « obiceiul », aflăm din alte acte. Astfel, un hrisov din 8 Iunie 1546, specifică: atât « cât poate să arunce un om cu măciuca în toate părțile » din mijlocul prisăcii. La 27 Martie 1642, popa Gheorghe din Plopeni (Moldova) dăruind lui Enache Penișoară un loc de prisacă, îi determină suprafața prin cuvintele « cât se cade unei prisăci, cât va arunca cu măciuca în toate părțile ». Alteori, măciuca e înlocuită prin *topor*. Printr'un zapis făcut în Iași, Toader Grecul din Sămeni vinde lui Isar visternicul drept zece galbeni

un «locu de prisacă... unde-i va plăcea la sat la Sămeani însă cât va arunca un voinic cu toporul în toate părțile *cum au fost obiceiul de vac*». Așa dar, hotarul unei astfel de așezări se determina asvârlindu-se din mijlocul ei cu o măciucă sau cu un topor; avea deci forma unui cerc a cărui rază o forma asvârlitura de măciucă sau topor. Pentru o moară, hotarul era «cât se va putea da cu săgeata»: o știm din hrisovul lui Moise Movilă prin care acesta întărește Mitropoliei un loc de moară în braniștea Jijiei.

Când exista o neînțelegere asupra hotarului dintre două proprietari și când nu se putea lămuri neînțelegerea cu ajutorul actelor, fie că acestea nu precizau hotarul, fie că semnele dispăruseră, se recurgea, iarăși potrivit obiceiului din vechi, la *jurământul cu brazda în cap*. Se alegea un număr de bătrâni din preajma locului, aceștia jurau mai întâi că vor arăta adevărat hotarul, apoi li se puneă o brazdă de pământ în cap și în felul acesta mergeau ei pe linia hotarului pe unde-l apucaseră din bătrâni. Înțelesul acestui act simbolic era următorul: cum mă apasă brazda de pământ pe care o port deasupra capului, așa să mă apese tot pământul pe care l-ași răpi adevăratului proprietar prin arătarea mea mincinoasă. La 4 Iunie 1667, boierul Bejan Gheuca raportează Domnului asupra felului cum a făcut o hotărnicie în satul Frunțișani: «Noi... am strânsu preoți și boieri de Curte Mării Dumitale și orășani bătrâni și oamini de țară bătrâni și tineri; și acești oameni au socotit de au ales doi oameni bătrâni și *li-am pus brazda în cap* și au mersu înainte pre unde au ținut Maftieu Roșca, am ales și am stâlpit» (adică am pus stâlpi de hotar!). Un alt caz asemănător îl constatăm în actul din 30 Mai 1720. Târgoveții din Dorohoi se plânseseră că Stroici spătarul le împresoară «o bucată de loc din hotarul târgului». În lipsă de acte, se hotărăște «să giure oameni bătrâni și să margă cu brazda în cap pe unde merg hotarele; și au priimit Stroici spătar să giure Dorohoiinii. Deci am socotit și am ales șasă oameni din Dorohoi anume Ștefan Dăriescu și Costandin Săruenco, Gheorghii Guțuc și Pătrașco și Andrieș Ili și Gheuca și au giurat acești oameni în biserică și *au purces cu brazda în cap* și au pus un stâlp de piatră în culmea dealului, de acolo au purces la vale...», etc.

În Muntenia, în loc de brazde, se întrebuițau *trăiști cu pământ*, care erau purtate în spate sau pe umeri. Astfel într'un act

din 24 Octomvrie 1724, cu privire la hotărnicia moșiei Bălcești a lui Ilie Știrbei, cei 12 boieri hotarnici spun următoarele: «Deci nici pe atâta neputându-se odihni, *am dat și trăiști cu pământ la oameni bătrâni* dimprejurul locului cari au știut, anume Vlăduțul Comănescul și Drăgan și Ion Bălcescul și i-am pus de au mărturisit înaintea noastră cu sufletele lor și cu dreptate...». Tot așa, la 15 Martie 1761, Vlăduț Gălcescu și Sandu Crăznaru expunând o pricină pentru hotarul moșiei Roșia din Gorj, arată că «încă și alți 4 oameni luând trăiști cu pământ... au mers pe unde au știut ei matca cea veiche...». Iar într'o hotărnică din 5 Mai 1761 a orașului Craiova, citim: «semnele hotarului Craiovei pă care au luat bătrâni orașului trăisti cu pământ».

Câteodată, pentruca impresia asupra celor ce aveau să arate hotarul să fie și mai puternică, li se dădea acestora, pe lângă trăiștile cu pământ, și o carte de blestem. Așa s'a petrecut lucrul la hotărnicia din 28 Iunie 1725; documentul respectiv ne relatează împrejurarea în cuvinte impresionante. Văzând noi — spun cei care trebuiau să arate hotarul că «de vom umbla cu alte meșteșuguri, fără dreptate, ne-au dat a toată anatema și a tot blestemul, precum cartea arată, pentru care dar groaznic blestem, îngrozindu-ni-să sufletele și fiind noi oameni străini, neavând nicio parte la acea moșie, n'am gândit, nici am cercat sau spre o parte sau spre alta, ci numai pă dreptate, precum am auzit dela bătrânii noștri, și noi am pomenit și știm pe unde este hotarul, *am luat cartea și o am pus pă pieptul nostru și pământ pe umerile noastre și-am purces înainte pe hotar*».

Când se hotărnicia o moșie, se obișnuia adeseori să se ia și câte un băiat care era tras de păr de hotarnici ca să ție minte locurile unde se așezau semnele. Diaconul Ghiorghiță Zbanțu face, la 19 Aprilie 1754, următoarea mărturie cu privire la hotarele Scărlăteștilor, din Tutova: «Și încă dzicè socru-mieu Bogos că, fiind copilandru, *l-au luat un hotarnicu de aceia de pică, și au dzăs: să ții, măi copile, mente hotarile*». Un alt caz găsim într'un act din 15 Ianuarie 1797, când dau mărturie pentru hotarele unei moșii din Țepu (Tecuci) atât hotarnicul cât și fostul copil pe care acesta îl luase de păr: «Eu Angheluță ot Țipul, om di noizăce di ani... când s'au hotărît această moșii, în urma cutremurului celui mare, la anul umbla let 7247 (1739),... am fost față; și eu,

Tănasă Ferțul am fost față... și țiiu minte că m'au luat de păr... Ursul Zmarandiș ca să țiiu minte hotărîre aceștii moșii di mai sus numite, și așa știm și așa mărturisim în frica lui Dumnezeu și înaintea giudecății ».

Pedepsele. Și sub raportul pedepselor, constatăm deosebiri însemnate față de situația de azi. E mai întâi o deosebire în ce privește *natura* pedepselor. Până în veacul al XIX-lea, prin urmare timp de o jumătate de mileniu de viață de stat, noi am cunoscut și aplicat *pedeapsa cu moarte*. Crima de înaltă trădare, « hiclenia » cum se spunea atunci, era de obicei pedepsită cu moartea și confiscarea averii. Pentru această vină și-au pierdut capetele trei boieri ai lui Ștefan cel Mare, anume Isaia vornicul, Negrilă paharnicul și Alexa stolnicul, executați la 16 Ianuarie 1471, în târgul Vasluiului. Tot cu moartea se pedepsea și omorul, tâlhăria, furtul repetat, uneori și bigamia și chiar furtul simplu. Felul morții varia după *condiția socială* a vinovatului, după natura crimei, dar și după voia voevodului. Pentru boieri era, în mod obișnuit *tăierea capului*, iar pentru oamenii de rând, *spânzurătoarea*. Unii Domni însă, cum a fost de pildă Mihnea Vodă cel Rău (1508—1510), au aplicat acest ultim fel de moarte și boierilor. Vlad Țepeș și Basarab cel Tânăr, supranumit Țepeluș, aveau predilecție pentru *tragerea în țeapă*. Mult mai rar s'a întrebuintat *arderea de viu*. Letopisețul Țării Moldovei ne spune că Ion Vodă Viteazul a făcut să moară în acest chip pe vlădica de Roman, Gheorghe, învinuindu-l de sodomie. Constantin Cantemir ardea de viu pe tâlhari, iar Mihai Racoviță pe unii locuitori care-l trădaseră. Tot rară e și pedeapsa *innecului*, pe care Vasile Lupu o aplica femeilor imorale. O singură dată se întâlnește *îngroparea de viu*, și anume, iarăși pe timpul lui Ion Vodă Viteazul.

Câteodată, în loc de pedeapsă capitală, se aplica numai *mutilarea*. Una din cele mai cunoscute era *tăierea nasului* — de fapt a cartilajului dintre nări — pe care o sufereau candidații fără noroc la domnie. Cazul spătarului Niculae Milescu este știut de toată lumea; din pricina mutilării suferite i s'a și zis acestui boier, « Cârnu ». Tot așa a pățit Joldea, pe care boierii îl ridicaseră domn după moartea lui Ștefăniță Rareș. Prins pe neașteptate de oastea leșească a lui Alexandru Lăpușneanu, care fusese și el ridicat în domnie de un alt grup, mai puternic, de boieri, nenorocosul Joldea

a fost « însemnat la nas » cum spune cronica și « dat la călugărie ». Mihnea cel Rău tăia *buzele* boierilor dușmani, Ștefăniță Rareș tăia *urechile*, *limba*, *scotea ochii*.

Adeseori, pentru a face pe cei închiși să-și mărturisească vina, se recurgea la tortură sau « *caznă* ». Ea n'a constituit însă la noi până la pravilele lui Matei Basarab și Vasile Lupu, « un mijloc legal și regulamentat de probațiune, ca în apus » — fiind înlocuită prin jurământ — ci s'a întrebuițat mai mult pentru a storce bani. Dintre voievozii Moldovei, se pare că Ion Vodă Viteazul s'a folosit mai mult de tortură; cronica înseamnă chiar că « din zi în zi izvodea (inventă, afla) feliuri de munci nouă ».

Inchisoarea sau temnița n'avea caracterul care i se dă astăzi. Ea nu era considerată ca o pedeapsă pentru crima sau delictul făptuit, ci servea numai pentru paza preveniților sau ca un mijloc de constrângere pentru a face pe cei condamnați la amendă sau pe datornici să plătească. Rămânea cineva, prin judecată, dator față de un particular sau față de domnie și nu vroia sau nu putea să plătească, era băgat la temniță și nu ieșea de acolo până nu achita datoria. Dat fiind caracterul închisorii, lipsa însăși a noțiunii de *penitență*, este evident că nu puteau exista penitenciare, nici preocuparea de reeducare, de îndreptare morală a celor vinovați. Drept temnițe sau închisori serveau de cele mai multe ori *beciurile* palatelor domnești sau ale autorităților, unde preveniții erau ținuți, în cazuri grave « ferecați în obezi » sau butuci. În epoca mai nouă, în veacul al XVII-lea, găsim închisori și pe la mănăstiri, de pildă la Snagov; găsim de asemenea pedeapsa cu trimiterea la *ocnă* care, adeseori, echivala cu o condamnare la moarte.

Pedeapsa cea mai frecvent aplicată în trecutul nostru a fost *amenda* sau gloaba. Ea se dădea pentru tot felul de delictе și chiar pentru crime și purta nume diferite. Cel mai obișnuit era acela generic de *globă*, care vine din cuvântul slav *globa* ce înseamnă amendă. Înțelesul *de astăzi* al acestui cuvânt se explică lesne prin împrejurarea că amenda se plătea de obicei în capete de vită, boi și cai, și evident, cel amendat dădea ce avea mai prost. Gloaba ce se plătea pentru moarte de om, pentru adulter sau pentru răpire de fată purta numele de *dușegubină*, din cuvântul slav « dușegubînă » adică « cel ce-și pierde sufletul » (animam perdens).

În 1472, Radul cel Frumos, plângându-se județului și celor 12 pârgari din Brașov pentru niște oameni ce-i omoriseră o « slugă » a sa, le spune: « să mi se dea acei oameni sau dușegubina (дѣшугубина), căci nu vreau să-i las ». Într'o pricină similară, Radu cel Mare (1495—1508) scrie de asemenea Brașovenilor: « moartea acelor oameni n'o voi lăsa (așa) domnia mea, ci voi lua dela oamenii domniei voastre atât, cât să împlinim dușegubinile ». În documentele scrise românește întâlnim și forma « *deșugubină* » cum este, de pildă, într'o poruncă a lui Lupu vornicul de țara de jos, sau chiar « *șugubină* », această ultimă formă păstrându-se până azi în vorba « a dat de șugubină ». Pentru mutarea semnelor de hotar, gloaba se numea *hatalm*, dela ungurescul *hatalom*, care înseamnă forță, putere. La 20 Aprilie 1639, Vasile Lupu dă poruncă marelui logofăt Gavrilaš să cerceteze plângerea călugărilor dela Bisericiani cari susțineau că li s'au mutat niște stâlpi de hotar ai satului Feținghieștii. « De se va afla că le-au scos stâlpii — spune domnul — să hie tare și putearnic » trimisul lui Gavrilaš « cu cartea domnii mele a lua hatalmul 12 boi și să-i aducă aicea la domnia mea ». Și în Țara Românească se pomeneste de această dare. La 7 Septemvrie 1570, Alexandru voevod întărește mai multor proprietari din Urlătoiu moșia lor strămoșească, ce fusese încălcată de moșnenii din Căndești; proprietarii închinaseră Domnului hatalmul ce li se cuvenea « și domnia mea a și luat hatalmul dela Căndești ». Mai târziu, într'un act din 14 Ianuarie 1643, de pe vremea lui Matei Basarab, e amintit hatalmul luat de banul Dragomir din Craiova. O altă gloabă, constatată în Moldova, era *tretina* (третина) cuvânt slav care înseamnă « a treia parte ». Prima mențiune se află în documentul din 22 August 1447, dela Petru Voevod care întărește mănăstirii Neamțul mai multe sate, scutindu-le între altele și de gloabe. Locuitorii acelor sate nu vor avea deci să plătească domniei « nici gloabă, nici tretină ». Această amendă se pare că se plătea în caz de furțișaguri și reprezenta a treia parte din valoarea lucrurilor furate. În acest sens credem că se poate interpreta documentul din 1496 din care rezultă că Ștefan cel Mare ceruse lui Alexandru, marele duce al Lituaniei ca « în ce privește hoțiile și tâlhăriile » dela graniță, « să pedepsească pe oamenii răi pentru acestea, iar din lucrurile furate să nu se mai ia a treia parte (третьего бы не

брали), ci a zecea parte ». Pentru vitele scăpate pe hotarul altuia se plătea gloaba numită *pripas*. Pripășarii (припашаре) se întâlnesc pentru întâia dată în hrisovul din 11 Martie 1446, dela Ștefan Voevod; rostul acestei amenzi se vede din actul pe care la 20 Mai 1459 Ștefan cel Mare îl dă mănăstirii Bistrița, acordându-i mai multe drepturi în legătură cu satul ei Lucăceștii. Intre altele, se prevede ca « pripasul care s'ar întâmpla pe hotarul satului, să-l ia mănăstirea, nu slugile domnești ».

Dacă, într'un proces, una din părți refuza să se prezinte de bună voie, la cea dintâi chemare în fața Domnului, și trebuia să se trimită un agent care s'o aducă, atunci acest agent avea dreptul să încaseze o gloabă sau amendă numită în Moldova *ciubote*, iar în Țara Românească *treapăd*. Iliș Vodă, dând la 12 August 1668, o carte prin care erau chemați în fața divanului doi inși învinuiți că luaseră cu sila niște « urice și zapise de moșie », adaugă la sfârșit: « iar de nu <or> vini la zi, bini să știe că vom trimite un aprod di-i vor aduce și cu ciubote ». Aceeași gloabă se percepea și în cazul când trebuia trimis un agent executor spre a face pe cineva să-și plătească o datorie sau să execute o sentință domnească. Rostul amenzii este clar: ea se ia pentru deplasarea sau « treapădul » agentului respectiv, pentru uzura « ciubotelor » acestuia. Leon Vodă (1629—1632) dăduse la mai mulți boieri județele oltene să le ție « de birărie », adică să strângă ei birul. Boierii n'au putut însă răspunde banii, deoarece lumea fugea; atunci « aprozii lui Leon Vodă nu mai înceta dela casele lor tot pentru bani și le lua treapede câte treizeci, patruzeci de galbeni, numai deodată ».

Gloabele sau amenzile se plăteau la început în vite, mai apoi și în bani. Ele erau în genere ridicate: documente din veacul al XVI-lea, și al XVII-lea, din Țara Românească, ne arată luându-se pentru un jurământ strâmb 22 de boi, pentru o dușegubină « 90 de vaci », iar pentru un omor, al cărui autor a rămas nedescoperit, 100 de boi. E semnificativ că adeseori, mai ales în cazurile de jurământ strâmb, gloaba se mai numește și *pradă*; despre cei globiți se spune că au fost *prădați*.

Amenzile constituiau un *venit* al dregătorului-judecător care le pronunța; ele îi reveneau uneori în întregime, alteori în parte. De aici tendința permanentă spre abuz și frecvența amenzilor.

care puteau să ducă chiar până la risipirea satelor. Avem în privința aceasta un document caracteristic, care ne arată în mod elocvent ce adevărată plagă ajunseseră unii dintre acești dregători-judecători. Este vorba de documentul din 30 Ianuarie 1630 prin care Leon Vodă hotărăște ca satul Boldorogheștii cu Rota din județul Ilfov, aparținând mănăstirii Plumbuita, « să fie în pace de lucrul domnesc și de *bani de județ* și de mertice și de cai de olac și de podovade, de nimenelea val să n'aibă, numai birul să-și plătească, pentru că i-am iertat domnia mea... să fie numai de poslușanie sfintei mănăstiri. *Iar bani de județ nimica în sat să nu intre, ce să fie în bună pace. Iară ce va fi judecata satului, să fie volnic egumenul să judece rumânii mănăstirei, cum au fost și mai dinainte vreme, pentru că de răul banilor se-au fost răsipit satul mănăstirii, de au fugit.* Derept aceia și voi banilor de județ, încă să aveți a lăsa satul Boldorogheștii cu Rota foarte în pace, nimic între ei să nu intrați, că cine să va ispiti peste cartea domniei mele, certare va avea ».

Că sate întregi se puteau risipi, se explică prin împrejurarea că în materie penală, ca și în alte domenii de altfel, a existat la noi în epoca veche *responsabilitatea colectivă*. Dacă nu putea plăti făptașul, plăteau rudele lui despăgubindu-se însă, cum era și drept, din averea acestuia, mobilă sau imobilă; dacă nu puteau plăti rudele, trebuiau să plătească altcineva din sat sau satul în întregime. Iar dacă nici satul întreg nu putea sau nu voia să plătească, atunci sau era luat pe seama domniei, devenind sat domnesc, sau se dădea unui boier care achita el gloaba respectivă, devenind astfel boieresc. Invers, când satul aparținea unui boier și acesta nu voia să plătească gloaba pentru vreo faptă a sătenilor săi, dacă plăteau chiar sătenii, atunci ei prin acest fapt se răscumpărau și deveneau proprietari adică oameni liberi. În vremea lui Petru Vodă cel Tânăr (1559—1568), satul Bucovățul căzuse « într-o năpastă de un Turc, pârând acesta că i-au furat o traistă cu 30.000 aspri de argint ». Domnul invită pe proprietarii satului, pe postelnicii Marcea și Radu « să plătească pe sat de către Turc, iar ei n'au vrut... ci s'au lepădat de sat și au zis sătenilor să plătească ei, să fie satul al lor, iar satul Bucovățul n'au avut bani... ci a luat 30.000 aspri dela un Ovrei și s'a plătit de acel Turc », devenind astfel proprietari.

Uneori amenzile sau gloabele cădeau pe nedrept. Dacă de pildă fusese cineva ucis și cadavrul lui svârlit de ucigaș pe hotarul unui sat, satul acela era considerat vinovat și trebuia să plătească gloaba. Mai mult chiar, era de ajuns ca numai sângele celui ucis să se afle pe un hotar — ajuns acolo câteodată în împrejurări cu totul particulare — pentru ca locuitorii respectivi să plătească dușegubina. În asemenea cazuri, aceasta se numea și *năpastă*, cuvânt de origine slavă însemnând « ceea ce cade asupra cuiva ». În Iulie 1661, mai mulți megiași dau o hotărîre cu privire la muntele Tătarului din județul Gorj, proprietate a satului Novaci, motivînd-o astfel: « și am aflat cu sufletele noastre că au fost muntele al Novăcenilor de când au dat dușegubină. . . *căci au ășit apa muntelui în sat în Novaci cu sângele mortului, deci au dat 100 de boi* ».

Intocmai ca și în alte țări, a existat și la noi, principiul *compoziției*, adică al înțelegerii dintre părți. Rudele sau tovarășii unui om ucis, de pildă, se puteau înțelege cu ucigașul, primind ca despăgubire o sumă oarecare sau o proprietate. În timpul lui Bogdan Voievod, fiul lui Lăpușneanu, un Grec fusese ucis în hotarul satului de răzăși Albotenii. Neputînd plăti moartea, nefăcîndu-se deci compoziția, satul e luat domnesc. Atunci intervine un mare boier Albotă, staroste de Cernăuți și plătește capul Grecului tovarășilor acestuia, dîndu-le 158 de boi și vaci, 600 de oi, 7 cai, 13 iepe « și au dat cap pentru cap ». În consecință, Domnul îi întărește satul ca proprietate. În timpul lui Ștefan cel Mare întîlnim un alt caz, și mai interesant. Petre Ponici ucisese pe un anume Andriță. Fiul acestuia din urmă, stolnicul Petru, cheamă în judecată în fața Domnului, și a divanului pe Ilca, fiica lui Ponici. Aceasta recunoaște faptul și drept despăgubire sau compoziție « a plătit Ilca moartea lui Andriță, pe care l-a omorît Petru Ponici, tatăl Ilcăi, în mâinile slugii noastre dumnialui Petru stolnicului și i-a dat acestuia un sat al său pe Seret cu numele Brătieștii ». Dar fiindcă valoarea satului întrecea pe aceea la care fusese prețuită viața lui Andriță, Petru stolnicul îi dă Ilcăi *diferența* adică « 40 de zloți tătarești ». « Și au făcut astfel pace veșnică între dînsii » încheie hrisovul din 14 Octomvrie 1473. Câteodată, pacea se stabilea altfel, și anume prin aplicarea legii talionului. La 10 Iunie 1525, Vladislav Voievod confirmă lui Dragomir cu frații săi și altora mai multe proprietăți pentru care

avuseseră pâra cu Vâlcu și cu ceata lui. «Și pentru vrăjmășia ce ați avut — spune Domnul — de acum înainte nicio vrăjmășie să nu mai aveți *pentru că ați făcut moarte pentru moarte* ». Nu se poate preciza dacă a existat o taxă fixă de răscumpărare a omorului — ținându-se, bine înțeles, seama de categoria socială a celui ucis — sau dacă ea varia dela caz la caz.

Înțelegerea între părți sau compoziția având deci un caracter legal, fiind admisă — la Bizanț nu era — nu mai poate surprinde faptul că se admitea și răscumpărarea pedepsei dela Domn sau dela dregători. Aceștia pot elibera pe vinovat în schimbul unei sume de bani sau a unei proprietăți. Cel mai vechiu caz de acest fel pe care-l cunoaștem se găsește într'un hrisov din 1432 dela Alexandru cel Bun. Un anume Giurgiu fusese pârît în fața Domnului și găsit vinovat. Deci « a rămas Giurgiu — spune voievodul — *să-și răscumpere dela noi gâtul său* (и остана Жсргжу намъ въспити свою шю). Și pentru această gloabă, acest Giurgiu *a dat înaintea noastră partea sa din sat din Tamârtașinți slugilor noastre lui Balotă și Oancea și ei l-au răscumpărat din această gloabă* ». În consecință, Domnul întărește celor doi proprietatea obținută astfel. Pentru Țara Românească, găsim un caz similar consemnat într'un document din 1502, din timpul lui Radu cel Mare. « Jupan Milea — spune Domnul — a fugit peste munți în zilele răposatului părintelui Domniei mele, Vlad Vodă Călugărul, de a ridicat alt Domn . . . și a dat Dumnezeu de a căzut Milea . . . în mâinile părintelui Domniei mele. Deci l-a trimes să-l arunce în cetatea Poenarilor, iar Voico al Tatului, tatăl Milei, *a mers înaintea dregătorului Domniei mele, jupan Gherghina pârcălabul, de a dat și a închinat jumătate din Topoloveni, ca să-i scoată capul fiului său Milea dela cumplita moarte și i-au scos capul lui. . .* ». Asemenea cazuri de răscumpărare sunt numeroase; se pot cita o sumă de documente de acest fel, atât din Moldova cât și din Țara Românească.

Și astăzi se dă puțință judecătorului de a aprecia mărimea pedepsei ce se cuvine unui delicvent sau criminal, codul fixând numai minimum și maximum pentru fiecare categorie de fapte. În trecut acest drept era și mai mare, pravilele înseși, referindu-se în multe cazuri, la *voia* judecătorului. Și chiar acolo unde pedepsele se specifică, există adeseori contradicții dela un paragraf la altul, din pricina caracterului de compilație pe care l-au avut aceste pravile.

BIBLIOGRAFIE

Organizarea judecătorească: 1. S. G. LONGINESCU, *Istoria dreptului românesc*, București, 1908, 371 p. in 8°; 2. D. MOTOTOLESCU, *Jurământul cu brazda în cap, întrebuintat la hotărnicii în dreptul vechiu românesc*, București, 1922, 27 p. (extras din *Rev. Ist. Arh. Fil.* (1922)); 3. V. BOGREA, *Din vechea noastră terminologie juridică: Ferie, în Anuar. Ist. Cluj*, II (1923), p. 345—350; 4. S. G. LONGINESCU, *Pravila lui Alexandru cel Bun*, București, 1923, 40 p. in 8°; 5. V. BOGREA, *Despre ferăe, câteva noi precizări, în Anuar. Ist. Cluj*, III (1924—5), p. 520—521; 6. G. FOTINO, *Contribution à l'étude des origines de l'ancien droit coutumier roumain. Un chapitre de l'histoire de la propriété au moyen-âge*, Paris, 1925, 460 p. in 8°; 7. GEORGE FOTINO, *Incerări de vechiu drept românesc. Obiceiuri la fixarea hotarelor*, Craiova, 1925, 42 p. in 8°; 8. ȘTEFAN GR. BERECHET, *Procedura de judecată la Slavi și Români*, Chișinău, 1926, 214 + 123 p. in 8°; 9. I. C. FILITTI și D. C. SUCHIANU, *Contribuții la istoria justiției penale în Principatele Române*, București, 1928, 70 p. in 8°; 10. DUMITRU D. MOTOTOLESCU-VĂDENI, *Herie, eine alt-rumänische Rechtsinstitution*, <Prahă, 1928>, 59 p. in 4°; 11. ȘT. GR. BERECHET, *Schiță de istorie a legilor vechi românești 1632—1866*, Chișinău, 1928, 108 p. in 8°; 12. ȘT. GR. BERECHET, *Simbolica juridică, încercare de studiu comparat*, Iași, 1930, 28 p. in 8°; 13. C. A. SPULBER, *Cea mai veche pravilă românească. Text. Transcriere. Studiu. Résumé en français*, Cernăuți, 1930, 87 p. in 8°; 14. N. IORGA, *Anciens documents de droit roumain avec une préface contenant l'histoire du droit coutumier roumain*, vol. I-II, Paris-Bucarest, 602 p. in 4°; 15. I. PERETZ, *Precis de istoria dreptului român*, București, 1931, 393 p. in 8°; 16. A. CAZACU, *Contribuțiuni la studiul formării și evoluțiunii dreptului de protimis*, Chișinău, 1932, 141 p. in 8°; 17. I. C. FILITTI, *Vechiul drept penal român (schiță). Integrități privitoare la vechea organizare judecătorească*, București, 1934, 74 p. in 8°. (Extras din *Revista de Drept penal și Știință penitenciară*, 1934); 18. I. IONAȘCU, *Biserici, chipuri și documente din Olt*, Craiova, 1934, VIII + 272 p. in 8°; 19. CONST. C. GIURESCU, *Jurământul cu brazda în cap, în Din trecut*, București, 1942, p. 192—203.

ORGANIZAREA MILITARĂ

*In vechime, cine stăpânea pământul,
acela îl și apăra. Țara sau « moșia »
era suma moșiilor mici.*

Și în domeniul organizării militare, ca și în acela al organizării judecătorești, constatăm deosebiri însemnate între situația de azi și aceea din primele secole ale vieții noastre de stat. Ele se vădesc atât în ce privește *principiul de alcătuire al oștirii*, cât și sub raportul *armamentului și fortificației*.

Principiul de alcătuire al oștirii. Astăzi serviciul militar este obligator pentru orice cetățean, indiferent de avere și de situația socială. Toți tinerii sunt obligați să recruteze, iar în caz de război, toți bărbații până la o anumită vârstă, formează armata națională.

În veacul al XIV-lea și XV-lea, situația era alta. Prestau serviciul militar în mod obligator și mergeau la război, oridecâteori erau chemați, numai proprietarii de pământ, adică boierii. Stăpânirea unei moșii, mare sau mică, implica, întocmai ca și în celelalte state ale Europei medievale, obligația de a o apăra cu armele. Țara este suma proprietăților individuale, a « moșiilor »; de aceea i se mai și spune întocmai așa « moșia ». Proprietarul care nu merge la război, la chemarea Domnului, se face vinovat de « hielenie » adică de înaltă trădare; el își pierde, prin această vină, moșia și, de cele mai multe ori, și capul.

Cei cari nu sunt proprietari, prin urmare rumânii, vecinii sau iobagii, nu merg la război decât în cazuri excepționale de mare primejdie, când se poruncește ridicarea tuturor gloatelor. În schimb, ei sunt obligați să presteze anumite *munci* și servicii la cetăți, să care materialul de construcție, să lucreze la ridicarea zidurilor, a pălâncilor sau la săparea șanțurilor, într'un cuvânt,

pentru a întrebuința chiar termenul folosit de documentele vremii, să «robească» la cetăți.

Orașenii, având o situație specială sub raportul proprietății, au, de asemenea, o situație specială și sub raportul serviciului militar. Ei sunt obligați, în caz de războiu, să înarmeze un număr de oameni pe socoteala lor și să-i puie la dispoziția voievodului. Orașele constituie apoi un mediu prielnic pentru recrutarea lefe-
giilor, adică a mercenarilor. De aceea găsim în atâtea rânduri în cronicile noastre expresia «strigării târgului în leafă».

Fixat fiind principiul general al alcătuirii vechilor noastre armate, să încercăm acum a ne da seama de felul cum se înfățișau aceste armate în Țările Românești, în primele secole ale vieții de stat.

Atât în Muntenia, cât și în Moldova și în Ardeal, temeiul armatei este format de boieri, adică de proprietarii de pământ. Ei constituie elementul cel mai numeros și cel mai puternic; ei luptă cu mai mult avânt și cu mai multă tenacitate. Faptul e natural: acești proprietari de pământ alcătuiesc clasa stăpânitoare, elementul politic prin excelență; ei reprezintă în primul rând țara, «moșia» cea mare. Apărând-o, își apără fiecare moșia individuală.

În această masă boierească, trebuie deosebită totuși o categorie aparte. E vorba de *dregători*, adică de funcționari sau slujbași. Marii dregători aveau fiecare, sub ordinele lor, o serie întreagă de subalterni, atât la curte cât și în cuprinsul țării (vezi mai sus p. 381 și urm.). Marele paharnic, de pildă, în afară de paharnicul al doilea și al treilea și de păhărniceii cari asigurau serviciul mesei domnești, avea și pe păhărniceii din sate ale căror atribuțiuni erau în legătură cu perceperea dijmei din vin sau a vinăriciului și cu viile în genere. Un «Ion Ureche păhărnice» se întâlnește în timpul domniei comune a lui Iliș și Ștefan, feciorii lui Alexandru cel Bun. La 26 Noemvrie 1490, Ștefan cel Mare arată că a cumpărat un sat Glodenii cu 150 de zloți tătarești dela «sluga noastră Sima păhărnice» (слуга наш Симѧ пѣхѣрничѧ), dela «Toma păhărnice» și dela alți proprietari. În secolul al XVI-lea, acești păhărniceii apar adeseori în zapise. Asemenea subalterni, atât la curte cât și în cuprinsul țării, aveau și ceilalți mari dregători. Sub Iliș Voievod și anume într'un document din 15 Iunie

1433 găsim pe *vornicei*. În timpul lui Ștefan cel Mare, documentele menționează pe *spătărei*, cari depindeau de marele spătar, pe *pitărei*, cari depindeau de marele pitar și pe *comișei* de sub ascultarea marelui comis. Ștefăniță dăruiește, la 5 Iunie 1521, lui Ion Turcu, *vistiernicel*, satul Șișcăuții, pentru slujba sa dreaptă și credincioasă, iar Petru Rareș întărește lui Cărc pârcălabul, la 17 Mai 1542, satul Hlipiceni pe Jijia cumpărat cu 840 zloți tătarești dela «sluga noastră Oniul *vistiernicel* (слуга наш Онюл кистѣрнича)». Tot sub Petru Rareș găsim pe Ion «Golâi *stolnicel*» (Іонъ Голъи столничелъ) cumpărând moșie în Ubrești, pe Prut. La 24 Septemvrie 1554 «Banul stolnicel» și alți cetași cumpără o poiană dela Alexandru Lăpușeanu. Încă din timpul lui Ștefan e pomenit satul *Stolnici* pe Bistrița: stolniceii știm că percepeau dijma din pește. Plecând dela aceste cazuri, putem deduce cu siguranță și existența celorlalți subalterni, a *armășeilor*, a *clucereilor*, a *postelniceilor*, etc.

Tot așa era și în Țara Românească. Și aci constatăm că marii dregători aveau sub ei o serie întreagă de dregători mai mici, atât la curte cât și în satele țării. De banul oltean ascultau *banii de județ* sau *bănișorii*, cari mai târziu s'au introdus și în județele din stânga Oltului. Într'un document din 16 Martie 1494, dela Vlad Călugărul, sunt pomeniți «Colțea, Stan și Cocora, *vornici mici*», iar la 8 Ianuarie 1526, Radu dela Afumați dă poruncă să nu intre nimeni în satele mănăstirii Tismana: «vătăfli nici mari, nici mici, nici banii, *nici slugile bănești*, *nici slugile marelui dvornic*. Când se delimitează, în 1520, hotarul dintre Ardeal și Țara Românească, găsim printre hotarnici pe un Radul *logofăt* din Borești și pe un Socol *logofăt* din Baia. Mai târziu, în 1583—1585, printre boierii luați pe răvașe domnești, pentru o pricină de moșie, apar de asemenea, un «Tudoru *logofet* ot Vlădeni și Voico *logofet* ot Cotteștii». *Vistierniceii* sunt amintiți ceva mai târziu, în acte dela începutul veacului al XVII-lea, cum e de pildă zapisul de vânzare din 1626—1627 în care se spune că martori «a fost oamene bone de sato de Săcoiani anome Nechifor vest(ierul) și Toma vest(ierul) și Ocnciul vest(ierul)».

Cam în aceeași vreme găsim și pe *păhărnicei* și *stolnicei*. În schimb însă *postelniceii* apar pe vremea lui Neagoe Basarab: printre boierii cari procedează la delimitarea, amintită mai sus, dintre

Ardeal și Țara Românească, sunt și Stanciul *postelnicul* din Crasna, Albul *postelnicul* și Bran *postelnicul* din Polovragi. În 1569 întâlnim pe *armășei* în satul Balaci.

Toți acești subalterni din sate erau grupați pe *cete* și aveau o organizare specială *militară* și fiscală. În fruntea fiecărei cete sta câte un *vătaf*, astfel e, de pildă, Ionașco, *vătaful de comișei din Uscați*, care are o pricină cu Lupul Prăjescu în timpul lui Gaspar Grațiani (documentul din 15 Martie 1620). Armășeii din Balaci, amintiți mai sus, alcătuiau și ei o *ceată*, tot așa vistierniceii din Bălțați și Făurei, dela care ni s'a păstrat un document cu data 1673: « Dumitru, Nistor... și alți *cetași vistiernicei* toți... ». Pe lângă *vătaf*, care mai târziu, în secolul al XVII-lea, se mai numea și *iuzașă* — cuvânt turcesc însemnând « comandant peste o sută » — fiecare *ceată* mai avea și un stegar care purta *steagul* cetei. În 1672, cu prilejul expediției Turcilor împotriva Căminitei, Grigore Ghica, domnul Țării Românești a fost nevoit să-i însoțească. « Au mers și el cu oștile lui — spune cronica țării — care strângându-și den toate breslile: călărași, dorobanți, roșai, vistiernicei, spătărei, postelnicei, stolnicei, vornicei, păhărnicei, le-au făcut steaguri și li-au dat tuturor sulite văruiute și cu prapore fealiuri-fealiuri, fieștecare după breasla lui și au făcut oaste frumoasă, atâta cât, mergând și făcând halai înaintea Împăratului, s'au mirat și Împăratul și toți Turcii de oști ce avea Grigorie-Vodă frumoase ».

Peste toți *vătafii* dintr'un județ era un *mare vătaf*. În Moldova, știm că existau, la 1566, *douăzeci și patru* de asemenea mari *vătafi*; în Țara Românească, găsim menționat, într'un document din 7 August 1523, pe lângă un Șerban *vătaful* din Târgul-Jiu și un Stan *vătaful* din Gâlcești, pe « Ioan marele *vătaf* » din Frumoși (И ут Фрѣмѣшѣи Іоанъ великаѣ).

Totalitatea cetelor de subalterni de același fel alcătuia o *breaslă* care mergea la războiu sub marele dregător de care depindea. Aceste bresle au reprezentat întotdeauna un element militar de primul rang; membrii lor alcătuiesc, după părerea noastră, *curtenii* din Moldova; în epoca veche, în secolul al XIV-lea și începutul celui de al XV-lea, comandanții acestor curteni, adică marii dregători mai poartă și numele de *viteaz*, de origine veche slavă. Când Ștefan recunoaște, la 6 Ianuarie 1395, suzeranitatea regelui

Vladislav al Poloniei, printre marii boieri cari apar ca martori, figurează nu mai puțin de patru asemenea « viteji »: « pan Dragoș viteazul, pan Grozea viteazul... Ioaniș viteazul... Costea viteazul ». Curtenii au alcătuit miezul armatelor lui Ștefan cel Mare; ei sunt cei cari au fost « stropșiți » de mulțimea Turcilor, la Războieni. Numărul acestor curteni a fost însemnat, *câteva mii*; în catastihul de contribuabili al lui Petru Șchiopul, din 20 Februarie 1591, găsim un total de 4948, plus 626 de « vătăși ». În timpul lui Gheorghe Ștefan, pe la 1654, curtenii plăteau un bir de 29.000 de ughi sau galbeni, din totalul de 70.000 cât se strângea din întreaga țară. Ei reprezentau deci nu numai un element militar, dar și unul fiscal de o deosebită importanță. Curtenii făceau serviciul cu rândul la curte, asigurând paza persoanei voievodului și îndeplinind diferite slujbe sau servicii. De aceea li se mai spunea și *slujitori*.

În Țara Românească, subalternii marilor dregători, alcătuiți în bresle, se numeau cu un termen generic, nu curteni, ci *roșii*. Mai târziu, numele acesta a rămas alipit numai de o singură breaslă, celelalte păstrându-și numirile speciale de spătărei, armășei, vistiernicei, postelnicei, etc.

Ceilalți proprietari de pământ, din afara breslelor, se adunau, în caz de război, pe ținuturi, sub comanda părcălabului respectiv, iar apoi cetele ținuturilor se strângeau la locul de concentrare fixat de Domn, loc căruia Grigore Ureche îi spune *beleag*.

Orașele sau târgurile dădeau și ele contingentul lor militar. Se pare că, întocmai ca și în Ardeal, fiecare oraș era obligat să echipeze pe socoteala lui un număr de ostași. Așa rezultă cel puțin dintr'un document cu data 7 Mai 1665, din care aflăm că breasla butnarilor « de Mărățai » (Piatra Neamț), vânduse un loc al ei mănăstirii Bisericanilor pentru ca să poată echipa oamenii de oaste ceruți de Dabija Vodă. « Am vândut sventei mănăstiri Beserecanilor — declară membrii breslei — când au vândut și târgoveții dumbrava iară Beserecanilor și ne-au dat călugării 43 de lei bătuți și atuncea umbla leul 4 lei bani proști șalăi în zilele Dabije vod. Și aceale dealnițe le-am vândut când au trimis Dabijea vod pre dumnealui, pre Costantin Bantăș și pe Costantin Arapul *să facem oameni de oaste*; deci noi n'având ce face să rădicăm acea nevoie » am vândut locul. De sigur că și în veacul al XIV-lea

și al XV-lea era la fel. Ținând seamă de numărul apreciabil de târguri și orașe din țările noastre chiar din vremea lui Mircea cel Bătrân și a lui Alexandru cel Bun, contingentul militar furnizat de ele avea importanță. Dar aceste târguri contribuiau și în alt mod la alcătuirea armatei. Din ele se recrutau adeseori *lefeșii*. Când Domnul — într'o împrejurare deosebită — avea nevoie grabnic de o trupă mai numeroasă, « striga târgul în leafă » și în felul acesta își sporea armata. Așa a procedat, de pildă, Ștefan Tomșa, atunci când s'au revoltat boierii și au venit împotriva lui cu oaste. « Se speriește Ștefan Vodă — povestește cronica lui Miron Costin — de o tulburare ca aceea; ce, îmbărbătându-l cine erau pe lângă dânsul, au strâns dărbăanii... *și au strigat și târgul în leafă*; și s'au strâns den târgoveți și den slugile negușitorilor și oameni nemernici, câtăva gloată... la Ștefan Vodă ». Tot din orașe se recrutau uneori ostașii « *în dobândă* », adică aceia cari plecau la războiu în nădejdea prăzii pe care o vor lua dela dușman. Cităm un asemenea caz din vremea lui Vasile Lupu, povestit tot de Miron Costin: « Și într'una de zile, prelejindu-se Vasile Vodă la masă vesel și viind iar jalobă pentru Tătari că strică țeara, cum era la masă vesel, îndată au chemat căpitanii, dându-le poroncă să porcează, într'acea dată cu slujitorii, și den slugi boierești și den târg, cine va vrea să meargă în dobândă să lovească pre Tătari. Au făcut îndată poronca căpitanii; și neamul Moldovenilor den firea lor la dobândă lacomi, care cum au putut și den oraș a dobândire cai, fiind orașul plin de toată sama de oameni pre atunci, și den slugi boierești mulțime, și au mers împreună cu slujitorii de au lovit pre Tătari fără veste, nice 'n gând având Tătarii de una ca aceea ».

În genere însă, *lefeșii* sau mercenarii se recrutau dintre străini. Erau Poloni, Lituani, Unguri, Secui, Sași, Nemți, mai târziu și Cazaci, apoi Turci, Sârbi și Bulgari, și chiar Francezi, Italieni, Valoni. Cei poloni avea un nume special: *joimiri*, din *žolnierz* (Söldner), ajuns la noi prin malorusă.

Despot Vodă ținea pe lângă dânsul o trupă de lefeșii « Nemți, Unguri, Leși, oameni streini ». Radu cel Frumos în lupta sa cu Laiotă Basarab avea, pe lângă 15.000 de Turci, și « alți lefecii ce-i adunase ». Lăpușneanu — ne spune cronica — « au învățat cu taină într'o zi lefecii, carii au avut streini, de au tăiat pe boieri ».

Numărul cel mai mare de lefegii în Țările noastre a fost pe vremea lui Mihai Viteazul: circa patrusprezece mii. Ni s'a păstrat chiar o prețioasă însemnare a vistieriei care specifică din ce anume corpuri de trupă se compunea această armată de lefegii. « Să se știe lafe (= lefi) ce am dat în vistierie », spune vistiernicul Dumitrache, cel care a făcut plățile, și anume: « *Cazacii toți...* cai 2917... taleri 14585; *Cazaci pedestri* 18; *Ungri (sic!)* cai 916... taleri 4780, *Moldoveni...* cai 1452... taleri 14870; *Sârbi* cai 1608... taleri 16.500; *Beașlii sârbi...* cai 40... taleri 400; *Drăbanți...* 4000... taleri 25.948; *Drăbanții...* 2010... taleri 6535; *Tunarii...* taleri 592; *Drăban<ții> unguri...* 200... taleri 721; *Gibri Gașpar și Ivan Brancovic* (unul ungur, celălalt sârb)... 120 cai... taleri 655; *comișei, stegar, satârgii*, etc., lefi mărunte... 2019 taleri ». În total așa dar, pentru vreo 14.000 de ostași, dintre cari ceva peste 7000 călăreți, iar restul pedestrași, lefile pe o lună — ale unora dintre drăbanți și ale beșliilor sârbi pe două — se urcau la suma considerabilă de 92.799 taleri. În genere, Domnii se mulțumeau cu puțini lefegii, câți era nevoie pentru paza curții. De altfel aceștia — în Moldova la începutul secolului al XVI-lea, li se mai spunea și *joldunari* dela jold (germanul *Sold*, ajuns la noi prin filieră polonă: *żold*) — costau mult și dacă nu erau plătiți la timp, produceau și neorânduiri. Ni s'a păstrat un act de angajament al unor mercenari lituani, pe vremea lui Iliăș voievod, feciorul lui Alexandru cel Bun. Iată ce spune Domnul: « ... ne îndatorăm în scris acestor pani care au venit la noi din Țara Litvei în slujba noastră, mai sus numitului pan Stanislav din Vronovo, panului Pașco Albul, panului Micolai, panului Mihal și altora care sunt sau vor fi împreună cu dânșii, că *făgăduim și avem să le plătim leafă pe fiecare lună, câte cinci grivne leșești de lance, socotind grivna cu trei zloți turcești*, iar pentru pagube chezășuim... Dacă nu le vom plăti leafa și pagubele, le dăm voie lor și celor ce-i vor însoți pe dânșii, să ne ceară, să ne ocărească, să puie mâna pe neguțătorii noștri și pe oamenii noștri, până ce vom împlini zăpăsul nostru... și-le făgăduim a le da și hrana cailor... ».

Tot cu caracter militar pot fi socotiți și unii locuitori mărginași cari aveau rolul de a asigura paza hotarelor. Cei cari păzeau trecătorile și potecile munților spre Ardeal se numau în Mol-

dova *străjeri*, iar în Țara Românească *plăieși* și *opcinași* (cei ce umblă pe plaiuri și pe opchine adică pe culmi). Greșit s'a atribuit apărarea cetății Neamțului, când cu asediul lui Sobieski, plăieșilor. În realitate, cei nouă ostași cari au rezistat eroic armatei polone și nu s'au predat decât după ce li s'a trimes ordin ca din partea Domnului, de fapt însă ticluit de asediatori, aparțineau corpului de *vânători*, așa cum o spune de altfel lămurit Dimitrie Cantemir, atât în « *Viața* » părintelui său cât și în *Istoria Imperiului Otoman*. *Plăieși* n'au existat decât în Țara Românească și în Ardeal. Ei locuiau ca și *străjerii* moldoveni în satele de munte sau, spre a întrebuița chiar termenul din documente, în satele de pe *plaiuri*. Peste plăieșii dintr'un sat era mai mare un *vătaf*, iar peste plăieșii și vătafii dintr'un plai era un *vătaf de plai*. În Țara Românească au fost 17 plaiuri, câte două de județ, afară de județele Râmnicului Sărat, Prahova și Mehedinți care n'aveau decât unul. Cu timpul, s'a extins numirea de sate plăieșești — în mod impropriu — și la cele dela marginea *dinspre Dunăre*. Așa se face că găsim, pe vremea lui Brâncoveanu, o listă de « satele plăieșești pre județe cum scrie în jos anume, ce au eșit la Iulie 20, leat 7198 » (= 1690) în care sunt înșirate și o serie de sate din Ialomița, « Elhov » (vechiul nume al județului Ilfov!), Vlașca și Teleorman.

În afară de străjeri și plăieși, mai erau, în amândouă țările, *călărașii*, cu o atribuțiune identică, anume de a face paza la hotarul dinspre Dunăre și Nistru. Ei erau împărțiți pe *steaguri*; în secolul al XVII-lea, găsim steaguri de călărași la *Floci* (gura Ialomiței!), la *Lichirești*, care mai târziu, în veacul al XVIII-lea și-a și schimbat din această pricină numele, devenind Călărașii (orașul de astăzi!), la *Hodivoe*, aproape de Giurgiu, la *Rușii de Vede*, la *Zimnicea*, la *Caracal*, apoi și mai în interiorul țării, ca de pildă, la *Buzău*, la *Gherghița*, la *Ploiești*, la *Pitești*, la *Mănești*.

În Moldova, călărașii erau așezați în ținuturile dinspre Nistru; în a doua jumătate a veacului al XVII-lea, cei din Orhei și Lăpușna depindeau de marele serdar căruia îi era încredințată paza « marginei ». Călărașii, și într'o țară și în cealaltă, aveau în atribuțiile lor și ducerea știrilor și ștafetelor dela și pentru domnie. Lui Aron Vodă tiranul, de pildă, ei îi aduc știrea maziliei (1592). Pe vremea lui Dimitrie Cantemir se ajunsese chiar la o specializare: erau unii călărași — o sută în total — care duceau știrile

la Poartă și se numeau din pricina aceasta « Călărași de Țari-grad », și « Călărași de Galați »; alții — tot o sută — cari erau trimiși în Polonia și Rusia, se mai numeau și « Imblători de Hotin » și « Imblători de Soroca ».

O altă categorie de ostași moldoveni o formau *hânsarii*, al căror nume, de origine slavă, înseamnă « tâlhari », « corsari ». Ei mergeau la războiu « în dobândă », adică în nădejdea prăzii pe care o vor lua dela dușman. Li găsim la Nistru, la Prut și în codrul Tigheciului; în fruntea lor erau vătafi și « căpitani de hânsari » cum sunt aceia, de pildă, cărora li se adresează Ștefan Tomșa. Extrem de interesant e documentul din 8 Mai 1598 în care Eremia Movilă arată cum au venit înaintea lui « Costin Murguleț din Frasini și cu Cotlon din Hnilodove și cu Gligorie din Cobolta și cu Pavăl din Dumbrăveni și cu Simeon din Loze și 10 *hânsari din Măgura și cu Hânsar din ținutul Sorocăi* », de au pârît pe Macri biv vel armaș că le-a luat mai mult decât poruncise domnia din pleanul, adică prada pe care o luaseră dela niște Turci în pădurea Onicenilor. Cu tot caracterul lor special, hânsarii formau totuși o breaslă ostășească, dovadă actul din 1696 al lui Antioh Cantemir care se adresează cîrtenilor de țară, aprozilor, stolniceilor, călărașilor și *hânsarilor*. Găsim, asemenea spătăreilor, păhărniceilor, armășeilor, etc., chiar și forma *hânsărel*, cum e de pildă Chirilă hânsărelul dintr'un act cu data 1619. În Țara Românească n'am întâlnit un corp de hânsari.

Locuitorii satelor domnești, boierești și mănăstirești, adică rumânii sau vecinii, nu merg la războiu după cum am spus și mai înainte, decât în cazuri excepționale, când Domnul cheamă întreaga țară sub arme, când se ridică « oastea cea mare ». Această expresie o găsim într'un hrisov din 10 Iunie 1415, dela Mircea cel Bătrân, prin care satul Beala din județul Motrului, aparținând la mai mulți boernași, e scutit de dări și slujbe, cu o singură excepție totuși: « numai la oastea cea mare (вѣликѣ воискѣ) să slujească, altceva nimic mai mult ». În același sens credem că trebuie înțeles și documentul de fundare al Mănăstirii Vodița prin care Vlaicu Vodă îi dăruiește, între altele, satul Jidovștița, « slobod de toate dările și slujbele domnești și de oaste ». Iar când Vlad Voievod, la 1531, îngăduie egumenului Teofan dela Tismana să-și facă slobozie pe vadul Bistrețului, el cere rumânilor cari se vor așeza

acolo numai două lucruri: «fără numai bir să plătească și *oaste mare să facă*».

Dar dacă nu mergeau în mod obișnuit la războiu, în schimb locuitorii satelor boierești și mănăstirești erau obligați să *lucreze la cetăți și să facă de strajă*. Avem în privința aceasta un act categoric dela Ștefan cel Mare, din 17 Aprilie 1475, prin care se întărește mănăstirii de călugărițe dela Horodnic stăpânirea peste două sate. În semn de deosebită favoare, voievodul scutește pe locuitorii acestor sate de *toate* dările și slujbele: «să nu ne plătească nouă nici dajdie, nici posadă, nici podvoadă, nici iliș, nici la cetate să nu «robească» (= să nu lucreze), nici la posadă, *nici la strajă să nu meargă*, nici la mori să nu lucreze, *nici la oaste să nu meargă*».

Armamentul a fost și la noi ca și în celelalte părți, de două feluri: *ofensiv* și *defensiv*. Cel ofensiv cuprindea *arcul* și *săgețile*, *sulița* sau *fuștiul* și *sabia*. Apoi armele zise țărănești: *ghioaga*, *toporul*, *securea* și *coasa*. După introducerea armelor de foc, în prima jumătate a veacului al XV-lea, am cunoscut și noi *sinețele* corespunzând puștilor de azi; la tunuri li se spunea în vremea aceea *puști*. Armamentul defensiv se alcătua din *scut* sau *pavăză* și din *platoșe*, *za*, *coif*, rareori *armura* întregă.

Arcul a fost întrebuințat la noi din timpul străvechi. Cuvântul e de origine latină, după cum tot latin e și cuvântul săgeată. În afară de arcul obișnuit, simplu, alcătuit dintr'o vargă de lemn flexibil și rezistent (de obicei alunul, frasinul, carpenul, tisa, ulmul), și o coardă de in sau cânepă unsă sau de mațe, strămoșii noștri au cunoscut și arcul asiatic sau tătăresc, a cărui vargă de lemn era compusă din trei părți, una la mijloc, mai tare (uneori de metal) și alte două la extremități, flexibile și instrunite ca la arcul simplu. Bătaia arcului asiatic era ceva mai mare. Săgețile, de lemn, cu vârf de metal, aveau o lungime de 80—96 centimetri și erau purtate într'o tolbă de piele numită *cucură* (cuvântul e de origine latină). Se puteau trage până la 12 săgeți pe minut; bătaia maximă era de 220 metri. Intocmai ca și Tătarii, și ai noștri știau să mânuiască arcul din fuga calului, cu multă dibăcie. S'au întrebuințat și *arbalete*, a căror bătaie era mai mare, dar mai rară. Ion Neculce, în *O samă de cuvinte*, ne spune următoarele: «Lăsat-a Ștefan Vodă cel Bun la mănăstirea Putna, după moartea lui, arcul lui... și arcul l-au fost trăgând cu vârtej...».

Fuștiul sau sulița era de lemn, cù vârful însă de fier. Moldovenii și Tătarii aveau și sulițe cu vârf dublu: unul ascuțit pentru împuns, celălalt încovoiat, ca un cârlig, pentru apucat și tras.

Săbiile erau de două feluri: unele drepte, cu două tăișuri, întrebuințate mai ales în apus, altele încovoiate cu un singur tăiș, răspândite în răsărit, la Tătari și la Turci. Sabia dreaptă se mai numea și *spadă*; uneori era așa de mare și de grea că se mânua cu ambele brațe. Pe vremea lui Mircea și a lui Ștefan, spada predomină în țările noastre, în Ungaria și în Polonia. Mai târziu, locul ei îl va lua sabia încovoiată. Moldovenii aveau un anume tip de spadă, bine cunoscut în Italia. De aceea la Genova se putea comanda, în 1468, « una spada a la facione velachesca ». Ni s'au păstrat, din fericire, trei spezi moldovenești din vremea aceea; una din ele a aparținut chiar lui Ștefan cel Mare; sunt probabil din speziile care au rămas pe câmpul de luptă dela Războieni: așa se explică faptul că ele se află astăzi în Muzeul din Stambul, de unde vor trebui aduse, orice am da în schimb, la Muzeul Militar din București. Spada lui Ștefan, de oțel, măsoară 1,30 metri lungime. Mânerul este înfășurat în sârmă de aur și se termină printr'un disc pe care se află, continuându-se de pe o față pe cealaltă, următoarea inscripție, în limba slavă: « † Іоанъ Штефанъ Воєводъ, доминъ алъ Тѣрииъ Молдовей » († *Иоанъ Штефанъ воєводъ господарь земли молдавскы*). Garda este perpendiculară pe mâner. Una din celelalte două săbii pare să fi aparținut unui boier moldovean, din vremea lui Ștefan. Discul prin care se termină mânerul, are, pe o parte, stema țării, capul de bour, pe cealaltă un scut împărțit în două; în jumătatea din dreapta se află trei grinzi transversale, în cea din stânga o cruce și o semilună. Garda e oblică față de mâner. La cea de a treia spadă, discul are pe o față tot capul de bour, pe cealaltă un scut cu o semilună, o săgeată și două stelute. Mânerul, ca și la precedentă, e înfășurat cu sârmă; garda este încovoiată în sus. Pare să fi aparținut tot unui boier de al lui Ștefan.

Ghioagele sau măciucile (ambele cuvinte sunt de origine latină) se făceau dintr'un lemn tare (corn, gorun) *strujit*, adică cioplit, *pârlit* și uneori *ghintuit* adică țintuit cu cuiș sau piroane cu capul lat și rotund sau poliedric. Topoarele și coasele erau cele obișnuite, de care se foloseau țăranii în pădure și la coasă. Numai cozile

celor dintâi erau mai lungi, pentru a permite lovitura dela oarecare distanță. Coasele se întrebuițau foarte adeseori pentru a tăia picioarele cailor dușmanilor.

Armele de foc s'au introdus la noi din prima jumătate a veacului al XV-lea. În 1432—1433, Vlad Dracul scria Brașovenilor: «Deci vă rog ca pe niște frați ai mei, *pregătiți-mi o sută puști, cu toate cele de trebuință*, și cu arcuri, cu săgeți, cu scuturi, cât veți putea mai multe». Iar în Octomvrie-Dechemvrie 1445, același domn se adresa din nou Brașovenilor: «Vă rog dar să ne ajutați cu arcuri și cu săgeți *și cu puști și să ne dați salitră ca să*

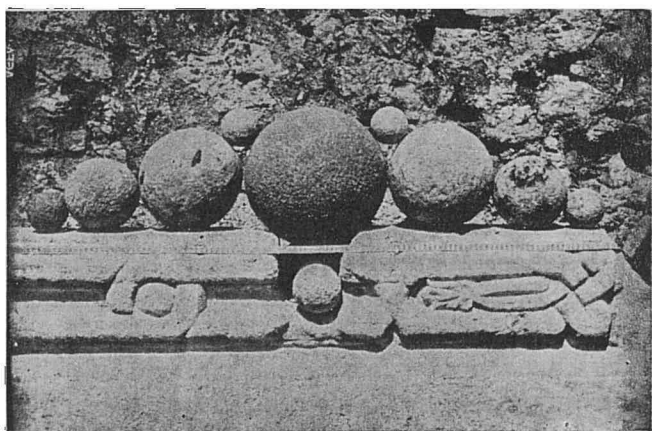

Fig. 110. — Ghjulele de piatră pentru tunuri, găsite la Cetatea Albă, în săpături.

ne facem praf» (и пшками и . . . салонитро). În Moldova, prima mențiune despre armele de foc o găsim în inscripția pusă de pârcălabul Stanciul la Cetatea Albă în 1454, în care se spune: «S'a săvârșit acest zid și a fost înarmat cu tunuri (оружья) de Dumnezeu Stanciul, în anul 6962, luna lui Martie» (vezi fig. 110 și 111). La primul atac asupra Chilie, în 1462, Ștefan cel Mare a fost rănit la piciorul stâng de o «pușcă»; la cel de al doilea, în 1465, cronica ne spune că Moldovenii «loviră și începură a bate cetatea Chilie și astfel o bătură toată ziua», evident, cu tunurile. În lupta dela Vaslui, Ștefan avea 20 de tunuri și hotărîse să se tragă câte șapte lovituri de fiecare piesă; la Războieni, din pricina tirului artileriei,

Ienicerii s'au aruncat cu fața la pământ. Pe vremea lui Petru Rareș, existau și *sinețe*; acum întâlnim pentru întâia oară cuvântul « sinețari » (скиницари) adică purtători de sâneată. În lupta dela Obertyn, Moldovenii aveau chiar și un fel de mitraliere primitive. Martin Bielski, martor ocular, le descrie ca fiind alcătuite din șase sau opt țevi, lungi de câte un cot, așezate una lângă alta pe două roți mici, așa încât se pot deplasa cu ușurință. Țevile se aprind una dela cealaltă, repede « astfel că pușcătura poate să meargă fără întrerupere »; « cartușele sunt învelite în hârtie »; gloanțele, obișnuite, de fier sau de plumb. Bătaia armelor

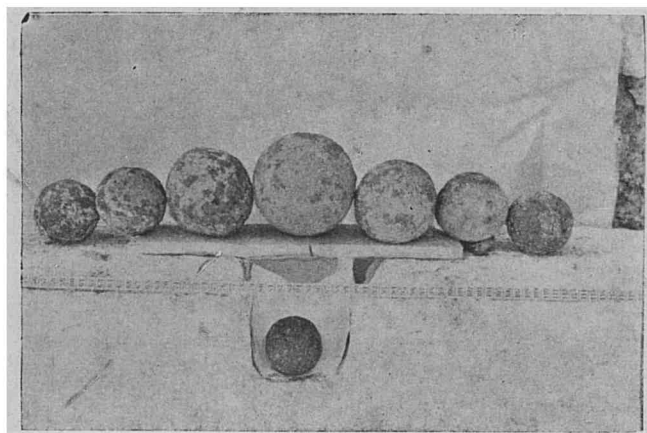

Fig. 111. — Ghiulele masive de fontă pentru tunuri, găsite la Cetatea Albă, în săpături.

de foc era însă, în genere, mică, iar eficacitatea lor redusă. În ce privește armamentul defensiv, nu se poate vorbi de o întrebuințare curentă și de mari proporții a armurii medievale *complete*. Aceasta era cunoscută, evident, și la noi: Radu I, tatăl lui Mircea cel Bătrân, apare pe monetele sale îmbrăcat tocmai într'o astfel de armură; câțiva boieri însemnați vor fi avut și ei asemenea îmbrăcămînți complete de metal; mulțimea ostașilor însă, și a boierilor de țară, n'a întrebuințat-o. Era și scumpă și grea, împiedicând mișcările iuți care au constituit tocmai una din caracteristicile luptelor noastre. Dezastrul cavalerilor francezi la Nicopole se explică în parte și prin greutatea armurilor pe care le purtau. La noi s'a

întrebuințat *cămașa de zale* (vezi fig. 112) sau *platoșa de oțel* care acoperea pieptul, apoi *coifuri* rotunde, fără vizieră. Cei mai mulți dintre ostași aveau haine de in umplute, groase de trei, patru degete, și cu cusături dese sau cojoace care-i apărau de loviturile de sabie. Scuturile în genere erau mici și ușoare; unele se făceau din metal, altele din lemn acoperit cu piele, altele chiar din răchită împletită strâns.

Diferitele corpuri de trupă care alcătuiau oștirea aveau fiecare un steag distinctiv, de aceea chiar corpul însuși se numea adeseori « steag ». În 1432, Alexandru Aldea anunța Brașovenilor că

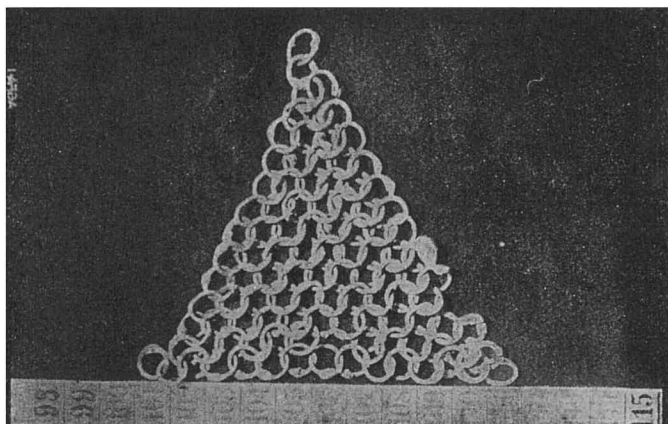

Fig. 112. — Fragment de za, găsit în săpăturile dela Cetatea Albă.

i-au venit în ajutor « patru steaguri de Moldoveni » (Молдовенъ А стегени). În lupta dela Soci, a pierdut Radu cel Frumos « toate steagurile » și chiar « schiptrul cel mare ». Știm apoi că în campania din toamna lui 1473, Ștefan cel Mare a împărțit « oștirii sale steagurile la Milcov », în ziua de 8 Noemvrie. În afară însă de aceste steaguri, ale diferitelor corpuri de trupă, era steagul domnului. Cunoaștem două din steagurile lui Ștefan cel Mare. Unul din ele, păstrat la Muzeul Militar din București, este de formă dreptunghiulară; înfățișează pe Sfântul Gheorghe « din Cappadocia » (« ὁ ἅγιος Γεώργιος ὁ Καπ(π)αδόκιος »), încoronat cu o coroană cu 9 vârfuri, stând pe un jilț domnesc, ținând cu amân-

două mâinile sabia și călcând în picioare balaurul. De o parte și de alta a capului, sunt doi îngeri; unul ține o spadă, celălalt un scut. Pe margini, inscripția, în limba *slavă*, cu următorul cuprins: « O luptătorule și biruitorule mare Gheorghe, în nevoi și în nenorociri grabnic ajutorător și cald sprijinitor, iar celor întristați bucurie nespusă, primește dela noi această rugămintă a smeritului tău rob, a domnului Ioan Ștefan Voevod, din mila lui Dumnezeu domn al Țării Moldovei; păzește-l pe el neatins, în lumea aceasta și în cea de apoi, prin rugăciunile celor ce te cinstesc pe tine; ca să te preamărim pe tine în veci, amin. Și a făcut-o aceasta în anul 7008 (1500), în al 43-lea an al domniei sale ».

Cetățile erau unul din mijloacele de apărare ale teritoriului Țărilor Românești. Ele serveau pentru a opri sau a încetini înaintarea dușmanului, dând astfel armatei de țară timp ca să se strângă; slujeau în același timp și ca loc de adăpost pentru Domn, pentru boieri și o parte a locuitorilor din împrejurimi. Însemnătatea cetăților a fost mai mare în Ardeal și în Moldova, mai mică în Țara Românească. O parte a lor — cea mai însemnată, dincoace de Carpați — se afla la *hotare* sau în imediata apropiere (de pildă Hotin, Cetatea Albă, Crăciuna, Giurgiu, Severin, Bran, etc.); o altă parte se afla chiar în interiorul țărilor (de pildă Roman, Suceava, Teleajen, București, Cluj, Cetatea de Baltă, etc.). Unele erau de zid (piatră și cărămidă); ruinele lor, impunătoare chiar când e vorba de Hotin, Soroca, Cetatea Albă, stau mărturie; altele erau de lemn și de pământ; acestea din urmă, numite mai târziu și *pălânci*, s'au risipit cu totul, așa încât pentru câteva din ele nu se poate preciza nici măcar locul unde se aflau.

O cetate de zid se alcătua, în genere, din următoarele părți: la mijloc, un fort sau un *reduit* de piatră, de formă adesea dreptunghiulară (Suceava, Neamț, Cetatea Albă), alteori rotundă (Soroca) sau oblongă (Hotin). Acest fort constituie, de obicei, partea cea mai veche a cetății și e de dimensiuni mici: la Cetatea Neamțului, el măsoară 46×40 de metri; la Suceava 42,50×45 metri, la Cetatea Albă 34,65×37,20 metri, la Soroca 26 metri (diametru). La Hotin, dimensiunile sunt mai mari: 37,90×110,70 metri. Acest fort e prevăzut cu turnuri, rotunde sau pătrate, la unghiurile zidului. Turnurile au mai multe etaje și se termină ca și zidul dintre ele, cu creneluri. Grosimea zidurilor fortului variază:

Fig. 113. — Ruinele Cetății Albe. Fortul Central.

de 4,94 metri la Cetatea Albă și de 4,50 metri la Hotin, ea este de 3,65 metri la Neamț, de 2,50 metri la Suceava și numai de 1,60 metri la Soroca. În fort se păstrau munițiile și proviziile; tot aici era locuința garnizoanei. Fortul era înconjurat de un zid sau de o incintă poligonală, prevăzută și ea cu turnuri, circulare (Cetatea Albă) sau semicirculare (Suceava). Câteodată însă acest zid exterior, lipsește: e cazul cetăților dela Neamț și Soroca. Grosimea zidului exterior variază; chiar la aceeași cetate constatăm diferențe, după cum primejdia bombardării era mai mare sau mai mică. Astfel, de pildă, la Suceava, zidul din partea de apus, asupra căruia se putea trage cu ușurință și cu eficacitate de pe platoul Mirăuților, avea 5 metri. pe când cel dinspre Sud-Vest mai puțin expus, 3 metri, iar cel dinspre Est, foarte puțin expus, numai 1,60 metri. De jur-împrejurul zidului exterior se afla un șanț, uneori umplut cu apă. La Suceava, dimensiunile lui erau de 40 metri lățime și 5 metri adâncime. La Cetatea Albă, apa din șanț avea o adâncime de 8 picioare, adică 2,44 metri.

Fig. 114. — Ceramică bizantină găsită la Cetatea Albă, în săpăturile făcute acolo.

Mai toate cetățile erau așezate pe poziții dominante, de unde ochiul putea cuprinde un vast orizont. Din cauza configurației terenului, asediul era adeseori dificil și garnizoana, chiar foarte redusă, putea rezista multă vreme.

Cea mai veche cetate a Moldovei este *Cetatea Albă* (vezi fig. 113, 114 și 115). Bizantinii îi spuneau Maurocastron, uneori însă și Asprocastron. Pe timpul lui Roman Voevod (1391—1394) care se intitula cu mândrie Domn «dela munți până la mare», ea se afla în mâinile Moldovenilor. În 1421, după primul asediu turcesc, care avusese loc cu un an mai înainte, cetatea este reparată cu ajutorul lui Vitold, marele duce al Lituaniei; acesta trimisese

12.000 de oameni și 4000 de care cu material de construcție. Alte reparații și adaosuri se fac în 1439, în timpul lui Ștefan, fiul lui Alexandru cel Bun, apoi în 1454 — în anul precedent fusese cucerit Constantinopolul — când se construște *un zid prevăzut cu tunuri*. Sub Ștefan cel Mare, «s'a săvârșit — în 1476 — marea poartă» a cetății, iar în 1479 un zid al ei. La începutul lui August 1484,

Fig. 115. — Turnuri de apărare la Cetatea Albă.

după un scurt asediu, Cetatea Albă cădea în mâinile Turcilor cari aveau să o stăpânească până în 1806.

Cetatea *Chiliei* a fost la început pe malul *drept* al brațului Chilia, acolo unde se află astăzi Chilia Veche. După atacul nereușit din 1462, Ștefan izbutește să o ocupe trei ani mai târziu; fiindcă însă, prin așezarea ei, *dincolo* de Dunăre, ea nu putea fi apărată cu ușurință de Moldoveni, cuceritorul puse să se zidească, în 1479, o nouă cetate, pe malul stâng al brațului, pe locul Chiliei Noi de astăzi. Construcția s'a făcut într'un timp record: 25 de zile

(22 Iunie—16 Iulie); e drept că au lucrat, cum ne spune cronica «opt sute de zidari și șaptesprezece mii de ajutoare». În aceeași vară tragică din 1484 a căzut și Chilia pentru mai bine de trei sute de ani în mâinile Turcilor.

Spre Țara Românească, Ștefan și-a asigurat hotarul, cuce-rind, în 1482, Martie în 10, *Crăciuna*. Unde era așezată această cetate, de lemn și de pământ, nu se știe cu siguranță. Cei mai mulți o situează deasupra Odobeștilor, pe dealul care și astăzi poartă numele de Cetate; s'a emis însă și părerea că ar fi fost așezată pe Siret, în preajma satului Vadu-Roșca. În acest din urmă loc sau în alt punct de pe Siretul inferior, la hotar, știm că Radu cel Frumos a construit în 1471 o cetățuie («fortalicium»), în fața căreia Ștefan a fost obligat, la rândul său, să facă alte cetățui («alia fortalicia»), abătând în același timp apa Siretului dela aceea a dușmanului său.

În spre Ardeal, era o singură cetate, a *Neamțului* (vezi fig. 116 și 117). Ea a fost ridicată, se pare, de Sașii din Bistrița, înainte de întemeierea Moldovei; că ar fi zidit-o Cavalerii Teutoni pare mai puțin probabil. Bine așezată și bine întărită, Cetatea Neamțului n'a putut fi luată nici de Sigismund, regele Ungariei, în Februarie 1395, nici de Turci în 1476; până târziu, în veacul al XVII-lea ea a constituit un punct puternic de sprijin și un loc sigur de adăpost pentru domnii Moldovei.

În spre Poloni, hotarul era păzit de două cetăți, a *Țeținei* și a *Hotinului* (vezi fig. 118). Prima se afla lângă Cernăuți, pe un deal înalt, dominând tot ținutul; o găsim pomenită în 1394, cu prilejul soliei trimise de Ștefan I către Vladislav Iagello. Cea de a doua păzea un vechiu vad al Nistrului. Ambele au fost ridicate, în preajma întemeierii Moldovei, de către regele Cazimir cel Mare al Poloniei (1340—1370), pentru a apăra drumul de comerț care unea orașele Galiției cu porturile dela mare (Chilia și Cetatea Albă) și, în același timp, și hotarul de miazăzi al posesiunilor sale. Și după ce stăpânirea Moldovei ajunge la Nistru, Polonii au mai ținut pentru scurte intervale de timp, cetatea Hotinului. Chiar Ștefan cel Mare, la începutul domniei, a trebuit să le-o cedeze pentru câțiva ani. Petru Rareș a mărit-o iar Turcii i-au reparat și lărgit în 1713 zidul înconjurător, făcând și diferite alte lucrări.

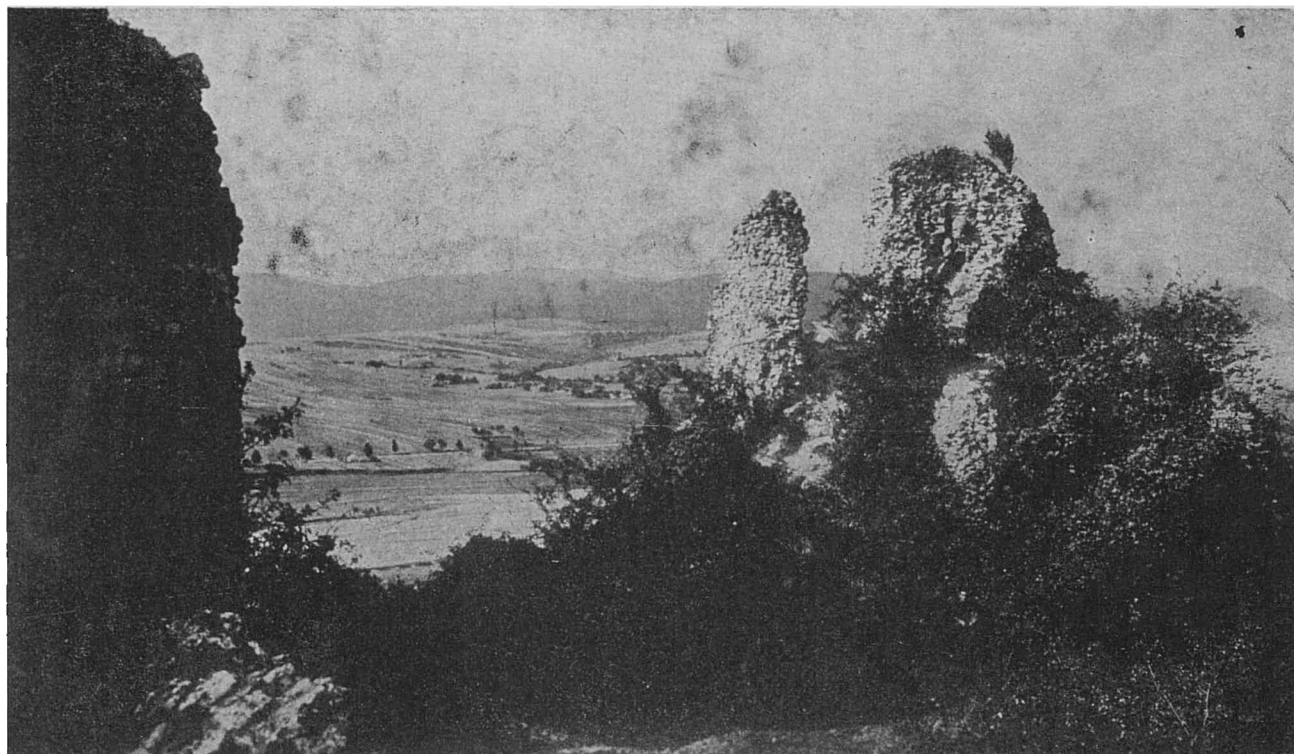

Fig. 116. — Ruinele Cetății Neamțului.

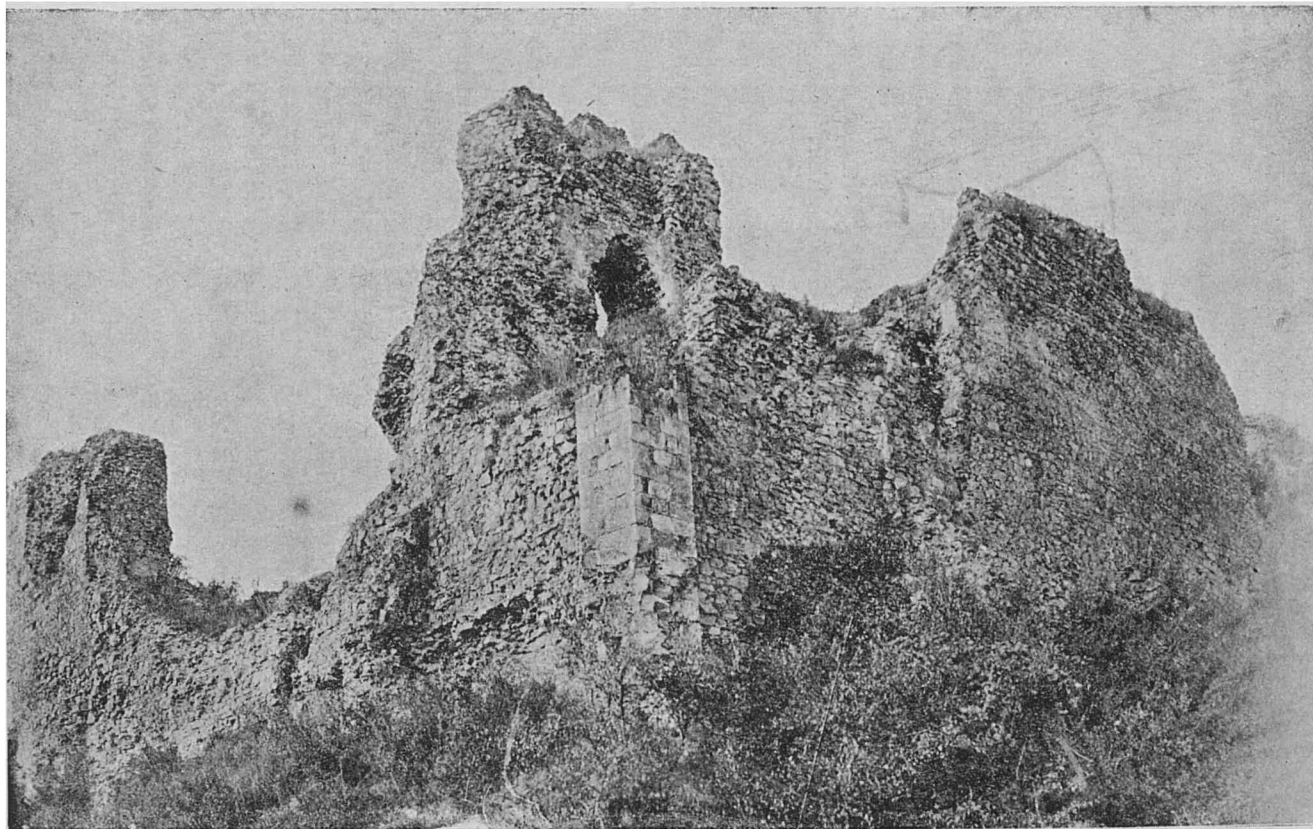

Fig. 117. — Ruinele Cetății Neamțului.

Mai spre răsărit, tot pe Nistru, ținând strajă împotriva Tătarilor, era cetatea *Soroca* (vezi fig. 119). Tradiția locală atribue întemeierea ei lui Ștefan cel Mare, sub care apare în documente, în 1499, primul pârcălab de Soroca. Miron Costin în *Cronica Țării Moldovei și a Munteniei*, afirmă însă că « Soroca a zidit-o Domnul Petru după a doua descălecare », ceea ce poate însemna și Petru al Mușatei și Petru Rareș. Dacă admitem cea de a doua identificare, dacă Petru Rareș este cel care a zidit cetatea *de piatră*, și în sprijinul acestei ipoteze a fost invocată și o scrisoare din 23 Aprilie 1543 prin care domnul chiamă pe un meșter bistrițean să lucreze la cetatea Sorocăi — atunci rezultă că Ștefan a ridicat numai o cetate de lemn și de pământ. În cazul însă când prin « Domnul Petru » trebuie să înțelegem pe fiul Mușatei, atunci tradiția locală exprimă adevărul, considerând pe Ștefan cel Mare ca ziditorul cetății de piatră ale cărei puternice ziduri stau și astăzi pe malul Nistrului.

Tot pentru paza « marginii » împotriva Tătarilor, a fost făcută și cetatea *Orheiului* ale cărei ruine ar fi, după ultimile cercetări, spre Sud-Est de orașul cu același nume, în cotul ce face Răutul între satele Trebujeni și Butuceni. Impotriva acestei identificări se ridică totuși o obiecție: ce va fi făcut pe întemeietorul cetății s'o așeze tocmai în acest loc, « un adevărat ceaun », dominat din trei părți de malurile înalte ale Răutului, când știut este că toate celelalte cetăți ale noastre sunt așezate, dimpotrivă, pe înălțimi? Și faptul că locul nu e, chiar pe Nistru, așa cum ar fi fost normal și cum e cazul cu restul cetăților răsăritene, ci la o distanță de circa 10 kilometri de el, e încă un indiciu împotriva identificării propuse.

Tighina nu se constată a fi cetate pe vremea lui Ștefan cel Mare. În 1538, când Petru Rareș este silit să părăsească domnia, Turcii cuprind și anexează orașul și ținutul inconjurator, ridicând în același timp cetatea căreia-i dau numele de *Bender* (vezi fig. 120).

În interiorul Moldovei erau cetățile dela *Roman* și *Suceava*. Cea dintâi, de lemn și de pământ, a fost arsă de Mateiaș Corvin în 1467, cu prilejul expediției care s'a terminat așa de dureros la Baia. Câțiva ani mai târziu, și anume în 1483, Ștefan cel Mare începu să zidească aci o cetate de piatră. Pârcălabii de Roman

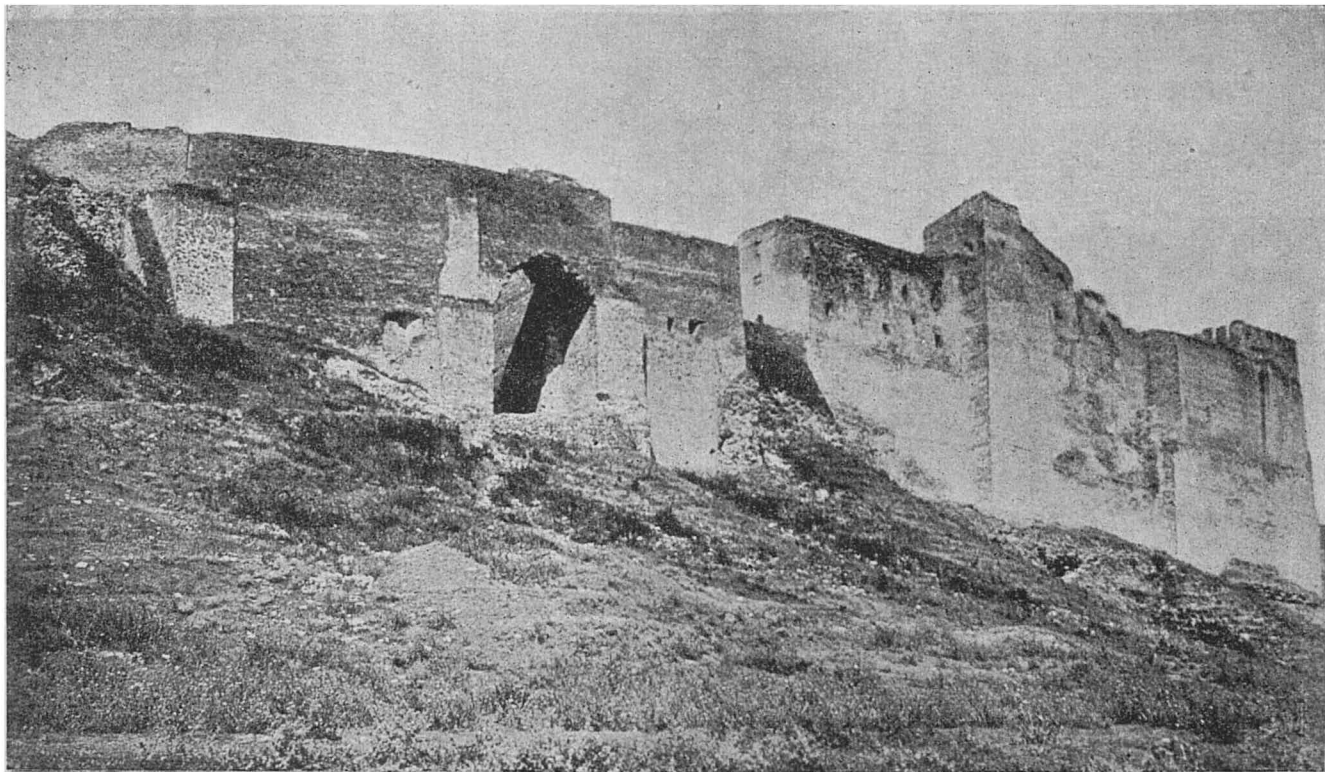

Fig. 118. — Ruinele Cetății Hotinului.

sunt numiți în documente, în mod obișnuit « pârcălabi de Cetatea Nouă »; cetății de piatră i se mai zicea și *Smedorova*.

Cetatea dela *Suceava* (vezi fig. 121), a fost zidită, după toate probabilitățile, de Petru al Mușatei, odată cu mutarea reședinței domnești în acest oraș. Bine întărită și apărată cu vitejie, ea a putut rezista atât asediului din 1476, al lui Mohamet, cuceritorul Constantinopolului, cât și celui din 1497 al lui Ioan Albert, regele Poloniei. Sub Despot Vodă se fac unele lucrări: inscripția « cu slove pe lângă bour » dela poarta cetății, care pomenea numele acestui aventurier a fost citită de Miron Costin. Și Ieremia Movilă îi făcu unele reparații, în 1596.

Cetățile Moldovei au fost unul din factorii însemnați cari au contribuit la victoriile lui Ștefan cel Mare. Ele ne ajută să înțelegem mai bine cum a putut acest strălucit voevod să se împotrivească tuturor dușmanilor timp de aproape o jumătate de veac. De altfel întreaga istorie militară a Moldovei e strâns legată de cetățile ei. Paralelismul se poate observa dela început până la sfârșit. Din momentul în care — sub Alexandru Lăpușneanu — unele cetăți sunt « răsipite » — cum ne spune cronica — puterea militară moldovenească începe să decadă; iar gestul lui Dumitrașco Cantacuzino, care în 1675 svârle, cu praf de pușcă, în aer, zidurile cetăților sau le umple cu lemne și le dă foc — cazul Sucevii — este prefața epocii fanariote.

În Țara Românească, cea mai mare parte a cetăților se afla, ca și în Moldova, la hotare: pe linia Dunării și de-a-lungul munților, spre Ardeal. Începând dela apus, găsim cetatea *Severinului*, care exista în 1233 când apare în documente banul Luca. Stăpânirea acestei cetăți de către Basarab Intemeietorul a fost una din pricinile războiului din 1330. Știm de asemenea că războiul din 1369 împotriva lui Vlaicu a început tot prin ocuparea Severinului de către Unguri. În 1419 cetatea cade în mâna Ungurilor, iar în 1524 în aceea a Turcilor. Se mai văd și astăzi, în parcul Dragalina din orașul Turnu-Severin, ruinele acestei cetăți medievale.

Mai spre răsărit și anume la confluența Oltului cu Dunărea, se afla cetatea *Turnul*, a cărei formă i-a determinat numele. (De aceea i se și spune într'un document slav din 1432, dela Alexandru Aldea, *Pirgos* (πυργος, care pe grecește înseamnă tocmai

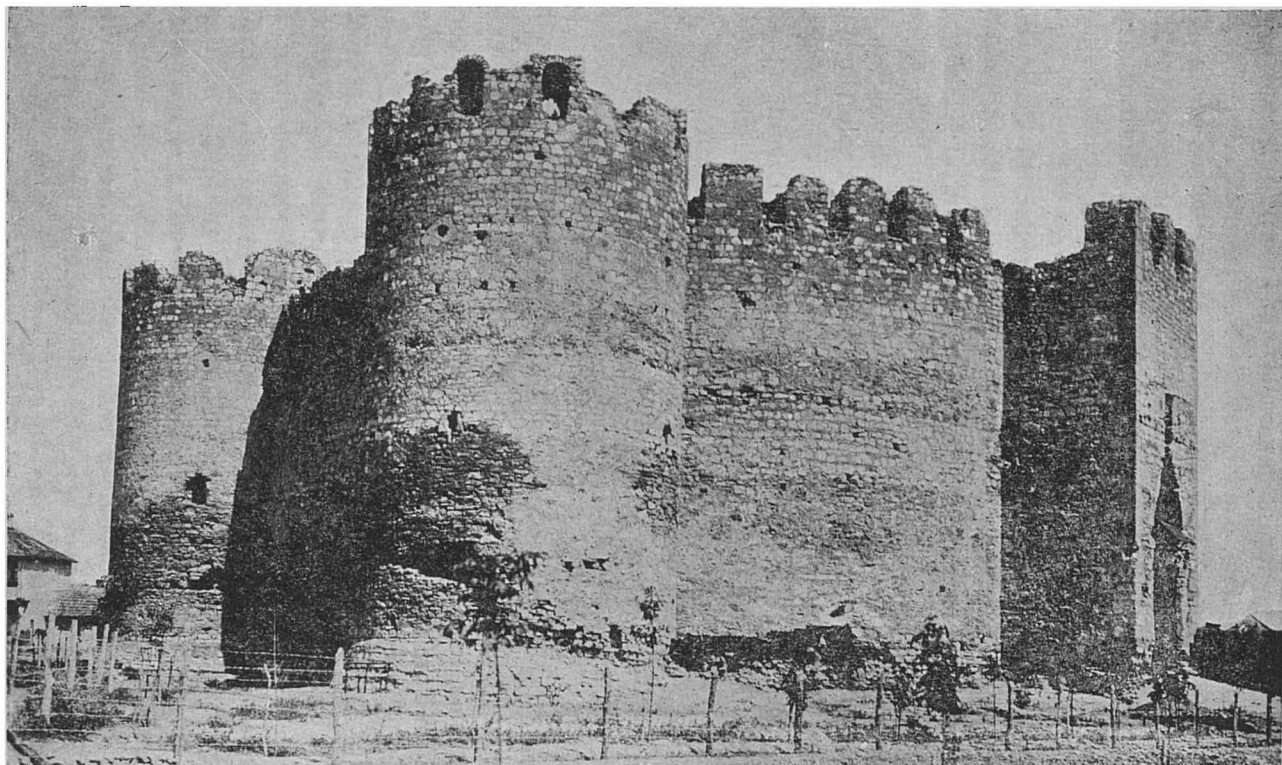

Fig. 119. — Ruinele Cetății Soroca.

«turn »). Prima mențiune cunoscută mie este din timpul campaniei din 1394—1395, când cetatea a fost cucerită la început de Sultan și reluată apoi de armatele aliate ale lui Mircea cel Bătrân și Sigismund, regele Ungariei. «Turnul» a existat însă și înainte de această campanie; cred că cetatea e străveche, continuând pe acel «Turris» pe care împăratul Justinian l-a cedat Slavilor pentru a mai opri năvălirile lor peste Dunăre.

Spre răsărit de Turn, era cetatea *Giurgiului*, în insula din fața orașului de astăzi. Raguzanul Giacomo di Pietro Luccari care a avut la îndemână și un letopiseț muntean, al lui Murgu, necunoscut astăzi, afirmă în cronica sa, apărută în 1605, că cetatea Giurgiului s'ar datori lui Radu I. Trebuie să înțelegem: cetatea anterioară, de pământ și de lemn, deoarece știm în mod sigur că cetatea *de piatră* din Giurgiu a fost ridicată de Mircea cel Bătrân. Ne-o spune chiar fiul acestuia, Vlad Dracul, cu prilejul expediției din 1445, adăogând și amănuntul, foarte interesant că «n'a fost piatră în zisul castel care să nu-l fi costat pe numitul său tată un bolovan de sare». Mircea a stat adeseori în Giurgiu, supraveghind mișcările Turcilor. În 1417, cetatea cade în mâna sultanului Mohamed; tot atunci se pare că a fost ocupat și Turnul.

Mai în jos pe Dunăre, dar pe țărmul drept, era cetatea dela *Turtucaia*, în formă de patrulater, având la trei din colțuri câte un turn mic, iar la cel de al patrulea un turn mare. Fusese construită de Turci, în primele decenii ale veacului al XV-lea: o știm dela unul din robii cari lucraseră la ridicarea ei și care — Muntean de fel — dădea informații în privința aceasta cruciaților în 1445.

Mult mai importantă, sub raportul mărimii și al garnizoanei, era cetatea *Dârstorului*, vechiul Durostorum roman. În tot cursul evului mediu, cetatea aceasta a existat și, în unele răstimpuri, a avut o însemnătate deosebită. În 1402—1408, ea era în stăpânirea lui Mircea cel Bătrân care porunea «căpeteniilor Dârstorului» (кефалієм дръстерским) să respecte și să păzească dreptul mănăstirii Cozia de a pescui în bălțile dimprejurul orașului. Reluată de Turci spre sfârșitul domniei, ea ne-a revenit abia peste cinci sute de ani, în 1913.

La gura Ialomiței, în locul numit până în vremea noastră Cetate, dar unde nu se mai distinge astăzi nicio urmă, a existat

odinioară o cetate de pământ și de lemn, *Cetatea de Floci*. După mărturia lui Luccari, ea ar fi fost făcută chiar de Negru Vodă, Intemeietorul, care ar fi ridicat asemenea întărituri (« cortine di mattoni ») și la București, Târgoviște și Buzău. La 15 Ianuarie 1467, Radu cel Frumos, întărind mănăstirii Cozia stăpânirea asupra bălților și gârlelor dunărene, dela Săpatul până la gura Ialomiței, hotărăște că nimeni nu va avea dreptul să se amestece în aceste posesiuni « *nici pârcălabii Flocilor*, nici brăniștarii, nici altul cinevași din boieri și din dregătorii domniei mele ». Orașul

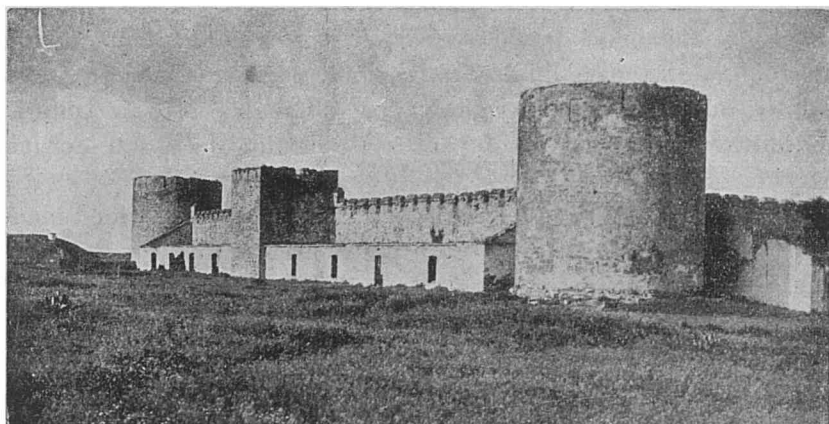

Fig. 120. — Ruinele Cetății Tighina.

de Floci, și de sigur, și cetatea, au fost arse și prădate de Ștefan cel Mare, când a fost arsă și Brăila, adică la sfârșitul lui Fevruarie și începutul lui Martie 1470.

Brăila n'a fost cetate în veacul al XV-lea. Ori de câteori e pomenită în cronicile moldovenești sau în documentele muntene, nu i se dă numele slav de *градъ* prin care se desemnează în mod obișnuit cetățile. În timpul lui Radu Paisie, în 1540, Turcii iau în stăpânire Brăila, cedată lor de domn în schimbul ajutorului pe care i-l dăduseră când îl readuseseră în scaun, după revolta banului Șerban; *în același an, ei încep să construiască o cetate de zid* (arcem muro): ne-o spune lămurit un document contemporan.

Peste Dunăre, în Dobrogea, au fost cetăți la *Isaccea* și la *Eni-Sala*, lângă Babadag, făcute amândouă de Turci, cu prilejul expediției din 1417, când Mircea a trebuit să renunțe la posesiunile sale trans-danubiene.

Trecând la cetățile dinspre munți, vom aminti mai întâi cetatea dela *Tismana*. O găsim pomenită pentru întâia dată într'un document din 1493, Iunie 15, dela Vlad Călugărul, în care ni se spune că satele Pocruia și Godineștii fuseseră luate de fratele său Radu cel Frumos dela niște boieri și date mănăstirii Tismana și cetății (под стомѣ монастырѣ Тисменѣ и под градѣ). În această cetate stătea — cred — pârcălabul Balciu despre care vorbesc cei doi «bani de Tismana» într'o scrisoare trimisă Sibienilor în 1454 sau 1456. Pe vremea lui Matei Basarab, cetatea Tismenii a fost înnoită; un călător contemporan ne spune că avea 5 tunuri; trei dintre ele fuseseră cumpărate și dăruite de Radu Șerban în 1605.

În stânga Oltului, era *cetatea dela Argeș*; despre ea face mențiune documentul din 1336 («sub castro Argias»), povestind războiul lui Carol Robert cu Basarab Intemeietorul. Unii dintre istoricii vremurilor noastre au crezut că această cetate era la Curtea de Argeș, alții însă au identificat-o cu cetatea dela *Poenari*, zisă și a lui Negru Vodă, situată la 30 de kilometri mai spre Nord, pe Argeș, într'un vârf de munte. Cetatea dela Poenari e de dimensiuni reduse: vreo 40 de metri lungime; în casematele donjonului și ale celor două turnulețe abia se puteau adăposti 30 de soldați. Să se fi retras până aici Basarab Intemeietorul? Mai probabil ni se pare ca acesta să se fi întărit în reședința sa, în Curtea de Argeș, acolo unde era vistieria și toate bogățiile sale. Modesta cetate dela Poenari pare a fi *anterioară* întemeierii Țării Românești. Tot *anterioară* credem că e și «cetatea Lotrului» situată de asemenea pe un vârf de munte, la vărsarea Lotrului în Olt. În 1453 «castrum Lothorvár» era ruinat și deși nu se afla pe teritoriul supus autorității sale, regele Ladislau al Ungariei autoriza totuși pe Sibieni să-l repare spre a servi de apărare împotriva Turcilor. Vlad Țepeș a refăcut cetatea dela Poenari, punând să lucreze la ea pe Târgovișteni pe care — potrivit tradiției consemnate în cronicile muntene — i-a luat din oraș chiar în ziua de Paște «împodobiți fiind». Și «au lucrat — adaogă

cronicile — până li s'au spart hainele ». Pe la sfârșitul veacului al XV-lea, cetatea dela Poenari servea drept închisoare pentru vinovații politici, pentru « hicleni ». Un document din 1502, dela Radu cel Mare, ne spune cum tatăl său, Vlad Călugărul, prinzând pe un astfel de hiclean, pe jupân Milea, « a trimis să-l arunce în cetatea Poenarilor ». Iar... tatăl Milei — povestește documentul — a mers înaintea dregătorului domniei mele, jupân Gherghina pârcălabul, de a dat și a închinat jumătate din Topoloveni, ca să-i scoată capul fiului său Milei dela cumplita moarte

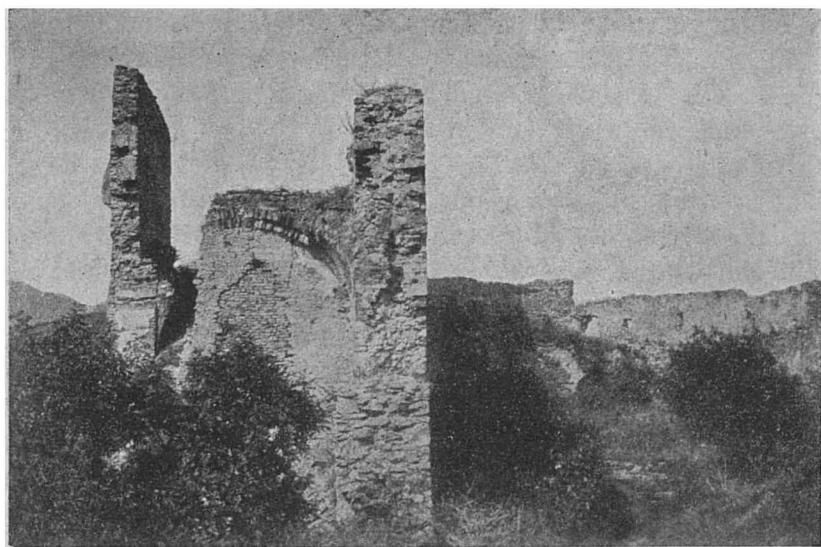

Fig. 121. — Ruinele Cetății Suceava.

și i-a scos capul lui... ». In 1524, cetatea era în stăpânirea regelui Ungariei, care-și pusese garnizoană aci, dând în schimb domnului din Țara Românească, lui Radu dela Afumați, domeniile Vurpărul și Vințul din Ardeal.

Lângă Rucăr, pe dealul Orășii, a fost o cetate numită de popor « cetatea Neamțului » iar în documente « *Cetatea Dâmboviței* », după râul care curge la poalele dealului. Originea ei este anterioară întemeierii Țării Românești, fiind clădită, după toate probabilitățile, de către Cavalerii Teutoni. Aci ar fi fost acel castru foarte întărit (« *castrum munitissimum* ») pe care un document

din 1231 ne spune că l-ar fi ridicat ei «dincolo de munți». După întemeierea țării, cetatea Dâmboviții a avut un dublu rol: militar și vamal, fiind amintită în toate privilegiile comerciale acordate Brașovenilor în prima jumătate a veacului al XV-lea. Aci comanda pârcălabul Dragomir «castellanus de Domloyka», cel care a bătut în 1369 oștile voevodului Transilvaniei.

Tot pe râul Dâmbovița, dar mai spre miazăzi, a fost cetatea dela *Cetățenii din vale*, lângă comuna Stoenеști, unde s'a retras Mihai Viteazul, după Călugăreni, așteptând ajutorul lui Sigismund Báthory. Poporul îi spune acestei cetăți, ca și celei dela Poenari «a lui Negru Vodă». Și biseriкуța, săpată în stâncă, din cuprinsul cetății, e numită de asemenea «Schitul Negrului Vodă». De când datează cetatea dela Cetățeni? Răspunsul nu-l vom putea da, decât după ce se vor face săpături.

Nu se știe precis unde era așezată cetatea de lemn și de pământ, a *Teleajenului*. În munți, aproape de izvorul Teleajenului, așa cum ar vrea unul din istoricii noștri de azi, ni se pare imposibil. Mai curând ea trebuie să fi fost acolo unde râul iese din regiunea deluroasă în câmpie. Într'o atare așezare, spre Nord-Est de Ploiești, cetatea domina drumul care, pe la poalele podgoriei, venea din Moldova; garnizoana ei putea așa dar să cadă în coastă unei oști care s'ar fi coborât dintr'acolo. Din letopisețul zis dela Bistrița, aflăm că «în anul 6982 (= 1474), luna lui Octomvrie 1, luat-au Ștefan Voevod cetatea Teleajenului (ГРДЪКЪ ТѢЛЪЖИНЫ) și au tăiat capetele pârcălabilor și pe femeile lor le-au robіt; și mulți țigani au luat atunci, iar cetatea au ars-o».

Mai spre răsărit, în fostul județ al Săcuienilor, și anume în comuna *Calvini*, pe dealul numit al Cetățuii, se află ruinele unei cetăți medievale despre care se crede că ar fi zidită de Căvalerii Teutoni. Numai săpături sistematice la fața locului ne-ar putea lămuri asupra caracterului ei și a epocii în care a fost construită.

În interiorul țării, au fost cetăți la *Câmpulung* și la *București*. De cea dintâi aflăm dintr'o scrisoare a lui Dan al II-lea, din 1431, prin care el se adresează «tuturor târgurilor și vămilor domniei mele: Rucărenilor și Câmpulungenilor și Argeșenilor... și cetății dela *Câmpulung*» (и ГРАДЪКЪ ТЪ ДЪЛЪГОПОЛЪКЪ). Această cetate a existat înainte de întemeierea Țării Românești. «Laurențiu Comi-

tele de Longocampo » a cărui piatră mormântală, din 1300, scrisă latinește, ni s'a păstrat, a fost, credem, unul din comandanții ei.

Cetatea dela București — de lemn și de pământ — s'ar datora — dacă e să credem relația raguzanului Luccari — însuși întemeietorului țării, legendarului Negru Vodă. Fiind așezată și ea tot pe râul Dâmbovița, se pare că la această cetate și nu la cea de pe cursul superior, dela dealul Orășii, s'ar referi cele două scrisori din 4 și 10 August 1460, scrise de Vlad Țepeș în « castrum fluvii Dombovicha ». Prima mențiune *sigură* este însă numai din vremea lui Radu cel Frumos; o scrisoare a acestuia poartă data: 6 Martie 1470 « în cetatea București » (въ градѣ Бѣскѣрѣи). Spre sfârșitul veacului al XVI-lea, cetatea se stricase sau dispăruse chiar; așa se explică de ce Turcii, ocupând în 1595, în urma retragerii lui Mihai Viteazul, orașul, pun să se ridice o întăritură de lemn și de pământ — o *palancă* — la mănăstirea Radu Vodă.

Tot după raguzanul Luccari, Negru Vodă ar fi ridicat întărituri de lemn (« cortine di mattoni ») și la *Târgoviște* și la *Buzău*. La Târgoviște știm că a fost o asemenea întăritură; în 1476, comandantul armatei ungurești care gonise pe Basarab, anunța pe Sibieni că zidește aci « un bun castel », iar în 1494 inginerul sas Michel arăta în ce condiții e dispus să facă « o cetate sau un castel » (« eyn fest adder eyn schlos machen »); resturile cetății le-au utilizat în 1595 Turcii, când au ridicat *palanca* de acolo, asemenea aceleia din București. Despre Buzău n'avem yreo altă știre; nu e însă de mirare să se fi făcut și în acest punct o întăritură, în calea Tătarilor și a Moldovenilor.

Dintre toate ținuturile românești, cel mai plin de cetăți a fost *Ardealul*. Faptul se explică pe de o parte prin cucerirea ungurească, prin sistemul de organizare administrativă și militară introdus de noii stăpâni, pe de altă parte prin colonizarea cu elemente străine: Sași, Teutoni. Când Ungurii au luat în stăpânire ținutul dintre Tisa și Carpați, ei au ocupat vechile cetăți ale băștinașilor — ca de pildă *Bălgradul* al cărui nume înseamnă în limba slavă: Cetatea Albă — și pe lângă ele, au făcut altele noi, spre a putea domina și apăra noua posesiune împotriva altor năvălitori. Castrul sau cetatea *Turda* e pomenită pentru întâia dată în 1075; cetatea *Orod* (Arad) în 1135; cetatea *Cluj* în 1173, cetatea *Kükülö*, pe Târnavă mică în 1197.

Coloniștii sași cari încep să se stabilească în Ardeal de pe vremea lui Geiza al II-lea (1141—1162) și-au întărit cu ziduri așezările lor mai însemnate. Când au năvălit Tătarii, în 1241, erau fortificate *Bistrița* și *Rodna* — cu vechi nume româno-slave — *Brașovul*, *Sibiul*, *Sebeșul*, *Sighișoara*, *Mediașul*, *Orăștia*. Tot în 1241 găsim cetatea dela *Oradea Mare*, aceea dela *Dej* și cetatea dela *Sânzieni* (Szent-Lélek) pe care o cuprinde Bochetor.

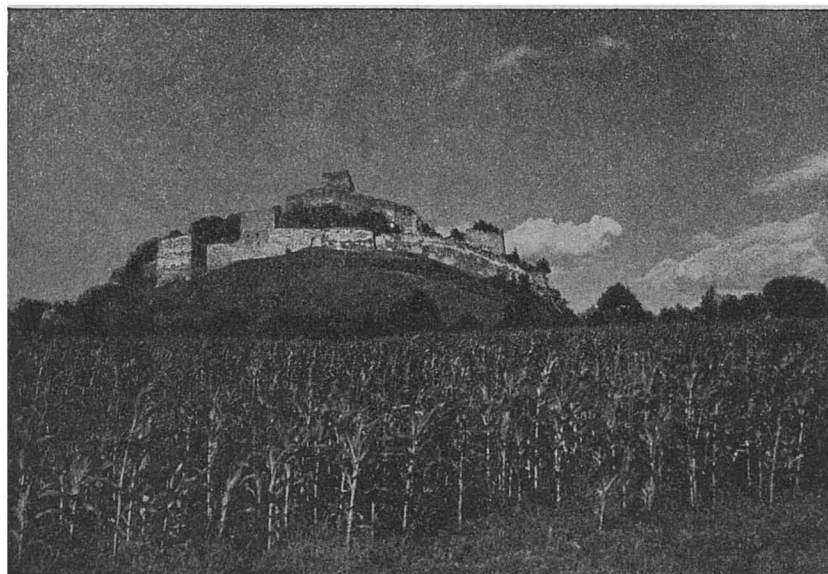

Fig. 122. — Ruinele Cetății dela Cohalm.

Cu trei decenii mai înainte fuseseră aduși de către regele Andrei al II-lea Cavalerii Teutoni și așezați în Țara Bârsei, spre a fi strajă împotriva năvălitorilor din răsărit. Lor li se datoresc — pare-se — cetățile din împrejurimile Brașovului și anume acelea dela *Feldioara* (Marienburg), *Prejmer* (Kreuzburg), *Râjnov* (Rosenau), *Codlea* (Schwartzburg), *Bran* (Törzburg, numită în actele noastre vechi și Turci sau Terci) și însăși cetatea din marginea Brașovului, ale cărei ruine se văd și astăzi. Unii cercetători contestă însă caracterul teutonic al acestor cetăți.

În veacul al XIII-lea găsim și prima mențiune despre cetatea *Făgărașului*, despre aceea a *Huniedoarei* («castrum de Hunod» la 1267; vezi fig. 123; cf. fig. 122).

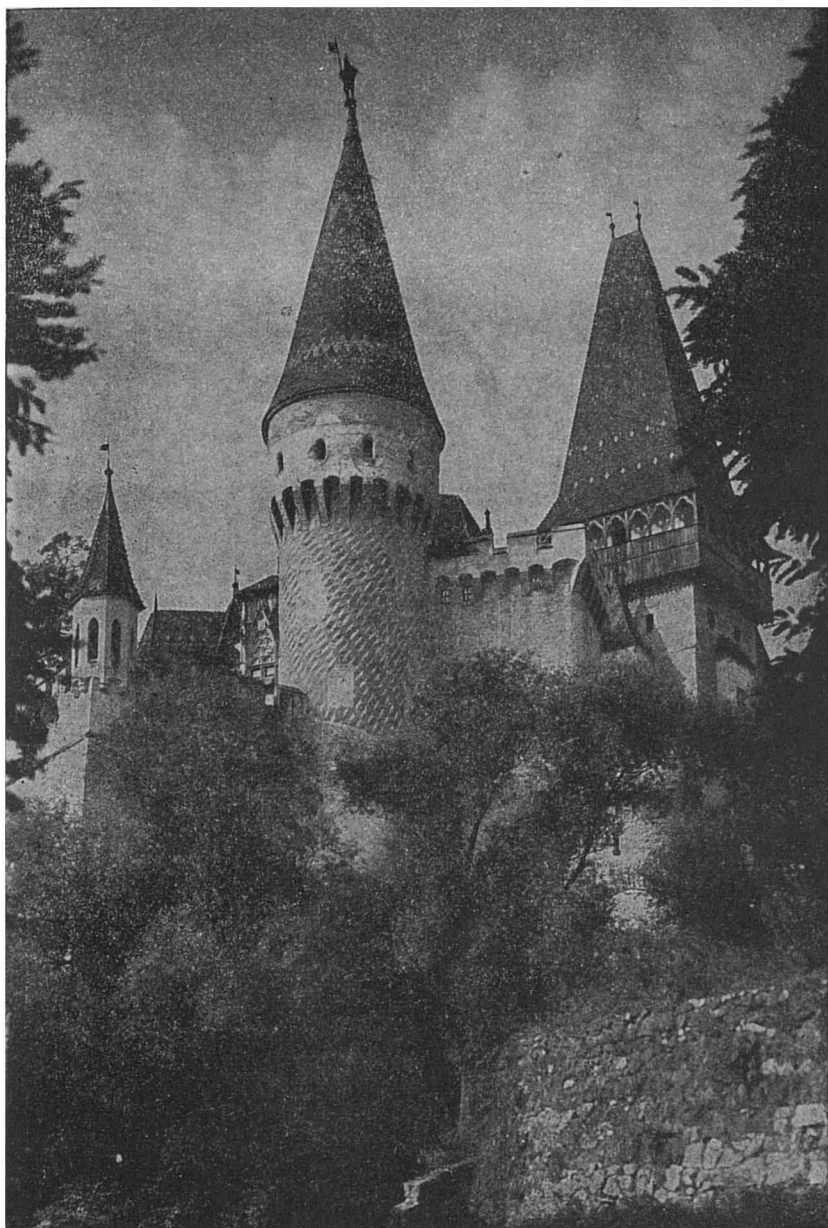

Fig. 123. — Castelul dela Hunedoara, proprietatea Corvineștilor.

Fig. 124. — Trei din turnurile de apărare ale zidului care înconjură Sibiu.

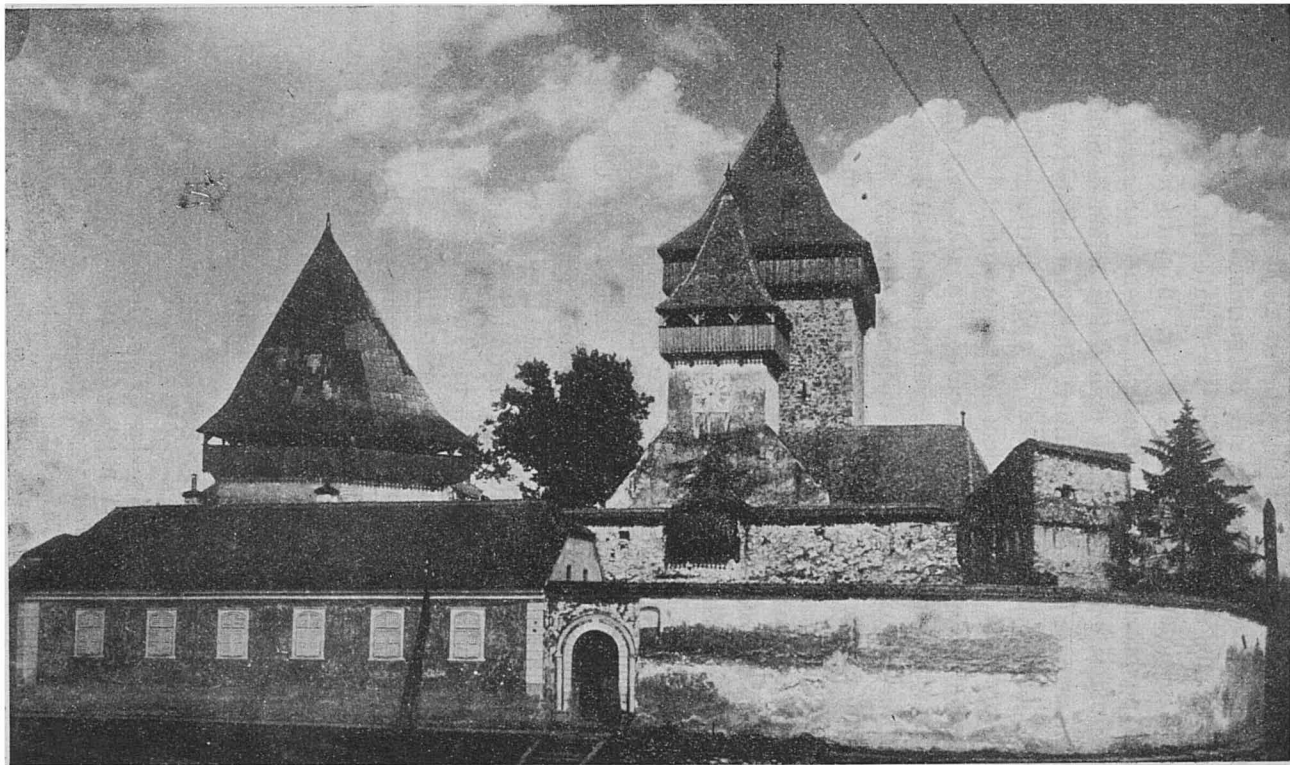

Fig. 125. — Biserică de sat fortificată, din Ardeal.

Spre deosebire de cetățile propriu zise care și de o parte și de alta a Carpaților erau păzite de garnizoanele militare permanente din ele, apărarea orașelor fortificate din Ardeal se făcea de toată populația bărbătească a lor, în stare a purta armele, grupată pe bresle. Fiecărei bresle îi revenea apărarea unei porțiuni de zid și a unui turn. Se mai văd și astăzi la Sibiu trei din turnurile pe care le apărau membrii diferitelor bresle (vezi fig. 124).

Din cauza acestei obligații de a apăra întreaga incintă fortificată, suprafața orașului, deci lungimea incintei, nu era prea mare, iar străzile erau strâmte, câteodată atât de strâmte încât abia putea trece o căruță. De pe vârful muntelui Tâmpa se poate observa încă lămurit întinderea vechiului Brașov, înconjurat odinioară de ziduri, față de suprafața mult mai mare a orașului actual.

În afară de cetăți, au servit ca loc de apărare și de refugiu, atât de o parte cât și de alta a Carpaților, mănăstirile și bisericile întărite. Unele din aceste lăcașuri sfinte aveau ziduri puternice, prevăzute uneori la colțuri și chiar și la mijlocul laturilor cu turnuri care dădeau un aspect mai mult militar decât bisericesc. Așa a fost la Tismana, la Bistrița și la Cozia în Oltenia, așa la Putna, Pobrata, Slatina, Sucevița, etc., în Moldova (vezi fig. 20 și 71), așa la multe biserici de sat în Ardeal (vezi fig. 125), de pildă la Cislădie, în Sibiu, la Vorumloc, la Archita, la Dealul Frumos și mai ales la Moșna, în Târnava Mare, unde biserica are aspectul unui adevărat castel medieval. Într-o vreme când preoții și episcopii puneau adesea mâna pe sabie și pe ghioagă, era normal ca și bisericile și mănăstirile să fie loc de apărare.

BIBLIOGRAFIE

Organizarea militară. I. 1. I. BOGDAN, *Două steaguri ale lui Ștefan cel Mare din Muntele Athos*, în *An. Acad. Rom., Partea administrativă și desbaterile*, t. XXIV (1901—1902), p. 90—95; 2. RADU ROSETTI, *Despre Unguri și episcopiile catolice din Moldova*, în *An. Acad. Rom., Mem. Secț. Ist.*, t. XXVII (1904—1905), p. 247—322; 3. I. BOGDAN, *Câteva Observațiuni asupra îndatoririlor militare ale cnejilor și boierilor moldoveni în secolul XIV și XV*, în *An. Acad. Rom., M m. Secț. Ist.*, t. XXIX (1907), p. 613—628; 4. I. BOGDAN, *Documentul Râzenilor din 1484 și organizarea armatei*

moldovene în sec. XV, în *An. Acad. Rom., Mem. Secf. Ist.*, t. XXX (1908), p. 361—441; 5. GENERAL R. ROSETTI, *Studii asupra chipului cum se făptuia războiul de către Ștefan cel Mare. Memoriul I Armamentul; Memoriul II Organizarea; Memoriul III Principii tactice ale Moldovenilor și vecinilor*, în *Mem. Secf. Ist. Acad. Rom.*, t. IV (1925), p. 367—444; 6. GENERAL R. ROSETTI, *Studii asupra chipului cum se făptuia războiul de către Ștefan cel Mare. Memoriul IV Fortificația sub Ștefan cel Mare. Atacul și apărarea cetăților; Memoriul V Strategia lui Ștefan cel Mare*, în *Mem. Secf. Ist. Acad. Rom.*, t. VI (1927), p. 1—71; 7. N. IORGA, *Istoria armatei românești*, ediția 2-a, vol. I—II, București, 1929—1930, 383 + 256 p. în 8°; 8. GENERAL R. ROSETTI, *Evoluția mijloacelor și a chipului de făptuire a războiului dela moartea lui Ștefan cel Mare până la a lui Matei Basarab I Armamentul; II Organizarea*, în *Mem. Secf. Ist. Acad. Rom.*, t. XI (1930), p. 165—199 și 247—280; GENERAL R. ROSETTI, *Idem, III Tctica; IV Fortificațiunea*, în *Mem. Secf. Ist. Acad. Rom.*, t. XII (1931—1932), p. 107—165 și 291—333; 10. GENERAL R. ROSETTI, *Idem, V Strategia*, în *Mem. Secf. Ist. Acad. Rom.*, t. XIV (1933), p. 31—129; 11. GH. I. BRĂTIANU, *Pentru un Institut Românesc de Cercetări Istorice și Arheologice la Constantinopol*, în *Rev. Ist. Rom.*, III (1933), p. 317—323; 12. MARCU BEZA, *Trei săbii moldovenești din vremea lui Ștefan cel Mare în Mem. Secf. Lit. Acad. Rom.*, t. VII (1934—1936), p. 37—39; 13. GENERAL RADU ROSETTI, *Essais sur l'art militaire des Roumains*, București 1935, 200 p. în 8°; P. P. PANAITESCU, *Armata lui Mircea cel Bătrân*, în *Conv. Lit.*, LXXV (1942), p. 573—582.

II. 15. N. IORGA, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, București, 1899, 419 p. în 8°; 16. I. PUȘCARIU, *Cetatea Neamțului dela Podul Dâmboviței în Muscel*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secf. Ist.*, t. XXX (1908), p. 111—115; 17. ALEX. LĂPEDATU, *Două vechi cetăți românești. Poenari și Dâmbovița*, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, III (1910), p. 177—189; 18. K. A. ROMSTORFER, *Cetatea Sucevii descrisă pe temeiul propriilor cercetări făcute între 1895 și 1904...*, publicată în românește cu o notiță istorică de Alex. Lăpedatu, București, 1913, LVI + 112 p. în 4°; 19. ALEX. LĂPEDATU, *Cetatea Sorociei*, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, VII (1914), p. 85—96; 20. N. A. CONSTANTINESCU, *Cetatea Giurgiu. Originile și trecutul ei*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secf. Ist.*, t. XXXVIII (1916), p. 485—522; 21. GENERAL SC. PANAITESCU, *Cetățile-ruini din Basarabia de pe Nistru și Dunăre*, în *Anuar. Com. Mon. Ist. Secf. d. Bas.*, Chișinău, 1924, p. 84—111; 22. G. D. TEUTSCH, *Geschichte der Siebenbürger Sachsen, vol. I. Von den ältesten Zeiten bis 1699*, Sibiu, 1925, XIX + 611 p. în 8°; 23. TEODOR BALAN, *Cetatea Hmielev, Cernăuți*, 1927, 24 p. în 8°; 24. EL. SIGHIARTEU, *Colinele și Cetatea Ciceului*, Cluj, 1928, 68 p. în 8° mic; 25. ȘT. CIOBANU, *Cetatea Tișina*, în *Anuar. Com. Mon. Ist. Secf. d. Bas.*, Chișinău, 1928, p. 15—57.

VIATA ECONOMICA

• Eu cel întru Hristos Dumnezeu
binecredinciosul... Io Mircea, mare
voevod și domn... împlinit-am rugă-
mintea părgarilor din Brașov... ca să
le înnoesc și să le întăresc așezămintele
ce le-au avut dela strămoșii domniei
mele pentru vamă prin târgurile din
fara domniei mele... : ca să dea pentru
o hucată de catifea de Ypres un fertun,
pentru una de Louvain o perperă, pen-
tru una de Colonia doisprezece ducați,
pentru una de Cehia șase ducați... și
cine aduce șepci francești nimica ».

(Privilegiul vamal acordat Brașo-
venilor de către Mircea cel Bătrân,
la 6 August 1413).

Viața economică a unei țări e determinată în primul rând de bogățiile ei, de produsele solului și subsolului. Astăzi, prin im-
portul de materii prime, putem avea și activități economice care
să nu depindă numaidecât de produsele țării respective (vezi
de exemplu, Elveția, Italia); în trecut însă, acest lucru, dată
fiind greutatea comunicațiilor, era imposibil. Țările noastre au
avut, prin urmare, în genere, o viață economică de caracter agri-
col, determinată de cele două îndeletniciri *esențiale* ale băștina-
șilor: *agricultura*, sub toate formele ei, și *creșterea vitelor*. Putem
face totuși o diferențiere, împărțind, sub raportul economic, teri-
toriul românesc în două mari arii: de o parte, Moldova și Muntenia,
unde acest caracter agricol a fost aproape exclusiv, de partea cea-
laltă Ardealul, unde existând și o viață orășânească mai desvol-
tată, s'a adăogat și un început de activitate industrială. Această
diferențiere ne face să înțelegem mai bine *curențele comerciale* pe
teritoriul românesc, direcția schimburilor de mărfuri; ea ne

explică, în același timp, înflorirea centrelor săsești dela hotare: Sibiul, Brașovul, Bistrița.

Cercetând viața economică, va trebui să ne ocupăm pe rând de ramurile mai importante de producție, de circulația produselor noastre, prin urmare de exportul lor și în același timp de importul produselor străine, apoi de drumurile comerciale ale țării, în sfârșit de circulația monetară pe teritoriul românesc.

Producția. Intocmai ca pe vremea lui Alexandru cel Mare care, trecând Duărea, a dat, pe țărmul nostru, de *holde bogate de grâu*, întocmai ca pe vremea Avarilor și Slavilor care spuneau strămoșilor noștri: «semănați și secerați, noi o să vă luăm numai o parte din produse», tot așa și după întemeierea Principatelor îndeletnicirea noastră de căpetenie a fost *agricultura*. Ostașii lui Mircea cel Bătrân și ai lui Ștefan cel Mare erau înainte de toate plugari. Cultivau grâul, orzul, ovăzul și meiul sau mălaiul; porumbul se va introduce târziu, adică pe la începutul veacului al XVII-lea; cultivau vița de vie care, indigenă fiind, cerea pe atunci mult mai puțină îngrijire ca astăzi; puneau apoi, pe lângă casă, tot felul de legume. Inul și cânepa își aveau, mai mult ca în vremea noastră, locul pe ogoarele sătenilor. Când anul era bun, când ploua la vreme, recoltele erau așa de îmbelșugate încât minunau pe străini. Înțelegem cum a putut afirma Dimitrie Cantemir că în Moldova «grâul dă plugarului de douăzeci și patru de ori semănătura... orzul de șaizeci de ori, meiul... de trei sute de ori». Pe lângă agricultură, era creșterea vitelor. Pășuni întinse, mult mai întinse ca astăzi, fânețe îmbelșugate hrăneau turme nenumărate de oi, herghelii de cai, vestiții cai moldovenеști, sau, cum li se spune în privilegiul comercial din 1408, «caii buni de țară» al căror export era interzis, apoi cirezi de vite albe, atât de căutate de negustorii streini. Albinăritul era foarte dezvoltat; prisăcile erau mult mai numeroase ca în vremea noastră și pe drept cuvânt, deoarece pe atunci nu se cunoștea zahărul — în locul lui fiind mierea — iar lumânările de ceară reprezentau ultimul cuvânt în ce privește tehnica luminatului. Pescuitul luase o dezvoltare remarcabilă la Dunăre și la bălți. Pe vremea lui Mircea cel Bătrân era «lege» să se pescuiască trei zile pe an moruni pentru domnie. Peștele constituia un articol obișnuit pentru export; călătorii cari trec pe la Galați și la Chilia se minunează de mulțimea și

de ieftinătatea lui; icrele negre se măsurau cu « cântarul »: în 1446, doamna lui Ștefan Voievod dăruiește mănăstirii Neamțului un mertic anual de « trei cântare » de acest fel (три кантари икрѣ чернѣю). Vânatul era de asemenea în mare cantitate: pădurile ocupau o suprafață mult mai mare ca astăzi și adăposteau încă unele soiuri de sălbătăciuni care acum au dispărut (vezi vol. I, ed. 4-a, p. 6—7).

În ce privește bogățiile minerale, locul de frunte îl ocupa *sarea*. Ea se scotea dintr'o sumă de ocne: în Țara Românească, la Ocnele Mari, în Vâlcea, — un « Voico dela Ocna » figurează ca martor în testamentul din 1425 al boierului Petru Man pentru mănăstirea Cozia — la Ocna Mică de lângă Târgoviște, la Slănic, Telega și Ghitioara în Prahova; în Moldova, la Târgul Ocna, în fostul județ al Trotușului, precum și la Valea Sării în Vrancea, de unde însă exploatarea se făcea numai pentru trebuințele casnice ale Vranceenilor, nu și pentru negoț; în Ardeal, în 1552, erau ocne la Turda, la Cluj, la Dej și Ocna Dejului, la Ocna Sibiului. *Păcura* se scotea numai pentru unsul roților, la care, și pentru unele leacuri, prin urmare în cantitate foarte mică; ea se măsură cu « poloboacele ». Fierul s'a exploatat la Baia de Fier, în județul Gorj, iar *arama*, pe vremea lui Mircea cel Bătrân, la Bratilov, lângă Baia de Aramă; ni s'au păstrat documentele prin care Domnul dăruiește și apoi confirmă mănăstirii Tismana zeciuiala dela arama ce se scotea din acest loc. Mai însemnată era producția *aurului* pe care-l strângeau, atât în Moldova cât și în Țara Românească, țiganii zlătari (dela *zlat*, în limba slavă *aur*) din nisipul unor anume râuri, ca Lotrul, Buzăul. Drept impozit acești țigani plăteau domniei, în Moldova, patru oca de aur anual (1600 « drahme »), în Țara Românească « o mie de monete de aur ». În Ardeal, exploatarea aurului, în Munții Apuseni, constituia un izvor însemnat de venit, aci metalul prețios găsimu-se în cantități mult mai mari ca în râurile Carpaților.

Meșteșugurile. Am cunoscut și am practicat meșteșugurile esențiale din cele mai vechi timpuri. Dacă termenii *meșter* și *meșteșug* sunt relativ noi, de origine ungurească, în schimb *măestru* și *măestrie* vin din fondul latin al limbii noastre, iar numele meșteșugurilor fundamentale poartă tot numiri latine sau sunt formate în românește prin adăogarea sufixului latin caracteristic -ar. Astfel, de pildă, *fierarul* sau *faurul* (faber), *tâmplarul*, cel care face tâmplă

bisericii (templum), *morarul*, care *macină* (machinare) la *moară* (mola) *grâul* (granum) și-l preface în *făină* (farina), apoi *olarul* (olla) moștenitor al unei tradiții milenare; lucrul lemnului, o îndeletnicire așa de răspândită în ținuturile noastre pline de păduri ne-a dat pe *dogari*, pe *scăfari*, cei ce fac scafe (un sat Scăfari în județul Putna), pe *blidari* dela care vine numele satului, azi de podgorie, din Râmnicul-Sărat, etc. Când am ieșit din faza de gospodărie casnică, prin urmare când îmbrăcămintea și încălțăminte a început a fi lucrată de anumiți meșteri, am adoptat numele, adesea de origină străină, ale articolelor pe care ei le făceau. *Cizmă* și *a croi* de exemplu, sunt nume străine, primul unguresc sau sârbesc, cel de al doilea vechi slav; *cizmar* și *croitor* sunt însă termeni formați în limba noastră, iar nu împrumutați. Sub raportul producției de obiecte *fabricate*, Ardealul a fost superior Țării Românești și Moldovei; a avut meșteri mai mulți și mai specializați, fiindcă a avut și o viață orășenească mai puternică. Domnii noștri fac adeseaori apel pentru articolele de lux sau tehnice la specialiști din orașele ardelen; ni s'a păstrat o întreagă corespondență pentru comenzile adresate la Brașov, Sibiu și Bistrița. Aceasta nu înseamnă însă că n'au existat și dincoace de Carpați, încă dela începutul formațiilor noastre politice, meșteșugarii cari să facă obiectele necesare vieții de toate zilele. Morăritul era dezvoltat; îl găsim menționat și în diploma Ioaniților din 1247. Domnii își aveau morile lor în diferite părți ale țării; în Moldova erau bine cunoscute morile domnești din orașul Baia și din ținutul Covurluiului, pe Prut. Acestea din urmă prezentau atâta însemnătate, aduceau, se vede, atâta venit, încât atunci când cei doi fii ai lui Alexandru cel Bun, Iliaș și Ștefan, își împart țara, luând fiecare o bucată (1435), ele figurează printre posesiunile celui din urmă («și morile Covurluiului» и млины кокорышискыи). Tot în ținutul Covurluiului, pe Prut, sunt menționate, la 15 Iulie 1448 într'un hrisov dat boierului Cernat ploscarul, și «pivele de sumane» (калнлъ) sau, cum li se mai spune în Țara Românească și în Ardeal, *dârstele*, unde se bătea lâna spre a obține cunoscutele *cergi* și postavul ordinar numit *abă*. Asemenea pive «de bătut sumane» se mai aflau și în orașul Baia; una din ele o stăpânea, la 29 Noemvrie 1443, mănăstirea Moldovița. În Muntenia, dela o astfel de piua a venit numele localității Piua Petrii, la vărsarea

Ialomiței în Dunăre; în Ardeal, sunt bine cunoscute « Dârstele » de lângă Brașov. Intr'un hrisov din 23 Aprilie 1441, păstrat însă numai în traducere românească din veacul al XVIII-lea, se amintește, la satul Voila din Țara Făgărașului, de dreptul proprietărilor de a face « și alte vârtope și dârste ». Înțelesul celui de al doilea termen « vârtope » să fie acela de vârtelnițe sau torcătoria? Căci, documentele moldovenești ale veacului al XV-lea amintesc și « torcătoriale de lână » (*жесткило*). Una urma să și-o instaleze Cernat ploscarul, amintit mai sus, în Covurlui « de cealaltă parte a lacului », probabil deci între Brateș și Prut; o alta avea drept s'o așeze Mihail logofătul în orașul Baia. Putea însă, așa cum se specifică în privilegiul din 25 Aprilie 1448, să-și facă în locul ei și « pive de sumane » sau chiar o « moară de sfărmat minerale » (*стшны*). În Baia și în Suceava erau și *berării* sau « sladnițe » (*сладница*) unde se fabrica berea; meșteșugul îl aduseseră Sașii cari se stabiliseră dela început în număr apreciabil în amândouă aceste centre. În 1408, Alexandru cel Bun, acordând un privilegiu comercial negustorilor din Liov, le dă dreptul « să-și ție în Suceava, o casă, dar în această casă să nu ție cârciumă, nici să nu facă bere, nici mied, nici măcelărie să nu ție, nici pâne să nu vândă ». Alexandru Lăpușneanu nu disprețuia de loc această băutură; îl vedem scriind, la 20 August 1567 Bistrițenilor să-i trimită, pe lângă niște doctorii pentru ochi și doi meșteri (duos magistros) cari să știe să-i prepare bere bună « după gustul lui » (pro gustu nostri). Alături de berării, trebuie amintite *povernele* sau *velnițele* de făcut rachiu, din tescovină și drojdie, sau țuică din prune. Pentru ultimul produs, regiunea *Vălenilor de Munte* (județul Prahova), și-a păstrat până astăzi o meritată reputație. Cojocarii erau numeroși; îi întâlnim nu numai în târguri, dar și în sate. La 5 Aprilie 1448, Petru Voievod, întărind mănăstirii din Poiană satele Ciulinești, Beresteani și Roșca, adaogă: « Și oricăți cojocari sînt în aceste sate sau oricari meșteri, să fie mănăstirii întreg venitul » adică tot ceea ce trebuia să plătească acești meșteri pentru exercitarea meșteșugului lor. Foarte interesant, dovedind că veneau, cum era de altfel natural, meșteri și dinafara hotarelor, e hrisovul din 23 Februarie 1453 prin care Alexandru Voievod dă voie mănăstirii lui Iațcu să-și întemeieze o slobozie. Toți cei ce se vor așeza în această

slobozie « fie că vor fi meșteri, ori cojocari, sau orice fel de meșter, fie el rus, fie grec, sau orice fel de limbă » vor fi scutiți de toate dările sau slujbele. În cazul când vor merge cu marfă de orice fel « vie sau moartă » — se specifică, între altele, oalele — nu vor avea să dea nicăieri vamă, « nici un groș ». Un *croitor*, cu numele Ioan, întâlnim în Roman, în 1436; el își dăse fiul să învețe meșteșugul *bărbieriei* la Petru bărbierul din Brașov și se vede că nu era mulțumit de rezultat sau se întâmplase altceva, de vreme ce domnul însuși intervine, cerând Brașovenilor să-i facă dreptate. Pe atunci, bărbierul era adeseaori tot una cu medicul. Cunoaștem pe « bărbierul » în acest sens, al lui Ștefan cel Mare; era un genovez: « maestro Zoane, barbero del... Vaivoda », după cum ne arată un act din 1498. Medicul lui Radu cel Mare se numea Francisc și fusese trimis de Sibieni, la începutul anului 1508; el poartă titlul de « phisicus ». Acela al lui Alexandru Lăpușneanu e numit însă « chirurg » (« Andream chirurgum ») și era de fel din Bistrița. Tot din Bistrița era, se pare, și medicul lui Petru Șchiopul; ni s'a păstrat dela dânsul o scrisoare cu data 14 Iunie 1585.

Ardealul ne furniza și *argintarii* de lux. Unul, Luca, e chemat de Alexandru Lăpușneanu, alții lucrau pentru Vlad Călugărul și Neagoe Basarab. (Vezi și mai jos p. 677—678). De peste munți ne veneau și *ceasornicele*. În 1553, Lăpușneanu trimisese Bistrițenilor pe al său ca să i-l repare; în anul următor, comandă unul nou la Brașov, dând totdeodată și argintul necesar pentru lucru. *Rădvanele* și *leagănele* erau de asemenea o specialitate ardelenescă; tot acolo se făceau uneori și *carele* domnilor noștri. Ștefan Rareș comandase Bistrițenilor două, dar n'a apucat să le primească; Lăpușneanu le ia asupra lui, iar mai târziu comandă și un leagăn. Și Petru Vodă din Țara Românească își lucra două care « din lemne ușoare și uscate » la Brașov, în 1564. Armurieri se găseau în toate centrele săsești mai importante, dar mai cu seamă în Brașov. Un « Hanea Arcașul » de acolo vine la Ștefan, fiul lui Alexandru cel Bun, și obține pentru concetățenii lui voia de a face nestingheriți negoț în Moldova; un Bernard săbierul (« der Swerthfeger ») e amintit în 1404 la Bistrița.

Bine înțeles, existau și dincoace de munți meșteri cari să știe face săbii, sulite și arcuri. Astfel era, pe vremea lui Ștefan cel Mare, Andreica săbierul sau cordarul, dela care a rămas și numele satului

Cordăreni. Când răspândirea tiparului a făcut necesară fabricarea, în cantități mai mari, a hârtiei, tot în Ardeal s'au înființat primele întreprinderi de acest fel și anume la Sibiu (cca. 1539) și la Brașov, în 1546; aceasta din urmă era proprietatea Sașilor Hans Fuchs și Hans Benkner. În Moldova, prima « moară de hârtie » cum spuneau ai noștri, datează din vremea lui Petru Șchiopul, din anul 1583; în Țara Românească, din vremea lui Matei Basarab. Așezată pe apa Oltului, în apropiere de Călimănești, aceasta din urmă e considerată în 1643 ca una dintre « multele și bogatele binefaceri » pe care voievodul le-a adus țării.

Meșterii de pe întreg pământul românesc, atât cei de dincoace cât și cei de dincolo de Carpați erau grupați în *bresle* (din slavul *bratstvo*). O breaslă — în Ardeal se spunea *teh* — cuprindea pe cei cari practicau același meșteșug; a existat astfel o breaslă a « tabacilor » adică a tăbăcarilor, a cojocarilor — specialitate veche și vestită românească — a brutarilor, a lumânărilor, a curelarilor, a șelarilor, etc. În fruntea breslei era un staroste sau un vâtaf: în București, găsim astfel, în 1632, pe un « Gheorghe vătahul », în 1668 pe un « Neagul vătahul za tabaci » iar în 1673, printre martorii unui act din 14 Mai, pe « Tudorache văt(af) za șălari » și « Filip văt(af) za croitori ». Vătaful era ajutat de un sfat de 12 bătrâni, adică 12 stăpâni de ateliere sau prăvălii; li se mai spunea și « protomeșteri ».

De o mare însemnătate în viața breslei erau manifestările în legătură cu biserica. Fiecare breaslă își avea un sfânt al său ca patron sau protector, la a cărui zi se făcea mare praznic la o biserică anume hotărîtă. În acea zi, toți membrii breslei, în frunte cu starostele, și purtând cu mândrie praporul sau steagul breslei, frumos lucrat cu mătase și fir de aur și argint, se îndreptau spre biserica aleasă și ascultau slujba de pomenire a patronului lor. Urma apoi praznicul care trebuia să decurgă însă fără excese, fără scandal.

În legătură cu aceste sărbători, uneori datorindu-se chiar conducătorilor breslelor cari erau ctitori, se explică numele câtorva biserici din București. Biserica Manea Brutaru, de pildă, e biserica ridicată de Manea, starostele brutarilor, după cum biserica Manu Cavafu amintește pe acest conducător al breslei cavafilor, adică a cismarilor cari lucrau încălțăminte ordinară. Biserica

Sfântul Nicolae Șelari ne arată legătura cu breasla șelarilor, biserica Sfântul Nicolae Tabacu, cu aceea a tabacilor sau tăbăcarilor, iar biserica Oțetarilor, cu breasla fabricanților de oțet.

Cu privire la îndatoririle militare ale breslelor, știm că în Ardeal ele apărau o anumită porțiune din zidul înconjurător al orașului respectiv; în câte și trele țările (vezi pentru Moldova mai sus p. 507, cazul breslei butnarilor din P. Neamț), contribuiau la procurarea numărului de soldați înarmați pe cari trebuiau să-l dea orașele, în vreme de război.

Importul și Exportul. Mulțumită privilegiilor comerciale din vremea lui Mircea cel Bătrân și Alexandru cel Bun, acordate Liovenilor și Brașovenilor, privilegii confirmate de domnii ulteriori, putem întocmi un tablou exact și aproape complet de mărfurile pe care le importau și le exportau Țările Românești.

Se importau în primul rând stofe, țesături; ele figurează în fruntea mărfurilor înșirate în privilegiile amintite. Se aducea, atât în Muntenia cât și în Moldova, *catiŃea* (în limba slavă *кнларь*; compară cu *velours*!); ea era de patru feluri: de Ypres, prin urmare tocmai din extremitatea cealaltă a Europei; costa cel mai mult, și plătea vama cea mai mare: 24 de ducați de vig, fiind cea dintâi în calitate; de Louvain, tot din aceleași locuri depărtate așa dar, plătind vamă ceva mai mică; de Colonia, de pe țărmul Rinului, costând și mai puțin; cea mai ieftină era catifeaua de Cehia căreia i se spunea uneori și de Boemia. Se importa de asemenea « postav frâncesc », din Flandra; el venea fie sub formă de viguri, fie « tăiat », în bucăți de anumită mărime. Era apoi postavul de Buda și cel de Liov. În sfârșit, era « postavul cenușiu », postavul ordinar căruia, în actele redactate în limba slavă, i se mai spunea și « bobou ». Acesta din urmă se fabrica și în Ardeal, de Sași.

Pânza — de in și de cânepă — era de asemenea un articol de import, atât în Moldova unde, în afară de cea obișnuită, găsim și « pânză nemțească » și « pânză litvană », după locul de fabricație, cât și în Țara Românească, unde e cunoscută sub numele de « pânză săsească ». Se aduceau apoi țesături de mătasă, din Răsărit; ele purtau diferite numiri precum *camhă*, *tebencă*, *hazdee*; se aduceau, tot de acolo, țesături de bumbac, colorate și lustruite, întrebuințate mai mult pentru căptușeli; acestea din urmă purtau numele de *bogasii*. Acte din veacul al XV-lea menționează *olovirul*,

o stofă de purpură, și *cufteria*, o stofă de asemenea scumpă. Erau, în sfârșit, țesături din păr de cămilă, numite *camelot*; ele făceau parte tot din mărfurile răsăritene, cunoscute și sub numele de mărfuri tătărești. După țesături, veneau articolele de îmbrăcăminte și încălțăminte, confecționate gata. Privilegiile comerciale ale veacului al XV-lea menționează «șăpcile francești» adică pălăriile de modă apuseană, cu calota ascuțită și borurile răsfrânte, apoi «pantaloni», «călțuni» sau ciorapi, «încălțăminte» și «brăie ferecate». Pentru cei bogați, se aduceau «blănuri», între altele «piei de miel» «de peste mare», probabil piei de Astrahan, și «helgii» adică piei de nevăstuică; pentru cei săraci «cojoace» făcute de Sași, în Ardeal, deși se lucrau și la noi și încă foarte bine. Urmau apoi tot felul de obiecte manufacturate și mărunțișuri: funii, cergi, zeghi, hamuri, cuțite, coase, cuie de diferite mărimi. În 1482, un singur negustor din Țara Românească, anume Rădila din Câmpulung aducea 39.000 de cuțite de Stiria în valoare de 468 de florini. Săpunul mai bun se comanda la Brașov: Radu cel Mare (1495—1508) scrie județului și pârgarilor de acolo să-i cumpere «5 bucăți de săpun de câte 4 florini și alte 5 bucăți de săpun mai proaste, de câte 3 florini».

Colonialele nu lipseau nici ele. Se menționează: «piperul, șofranul, scortîșoara, vinul grecesc (vin dulce și tare, cu mult alcool; i se mai spunea și vin de «malmazie», dela peninsula Malvasia în Laconia), tămâia» și alte articole «ce vin de peste mare»; prin acestea trebuie să înțelegem — socotim noi — și unele fructe exotice: lămâi, roșcove, năramze (un fel de portocale mici), apoi undelemnul adus în burdufe, ceea ce făcea ca el să nu poată fi consumat în zilele de post.

Se importau arme: săbii — în privilegiul din 1408 se face deosebirea între «săbii ungurești» și «paloșe», iar Ștefan am văzut că și le comanda la Genova — apoi arcuri, scuturi, și, după introducerea armelor de foc, tunuri, puști, silitră. Brașovul în primul rând, Liovil în mai mică măsură — acolo se comandă în timpul lui Alexandru cel Bun șase arcuri cu vântej sau arbalette — erau centrele care furnizau armament domnilor noștri. Tot dela Brașov se aduceau și diferite metale: fier, oțel, aramă, cositor, «argint ars» precum și obiecte lucrate din aceste metale. Astfel la 1502, Radu cel Mare comandă acolo 11 «oale» (ollas) de aramă,

Fig. 126. — Clopot dela Ștefan cel Mare, la mănăstirea Bistrița. Pe buza clopotului, spre dreapta, se poate citi: *снъ Богдана* («fiul lui Bogdan »).

dintre care una așa de mare încât să încapă în ea carnea dela 2 boi. Sibiul pentru Țara Românească, Liovul pentru Moldova, fur-

nizau clopote, cum e de pildă clopotul cel mic al mănăstirii Bistrița, turnat în acest din urmă oraș în anul 1490 (vezi fig. 126).

După cum se vede, nu era mare diferență față de vremea noastră. Importam și atunci ca și astăzi, țesături, obiecte manufacturate, coloniale, arme, într'un cuvânt produse cu volum mic, dar valoare mare. În schimb, tot la fel ca astăzi, exportam materii prime, produse agricole, cu volum mare, dar valoare mică. În primul rând veneau vitele: boi, vaci, porci, oi și cai. Din aceștia din urmă nu se puteau exporta însă decât cei « de câte trei grivne unul », nu și « caii buni de țară », a căror faimă trecuse hotarele și cari asigurau cavaleriei moldovenești un loc de frunte. Se exportau apoi diferite piei: de vite cornute, de miel, de cerb, piei crude; diferite blănuri: de vulpe, de jder, de râs, de pisică sălbatică, de iepure, de verighiță, precum și lână și seu. Peștele era de asemenea căutat: se trimiteau, în Ardeal și în Polonia, multe care cu *morun* și *crap* sărat; nu vor fi lipsit, de sigur, și icrele negre. Un alt articol de export era mierea, pusă în « berbânțe », și ceara, care se vindea sub formă de « pietre » de o anumită greutate. Documentele privind vama dela Calafat amintesc de « sacii de grâu » și de « sarea » pe care o trimeteam peste Dunăre. Acest din urmă produs era cu deosebire căutat în Peninsula Balcanică. Așa se explică cum de se formaseră « drumuri ale sării » care plecau dela ocnele muntene și răspundeau la schelele dela Dunăre. Se mai exporta apoi brânză, în burdufe, și vin. Din Moldova plecau carele cu buți de vin spre Polonia, unde « cotnarul » ajunsese bine cunoscut; mai târziu, aceste care vor merge și spre răsărit, peste Nistru, la Cherson, spre părțile căzăcești, de unde și numirea de negustori Cazaclii dată acelor cari duceau vinul din Țara de jos atât de departe (și astăzi un cartier din Odobești poartă numele de « Cazaclii »).

În afară de « caii buni de țară », mai era interzis exportul și al altor articole. Din Moldova, de pildă, pe vremea lui Alexandru cel Bun și a urmașilor săi, nu se puteau scoate peste hotare jderii, argintul și ceara. În ce privește « argintul ars » și « jderii ungurești » aduși de Lioveni din Ardeal, domnul specifică un drept de preempțiune: « să cumpărăm noi pentru noi cât ne va trebui », după aceea, dacă mai rămâne, se va putea exporta. Din Țara Românească, pe vremea lui Vlad Dracul (document din 1441—1442),

nu era voie să se scoată peste hotare «nici argint, nici aramă, nici florini»; mai târziu, pe vremea lui Radu cel Frumos, interzicerea privea unele blăni de preț: «numai vulpi și jderi și râși să nu cumpere, căci acestea vin la visteria mea».

Drumurile nu se puteau compara nici pe departe cu cele de azi. Nu existau șosele pietruite, cu șanțuri, ci simple șleauri; podurile erau foarte rare; cel dintâi menționat este «podul lui Gârlanici» (на мостъ гърланничъ) în hotarnica documentului din 1420, Aprilie 25, privind mai multe sate de pe Bâcovăț, în județul Lăpușnei; un pod «umblător», peste Prut, la «Vadul călugăresc» e pomenit în 1447, și un al doilea la Cernăuți, în 1460; un altul era peste Moldova; pe vremea lui Lăpușneanu e amintit podul de peste Jijia, la satul Verbia și podul de peste Siret, la Vercicani, aproape de vărsarea Sucevii. Acestea constituiau însă excepții; de obicei se trecea prin vad. Sasul George Reicherstorff — contemporan cu Petru Rareș — spune că Moldovenii dinadins n'aveau poduri bune ca să întârzie năvălirea dușmanilor. Când începeau ploile, apoi cu greu se putea răzbate; vara se stârneau nori de praf. Noroc că pădurile erau mai dese și drumul se făcea în multe locuri la umbra copacilor. Din cauza nesiguranței — în aceleași păduri se adăposteau cete de tâlhari — negustorii plecau întotdeauna întovărășiți cât mai mulți la drum și înarmați. În Moldova, între Prut și Nistru, se pare că erau străji domnești care însoțeau convoaiele, primind în schimb de fiecare car o sumă anumită.

Direcția drumurilor era determinată de așezarea marilor centre comerciale. În Țara Românească erau mai întâi drumurile care uneau porturile dela Dunăre cu cele două orașe săsești, Sibiiul și Brașovul. Dela acesta din urmă negustorii plecau spre Brăila, pe drumul Buzăului, al Teleajenului, al Prahovei (dela Comarnic în sus, drumul părăsea însă albia, urcându-se pe plai), foarte mulți mergeau pe la Bran, prin Rucăr și Câmpulung; spre Orașul de Floci, tot pe la Bran și apoi pe valea Ialomiței; spre Dârstor, pe aceeași vale și apucând apoi spre Lichirești (satul care a precedat Călărașii de astăzi); spre Giurgiu, pe drumul care, străbătând temutul codru al Vlăsiei, trecea prin București; spre Turnu și Nicopoia din față, străbătând vestiții codri ai Teleormanului. Negustorii din Sibiu scoborau pe valea Oltului până în dreptul

Câinenilor — în 1473 regele Mateiaș le îngăduie să lărgească drumul care în unele locuri era așa de strâmt că abia putea trece calul — și apoi, peste plai, prin Loviștea, nu pe vale, pe unde e azi șoseaua, ajungeau la Curtea de Argeș și la Pitești. Un al doilea drum îl aveau pe la Vâlcău, scoborînd la Târgu-Jiuului și pe urmă la Dunăre, adică la Severin, la Calafat sau prin Caracal, la Corabia. Era apoi drumul care venea din Moldova și care străbătea Țara Românească dealungul, pe sub podgorie, trecând prin Râmnicul Sărat, Buzău, Gherghița, Târgșor, Pitești, Slatina, Craiova, Severin, cu ramificații spre Orașul de Floci, și spre Dârstor — drumul Stambulului. În afară de «drumurile sării» amintite mai înainte — unul răspundea la Giurgiu, altul la Calafat — mai erau «drumuri ale oilor», urmate de turmele ce scoborau toamna la baltă sau în Dobrogea și urcau primăvara la munte. Bine înțeles, mai era marele drum al Dunării, atât de lesnicios, «drum fără pulbere», pe care pluteau, în sus și în jos, corăbii. La Chilia, la Galați și la Brăila veneau vase din tot răsăritul, apoi câtă vreme Marea Neagră nu devenise încă o mare turcească, din Veneția și din Genova, ba chiar, se pare, și mai de departe, tocmai de pe țărmurile Spaniei.

În Moldova erau, pe vremea lui Alexandru cel Bun și a lui Ștefan cel Mare, următoarele drumuri mai însemnate: Drumul cel mare al Liovului care trecând prin Cernăuți și Siret, ajungea la Suceava unde se afla vama principală și cobora spre Pașcani unde se bifurca: o ramură apuca prin Roman, Bacău, Adjud și Târgul Putnei, trecând în Țara Românească; cealaltă ramură se îndrepta spre ținutul tătăresc, prin Iași, Lăpușna, Tighina, sau, mai spre miazăzi, răspunzând la Chilia și la Cetatea-Albă. Din prima ramură se desfăcea un drum, prin Baia și Moldovița, spre Bistrița, în Ardeal și un al doilea, prin Adjud și Trotuș, spre Breț și Brașov. Cealaltă mare cale de comerț moldoveană era aceea a Cameniței care intra în țară la Hotin, mergea apoi la Dorohoi și cobora la Iași. După aceea trecea prin Vaslui, Bârlad, Tecuci și ajungea la Dunăre, la Galați și la Brăila, o ramificație mergând dela Tecuci spre drumul cel mare de pe valea Siretului care continua apoi pe sub podgorie.

În Ardeal, drumurile erau de asemenea determinate de marile centre comerciale, adică de așezările săsești, și în primul rând de Brașov, Sibiu și Bistrița. Drumul cel mare venea dela Buda,

unde era vamă principală și antrepozit, trecea pe la Solnoc, apoi, ceva mai jos de confluența Crișurilor, se bifurca: o ramură apuca spre Oradea și de acolo pe la Huedin la Cluj, la Turda și răspundea în valea Mureșului; cealaltă apuca spre Arad, suia după aceea pe Mureș în sus prin Deva, Orăștie și Alba-Iulia, până la vărsarea Arieșului unde se unea cu cea dintâi. Din Cluj pleca un drum la Dej — punctul de joncțiune cu drumul care venea dela Debrețin și Carei — apoi la Bistrița și de aci, prin pasul Bârgăului, în Moldova, la Câmpulung. Un alt drum se desfăcea la Sântimbru, la nord de Alba-Iulia, suia pe Târnava Mare, trecea prin Mediaș și Sighișoara și ajungea la Brașov unde se lega cu drumurile care duceau fie spre Moldova, fie spre Țara Românească. În sfârșit, dela Vințul de jos (la sud de Alba-Iulia) se desfăcea un alt drum care prin Sebeș, răspundea la Sibiiu unde se lega de asemenea cu drumurile care duceau peste munți.

Un lucru trebuie relevat: strânsa legătură ce a existat întotdeauna între așezările săsești din Ardeal, în special Brașovul, Sibiiul, Bistrița, și Țările Românești. Prosperitatea celor dintâi depindea de puțința de a face negoț *dincoace*, peste munți. Când trecătorile se închideau, activitatea economică a centrelor săsești stagna; de aceea interesul deosebit pe care l-au avut întotdeauna Sașii ca să fie comerțul liber la noi; de aceea bogata corespondență purtată cu domnii noștri în acest scop. Și sub raportul economic, nu numai sub cel etnic și geografic, Ardealul formează o unitate cu ținuturile de dincoace de munți, completându-le în chip fericit.

Circulația monetară. Incepând din vremea lui Dromihetes și până astăzi, circulația monetară n'a fost niciodată întreruptă în ținuturile noastre. Pe vremea Dacilor, circulau monetele grecești și imitațiile lor dacice; apoi au circulat monetele romane, după aceea cele bizantine — unele atât de caracteristice, cu forma lor concavă — iar în preajma întemeierii Principatelor, monetele țărilor înconjurătoare. Diploma Ioaniților, din 1247, prevede și ce se va face cu moneta care va circula în teritoriul concedat acestor cavaleri adică în Țara Românească. Știm de asemenea că voievodul Barbat, fratele lui Litovoi, fiind prins de Unguri, a fost silit să se răscumpere, plătind o sumă însemnată de bani (« non modicam quantitatem pecunie »). În sfârșit, Basarab Intemeietorul oferea lui Carol Robert, înainte de lupta dela Posada (1330),

drept despăgubire de război, importanta sumă de 7000 de mărci de argint, ceea ce făcea 1.680.000 de dinari. A fost, prin urmare, o circulație monetară apreciabilă la începutul veacului al XIV-lea, în ținuturile noastre. Ea s'a intensificat după întemeierea celor două state românești, odată cu intensificarea schimbului de mărfuri, a circulației comerciale, garantate prin tratate formale.

Pentru a avea o idee lămurită de circulația monetară în țările noastre în epoca veche, trebuie să ținem seamă de următoarele două fapte: 1) Se întrebuițau în tranzacții nu numai bani de ai noștri, bătuți în monetăriile — sau cum se spunea atunci, în *hereghiile* noastre — dar și bani străini, din alte țări, unele îndepărtate chiar. 2) Existau nu numai monete *reale*, de metal prețios sau semi-prețios, dar și monete *ideale*, nebătute, servind numai ca unitate de măsură.

În Țara Românească, prima mențiune documentară asupra monetelor o găsim în hrisovul lui Vlaicu Vodă prin care acordă ctitoriei sale, mănăstirii Vodița, pe fiecare an, între altele « 1000 de perperi (ХИЛІАДА ПЕРПІРЬ) din casa domniei mele », iar « săracilor să se împartă 300 de perperi » (ТІ ПЕРПІРЬ). Perperul sau perpera (de aci vine și numele unei dări pârpăritul!), era o monetă foarte răspândită în întreaga Peninsulă Balcanică. Numele ei e grecesc; la noi e pomenită la sfârșitul veacului al XIV-lea și începutul celui de al XV-lea, când era așa de bine cunoscută și avea o valoare specială, deosebită de aceea din țările vecine, încât i se spune în actele străine și « perperi de Valachia ». Specialiștii susțin că n'ar fi fost o monetă *reală*, ci numai una *ideală*, de socoteală; fapt e că până azi nu s'a găsit, în tezaurele monetare descoperite la noi, vreo monetă care să poată fi identificată cu perperul.

În privilegiul comercial acordat de Mircea cel Bătrân Brașovenilor, în 1413, sunt specificate, în afară de perper, următoarele monete: *fertunul* (ФЕРТУН, ferto în redacția latină), *ducatul* (ДУКАТЪ, denarius) și *banul* (БАН). Fertunul era o monetă ideală; el reprezenta, așa cum arată și numele, un *sfert* dintr'o marcă de argint, prin urmare 24 de ducați, în timp ce perpera era egală numai cu 18 ducați. Ducatul era o monetă reală, de argint, și anume moneta obișnuită bătută de domnii noștri, dela Vladislav I (1364—c. 1377) până la Vladislav al II-lea (1447—1456). Cuvântul ducat, reprezentând moneta munteană prin excelență, ajunsese astfel să aibă

Înțelesul generic de ban, monetă, după cum se vede, de pildă, din scrisoarea lui Vlad Țepeș care spune în 1476 Brașovenilor că nu-și poate plăti soldații, deoarece « Domnia mea acum n'am ducați ca să le plătesc leafă ». Meșterii cari băteau monetele la hereghie, deci « heregarii », se mai numeau și « ducatori ». Banul era tot o monetă reală, de valoare inferioară ducatului și anume, judecând după redacția latină a privilegiului din 1413, trei bani erau egali cu doi dinari sau doi ducați. Am putea identifica banul cu moneta *cea mică* de argint a lui Mircea, având diametrul între 11—12 mm (ducații au 14—15 mm), greutatea între 0,19—0,25 gr și *neavând legendă* (anepigrafă). În cazul însă când această monetă mică e tot una cu *asprul*, despre care știm sigur că era de argint, atunci banul n'ar rămâne să fie identificat decât cu moneta *de aramă*, cu « banii roșii » de care vorbește într-o scrisoare din 1480 Basarab cel Tânăr, considerându-i drept cea mai mică monetă posibilă. Cuvântul *ban* este vechi, mai vechi și decât ducatul și decât perpera; el vine dela numele monetei bătute de banul Slavoniei, monetă care a circulat și în Banatul Timișanei, în Transilvania și în Țara Românească. Fiind cel mai vechi și privind și moneta curentă, de întrebuințare zilnică, este și cel care s'a impus ca termen *generic* și a rămas ca atare în limbă.

Foarte des este menționat, în transacțiile din veacul al XV-lea, *florinul*. Era o monetă reală, de origine italienească, fiind bătut întâi la Florența și imitat apoi și de alte state, de pildă de Ungaria, din care pricină se întrebuințau la noi și « florini ungurești ». Astfel la 5 Aprilie 1485, Vlad Vodă Călugărul confirmă la mai mulți o moșie în satul Iași, cumpărată « dela Șușman din Curte cu 35 de florini ungurești și cu un caftan de postav ». Florinul fiind o monetă reală de aur, a făcut să dispară din socoteli fertunul și perpera.

Un rol tot mai însemnat joacă *asprul*. Era o monetă reală, de argint, de valoare mică; numele este grecesc (ἄσπρον) și înseamnă « alb », din cauza colorii metalului din care se bătea. Găsim menționat asprul încă dela începutul veacului al XV-lea. Alexandru Aldea acordă mănăstirii Zografu din Sfântul Munte, la 9 Februarie 1433, un ajutor anual de 3000 de aspri. Iar peste câțiva ani, Vlad Dracul scria Brașovenilor: « Iată că a fugit dela domnia mea o slugă a lui Albul, anume Neagoe și a dus cu sine din averea domniei mele două sute de mii de aspri și i-a lăsat în

Râjnov ». În veacul al XVI-lea, transacțiile se fac aproape exclusiv cu aspri și există distincțiunea între *aspri vechi*, cari aveau un titlu inferior, cuprindeau mai puțin metal prețios, și *aspri noi* cari valorau mai mult.

Monetăria munteană a durat aproape un secol, dela Vladislav I (1364—c. 1377) până la Vladislav al II-lea inclusiv (1447—1456). Ea a bătut monete de argint, așa zișii ducați, cu inscripții în latinește sau slavonește. Constatăm în timpul lui Vlaicu, al lui Radu, al lui Mircea cel Bătrân mai multe *tipuri* monetare și din fiecare tip diferite *emisiuni*, ceea ce dovedește o circulație monetară intensă. Monete de aur nu se constată, din descoperirile de până acum cel puțin, să se fi bătut. Se făceau și falsificări, cum s'a întâmplat de pildă, sub Radu cel Mare (1495—1508) care intervine către Brașoveni să elibereze pe un supus al său, deoarece nu el era vinovatul. « Iar pe cei ce vor fi făcut acei aspri — adaogă Domnul — îi vom afla noi și îi vom pedepsi, cum li se cuvine după lege ». Falsificările erau favorizate și de împrejurarea că neconținut se făceau emisiuni noi, retrăgându-se cele vechi, operațiune din care rezulta întotdeauna un beneficiu pentru fisc. În Ungaria ajunsese acest procedeu atât de des întrebuințat, și perturbările și pagubele pricinuite comerțului atât de însemnate, încât se prevăzuse prin articolul XXIII al Constituției din 1222 (Bula de Aur) că regele n'are dreptul să schimbe moneda decât odată pe an, o emisiune având valoare obligatorie dela un Paște la cel următor.

În Moldova, prima știre despre banii cari se întrebuințau acolo o găsim în documentul din 10 Februarie 1388 prin care Petru al Mușatei înștiințează pe regele Vladislav Jagello al Poloniei că i-a trimis « trei mii de ruble de argint frâncești, în acea greutate cu care am început să dăm dela Luck (Luțc) și le-am dat pe toate în Suceava ». Aceste ruble de argint, amintite și în alte documente contemporane și ulterioare, din veacul al XV-lea, uneori cu adaosul că argintul e « curat » sau « topit », reprezentau, se pare, tot o monetă ideală, ca și fertunul și perpera din Țara Românească. Monetele reale, de circulație zilnică, era *groșii*, de argint (vezi fig. 127—8), și *zloții tătarești* — mai rar cei ungurești și turcești — de aur. Grosul era o monetă generală, ca și florinul: se întrebuința și în Ungaria, în Boemia, în Polonia și în alte țări; 48 de groși

făceau o *grivnă* de argint, care se pare că era tot o monetă ideală, reprezentând 171,80 grame de metal prețios. « Zloții tătarești » erau de fapt florini genovezi ajunși la noi prin cetățile genoveze din Crimeea, unde se stabiliseră Tătarii, ceea ce explică și numele monetei. De aceea, în actele latinești, li se spune și « floreni tartaricales ». Ei constituie moneda curentă pentru tranșacțiile moldovenești din epoca lui Ștefan cel Mare; câteodată, pe lângă ei, se mai întrebuințează și florinii ungurești, cum e, de pildă, în actul din 20 Noemvrie 1499, prin care Ștefan dăruiește mănăstirii Voroneț, între altele, satul Milcineștii, la Cărligătură, cumpărat de el cu 230 de zloți tătarești și niște vie cumpărată cu « 25 de zloți ungurești roșii ».

Monetăria moldovenească a durat mai multă vreme decât cea munteană. Primii bani se bat sub Petru al Mușatei (1375—1391),

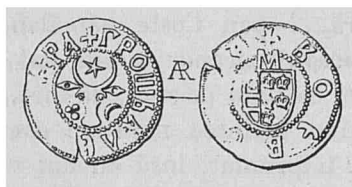

Fig. 127. — Monetă de argint dela Alexandrel.
(Colecția Academiei Române).

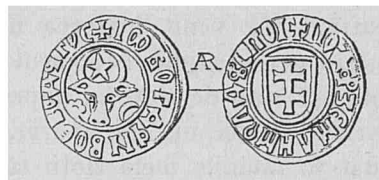

Fig. 128. — Monetă de argint dela Bogdan, tatăl lui Ștefan cel Mare.
(Colecția Academiei Române).

ultimii, cu un titlu foarte scăzut, sub Dabija (1661—1665). Banii moldoveni erau de argint, în genere bine executați. Dela Roman I și dela Alexandru cel Bun cunoaștem două feluri ca dimensiuni: unii mai mari, cu legende, corespunzând ducăților munteni: cred că aceștia erau groșii; ceilalți, mai mici, fără legendă, așa dar întocmai ca și monetele mai mici, anepigrafe, ale lui Mircea cel Bătrân (vezi vol. I al acestei lucrări, ed. 4-a, p. 482). O mențiune specială merită banii lui Ioan Vodă Viteazul, de aramă, având pe o parte chipul său, cu legenda « Oteț Moldovei » (Отец Молдовы) adică « Părintele Moldovei », pe partea cealaltă stema țării, capul de bour, cu o stea între coarne și cu legenda « Ghereghie Moldovei. Acce 7081 » adică « Monetăria Moldovei. Accea (ban mărunt, pe turcește) 1573 ». Un deosebit interes prezintă și banii lui Despot Vodă, de argint și de aur, în trei mărimi deosebite și bătuți

cu îngrijire. În legenda lor, voievodul poartă titlul de « pater patriae », precum și acela de « vindex et defensor libertatis patriae » așa dar « părinte al patriei » și « răzbunător și apărător al libertăților patriei » (vezi fig. 55—57). Realitatea n'a corespuns însă de loc acestor pretenții (vezi mai sus, p. 195—6). În fruntea monetăriei era un heregar sau un bănar domnesc, sub a cărui îngrijire se topea metalul prețios și se băteau monetele. Un document menționează în 1433 pe bănarul lui Iliăș Voievod, pe « Laurencius fusor monetarum nostrarum ». Intocmai ca și vămile și impozitele, și monetăria sau hereghia se arenda, domnul primind înainte o sumă fixă, pe care arendașul căuta apoi să și-o scoată, bine înțeles cu un câștig cât mai mare. Avem în privința aceasta un act foarte interesant, și ca fond și ca redacție, dela Alexandrel, purtând data 5 Iunie 1449. Domnul întărește lui pan Coste pârcălab un sat sub Vaslui și case în Suceava, date acestuia de Gherghe heregarul: . . . « a venit înaintea noastră . . . pan Coste pârcălab și a pârît pe Gherghe heregarul (хергаръ) zicând: ți-am dat în mână opt sute de zloți cu împrumut, ca unui prieten, dă-mi-i. Și Gherghe atunci nu s'a apărât, zicând înaintea noastră: drept, ai dat în mâinile mele zloții tăi cu împrumut, însă eu am voit să-mi fac câștig din banii tăi, am cumpărat dela Petru Voievod vama și hereghia și în aceasta m'am înșelat și banii tăi i-am mâncat și acuma sânt vinovat către tine ». Deci, pentru banii pierduți, îi dă satul și casa.

În Ardeal, circulau monetele care aveau curs în Ungaria. Erau, prin urmare, florinii ungurești, de aur, precum și cei italieni, apoi groșii de argint. În veacul al XIV-lea, un groș era egal cu trei dinari. Se întrebuintau de asemenea și ducății bătuți în Țara Românească. Vlad Dracul și-a avut chiar monetăria lui în Ardeal, anume la Sighișoara. Din cauza neconținutelor emisiuni, foarte adesea cu un titlu inferior, locuitorii sufereau pagube apreciabile, mai ales că această instabilitate favoriza și răspândirea banilor falși. În 1525, din 4305,80 florini plătiți ca impozite în Țara Bârsei, 947,28 s'au dovedit falși, așa dar un procent de circa 22%, suportat, bine înțeles, tot de contribuabili. S'a făcut socoteala că fiecare retragere de emisiune aducea « cămării » regale un câștig de 10%, din cauza modificării titlului și alți 10% din cauza banilor falși.

ORGANIZAREA FINANCIARĂ

• Și am dat acestor mai sus scrise
sate această carte a noastră spre aceea,
ca să nu ne plătească nouă nici dajdie,
nici posadă, nici podvoadă, nici iliș,
nici la cetate să nu lucreze, nici la
posadă, nici la straje să nu meargă,
nici la mori să nu lucreze, nici la
oaste să nu meargă... și nicio slujbă
de a noastră să n'aibă a ne face, nici
în bani, nici în muncă... ».

(Documentul dat de Ștefan cel
Mare la 17 Aprilie 1475 mână-
stirii dela Horodnic pentru două
sate ale ei).

Încă înainte de întemeierea Țării Românești și a Moldovei, locuitorii diferitelor cnezate și voievodate din aceste locuri aveau anumite îndatoriri fiscale față de conducătorii lor, cnezi și voievozi. În ce vor fi constat aceste îndatoriri, nu se poate afirma precis, din lipsă de documente, se poate însă bănuî. E probabil ca acești locuitori să fi dat cărmuitorilor lor o parte din produsele pământului, prin urmare *dijme*, să le fi *lucrat* apoi un număr oarecare de zile pe an și să le fi adus, în sfârșit, în anumite ocaziuni, la sărbătorile cele mari de pildă, la nunți, la succesiuni, unele *plocoane*. Negustorii, bine înțeleși, vor fi plătit și ei *vamă* pentru mărfurile pe care le desfăceau sau numai le treceau prin cnezatul respectiv.

Întemeierea Țării Românești, mai târziu a Moldovei, a adus cu sine și o organizare complexă fiscală-financiară. În locul stăpânitorilor mărunți, cu teritorii relativ mici, era acum un singur Domn, stăpân pe o țară întinsă. Pentru nevoile acestui Domn, pentru întreținerea curții lui unde se constată chiar dela început lux și strălucire, pentru răsplătirea dregătorilor și slugilor domnești, a fost nevoie de un sistem întreg de impozite. Acest sistem

apare dela cele dintâi documente interne ca ceva bine fixat și cunoscut, redat adeseori numai prin formule stereotipe. Astfel în actul de înzestrare a mănăstirii Vodița, cel dintâi document muntean intern care ni s'a păstrat, se spune că satul Jidovștița e «slobod de toate dările și muncile domnești» (свободно от всяких данковъ и работъ господскихъ), fără vreo specificare amănunțită, ceea ce înseamnă că toată lumea știa precis de ce e vorba. De asemenea în documentul Tismenii, din 3 Octomvrie 1385, se spune că satele mănăstirii sunt «libere de toate muncile (slujbele) și dările și veniturile domniei mele» (села свободна от всякихъ работъ и данковъ и доходовъ госками), fără a se mai arăta în ce constau ele. Documentele următoare, în ordine cronologică, din 27 Iunie 1387 și 20 Mai 1388, cuprind formule asemănătoare, obligațiunile locuitorilor fiind enunțate numai sub cele trei categorii generale: dări, munci, venituri. Există însă și alte documente, în care formula generală e precedată sau urmată de o enumerare amănunțită a acestor obligații fiscale, dându-ne astfel puțința să stabilim ce se cuprindea în fiecare categorie generală; pe temeiul acestor documente, vom arăta prin urmare care erau *dările* plătite de locuitori, *muncile* prestate de ei și celelalte *venituri* pe care le procurau ei Domnului, în afară de ce revenea acestuia din urmă dela *vămi* și dela *ocene*.

Dările. Sub numele generic de dare se înțelegea tot ce se dădea Domnului, anual, în mod obligatoriu. În această definiție intra, așa dar, atât cota parte din produsele pământului, adică *dijma*, cât și *birul* care se plătea în bani. Trebuie să adăogăm însă că, dela o vreme, și *dijma* — cel puțin pentru unele produse — s'a transformat tot într'un bir, s'a plătit adică tot în bani.

Cuvântul *dijmă* este de origine slavă: **ДИЖМА**, **ДЕЖМА** și înseamnă «a zecea parte» (decima, Zehent). Noi l-am luat împreună cu o serie de alți termeni agricoli, direct dela Slavi, iar nu prin intermediul Ungurilor, așa cum greșit s'a susținut de unii cercetători. În documentele slave se întrebuintează adeseori, pentru a reda noțiunea de *dijmă*, cuvântul *vamă* (**КАМЪ**) în Muntenia, și acela de *desetină* (**ДЕСѢТИНА**) adică «a zecea parte» în Moldova. *Dijma* se lua de domn din toate produsele mai însemnate ale țării. Grânele, vinul, mierea și ceara, oile, porcii, peștele, brânza, fânul, cânepa, inul, varza, erau supuse *dijmei* domnești.

Dijma din grâne e numită în documentele din epoca lui Mircea cel Bătrân *кѣларстко* adică pe românește găletărit sau câblărit; uneori i se spune și *кѣла* adică găleată. Ambele denumiri se explică prin faptul că dijma din grâne se măsura cu găleata, pe slavonește *кѣла*, cuvântul care derivă, după unii, din vechi-germanicul *kubil, după alții însă, direct din latinul cupella. Găleata « pare să fi fost de mărimea baniței și s'a întrebuințat ca măsură de capacitate cam până pe timpul lui Matei Basarab ». În Transilvania, pe vremea stăpânirii lui Mihai Viteazul, « *câbla clujană* » era egală cu opt banițe; în satele Porumbacu, din țara Făgărașului, la finele veacului al XVII-lea, câbla avea « patru ferdele sau mierțe ». În Moldova se întrebuința ca măsură pentru cereale *coloada*. La 26 Ianuarie 1453, Alexandru Voevod dăruiește mănăstirii Pobrata, între altele, un mertic anual de « douăsprezece coloade de orz și patru coloade de grâu » dela morile Sașilor din Baia. În ce privește numele însuși al dijmei de grâne în Moldova el pare a fi fost *ilișul*, cuvânt de origine tătărească (ülüş), — după alții ungurească — însemnând « parte, porțiune, cotăparte ». Într'adevăr, în documentele vechi moldovenești nu găsim niciodată menționată desetina din grâne; apare însă în schimb regulat ilișul și anume ca o obligație fiscală importantă, pusă întotdeauna printre cele dintâi. Pentru lămurirea înțelesului acestui termen, pe care istoricii noștri l-au interpretat până acum în tot felul sau l-au lăsat neexplicat, citez un document inedit din 1718, aflător la Academia Română; acest document cuprinde « socoteala de tot ilișul de grăunțe, și de carne și de banii ce s'au luat pentru treaba oștilor împărătești de anul acesta... ». Tot cu înțelesul de *dijmă* (în general !) apare cuvântul acesta în actul din 19 August 1622 prin care Ștefan Tomșa poruncește robotnicilor și ilișarilor din ținutul Neamț: « iar voi să aveți a lăsa în pace de lucru și de iliș satele mănăstirii Aron Vodă, Nicorești și Giurovul... și nici pecetluită să nu le cereți, ce să'i scrieți deusebit... ». Termenul *iliș* se întâlnește și în Transilvania, cu înțelesul de provizii, bucate, dar și cu acela de contribuție în locul dijmei din grâne.

Documentele cunoscute până acum amintesc atât în Muntenia cât și în Moldova, în secolele XIV—XVI, numai dijma din *grâu* și din *orz*; n'am găsit niciodată menționată dijma din *ovăz* și din *mei* care apare în secolul al XVII-lea (document din 1670,

August 5, dela Antonie Vodă din Popești); interesantă de relevat e împrejurarea că și rumânii plătesc boierilor lor dijmă tot numai din grâu și orz, când e vorba de grâne. În schimb însă, e amintită dijma din *fân*; o găsim în documentul din 1414—1415 dat mănăstirii Snagov de către Mircea cel Bătrân; *fânarii* (сенаже) apar de asemenea într'un hrisov dela Alexandru Aldea, cu data 15 Iunie 1434

Dijma din vin se numea *vinăriciu*, pe slavonește *винарство* și reprezenta, ca și găletăritul, a zecea parte din recolta anului. În Moldova se mai spunea acestei dijme și «deseatina din vin» sau simplu «deseatina». La 1 Septembrie 1429, Alexandru cel Bun dăruia mănăstirii Neamțului un mertic anual de «douăsprezece poloboace de vin, din deseatina Neamțului», ceea ce ne arată cătă era de întinsă, în vremea aceea, cultivarea viței de vie în județul Neamț. Se amintește și de o vie «mai sus de Cetatea Neamțului» pe care Ștefan Voevod o întărește la 25 August 1443 unui călugăr Sava, care o cumpăraseră, «dela Andrica dela Neamț».

Dijma din miere și ceară e numită în documentele slave muntene *пчеларство* adică «albinărit», în cele moldovene «deseatina din albine». Domnul lua a zecea parte din rodul stupilor; mierea se strângea în putinici sau butoiașe de lemn, numite, în Moldova, *berbânțe* sau *berbenițe*; ceara forma blocuri de o anumită mărime: acestea erau «pietrele», sau «camenele» (după slavul *камены*) de care pomenesc în atâtea rânduri actele veacului al XV-lea. La 8 Ianuarie 1394, Mircea cel Bătrân, dăruia mănăstirii Cozia dijma din stupi a județului Vâlcea, și anume «mierea pentru călugări și ceara pentru biserică». Iar la 9 Iulie 1466, Ștefan cel Mare confirmă mănăstirii Pobrata, între altele, «toate berbânțele de miere din deseatina care va fi din satele ei».

O dijmă importantă era aceea care se lua din turmele de oi. În actele muntene din vremea lui Mircea I se spune «vama oilor», poporul îi spunea însă în mod obișnuit *oierit*. În Moldova, pe la sfârșitul veacului al XVI-lea, se întrebuintă și cuvântul *gorștină*, de origine slavă. Quantumul acestei dijme era mai redus decât acela al dijmei din grâne, vin, miere sau ceară. Într'adevăr, la o producție anuală se putea lua una din zece; la o turmă de oi însă, unde pe lângă mioare, mai erau și sterpe și berbeci, a-i fi aplicat aceeași proporție ar fi însemnat un impozit prea greu. În Ardeal,

pe aceeași vreme, știm că se lua o oaie cu miel și o mioară din cincizeci (*quingagesima ovium*; de fapt, e una din douăzeci și cinci); în Serbia, Vlahii păstori dădeau țarului din cincizeci de oi, una cu mielul ei și una stearpă. Pe la sfârșitul secolului al XVII-lea, în Muntenia, oeritul reprezenta o oaie din douăzeci; e puțin probabil ca în epoca mai veche să se fi luat mai mult. În Moldova, la 1591, gorștina oilor însuma un total de 65.670 capete; dacă admitem că procentul era și aici tot de unu la douăzeci, rezultă că turmele de oi de peste Milcov însumau atunci ceva peste 1.300.000 capete, ceea ce nu e deloc exagerat, dată fiind marea întindere a pășunilor în vremea aceea. Dar proprietarii de turme mai plăteau și o altă dijmă, cel puțin în Muntenia: era dijma din produsele laptelui, din caș și din brânza de burduf. Spre sfârșitul domniei (c. 1414—1415), Mircea cel Bătrân scutește satul Ciulnița de pe Buzău, care fusese dăruit mănăstirii Snagovul de Staico, fratele domnului, de toate dările și dijmele, între acestea din urmă figurând și « brânza » (*сирени*). La 16 Martie 1494, Vlad Călugărul întărește mănăstirii Bistrița proprietățile sale și-i dă « cășăritul din Vâlcea »; la 24 Iulie 1524, Vladislav Voevod dăruiește bolniței adică spitalului dela mănăstirea Sâmdreni și azilului de săraci dela mănăstirea Argeș « toate brânzeturile care se vor alege din județul Pădureț, orice s'ar alege venit ca brânzeturi, sau brânză de burduf sau caș sau orice alt venit »; în sfârșit, la 8 Septembrie 1525, Radu dela Afumați face bisericii Episcopiei de Buzău mai multe daruri și mertice anuale, între care « și cășăria din județul Buzău, foale 6 și burdușe de brânză 16 ». Quantumul acestei dijme trebuie să fi fost tot unu din zece, ca și la grâu, vin și miere.

O altă dijmă era aceea din porci sau rămători. I se spunea în Țara Românească, pe vremea lui Mircea cel Bătrân « vama din porci », iar în Moldova « deseatina din porci ». Ceva mai târziu, întâlnim atât de o parte cât și de alta a Milcovului, termenul « *gorștină* » sau « *goștină* » întrebuințat, după cum am văzut mai înainte, și pentru dijma din oi. La aceste două dijme, termenul « deseatină » era într'adevăr impropriu, deoarece nu reprezenta quantumul exact. Nu avem documente care să ne arate cât era de mare dijma din porci sau rămători în epoca veche. Mai târziu, în secolul al XVII-lea, constatăm proprietari cari luau dela ru-

mânii lor un rămător din treizeci. Cam aceeași proporție trebuie să fi fost și în privința dijmii domnești.

Se lua dijmă și din *peștele* ce se prindea în Dunăre, în râurile mari, în bălți și în lacuri. Încă în documentul de înzestrare al Vodiței, Vlaicu Vodă pomeneste de «venitul domnesc» dela opt vâșșii la Dunăre; acest venit însemna, după părerea noastră, a zecea parte din peștele ce se prindea. Termenul «deseatină» este întrebuițat chiar într'un document din 4 Aprilie 1488, deal Ștefan cel Mare care întărește «mitropoliei» dela Roman, între altele, satul «Dragomireștii din jos de târgul Romanului, cu podul umblător peste Moldova și cu dijma din peștele viu ce se va prinde» pe hotarul acelu sat (и съ десѣтиною въ скижсѣю рибѣ цю бѣдитъ локити). Foarte interesant, și pentru menționarea «vămii de pește» dar și pentru vechimea și numărul satelor românești de pe malul Dunării, e actul din 15 Ianuarie 1467, dela Radu cel Frumos prin care se întărește mănăstirii Cozia toate bălțile și gârlele ei «dela Săpatul drept la Dunăre... și pe Dunăre în jos până la gura Ialomiței». «Și verice este venit — spune Domnul — al acestor bălți și gârle, *din vama de pește*, tot să fie al sfântului lăcaș acestuia, iar altul nimeni să nu se amestece». Spre mai multă siguranță, se dă ordin expres și orășenilor dela Floci: «Iar voi Flocianilor, așa vă grăesc domnia mea, să fie volnici călugării să puie vâtași și alți îngrijitori pe la bălțile lor, iar voi treabă să nu aveți și veri unde se va încărca car cu pește din bălțile lor, sau la Steanche sau la Bordușanii sau la Făcăiani sau la Vlădeni sau la Glagodești sau la Corneni, să fie volnici călugării să ia vama și părpărul, iar altul nimeni să nu se amestece»... Părpărul era un impozit deosebit, în afară de «vama» din pește.

Se dădea dijmă și din *varză*. Episcopiei de Roman i se întărește, la 4 Aprilie 1488, între altele, «satul Leucușanii... și cu dijma din varză din acel sat» (и съ десѣтиною въ канѣстоу въ того села). O altă mențiune documentară găsim la 15 Noemvrie 1624 când Radu Mihnea întărește mănăstirii lui Aron Vodă din țarina Iașilor stăpânirea peste trei sate din ținutul Neamțului anume Avereștii, Giurovul și Nicoreștii. Domnul precizează: «nici slugile noastre clucearii să n'aibă treabă a învălui la acealia sate de curechiu sau de alte mărunțișuri, ce cu totul să fie a sventei

mănăstiri ». « Mărunțișurile » la care se referă acest act cuprindeau și « sămânța de cânepă », supusă de asemenea dijmei, după cum se vede din documentul cu data 1 Octomvrie 1629 care vorbește de dijma din curechiu și sămânța de cânepă. În Muntenia n'am întâlnit până acum această dijmă; găsesc în schimb o alta care nu e menționată în documentele din Moldova, anume *dijma din poame*. Pentru întâia dată, ea pare a se întâlni într'un hrisov al lui Mircea cel Bătrân prin care satele mănăstirii Tismana sunt scutite de dări. Între aceste dări se amintesc și « *coșnițele* » (кошници) adică, așa cum propune traducătorul hrisovului slav, coșnițele de fructe sau de poame. Într'un alt document de scutire din 23 Aprilie 1437, păstrat însă numai într'o veche traducere românească, se spune de asemenea: « Să nu li să ia vamă domnească (adică dijmă!) nici din oi, nici din stupi, nici din porci. . . nici din sămănături, *nici din livezi, nici din pomete* ». . . ceea ce înseamnă că se dădea domniei și a zecea parte din poame. De sigur această dijmă, ca și cealaltă din varză și alte « mărunțișuri » nu prezenta, după cum rezultă chiar din acest ultim termen întrebuințat de cancelarie, mare importanță. Dijmele esențiale erau: aceea din grâne — orice sătean cât de sărac, tot trebuia să-și aibă ogorul său — și dijma din oi și rămători. Urma dijma din albine — prisăcile erau, cum am arătat mai înainte, numeroase — și dijma din vin. Veneau apoi celelalte.

Suzeranitatea turcească, prin haraciul și darurile pe care ni le-a impus, a determinat înființarea unor dări noi. În această categorie intră acei « asprii de șoimi » pe care-i găsesc pomeniți într'un document din 18 Septemvrie 1531. Era un impozit, chipurile, pentru procurarea șoimilor pe care trebuia să-i trimitem la Stambul unde, dresați, se întrebuințau la vânătorile Sultanului. În realitate, darea servea pentru acoperirea în parte a continuei cereri de bani din partea dregătorilor turci, deoarece știm că șoimii erau procurați de plăieși, fiind una din îndatoririle lor. De sigur, tot în urma cererilor turcești, a introdus și Alexandru, voevodul muntean, după ce a gonit pe Vintilă, domnul adus de Moldoveni, așa dar în 1574, o dare nouă numită « oaie seacă ». Ea se lua, judecând după nume, pentru oile sterpe, la celelalte plătindu-se oieritul și dijma din produsele laptelui (vezi mai sus, p. 562—3).

Birul. În afară de dijme, a existat, încă dela începutul țărilor românești — unii cercetători cred chiar mai înainte de întemeiere — și o dare personală, privind pe contribuabil, iar nu averea acestuia. Ea se numește în documentele muntene *bir* (бир), în cele moldovene *dare* sau *dajdie* (дан). Cuvântul bir este de origină slavă, și nu maghiară (bér), așa cum au afirmat unii cercetători. În rusă, dialectal, биръ are exact același înțeles ca la noi: capitație, impozit personal; în bulgară înseamnă impozitul pe casă (Haussteuer). Fiind un termen fiscal-administrativ, e probabil ca noi să-l fi luat, dacă nu într'o epocă anterioară, cum pare mai indicat, dar cel puțin în vremea organizării noastre ca stat, așa dar la sfârșitul veacului al XIII-lea sau începutul celui de al XIV-lea. Birul apare pentru prima dată în documentele muntene, la 22 Iunie 1418, însă într'o formă indirectă, deoarece hrisovul respectiv nu amintește chiar darea însăși, ci pe cei ce o strâng, pe *birari* (бирари). Direct e pomenit birul la 30 Iunie 1441 în documentele prin care Vlad Dracul dăruiește mănăstirii Snagovul, între altele, satul Izvoranii Bârsăști. O notă marginală, datorită probabil aceluiași diac care a scris textul, prevede: « Iar cnezii din Izvorani Neagoe, Oancea, Năn și Trandafir să dea bir ca și ceilalți săraci din Izvorani » (да даважат бир икоже и нин сираци къ Изворъни). În Moldova, prima mențiune a dării este în documentul din 1 August 1441 prin care Ștefan Voevod scutește satul Balasinouții al mănăstirii Horodnic de orice îndatorire fiscală: « să nu dea acest sat nici *dare*, nici iliș, nici podvoadă, nici desetină ». N'avem nicio informație asupra mărimii birului în epoca veche, nu știm cât trebuia să plătească pe an un locuitor ca impozit personal. Ceea ce știm însă, e că, după ce am recunoscut suzeranitatea turcească, el a mers crescând și că spre deosebire de dijme, care, la început, s'au luat în natură, birul s'a plătit în bani.

Muncile sau slujbele. În afară de dări, locuitorii țărilor noastre trebuiau să presteze și o serie întreagă de « munci » sau « slujbe ». Aceste prestații nu constituiau însă o obligație specifică nouă. Ele erau generale, în întreaga Europă, și nu făceau decât să continue pe cele din vremea Romanilor. În documentele slave muntene, aceste prestații sunt redată prin termenul generic *работъ* (= muncă) sau *служба* (= slujbă); în cele moldovene se între-

buintează adeseori, pentru a designa muncile la cetate, la mori, la iazuri, cuvântul **робити** = a robi, arătând caracterul silnic, de constrângere pe care-l aveau aceste munci. În veacurile XIV—XVI, constatăm documentar următoarele munci sau slujbe la care erau îndatorați locuitorii țărilor noastre.

Căratul sau transportul cu carele, în limba slavă **покоза**, e una din îndatoririle care revin mai des. La 4 Septembrie 1389, Mircea cel Bătrân scutește o parte a satului Jiblea de «care și de podvezi». Aceeași scutire o acordă domnul în 1415 și satului Beala din județul Motrului. Slujba căratului consiista în obligația pentru locuitori de a transporta, cu carele lor, anumite produse destinate domnului. Un caz concret găsim în documentul moldovenesc din 5 Aprilie 1448 prin care Petru Voevod scutește trei sate ale mănăstirii din Poiană, hotărînd «să nu plătească dare, nici posadă, nici podvodă, nici iliș, nici la mori să nu robească, nici în jold să nu umble, *nici vasele noastre să nu le care*». (**ни бочки наши цю бы не возили**). Prin urmare cărau vasele de vin destinate domniei. Intr'un hrisov al lui Ștefan cel Mare, din 31 August 1458, se spune chiar lămurit: «nici vin să nu care». De sigur că în afară de vin, vor mai fi fost transporturi și de alte produse, de pildă de grâne, de sare, de pește, etc.

Tot transporturi erau și *podvoadele* sau *podvezile* — în slavă **подвода** — deși de o natură deosebită, de vreme ce sunt amintite în documente alături și separat de cărături (**покоза**). În ce consta însă deosebirea, nu se poate preciza deocamdată. Știm numai atât că podvoadele se făceau cu boii și că de această îndatorire nu erau scutiți nici orășenii. La 30 August 1643, Moise Vodă scutește pe locuitorii satului Docolina de o serie întreagă de dări și slujbe. În consecință, se adresează slujbașilor respectivi și le poruncește: «voi globnici și deșugubinari și olăcari și *podvodari* întru nimic să nu-i trageți boii lor la podvoade; așijderi și voi șoltuj de Vaslui și de Bârlad, ce vor hi podvoade din sus, să le treaceți la Bârlad, ce vor hi din ȝos, să treaceți la Vaslui».

Pentru transmiterea rapidă a știrilor și ordinelor era *olacul* sau serviciul de curieri cari întrebuițau *cail de olac*. Cuvântul olac este considerat de unii cercetători ca fiind de origine turcească; noi înclinăm mai de grabă pentru o origine *tătărească*, cunoscută fiind admirabila organizare de poștă pe care au avut-o

stăpânitorii imensului imperiu ce se întindea între Amur și Dunăre. Când domnul scutea pe locuitorii unuia sau mai multor sate de cai de olac, cum e cazul cu satele lui Mihail din Ruși, la 2 Octomvrie 1468, aceasta însemna că respectivii locuitori nu mai erau obligați să dea la poruncă, imediat, caii necesari trimisului sau trimișilor domnești primind în schimb caii osteniți de goană ai acestora. În Ialomîța, lângă Lichirești (azi orașul Călărași!), este pomenit, într'un act din 6 August 1764, « drumul olacului cel vechi ».

În legătură cu transmiterea știrilor și cu drumurile pe care le făceau dregătorii și slugile domnești prin țară era obligația *conacelor* și a *merticelor*. Locuitorii satelor și orașelor trebuiau să găzduiască pe acești trimiși ai stăpânirii, să le pregătească deci *conace* — cuvântul e turcesc sau poate, iarăși, tătăresc — și să le dea o anumită cantitate de alimente și de furaje: *merticele*.

O îndatorire esențială era *lucrul domnesc*. Sub această denumire se înțelegea munca pe care o prestau locuitorii la construirea sau la repararea cetăților, morilor, podurilor, iazurilor și în genere la orișice ar fi fost puși. La 9 Ianuarie 1498, Radu cel Mare scutește trei sate ale mănăstirii Tismana « de toate slujbele cele mari și cele mici ». Locuitorii acestor sate — spune domnul — « nici la lucrul domniei mele să nu lucreze, nici la cetate, nici la mori, nici la poduri să nu lucreze ». Tot așa în Moldova, Ștefan Voevod, scutind, la 11 Martie 1446, mai multe sate ale mănăstirii Neamțului de dări și slujbe, precizează: « să nu dea acești oameni nici dare, nici posadă, nici iliș... și de asemenea, nici la cetate să nu robească și nici la mori și iazuri ». Într'un alt document, din 17 Aprilie 1475, alături de munca « la cetate » se specifică și munca « la posadă », așa dar la o suburbie a cetății sau la o trecătoare, cuvântul posadă având amândouă înțelesurile. Câte zile anume putea să dureze acest lucru domnesc — atât de felurit — la care erau obligați locuitorii, documentele nu precizează.

În legătură cu întreținerea curții domnești, cu nevoile diferitelor oficii, găsim o serie de slujbe și prestații. Astfel, în mai multe hrisoave muntene din veacul al XV-lea se vorbește de obligația « *lemnelor* » (Дров) adică — interpretăm noi — de obligația sătenilor de a tăia copaci pentru curtea domnească. O altă obligație era aceea de a paște caii domnești, după cum în Serbia

contemporană locuitorii satelor trebuiau să « hrănească » adică să ducă la păscut caii țarului. În legătură directă cu această îndatorire era și « *cositul fânului* » (сѣнокосѣла) care e amintit de mai multe ori în cursul veacului al XV-lea, atât în Muntenia cât și în Moldova.

Intr'unul din hrisoavele lui Mircea cel Bătrân, acela din 11 Maiu 1409, se vorbește de « *legea (законъ) de a pescui moruni trei zile pe an pentru domnia mea* ». E vorba, se înțelege, de satele așezate pe marginea Dunării, care aveau astfel o îndatorire caracteristică. Spre comparație, amintim că, în Serbia, orașul Cattaro era obligat să dea anual țarului « o povară de pește de mare ». Un scop asemănător, alimentar, se urmărise prin instituirea unei alte obligații, aceea a « *vacilor grase* ». La 2 Octombrie 1468, Radu cel Frumos, întărind lui Mihail din Ruși mai multe sate, scutește pe locuitorii lor de toate dările și slujbele: « de oierit și de vama târgului și de dijmărit de stupi și de rămători, de mertice, de conace, de cai de olac și de vinăriciu, de podvoade, de *vaci grase*, de ceară domnească, de miere și de alte dăjdii oricâte ar ieși în țară ». Pare puțin probabil ca această obligație să fi fost în legătură cu vreun eventual export la Constantinopol — Turcii preferau carnea de oaie; ea se explică deci mai de grabă prin necesitatea aprovizionării curții domnești.

Intr'un document din 8 Ianuarie 1526, Radu Vodă, scutind cinci sate ale mănăstirii Tismana de toate dările și slujbele, precizează: « nici la un lucru al Domniei mele să nu lucreze nicăiri, nici gloabă, nici dușegubină să nu tragă, *nici cap legat să nu ducă*. Prin ultima expresie, care într'un alt document revine sub forma « nici om legat să nu ducă », se înțelegea obligația de a păzi și de a duce la judecată legați pe cei care se făcuseră vinovați de vreo crimă sau vreun delict. Dacă un asemenea vinovat fugea de sub pază, atunci răspundeau — de obicei cu moșia lor — cei ce trebuiau să-l fi dus legat la judecată. E cazul cu o jumătate din satul Năsipul (azi Caplea) din Gorj care fusese luat dela proprietar « de fiii lui Badea... pentru un om care a fugit legat din sat și fără nicio judecată » (document din 1 Ianuarie 1568).

O slujbă pe care am întâlnit-o numai în Moldova, deși nu este de loc exclus să fi existat și în Țara Românească, este aceea

a *străjii*. O amintește hrisovul din 8 Iulie 1453 prin care Alexandru Voevod hotărește despre satul Balasinouții al mănăstirii Horodnic să nu dea nicio dare și să nu facă nicio slujbă, deci « nici la moarele noastre să nu robească, nici la cetate, *nici la strajă să nu meargă* ». Se pare că e vorba de obligația de a face straja drumurilor între Prut și Nistru, de a însoți convoiurile de care ale negustorilor care mergeau « către ținutul tătăresc », spre a le feri de atacuri. Acestei străji i se plătea pentru serviciul făcut; așa înțelegem dispoziția din privilegiul comercial acordat de Alexandru cel Bun Liovenilor, la 8 Octomvrie 1408, potrivit căreia negustorii cari mergeau către zisul ținut trebuiau să dea « la strajă de fiecare car câte doisprezece groși ».

După cum se vede, cele mai multe dintre munci sau slujbe privesc curtea domnească și pe domn; prea puține, ca lucrul la cetăți și la poduri, paza criminalilor și straja, au un caracter general, privind colectivitatea. Faptul nu trebuie să surprindă; el e în deplin acord cu concepția dominantă de atunci, potrivit căreia statul este domnul, nevoile statului sunt nevoile domnului și ale curții sale, veniturile statului sunt tot una cu veniturile domnului.

Veniturile, pomenite în documentele slave muntene, în urma *dărilor* și a *slujbelor* sau muncilor, erau *veniturile întâmplătoare* ale domnului, adică gloabele, dușegubinile, hatalmul, într'un cuvânt *amenzile* de orice fel. Într'o vreme când pedeapsa cea mai frecventă era amenda, iar nu închisoarea, când exista compoziția, când chiar pedeapsa cu moartea putea fi răscumpărată cu bani, era foarte natural ca aceste venituri întâmplătoare să fi reprezentat sume considerabile, să fi fost un izvor însemnat pentru vistierie. În genere, amenzile erau ridicate. Pentru un Grec ce fusese ucis pe hotarul satului Albotenii din Moldova, a plătit Albotă, starostele de Cernăuți, luând în schimb satul, o despăgubire reprezentată prin 158 de vite mari, boi și vaci, apoi 600 de oi, 7 cai, 3 iepe. « Și au dat cap pentru cap » spune documentul, din 5 Iunie 1570, relatând acest caz interesant de compoziție. În veacul al XVII-lea găsim luându-se, pentru un jurământ strâmb, 22 de boi, iar pentru un omor, al cărui autor a rămas nedescoperit, 100 de boi. Înțelegem acum de ce scutirea de « gloabe » față de domnie, așa dar implicit perceperea lor de

către proprietar, era o însemnată favoare domnească și de ce se fac deseori în documente recomandări către globnicii și dregătorii judecătorești să se ferească de satele scutite. Înțelegem pentruce Mircea, în documentul din 1387, prin care întărește mănăstirii Cozia toate bălțile pe Dunăre, dela Săpatul până la gura Ialomiței, precizează: «Deci orice gloabă să vrea face pe aceste bălți, sau dușegubină, fie de păstori, fie de vreun om al celui prea mare boier sau mic, tot să fie mănăstiresc».

Dărilor extraordinare. Imprumuta. Pe lângă dările obișnuite sau ordinare, se luau însă, uneori, și dări extraordinare. Când domnul trebuia să facă față la vreo cheltuială neobișnuită, când avea să plătească Turcilor, de pildă, o sumă importantă care întrecea veniturile normale ale vistieriei, atunci el recurgea la un impozit extraordinar numit, eufemistic, *imprumută* (de fapt, nu se mai restituia). Il plăteau de obicei *mănăstirile* și adesea și *boierii*, adică tocmai categoriile pe care nu apăsa greul obligațiilor fiscale obișnuite. În Aprilie 1551, înainte de a pleca la Poartă, de unde avea să se întoarcă trecut la mahomedanism ca Pașă al Silistrei, Iliăș Rareș impuse mănăstirile țării la o contribuție extraordinară: unele trebuiau să dea câte 100 de zloți ungurești, altele numai 40.

Vămile. Un alt izvor însemnat de venit al vistieriei, unul din cele mai însemnate, erau vămile. De sigur că ele au existat și înainte de întemeierea Țărilor Românești, fiind luate de voievozii și cnezii respectivi. Așa ne putem explica veniturile unui Barbat, care, prizonier de războiu la curtea regelui ungar, a putut să se răscumpere, plătind o sumă însemnată de bani. Așa se explică și mențiunea din privilegiul acordat Cavalerilor Teutoni de regele Andrei al II-lea, la 1222, potrivit căreia acești Cavaleri nu vor avea de plătit nicio vamă când vor trece cu mărfurile lor «prin Țara Săcuilor sau prin Țara Românilor» (per terram Siculorum aut per terram Blacorum): e o rămășiță a vechilor drepturi locale pe care le avuseseră mai înainte voievozii acestei «țări» valahe din Ardeal.

Cel dintâi document românesc care ni s'a păstrat e tocmai un privilegiu vamal: e privilegiul pe care îl acordă Vlaicu Vodă Brașovenilor la 20 Ianuarie 1368, întărindu-le «libertățile» lor de comerț pe care le aveau «din vechime» (ab antiquis) în Țara Românească. Domnul stabilește două regimuri vamale: unul

pentru mărfurile de tranzit, celălalt pentru mărfurile destinate consumului intern. Acestea din urmă vor plăti o singură vamă, la Câmpulung sau în apropierea lui, fiind scutite de vama cealaltă dela Slatina. Mărfurile de tranzit vor plăti vamă la Câmpulung și la Dunăre, afară de cele *exportate* prin Brăila, care nu vor plăti nimic, domnul voind, prin această măsură, să favorizeze dezvoltarea portului dunărean.

Din privilegiile comerciale acordate de domnii noștri orașelor din Ardeal, în special Brașovului, precum și din acelea ale Liovenilor, ne putem da seama de vechea organizare vamală românească. Sub raportul *punctelor de vamă*, ea cuprindea două categorii: puncte de vamă la hotare, sau în apropierea lor, așa dar la intrarea mărfurilor în țară, și puncte de vamă în interior, în orașele și târgurile mai însemnate, în primul rând, evident, în capitalele respective. În Țara Românească, vămile dela hotare erau cele dela Dunăre și cele dela «plaiuri», adică dela Munte. Ca locuri de vamă la Dunăre sunt pomenite: 1. *Brăila*, la 1368. 2. *Flocii*, pentru întâia dată la 1431; 3. locul din fața *Dârstorului*, unde mai târziu se afla satul Lichireștii (azi orașul Călărași); 4. *Giurgiul*, unde ședea uneori Mircea cel Bătrân; 5. *Turnul* în fața Nicopolei; 6. *Calafatul*, vamă străveche, al cărei venit la început în întregime, mai târziu numai pe jumătate, fusese dăruit mănăstirii Tismana; 7. *Severinul*. Cu privire la vama dela Calafat, avem o serie de documente din veacul al XV-lea și al XVI-lea din care aflăm atât mărfurile care se exportau pe aci — boi, cai, oi, sare în bolovani, butoaie de vin, saci de grâu — cât și vama care se lua, în aspri. Un act dela Petru Voevod (Sept. 1559—Iunie 1568) amintește și de «schilerii cari sunteți acolo la schelă», la Calafat. La plaiuri erau: 1. Vama dela *Vâlcan* care deservea întreg muntele «din Olteț până în Orșova» (УП ВѢЛКАГО ДОРОЖИШКАС); 2. Vama dela *Genune*, pe Olt, la satul Căinenii, amintită pentru întâia dată în hrisovul lui Mircea cel Bătrân din 28 Martie 1415, prin care domnul confirmă mănăstirii Cozia veniturile acestei vămi. Foarte interesant e actul din 20 Iunie 1505: Radu cel Mare hotărăște ca nimeni să nu fie scutit de această vamă, dela Genune, chiar dacă ar avea carte de scutire «pecetluită cu pecetea cea mare sau cu cea mică sau cu inelul din mâna domniei mele». «Și voi Căineni ce sânteți la vad — adaogă domnul

—să ascultați de vameșii sfintei mănăstirii, pe cari îi va pune părintele nostru, egumenul chir Simion. Și tu, vameșule, să nu ierți niciun aspru nimănuia, căci îți voi lua seama *după catastihul dela Vadul Dunării*». Cine va refuza să plătească, va fi tras în țeapă la vad. Negustorii cari veneau cu mărfuri pela Bran, plăteau vama la Rucăr; pentru cei ce luau «drumul Prahovei» (пжт Праховъ) —dar până la Comarnic nu pe vale, ci pe deasupra, peste plaiu —sau acela, mai lesnicios, al Teleajenului, nu știm unde erau punctele de vamă la hotar; tot așa, pentru cei cari veneau pe valea Buzăului. Știm în schimb că se plătea vamă în târgurile din interior situate pe aceste trei drumuri și anume, păstrând ordinea înșirării dela apus la răsărit, la *Târgșor* sau la *Gherghița*, la *Săcuieni* —așezarea acestui vechiu târg nu e încă stabilită, poate la actualul Bucov —în sfârșit la *Buzău*. Tot în interiorul țării se mai plătea vamă la *Slatina* —aratăta ca «vama noastră» la 1368, în privilegiul acordat Brașovenilor —apoi «la *Jiu*» (на Жилѣ) —poate în punctul unde drumul dela Slatina la Calafat tăia apa Jiului (Craiova?) —la *Câmpulung* și, bine înțeles, la *Târgoviște*. Negustorii acestui ultim oraș, capitala țării, aveau chiar un privilegiu vamal propriu: ei nu plăteau decât o singură vamă, anume în orașul lor, și ceva mai mică decât a negustorilor din alte orașe, fiind apoi liberi să umble cu mărfurile lor oriunde, pe tot cuprinsul țării «pela Severin și prin toate târgurile și la Brăila».

În Moldova, de asemenea, era o serie de puncte de vamă la hotare, «la margine», și altele în interiorul țării. Privilegiul comercial acordat de Ștefan cel Mare Liovenilor, la 3 Iulie 1460 —de fapt reconfirmarea celui vechiu, al lui Alexandru cel Bun, prevede ca puncte de vamă la hotar *Cernăuții* și *Hotinul* spre Poloni, *Tighina* și *Cetatea Albă* spre Tătari, *Tecuciu* și *Putna* (от Поутноу) spre Țara Românească, *Trotușul* și *Moldovița* spre Ardeal. După cucerirea *Chiliei*, în 1465, și acest oraș și port însemnat va fi, bine înțeles, punct de vamă, și anume pentru mărfurile care merg sau vin de peste Mare și din împărăția turcească. În interiorul țării, se plătea vamă la *Suceava* —unde era vama principală —la *Siret*, la *Dorohoi*, la *Iași*, la *Lăpușna*, la *Vaslui*, la *Bârlad*, la *Adjud*, la *Bacău*, la *Roman*, și la *Baia*. Postavul, de exemplu, care venea dela Liov și se ducea în Țara

Românească, plătea « vama cea mare » la Suceava, trei groși de grivnă, și apoi în Roman, în Bacău, în Adjud și în Putna, dacă lua drumul de pe valea Siretului, sau în Vaslui, în Bârlad, în Tecuci dacă îl lua pe celălalt, spre Brăila, câte doi zloți de car. Pentru vitele care se exportau la Tătari, vama se plătea de asemenea la Suceava, cea mai mare, apoi la Iași și la Lăpușna.

La fel era în Ardeal. Se plătea vamă la margine, la Severin, la Vâlcău, la Turnu-Roșu, la Bran, etc. Erau însă și vămi interne, în orașele mai însemnate. Sașii, potrivit privilegiului acordat lor de Andrei al II-lea, nu plăteau, în teorie, vamă. De fapt însă — și repetatele lor plângeri către rege o dovedesc — erau supuși și ei la unele taxe, în special în legătură cu trecerea prin orașe și peste poduri.

Cât era de mare vama în Țara Românească? Privilegiul acordat Brașovenilor în 1368 o numește « tricesima » adică a treizecea parte din valoarea mărfii, deci 3,33%. Acela din 1413, al lui Mircea cel Bătrân, fixează pentru mărfurile care « se aduc de peste mare » o vamă de 3%; suntem în drept să bănuim că și mărfurile brașovenești plăteau tot atât și că, prin urmare, vama de un fertun care se percepea pentru un vig de postav de Ypres, de o perperă pentru cel de Louvain și de 12, respectiv 6 ducăți, pentru cel de Colonia și Cehia, reprezenta tot 3% din valoare. Același coeficient îl găsim și în Moldova, în tratatul încheiat de Petru Șchiopul în 1588 prin care se îngăduia negustorilor englezi libertatea negoțului în tot cuprinsul țării. Așa dar, vama nu era mare. Trebuie să se ție seamă însă de faptul că în afară de vama de intrare, se mai plătea, în genere, o vamă și la locul de desfacere și alte vămi prin unele din târgurile sau orașele străbătute. Chiar și așa însă, față de taxele din ziua de astăzi, care la multe articole au un caracter prohibitiv, vama în secolele XIV—XVI nu era prea ridicată. Domnul avea tot interesul să atragă negustori cât mai mulți, pentru a-și spori veniturile; vama, de aceea, era moderată. Dificultatea venea din altă parte, și anume din greutatea comunicațiilor (lipsă de șosele, de poduri) și din starea de nesiguranță, din tulburările interne și războaiele care nu mai conteneau.

Vama se plătea în bani; din pește se lua însă, pe deasupra, și în natură. Un car cu pește încărcat la Brăila și destinat Bra-

șovului, plătea, chiar la locul de încărcare, de maje, o perperă iar la vama Prahovei sau la Rucăr, de maje, două perpere și 7 pești dacă era crap, nouă perpere și două «curele», dacă era morun.

Cât de mare era venitul pe care îl aduceau vămile domnilor noștri se poate deduce dintr'un singur fapt: spre sfârșitul veacului al XVI-lea, numai vama Cernăuților producea peste 100.000 de florini anual.

Ocenele. Unul din izvoarele cele mai însemnate de venit ale Domnilor, în Ardeal al Regelui, îl forma exploatarea ocnelor. Dreptul de a vinde sarea a fost în tustrelele țări românești, un monopol de stat. Fără o voie specială sau un privilegiu, nimeni nu putea să ia sare din ocne, nici pentru nevoile gospodăriei lui, necum pentru comerț. În Moldova, Vrâncenii aveau dreptul — rămășiță a unei vechi autonomii — să scoată sare din locul numit chiar astfel: Valea Sării, însă numai pentru gospodăria lor, nu și pentru vânzare. În Ardeal, Cavalerii Teutoni, cărora li se cedase în 1211 țara Bârsei, puteau, pe temeiul unui privilegiu regal, să exploateze atâta sare câtă era necesară pentru a încălca 12 «năvi», șase pe Olt și șase pe Mureș; aveau de asemenea dreptul să transporte oriunde «în tot regatul nostru» această sare. «Oaspeților» nemți din Dej li se dăduse, tot printr'un privilegiu (anul 1236) voie «să scoată atâta sare câtă scot și oaspeții dela Ocna Dejului» («hospites de Deesakana»); partea care se cuvenea regelui se transporta tot cu «năvile» pe Someș. Nu se poate preciza venitul pe care îl aveau Domnii din Țara Românească și din Moldova de pe urma ocnelor în veacurile XIV—XVI; în orice caz, el se ridica la o sumă importantă, de oarece, în afară de consumul intern, se mai adăoga și exportul: o bună parte a Peninsulei Balcanice se aproviziona cu sare românească. În Ardeal, venitul era de asemenea considerabil. În timpul lui Bela al III-lea (1172—1196) se încasa dela toate ocnele din Ungaria — și cele mai multe erau în Ardeal — frumoasa sumă de 16.000 de mărci de argint, adică 3.840.000 de dinari.

Dela exploatările de aramă și de fier — primele la Bratilov, lângă Baia de Aramă, celelalte la Baia de Fier, în Gorj — domnul Țării Românești n'avea cine știe ce venit. Se lua «zeciuală»; așa ni se spune în documentul prin care Mircea cel Bătrân o dă-

ruiește pe aceea dela Bratilov mănăstirii Tismana. Mai mult reprezenta darea pe care o plăteau țiganii zlătari pentru aurul pe care-l strângeau din nisipul câtorva râuri, atât în Muntenia cât și în Moldova. Exista chiar, ca și astăzi, un monopol al vinderii aurului; numai domnul putea să-l cumpere. La 20 Dechemvrie 1515, Bogdan, fiul lui Ștefan, reclamă Bistrișenilor că o parte din aurul strâns în râurile munților moldoveni este vândut de zlătari pe furiș în cetatea lor, ceea ce constituie un delict, deoarece zișii zlătari sunt legați *prin jurământ* să nu vândă altcuiva. În Ardeal, venitul produs de exploatarea « băilor » de aur din Munții Apuseni se ridică însă la o sumă apreciabilă: o optime din metalul nobil rezultat revenea regelui. În diploma din 1211 a Cavalerilor Teutoni se prevede că « dacă se va găsi în... țara Bârsei aur sau argint, atunci o parte să se dea fiscului, iar partea cealaltă » să le revie lor.

Repartiția impozitelor. Scutirile. Slobозиile. Inegalitatea fiscală a fost una din caracteristicile evului mediu și modern. În timp ce anume categorii sociale suportau toată masa contribuțiilor directe și indirecte, altele beneficiau de un tratament mai favorabil, privilegiații mergând chiar până la scutirea de orișice îndatorire fiscală. E ușor de presupus că acest regim, general european, a trebuit să existe și în Țările noastre, luând însă aci forme specifice, determinate de condițiile proprii de dezvoltare istorică.

În stadiul actual al cercetărilor, față de lipsa de monografii în această direcție, problema repartiției diferitelor obligațiuni fiscale prezintă multe greutateți. În special pentru Țara Românească problema e mai delicată, deoarece o mare parte — cea mai mare chiar — a documentelor din veacurile XV și XVI este încă inedită.

În ce privește vămile și amenzile, lucrul stătea așa: plăteau vamă acei cari făceau negoț, *oricine ar fi fost*; plăteau gloabe sau amenzi acei cari încălcau legea sau obiceiul pământului, *indiferent de asemenea de categoria socială căreia aparțineau*. Scutirile și reducerile de vamă pe care domnii le acordau unor anumite persoane sau comunități privilegiate (de pildă Brașovului), apoi iertarea amenzilor atunci când ele trebuiau să se aplice favoriților, erau excepții care nu modificau întru nimic starea de drept. În ce privește însă *dările și slujbele*, problema e mai complicată.

Este sigur că, atât în Muntenia cât și în Moldova, satele boierești, mănăstirești și domnești, adică locuitorii din satele aflate pe proprietățile boierilor, mănăstirilor și domnilor, plăteau toate dările și făceau toate muncile sau slujbele. Ei duceau așa dar greul. Un regim ceva mai ușor se acorda locuitorilor din satele dela margine precum și din cele situate dealungul marilor drumuri: birul lor era mai mic — se pare cu o treime; în schimb însă, aveau obligațiuni speciale: cei dintâi să păzească granița, ceilalți să aprovizioneze cu alimente și furaje pe trimișii și dregătorii domnului cari treceau pe acolo. Dar dacă putem preciza situația țăranilor din satele boierești, mănăstirești și domnești, e mult mai greu să o determinăm pe aceea a *proprietarilor înșiși*. Plăteau și aceștia dări sau nu, și în cazul dintâi, le plăteau pe toate sau numai o parte din ele? Judecând după documentele ulterioare, se pare că *birul* sau *capitația* era o obligație generală de care nu era scutit nimeni. Avem o serie de documente din veacul al XVI-lea din care rezultă că îl plăteau moșnenii; pe de altă parte constatăm, la începutul veacului al XVII-lea, că nici boierii mari nu erau scutiți de plata lui. Astfel, la 6 Octomvrie 1623 Mihnea Vodă, după ce iartă satul Belizvor al postelnicului Petrașcu de toate dăjdiile și slujbele, «dup'aceia Domnu nostru se-au milostivit de-au iertat și *pe Petrașco postelnicul de bi[r]...*, împrumută și de oaste și de [oe]ri[t] și de dijmă și de [cai de olac și] de toate slujbele câte vor fi preste alți în țara Mării Sale... » Suntem prin urmare în drept să conchidem că, în epoca veche, birul era plătit de toți locuitorii, indiferent de situația lor socială sau de averea lor. Faptul se explică prin necesitatea în care se găseau țările noastre de a răspunde Turcilor haraciul, din ce în ce mai urcat, iar înainte de recunoașterea suzeranității turcești, prin îndatoririle pe care le avea domnia. În ce privește dijmele, e probabil că ele să fi fost plătite și de proprietari, adică de boieri; nu putem însă preciza deocamdată dacă se luau din toate produsele — cazul țăranilor din satele boierești, mănăstirești și domnești — sau numai din unele. Faptul că în *Cronica Țării Românești* se arată printre dările scoase de Mihnea Turcitul într'a doua domnie (1585—1594) și «*găleata de pâine*» «*pe megiași*» ar dovedi că aceștia n'o plăteau mai înainte. Cât despre lucrul domnesc și diferitele slujbe sau prestații de muncă (podvoade, cără-

turi), credem că proprietarii erau scutiți de ele, *lucrul* în evul mediu și în epoca modernă fiind incompatibil cu situația de nobil, de boier.

Încă din veacul al XIV-lea, găsim documente prin care sate boierești și mănăstirești sunt scutite « de toate obligațiunile fiscale ». Vlaicu Vodă, de pildă, scutește satul mănăstiresc Jidovștița « de toate dăjdile și de muncile domnești și de oaste ». Dan Voevod în 1385 ia aceeași dispoziție cu privire la satele Tismenii care vor fi « libere de toate muncile și dările și veniturile domnești ». Iar Mircea cel Bătrân, în 1389, scutește o parte a satului Jiblea, aparținând la mai mulți proprietari, « de vama oilor și de vama porcilor și de grâne și de vinărici și de gloabe și de care și de podvezi, cu un cuvânt de toate slujbele și dăjdile mari și mici ». În Moldova, Petru Voevod, prin documentul din 22 August 1447, întărind mănăstirii Neamțului șaptesprezece sate, le scutește de orice obligație fiscală. Tot așa, în Ardeal, regele Carol Robert, prin actul din 22 Septemvrie 1326, dăruind lui Stanislav cneazul, moșia Surduc din Maramureș, scutește pe toți locuitorii acestei moșii de orice dare față de coroană. Cum trebuiesc înțelese aceste scutiri, identice, după cum se vede, în tustrele țările românești? Inseamnă ele oare că locuitorii satelor respective erau liberi de oricăre obligație fiscală, sau rostul scutirilor este altul? Pe temeiul analizei a o sumă de documente de acest fel, răspundem că nu e vorba de o *radiere* a ziselor obligații, ci numai de o *schimbare de destinație* a lor, de o substituie a beneficiarului. Domnul, respectiv regele, renunță la dări și slujbe *în favoarea proprietarului*; acesta le va încasa pe viitor. Ceea ce trebuia să meargă așa dar la vistieria domnească sau la tezaurul regal, merge acum la proprietarul moșiei. Locuitorii din sate *tot plătesc*, numai că plătesc altcuiva. Că aceasta este interpretarea adevărată, ne-o dovedește, între altele, documentul din 11 Maiu 1409 prin care Mircea cel Bătrân scutește satul Pulcouți al mănăstirii dela Strugalea de toate dările și slujbele; se precizează, de data aceasta, că zisele dări și slujbe rămân « în folosul acelei mănăstiri ». Tot în folosul ei rămâne și « legea de a pescui numai trei zile pe an » pentru domnie. Aceeași precizare găsim și în hrisovul din 1387 privitor la bălțile dela Dunăre ale mănăstirii Cozia: orice gloabă sau dușegubină « să vrea face pe aceste bălți... *să fie tot mănăstiresc* ».

Există însă și cazuri când beneficiarii sunt *înșiși locuitorii satelor*. Aceasta se întâmplă atunci când se înființează *slobozii*, adică atunci când domnul — sau regele — dorind a ajuta la înființarea unui sat nou sau la reconstituirea unuia vechi, ai cărui locuitori fugiseră, din cauza războaielor sau a birurilor grele, hotărăște ca, pe un anumit interval de timp, locuitorii satului respectiv să nu mai plătească ciunni fel de dare sau să plătească numai unele din ele. În cazul acesta, e, într'adevăr, o ușurare pentru săteni. Asemenea înființări de *slobozii* se cunosc încă din veacul al XV-lea. În 1466, la 13 Martie, Ștefan cel Mare scutește, pe timp de cinci ani, pe locuitorii cari se vor așeza în satul Negoești, aparținând episcopiei de Roman, « de toate dările și slujbele » către domnie precum și de vamă pentru orișice marfă ar cumpăra sau ar vinde; le acordă așa dar, după însăși expresia documentului, « mare scutire și mare slobozie ». Sate cu numele *Slobozia* întâlnim în Moldova înainte chiar de Ștefan. Astfel e satul *Slobozia* aparținând mănăstirii Moldovița, pomenit în hrisovul din 25 August 1454 al lui Petru Voevod. În Țara Românească, primul caz de slobozie, cunoscut nouă, este din vremea lui Mircea cel Bătrân. Domnul poruncește « ca orcarele va pofti și va iubi din oamenii cari locuiesc prin satele boierești, mari și mici, ca să meargă în satul mănăstirii » (e vorba de Cărăreni, la gura Ialomiței), unul ca acela « să fie slobod de toate dăjdile... mari și mici ». Și dincoace de Milcov, *Slobozii*le sunt numeroase. În indicatorul statistic al satelor din țară, apărut în 1930, găsim nu mai puțin de 72 de localități cu acest nume, dintre care 14 în Muntenia și 58 în Moldova.

BIBLIOGRAFIE

Viața economică și organizarea fiscală. 1. D. A. STURDZA, *Ban*, în *Etymologicum Magnum Romaniae*, t. III, București, 1893, col. 2428—2446; 2. AKOS DE TIMON, *Ungarische Verfassungs- und Rechtsgeschichte mit Bezug auf die Rechtsentwicklung der westlichen Staaten*, ed. 2-a, Berlin, 1909, XV + 835 p. în 8°; 3. I. NISTOR, *Die auswärtigen Handelsbeziehungen der Moldau im XIV., XV. und XVI. Jahrhundert*, Gotha, 1911, XIX + 240 p. în 8°; 4. I. NISTOR, *Handel und Wandel in der Moldau bis zum Ende des 16. Jahrhunderts, nach den Quellen dargestellt*, Cernăuți, 1912, XIII + 200 p. în 8°; 5. OTTO FRANZ JICKELI, *Der Handel der Siebenbürger Sachsen in*

seiner geschichtlichen Entwicklung, Sibiiu, 1913, VIII + 144 p. in 8°; 6. I. N. ANGELESCU, *Histoire économique des Roumains*, t. I, Genève-Paris, <1919>, 368 p. in 8°; 7. ȘTEFAN METEȘ, *Relațiile comerciale ale Țării Românești cu Ardealul până în veacul al XVIII-lea*, Sighișoara, 1921, 273 p. in 8°; 8. GEORGE LEON, *Istoria economiei publice la Români*, București, 1924, 142 pl in 8°; 9. CONST. MOISIL, *Monetăria Țării Românești în timpul dinastiei Basarabilor*, Cluj, 1924, 54 p. in 8°; 10. N. IORGA, *Points de vue sur l'histoire du commerce de l'Orient au moyen-âge. Conférences données à la Sorbonne*, Paris, 1924, 111 p. in 8°; 11. N. IORGA, *Istoria comerțului românesc. Vol. I, Epoca veche*, ed. 2-a, București, 1925, 327 p. in 8°; 12. CONSTANTIN C. GIURESCU, *Organizarea financiară a Țării Românești în epoca lui Mircea cel Bătrân*, în *Mem. Secș. Ist. Acad. Rom.*, s. 3, t. VII (1927), p. 1—58; 13. N. IORGA, *Istoria industriilor la Români*, București, 1927, 226 p. in 8°; 14. N. IORGA, *Drumurile de comerț creatoare ale Statelor românești*, București, 1928, 18 p. in 8°; 15. G. ZANE, *Economia de schimb în Principatele Române*, București, 1930, 461 p. in 8°; 16. I. MINEA, *Câteva vâmi vechi oltene. Vama dela Jiu. Vama dela Calafat. Vama Oltului dela Genune. Cea mai veche mențiune a pârparitului și câteva venituri ale mănăstirii Cozia*, în *Arh. Olt.*, XII (1933), p. 342—346; 17. M. SANZIANU, *Despre posadă*, în *Rev. Ist. Rom.*, IV (1934), p. 306—309; 18. ST. NICOLAESCU, *Vechimea Mănăstirii Snagov*, în *București*, I (1935), p. 108—112; 19. CONST. C. GIURESCU, *Din istoricul breslelor bucureștene*, în *Albumul Lunii Bucureștilor*, 9 Mai — 9 Iunie 1936, p. 27—35; 20. P. P. PANAITESCU, *Minele de aramă ale lui Mircea cel Bătrân*, în *Rev. Ist. Rom.*, VII (1937) p. 258—267; 21. CONST. C. GIURESCU, *Despre iliș*, în *Rev. Ist. Rom.*, VII (1937), p. 253—257; 22. AL. DOBOȘI, *Datul oilor (Quinquagesima ovium)*, București, 1937, 97 p. în 8° (*Academia Română, Studii și Cercetări*, XXVIII); 23. CONST. C. GIURESCU, *Inceputuri de industrie în Țările Românești*, București, 1938, 13 p. in 8°; 24. EUG. PAVLESCU, *Economia breslelor în Moldova*, Buc. 1938, 638 p. in 8°; 25. D. PRODAN, *Despre « iliș » în Transilvania*, în *Anuar. Ist. Cluj*, VIII (1939—1942), p. 361—373.

Vezi și p. 308, nr. 33.

LITERATURA VECHĂ. ISTORIOGRAFIA. PRIMELE TEXTE ROMÂNEȘTI. TIPARUL.

*« Cu mila lui Dumnezeu, eu diaconul
Coreși, deaca văzui că mai toate lim-
bile au cuvântul lui Dumnezeu în
limba lor, numai noi Rumânii n'avăm
și Hristos zice: cine citește să înțe-
leagă », de aceea, « începutu-se-au a se
scrie aceste sfinte Psaltiri ».*

(Psaltirea românească, tipărită
în 1570).

În cursul evului mediu noi n'am avut condiții prielnice unei dezvoltări culturale. Împrejurările politice ne erau protivnice: se cunosc neconținutele năvăliri și războaie pe care a trebuit să le suferim. N'a existat apoi, până în veacul al XIV-lea, un stat românesc, o formație politică mai importantă în cadrul căreia să se fi dezvoltat viața culturală. Iar atunci când s'au întemeiat statele românești, limba oficială, în cancelarie și în biserică, n'a fost limba poporului, ci o limbă străină, limba slavă. Fenomenul nu e caracteristic nouă; în multe state ale Europei medievale, limba oficială n'a corespuns cu limba vorbită de populația respectivă. Nu e mai puțin adevărat că și acest bilinguism n'a fost favorabil unei eflorescențe literare. Nu trebuie însă nici să ne închipuim că n'ar fi existat la strămoșii noștri, în cursul evului mediu, niciun fel de preocupare culturală. Cuvintele *a scrie* și *carte* sunt de origine latină; tot latin este și *învața*; ele ne dovedesc că a existat o continuitate de preocupări în această direcție. Că la noi s'a impus totuși ca limbă de stat limba slavă, faptul nu trebuie să mire; el e perfect explicabil: întâi prin procesul etnic de contopire a năvălitorilor slavi, timp de secole cu populația dacoromană, Slavii jucând la noi rolul pe care l-au

jucat în apus neamurile germanice. Apoi, prin împrejurarea că atunci când s'au creștinat, Slavii au primit liturghia *în limba lor*; ea s'a introdus și la noi, într'o vreme când procesul de asimilare etnic se apropia de sfârșit, în aceeași limbă. Mai târziu, după întemeierea Principatelor, constatăm legături puternice, de ordin dinastic și bisericesc, cu țările slave dela miazăzi de Dunăre. Alexandru, țarul bulgar, era ginerele lui Basarab Intemeietorul; cele două fiice ale lui Nicolae Alexandru, au luat una pe Sracimir, cealaltă pe Ștefan Uroș, fiul țarului sârb Ștefan Dușan. Soția lui Neagoe Basarab ca și soția lui Petru Rareș sunt și ele din familia domnitoare sârbească. Organizarea vieții de curte, a cancelariei domnești vădește influențe însemnate ale statelor sudslave. Pe de altă parte, întemeietorul primelor mănăstiri muntene, călugărul Nicodim, era sârb de origine; el stătea în corespondență cu arhiepiscopul bulgar Efitimie, căruia îi scria și mitropolitul Antim din Țara Românească. Iar dacă legăturile, în care s'a crezut atâta vreme, ale bisericii moldovenești cu Patriarhia dela Ohrida s'au dovedit, prin cercetările din ultimul timp, a fi fost imagine, nu e mai puțin adevărat că mitropolitul Teoctist a fost sfințit la Pec, în Serbia, între 1449—1455. După supunerea Bulgariei de către Turci, mai târziu și a Serbiei, au venit la noi unii dintre călugări, dintre grămăticii, dintre boieri cari nu voiau sau nu mai puteau să stea sub dominația străină. Toate aceste împrejurări ne arată cum de s'a menținut atâta vreme limba slavă în stat și în biserică și cum de s'a ajuns chiar la alcătuirea unor *opere originale* în această limbă, în țările noastre. Intr'adevăr, constatăm în Principate, începând din vremea lui Mircea cel Bătrân și a lui Alexandru cel Bun, o serie de lucrări, de caracter religios și laic, unele din ele și anume *cronicile*, având chiar o deosebită însemnătate.

Opere originale în limba slavă. În Țara Românească s'a alcătuit un *polieleu*, adică un imn de mulțumire, de către călugărul *Filoteu* care adaogă despre sine lămurirea — nemonahală dar prețioasă pentru noi în ce privește identificarea — că a fost « mare logofăt al lui Mircea Voievod ». E vorba de Mircea cel Bătrân în timpul căruia găsim într'adevăr în 1394, pe logofătul *Filos*, al cărui nume începe cu aceeași inițială ca numele călugărului, corespunde deci regulei pe care o aplică schivnicii când, lepă-

dându-și numele pe care-l purtaseră ca mireni, își aleg unul nou. Acest polieleu s'a bucurat de o largă răspândire, dovadă marele număr de copii care ni s'au păstrat și din care cea mai veche datează din anul 1493.

Mult mai însemnată, atât prin cuprins cât și prin discuția pe care a provocat-o, este o altă operă scrisă în Țara Românească și care poartă titlul: «Învățăturile lui Ion Neagoe Voievod către iubitul său fiu Teodosie». Această operă cuprinde într'adevăr o serie de sfaturi pe care voievodul le dă fiului său, arătându-i cum trebuie dus războiul, cum trebuie întocmite oștile, cum să se poarte cu boierii, cu oaspeții, cum să-și aleagă sfetnicii, cum să cinstească biserica, etc. Sunt apoi și câteva părți, duioase, în care domnul vorbește de unii dintre ai săi, pierduți. Cei mai mulți dintre învățații cari s'au ocupat de această operă, o consideră ca fiind a voievodului muntean Neagoe Basarab (1512—1521). Față de această părere, există însă o alta, a regretatului D. Russo, care vede în «Învățăturile lui Neagoe» opera — dela începutul veacului al XVII-lea — a unui călugăr admirator al piosului voievod. Pentru alcătuirea «Învățăturilor», călugărul a întrebuințat «lucrarea ascetică *Κατάυξις* a lui Simeon Monahul... cu o schimbare foarte comodă: unde Simeon are *suflete*, adresându-se către sine însuși, Pseudo-Neagoe pune: *fătul meu (Teodosie)*». Părerea lui Russo, întemeiată pe argumente și dovezi puternice, a fost adoptată în ultimul timp și de alți cercetători; diferă numai data alcătuirii, care ar fi a doua jumătate a veacului al XVI-lea.

În Moldova, prima operă originală în limba slavă este «*Viața Sfântului Ioan cel Nou*» scrisă de Grigore Țamblac. Știm rolul pe care l-a jucat acest călugăr în rezolvirea conflictului dintre biserica moldoveană și patriarhia din Constantinopol (vezi vol. I, ed. 4-a, p. 509—10). Stabilit în țară, onorat de către Alexandru cel Bun cu stăreția Neamțului și cu titlul de «prezviter al mării biserici a Moldovlahiei», Țamblac a scris viața mucenicului, ale cărui moaște fuseseră aduse dela Cetatea-Albă tot de evlaviosul domn și așezate cu mare pompă la Suceava. El povestește toate chinurile pe care le-a suferit sfântul, nevrând să se lapede de credința strămoșească, apoi semnele cerești ivite la moartea sa, precum și felul în care au fost aduse moaștele. Tot Țamblac a

scris și o serie întreagă de *predici*, 21 de toate, dintre care 6 pe când era stareț la Neamț, tratând despre viața călugărească, sfintele taine, apărarea contra latinilor, etc.

Episcopul Vasile al Romanului a trimis în 1494 o *Epistolă* lui Gherontie, arhiepiscopul Moscovei, în care se ocupă de o problemă teologică ce provocase un conflict între acesta din urmă și marele duce al Moscovei Ivan al III-lea Vasilievici. O altă lucrare originală este cartea de cântece religioase a « protopsaltului Eustratie dela mănăstirea Putna », scrisă în 1511. Adăogăm, în sfârșit, *Cuvântul de laudă a sfântului și slăvitului marelui mucenic Ioan cel Nou*, alcătuit în 1534 de Teodosie, stărețul mănăstirii Neamț. E a doua lucrare închinată așa dar sfântului protector al Moldovei.

Istoriografia veche românească. Mult mai importante însă decât aceste opere de caracter religios sunt cele istoriografice. S'au scris în Moldova în veacurile XV și XVI, o serie întreagă de « letopisețe » sau anale, în limba slavă, care formează un izvor neprețuit pentru cunoașterea acelor vremuri îndepărtate. Faptele sunt povestite pe ani, în mod concis, cu excepția letopiseșilor din veacul al XVI-lea care imită stilul prolix și umflat al cronicarului bizantin Manasses. Cea mai veche lucrare istoriografică moldovenească este *Letopisețul zis dela Bistrița*. Intrebuițăm această denumire deoarece, contrar părerii vechi, care susținea că ar fi fost scris la mănăstirea Bistrița, s'au adus în ultimul timp argumente că letopisețul a fost alcătuit la curtea domnească. Într'adevăr numai o persoană dela curte putea da unele detalii care se găsesc în cursul povestirii. Acest letopiseț cuprinde intervalul dela întemeierea Moldovei până îndată după moartea lui Ștefan cel Mare (1359—1506); știrile lui sunt precise și foarte prețioase. În deosebi impresionează povestirea faptelor lui Ștefan cel Mare, în concizia și exactitatea lor. Pentru partea ultimă a domniei, pentru luptele cu Polonia, se vede că vorbește un contemporan. Urmează *Letopisețul zis dela Putna* care și el a fost alcătuit, nu la mănăstirea Putna, cum s'a crezut, ci tot la curte. Povestește evenimentele dintre 1359 și 1504, cu o continuare până în 1518. Redacțiunea cea mai completă se găsește într'un manuscris dela Leningrad. A treia lucrare istoriografică este *Cronica ruso-moldovenească sau cronica anonimă*, scrisă în Moldova

și copiată de un Rus care a introdus-o într'o compilație moscovită. E de fapt un extras din letopisețul precedent, având însă la început o legendă despre originea Moldovenilor dela Roma, interesantă prin faptul că pentru întâia dată se vorbește de unitatea poporului românesc, descendent din doi frați: Roman și Vlahata. Povestirea începe tot cu descălecatul Moldovei și merge până în anul 1507. *Cronica moldo-polonă* sau mai exact traducerea polonă a letopisețului zis dela Putna, a fost scrisă la Iași, în Octomvrie 1566, nu de solul polon Mikolai Brzeski, cum s'a crezut, ci de un compatriot al acestuia dela curtea lui Alexandru Lăpușneanu. El a adăugat partea ultimă a povestirii (1552—1566) cuprinzând și unele informații asupra ținuturilor, ostașilor și dregătorilor moldoveni; a făcut și câteva intervenții în partea anterioară a povestirii care începe, ca și la celelalte cronici, tot cu descălecatul Moldovei (1359).

Un loc aparte, în ce privește stilul — mult inferior — și precizia faptelor, care lasă de asemenea de dorit în comparație cu operele anterioare, ocupă cronicile moldovenești din veacul al XVI-lea. E mai întâi *Cronica lui Macarie*, egumenul de Neamț și apoi episcopul de Roman (mort în Septemvrie 1558). Ea povestește istoria Moldovei dela 1504 până la 1551 și insistă asupra domniei lui Petru Rareș, al cărui istoriograf oficial a fost Macarie. Ne-o și spune de altfel lămurit, că a scris din ordinul domnului și a marelui logofăt chir Teodor care i-au poruncit « a nu lăsa ca faptele întâmplare în vremurile și domniile trecute să rămână în mormântul uitării ». Macarie a fost puternic influențat de cronicarul bizantin Constantin Manasses, care i-a servit drept model. Din opera acestuia, tradusă pe la 1350 în limba slavă, a luat el stilul greoi, umflat, prolix; tot de aci a luat și modul pretențios de a exprima datele, după cum se poate observa din următorul caz în care vrea să indice data 7058: « în anul ce se capătă dacă numeri de șapte ori câte o mie și de cinci ori câte cinci și câte cinci de cinci ori și a opta rotație dela facerea lumii ». Câtă deosebire față de stilul simplu, clar și precis al letopisețelor anterioare! Asemănătoare în multe privințe cu cronica lui Macarie este *Cronica lui Eftimie*, starețul mănăstirii Căpriană. Acesta scrie din porunca lui Alexandru Lăpușneanu, este deci tot un istoriograf oficial. Povestirea lui merge dela 1542 până la 1554. Influen-

țat și el de Manasses, stilul său este ceva mai puțin prolix ca al lui Macarie care-i apare ca «învățătorul Moldovei». Cea de a treia cronică a veacului al XVI-lea este *Cronica sau letopisețul lui Azarie*; ea duce povestirea dela 1551 până la 1574. Azarie era un ucenic de al lui Macarie; «călând dar pe urmele lui — spune el la începutul letopisețului — mă voi sili și eu a merge mai departe și a împlini porunca domnească, adică a lui Petru al doilea, cucernicul domn, dată mie cu învoirea și cu binecuvântarea preasfințitului mitropolit chir Anastasie și cu mijlocirea marelui logofăt Ioan Golăi». Prin urmare, și Azarie scrie tot din ordin. E probabil să fi existat și alte cronici moldovenești scrise în limba slavă, care duceau povestirea mai departe; ele nu ni s'au păstrat sau nu s'au descoperit încă. Bănuim însă existența lor din unele detalii intrate în cronica lui Grigore Ureche și Simion Dascălul și care nu se regăsesc în cronicile slave pe care le cunoaștem.

De o deosebită însemnătate pentru istoriografia moldovenească este cronica lui Ștefan cel Mare, scrisă în limba germană și descoperită în biblioteca regală din München, de învățatul polon Olgierd Górka. Ea povestește evenimentele dintre anii 1457 și 1499 și poartă următorul titlu, în latinește: «*Cronica breuiter scripta Stephani Dei gracia Voyvodae Terrarum Moldannensium (sic!) nec non Valachyensium*». Redactată la curtea lui Ștefan — pare-se în latinește — ea a fost interpolată, adică adăogită de un polon, în 1499 și apoi tradusă în Germania, în nemțește, pentru umanistul Hartmann Schedel; copia acestei traduceri poartă data de 28 Aprilie 1502. Cronica ne dă o sumă de amănunte necunoscute și foarte interesante asupra luptelor marelui voievod. Ne arată astfel cum, în lupta dela Baia, Isaia, marele vornic și cumnatul lui Ștefan, n'a atacat așa cum i se poruncise, îngăduind astfel unora dintre Unguri să scape, cum Mateiaș a fost rănit de 2 săgeți, cum Ștefan însuși a trecut printr'un moment critic. Impresionante sunt detaliile pe care ni le dă asupra cruzimilor făptuite la luarea Brăilei precum și la lupta cu Radu cel Frumos când 2300 de Turci au fost trași în țeapă. La Șcheia, în lupta cu Hronot, Ștefan a căzut de pe cal și a fost într'adevăr scăpat de boierul Purice care i-a dat calul său. Se adeverește deci ceea ce ne spune Ion Neculce în *O samă de cuvinte*; suntem în drept să conchidem că și alte tradiții adu-

nate de minunatul cronicar moldovean reprezintă de asemenea adevăruri istorice.

În Țara Românească au fost cronici scrise în limba slavă; ele însă nu ni s'au păstrat sau — ceea ce pare mai puțin probabil — n'au fost încă descoperite. Cunoaștem în schimb o lucrare scrisă în grecește, curând după moartea lui Neagoe Basarab (1521) și care, descriind *Viața patriarhului Nifon*, cuprinde în același timp o sumă de detalii istorice asupra a patru domni munteni: Radu cel Mare, Mihnea cel Rău, Vlăduț și Neagoe Basarab (1495—1521). Autorul este Gavril, protul sau superiorul Muntelui Athos; el luase parte la sfințirea vestitei mănăstiri dela Argeș (1517) și cu acest prilej adunase informația necesară. Știrile poartă pece-tea contemporaneității. Felul, de pildă, cum fuge fiul lui Mihnea, aflând de venirea oștii lui Vlăduț, comandată de Neagoe: «Și auzind acestea, Mircea feciorul Mihniei Vodă de grab numai ce au scăpat cu un fecior al lui Stoica... pe o fereastră, noaptea, desculți, descinși și fără de ișlice...» — arată pe martorul ocular. Din grecește, *Viața patriarhului Nifon* a fost tradusă în slavo-nește și apoi în românește.

Dar dacă nu ni s'au păstrat cronici muntene dintr'o epocă mai veche, avem în schimb o serie întreagă cu privire la domnia lui Mihai Viteazul. Faptele eroului, viața lui sfârșită atât de tragic, impresionaseră în gradul cel mai înalt pe contemporani. Pe lângă cronica oficială, pe care o cunoaștem însă numai sub forma unei traduceri latinești, făcută și aceasta după o alta, polonă, mai este o cronică a Buzeștilor, a marei familii boierești, apoi alte două, scrise în limba greacă, de admiratori ai voievodului, și în sfârșit o cronică în rusește, de fapt un rezumat după una din cronicile grecești. Mitropolitul Matei al Mirelor avea și el de gând să scrie, tot în grecește, o istorie a lui Mihai, a renunțat însă când a văzut că existau deja altele.

Cronica oficială a lui Mihai a fost alcătuită de marele logofăt Teodosie, în limba română, și aprobată chiar de domn. A fost apoi tradusă în polonește de către Andrei Taranowski, iar din polonește în latinește de Baltazar Walter care, adăogându-i și alte informații, a tipărit-o la Görlitz, în 1599. În prefață, Walter vorbește de «virtuțile eroice» ale lui Mihai, «ale acestui neînvins și statornic căpitan al oastei creștine, virtuți încoronate de cer

cu un succes atât de fericit și care până astăzi așteaptă încă celebrațiunea ce merită ». De aceea, se și hotărăște să le scrie « într'un mod demn de ele ». Povestirea merge până în 1597 și cuprinde o sumă de informații prețioase asupra domniei și luptelor lui Mihai. Walter avea de gând să continue lucrarea sa ; el anunță pe cetitor, la sfârșit « să aștepte urmarea acestei descrieri, îndată ce, cu ajutorul Celui de sus, ne va fi îngăduit, peste puțin, a culege acolo, la fața locului, evenimentele ulterioare cu toate împrejurările lor ». N'a mai izbutit însă s'o facă.

Cronica Buzeștilor, numită astfel, deoarece, după toate probabilitățile, a fost scrisă din îndemnul acestora, de un prieten sau de un om de casă al lor, povestește evenimentele din anii 1593—1600 și deschide seria cronicelor boierești, în care faptele sunt prezentate întotdeauna sub un aspect favorabil familiei respective. Nu ni s'a păstrat ca o cronică *separată*, ci intercalată în cronica munteană intitulată « Istoria Țării Românești de când au descălecat Românii », scrisă de Stoica Ludescu. Ni se dau multe amănunte despre frații Buzești, unele care arată cât de precis era informat autorul povestirii. Astfel de pildă, știrea că atunci când au fost tăiați Turcii în București « într'acel războiu fu rănit Stroe Buzescul, la mâna stângă ». Într'o cronică care n'ar fi avut în vedere în mod special pe Buzești, un asemenea detaliu n'ar fi fost înregistrat. Semnificativ sub acest raport e pasajul în care se povestește războiul din toamna anului 1598 (10 Septembrie—5 Noiembrie) cu Turcii și anume bătălia dela Vidin: « Să spunem de Mihai Vodă ce i se întâmplă în acest războiu. Gonind Turcii și risipindu-i în toate părțile, iar Turcii însă o ceată, dacă văzură peirea, ei se întoarseră cu mare hărborie asupra lui Mihai Vodă și atunci se alege unul den Turci cu sulița și o împinșă asupra pântecelui lui Mihai Vodă și o înfipse în pânțele, ear Mihai Vodă dacă văzu că pieare, el apucă sulița cu amândouă mâinile de fier și căuța în toate părțile, ca să-i vie cineva den boiari ajutoriu să-l izbăvească den peire. Și alții mai aproape nu se aflară fără doi boiari, anume Preda Buzescul și cu frate-său Stroe Stolnicul, ei grăbiră și tăiară capul Turcului și pre cealealte soții ale lui și izbăviră pe Mihai Vodă din mâinile Turcilor și multă bărbăție arătară Buzeștii înaintea lui Mihai Vodă, că se luptară cu vrășmașii și izbăviră pe Domnul lor de peire ».

A treia lucrare privind viața eroului este poema în versuri grecești a lui Stavrinos vistierul, intitulată « *Vitejiile prea evlaviosului și prea viteazului Mihai Vodă* » (Ἀνδραγαθίας τοῦ εὐσεβεστάτου καὶ ἀνδρειοτάτου Μιχαὴλ Βοεβόδα). A fost scrisă în Ardeal, în cetatea Bistriței; are 1312 versuri, de o valoare poetică foarte redusă; știrile însă sunt exacte, Stavrinos trăind în anturajul domnului. Ne povestește întreaga domnie a lui Mihai, răscola lui împotriva Turcilor, luptele duse cu aceștia, insistând asupra luptei dela Călugăreni; arată apoi cucerirea Ardealului și a Moldovei și încheie cu asasinatul dela Turda, insultând pe Unguri și pe Germani pentru fapta lor mârșavă. Versurile prin care Stavrinos deplânge moartea eroului sunt luate din literatura populară greacă: « O pietrelor sfărâmați-vă, arborilor desrădăcinați-vă, și voi munți plângeți, câmpiilor măhniți-vă, căci au pierdut vitejii pe acela de care se cutremurau balaurii și leii ».

O altă povestire despre Mihai Viteazul, tot în versuri grecești, a scris Gheorghe Palamed. Ea poartă titlul: « *Istorie cuprinzând toate faptele și vitejiile și războaiele prea strălucitului Mihai Voievod, domn al Ungrovlahiei, Transilvaniei, Moldovei, până în ziua sfârșitului acestuia, scrisă și alcătuită de către Gheorghe Palamed, aflându-se la curtea prea strălucitului duce al Ostroviei, chir cneazul Vasile, în anul 1607, luna Dechemvrie în 15, în Ostrovia* ». Cnezatul Ostrovului se afla spre Nord de Moldova; Palamed era probabil tâlmaci de limba greacă la curtea cnezatului. El își începe povestirea ca și Homer: « Te invoc, Minervă, fiică a marelui Jupiter, să mă inspire spre a putea povesti acum acel vestit războiu al faimosului Mihai ». Valoarea poetică însă e, ca și aceea a lui Stavrinos, dela care ia chiar unele versuri, cu totul redusă. În ce privește faptele, dă mai puține detalii; are în schimb unele știri noi cu privire la luptele la care au luat parte și Polonii.

Poema lui Stavrinos a fost rezumată în rusește, ceea ce dovedește interesul pe care l-au trezit faptele lui Mihai și în lumea slavă. Manuscrisul cuprinzând acest rezumat se află astăzi în mănăstirea Schottenkloster din Viena.

Primele texte românești. În cancelaria domnească, limba oficială era cea slavă, totuși se scriau scrisori și acte și în alte limbi, după locul de destinație. Astfel, scrisorile adresate regilor Ungariei și Poloniei sau tratatele încheiate cu aceștia erau adesea re-

dactate în *latinește*: așa de pildă, tratatul lui Mircea cel Bătrân cu Sigismund (1395) sau privilegiul comercial acordat de Vlaicu Vodă Brașovenilor (1368). Corespondența cu patriarhia din Constantinopol era purtată în *grecește*; scrisorile trimise principilor Ardealului, în veacul al XVI-lea, erau adesea în *ungurește*; până și pentru limba *turcă* și *tătară* se pare că au existat în cancelariile noastre, încă din veacul al XV-lea, dieci cari să poată citi și scrie asemenea texte. Limba românească n'a fost întrebuințată în cancelarie, decât târziu, începând cu Mihai Viteazul, în Țara Românească, și cu Petru Șchiopul, în Moldova. Ceea ce nu înseamnă însă că ea nu s'a întrebuințat în corespondența particulară, în socoteli, în însemnări și mai înainte. Nu erau mulți aceia, chiar dintre boieri, cari să știe slavonește; când aveau prin urmare de însemnat ceva, însemnau în limba vorbită, deci în românește. Prima mențiune sigură despre întrebuințarea limbii românești în scris o avem cu prilejul jurământului depus de Ștefan cel Mare la Kolomea, în 1485: cancelaria polonă a însemnat că textul jurământului « a fost tradus din românește în latinește » (« Haec inscriptio ex valachico in latinum versa est »). Nu ni s'a păstrat însă, din nefericire, textul în limba noastră, alcătuit de sigur chiar de Ștefan însuși. Zece ani după aceea, adică în 1495, Sașii din Sibiiu plăteau un florin unui preot român ca să le scrie niște scrisori românești care însă, iarăși, nu ni s'au păstrat. Foarte interesantă și dovedind că existau diaci de românește la Stambul, e știrea că în 1484 sultanul Baiazid a eliberat negustorilor poloni un salv-conduct « scris în limba românească » (« idiomate valachico scriptus »). Și acesta s'a pierdut însă. Așa încât, primul text românesc pe care îl avem astăzi este scrisoarea din 1521 a lui Neacșu din Câmpulung către judele Brașovului Hans Benkner, prin care-i comunică informații asupra mișcărilor militare ale Turcilor. Inceputul și sfârșitul, adresa, precum și câteva cuvinte din cuprinsul scrisorii sunt în limba slavă; restul e în românește, o românească puțin cam greoaie, de sigur din neobișnuița de a o scrie a trimitătorului. Pentru interesul pe care-l prezintă acest text, atât din punct de vedere lingvistic cât și istoric, îl reproducem în întregime, așa cum am reprodus și primul document intern, acela al înzestrării mănăstirii Vodița: † МѢДРОМЪ И ПЛЕМЕННОМЪ И ЧИСТИТОМЪ И БГВМ ДАРОКАННОМЪ ЖЕПАН ХАНЪШ БЕРНЕР ОУТ БРАШОВ.

МНОГЪ ЗДРАКѢ УТ НѢКШѢ УТ ДЛЪГОПОЛЕ (Înțeleptului și de bun neam și cinstitului și de Dumnezeu dăruitului, jupan Hanăș Begner din Brașov, multă sănătate dela Neacșul din Câmpulung). И пак (și iarăși) dau știre domnie tale за (pentru) lucrul Turcilor, cum am auzit eu că Împăratul au eșit den Sofiia și aimintrea nu e. Și se-au dus în sus pre Dunăre. И пак să știi domniia ta că au venit un om dela Nicopoe, de mie me-au spus că au văzut cu ochii loi că au trecut ceale corabii ce știi și domniia ta pre Dunăre în sus. И пак să știi că bagă den tote orașele câte 50 de omin(i), să (șters: «! ») fie în ajutor în corabii. И пак să știi cum se-au prins nește meșter(i) den Т(а)риград cum vor treace aceale corabii la locul cela strimtul ce știi și domniia ta. И пак spui domniie tale de lucrul lu Mahamet beg, cum am auzit de boiari ce sânt megiiăș(i) și de genere-miu Negre cumu i-au dat împăratul slobozie lu Mahamet beg pre (șters: «cu »!) i-o i va fi voia pren Țeara Rumânească, iar el să treacă. И пак, să știi domniia ta că are frică mare și Băsărab de acel lotru de Mahamet beg, mai vârtos de domniiele vostre. И пак spui domnie tale, ca mai marele miu, de ce-am înțeles și eu, eu spui domniie tale; iar domniia ta ești înțelept. Și aceste cuvinte să ții domniia ta la tine, să nu știe umin(i) mulți. Și domniiele vostre să vă păziți cum știți mai bine. И въ те вѣсастъ амѣнъ. (Și Dumnezeu să te bucure Amin»). Adresa: МШДРОМШ И ЧИСТИТОМШ И БГВМ ДАРОВАНОМШ ЖШПАН ХАНЪШ БЕГНЕР УТ БРАШОВ (Înțeleptului și cinstitului și de Dumnezeu dăruitului, jupan Hanăș Begner din Brașov).

În Moldova, cel dintâi document scris românește care ni s'a păstrat este zapisul din 15 Martie 1575 prin care un Vasco împreună cu femeia și feciorii lui vând partea lor de ocină din satele Brițcani, Geamenele, Bălți și Chișinău lui Trifan Sasul și soției acestuia.

Dincolo de munți, e scrisoarea din 2 Mai 1593 pe care o trimit Jurj Pogan, șpanul Maramureșului și Toma, juratul, lui Orban birăul și lui Simion pârcălabul Bistriței, anunțându-i că armata ce-a trecut prin Maramureș era comandată de Gaspar Kornis și număra o miie de lefegii.

În afară însă de aceste documente și alte câteva asemănătoare (vezi și fig. 74), avem din veacul al XVI-lea o serie întreagă de texte românești traduse după textele slave. E vorba de textele bisericești și anume de acelea care se întrebuintau mai mult:

Evangelhia, Psaltirea și Faptele Apostolilor. Psaltirea ni s'a păstrat în două versiuni sau traduceri, una din ele e cuprinsă în manuscrisele numite *Psaltirea Șcheiană* și *Psaltirea Voronețeană* precum și în *Psaltirea tipărită de diaconul Coresi* (1570—1577); cealaltă, în manuscrisul numit *Psaltirea Hurmuzake*. Tot în două versiuni ni s'au păstrat și *Faptele Apostolilor*. Cea mai veche se găsește în *Codicele Voronețean*, un manuscris aflat în mănăstirea Voronețului și care cuprinde următoarea însemnare, semnificativă, a unuia Constantin din Dorna, din anul 1733: « Această carte a fost scrisă pe rumânie și nu-i bună de nimica ». Ca să fi fost bună pentru autorul însemnării trebuia să fie scrisă în limba slavă! Evangelhia o avem tradusă, după cât se pare, iarăși în două versiuni. Adăogăm în sfârșit un *Catechism* luteran, al cărui text românesc a fost tipărit în 1559 de către diaconul Coresi.

Afară de Psaltirea Hurmuzake, toate aceste texte ne-au parvenit numai sub forma de *côpii*; nu se poate preciza dacă între aceste copii și originalele pierdute au mai fost copii intermediare.

Datarea și localizarea primelor texte religioase românești e îngreuiată prin faptul că, în starea în care au ajuns la noi, copiile acestor texte nu cuprind nici prefețe nici epiloguri care să ne arate autorul, anul și locul unde au fost ele traduse. O lămurire poate să cuprindă *criptograma* de patru rânduri care se află pe una din paginile Psaltirei Șcheiane. Din nefericire, cu toate încercările făcute, această criptogramă n'a putut fi descifrată până acum de niciunul dintre cercetători. Așa încât, localizarea și datarea primelor texte religioase românești se întemeiază numai pe analiza filologică. Pe temeiul ei, specialiștii au ajuns la concluzia că aceste texte au fost traduse « în Maramureș și în Nordul Ardealului ». Dar dacă în privința aceasta există un acord, lucrul se schimbă când e vorba de stabilit *vechimea* traducerilor. Unii dintre învățați le consideră ca fiind din veacul al XV-lea, alții din prima jumătate a celui de al XVI-lea. Cei dintâi le pun în legătură cu *husitismul*, susținând că traduceriile s'au făcut sub influența acestei mișcări care ar fi găsit adepți numeroși și printre Români, ceilalți cred că ele se datoresc *luteranismului* îmbrățișat de Sașii și o parte din Ungurii Ardealului. Și într'un caz și în celălalt, faptul care a determinat traduceriile este o mișcare de reformă religioasă, venită *din Apus*.

Limba acestor prime traduceri este stângace, greoaie, deoarece traducătorii erau prea mult influențați, robiți chiar, de limba slavă a textului ce aveau în față. Se păstrează adeseori aceeași topică; de aci o sumă de inversiuni, care, dacă erau naturale în limba slavă, sună cu totul ciudat în limba noastră. Câteodată, traducându-se *literal*, cuvânt cu cuvânt, și scăpându-se din vedere înțelesul general al frazei, unii termeni slavi care aveau două sensuri, sunt redați în românește cu sensul greșit, nu cu cel care se potrivea în fraza respectivă. Așa, bunăoară, cuvântul slavon *grad* care înseamnă și « cetate » și « grindină », e tradus în Psaltire prin cetate, deși trebuia tocmai celălalt înțeles. Găsim, în schimb, o serie de cuvinte de origine latină care astăzi nu se mai întrebuințează sau al căror înțeles s'a schimbat. Astfel, de pildă, *gintu* (din *gens*) pentru neam, *op* (din *opus*) pentru treabă, *deșider* (din *desidero*) pentru doresc, *mărit* (din *maritus*) pentru ginere, *temoare* (din *timor*) pentru frică; « a săruta avea încă înțelesul latinescului salutare ». Se întrebuințau apoi mai mult decât astăzi prepozițiile *de* și *a* pentru a forma genetive și dative; întâlnim expresiile: « Casa de Domnul » și « te închini a Dumnezeu străin ». Genetivul și dativul numelor proprii se formau adesea cu articolul pus înainte: pe lângă forma « lu Petru » mai găsim și « ei Ane ». La acuzativ lipsește prepoziția *pe* înainte de nume de ființe și de pronume; de exemplu: « văd tine », « Ion bate Petru ». Verbele, la perfectul simplu, prezintă forme mult mai apropiate de cele latine; se spunea astfel *eu dediu* (dedi), *eu feciu* (feci), *eu răspunșu* în loc de dădai, făcui, răspunsei, apoi la plural, formele *șezumu*, *cântămu*, în loc de șezurăm, cântarăm. Apare de asemenea vechiul condițional: « Se eu cântaru » (*cantavero*) și « se eu cântare » (*cantaverim*), « se tu cântari », etc., în care *se* are înțelesul lui *si* latin. Diftongul *ea* nu devenise *e* înainte de *e* și *i* din silaba următoare, deci se zicea: crede în loc de crede, leage în loc de lege, etc.

O caracteristică a tuturor acestor vechi texte românești este *rotacismul* adică prefacerea lui *n* intervocalic în *r*: se spunea prin urmare *bire* în loc de bine, *vire* în loc de vine; erau și forme cu *n* și *r* împreună, ca de pildă *înremă* pentru inimă. Această particularitate a rotacismului e tocmai unul din argumentele care au determinat pe specialiști să localizeze traducerea vechilor texte românești în Maramureș și Nordul Ardealului.

Urmând începutului făcut cu Evanghelia, Psaltirea și Faptele Apostolilor, s'au tradus și alte texte, bisericești și laice. Știm că printre cărțile românești rămase la moartea lui Petru Șchiopul (1594) se afla și « Rugăciunea Maicei Domnului » precum și o carte despre « Chipul cum trebuie să se poarte cineva cu domnii mari ». S'a presupus că aceasta din urmă era traducerea « Invățăturilor » lui Neagoe; poate să fi fost însă și vreo « Hristoitie » adică un manual de bună purtare: câtă vreme nu cunoaștem textul cărții — pierdute azi — a lui Petru Șchiopul, nu putem afirma nimic precis. O notiță dintr'un manuscris din secolul al XVIII-lea, cuprinzând o traducere rusească a cărții populare « Floarea Daururilor » ne spune că această carte a fost « tradusă din limba italiană în valabă sau bogdănească (adică moldovenească!) de către Gherman Vlahul, iar din vlabă tradusă în slavă de Veniamin ieromonahul Rusin, la anul 1592 ». Aceeași soartă rea care a urmărit parcă atâtea texte importante privind neamul nostru — dela memoriile împăratului Traian asupra războiului cu Dacii și până la jurământul lui Ștefan cel Mare — a făcut să se piardă și această veche traducere din italienește, din veacul al XVI-lea.

Literatura populară. Cu acest din urmă text trecem însă într'un alt domeniu al literaturii noastre vechi. Intr'adevăr, în afară de literatura cultă, cuprinzând textele istorice și bisericești amintite mai sus, a existat, încă din cele mai vechi timpuri, și o bogată *literatură populară*, scrisă și nescrisă. Prin acest nume înțelegem textele care se citeau sau se transmiteau oral de cei din popor, de cei mulți, ceea ce nu înseamnă însă că ele erau necunoscute celor luminați.

Literatura populară nescrisă cuprindea și atunci, ca și astăzi, tot felul de poezii, de povești sau de basme și de descântece. Poeți anonimi, din marea mulțime, creiau doinele, cântecele bătrânești, bocetele și strigăturile care întovărășeau viața țăranilor în ceasurile ei de bucurie ca și în cele de durere. A încerca să stabilim data alcătuirii celor mai multe din operele poporane este o imposibilitate. Ele exprimă sentimente atât de general și etern omenești, încât au putut fi alcătuite și acum o mie de ani și acum cinci sute de ani și în zilele noastre. Ce vechime are cântecul de dor sau doina? Am putea spune: vechimea limbii românești. Și înainte de a se fi născut limba noastră, aceste creații

populare au existat, într'o altă formă evident, dar au existat în limba strămoșilor noștri. Sunt totuși unele poezii populare, anume cântecele bătrânești, cu conținut epic, și unele balade care ne îngăduie un început de precizare cronologică. Pela 1575, călătorul polon Strykowski trecând prin Moldova, a auzit și și-a însemnat un cântec despre « Ștefan Vodă », și biruințele lui asupra Turcilor, Tătarilor, Ungurilor și Leșilor. Cunoaștem traducerea polonă a acestui vechiu cântec; nu știm întru cât ea a redat exact textul românesc; în orice caz e cea mai veche mențiune despre poezia noastră populară. Știri contemporane ne spun apoi că la intrarea lui Mihai Viteazul în Alba Iulia, mergeau în urma domnului o samă de cântăreți, cântând cântece românești. « Miorița » a putut fi alcătuită din cele mai vechi timpuri ale Moldovei: termenii Moldovean, Ungurean, Vrancean existau și în veacul al XIV-lea. « Cântecul Meșterului Manole », a ziditorului mănăstirii dela Argeș, nu poate fi, evident, decât contemporan sau posterior lui Neagoe Basarab (1512—1521), în niciun caz anterior. *Motivul* acestui cântec însă, a meșterului care îngroapă în zidurile clădirii o ființă scumpă, este vechiu și răspândit, el întâlnindu-se și în Balcani. Ni s'a păstrat un cântec despre Mircea Ciobanul (1545—1554), înfățișat ca un păstor sărman, cu cămașa neagră, dar având pe trupul lui fierul domnesc, deci semnul de recunoaștere al originii sale. Un altul pomenește pe Vartic hatmanul și pe un Ștefan-Vodă, vânător vestit, care pare a fi Ștefăniță fiul lui Bogdan (1517—1527). Opișan, boierul din Stoieniști, bogat în turme și ucis de Mihnea Turcitul (1577—1583 și 1585—1591) își are și el cântecul său. Nu avem aceeași certitudine și în ce privește pe Radu Calomfirescu, ucis de Mihai Viteazul, deoarece s'ar putea ca numele boierului să fi fost schimbat în vremuri mai noi. Tot nesigură este și identificarea « Letinului bogat » Mărcușor care-și mărită fata, făcând nuntă mare, și în care s'a văzut figura lui Iancu de Huniedoara.

Literatura populară scrisă cuprinde trei feluri de texte: texte bisericești apocrife sau legende religioase, romane populare și texte astrologice. Textele bisericești apocrife adică neautentice, necanonice, sunt cele nerecunoscute de biserică. Ele au avut totuși, din cauza cuprinsului lor care satisface setea de miraculos, de extraordinar, a mulțimii, o circulație foarte intensă și au

constituit una din lecturile preferate ale strămoșilor noștri. Se pot împărți, la rândul lor, în trei categorii: 1. Legende religioase privind Vechiul Testament. Astfel e legenda despre Adam și Eva, despre arborele din care s'a făcut crucea lui Isus, despre patriarhul Avraam, despre Melchisedec cel misterios, despre Solomon, despre Savila. Aceasta din urmă este tot una cu Sybila antichității; ea a intrat în mitologia creștină, mai mult chiar, în iconografia bisericească; o găsim zugrăvită pe unele din bisericile noastre. 2. Legende religioase privind Noul Testament. În această categorie intră cele trei Evanghelii apocrife și anume *Protoevangelia* lui *Iacob* care povestește nașterea și viața Fecioarei Maria, *Evanghelia* lui *Toma* care descrie copilăria lui Isus și minunile făcute de el la această vârstă și *Evanghelia* lui *Nicodim* în care ni se înfățișează chinurile și moartea Mântuitorului. 3. Legende religioase cu caracter apocaliptic, în care se descrie sfârșitul lumii, judecata de apoi, și chinurile infernului. Cităm, în această privință, legenda despre Călătoria Maicii Domnului în iad; de asemenea, Apocalipsul sfântului Ioan Bogoslovul, acela al Sfântului Pavel și Moartea lui Avraam.

Romanele populare s'au bucurat și ele de multă trecere. Generații întregi au citit *Alexandria*, povestirea minunată a lui Alexandru Machedon, viteazul lumii vechi. Acest roman fabulos, în care alături de fapte adevărate sunt și o sumă imagineare — așa, de pildă, luptele cu «furnicile care lua omul și-l mânca», și cu «Ispolinii» cari erau jumătate oameni, jumătate oai — s'a bucurat de o răspândire extraordinară în întreaga Europă. La noi, cel mai vechi manuscris al Alexandriei datează din 1562 și a fost găsit la mănăstirea Neamțului: cuprinde o copie în limba slavă a acestui roman. Cea dintâi copie în limba română cunoscută azi este din 1620; ea se datorește preotului Ion Vlahul din satul Sâmpetru, în Ardeal, probabil Sâmpetru din Huniedoara. A plăcut mult de asemenea romanul hagiografic creștin *Varlaam* și *Ioasaf* care nu-i decât o prelucrare a legendei lui Budha, înfățișând eterna luptă dintre trup și suflet, dintre materie și spirit. O redacție, în limba sud-slavă, a acestui roman, dela sfârșitul veacului al XIV-lea, s'a păstrat la mănăstirea Neamțului, adusă probabil de vreunul din călugării sârbi sau bulgari cari s'au stabilit aci. Tot la noi s'a păstrat și o copie, în redacție sârbească,

din secolul al XV-lea, a legendei «*frumosului Iosif și a prea frumoasei Asineta*».

Alături de aceste romane, trebuie pusă «*Viața și pildele lui Esop*», care s'a răspândit în țările noastre în prelucrarea călugărului bizantin Maxim Planudes; de asemenea, colecția de fabule indiene «*Ștefanit și Ihnilat*» ce provine din «*Pančatantra*», manualul de educație al principilor indieni.

Pe lângă legendele religioase apocrife și romanele populare, a mai circulat mult și o a treia categorie de texte, cele *astrologice*, de prevestire, după diferite semne sau fenomene. În această categorie intră: 1. *Rojdanicul* sau cartea care arată viitorul omului după luna în care s'a născut; 2. *Zodiacul*, tot un fel de rojdanic, în care prezicerile se fac după zodii, începând cu «*vărsătorul*» (Ianuarie) și isprăvind cu «*șapul*» (Dechemvrie); 3. *Gromovnicul* care arată ce se va întâmpla, după zodia în care cade tunetul; plugarii puneau mare preț pe indicațiunile lui; că era căutat se vede și din faptul că s'a tipărit încă din 1639, la Alba-Iulia; 4. *Trepetnicul* care prevede soarta omului, după diferitele mișcări ale unor părți din trup (bătăia pleoapei, tremuratul mâinei, etc.). Așa de mult corespund aceste cărți psihologiei populare încât și astăzi, în vremea noastră de știință precisă, de observații meteorologice, de cercetări biologice și fiziologice, ele au totuși căutare și se răspândesc într'un număr de exemplare mult mai mare decât se bănuiește.

O sumă din textele de literatură populară s'au păstrat, după cum am văzut, în copii *slave* destul de vechi. În afară de cele menționate mai sus, se mai găsesc câteva în codicele dela Tulcea (sfârșitul secolului al XVI-lea — începutul celui de al XVII-lea) care cuprinde și letopisețul zis dela Bistrița. E vorba anume de o serie de legende bisericești apocrife, în limba slavă: «*Cuvântul lui Grigorie Teologul despre crucea cea curată a Domnului nostru Isus Christos și despre crucile tâlharilor cum s'au zămislit*»; «*Arătare despre al doilea lemn pe care a fost răstignit tâlharul cel drept*»; «*Arătare despre al treilea lemn pe care a fost răstignit tâlharul cel necredincios*»; «*Poveste cum s'au adunat lemnele sfinte în Ierusalim*»; «*Cuvânt despre capul lui Adam*», etc.

E probabil ca traducerea textelor de literatură poporană din limba slavă în cea română să se fi făcut paralel cu aceea a

textelor bisericești oficiale. Când s'a tradus Evanghelia, Psaltirea, Faptele Apostolilor, a fost natural să se facă același lucru și cu legendele biblice și cu legendele apocaliptice care — deși apocrife — erau totuși atât de gustate de înaintașii noștri. S'au tradus apoi de asemenea cărțile astrologice, de prevestire și romanele populare. La sfârșitul veacului al XVI-lea și la începutul celui de al XVII-lea, aveam, în limba noastră, mai toate textele de literatură poporană. Dovadă sunt manuscrisele din această epocă. Astfel *Codex Sturdzanus* cuprinde o colecție de legende religioase apocrife, copiate între anii 1580—1619 de către popa Grigore din satul Măhaci (de aceea li se și spune texte măhăcene); în *Codicele Todorescu*, datând din veacul al XVI-lea, găsim, între altele, « Călătoria Maicii Domnului în Iad » și « Apocalipsul Apostolului Pavel » iar *Codicele dela Cohalm*, din 1592, descoperit după război, cuprinde o serie întreagă de « jitii » sau vieți de sfinți, precum: « Invățătura și jitiea maicei noastre Pelaghia », « Jitiea Sfântului Alexie », « Jitiea sfântului cuviosului Antonie Pusnicul », « Jitiea sfântului Theodor și ostașului celui viteaz și minunat ». În *Codex Neagoeanus*, manuscrisul care cuprinde cea mai veche redacție românească a Alexandriei (1620), se mai găsesc și o « Rujdeniță » sau un Rojdanic, așa dar o carte de prevestire după luna nașterii și o « Albinușă, dulce învățătură » adică ● culegere de sentințe și povestiri despre virtuți și păcate.

Tiparul. Peste o jumătate de veac i-a trebuit minunatei invenții a tiparului ca să ajungă până în țările noastre. Așa încât la noi nu s'a tipărit niciunul dintre « incunabule », adică dintre cărțile apărute între 1450—1500 și a căror valoare e atât de mare. Cele care vorbesc despre Vlad Țepeș, despre cruzimile lui, au apărut în alte părți și anume în orașele germane. La 1473 exista în Ungaria o « tipografie a Curții » cu un meșter străin. Nu de aici însă au venit în Țara Românească primul teasc și primele buchi, ci din mănăstirea *Obod*, din partea de apus a Peninsulei Balcanice, la 20 de kilometri de *Cetinie*, capitala Muntenegrului. Un călugăr sârb, Macarie, ce învățase meșteșugul la Veneția, se stabilise în această mănăstire și începuse să tipărească în limba slavă. După ce dăduse la iveală patru cărți — primele cărți tipărite în slavonește — el văzu însă că Muntenegru nu era un loc potrivit pentru o asemenea îndeletnicire: lipsea și mediul cultural, erau

și împrejurările politice nefavorabile. Se hotărî de aceea să vie în Țara Românească, unde domnea pe atunci Radu cel Mare, cunoscut prin aplecarea sa spre cele spirituale. Nu știm exact unde și-a instalat Macarie tipografia, poate la curtea domnească, la Târgoviște, poate în mănăstirea din vecinătate, a Dealului, unde voievodul ridicase o splendidă biserică. Prima carte tipărită a fost un *Liturghier*; nota dela sfârșit sau « epilogul » ne spune că « s'a început această sfântă carte... după porunca domnului Io Radu Voievod, să-i fie lui veșnică pomenire, și s'a săvârșit această carte din porunca întru Christos Dumnezeu binecredinciosului și de Dumnezeu păzitului și prea luminatului domn Io Mihnea, marele voievod a toată țara Ungrovlahiei și a părților dela Dunăre (и поаѣславїю)..., în anul dintâi al domniei sale, ostenindu-se și smeritul monah și preot Macarie. În anul 7016 (1508), crugul soarelui 16, al luni 5, indiction 11, luna Noemvrie 10 zile ». Litera este foarte frumoasă, bine tăiată; frontispiciile, inițialele și vignetele, unele în două colori (roșu și negru), se aseamănă și cu cele venețiene, dar și cu acelea ale vechilor manuscrise slave dela noi. Hârtia e de bună calitate, rezistentă, fiind fabricată nu din lemn ca aceea obișnuită de astăzi, ci din cârpe. Bine înțeles, textul Liturgierului este în limba slavă, limba oficială a bisericii și a statului. Peste doi ani, în timpul domniei lui Vlad cel Tânăr sau Vlăduț, apărea, tot prin îngrijirea « ieromonahului Macarie », un *Octoih* slavonesc (1510), iar peste alți doi ani, sub Neagoe Basarab, un *Evangelhiar*. Această ultimă tipăritură, din care cunoaștem și un exemplar pe pergament (ediție de lux!) a servit drept model Evangelhiarului sârb, tipărit la Beograd, în 1552. Litera, inițialele, ornamentele sunt aproape identice; se reproduce până și stema țării, vulturul cu crucea în cioc, care n'avea totuși niciun rost în Serbia. Nu mai cunoaștem vreo altă tipăritură a lui Macarie, fie că n'a mai scos altele, fie că s'au pierdut. Abia în 1545, așa dar după un răstimp de 33 de ani, găsim o nouă tipăritură munteană, anume un « Molitvenic slavonesc ». Prefața ne spune că această carte a apărut « din porunca domnului Io Petru marele voievod » adică a lui Radu Paisie (vezi mai sus, p. 163), că s'a trudit la alcătuirea ei « păcătosul și mai micul între sfinții călugări Moisi », care s'a folosit de « matricele lui Dimitrie Liubavici » și că lucrul a început « în cetatea de scaun Târgoviște », în anul « dela

zidirea lumii... 7053, iar dela nașterea lui Christos 1545...; luna lui Ianuarie, în 10 zile». Dimitrie Liubavici era nepotul lui Bojidar Vucovici, fost voievod al Muntenegrului; învășase meșteșugul tiparului la Veneția, în tipografia pe care acesta din urmă și-o întemeiasă acolo, după ce fusese nevoit să-și părăsească țara. Tot cu matricele lui Liubavici, sub directa lui supraveghere și cu ajutorul a doi ucenici, Oprea și Petre, apare în 1547, în timpul lui Mircea Ciobanul, un *Praxiu* sau un *Apostol* slavonesc. Tiparul durase exact șapte luni de zile, dela 18 August până la 18 Martie, «în cetatea de scaun Târgoviște». Meșterul tipograf roagă «pe toți care... vor citi sau copia (lucrarea lui), dacă va fi ceva greșit, în numele iubirei către Cbristos să îndrepteze, iar pe noi cei ce am muncit să ne binecuvinteze și să nu ne blesteme, pentrucă n'a scris Duhul Sfânt, nici înger, ci mână păcătoasă și muritoare...» La sfârșitul epilogului este un criptogram de 29 de litere care, întocmai ca și acela al Psaltirei Șcheiane, n'a putut fi descifrat până acum. Din acest Praxiu sau Apostol s'a tipărit și o ediție pentru Moldoveni, scoțându-se foaia cu numele lui Mircea și menționându-se în schimb acela al «Domnului Io Iliașcu voievod și a mamei sale Doamna Elena». E vorba de Iliaș Rareș și de mama lui, Elena Rareș. Cum știm că fiica acestuia, Chiajna, a fost soția lui Mircea Ciobanul, se poate ca îndemnul tipăririi unei ediții pentru Moldoveni să fi pornit de aici. Alte tipărituri de ale lui Liubavici nu mai cunoaștem. Urmează apoi iarăși un interval — de data aceasta numai de zece ani — în care se pare că nu s'a mai tipărit nimic. Abia în 1557 se reia lucrul, sub un nou meșter tipograf, care ocupă un loc însemnat în cultura românească. E diaconul Coresi. Asupra originii și familiei acestuia n'avem știri precise. Numele e grecesc-italienesc: în insula Cbios se constată într'adevăr, în veacul al XVI-lea, o familie care se numea astfel Coressi (Κορᾱῖσι). În Muntenia, constatăm un diac sau un grămatic cu acest nume între 1527 și 1538; fiul său, logofătul Coresi apare în documente între 1560 și 1581. Diaconul Coresi, tipograful, deosebit de aceștia doi, se pare că era Târgoviștean de fel; el avea un fiu, Șerban, care în 1560, se afla la Brașov și care a deprins și el meșteșugul tatălui său.

Activitatea tipografică a lui Coresi — cât se cunoaște astăzi — a durat 27 de ani, dela 1557, când publică, la Brașov, un *Octoih*

mic și când începe, la 8 Iulie, la Târgoviște, lucrul *Triodului-Penticostar* și până în 1583 când împreună cu un tovarăș al său, Mănăilă, scoate un *Evangheliar* slavonesc. E cea mai lungă și mai intensă activitate tipografică din câte cunoaștem în țările noastre până în veacul al XIX-lea. Dar însemnătatea lui nu stă atât în faptul că a publicat, timp de aproape trei decenii, un număr însemnat de cărți, cât mai ales în împrejurarea că este un *inovator*, tipărind în românește. Intr'adevăr, cu excepția *Catechismului luteran*, apărut la Sibiu în 1544 și din care nu ni s'a păstrat nici măcar un exemplar, nu se mai tipăresc până la Coresi, cărți în limba română. În biserică și în cancelarie limba oficială era cea slavă; de aceea tipăriturile anterioare fuseseră toate făcute în slavonește. Coresi rupe cu tradiția și dă puțință preoților să facă slujba în românește. *E un fapt de cea mai mare însemnătate în viața popoului nostru.*

Prima lui tipăritură a fost, după cum am spus mai sus, un *Octoih* mic, adică o carte de cântece bisericești, în limba slavă. Din epilog aflăm că ea era destinată celor doi domni contemporani, lui Pătrașcu Vodă al Munteniei și lui Alexandru Lăpușneanu al Moldovei. Sub raportul tipografic, Moldova stă în urma celorlalte țări românești. În timp ce în Muntenia, tiparul există încă dela începutul veacului al XVI-lea, în timp ce în Ardeal îl constatăm, în același secol, într'o serie întreagă de orașe, în Moldova el nu se introduce decât sub Vasile Lupu, așa dar mult mai târziu. Plănuia Despot Vodă, pe lângă alte lucruri mari, să facă și o tipografie; n'a ajuns însă să realizeze acest plan. Așa încât, domnii dela Suceava și dela Iași au fost nevoiți să suplinească în felul acesta, prin comenzi făcute la Târgoviște și Brașov, lipsa unei tipografii proprii. Nici însă sub acest raport nu există o continuitate: în afară de cele două cărți amintite, Praxiul lui Iliș Rareș și Octoihul lui Lăpușneanu, nu se constată, cel puțin, până acum, alte cărți comandate de Domnii Moldovei sau destinate lor.

În același an în care apărea Octoihul, Coresi începea și lucrul unui *Triod-Penticostar*. Tiparul a durat aproape un an de zile, dela 8 Iulie 1557 până la 1 Iulie 1558, și s'a făcut «în cetatea de scaun Târgoviște». În prefață, Coresi spune că a fost ajutat de «zece ucenici ai mei». După publicarea *Triodului-Penticostar*,

Coresi se mută la Braşov, unde îşi începuse de altfel activitatea sa tipografică şi unde erau, în acea vreme, condiţii deosebite pentru o asemenea activitate. Intr'adevăr, Ardealul se afla îndată după o mare transformare religioasă. Reforma lui Luther găsisese un teren minunat printre Saşi şi aceştia se grăbiseră să îmbrăţişeze noua confesiune. O parte dintre Unguri procedase la fel. Şi unii şi ceilalţi căutau acum să facă prozeliti, să răspândească noua confesiune; era natural să se gândească la cei cari alcătuiau majoritatea populaţiei Ardealului, adică la Români. Aveau, în propaganda lor, un argument impresionant: acela ca slujba bisericească să se facă în limba poporului, în româneşte aşa dar, iar nu în slavoneşte ca până atunci. Preoţii noştri din Ardeal înţeleseseră dela început, dela primii paşi ai protestantismului printre Saşi, însemnătatea acestui fapt şi începuseră, cu dela ei putere, să traducă textele bisericeşti. Aşa încât, atunci când s'a stabilit Coresi la Braşov, existau traduceri româneşti, unele chiar în câte două sau trei redacţii, după mai toate cărţile sfinte. A tipări aceste traduceri, a uşura prin urmare răspândirea printre Românii din Ardeal a textelor bisericeşti în limba naţională, potrivit noului principiu al Reformei, era pentru Saşi un mijloc excelent de propagandă şi putea să fie, în acelaşi timp, şi o afacere. Fiindcă din vânzarea unui număr mai mare de cărţi putea să rezulte şi un beneficiu apreciabil. Iată de ce primarul Braşovului şi, în acelaşi timp, fabricantul de hârtie Hans Benkner, se înţelese cu Coresi care tipărise deja mai înainte, în 1557, o carte în acest oraş, să se stabilească aci şi să scoată o serie de texte bisericeşti în româneşte. Inceputul l-a făcut în 1559 un *Catechism* luteran, purtând titlul de « *Intrebare creştinească* ». Ce raport există între acest catechism şi celălalt dela Sibiiu, din 1544, nu putem şti pentru motivul că nu cunoaştem cuprinsul acestuia. Faptul că nu s'a păstrat niciun exemplar măcar din tipăritura dela Sibiiu, e cu atât mai dureros, cu cât e vorba de *prima tipăritură în româneşte*. Dintr'o însemnare contemporană ştim că pentru imprimarea catechismului dela Sibiiu s'a plătit de către sfatul oraşenesc 2 florini; o altă ştire contemporană ne asigură că în timp ce unii preoţi români îl cumpără, considerându-l ca pe o carte « sfântă », alţii « îl dispreţuesc deadreptul ». Era natural ca şi primul text românesc tipărit în Braşov să fie tot un catechism, de vreme

ce era considerat ca cel mai indicat mijloc pentru familiarizarea Românilor cu învățăturile noii confesiuni, pentru începutul propagandei. În anul următor (1560), și anume în ziua de 3 Mai, Coresi — ajutat de Tudor diaconul — pune sub tipar prima *Evanghelie* în românește. La 30 Ianuarie 1561, așa dar în mai puțin de nouă luni, lucrul era gata. În epilog, ni se arată motivul pentru care s'a făcut tipăritura: « Am scris aceste sfente cărți de învățătură — spune editorul, « jupânul Hanășu Beagneru de în Brașov » — să fie popilor rumânești să înțeleagă, să învețe Rumânii cine-s creștini cum grăiaște și sfântul Pavel apostolul către Corinteani . . . : în sfânta biserică mai bine e a grăi cinci cuvinte cu înțeles decât 10 mie de cuvinte neînțelese în limbă striină ». Prin urmare « toți sfenți părinți, oare vlădici, oare episcopi, oare popi, în cărora mână va veni aceste cărți creștinești » să nu se grăbească — văzând că nu-s în slavonește sau în grecește — să le « săduiască » — adică să le osândească —, ci mai înainte să le citească. Apelul dela urmă era necesar mai ales pentru cei din Țara Românească și din Moldova, unde slavonismul în biserică era întărit și prin slavonismul din cancelaria domnească. E semnificativ, de altfel, că toate cărțile în *românește* s'au tipărit până la 1637 numai în *Ardeal*, niciuna dincoace de Carpați.

Doi ani după apariția *Evangheliei*, Coresi scoate un « *Lucru apostolesc* » sau « *Praxiu* », iar în 1564 alte două tipărituri anume *Tâlcul Evangheliilor* și un *Molitvenic*. Interesant e epilogul *Tâlcului*, în care Coresi spune că a tipărit mai înainte « Treteevanghelul și Praxiul rumâneaste; după aceaia, deaca am văzut jela-niea a mulți preuți de tâlcul evangheliilor, cum să poată și ei propovedui și a spune oamenilor învățătură după cetitul *Evangheliei*, așa am aflat aceste tâlcure ale *Evangheliilor* pre Dumineci prespre an, scoase de în scriptura prorocilor și apostolilor și celor sfinți părinți. Și deac'am cetit, bine am ispitit și socotit și am aflat că toate tâlcuesc, adeverează și întăresc cu scriptura sfântă și mie tare plăcură și am scris cu tipariul voao fraților . . . ». La urmă de tot, Coresi adaogă că « banii pre acest lucru — adică pentru tipar — înduratu-se-au a da jupânul Foro Miclăuș ». E vorba de ungurul Forró Miklós, protestant și el, care voia să contribuie în felul acesta la răspândirea Reformei printre Români.

Un alt text bisericesc important tipărit de Coresi în românește e *Psaltirea*. Ea apare în 1570; la 6 Februarie începuse lucrul, la 27 Mai era gata. Explicația asupra tipăririi în limba națională o găsim în epilog: « Cu mila lui Dumnezeu, eu diaconul Coresi, deaca văzui că mai toate limbile au cuvântul lui Dumnezeu în limba lor, numai noi Românii n'avăm și Hristos zice: cine citește să înțeleagă... » deaceia « începutu-se-au a se scrie aceste sfente Psaltiri ». Trebuie relevat faptul că, de data aceasta, cheltuiala tiparului nu mai era acoperită de altcineva, ci privea direct pe Coresi. În același an apărea și un *Liturghier* românesc. Urmează apoi o *Pravilă* românească (1570—1580), o *Psaltire slavo-română*, așa dar cu textul în ambele limbi (1577) și o *Cazanie* sau o *Evangelhie cu învățătură*, apărută la Brașov, la 28 Iunie 1581. Având ca izvor o lucrare bizantină a patriarhului ecumenic Ioan al XIV-lea din Constantinopol (1334—1347), această Cazanie e *ultima* tipăritură în românește a lui Coresi. Spunem în românește, deoarece pe lângă seria de texte de mai sus, harnicul diacon a mai tipărit o altă serie în slavonește, continuând deci, sub acest raport, pe Macarie și Liubavici. Tipăriturile lui în limba slavă cuprind: *Evangelhiarul* din 1562, *Sbornicul* sau culegerea de *Minee* din 1568, *Octoiul*, în două părți, din 1574—1575, *Psaltirea* din 1577 — pe aceea slavo-română din același an am amintit-o mai sus — *Triodul* (cântările de postul mare) din 1578, *Evangelhiarul* din 1579, la care a lucrat și Mănăilă, *Sbornicul* din 1580 și un al treilea *Evangelhiar*, din 1583, ultima tipăritură a lui Coresi. Dintre cărțile lui în limba slavă, *Sbornicul* din 1580 a apărut la Sebeșul Săsesc, iar *Evangelhiarul* din 1562 la Brașov; la celelalte nu se indică locul apariției. În 1588, fiul lui Coresi, Șerban, tipărește, tot la Brașov, un *Liturghier* slavonesc, « ispravnic » adică — zicem noi — supraveghetor, poate și inițiator, fiind « Pop Mihai », un Român din « aceeași cetate a Brașovului ». În epilog e amintit atât domnul Țării Românești « Io Mihnea voievod » cât și « voievodul Ardealului... Batâr Jigmon » (Sigismund Báthory). E semnificativ faptul că se constată și în acest domeniu, al tiparului, repetate legături între țările românești. Cărțile imprimate într'una din țări circulă și în celelalte; uneori, așa cum am arătat mai înainte, se și spune că o parte din exemplare sunt destinate domnului din țara vecină. E încă un element care contribuie la

păstrarea *unității românești* de o parte și de alta a Carpaților. Dar mai e ceva. Tipăriturile lui Coresi formează *începutul limbii noastre literare*; prin faptul că ele se răspândesc pe întreaga față a pământului românesc, și așa se va întâmpla și cu tipăriturile următoare din veacurile XVII și XVIII, această limbă are un caracter unitar, *e înțeleasă pretutindeni*. Iată de ce apariția cărților românești ale lui Coresi constituie un fapt esențial nu numai pentru veacul al XVI-lea, dar pentru întreaga noastră istorie.

Alături de acțiunea de propagandă a Sașilor, cari căutau să atragă pe Românii din Ardeal la protestantism, a avut loc și una a Ungurilor. Aceștia adoptaseră și ei Reforma, dar nu urmau pe Luther, ci pe Calvin și se despărțiseră de Sași în urma hotărârii dela Turda (1564). Având și puterea politică în mână, Ungurii se gândesc să atragă la calvinism pe Români; în acest scop, le numesc episcopi calvini și dispun să se facă slujba în românește. Primul episcop calvin sau «superintendent» cum i se spunea, a fost vlădica *Gheorghe de Sângeorz*, numit în 1566. El nu izbuteste să convertească însă pe ai săi. Nici urmașul său *Pavel Turdaș* (*Tordaș*), numit în 1568, n'are mai mult succes. Preoții ortodocși refuzau să-i asculte, nu le plăteau dări, nu se strângeau la sinoade. Totuși această propagandă calvină n'a rămas fără nicio urmă: ei îi datorim câteva tipărituri românești în Ardeal. În primul rând, o *Carte de cântece* cuprinzând șase bucăți în proză și șaptezeci în versuri care se cântau, după norma calvină, nu numai în biserici, dar și în școli. Versurile sunt stângace; se resimte influența originalului ungar după care au fost traduse. Această *Carte de cântece* s'a tipărit la Oradea, între 1570—1573; n'avem niciun exemplar complet; s'a păstrat însă o copie manuscrisă completă, din 1642. Mult mai importantă este cea de a doua tipăritură, cunoscută sub numele de *Paliia dela Orăștie*, după orașul în care a apărut, în 1582. Cuprinde traducerea în românește, a primelor două cărți ale Bibliei: Geneza și Exodul. Din prefață aflăm că traducerea «cu mare muncă... den limbă jidovească și grecească și sârbească» s'a făcut din îndemnul și prin silința lui «*Tordaș Mihaiu*, ales piscopol Românilor în Ardeal» și a unui grup alcătuit din «*Herce Ștefan*, propoveduitorul Evangheliei lui Hs. în orașu Căvăran Șebeșului (Caransebeș!), *Zacan Efrem* dascalul de dascălie a Șebeșului... *Peștișel Moisi* propoveduitorul Evan-

gheliei în oraşul Logojului şi... *Achirie* protopopul varmigiei Henedoriei... » De tipar au avut grijă Şerban diacul « meşter mare a tiparelor » şi Marien diacul. Ei îndeamnă pe « fraţii români » să citească aceste cărţi ale Bibliei « că veţi afla întru iale mărgăritariu scump şi vistieriu nesfârşit, cunoaşte-veţi folosul buneăţilor şi plata păcatelor dela Dumnezeu... ».

În rezumat, nici Saşii, nici Ungurii n'au izbutit să clinească pe Românii din Ardeal dela dreapta credinţă; au înlesnit însă, prin propaganda lor, apariţia primelor cărţi în româneşte.

În afară de tipăriturile lui Coresi, mai constatăm în Ardeal, în veacul al XVI-lea, o altă serie de tipărituri, datorite *diacului Lorinţ*. Amănunte despre viaţa acestuia nu avem. Ştim numai că a lucrat la Braşov şi la Bălgrad adică la Alba-Iulia şi că avea în anul 1567 patru ucenici pe lângă el. Se cunosc astăzi patru tipărituri ale diacului Lorinţ; toate sunt în limba slavă. Cea dintâi e un *Octoih*, apărut la Braşov în 1567; lucrul a durat dela 20 Ianuarie până la 20 Iunie. Urmează apoi o *Evanghelie* în 1570, o *Psaltire* între 1577 şi 1580 şi în sfârşit, o nouă *Evanghelie*, în 1579 pentru care obţine şi un privilegiu de exclusivitate dela Sigismund Báthory în sensul ca « nimenea să nu îndrăznească a o tipări din nou » timp de 30 de ani. Nu ştim cui se datoreşte *Evangheliarul slavo-român*, zis dela Petrograd; se pare însă că a fost tipărit în Ardeal, spre sfârşitul veacului al XVI-lea, poate în 1580. Limba pare mai nouă; literele diferă de ale lui Coresi.

La Peri, în Maramureş, în vechea mănăstire întemeiată de voievozii Baliţă şi Drag, se constată o tipografie pe la jumătatea veacului al XVI-lea. Poate că aci s'a tipărit *Tetraevangelul* slav din 1546, descoperit şi descris de curând.

N'am da, în sfârşit, o icoană completă a tipăriturilor din Ardeal care ne privesc, dacă n'am pomeni şi câteva cărţi, scrise în alte limbi. Cităm, în primul rând, ca mai veche, *Rudimenta cosmographica* a lui Iohannes Honterus, tipărită la Braşov, în 1541, cuprinzând şi 10 hărţi, dintre care una înfăţişează Țările Româneşti. Sunt menţionate oraşele: Tergouista, Brayle, Felsinum (Fălciu, vine în dreptul acestuia pe Prut!), Soczauia, Kilia, Cibinium (Sibiu), Corona (Braşov), Bistricia, Varad (Oradea). Câte un oraş, nenumit, e pus în Dobrogea, mai la nord de Varna, în Oltenia şi în Ardeal. În Moldova sunt două oraşe nenumite, unul la vărsarea Bistriţei,

deci Bacăul, altul pe Siretul inferior, aproape de vărsarea în Dunăre. La 1550 apare la Cluj, prin îngrijirea preotului Gaspar Heltai, o lucrare intitulată « *Ritus explorandae veritatis...* », cuprinzând procesele verbale ale așa numitelor « probe cu fierul roșu » ținute în fața tribunalului Capitolului din Oradea între anii 1208—1235. Printre cei cari vin la judecată, mulți poartă nume românești: « Bogdan, Buhus, Comsa, Crachun, Dan, Fata, Iancu pristaldus, Leka, Man, Micu pristaldus, Mogus, Naluc, Neuca vaivoda, Voda filius Farkasii, etc., etc. Satele se numesc: Benea villa, Kenez, Pescera, Velchea, etc. Tot la Cluj, peste patru ani, adică în 1554, apare *Cronica în versuri* a lui Sebastian Tinod în care sunt amintite evenimente istorice care ne privesc; astfel se relatează năvălirea lui Iliaș Rareș în Ardeal, în toamna anului 1550, apoi lupta victorioasă cu Turcii la Hațeg, în 1553; prinderea lui Mailath la Făgăraș și altele. Genealogia — în multe locuri fantezistă — a lui Despot, viitorul domn al Moldovei, se tipărește la Brașov în 1558, sub titlul: « *Arbor Illustrissimae Heraclidarum familiae, quae et Diasorina, Basilica ac Despotica vocatur...* ». Merită să fie semnalată de asemenea *Istoria Regelui Mateiaș* (Historia Inclyti Matthiae Hunyadis, Regis Hungariae...) de Gaspar Heltai, alcătuită după Bonfinius și apărută la Cluj în 1565. Spune că tatăl lui Iancu de Huniedoara ar fi fost împăratul Sigismund, mama însă Româncă (« mater autem Valacha »), vorbește de Vlad Țepeș, de campania împotriva lui Ștefan cel Mare și de lupta dela Baia în care Mateiaș a fost rănit (« Mathias rex vulneratus »). Cităm de asemenea *Cartea de cântece istorice* adunate și tipărite tot de Gaspar Heltai și tot la Cluj, în 1574. În același oraș apare peste 10 ani o lucrare fără nume de autor — știm însă că el este Wolfgang Kowachoczy, cancelarul Transilvaniei — intitulată « *Dialog despre administrația Transilvaniei* » (De administratione Transylvaniae Dialogus). Cuprinde, între altele, o remarcă interesantă despre numărul mare de cuvinte de origine latină din limba română, mai multe decât în limba italiană. Lucrarea a fost cunoscută de Miron Costin care o și citează în opera sa « De Neamul Moldovenilor ». Un loc deosebit ocupă cartea Italianului Marcello Squarcialupi « *Despre originea și curgerea izvoarelor și a fluviilor* ». (De fontium et fluviorum origine ac fluxu), apărută la Cluj în 1585. Ea ne interesează prin dedicația de aproape

7 pagini adresată lui Petru Cercel, în care găsim o sumă de date despre voievodul muntean, despre cultura acestuia (cunoștea 6 sau 7 limbi străine!), despre călătoriile lui în Europa, despre aducerea apei la Târgoviște, fertilitatea câmpiei muntene, etc. Menționăm, în sfârșit, două broșuri apărute la Cluj, una în 1595 (« Brevis Enarratio Rerum a Serenissimo Transylvaniae Principe Sigismundo, anno MDXCV gestarum »), alta în 1596 în care se povestesc evenimentele din 1595, expediția din acest an împotriva lui Sinan Pașa. Autorul celei dintâi broșuri, Ioan Iacobin, notarul orașului Cluj, a însoțit în calitate de secretar pe Sigismund Báthory în expediția amintită.

Față de Țara Românească, unde e numai o singură tipografie — Moldova n'avea niciuna — Ardealul stă mult mai bine. Constatăm tipografii în Brașov, în Sibiu, în Cluj, în Alba-Iulia, în Oradea, în Orăștie, în Sebeșul Săsesc. Toate orașele mai însemnate își aveau așa dar tipografia lor. Faptul se explică nu numai printr-o viață urbană mai dezvoltată, mai înfloritoare, dar și prin bogăția mai mare de acolo, începută și sporită în bună parte pe spatele nostru, și apoi prin împrejurările speciale provocate de răspândirea Reformei.

BIBLIOGRAFIE

- Starea culturală.** I. 1. N. IORGA, *Istoria literaturii românești*: I. *Literatura populară. Literatura slavonă. Vechea literatură religioasă. Întâii croniciari (—1688)*, ed. 2-a, București, 1925, 400 p. în 8°; 2. MICHEL LASCARIS, *Joachim, métropolit de Moldavie et les relations de l'église moldave avec le Patriarcat de Peč et l'Archevêché d'Achris au XV-e siècle*, București, 1927, 32 p. în 8°; (extras din *Bull. Sect. Hist. Acad. Roum.*, t. XIII (1927)); 3. N. CARTOJAN, *Cărțile populare în literatura românească. Vol. I: Epoca influenței sud-slave*, București, 1929, VIII + 271 p. în 8°; 4. SEXTIL PUȘCARIU, *Istoria literaturii române. Epoca veche*, ed. 2-a, Sibiu, 1930, 263 p. în 8°; 5. P. P. PANAITESCU, *La littérature slavo-roumaine (XV-e — XVII-e siècles) et son importance pour l'histoire de littératures slaves*, Praha, 1931, 12 p. în 8°; 6. OVID DENSUȘIANU, *Histoire de la langue roumaine, t. I. Les origines*, Paris, 1901, XXXI + 510 p. în 8°, t. II, fasc. I, Paris, 1914, 160 p. în 8°; 7. AL. ROSETTI, *Limba română în secolul al XVI-lea*, București, XVIII + 158 p. în 8°; 8. IOAN BIANU și NERVA HODOȘ, *Bibliografia*

românească veche 1508—1830, t. I, 1508—1716, București, 1903, IX + 572 p. în f°; 9. A. VERESS, *Bibliografia română-ungară, vol. I. Românii în literatura ungară și Ungurii în literatura română (1436—1780)*, București, 1931. XXXII + 367 p. în 8°.

II. 10. I. BOGDAN, *Vechile cronicе moldovenești până la Urechia. Texte slave cu studiu, traduceri și note*, București, 1891, XIV + 292 p. în 4°; 11. I. BOGDAN, *Cronice inedite atingătoare de istoria Românilor*, București, 1895, XII + 206 p. în 4°; 12. OREST TAFRALI, *Poema lui Gheorghe Palamide. Despre viața lui Mihai Viteazul, scrisă în 1607. Studiu critic și traducere*, București, 1905, 47 p. în 4°; 13. I. BOGDAN, *Letopisețul lui Azarie*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secț. Ist.*, t. XXXI (1909), p. 57—216; 14. D. RUSSO, *Stavrinovs vistierul și Gheorghe Palamed*, în *Cursul de Istoriografie greco-română*, ținut în 1919—1920; 15. I. MINEA, *Letopisețe moldovenești scrise slavonește*, Iași, 1925, 184 p. în 8° (Extras din *Cercet. Ist.*, I); 16. I. VLĂDESCU, *Izvoarele Istoriei Românilor. Letopisețul dela Bistrița și Letopisețul dela Putna*, București, 1926, 138 p. în 8°; 17. VASILE GRECU, *Originea cronicilor românești în Omagiu lui I. Bianu*, București, 1927, p. 217—223; 18. DR. OLGIERD GORKA, *Kronika czasów Stefana Wielkiego Moldawskiego (1457—1499)*, în *Memoriile Academiei din Cracovia*, 1931, 121 p. în 8° (vezi și traducerea în românește a acestei lucrări, în *Rev. Ist. Rom.*, IV (1934) și V—VI (1935—1936)); 19. P. P. PANAITESCU, *Cronica moldopolonă*, în *Rev. Ist. Rom.*, I (1931), p. 113—123; 20. IULIAN ȘTEFĂNESCU, *Epopeea lui Mihai Viteazul în lumea greco-rusească în secolii 17 și 18*, în *Rev. Ist. Rom.*, IV (1934), p. 141—174; 21. ION CONST. CHIȚIMIA, *Cronica lui Ștefan cel Mare*, în *Cercet. Lit.*, III, 1939, p. 219—293 și același, *Cronica lui Ștefan cel Mare. Versiunea germană a lui Schedel*, București, 1942, 72 p. în 8°; 22. N. CARTOJAN, *Istoria literaturii române vechi*, vol. I, București, 1940, 95 p. în 8°.

III. 23. D. RUSSO, *Studii bizantino-române*, București, 1907, 52 p. în 8°; 24. STOJAN ROMANSKY, *Mahnreden des walachischen Woywoden Nêgoe Basarab an seinen Sohn Theodosios. Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde der philosophischen Fakultät der Universität Leipzig*, Leipzig, 1908, p. 113—194, în 8° (extras din *Jahresb. Leipzig*, XIII); 24. D. RUSSO, *O nouă carte asupra învățăturilor lui Pseudo-Neagoe*, în *Studii și Critice*, București, 1910, p. 1—16; 25. I. LUPAȘ, *Doi umaniști români în secolul al XVI-lea*, în *Mem. Secț. Ist. Acad. Rom.*, t. VIII (1927—1928), p. 117—145; 27. I. LUPAȘ, «*Chronicon Dubnicense*» despre Ștefan cel Mare, în *Mem. Secț. Ist. Acad. Rom.*, t. X (1929), p. 353—364; 28. D. RUSSO, *Studii istorice greco-române, opere postume*, t. I, București, 1939, IX + 350 p. în 8°.

IV. 29. A. FILIMON, *Contribuțiuni la Bibliografia veche românească*, în *Dacorom.*, V (1927—1928), p. 601—604; 30. N. IORGA, *Octoiul diacului Lorinț*, în *Mem. Secț. Ist. Acad. Rom.*, t. XI (1930), p. 201—204; 30. LUCIAN PREDESCU, *Diaconul Coresi*, București, 1933, 104 p. în 8°; 32. DAN SIMONESCU, *Diaconul Coresi. (Note pe marginea unei cărți)*, București, 1933; 21 p. în 8°; 33. DAN SIMONESCU, *Un octoih al lui Bojidar Vucovici*

la noi și legăturile acestuia cu tipografia românească, în *Rev. Ist. Rom.*, III (1933), p. 227—233; 34. DAMIAN P. BOGDAN, *Contribuțiuni la bibliografia românească veche, tipărituri dintre anii 1546—1762 necunoscute la noi*, București, 1938, 11 p. în 8° (Extras din *Biserica Ortodoxă Română*, LVI); 35. V. GRECU, *Izvorul principal pentru cartea cu învățătură a Diaconului Coresi din 1581. Omiliile patriarhului Calea (1334—1341)*, București, *Acad. Rom.*, Studii și Cercet. XXXV, 1939, 166 p. în 8°; 35. P. P. PANAITESCU, *Der Oktoich des Makarij 1510 und der Ursprung der Buchdruckerei in der Walachei*, în *Südost-Forschungen*, V (1940), 1, p. 47—70; 37. M. ROMANESCU, *Zeta și primele tipărituri românești*, Craiova, 1941, 10 p. în 8°; 38. CONST. C. GIURESCU, *Intâiele noastre tipărituri în Din trecut*, București, 1942, p. 235—244.

A R T A

*Românul are într'un grad deosebit simțul
colorilor, al proporțiilor, al nuanțelor. Con-
tribuția noastră la cultura omenirii a fost în
trecut mai ales în domeniul artei.*

Cred a nu greși socotind drept una din caracteristicile poporului nostru simțul său artistic. Alexandri spunea că « Românul e născut poet »; cel puțin cu tot atâta dreptate — dacă nu cu mai multă — ar fi putut spune că e născut artist. N'aș vrea să se vadă în această afirmare o exagerare patriotică, șovinistă, din acelea care te fac să atribui poporului tău toate însușirile. Dar o examinare atentă a artei românești, începând cu locuința și cu costumul țărănesc din regiunile mai ferite de influențe străine, trecând apoi prin bisericile și mănăstirile noastre — acelea de lemn din Ardeal, bisericile lui Ștefan cel Mare și Petru Rareș, bisericile muntene din veacul al XVI-lea și din epoca lui Constantin Brâncoveanu — și isprăvind cu operele de artă și artiștii vremii noastre — un Grigorescu, un Andreescu, un Luchian, un Enescu, face dovada acestei afirmații. Românul are într'un grad deosebit simțul colorilor, al proporțiilor, al nuanțelor. Contribuția noastră la *cultura* omenirii, a fost, în trecut, mai ales în domeniul artei.

Studiul artei populare se izbește de aceeași dificultate ca și al literaturii populare, în ce privește determinarea cronologică. E foarte greu să fixezi *vechimea* unui tip de casă, a unui tip de costum, a unui tip de scoarță. De când datează casa țărănească din regiunea podgoriei și a muntelui, desprinzându-se albă din verdele livezii sau al pădurii, cu cerdacul primitiv, străjuit de stâlpii de lemn, adesea migălos încrestați? De când e costumul Săliștenilor, atât de elegant, de aristocratic, în îmbinarea celor

două colori, alb și negru? Când s'a țesut întâi motivul scoarțelor oltenești sau a celor moldovenești de peste Prut? E tot așa de greu de răspuns cum e de greu să fixezi un început doinei sau bocetului. Dar față de studiul literaturii populare, studiul artei populare mai prezintă încă o dificultate, acela al lipsei aproape complete a produselor vechi. Pe de o parte — dacă exceptăm ceramica — *puțina rezistență a materialului* din care ele se făceau (lemn, pânză, lână), dar mai ales *împrejurările nefavorabile* în care a trăit neamul nostru sute de ani, având să îndure atâtea năvăliri și războaie, cu tot cortegiul lor de nenorociri: arderi, jafuri, dărâmări, au făcut ca să nu avem produse vechi de artă poporană. În colecțiile muzeelor sau particularilor cele mai multe sunt din veacul trecut; rareori când găsim câteva din veacul al XVIII-lea, foarte rareori din al XVII-lea. Un inventar și o descriere a acestor puține produse vechi de artă țărănească, astăzi răspândite în atâtea părți, ar fi de cel mai mare interes. Va trebui apoi să se cerceteze relațiile ce există între arta noastră poporană și aceea a neamurilor vecine, influențele reciproce. Fiindcă și în acest domeniu, nu numai în arta cultă, au fost asemenea influențe, după cum au fost influențe în cuprinsul aceluiași neam între arta populară și arta cultă. Astfel, de pildă, se pare că bogăția în fir de aur și de argint a costumului feminin din Mușcel și Dâmbovița, somptuozitatea lui, e o urmare a influenței exercitate de costumele bogate ale soțiilor de boieri dela curtea domnească, după cum în portul țărănesc din Valea Dunării se vede influența aceluia de pe malul drept.

În ce privește arta cultă, locul de frunte îl ocupă arhitectura și anume *arhitectura bisericească*. Locuințe particulare vechi nu ni s'au păstrat; nu mai vorbim de cele țărănești care se dărâmau și se refăceau câteodată de două și de trei ori în cursul aceleiași generații, dar nici măcar de cele boierești, făcute mai temeinic, din piatră sau cărămidă; nu cunosc asemenea case boierești care să treacă, în mod sigur, de veacul al XVII-lea. Și chiar acestea, cum e de pildă cutare casă din Oltenia sau palatul brâncovenesc dela Mogoșoaia, sunt foarte rare. Bisericile și mănăstirile însă, prin caracterul lor sacru, fiind cruțate, s'au păstrat mai bine; de aceea putem urmări arhitectura bisericească până în veacul al XIV-lea chiar. În strânsă legătură cu ea, putem urmări apoi

alte câteva manifestări artistice și anume în primul rând *pictura bisericească*, cu ramurile ei speciale, *icoanele și miniaturile*, apoi *țesăturile bisericești*, *sculptura în lemn* și *lucrul metalelor prețioase*.

Arhitectura bisericească. Primele noastre biserici, în epoca întunecată a evului mediu, au fost de sigur de lemn. Din câțiva goruni, câteodată chiar dintr'unul când era deosebit de mare — așa ne spune, de pildă, tradiția întemeierii Mănăstirii dintr'un Lemn, în Vâlcea — se ridica sfântul lăcaș. Până și cuiele erau tot de lemn, dintr'o esență tare. Acoperișul se făcea de șindrilă de brad. Și astăzi se mai pot vedea un mare număr de asemenea biserici de lemn pe tot cuprinsul pământului românesc. În vechiul regat sunt mai puține; cităm de pildă, biserica din *Grămești*, în Vâlcea, datând din 1664, cu pisania în limba slavă, săpată tot în lemn, biserica din *Socoteni* (Dolj) ridicată în 1684 de Pătru meșterul, Drăgoiu meșterul și calfa acestuia din urmă Lupul, precum și biserica din *Star-Chiojd*, în Prahova, cu o inscripție dela începutul veacului al XVIII-lea (vezi fig. 129). În Ardeal, numărul lor e considerabil; în 1927, existau încă 1274 de asemenea biserici de lemn, unele de o remarcabilă frumusețe. Germanul Kurt Hielscher în albumul său cu aspecte caracteristice sau reprezentative pentru România, apărut în 1933, reproduce nu mai puțin de 6 biserici de acest fel. Turnul atât de înalt și ascuțit al bisericii din *Fildul de sus* (Cluj), prevăzut la bază cu un cerdac și cu patru turnulețe la colțuri, este o adevărată capodoperă a genului (vezi fig. 130). Minunate sunt și bisericile din *Cuhea*, *Ieud* și *Oncești*, în Maramureș, din *Seini* în Sătmar, din *Poșaga* (Turda) unde cerdacul este dublu, din *Rieni* (Bihor) sau din *Bășărăbeasca* (Hunedoara). Ele impresionează prin caracterul lor svelt, prin îndrăzneala turnului care suie, parcă, la cer.

Au mai fost și biserici săpate în stâncă, în locuri ferite sau greu accesibile. Așa de pildă, ni s'a păstrat Biserica dela Cetatea Dâmboviței (Mușcel) având zugrăvit ca ctitor pe Nicolae Alexandru Basarab, datând deci din veacul al XIV-lea. Mai este apoi biserica « Corbii de piatră » pe malul stâng al Râului Doamnei, la vreo cincizeci de kilometri de Pitești, precum și aceea a mănăstirii Bistrița din Oltenia, situată într'o peșteră din apropiere; ca să ajungi până acolo, trebuie să treci « printr'o subterană strămtă și joasă ».

Fig. 129. — Biserica de lemn din Star-Clujd (Jud. Prahova).

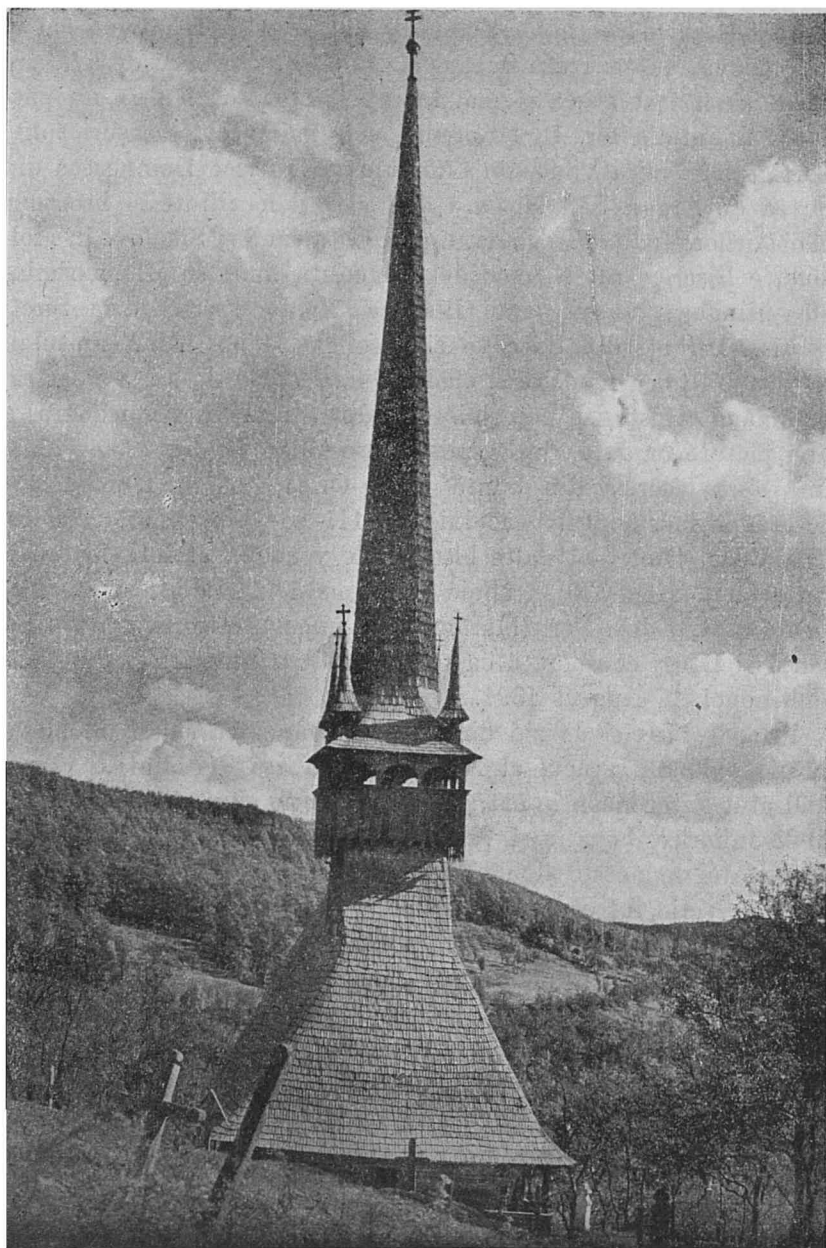

Fig. 130. — Biserica de lemn din comuna Fildul de sus (Cluj).

Primele construcții bisericesti de zid, atât în Muntenia cât și în Moldova, datează din veacul al XIV-lea. Nu e cu desăvârșire exclus să fi fost altele și mai înainte, numai că istoria nu păstrează amintirea lor. În Muntenia, cele mai vechi lăcașuri sunt: Biserica lui Negru Vodă din Câmpulung, Biserica Domnească din Curtea de Argeș, Sân Nicoară din aceeași localitate și bisericile mănăstirilor Vodița, Tismana, Cozia, Cotmeana și Snagov. În Moldova, e Biserica Sf. Nicolae dela Rădăuți, unde se află mormintele primilor voievozi, apoi Biserica Sfânta Treime dela Siret, Biserica Mirăuți din Suceava și Biserica Mănăstirii Neamțului. Peste munți, cea mai veche clădire bisericască de zid a noastră, a Românilor, este, se pare, biserica din Streiu, în Hunedoara, a cărei pictură ar data, după spusele specialiștilor, din 1200—1233. Vine apoi biserica din Sântă Măria-Orlea, tot în Hunedoara, pictată pe la sfârșitul veacului al XIII-lea — începutul celui de al XIV-lea. Dintre celelalte biserici ale veacului al XIV-lea (vezi mai sus, p. 318—320), trebuie menționată în sfârșit, aceea, dispărută astăzi, dela Peri (Maramureșul ungar), ctitoria voievozilor Balță și Drag, consacrată ca stavropighie a Patriarhiei din Constantinopol, în August 1391.

Primele biserici de zid din Țara Românească și din Moldova datând abia din veacul al XIV-lea, fiind așa dar dintr'o vreme când atât stilul bizantin cât și acela zis gotic ajunseră la o remarcabilă înflorire, bogăție și varietate, era natural ca ele să fi fost influențate de aceste două mari stiluri, să fi împrumutat dela fiecare o serie întreagă de elemente. Din capul locului, trebuie să spunem că influența bizantină este preponderentă; ea se vădește nu numai în forma și împărțirea clădirii, dar și în tehnica construcției și în decorația interioară (pictură). Preponderența influenței bizantine e de altfel cu totul normală, noi fiind ortodocși; dacă am fi fost catolici, atunci trebuia să ne așteptăm la o influență covârșitoare a stilului zis gotic. Am împrumutat totuși și dela acesta; dovadă, bisericile Moldovei. În Țara Românească, a fost, în veacul al XIV-lea, o ofensivă catolică; ea n'a dat însă rezultate importante și durabile, n'a putut impune nici forma de cult, nici stilul construcțiilor. E adevărat că prima biserică din Câmpulung, aceea ale cărei temelii se mai observă încă sub actuala biserică a mănăstirii lui Negru Vodă, avea planul

romanice, alcătuit dintr'o navă centrală și două laterale, despărțite prin rânduri de stâlpi. Cea de a doua biserică însă a fost clădită după planul bizantin, în formă de treflă, cu abside laterale. Suntem în fața unui caz cu adevărat simbolic, concretizând lupta între cele două influențe. Și la Turnu-Severin s'au descoperit urmele unui altar de factură gotică, având urme de contraforturi. Tot influență apuseană dovedește și Cetatea zisă a lui Negru Vodă de pe Argeș, turnul zis al lui Sever, în realitate medieval, din Turnul-Severin și, pare-se, și ceea ce a mai rămas — atât de puțin — din Palatul Domnesc dela Curtea de Argeș, orientat cu fața spre nord, iar nu, așa cum se obișnuiește la noi, spre sud sau est. Toate aceste realizări, de început, au fost covârșite de influența bizantină care, în Țara Românească, devine exclusivă, iar în Moldova preponderentă.

Sub numele de influență bizantină trebuie să înțelegem însă *un complex* întreg de elemente, de origine de multe ori cu totul diferită, și alcătuind realizări de tipuri diferite. E suficient de pildă, să spunem că Sfânta Sofia din Constantinopol, Biserica Domnească din Curtea de Argeș și biserica mănăstirii Dragomirna sau Trei Ierarhi aparțin *toate* stilului bizantin pentru ca să se vadă îndată ce diferențe pot să existe în cuprinsul acestui stil. Trebuie deci să ținem seama de nuanțe sau mai bine zis de tipuri atunci când vorbim de influența bizantină. Vom deosebi astfel pentru primele timpuri ale arhitecturii muntene, *înainte* de cristalizarea celui dintâi stil muntean (mijlocul veacului al XVI-lea), nuanța sau tipul constantinopolitan, tipul sârbesc, tipul atonic sau al Muntelui Athos; vom avea în vedere, de asemenea, aportul artei armene, manifestat în sculpturile și ornamentele de piatră.

Tipul constantinopolitan este reprezentat prin Biserica Domnească din Curtea de Argeș și prin biserica Săn-Nicoară tot de acolo. Planul acestor biserici e dreptunghiular, fără abside laterale ieșite în afară. Ca material de construcție s'a întrebuințat cărămida și piatra necioplită sau cioplită sumar. Procedul de construcție e cel caracteristic bizantin: un rând orizontal de piatră legată prin mortar de var gras și pietriș mărunț, după care urmează mai multe rânduri de cărămidă aparentă, apoi iar un rând de piatră și tot astfel până la acoperișul turlei. Alternanța aceasta

a materialului e de un deosebit efect estetic. Incepută sub Basarab Intemeietorul, așa dar în prima jumătate a veacului al XIV-lea, Biserica Domnească a fost terminată de urmașii săi, în a doua jumătate a veacului. Părerea, izolată, a unuia dintre cercetători, că am avea de a face cu o construcție din veacul al XIII-lea și că picturile altarului s'ar fi terminat în 1262, nu se poate admite, din lipsă de dovezi. Ceea ce s'a crezut a fi o inscripție, seamănă mai mult a ornament. Picturile bisericii sunt remarcabile, printre cele mai frumoase din întreaga ortodoxie și așa de bine păstrate încât nu-ți vine să crezi că au o vechime de peste cinci sute de ani. Impresia generală pe care o face Biserica Domnească din Argeș este aceea a unui monument arhitectonic exact proporționat, de o perfectă armonie. Ctitorie a primilor Basarabi, ea e mărturia trainică a începuturilor Țării Românești.

Cealaltă biserică de tip constantinopolitan, Sân-Nicoară, zidită, după tradiție, de doamna Marghita, soția lui Negru Vodă, este astăzi ruinată. Se observă bine alternanța rândurilor de piatră și de cărămidă. Turnul, puternic și înalt, era făcut însă numai din cărămidă.

Tot acestui tip de biserică — sau reproducând cel puțin, unele elemente caracteristice ale lui — aparțin și câteva lăcașuri zidite mai târziu, în veacul al XVI-lea și al XVII-lea. E vorba de Mitropolia cea veche clădită de Neagoe Basarab la Târgoviște, în 1518, azi dispărută; de Biserica Domnească tot din Târgoviște, ctitoria lui Petru Cercel (1583), de biserica Sfântului Dumitru din Craiova, rezidită de Matei Basarab în 1651.

Tipul sârbesc este înfățișat prin biserica, azi atât de ruinată încât abia se mai pot observa temeliile, a mănăstirii Vodița, precum și de bisericile mănăstirilor Cozia și Tismana. În special, biserica cea mare a mănăstirii Cozia poate fi considerată ca reprezentativă pentru acel tip, ea având toate caracterele lăcașurilor sârbești din școala zisă a Moravei. Știm de altfel că întemeietorul primelor mănăstiri muntene, Nicodim, era Sârb de fel; normal era deci să aducă tehnica locurilor de unde venise. Aceste biserici, spre deosebire de cele aparținând tipului precedent, au planul *în formă de trifoi*, sau, cum i se mai spune, trilobat. Absidele laterale ies în afară, dând astfel clădirii un aspect caracteristic; ele sprijină, împreună cu absida centrală, a altarului,

turla care se înalță deasupra naosului. Uneori există și o a doua turlă, mai mică, deasupra pronaosului. Și materialul și procedeul de construcție se aseamănă cu acelea ale bisericilor de tip constantinopolitan: aceeași alternanță a rândurilor de piatră și de cărămidă, numai cu deosebirea că, acum, piatra e alcătuită din blocuri mari, bine cioplite. Cărămida iarăși e făcută cu îngrijire și variază ca formă după locul unde vine așezată. Ca înfățișare generală, bisericile de tip sârbesc sunt mai puțin largi și mai svelte, asemănându-se în privința aceasta cu cele moldovenesti.

Tipul atonit sau al Muntelui Athos este, de fapt, o îmbinare de elemente principale luate dela cele două tipuri precedente. Are planul în formă de trifoi, are o turlă centrală susținută de patru stâlpi izolați ca la Biserica Domnească din Argeș, dar are în plus și un element nou, care se va bucura de o strălucită carieră în arhitectura bisericască munteană: *pridvorul deschis, cu stâlpi*. Acestui tip îi aparține biserica dela Snagov, unde însă stâlpii pridvorului sunt astăzi zidiți; de asemenea, fosta mitropolie din Târgoviște, dăruită de Lecomte de Nouy. În genere, bisericile de tip atonit sunt mari, mai mari decât cele de tip sârbesc.

Un loc cu totul aparte în arhitectura bisericască munteană ocupă biserica mănăstirii Dealul, zidită de Radu cel Mare, și biserica episcopală din Curtea de Argeș, ctitoria lui Neagoe Basarab. Având unele elemente luate dela tipurile anterioare — cum e de pildă planul în formă de trifoi — având și unele elemente noi proprii țării noastre, cum e pronaosul *lărgit* față de naos și cele două turle mici de pe pronaos care apar pentru întâia oară la Dealul, aceste două monumente reprezintă o sinteză originală românească din care se vor inspira meșterii veacurilor XVII și XVIII. În afară de ce ne spune legenda, n'avem amănunte asupra meșterului Manole, constructorul bisericii dela Curtea de Argeș și pare-se, și a celor dela Dealul și Bistrița; dar judecând după operă, e evident că a fost un cap genial, un artist așa cum puțini se nasc în viața unui popor. Fără niciun fel de exagerare, biserica episcopală dela Argeș, poate fi socotită drept unul din cele mai frumoase monumente ale arhitecturii *mondiale*, din toate timpurile. Proportie, simetrie, eleganță, rafinament, material de primă calitate, totul se întâlnește în această podoabă a țării noastre (vezi fig. 40). Și biserica mănăstirii Dealului este un lăcaș de o

rară distincție. În față, de o parte și de alta a ușii de intrare, sunt două panouri de piatră frumos sculptată, în mijlocul cărora se află inscripția (vezi fig. 33). Deasupra ușii, un semicerc de marmură pe care e făcut chipul sfântului al cărui hram îl poartă biserica. Două registre de arcade oarbe împodobesc zidurile; ferestrele, mai ales la turle, au chenare bogate de piatră sculptată. În fața turlei principale stau două turle mai mici, deasupra pronaosului. La biserica din Curtea de Argeș, turlele sunt în număr de patru: două mai mari — inegale însă, cea de pe naos întrecând pe cealaltă, de pe pronaos — și două mai mici, în față, tot pe pronaos. Impresionează bogăția de sculptură în piatră: panouri în registrul inferior al zidurilor, rozete în cel superior, niciuna la fel cu cealaltă și toate admirabil lucrate. Un brâu bogat, răsucit, desparte registrele, și un soclu cu flori, ocolește clădirea. Pe bună dreptate, atunci când vistieria țării secase, și-a jertfit doamna Despina soția lui Neagoe Basarab, giuvaerurile. Și nici chiar jertfa unei vieți omenеști așa cum spune legenda despre meșterul Manole care și-ar fi îngropat soția în ziduri spre a le împiedica să se tot dărâme, n'ar fi fost prea mare.

S'a atribuit profuziunea de sculptură în piatră la amândouă aceste biserici influenței artei armene care s'ar caracteriza tocmai prin acest element; oricare ar fi originea, un fapt e sigur, că această bogăție de sculptură — pe care o vom întâlni, mai târziu, într'un grad superlativ, obositor chiar, la biserica Trei Ierarhi din Iași — dă clădirii o înfățișare somptuoasă și rafinată care impresionează.

Dar tocmai prin caracterul de desăvârșire pe care-l prezintă și prin cheltuiala considerabilă pe care o implică, cele două minunate biserici, și în special cea dela Argeș, n'au putut fi repetate, n'au devenit normative în epoca imediat următoare, adică în veacul al XVI-lea când se încheagă *primul stil muntean*, caracteristic Țării Românești. Aceasta nu înseamnă că ele n'au contribuit de loc la fixarea stilului amintit. Vedem astfel că o grupă întreagă de biserici aparținând acestui stil reproduc cele două turle mici de pe pronaos care apar întâi la Dealul. Iar o altă grupă are pronaosul mai dezvoltat în sensul lărgimii, reproducând așa dar cel de al doilea element caracteristic al bisericilor dela Dealul și Curtea de Argeș. În genere însă, vechiul stil muntean al

veacului al XVI-lea se inspiră mai mult din bisericile de tip sârbesc și întru câțva din cele de tip atonic. El se caracterizează prin clădiri de proporții nu prea mari, având planul în formă de trifoi, cu o turlă pe naos. Pronaosul e sau fără turlă sau cu două turle mici ca la Dealul. În mod excepțional găsim pridvorul cu stâlpi, care va caracteriza lăcașurile veacului al XVII-lea. Materialul de construcție e cărămida. Tehnica e tot cea bizantină, a rândurilor alternante, numai cu deosebirea că la rândurile de piatră ale bisericilor de tip constantinopolitan sau sârbesc corespund aci tot rânduri de cărămidă a căror față însă este tencuită; din loc în loc, la intervale regulate, sunt intercalate în aceste rânduri tencuite cărămizi aparente verticale (vezi fig. 41 și 131). Acest procedeu, întâlnit și la unele lăcașuri din Serbia, face să se poată recunoaște ușor, prin aspectul lor caracteristic, bisericile aparținând vechiului stil muntean. Privindu-le deci numai, fără să citim pisanile respective, ne putem da seama că în această categorie intră: 1. Biserica din Stănești, ridicată de Giura logofătul, în 1536, pe locul alteea mai vechi. 2. Bolnița mănăstirii Cozia, ridicată de Radu Paisie în 1542 (vezi fig. 132). 3. Biserica din Olteni (Vâlcea), zidită în 1562. 4. Biserica dela Țurtea Veche din București, azi biserica studențească, ctitoria lui Mircea Ciobanul. Toate acestea formează în interiorul vechiului stil muntean o grupă unitară, cu aceleași caracteristici, înrudită cu bisericile de tip sârbesc. O a doua grupă o alcătuiesc: 1. Biserica mănăstirii Căluu (Romanăți), zidită de frații Buzești în 1588. 2. Biserica dela Mărcuța, din timpul lui Mihnea al doilea Turcitul (1587). 3. Biserica Mihai Vodă din București, ridicată de voievodul al cărui nume îl poartă, în 1594. Această de a doua grupă, cu caracteristice aproape la fel cu ale celei dintâi, are ca punct de plecare tot bisericile de tip sârbesc. Într'a treia grupă, derivând, prin cele două turle mici de pe pronaos, din biserica mănăstirii Dealul, intră: 1. Biserica fostei mănăstiri Bucovăț, de lângă Craiova, ctitoria banului Ștefan, din 1570. 2. Biserica mănăstirii Tutana, clădită în 1589, în timpul lui Mihnea al doilea. Ultima grupă, având pronaosul mai dezvoltat și numai o singură turlă, pe naos, cuprinde paraclisul mănăstirii Cozia, ridicat în 1594 de ieromonahul Amfilohie.

Tot din veacul al XVI-lea mai sunt o serie de alte biserici; ele au fost însă atât de mult transformate sau refăcute prin repa-

Fig. 131. — Mănăstirea Cornet, în județul Vâlcea.

rațiile și adaosele ulterioare încât nu se mai recunosc caracte-

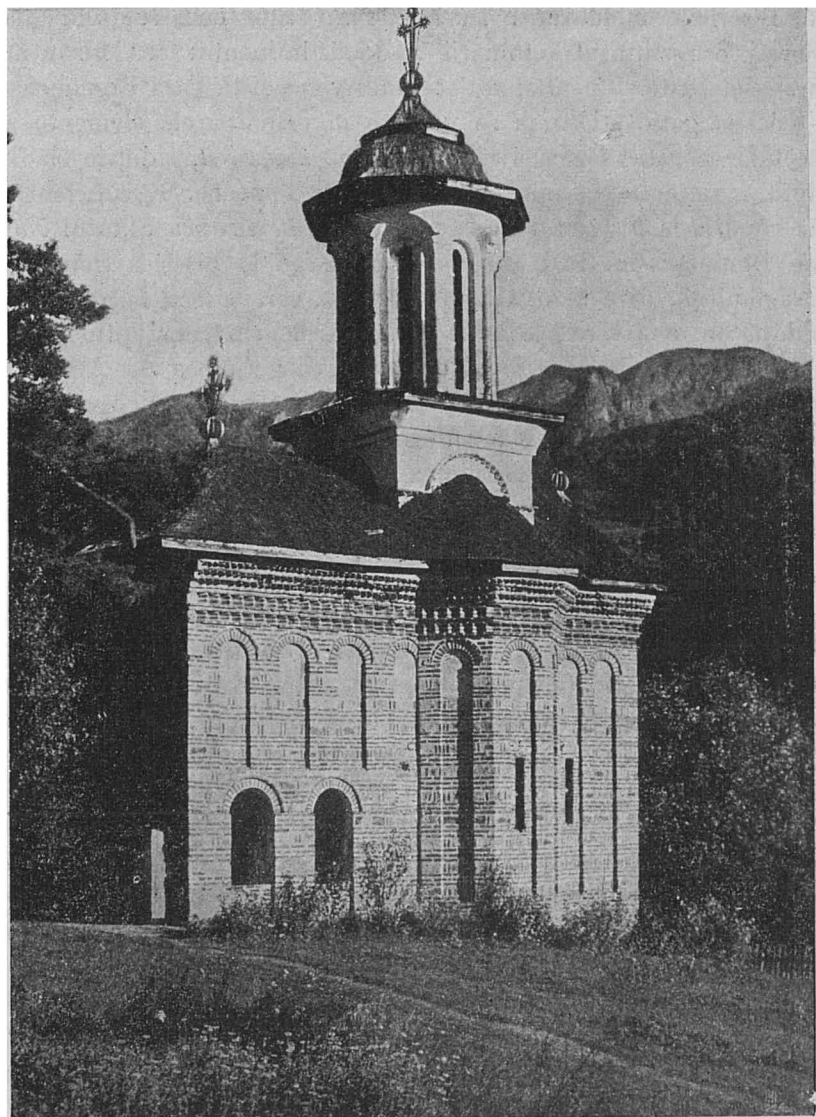

Fig. 132. — Bolnița mănăstirii Cozia, în județul Vâlcea.

risticile vechiului stil muntean. În această categorie intră bisericile dela Sadova și Segarcea (Dolj), dela Dobrușa (Vâlcea),

dela Turia-Buicești (Olt), dela Găiseni și Cornățel (Dâmbovița), etc.

Bisericile moldovene. În Moldova, stilul construcțiilor bisericesti e rezultatul îmbinării a două influențe: cea bizantină, preponderentă — pentru aceleași motive ca și în Țara Românească — și cea gotică. Ultima se vedește în următoarele elemente ale vechilor noastre lăcașuri: 1. *Un aspect mai svelt*, zidurile clădirii fiind mai înalte, asemenea catedralelor apusene. E suficient să ne gândim la biserica mănăstirii Tazlău, la biserica Sfântul Nicolae Domnesc din Iași, dar mai cu seamă la biserica mănăstirii Dragomirna, care se avântă parcă spre cer, spre a ne da seama îndată de deosebirea față de bisericile de tip constantinopolitan, cum e, de pildă, Biserica Domnească din Curtea de Argeș, de un caracter mai masiv. 2. *Contraforturile exterioare*, cerute tocmai de această înălțare a zidurilor care trebuiesc astfel întărite spre a putea suporta presiunea bolților. E principiul pe care-l întâlnim în Apus, atât la catedralele romanice cât și la cele gotice, spre deosebire de principiul bizantin potrivit căruia descărcarea bolților se face în interiorul zidurilor. 3. *Forma ogivală*, întrebuințată adesea la ferestre și la ușile de intrare, spre deosebire de forma semicirculară, caracteristică Bizanțului. Unele uși de intrare ale bisericilor lui Ștefan cel Mare (vezi fig. 133—134), cum sunt, de pildă, acelea dela Sfântul Ioan din Piatra, dela Sf. Gheorghe din Hârlău sau dela Dobrovăț, precum și unele ferestre, de pildă acelea ale bisericii mănăstirii Neamțului (vezi fig. 135), te fac să te crezi în fața unei construcții gotice. 4. În legătură cu această formă caracteristică a ușilor și ferestrelor trebuie să adăogăm și *felul de tratare al pietrei cioplite*, la chenarele respective, apoi la socluri și la tabletele contraforturilor. Felul cum sunt prelucrate, de pildă, chenarele ferestrelor dela Neamț sau dela biserica Sf. Gheorghe din Hârlău evocă imediat catedrala gotică (vezi fig. 135). 5. Adăogăm, în sfârșit, *modul de acoperire al clădirii*, fiecare parte a ei avându-și acoperișul propriu, principiu gotic.

Dar toate acestea nu trebuie să ne facă să uităm că totuși influența preponderentă rămâne cea bizantină. Ea se vede limpede: 1. În *planul* construcțiilor, cu încăperile cerute de biserica ortodoxă (altar, naos, pronaos). 2. În *forma* de trifoi sau

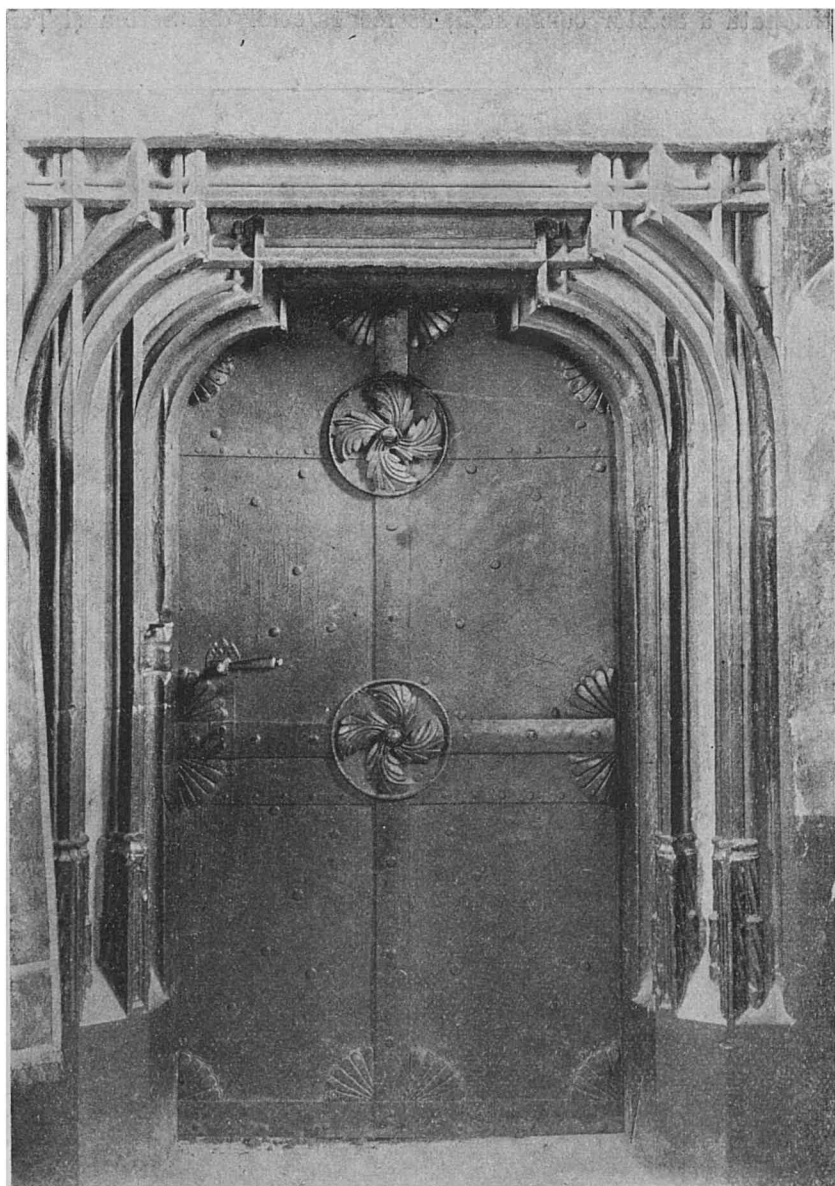

Fig. 133. — Ușă interioară la biserică mănăstirii Neamț. Se observă influența stilului «gotic».

trilobată a acestor construcții, asemenea celor din Serbia și Țara

Fig. 134. — Ușa bisericii dela Tazlău. Se vede limpede influența artei «gotice».

Românească. 3. In felul cum sunt executate *bolțile*, cu arcuri semicirculare, iar nu ogivale —acestea din urmă întâlnindu-se

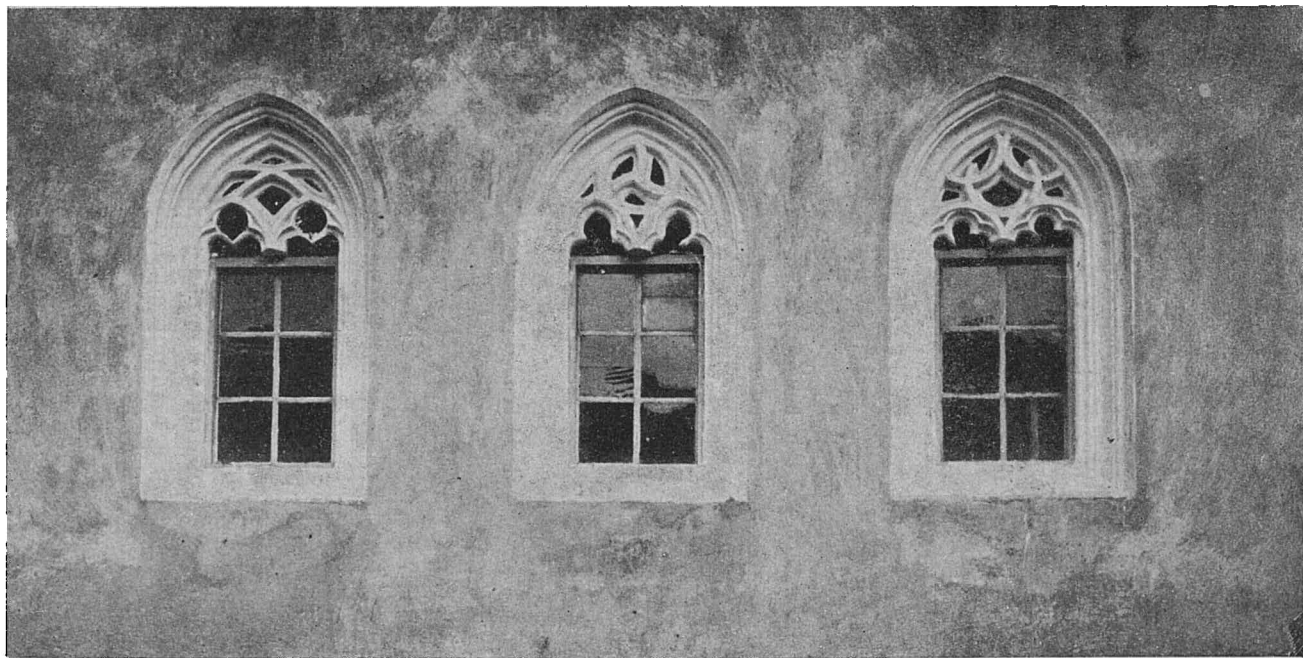

Fig. 135. — Ferestre dela biserica cea mare a mănăstirii Neamțului. Influența artei • gotice • e evidentă.

numai în unele detalii de ornamentație — deci în calote, iar nu pe nervuri, cum e cazul la catedralele gotice. 4. În *pictură* care urmează regulile erminiei bizantine, întocmai ca în întregul răsărit ortodox.

Tocmai această îmbinare dintre bizantin și gotic, neîntâlnită în altă parte, formează caracteristica stilului bisericesc al Moldovei și originalitatea lui. Meșterii lui Ștefan cel Mare și Petru Rareș au știut să contopească elemente de origine diferită într'un tot armonios și elegant, dându-ne astfel adevărate capodopere care stârnesc admirația cunoscătorilor.

Ceea ce impresionează în desvoltarea arhitecturii bisericești moldovene este *repezițiunea* cu care ea a atins gradul de perfecție. În timp ce în Țara Românească sunt necesare două veacuri spre a se ajunge la monumentele dela Dealul și dela Argeș și două veacuri și jumătate pentru a se închea primul stil muntean, în Moldova acest răstimp se reduce la *jumătate*. Prima construcție datează, după toate probabilitățile, din vremea lui Bogdan Intemeietorul (1359—1365): e biserica Sf. Nicolae din Rădăuți, o construcție simplă, fără abside laterale, fără turlă. Planul e romanic, alcătuit dintr'o navă centrală și două nave laterale. Urmează apoi, potrivit tradiției — și analiza arhitectonică nu aduce vreun argument contra — biserica Sf. Treime din Siret, al cărei ctitor e considerat Petru al Mușatei. La aceasta, planul e bizantin, în formă de trifoi, și amintește bisericile de tip sârbesco-macedonean. Dacă ținem seamă de faptul că tradiția vorbește de ucenici de ai lui Nicodim care ar fi venit în Moldova pe vremea voevodului amintit mai sus, intemeind mănăstirea Neamțului, atunci e foarte probabil ca tot acești ucenici să fi făcut și biserica Sf. Treime din Siret. Dinainte de Alexandru cel Bun este și biserica Mirăuților; aci au fost așezate în 1402 moaștele Sfântului Ioan cel Nou, aduse cu mare pompă dela Cetatea-Albă. Această biserică însă a fost reconstruită complet pe la jumătatea veacului al XVII-lea așa încât nu mai putem ști cum se înfățișa ea la început. Dacă ținem acuma seamă de faptul că stilul moldovenesc ajunge la desăvârșire spre sfârșitul domniei lui Ștefan cel Mare, atunci constatăm că pentru întreagă această evoluție au fost suficienți circa 110—120 de ani, adică, așa cum spuneam mai sus, jumătate din timpul cât a trebuit în Țara Românească. În

special a fost rapidă dezvoltarea sub Ștefan: ea se poate foarte bine urmări dacă examinăm șirul de biserici construite între 1487 și 1497, începând așa dar cu cele mai modeste, dela Pătrăuți și Milișăuți și isprăvind cu impunătoarea biserică a mănăstirii Neamțului. Lăcașul dela Pătrăuți, mic cu ziduri nu prea înalte, e lipsit de contraforturi (vezi fig. 24); turla, joasă, nu are *baza stelată*, o caracteristică a stilului moldovenesc; lipesc, de asemenea, sub strașină, *șirurile de ocnite*, o altă caracteristică a acestui stil. Biserica dela Milișăuți, mai sveltă, e prevăzută cu contraforturi, deși acestea puteau lipsi și e o întrebare chiar, pe care specialiștii și-au pus-o, dacă într'adevăr n'au lipsit la început. Găsim, sub strașină, un șir de ocnite și o serie de plăci smălțuite, ca podoabă. Acoperișul este compus, adică fiecare parte a clădirii — pronaosul, naosul cu turla, absidele laterale și altarul — își are acoperișul său propriu, ceea ce contribuie, la eleganța clădirii. Biserica Sf. Ilie, de lângă Suceava, clădită în 1488, oferă un element nou: baza stelată a turlei; are apoi nu unul, ci două rânduri de ocnite (vezi fig. 25). Un alt element nou apare la grupul bisericilor domnești, ridicate între 1490 și 1496 în orașele Vaslui, Bacău, Iași, Hârlău, Dorohoi și Popăuți (Botoșani): e pronaosul supra-lărgit ceea ce are drept consecință lipsa contraforturilor dinapoia absidelor laterale. Construcția are un aspect svelt — de pildă biserica sfântului Nicolae Domnesc din Iași — ferestrele devin mai mari și au chenare bogate de piatră frumos sculptată, ca la biserica Sf. Gheorghe din Hârlău. Cărămizi și discuri smălțuite, acestea din urmă având reprezentate câteodată stema Moldovei, foarte adeseori însă diferite animale heraldice sau fantastice, alcătuiesc frize sub strașină și la turla. Coloarea smălțului e galbenul sau verdele, în toate nuanșele, dela galbenul foarte deschis până la cel brun și dela verdele deschis până la cel închis de tot, bătând spre negru sau albastru. Așezarea discurilor sau a cărămizilor se face astfel încât colorile să alterneze; se adaugă câte odată și cărămizi roșii, nesmălțuite. Acest sistem de ornamentație vine, nu din Orient, așa cum ar putea fi înclinat cineva să creadă, amintindu-și de plăcile smălțuite turcești, ci din Apus; el a fost adus de meșterii ardeleni, cehi sau poloni, care au lucrat pentru voievozii noștri. (În ultimul timp, s'a dovedit chiar existența unei ceramici superioare românești în Ardeal, în veacul al XVI-lea.)

Mergând mai departe, grupul bisericilor Borzești, Războieni și Sf. Ioan din Piatra, ridicate în intervalul 1493—1498, prezintă un nou element arhitectonic: pronaosul, lungit, e împărțit în două bolți. Găsim, de asemenea, la aceste lăcașuri, și un sistem nou de a face descărcarea bolților, deosebit și de cel gotic, prin contra forturi, și de cel bizantin, prin pilaștri sau coloane interioare; e un sistem original, o combinație de boltiri și de console etajate. Concluzia firească a acestei evoluții e biserica cea mare a mănăstirii Neamțului, construită în 1497. E cea mai mare dintre bisericile înălțate de Ștefan cel Mare și prezintă, față de cele anterioare, iarăși *un element nou arhitectonic: încăperea mormintelor ctitoricești, aflată între naos și pronaos*. Această nouă dispoziție nu se constată la biserica Sf. Gheorghe din Suceava, asemănătoare prin proporții, ridicată în 1514—1522; ea se găsește însă la Pobrata, ctitoria lui Petru Rareș. Biserica mănăstirii Neamțului poate fi considerată ca termenul ultim al dezvoltării stilului moldovenesc sub Ștefan cel Mare. Astăzi, ea ni se înfățișează cu unele adaose din vremea lui Iliș Rareș și a lui Alexandru Lăpușneanu care-i scad din valoarea ei estetică.

Normal ar fi ca în această expunere să amintim și de biserica mănăstirii Putna, ctitoria preferită a lui Ștefan, în care se află și mormântul său. Din nefericire însă nu numai că lăcașul de astăzi nu este acela din vremea gloriosului voevod, fiind refăcut în întregime de Vasile Lupu și de Gheorghe Ștefan, dar nici măcar planul nu corespunde, după afirmația specialiștilor, cu planul original. Așa încât — păstrându-și toată valoarea prin faptul că adăpostește mormântul celui mai mare conducător al nostru — biserica mănăstirii Putna, sub raportul cunoașterii vechiului stil moldovenesc, până la 1600, prezintă o însemnătate cu mult redusă (vezi fig. 136).

În veacul al XVI-lea, linia sveltă a lăcașurilor bisericesti se menține, ba chiar se accentuează. Se constată apoi — începând dela Petru Rareș — o influență a Renașterii și anume a Renașterii italiene: ea se vedește în sculptura pietrii, la chenarele de uși, de exemplu, făcute după modele din Ardeal. Încăperea specială a mormintelor (gropnița) se generalizează: o vom găsi la bisericile mănăstirilor Slatina, Homor, Moldovița. Se adaugă apoi un element nou: *vesmântăria*, coresponzând tezaurului catedralelor

Fig. 136. — Biserica mănăstirii Putna.

apusene; așezată deasupra camerii mormintelor, ea are ferestre mai mici și e boltită. Un alt element nou e *pridvorul*; recunoscându-i-se utilitatea, el e adăogat uneori și la lăcașuri mai vechi, ca de pildă la biserica episcopală din Rădăuți, sub Alexandru Lăpușneanu (1559). Pridvorul e de două feluri: *inchis*, ca la Po-brata, Sf. Dumitru din Suceava, Slatina, Sucevița, etc. sau *deschis* ca la Homor și Moldovița. Al treilea element nou e *banca de piatră*, legată de soclu și care, întreruptă de contraforturi dă ocol bisericii sau merge numai pe o porțiune a ei. Dar elementul cel mai caracteristic al lăcașurilor veacului al XVI-lea, inovația cea mai interesantă rămâne *pictura exterioară* care, dacă din punct de vedere arhitectonic nu e logică, a determinat în schimb, sub raportul estetic, realizări de o valoare superioară. Cine a văzut frescele minunate dela Voroneț și Sucevița, acela nu poate să nu aibă un sentiment de admirație față de talentul umililor meșterizugravi ai acelei vremi, față de felul cum au știut să îmbine culorile și să dispună tablourile spre a obține un efect de total incomparabil.

Știm foarte puțin despre arhitecții — meșterii zidari cum li se spunea pe atunci — care au ridicat vechile noastre biserici. În genere acești meșteri — ca și tovarășii lor din întreaga Europă — nu-și puneau numele; se mulțumeau să sape uneori o inițială și mai ales — în Moldova și Ardeal — să reproducă « semnul lapidar » al breslei căreia-i aparțineau. Se știe că fiecare breaslă avea un atare semn, derivat dintr'o figură geometrică, din *pătrat* de pildă: semnul breslei zidarilor (« masonilor ») din Strassburg; din triunghiul echilateral: semnul celor din Colonia; din « pătratul combinat cu patru cercuri » întrebuițat la Viena, etc. S'au găsit asemenea semne lapidare la bisericile din Piatra, Borzești, Răusenii, Cotnari, la cetatea Sucevei și la biserica Sf. Gheorghe din Suceava. Din examinarea lor și din compararea cu cele din Ardeal și Polonia rezultă că unii dintre meșterii care au lucrat în Moldova « aparțineau aceleiași școli, aceleiași subdiviziuni de școală cu cei cari au lucrat... la Brașov, Bistrița, Dej, Craiova, și alte localități ». Această concluzie se confirmă de altfel și pe cale documentară. Un act din Lwów, din anul 1479, amintește pe « Iohanes murator » adică Ioan zidarul care merge în Moldova. S'ar putea ca el să fie tot una cu « meșterul Ian » (мѣстръ Іан), cel care

sapă în 1480—1481 frumoasele pietre de mormânt dela Rădăuți. Petru Rareș scrie în mai multe rânduri Bistrițenilor, cerându-le meșteri zidari: cunoaștem chiar numele câtorva dintre ei, cum e Adrian zidarul, în 1536, George, Andrei și «magistrul Luca» — deci meșterul cel mare — în 1546, apoi Ioan zidarul și săpătorul în piatră («lapidă») care face o pagubă de 1500 zloți Domnului, dând naștere la un îndelungat proces. Și Alexandru Lăpușneanu și Petru Șchiopul își aduc zidari din Bistrița. În afară însă de meșterii originari din Ardeal și Polonia, mai veneau unii și din alte părți. Acel *Ioan Privana* care în 1482 zidește biserica din Cetatea Chilieii pare să fi fost grec sau italian. Din Constantinopol își aduce Lăpușneanu pe meșterul cel mare («magister primarius») care priveghează construcția băii din Iași. Bine înțeles, alături de acești străini, era un corp întreg de meșteri români, cunoscând foarte bine meseria; lor li se datorește, credem, cea mai mare parte din vechile noastre biserici.

În Țara Românească, prima mențiune e aceea a lui «Manea meșter»; numele se află săpat în partea de jos, din stânga, a chearului de piatră sculptată care împodobește ușa bisericii dela Bistrița. Să nu fie oare acesta vestitul Manole, meșterul dela Curtea de Argeș? Nimic nu ne împiedecă s'o admitem. Tot la Bistrița, în pisană cea veche, din 1 Octomvrie 1519 găsim indicația prețioasă că lăcașul s'a făcut «cu mâna mult greșiților Dobromir și Dumitru și Chirtop» (рѣка много грѣшнаго Добромір и Дѣмитръ и Кирѣтопъ).

Pictura bisericească. Din cauza împrejurărilor speciale în care am trăit, nu s'a putut desvolta la noi o pictură laică, așa cum s'a întâmplat în țările apusene; și de vor fi fost unele tablouri, ele constituiau o excepție. Într'un document din vremea lui Alexandru cel Bun, cu data circa 1415, sunt pomeniți doi «zugravi» Nichita și Dobre cărora domnul le dăruiește două sate, ei fiind obligați să-i zugrăvească în schimb «două biserici... sau o casă sau un pridvor». Se întrebuintă prin urmare pictura și pentru împodobirea pereților din casele domnești, poate și din acelea ale marilor dregători. Întru cât însă nu ni s'a păstrat nicio asemenea casă din veacurile XIV—XVI, nu știm nici cum va fi fost pictura respectivă. Dar dacă în privința picturii laice suntem așa de puțin informați, în schimb avem o bogată documentare

Fig. 137. — Pictură bisericească (Sf. Gheorghe) dela biserica episcopală din Curtea de Argeș. (Astăzi la Muzeul de Artă religioasă din București).

asupra picturii bisericești. Prin numărul mare de biserici și mănăstiri din țările noastre, prin ocrotirea de care s'au bucurat — cu neînsemnate excepții — aceste lăcașuri chiar din partea dușmanilor, suntem astăzi în măsură să cunoaștem și să apreciem dezvoltarea picturii noastre bisericești începând din veacul al XIV-lea. Aceasta, cu toate prefacerile și transformările pe care le-au suferit cele mai multe din bisericile noastre, deci și picturile lor.

În materie de pictură bisericească, noi suntem tributari aproape exclusivi ai Bizanțului. La *Băli-nești*, ctitoria familiei Tăutu, se poate observa, e adevărat, o oarecare influență apuseană; e posibil ca ușoare influențe de acest fel să se constate și în alte câteva biserici: ne

Fig. 138. — Picturi bisericești dela biserica episcopală din Curtea de Argeș. In stânga: Sf. Eustratie, in dreapta: Maica Domnului. (Astăzi la Muzeul de Artă religioasă, București).

Fig. 139. — Pictură bisericească (Sf. Procopie) dela Biserica Episcopală din Curtea de Argeș. (Muzeul de Artă religioasă, București).

gândim mai ales la ctitoriile lui Alexandru Lăpușneanu de oarece știm că el a cerut pictori din Italia. Dar aceasta înseamnă atât de puțin față de imensul număr de lăcașuri pictate după regulile *Erminiei*, adică a manualului de pictură bizantin, încât nu se poate vorbi de două influențe, așa cum a fost, de pildă cazul cu *arhitectura* bisericilor moldovene. Mai ales că și aceste disparente urme de influență apuseană se pot explica prin intermediul școalei dela muntele Athos unde ele se constată de asemenea, poate chiar mai accentuate. Am aplicat deci regulile *Erminiei* și am împodobit pereții lăcașurilor noastre cu chipuri de sfinți și cu scene religioase, tratate după tipicul bizantin, convențional. Spiritul ascetic, disprețul față de trup, apare mai peste tot; aproape nimic din moliciunea formelor rotunde, pline, care se văd de atâtea ori în pictura bisericească apuseană. O concepție aspră, rigidă, pentru care spiritul și jertfa e totul, iar trupul, materia, numai un impediment și un prilej de păcat. Cele mai vechi picturi care ni s'au păstrat, în Țara Românească, sunt acelea ale Bisericii Domnești din Curtea de Argeș. Ele datează din a doua jumătate a veacului al XIV-lea și sunt socotite printre cele mai frumoase ale artei bizantine. Multe din ele prezintă o asemănare izbitoare cu mozaicurile bisericii Chora din Constantinopol (azi moscheia Kahrie Djami). Inscriptiile sunt în grecește și în slavonește; zugravul sau zugravii cari au lucrat aici au venit, după toate probabilitățile, din Peninsula Balcanică, poate chiar din Constantinopol. Remarcabile sunt de asemenea picturile celeilalte biserici din

Curtea de Argeș, zidite de Neagoe Basarab. O parte a lor se păstrează astăzi la Muzeul de Artă religioasă din București (vezi fig. 137—140), restul dispărând cu prilejul reconstrucției acestui lăcaș. Impresionează în gradul cel mai înalt chipul în care sunt redată figurile unei serii întregi de sfinți.

În Moldova, cele mai vechi picturi bisericești datează din vremea lui Ștefan cel Mare. Sunt picturile bisericilor Voroneț (numai cele din naos, restul fiind ulterioare), Milișăuți (distruse, odată cu biserica, în timpul războiului mondial; există însă fotografii), Sfântul Ilie, lângă Suceava, Dolhești — descoperite de curând — Bălinești, Sfântul Nicolae din Dorohoi, Sfântul Gheorghe din Hârlău. Ceva mai noi par a fi picturile dela Arburea, dela paraclisul Bistriței și dela Popăuți. Pentru unele biserici, avem data precisă a executării frescelor: astfel, de pildă, știm că pronaosul dela Voroneț a fost pictat în 1550, isprăvindându-se lucrul în ziua de 21 Iunie; iar exonartexul, adică prid-

Fig. 140. — Mircea cel Bătrân după tabloul ctitoricesc dela Biserica Episcopală din Curtea de Argeș. (Astăzi fresca se află la Muzeul de Artă religioasă din București).

vorul, și pictura exterioară, în 1547, fiind gata la 14 Septem-

Fig. 141. — Chip de sfânt, la Voroneț.

vrie. Dobrovățul a fost zugrăvit sub Petru Rareș, între anii

1527 și 1531; Moldovița, sub același voevod, în 1537 (vezi fig. 141—144).

În timpul lui Ștefan cel Mare nu era încă obiceiul de a se zugrăvi pereții *exteriori* ai bisericii. El se introduce abia după aceea, sub Petru Rareș sau, în cazul când se va dovedi că biserica Sfântul Gheorghe din Suceava a fost pictată dela început și pe din afară, sub Ștefăniță. Din punct de vedere arhitectonic, pictarea pere-

Fig. 142. — Frescă dela Voroneț.

ților exteriori nu e logică, ei fiind expuși tuturor intemperiilor; din punct de vedere estetic însă, se obțin adesea efecte remarcabile, cum poate constata oricine la Voroneț și la Sucevița (vezi fig. 145—148).

În Ardeal, cea mai veche pictură din câte ni s'a păstrat este aceea a bisericii dela Streiu (Hunedoara). O analiză atentă și minuțioasă, făcută în ultimul timp de către profesorul I. D. Ștefănescu, ajunge la concluzia că frescele din altar, păstrate și ele numai în parte — cele din naos au dispărut aproape cu totul —

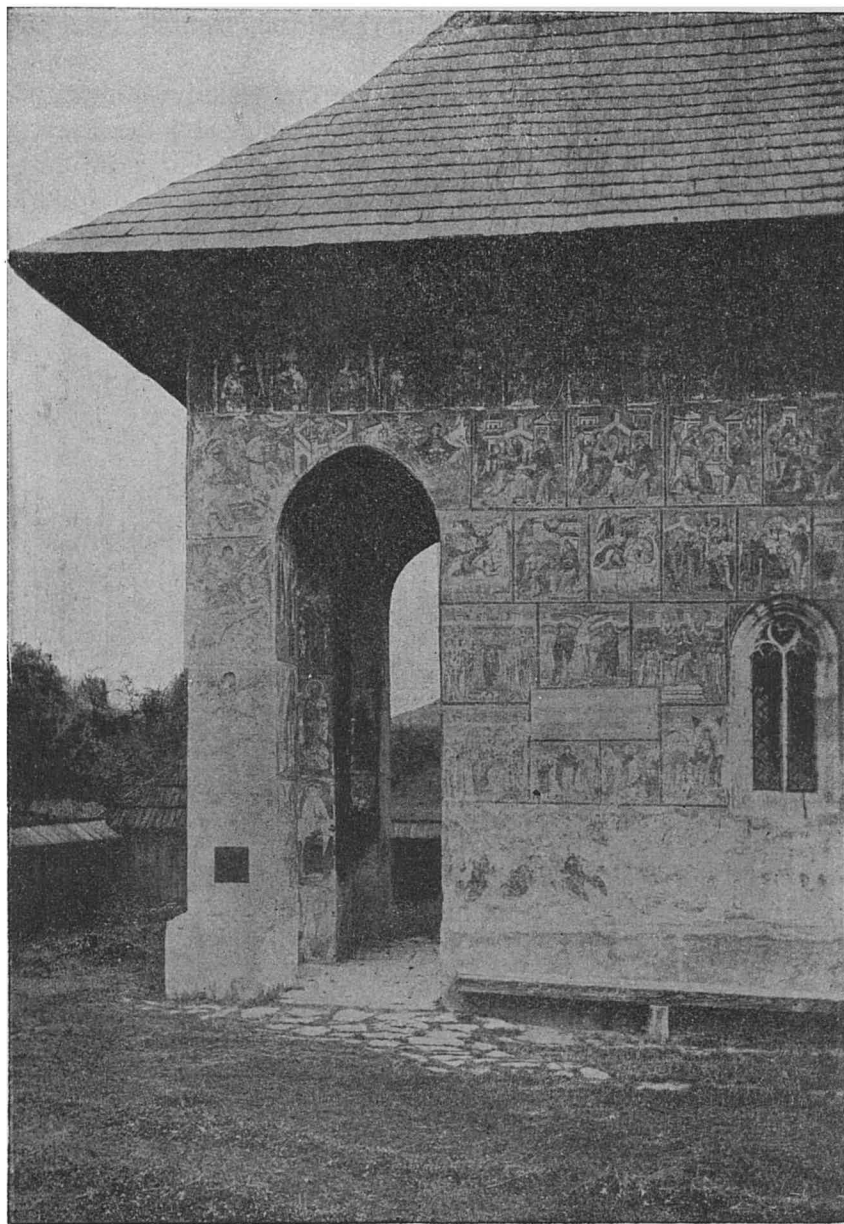

Fig. 143. — Biserica mănăstirii Homor. O parte din pictura exterioară.

datează dela începutul veacului al XIII-lea, sunt așa dar cele mai vechi din întreaga țară. Ele dovedesc influența apuseană, italiană; inscripțiile sunt însă în limba veche slavă. Vine apoi pictura bisericii Sântă Măria-Orlea (jud. Huniedoara); și aci, frescele cele mai vechi s'au păstrat tot în altar; ele datează dela sfârșitul veacului al XIII-lea sau începutul celui de al XIV-lea. Frescele din naos au fost refăcute în veacul al XV-lea. La biserica din

Fig. 144. — Frescă dela Părhăuți.

Sângeorz-Streiu (jud. Huniedoara) găsim și o indicație cronologică precisă: inscripția dela tabloul ctitoricesc poartă data: « 6917 (1408) Oct. 2 ». Tot dela începutul veacului al XV-lea este și pictura bisericii din Criscior (jud. Huniedoara), în timp ce despre aceea dela Râmeț (jud. Alba), inscripția posterioară, de deasupra ușii de intrare, ne spune că « d'întâi a fost zugrăvită această sfântă biserică în zilele lui Matiaș Crai, vă leatu 6895 » adică 1487. Inscripțiile sunt în slavonește, întocmai ca și dincoace de Carpați.

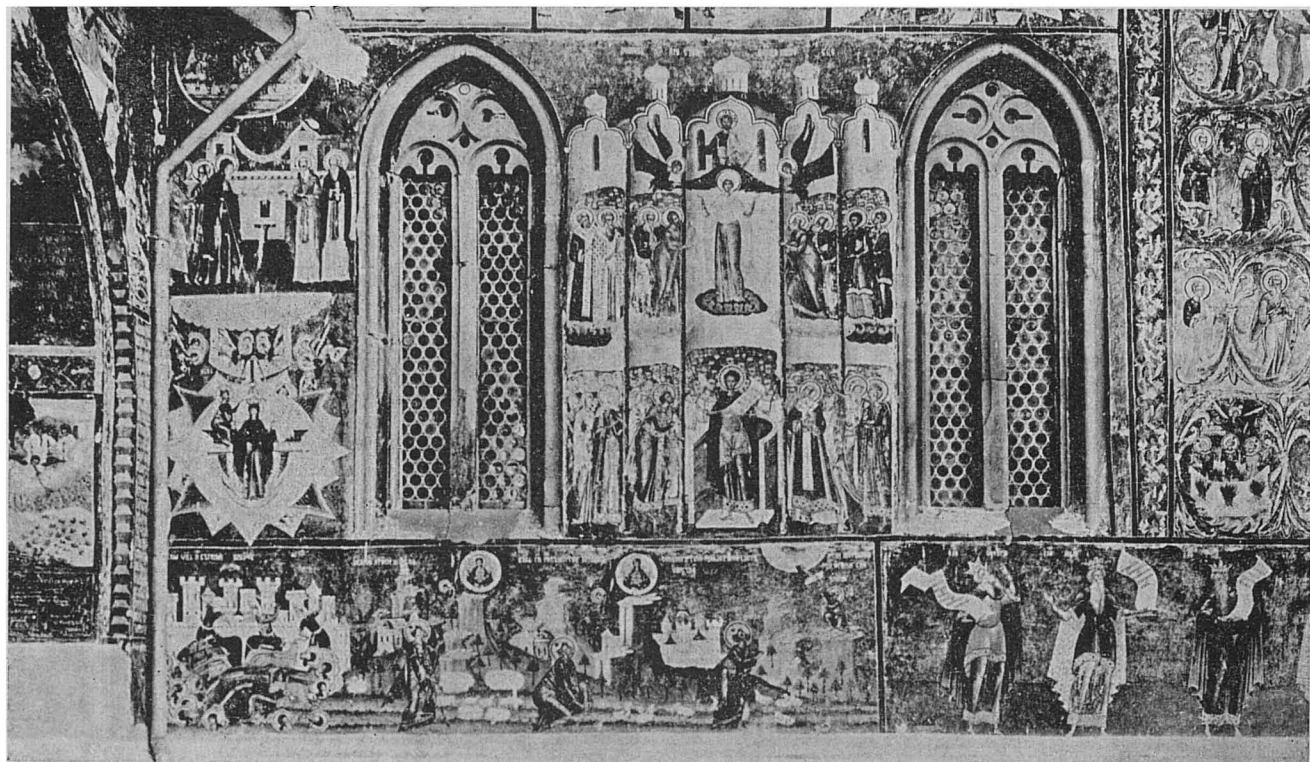

Fig. 145. — Frescă exterioară la Sucevița.

Fig. 146. — Frescă dela Sucevița.

O deosebită atenție merită, în pictura bisericească, tablourile votive, înfățișând pe ctitori, cu familia lor, oferind Mântuitorului sau fecioarei Maria, lăcașul ce au ridicat. Aceste tablouri se află de obicei, pe peretele de apus al naosului, în partea stângă, dacă privești *dinspre* altar. Ele sunt interesante nu numai prin lămuririle pe care ni le dau adesea asupra *familiei* ctitorului, membrii acestei familii fiind arătați fiecare cu numele lui, dar și prin faptul că reproduc costumele vremii și arată, în caz de modificări

Fig. 147. — Frescă dela Sucevița.

arhitectonice, și forma pe care o avea biserica la început. Evident, atunci când pictura a fost refăcută, indicațiile asupra costumului și asupra formei originare a bisericii nu mai au aceeași valoare. Pentru o bună parte dintre domnii noștri, indicațiile cele mai prețioase asupra figurii lor le găsim în aceste tablouri votive. (Vezi, de ex., fig. 14, 42, 43, 148). Astfel, de pildă, e cazul lui Ștefan cel Mare al cărui chip ni s'a păstrat în tablourile votive dela Neamț, Dobrovăț, Sfântul Ilie de lângă Suceava, Pătrăuți,

Fig. 148. — Tabloul ctitoricesc dela Sucevița, înfățișând familia Movileștilor.

precum și în miniatura evangheliarului dela Homor care este, de fapt, tot un tablou votiv, de închinare.

În ce privește pe meșterii care au împodobit cu picturi bisericele noastre, avem unele informații. Cei dintâi, pe vremea întemeietorilor, poate să fi fost străini, veniți din Peninsula Balcanică, dela muntele Athos, sau chiar din Constantinopol. Treptat, treptat, s'a format însă și în țările noastre un corp de zugravi români, după cum s'a format și un corp de constructori, de zidari. E greu de precizat neamul cuiva, judecându-l numai după numele de botez; ori tocmai acesta e cazul meșterilor de care ne ocupăm acum. Am văzut mai sus înțelegerea intervenită pe la 1415 între Alexandru cel Bun și cei doi zugravi, Nichita și Dobre. De ce neam erau aceștia? Numele celui dintâi se întâlnește și la noi și la Greci și la Slavii de sud; numele celuiilalt poate să fie de asemenea al unui Român sau al unui Slav. Tot așa de greu de precizat e și neamul lui Ștefan zugravul căruia tot Alexandru cel Bun îi dăruiește la 30 Ianuarie 1425, drept răsplată pentru a sa « dreaptă și credincioasă slujbă », patru sate pe Miletin, anume Berchișeștii, Ieremieștii, Popeștii și satul unde este jude Pașco. Pentru ca domnul să-i facă o danie așa de însemnată, trebuie ca Ștefan zugravul să fi avut o activitate rodnică și îndelungată, să-i fi zugrăvit multe biserici. După nume, el poate fi deopotrivă Român, Grec sau Slav. Că numărul zugravilor români a sporit cu timpul, nu încapă nicio îndoială; altfel nu s'ar explica felul special, deosebit, în care sunt redată picturile Erminiei bizantine în bisericile moldovenești ale veacului al XVI-lea, fel care a determinat pe vestitul specialist Kondakoff să vorbească de o « artă moldovenească » pentru acest veac. În 1570, exista chiar la Suceava o « frăție » — alții traduc o « breaslă » — a zugravilor (« zugravskoe bratstvo »), întocmai ca și ale celorlalți meșteri. La biserica Sf. Gheorghe din Hârlău, o piatră de mormânt dela finele secolului al XV-lea sau din secolul al XVI-lea ne dă numele unui Gheorghe zugravul și amănuntul, interesant, că « a venit din părțile Tricalei » (пришлесткова от страни трикалские), așa dar din Grecia. Pe vremea lui Petru Rareș găsim pe Toma zugravul care, într'un act din 6 Mai 1541, își zice « Thomas Zograph de Chochavia (Suceava!) spectabilis et magnifici domini moldaviensis Petri Wayvode familiaris », era deci om de casă, curtean de al voievodului. Cunoaștem

și pe meșterul care a zugrăvit biserica dela Arburea, cu prilejul reparației din 1541: e Dragoșin (sau Dragoșie!), fiu de popă din Iași; știm și prețul pe care l-a primit pentru osteneala sa: 25 de zloți tătărești.

În Țara Românească, ni s'a păstrat numele lui Dobromir — pare-se tot una cu meșterul dela Bistrița — care la 10 Septembrie 1526 isprăvește de zugrăvit biserica episcopală din Curtea de Argheș. Cu privire la pictura acestei biserici, știm, din spusele lui Paul de Alep, însoțitorul patriarhului Macarie, că ea se datorește și unor « artiști cretani » adică aparținând școalei cretane, foarte prețuite în acea vreme. Acestei școale se pare că aparține meșterul « Eratudi zografos » care zugrăvește schitul Stănești (jud. Vâlcea), ctitoria din 1536 a lui Giura logofătul. Tot din rândurile ei a ieșit *Nicolae din Creta*, pictorul care a zugrăvit la Alba-Iulia capul însângerat al lui Andrei Băthory. Mihai Viteazul a avut pe lângă sine doi zugravi: unul e *Mina*, cel care zugrăvește biserica mănăstirii Călușul din Romanai, ctitoria Buzeștilor; domnul îi trimite și în Italia, la Veneția, să cumpere vâpsle. Cel de al doilea se numea *Petru Armeanul*; a fost om de încredere al voievodului și ambasador al acestuia.

În Ardeal, cunoaștem numele zugravului român *Toma Turbulea* (« Turbulya »), căruia Ștefan Băthory îi dăruiește în 1579 o casă scutită de dări în Alba-Iulia, pe ulița Cărmidarilor, o vie la Valea Vinului și rangul de nobil. Despre un alt zugrav, *Nicola*, aflăm dintr'o scrisoare a Principelui Sigismund Rákoczy, din 1606, că era român, că locuia în Cluj și că fusese nu de mult la voievodul Radu Șerban (cf. și fig. 149).

Icoanele. O ramură importantă a picturii bisericești o formează icoanele. Și în privința lor am fost dominați de Bizanț care și-a exercitat influența fie direct, prin produsele constantinopolitane sau ale muntelui Athos, fie indirect prin acelea ale Slavilor de miazăzi: Sârbii și Bulgarii, sau ale Slavilor de răsărit: Rușii. Am aplicat, prin urmare, și în acest domeniu, ca și în pictura bisericilor, normele rigide ale tipicului bizantin, impunând o anume stilizare, anume gesturi și atitudini. Printre cei dintâi icoanari din țările noastre au fost iarăși, de sigur, unii străini, Greci și Slavi; cu timpul s'a format însă, în mănăstirile noastre, o tradiție românească. A urmări dezvoltarea acestei arte, a picturii

de icoane, în țările noastre, e o operațiune dificilă, deoarece,

Fig. 149. — Frescă dintr'o biserică din Transilvania.

pe de o parte, multe din icoanele vechi au dispărut sau au fost total transformate, pe de altă parte majoritatea celor rămase

nu au niciun fel de indicație cronologică. Studiile apărute până acum permit totuși fixarea câtorva puncte și prezentarea unui număr de exemplare remarcabile.

Cea mai veche icoană în legătură cu țările noastre pare a fi aceea dăruită de Vladislav Voievod (1364—c. 1377) și de soția sa Ana mănăstirii Lavra dela muntele Athos. Ea înfățișează pe sfântul Atanasie și poartă o inscripție în limba greacă, în care donatorului i se dă titlul de «mare voievod... domn și auto-crator a toată Ungrovlabia» iar donatoarei acela de «mare voievodiță și autocratoare» (Μεγάλη Βοεβόδισα... και αυτοκρατόρισα). La Patriarhia din București se păstra, până în ultima vreme, o icoană din 1468, adusă dela mănăstirea Megaspoleon din Peloponez; la biserica Sf. Gheorghe Vechi din București, se află o altă icoană, înfățișând pe sfântul Antonie cel Mare; ea ar fi din 1467, dacă ne luăm după inscripția mult posterioară, românească, săpată pe ferecătura de argint care și ea e mult mai nouă. Din timpul despinei Elena, soția lui Neagoe Basarab, ni s'au păstrat două minunate icoane, lucrate la noi; ele se pot vedea la Muzeul Național de Artă religioasă din București. Cea dintâi înfățișează pe sfinții Simeon și Sava; în partea inferioară a icoanei, în stânga, e reprezentată Doamna, în genunchi și cu brațele întinse pe jumătate, într'un gest de implorare sau de admirație; în partea dreaptă, într'o atitudine identică, cele două fiice: Stana și Roxandra. Inscripțiile sunt în slavonește. Prin dispoziția întregului grup de persoane, prin desen și mai ales prin colorit: verde închis, negru, roșu și aur, această icoană este una din cele mai frumoase (vezi fig. 150). Cea de a doua, mai puțin reușită sub raportul coloritului — a fost de altfel refăcută pe la 1800 — e în schimb mișcătoare prin scena ce înfățișează: De o parte, Maica Domnului susținând trupul Celui scoborit de pe cruce, de partea cealaltă, în stânga, Doamna Despina, ținând în brațe trupul fiului ei Teodosie, mort în adolescență. Inscripțiile sunt în grecește și slavonește (vezi fig. 151). Dela Neagoe Basarab avem o serie de icoane ce împodobesc chivotul dăruit de el mănăstirii Dionisiu din muntele Athos; ele au inscripțiile în slavonește (сѣхъ Нвснѣ, сѣхъ Лска etc.); nu par a fi deci de fabricație greacă, așa cum s'a susținut. Tot lui Neagoe s'ar datori și o icoană a Maicii Domnului ținând pe copilul Iisus în brațe, aflătoare azi la mănăstirea Hilandar

dela Athos. Din veacul al XVI-lea, judecând după factură, pare să fie și icoana Sfântului Ioan Botezătorul dela biserica Mihai

Fig. 150. — Icoană făcută din porunca doamnei Elena, soția lui Neagoe Basarab.

Fig. 151. — Icoană făcută din porunca doamnei Elena,
soția lui Neagoe Basarab.

Vodă din București. În deosebi, impresionează coloritul acestei icoane, în care predomină cafeniul, verdele închis și aurul. Remarcabilă este și icoana înfățișând Înălțarea Domnului, dela schitul Brădet, județul Argeș. Inscripția ei, în slavonește, are următorul cuprins: « Această icoană a făcut-o jupânița Boloșina; a scris Stoica zugrav din Târgoviște, în anul 7123 » (1615).

În Moldova cele mai vechi icoane ar fi acelea dăruite, după tradiție, de Împăratul bizantin Ioan al VIII-lea și de soția acestuia, lui Alexandru cel Bun și Doamnei Ana. E vorba anume de 2 icoane, aflătoare azi la mănăstirea Neamț, cealaltă la mănăstirea Bistrița. Prima, atunci când a fost trimisă voievodului Moldovei, avea două fețe, înfățișând una pe Fecioara Maria, cealaltă pe Sfântul Gheorghe; azi ea e complet transformată. Cea de a doua icoană înfățișează pe Sfânta Ana ținând în brațe pe fecioara Maria, copilă. Inscripția e în grecește.

În timpul domniei lui Ștefan cel Mare, să nu se fi lucrat icoane în centrele mănăstirești ale țării, să nu fi existat măcar un început în această direcție, așa cum s'a susținut recent? Nu ne vine a crede. Fără a socoti că splendidul triptic al lui Ștefan cel Mare (vezi fig. 152), pe care, după tradiție, voievodul îl purta întotdeauna cu sine, în călătorii și în războaie, este neapărat o operă moldovenească, nici nu excludem însă posibilitatea realizării unor lucrări similare în mănăstirile noastre. Când constatăm că, încă din vremea lui Alexandru cel Bun, se scriau și se împodobeau, cu atâta artă, manuscrise bisericești, când aceleași manuscrise se legau în argint, când se țeseau cu aur și mărgăritar stoffe bisericești (vezi pentru toate acestea, mai jos, p. 657—666), când a existat un corp de zugravi cari au împodobit pereții ctitoriilor lui Ștefan, ar fi cu totul surprinzător să nu fi existat și câțiva iconari. De altfel o dovadă în acest sens ne-o dă icoana — astăzi la mănăstirea Sucevița — lucrată la Rădăuți și purtând data 18 Noemvrie 1505, deci îndată după moartea gloriosului voievod. Dar dacă ni s'a păstrat o icoană din 1505, suntem în drept să presupunem că au mai fost și altele, anterioare. Din vremea lui Petru Rareș avem o icoană, înfățișând pe sfântul Nicolae, și purtând pe ferecătura de argint data: 7039 (1534), Mai 15, precum și numele donatorului: episcopul Anastasie al Vadului. Din nefericire, pictura a fost complet refăcută pe la 1860—1870. Icoana

se află în muzeul Batthyányi din Alba-Iulia. O deosebită importanță prezintă icoanele lui Anastasie al Romanului; ele ne arată că acest episcop — poate elev al celui alt Anastasie, al Vadului — întemeiase, între 1558 și 1570, la sediul eparhiei sale, o adevărată școală. Cea dintâi icoană, înfățișând pe una din fețe, Crucificarea, poartă, pe cadrul de argint, următoarea inscripție: « Această icoană a ferecat-o episcopul Anastasie al Romanului, în anul 7066 (1558), luna Iunie 12 ». Se păstrează la mănăstirea Putna. Cea de a doua icoană reprezintă Înălțarea și are o inscripție similară: « Această icoană a ferecat-o episcopul Anastasie al Romanului, în anul 7076 (1568), luna Ianuarie 1 ». Se află tot la Putna. Cea

Fig. 152. — Tripticul lui Ștefan cel Mare, la mănăstirea Putna.

de a treia și ultimă înfățișează Nașterea Mântuitorului; inscripția cuprinde mai multe elemente: « Această icoană a făcut-o și a ferecat-o episcopul Anastasie al Romanului și a dat-o mănăstirii dela Putna unde este hramul Adormirii Prea Sfintei Născătoare de Dumnezeu, în anu' 7078 (1570) luna Februarie 18 ». Un alt centru în care se lucrau icoanele moldovene a fost mănăstirea Putna, frumoasa și bogata ctitorie a lui Ștefan cel Mare. Avem de aici o primă icoană, înfățișând Învierea; din inscripția slavă aflăm că « această icoană a ferecat-o arhimandritul Spiridon dela Putna, în anul 7074 » (1566). S'ar putea crede că e vorba numai de operațiunea îmbrăcării în argint a icoanei; în realitate, arhimandritul Spiridon a și pictat icoana, după cum ne dovedește

faptul că unul din personagiile scenei Învierii, regele Solomon, ține în mână un sul de hârtie pe care se află scrise următoarele cuvinte *în românește*: «înțelepciun(ea) au zidit șie casă». Dacă icoana ar fi fost făcută de un străin, la Liov, de pildă, sau în Balcani, textul inscripției trebuia să fie în slavonește, nu în românește. O a doua icoană, lucrată la Putna, ne dă numele celor cari continuau tradiția acestei arte. Inscripția are următorul cuprins: «Această icoană a fost făcută și ferecată de arbimandritul Dositieiu dela Putna și de ucenicul său, ierodiaconul A[ta]nasie, în anul 7093 (1585), luna August. În sfârșit, la biserica Sfântul Nicolae din Șcheii Brașovului se păstrează, în altar, o icoană a Maicii Domnului, din anul 1564.

Pe lângă icoanele care se lucrau în țară, veneau, evident, și multe din afară. Muntele Athos își făcuse o specialitate din aceasta; se adăogau apoi icoanele rusești. Este sigur, de pildă, că cel puțin una din cele trei icoane pe care le luase Petru Șchiopul cu sine în refugiul său la Bolzano, și anume aceea înfățișând pe Sfântul Alexe, mitropolitul Chievului, pe Sfântul Nicolae și pe Sfântul Dimitrie, episcopul Vologdei, era de origine rusească. Probabil tot rusească este și cealaltă icoană a lui Petru Șchiopul — singura care ni s'a păstrat — înfățișând pe sfinții Petru și Pavel; ferecătura ei, de argint, pare a fi însă, judecând după felul cum sunt scrise numele sfinților, moldovenească.

Miniaturi, frontispicii, inițiale. Un domeniu în care ne-am manifestat într'un chip cu totul superior, lucrările noastre neavând nimic de invidiat celor mai reușite din întreaga lume, este acest domeniu al împodobirii vechilor manuscrise. Miniaturile care se află într'o sumă din textele religioase ale veacurilor XV și XVI, frontispiciile așezate la începutul capitolelor sau cărților, precum și inițialele respective sunt printre cele mai frumoase ale genului. Ele au inspirat pe măștrii cari au tipărit primele noastre cărți și sunt și astăzi un motiv de inspirație în arta decorativă. Am urmat, și în acest domeniu, pilda Bizanțului; elevul însă a devenit repede de tot un maestru deplin așa încât se poate vorbi încă din prima jumătate a veacului al XV-lea de o adevărată școală moldovenească în ce privește împodobirea manuscriselor. Chiar *prima* lucrare de acest fel care ni s'a păstrat, evangheliarul slavo-grec din 1429, aflător azi la Oxford, este o

adevărată capodoperă. El a fost scris pentru Alexandru cel Bun și soția sa Marina, la mănăstirea Neamțului care devine centrul cel mai important de asemenea lucrări. O serie întreagă de evangheliare se scriu și se împodobesc în această veche — cea mai veche — mănăstire a Moldovei. Cităm, astfel, evangheliarul slav din 1436, evangheliarul din 1461-2, opera călugărului Atanasie, apoi acela din 1493, scris din porunca lui Ștefan cel Mare de către diaconul Teodor, fiul lui Mărișescul și dăruit bisericii din Cetatea Hotinului, în sfârșit evangheliarul din 1555, scris de călugărul Evloghie. Bine înțeles, Neamțul n'a fost singurul centru de acest fel. Se mai scriau și împodobeau manuscrise bisericești și în alte mănăstiri. O mențiune specială merită evangheliarul dela Homor care ne înfățișează într'una din miniaturile sale — aceea corespunzătoare tabloului votiv de pe pereții ctitoriilor — cel mai bun, cel mai veridic portret al lui Ștefan cel Mare (vezi fig. 13). Remarcabile apoi, prin frumusețea miniaturilor, frontispiciilor sau inițialelor sunt manuscrisele călugărului Gavrilă al lui Uric — să însemne oare fiul lui Ureche? Constatăm un boier Oană Ureche tocmai în această vreme — din anii 1437—1447. Calificativul «taha» pe care și-l dă călugărul nu înseamnă însă «tahigraf» adică cel ce scrie repede, așa cum au crezut unii cercetători — mai poate fi vorba de scris repede în lucrări de acest fel? — ci e un semn de modestie, de umilință, având înțelesul de «chipurile», «greșitul» adică «chipurile monah» sau numai cu numele, nefiind vrednic de acest titlu. O serie de manuscrise frumos împodobite au fost donate de voievozii noștri la Muntele Athos. Astfel e, de pildă, evangheliarul scris din porunca lui Ștefan de ieromonahul Filip în 1502 — notița de încheiere e din 23 Aprilie — și dăruit mănăstirii Zografu. Frontispiciile și inițialele acestui manuscris — astăzi la Biblioteca Națională din Viena — impresionează prin coloritul lor viu, în care albastrul, de diferite tonuri dela azur până la albastrul închis, e pus alături de verde, de roșu, iar totul pe un fond de aur. Frontispiciul dela începutul evangheliei lui Luca este făcut exclusiv din aur. Un alt manuscris a fost dăruit mănăstirii Vatoped dela Athos de către Petru Rareș. Câteva au ajuns în Rusia; unul din ele, scris în 1546 de diaconul Mihail, are patru vignete sau frontispicii de o rară frumusețe: despre un al doilea, din 1575,

slavistul Ion Bogdan afirma că era « cel mai splendid » din câte văzuse până atunci.

Țara Românească stă în privința împodobirii vechilor manuscrise, mai prejos decât Moldova. Până la 1600, diferența e și cantitativă și calitativă: constatăm un număr mai mic de manuscrise de acest fel, iar miniaturile și frontispiciile sunt de o execuție inferioară celor moldovenești. E de ajuns să comparăm de pildă evangheliarul scris de călugărul Nicodim în 1405 la Tismana cu acel din 1429 dela Neamțu spre a vedea imediat diferența. Cel dintâi n'are miniaturi, iar frontispiciile sunt mai simple, mai puțin fine. Nici evangheliarul lui Neagoe Basarab, ale cărui miniaturi reproduc aproape servil pe acelea ale unui manuscris grecesc, nu poate sta alături de evangheliarul din 1493 al lui Ștefan cel Mare. Din a doua jumătate a veacului al XVI-lea ni s'a păstrat, pe o foaie de evanghelie — astăzi la mănăstirea Sucevița — portretul domnului muntean Alexandru (1568—1577) și acela al fiului său Mihnea. Amândoi sunt înfățișați în picioare, cu brațele îndoite, într'un gest de ofrandă sau de închinare, către evanghelistul Matei. Comparația cu portretul lui Ștefan din evangheliarul dela Homor arată iarăși superioritatea miniaturistului moldovean. În veacul al XVII-lea însă, vom găsi și în Țara Românească lucrări remarcabile, care n'au nimic de invidiat celor de peste Milcov.

În miniaturile vechilor noastre manuscrise sunt înfățișați, în primul rând, *evangheliștii*; desenul e cel bizantin, în care perspectiva nu se cunoaște, umbra nu există, iar peisagiul e convențional. Figurile sunt însă expresiv redată, iar coloritul e minunat. Uneori e reprezentat și voievodul din a cărui poruncă s'a scris textul respectiv; am menționat astfel mai sus portretul lui Ștefan care face impresia că într'adevăr a redat chipul marelui domn; de asemenea portretul, convențional, al lui Alexandru al II-lea. De obicei, miniatura e cuprinsă într'un cadru sau un chenar de frunze, flori sau alte motive ornamentale; sunt și cazuri însă când acest chenar lipsește; așa, de pildă, în evangheliarul grec al lui Ieremia Movilă, din 1598.

Frontispiciile, de formă dreptunghiulară și având foarte adeseori un intrând pe latura inferioară în care se pune titlul capitolului, sunt alcătuite din linii ce se întretaie, formând cercuri

secante sau alte figuri, *toate însă simetrice*. Adesea, se adaogă frunze și flori elegant stilizate, ba uneori, chiar și păsări și alte vietăți. În Evangheliarul lui Nicodim, frontispiciul dela începutul evangheliei lui Marcu e împodobit cu un păun; în evangheliarul lui Ieremia Movilă, unul din frontispicii are două păsări mari, patru mai mici, ba chiar și doi iepuri. Colorile variază, îmbinarea lor e armonioasă; aurul rareori lipsește.

Inițialele, în epoca mai veche, se fac, deobicei, dintr'un vrej împletit, sunt însă și forme mai simple. Ceea ce impresionează e *finețea* cu care sunt lucrate toate aceste podoabe ale manuscriselor, miniaturi, frontispicii, inițiale, *migala* pe care au pus-o autorii lor atât în desen cât și în colorit. Sunt opere pentru care se cerea, într'adevăr, răgazul și liniștea chiliei călugărești.

Țesăturile vechi, din secolele XIV—XVI, câte ni s'au păstrat, sunt toate în legătură cu biserica. Ele reprezintă vesminte sau părți de vesminte preoțești — epitrahile sau patrahire, rucavițe — apoi stofe necesare cultului precum epitafe, perdele de uși, antimise, după aceea acoperământuri de morminte, în sfârșit, prapore sau steaguri bisericesti. Cât despre țesăturile laice, nu avem nicio piesă întreagă înainte de secolul al XVII. Ceea ce s'a descoperit la Curtea de Argeș și la Snagov sunt mici fragmente putrezite de vreme (vezi fig. 153—155). Ele au totuși o incontestabilă valoare documentară. E probabil ca unele din cele dintâi țesături să fi fost lucrate de meșteri străini, fie în afara hotarelor noastre, la Constantinopol de pildă, fie la reședința Domnilor sau într'o mănăstire mai însemnată. Foarte curând însă au deprins și călugării și călugărițele noastre acest meșteșug, după cum deprinseseră și pe acela al împodobirii manuscriselor, al picturii și al lucrării icoanelor. Nu ni s'au păstrat țesăturile de care aminteste documentul de înzestrare al mănăstirii Vodița și anume: «odăjdii preoțești de mătase, o pereche de dvere de adamască, cât trebuie bisericii, un epitrahil și rucavițe brodate cu fir de argint». Avem, în schimb, un epitaf din vremea lui Mircea cel Bătrân; el înfățișează, potrivit regulei, punerea în mormânt a Mântuitorului. Are pe margini o inscripție în limba slavă și data 6904 adică 1396; se păstra, până înainte de războiu, la Muzeul Național de Anticbități unde fusese adus dela mănăstirea Cozia; azi se găsește, probabil, la Moscova: a fost evacuat acolo, în

timpul războiului, împreună cu o bună parte a tezaurului nostru artistic. Tot din vremea lui Mircea este, se pare, și un *felon* despre care tradiția ne spune că a aparținut întemeietorului primelor

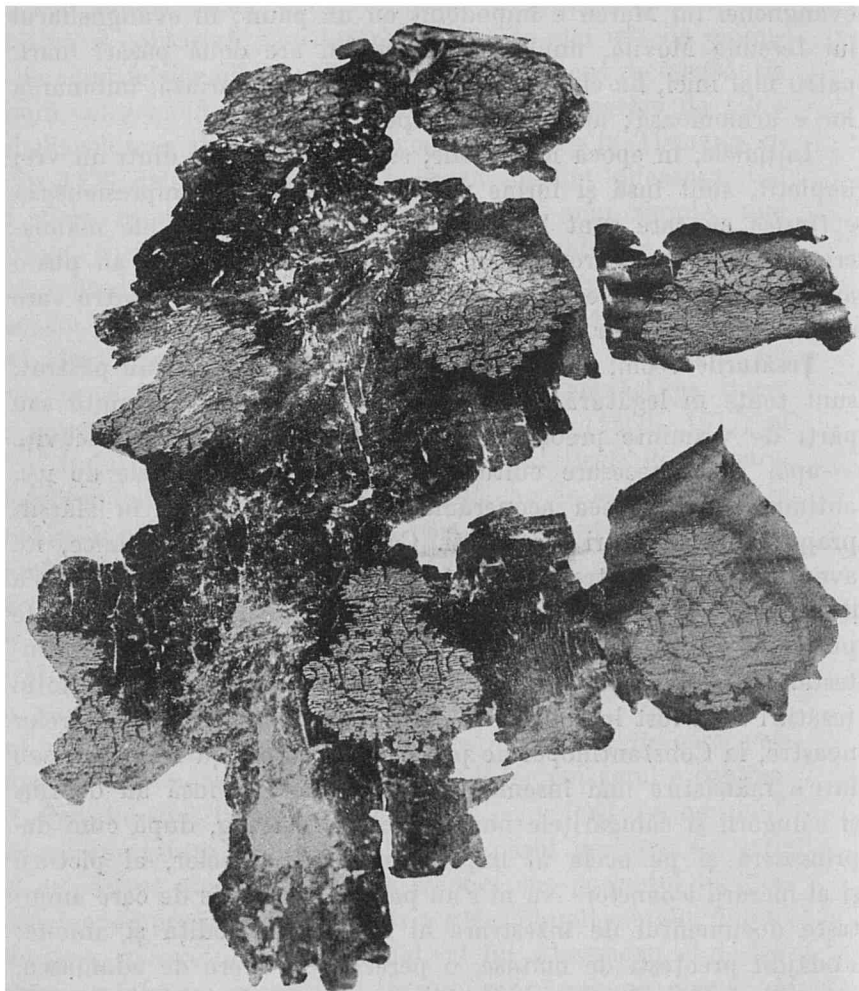

Fig. 153. — Fragment de stofă de mătase, brodată cu fir de aur, găsit într'unul din mormintele din naosul bisericii dela Snagov.

mănăstiri muntene, călugărului Nicodim, care ar fi trecut prin foc cu el. Dela sfârșitul veacului al XV-lea avem un epitrahil sau — cum se spune obișnuit — un patrahir dăruit de Radu cel Mare (1495—1508) mănăstirii Govora. Pe cele două fâșii ale lui

sunt înfățișați 10 sfinți, câte 5 pe fiecare din ele. În partea inferioară, la extremitățile celor două fâșii se află inscripția în limba

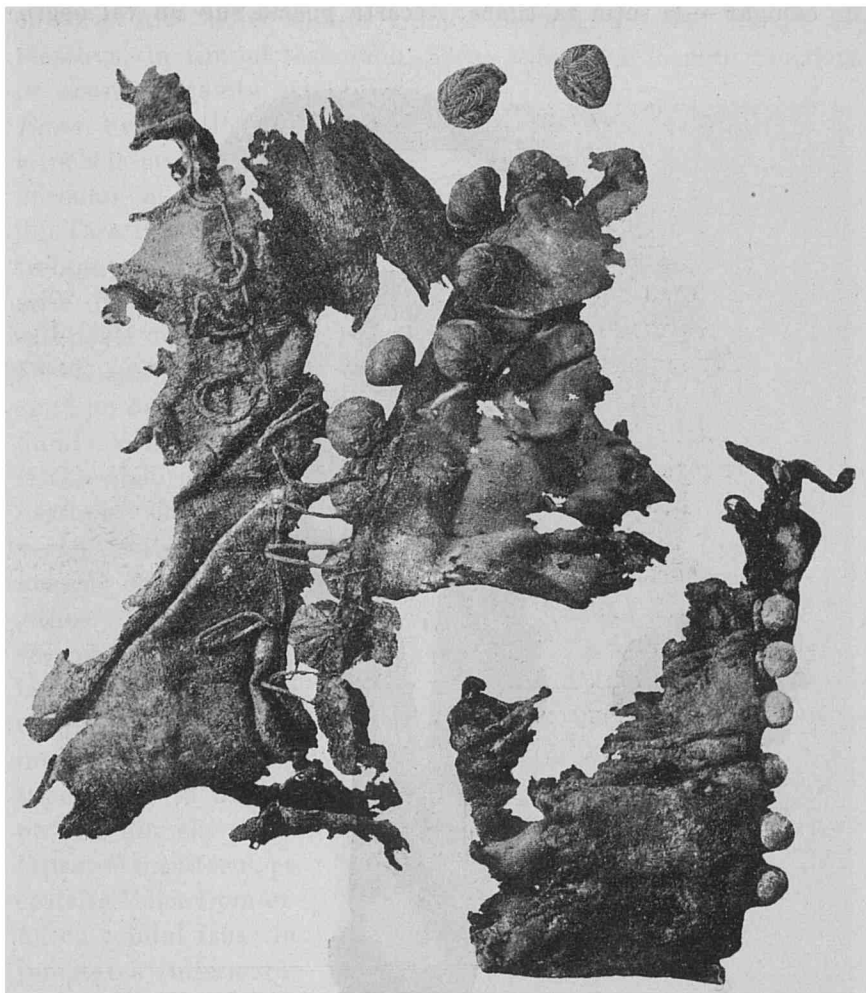

Fig. 154. — Fragmente de costum găsite într'unul din mormintele bisericii dela Snagov. Primul fragment, dela piept, are bumbi din fir de aur; cel de al doilea, dela mâneci, are bumbi de argint.

slavă care pomeneste pe donator. Un alt epitrachil, de o execuție remarcabilă, s'a păstrat la mănăstirea Bistrița din Oltenia. La acesta însă, pe lângă inscripția cu data 7029 adică 1521, găsim și

chipul donatorilor: « Barbu Pahomie » deci fostul mare ban Barbu Craiovescu, în călugărie Pahomie — e înfățișat chiar în vesmânt de călugăr — și soția sa Ilinca. Aceasta poartă sub un văl negru

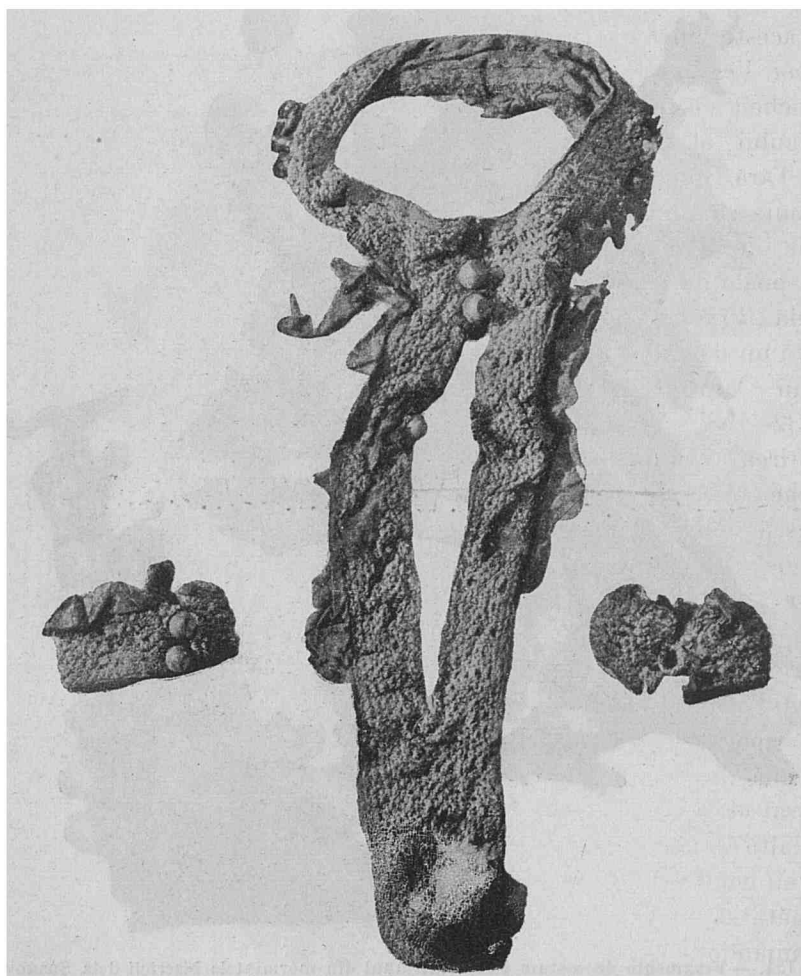

Fig. 155. — Garnitură de fir, prevăzută cu nasturi de argint, găsită într'un mormânt domnesc din naosul bisericii Snagov.

o bluză albastră și o rochie de aceeași culoare, cu dungi roșii. Tot din veacul al XVI-lea s'au păstrat la Muzeul de Artă religioasă din București mai multe perechi de « rucavițe » adică de « mâ-

necări » (o parte din veșmântul preoțesc și diaconesc). Două din ele provin dela mănăstirea Bistrița, cea de a treia dela mănăstirea Govora. Alte două, foarte frumos lucrate, au fost trimise la Moscova, în timpul războiului. Scena înfățișată în chip obișnuit pe aceste rucavițe e

Buna Vestire. Pentru a încheia cu țesăturile veacului al XVI-lea din Țara Românească, trebuie să amintim o serie de 3 « zaves » sau poale de iconostas. Două din ele reprezintă un dar al voevodului Vlad-Vintilă (1532—1535) către mănăstirea Cutlumuz, veche ctitorie românească dela Muntele Athos. Ele sunt de formă dreptunghiulară, având agățați, pe marginea de jos, mai mulți ciucuri. În partea superioară, la mijloc, pe una din ele e înfățișat Mântuitorul, pe cealaltă Maica Domnului cu copilul Isus; în jumătatea inferioară, pe amândouă zavesele, sunt reprezentați în genunchi, domnul (« Io Vintilă Voevoda »), Doamna Rada și fiul

Fig. 156. — Chipul lui Ștefan cel Mare pe un patrahir dela mănăstirea Putna, Inscripția în limba slavă: 6985 (1477) Dechemvrie 29.

lor « Io Drăghici Voevod ». Cea de a treia zavesă a fost dăruită în 1514 de către Neagoe Basarab mănăstirii Bistrița; se află actualmente la Moscova.

Și în acest domeniu al țesăturilor, ca și în acela al împodobirii

Fig. 157. — Chipul lui Ștefan cel Mare pe o stofă bisericască dela mănăstirea Putna. Jos, inscripția în limba slavă: *Иѡанъ Сѣѣфанъ Бжвѣоудѣ*.

vechilor manuscrise, constatăm o superioritate a Moldovei. Ea se vedește atât în ce privește numărul cât și sub raportul calității, a valorii artistice a țesăturilor. Și aici, prima țesătură care ni s'a păstrat e tot un epitaf, din anul 1428, așa dar din timpul lui Alexandru cel Bun. Inscripția, în limba greacă, ne dă numele donatorului: e « prea sfințitul Mitropolit al Moldovlahiei, chir Macarie », cu al cărui « ajutor și cheltuială » s'a executat lucrarea. Epitaful se găsește azi la Zólkiew, în Polonia. Cam din aceeași vreme, e și patrahirul zis al lui Alexandru cel Bun, deoarece poartă la extremitățile sale inferioare chipul domnului Moldovei și al doamnei sale Marina. Inscripția e în grecește și dă lui Alexandru titlul de « autocrat », iar soției sale pe acela de « autocrată » (Vezi

vol. I, ed. 4-a p. 516—518). Din vremea lui Ștefan Voevod, fiul

și unul din urmașii la domnie ai lui Alexandru, avem, la mănăstirea Neamțului, un epitaf de o sobră frumusețe, lucrat în fir, mătase și mărgăritare. Inscripția de pe margini e în slavonește și cuprinde data 1441. Domnia lui Ștefan cel Mare înseamnă, și în acest domeniu, al țesăturilor bisericești, un moment culminant. Ni s'au păstrat o serie întreagă de asemenea țesături; cele mai multe se găsesc la mănăstirea Putna. Impărțindu-le pe categorii, după întrebuințarea pe care o aveau, vom semna mai întâi o serie de patrahire, dintre care unul reproduce, în partea inferioară, chipul lui Ștefan și acela al fiului său Alexandru (vezi fig. 156). Urmează o serie de perdele de biserică; pe una din ele e înfățișat iarăși Ștefan, de data aceasta însă cu soția sa Maria, fiica lui Radu cel Frumos; inscripția slavă are data 7008 (1500), August 20 (vezi fig. 157; cf. fig. 156).

Fig. 158. — Chipul doamnei Maria din Mangop, pe acoperământul ei de mormânt, dela mănăstirea Putna. Inscripția, în limba slavă, dă data decesului: 6985 (1477), Dechemvrie 29.

Pe o alta, din 1510, găsim chipul lui Bogdan, fiul și urmașul lui Ștefan la tron (vezi fig. 34). O mențiune specială merită

acoperământul de mormânt al Mariei de Mangop, cea de a doua soție a lui Ștefan: finețea lucrului și a desenului, de factură bizantină, precum și armonia și eleganța coloritului fac din această țesătură una din cele mai frumoase din întreaga

Fig. 159. — Epitaf sau aer din vremea lui Ștefan cel Mare, la mănăstirea Moldovița. In colțul din stânga, jos, se citește data 6992 1484).

lume. Expusă în marile capitale ale Europei, ea a stârnit pretutindeni admirație (vezi fig. 158). Mai sunt apoi epitafe, broderii în formă de cruce, nabadernițe (vezi fig. 159—165), precum și un steag. El se găsește la Muzeul Militar din București; înfățișează pe sfântul Gheorghe stând pe un jilt domnesc, ținând cu amândouă mâinile sabia și călcând în picioare balaurul cu

trei capete (vezi fig. 160). Inscripția pe margini, purtând data 7008 (= 1500), e în limba slavă: sfântul să apere, în lumea

Fig 160. — Steagul lui Ștefan cel Mare. Până la războiul din 1916, se afla la Muntele Athos; de acolo a fost luat de trupele franceze și dat nouă.

aceasta și în cea viitoare, pe « Io Ștefan Voevod, din mila lui Dumnezeu, domn al Țării Moldovei ».

Tot lui Ștefan i s'a atribuit și un al doilea steag care se găsește la mănăstirea Zografu (Muntele Athos). El reprezintă pe Sfântul Gheorghe călare, străpungând cu sulita balaurul. Inscripția e tot în limba slavă; stilul broderiei, tehnica lucrului, arată însă un

Fig. 161. — Epitaf sau aer făcut în anul 1481 din porunca lui Ștefan cel Mare pentru mănăstirea Putna, unde se află și astăzi.

alt artist decât acela care a lucrat steagul dela Muzeul Militar. De altfel și țesăturile celelalte, pur bisericești, din vremea lui Ștefan, nu sunt unitare ca stil, ca execuție, ca tehnică; ele arată cel puțin două curente deosebite. A arăta însă influențele străine suferite de cei cari executau asemenea țesături, e foarte greu, în stadiul actual al cercetărilor.

După Ștefan cel Mare, trebuie semnalat mai întâi acoperământul său de mormânt, lucrat din porunca fiului său Bogdan,

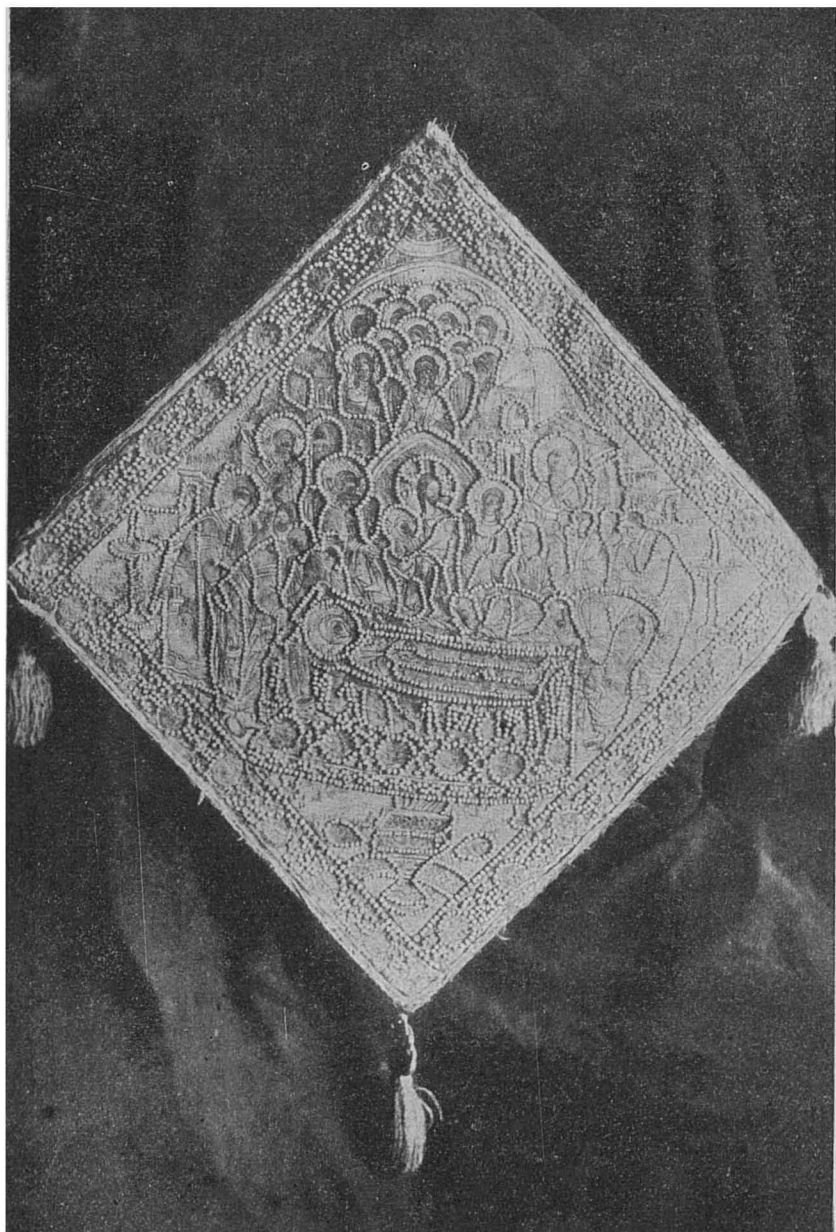
acoperământ care cuprinde data exactă a morții marelui voevod (se știe că ea lipsește pe lespedea de marmură!), apoi două epitafe și o dveră sau perdea bisericească (vezi fig. 164) lucrate tot din porunca lui Bogdan, în 1506, 1510 și 1516; epitaful lui Petru Rareș și al doamnei sale Elena, dăruit în 1545 mănăstirii Dionisiu dela Sfântul Munte, epitaful lui Alexandru Lăpușneanu, din 1556, precum și frumosul epitaf al lui Eremia Movilă dela mănăstirea Sucevița (vezi fig. 165).

Fig. 162. — Epitaf sau aer din vremea lui Ștefan cel Mare dela mănăstirea Moldovița. Inscripția de pe marginea superioară și inferioară e în limba slavă; inscripțiile dela colțuri și din interior, în limba greacă.

Brodate cu mătase și fir de aur și argint, împodobite foarte adesea cu mărgăritare, vechile noastre țesături bisericești impresionează nu numai prin bogăția, desenul și coloritul lor, dar și prin extraordinara migală și răbdare pe care o presupun. Opere a unor vremuri de adevărată credință, ele cereau luni de zile, uneori ani întregi.

Sculptura în lemn. Se știe locul important pe care-l ocupă în arta noastră populară creștăturile de lemn sau înfloriturile; ele împodobesc nu numai obiectele uzuale, furca de tors, fluerul și bâta ciobanului, unele vase și mobilierul, dar chiar unele părți

**Fig. 163. — Nabederniță (vesmânt bisericesc) împodobită cu mărgăritare;
se află la mănăstirea Putna.**

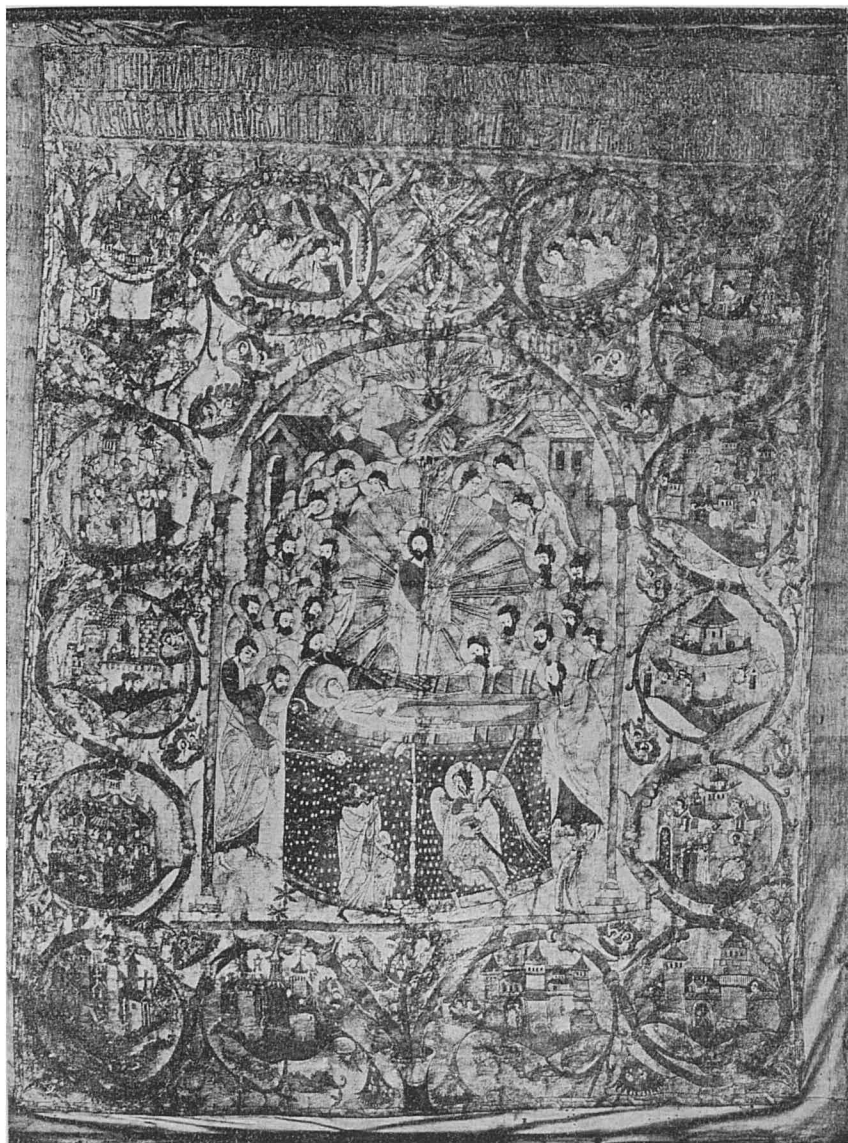

Fig. 164. — Dveră sau perdea bisericească din vremea lui Bogdan Voevod, fiul lui Ștefan cel Mare, înfățișând « Adormirea Maicii Domnului »; în rândul al doilea al inscripției se află data: 7018 (1510). (Mănăstirea Putna).

ale casei, cum sunt, de pildă, stâlpii cerdacului, pazia strașinei, poarta. Ar fi fost de mirare deci ca ele să lipsească în arta noastră cultă, adică în arta bisericească. Le găsim într'adevăr din cele mai vechi timpuri, din veacul al XV-lea; dacă materialul ar fi fost mai rezistent sau mai de grabă dacă vremurile n'ar fi fost atât de aprige, de bună seamă am fi avut sculpturi în lemn încă mai dinainte. Din veacurile XV și XVI ni s'a păstrat puțin, mai

Fig. 165. — Epitaf sau aer făcut în 1592 din porunca lui Eremia Movilă pentru mănăstirea Sucevița; bogat împodobit cu mărgăritare, acest epitaf se află la mănăstirea Sucevița.

ales în comparație cu ce avem din veacurile următoare; și atât însă cât a rămas, e suficient pentru a ne face o idee de felul cum se înfățișa sculptura în lemn în țările noastre în epoca veche. Primul obiect sculptat care ni s'a păstrat în Țara Românească pare a fi ușa bisericii dela Cotmeana, actualmente la Muzeul de Artă religioasă din București. Cele două canaturi sunt acoperite aproape în întregime de o sculptură fină, reprezentând șase rânduri dispuse longitudinal de crengi cu frunze. În partea superioară e înfățișată

Buna Vestire, de o parte arhanghelul Gavriil, de partea cealaltă Fecioara Maria. Inscripția, scurtă, lămurind această scenă, e în limba slavă. Foarte veche, din veacul al XV-lea, și total deosebită de cea precedentă, este ușa uneia din cele trei biserici dela Snagov, păstrată azi tot la Muzeul de Artă religioasă din București. De data aceasta, canaturile sunt împărțite în câte trei registre și în fiecare se înfățișează figuri și scene bisericești. În registrul superior, de o parte și de alta, e sculptată Buna-Vestire, în registrul mijlociu, câte 2 sfinți, în registrul inferior, în stânga, e Sfântul Gheorghe, în dreapta Sfântul Procopie. Inscripțiile, alcătuită din chenar ambelor canate și, în formă semicirculară, despărțind și registrele între ele, sunt în limba slavă. În inscripția de deasupra registrelor centrale și inferioare, citesc numele voevodului din a cărui poruncă s'a lucrat această admirabilă ușă și data: **СЪЗДА СЯ СНЪ ХРАМЪ КЪ ДНИ БЛАГОВЪСТАГО И ХРИСТОУБЕНКАГО ІО ВЛАДИСЛАВЪ ВОЕВОДА И ГНЪ КЪ СЕИ ЗЕМАНЪ СРОУКАЛХИНСКОМЪ КЛЕТЪ СЪЦА** adică «s'a zidit acest hram în zilele binecinstitorului și de Hristos iubitorului Io Vladislav Voevod și domn a toată Țara Ungrovlahiei, în anul 6961 » ceea ce înseamnă, dela nașterea lui Hristos, 1453. Ușa e prin urmare din vremea lui Vladislav al II-lea (vezi fig. 2). Din veacul al XVI-lea avem ușa bisericii dela mănăstirea Cobia (jud. Dâmbovița); ea se păstrează la Muzeul din Sinaia. Impresionează bogăția sculpturii înfățișând vrejuri cu frunze și flori. În jumătatea superioară a ușii, e înfățișată de două ori (pe fiecare canat!) o biserică, având patru turle, în genul bisericii episcopale dela Curtea de Argeș. Sculptorul a vrut să reprezinte, fără îndoială, chiar biserica mănăstirii Cobia, așa cum era la început, când a fost sfințită (1572).

În Moldova, cele mai vechi sculpturi în lemn, datează din veacul al XVI-lea. Sunt câteva scaune domnești provenind din bisericile mănăstirilor Homor, Pobrata, Moldovița (vezi fig. 165), Voroneț și Slatina, apoi un sfeșnic dela biserica Arburea și, ținând locul de frunte, o ușă dela biserica mănăstirii Tazlău. Dintre scaunele domnești, cel mai simplu, cu motive luate din creștăturile țărănești, este cel dela Homor: pare să dateze dela începutul veacului al XVI-lea. Mai împodobite, fiind aproape în întregime acoperite cu o sculptură imitând împletitura, sunt scaunele dela Pobrata, ctitoria lui Petru Rareș (1530) și dela Slatina, ctitoria

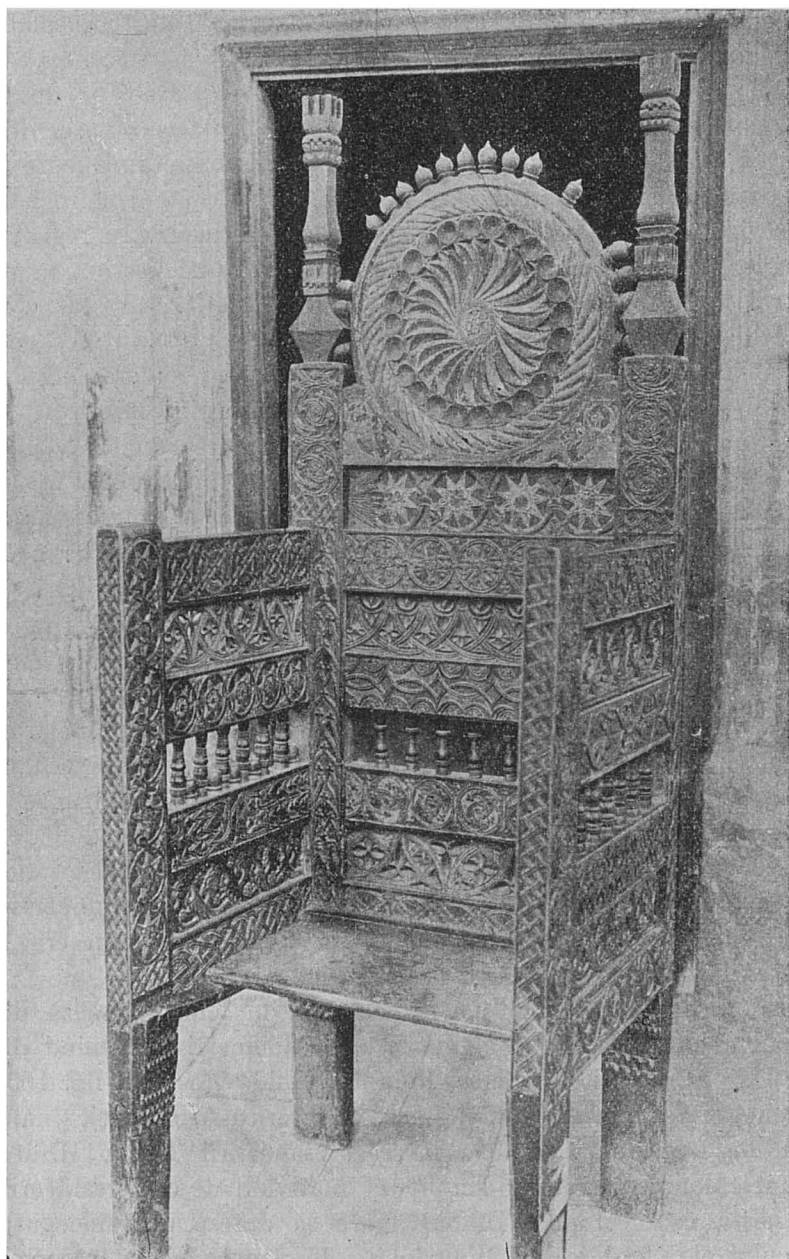

Fig. 166. — Scaunul domnesc din biserica mănăstirii Moldovița
(Epoca lui Petru Rareș).

lui Alexandru Lăpușneanu (1558). O sculptură asemănătoare, dar și cu unele elemente noi, găsim la scaunul dela Voroneț. Cel mai variat ca sculptură, având și elemente care par a indica o influență străină, este scaunul dela Moldovița. Nu este exclus ca meșterul care l-a sculptat să fi fost din Ardeal. Unii cercetători consideră tot din veacul al XVI-lea și scaunul domnesc precum și strana bisericii din Bălănești (jud. Neamț). Sfeșnicul dela Arburea, de formă circulară în partea inferioară, și prizmatică, dreptunghiulară, în cea superioară, fețele prizmei fiind în întregime sculptate, are un caracter într'adevăr arhaic și țărănesc. Cât de rafinată, în schimb, apare ușa bisericii dela mănăstirea Tazlău, ușă care, spre deosebire de atâtea alte opere de veche artă bisericească, cuprinde, într'o inscripție, nu numai numele donatorului, dar și pe acela al «maistrului». Un motiv elegant stilizat, un vrej cu frunze și flori, acoperă cea mai mare parte a tăbliei. La mijloc, într'un chenar de lemn neted, un motiv diferit, luat din stilul gotic «flamboyant», de frunze ascuțite, foarte frumos imbinat. Deasupra acestui motiv central, stema Moldovei; deasupra stemei, inscripția, în formă de arc de cerc, cu următorul cuprins: «Această poartă a făcut-o și a împodobit-o monahul Mihei, în zilele domnului nostru Io Eremia Moghilă Voevod, egumen al mănăstirii Tazlăului fiind chir Ghenadie, în anul 7104 (= 1596), luna Martie, în 30; maistru Cozma». Nu pare probabil ca acest Cozma să fi fost călugăr: ne-ar fi spus-o, întocmai ca și Mihei, donatorul. În cazul când cuvântul «maistru» (маистр) a fost exact cetit, atunci termenul de azi nu constituie un neologism, ci e vechiu în limba română. De ce neam era Cozma, nu se poate preciza; numele nu ne împiedică să-l considerăm ca Român; e posibil să fi fost din Ardeal, judecând după asemănarea ce se constată între motivul ornamental al ușei și unul foarte înrudit de pe o mobilă a primăriei din Bartfeld (Ungaria de sus). Și chiar dacă acest Cozma a fost străin, este sigur că cei mai mulți dintre sculptorii dela care ne-au rămas ușile, stranele și tâmilele minunate ale vechilor biserici, au aparținut neamul nostru atât de meșter în împodobirea lemnului.

Lucrul metalelor prețioase. Artă de a lucra metalele prețioase am cunoscut-o din cele mai vechi timpuri, dovadă cuvintele *argintar*, de origine latină, și *zlătar*, de origine slavă, dela zlat

care înseamnă aur. Din cele mai vechi timpuri am cunoscut de asemenea podoabele de aur și de argint — giuvaer e un cuvânt mai nou, de origine turcească; descoperirile dela Curtea de Argeș ne arată în modul cel mai limpede și mai convingător cât de mult prețuiau voievozii veacului al XIV-lea asemenea podoabe, ce lux era la curtea primilor Basarabi.

Spre deosebire de ceea ce am constatat în alte domenii ale vechii noastre arte, în domeniul acesta, al prelucrării metalelor prețioase, avem obiecte atât de caracter religios cât și laic. Cele din prima categorie se pot împărți la rândul lor în două mari grupe: 1. Obiecte lucrate în *întregime* din metal prețios (chivoturi, cădelnițe, cruci, ripide, talere, pahare de împărtășanie etc. (vezi fig. 167, 168 și 169). 2. Obiecte *ferecate sau îmbrăcate* în argint și aur (evangelii, icoane, cruci de lemn). În a doua categorie intră paftelele, începând cu aceea splendidă, de aur, descoperită la Argeș, apoi inelele, cerceii, aplicile, nasturii, acele, ceștile și talerele de argint, brăiele ferecate, surguciurile, etc.

În cel dintâi document intern, acela al Vodiței, Vlaicu Vodă arată că a dăruit acestei ctitorii a sa, între altele, « un tetraevangheliu, ferecat în argint și aurit, o cădelniță de argint, vase sfinte de argint ». Tetraevangheliul nu ni s'a păstrat, vasele sfinte de asemenea sau, cel puțin, n'au fost identificate până acum; în ce privește cădelnița, ea s'ar putea să fie aceea, foarte veche și reprezentând un castel cu turnuri, dela mănăstirea Tismana. Dar dacă nu cunoaștem aceste vechi obiecte bisericești, din veacul al XIV-lea, avem în schimb, din același veac, seria bogată de obiecte laice descoperite în mormântul lui Radu Basarab și în celelalte morminte din Biserica Domnească dela Curtea de Argeș. E mai întâi minunata pafta, în formă de castel medieval, care închidea centura lată, brodată cu fir și cu mărgăritare, a voievodului. E apoi aplica, dintr'un aliaj de aur, reprezentând un cavaler în costumul epocii. S'au găsit de asemenea șapte inele de aur, unele împodobite cu pietre prețioase; pe două din ele sunt săpate inscripții latinești; un al treilea care servea și drept pecete, lucru obișnuit în Evul Mediu, poartă o inscripție slavă; în sfârșit un alt inel are o inscripție în limba germană (vezi vol. I, ed. 4-a, p. 434). Nasturii dela tunica voievodului, șaptezeci la număr, erau de aur și purtau stema care revine pe monetele muntene: un scut

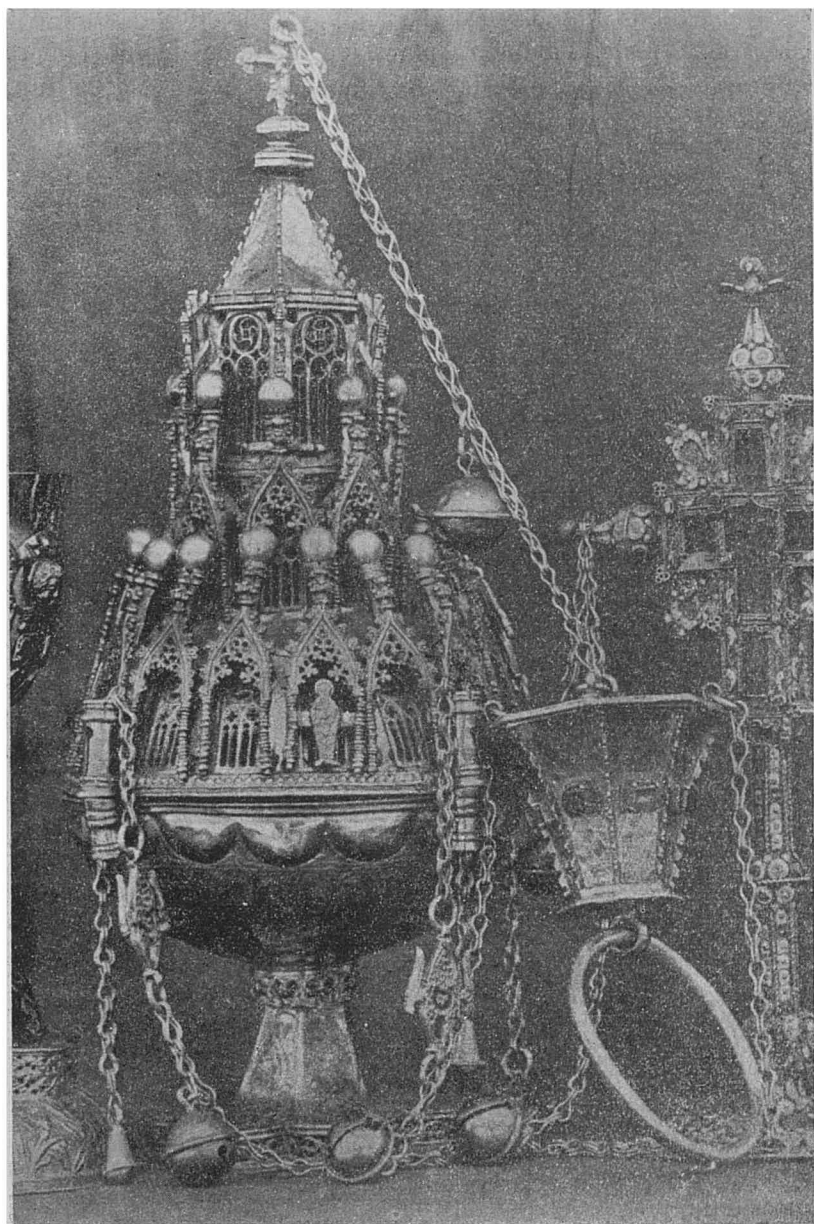

Fig. 167. — Cădelniță de argint aurit dăruită de Ștefan cel Mare mănăstirii Putna.
Inscripția poartă data: 6978 (1470), Aprilie 12. (Mănăstirea Putna).

despicat având câmpul din dreapta gol, iar în cel din stânga patru bare transversale. Ținând seama și de diadema de fir și mărgăritar, apoi de mărgăritarele care împodobeau din belșug tunica și centura voievodului, în sfârșit, de stelele mici de aur de pe aceeași centură, nu se poate spune că la curtea lui Radu I nu erau prețuite podoabele, giuvaerurile.

Din vremea lui Mircea cel Bătrân ni s'a păstrat în două morminte dela Snagov (în curtea bisericii!) câțiva nasturi mici, din tablă de argint; au formă de sferă și sunt prevăzuți cu o toartă cu ajutorul căreia se coseau pe costum. Pentru veacul al XVI-lea,

Fig. 162. — Panaghiiar de argint dela Ștefan cel Mare, aflat în mănăstirea Neamțului

s'a găsit o serie de podoabe în săpăturile făcute la Buda, în județul Buzău, precum și câteva morminte din interiorul bisericii dela Snagov. La Buda a fost îngropată Doamna Neaga, soția lui Mihnea Turcitul, precum și mai mulți membri ai familiei ei; identificarea mormintelor dela Snagov este mai dificilă. În ambele locuri s'au găsit inele (vezi fig. 170—171) — unele remarcabile — apoi cercei, ace de cap (vezi fig. 172); câteva din aceste obiecte de podoabă sunt de fabricație săsească, dela Sibiu și Brașov.

Revenind acum la obiectele de caracter bisericesc, cel mai vechiu care ni s'a păstrat în Țara Românească, este un *engolpion*

sau un *panaghiar*, adică o iconiță care se purta atârnată pe piept de către arhierei. Alcătuită din două discuri convexe de argint aurit, care se suprapun, având pe ambele fețe ale discurilor

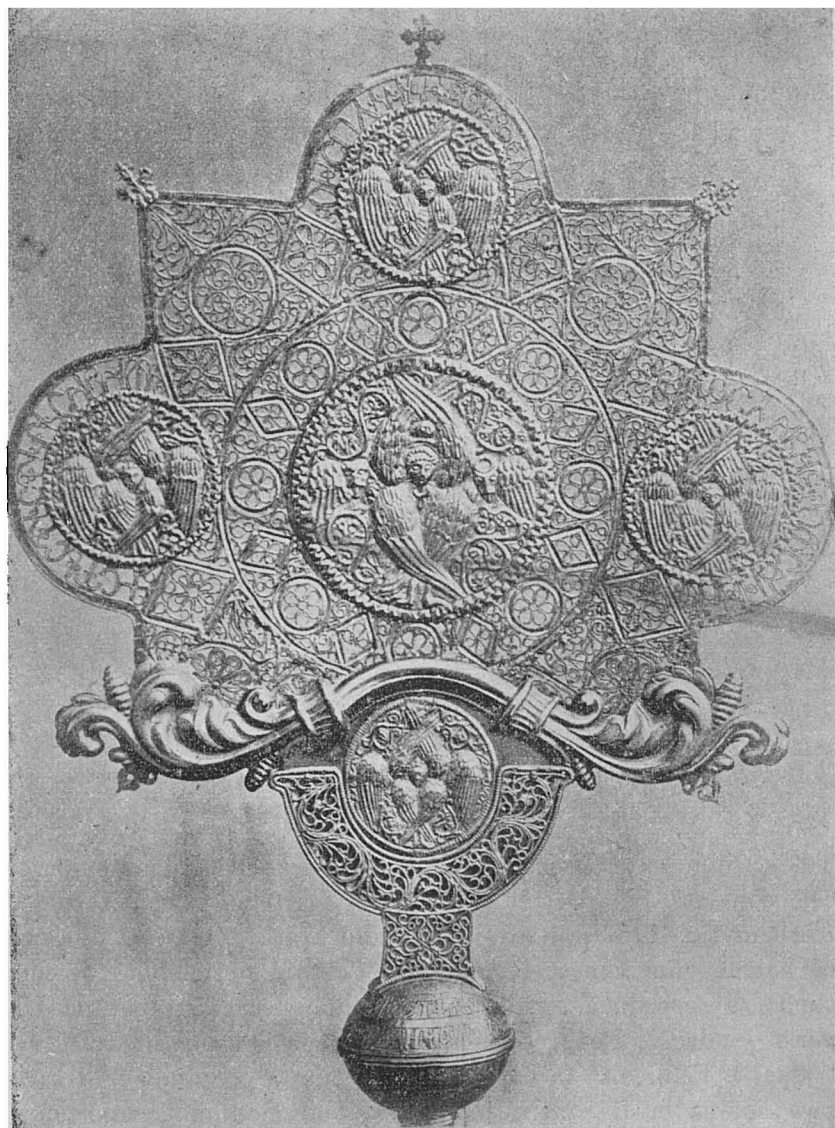

Fig. 169. — Ripidă de argint aurit dăruită de Ștefan cel Mare mănăstirii Putna. Inscriptia poartă data: 7005 (1497), Ianuarie 14. (Mănăstirea Putna).

gravate scene religioase, acest engolpion a fost dăruit mănăstirii Snagovul la 7 Iunie 1431 de către «jupan Drăghici marele stolnic». Actualmente se află la Moscova, împreună cu Tezaurul dela Pietroasa și cu atâtea alte odoare ale trecutului nostru.

În 1492, Vlad Călugărul mulțumește județului și pârgarilor din Sibiu că i-au trimis un meșter care să-i facă un policandru. Ca model îi va servi cel dela Cozia, pe care meșterul l-a văzut.

Fig. 170. — Inele găsite în mormintele dela Snagov, în urma săpăturilor.

Tot la Sibiu se adresează și Neagoe Basarab pentru numeroasele sale comenzi. S'a păstrat o scrisoare, foarte interesantă, din 18 Dechemvrie 1518, prin care voievodul arată pârgarilor de acolo că a comandat concetățeanului lor Celestin o cădelniță al cărei capac să reproducă turnul orașului Sibiu «căci străbătând Ungaria — adaogă Neagoe — n'am văzut nicăieri un alt turn mai frumos». Felul însă în care a fost executată comanda nu-l satisface; parcă ar fi «lucru țigănesc» («ad modum Ciganorum»); «în țară — continuă voievodul — avem destui meșteri cari puteau să facă ceva mai frumos». Mai înainte, același Celestin, împreună

cu un alt meșter Iohan, îi lucrase totuși bine câteva cupe. Tot ei făcuseră și un număr însemnat de «patere», așa dar anafornițe și talere, de argint aurite.

O mențiune specială merită chivotul dăruit de Neagoe mănăstirii Dionisiu din Sfântul Munte, pentru a se păstra în el moaștele patriarhului Nifon, reorganizatorul Bisericii muntene. Chivotul, în formă de biserică, e de argint aurit, lucrat în filigran și împodobit cu pietre scumpe și email. Două rânduri de iconițe îi dau ocol în partea superioară. Pe dosul capacului, e pictat chipul patriarhului Nifon; în stânga lui, într-o atitudine de închinare, de implorare parcă, Neagoe însuși; se știe că predecesorul acestuia la domnie, Radu, jignise pe acela care-i reorganizase ierarhia bisericească și-l făcuse să părăsească țara. La Muzeul de Artă religioasă din București se păstrează de asemenea mai multe chivoturi (vezi fig.

Fig. 171. — Inel de aur, găsit într'un mormânt la Snagov.

173); unul din ele, din veacul al XVI-lea, este o reproducere în miniatură a bisericii episcopale din Curtea de Argeș (vezi fig. 174); un altul, dăruit de frații Craiovești, înfățișează mănăstirea Bistrița. Tot dela frații Craiovești ni s'a păstrat, între altele, o cădelniță și o căție de argint, ambele la Moscova, precum și un disc la Muzeul de Artă religioasă din București. Un alt disc sau taler vechi — din anul 1500 — se păstrează actualmente la Muzeul Regional din Craiova (vezi fig. 176); el face parte din tezaurul descoperit acum câțiva ani în comuna Coveiu, județul Dolj. De o valoare deosebită este și discul — astăzi la Moscova — dăruit de Neagoe Basarab în 1513 mănăstirii Tismana. În inscripția slavonă, domnul își spune «fiul marelui și prea bunului Basarab cel Tânăr Voievod».

În ce privește legăturile de cărți sfinte, amintim pe aceea a evangheliarului din 1512 dăruit de jupan Marcea, marele postelnic, și de soția sa Marga, mănăstirii Bistrița. Scoarța din față reprezintă «Ieșirea din Iad», cea din dos «Adormirea Maicii Domnului» (vezi fig. 175). Orânduirea persoanelor în ambele scene e remar-

cabilă. După evangheliarul lui Marcea, trebuie pomenit acela dăruit de Mircea Ciobanul mănăstirii Dionisiu. Scoarțele, de argint aurit și lucrate în relief, înfățișează una din ele Răstignirea, cealaltă Nașterea Sfântului Ioan Botezătorul, și dedesupt, pe voievod, pe doamna Chiajna și pe copii lor Stana și Petru.

În Moldova, nu ni s'au păstrat giuvaeruri sau alte obiecte de caracter laic, din veacurile XIV—XVI. În schimb însă, numărul

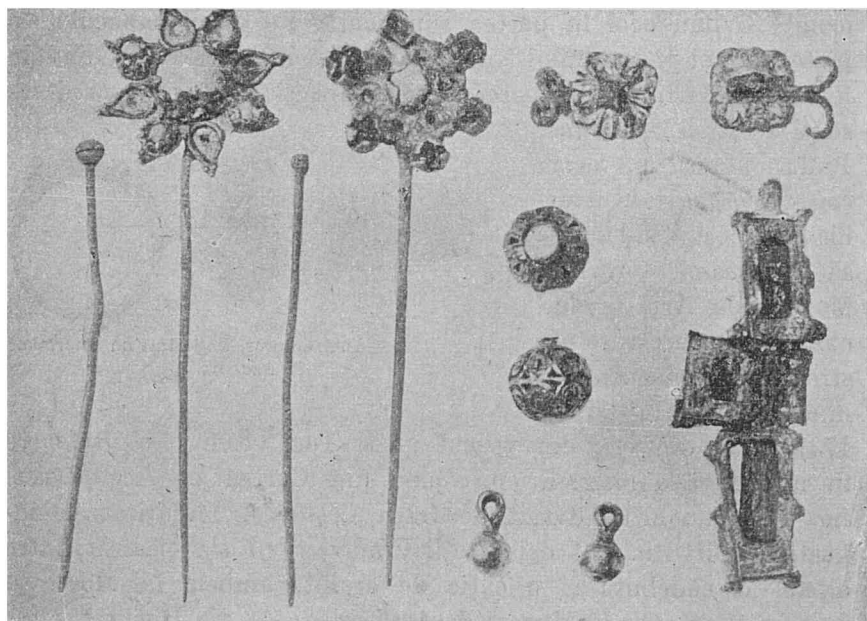

Fig. 172. — Diferite obiecte (ace, copci, bumbi, un fragment de cruce), găsite în mormintele dela Snagov. Veacul al XVI-lea. Acele sunt de argint aurit și împodobite cu rubine, granate și peruzele. Bumbii mai mari de argint, suflați cu aur, lucrați ajur. Crucea de lemn sculptat, ferecată în argint. Copcile de argint și email.

celor de caracter bisericesc este considerabil. Avem mai întâi o bogată serie de evangheliare. Cel mai vechiu este din 1429, vestitul evangheliar scris la Neamțu și ale cărui miniaturi și frontispicii provoacă admirația unanimă. Urmează evangheliarul din 1436, tot dela Neamț; scoarțele lui, de argint, sunt socotite printre cele mai reușite produse ale genului. Dela Ștefan cel Mare cunoaștem trei evangheliare ferecate în argint: unul este evangheliarul

dela Homor, scris în 1473 și legat în 1487, al doilea este evangheliarul dăruit de domn bisericii din Cetatea Hotinului, în 1493, aflător azi în Biblioteca Națională din München, al treilea e evangheliarul dăruit mănăstirii Zografu din Sfântul Munte, în 1502. Tot din timpul marelui voievod e și evangheliarul visternicului său Isac, dăruit de către acesta « mitropoliei » (митрополю) din Feleac, în anul 1498. Urmează evangheliarul din 1507 dela mănăstirea Putna, acela din 1512 dela Neamț, și un altul din 1555, tot de acolo. În 1569, doamna Ruxandra ferecă din nou întrebuintând chiar argintul vechei legături, un evangheliar scris din porunca lui Ștefan în 1489, și îl dăruiește mănăstirii Putna. Din același an datează și evangheliarul dăruit aceleiași mănăstiri de logofătul Petru Albotă. Remarcabil ca execuție, dar într'un stil deosebit, vădind o altă influență, este evangheliarul dăruit de Alexandru Lăpușneanu mănăstirii Dohiariu din Sfântul Munte. Menționăm apoi frumoasa legătură, cu o inscripție în grecește, a evangheliarului lui Ieremia Movilă, din 1598; cotorul e format dintr'o țesătură metalică, ca și la evangheliarul dela Homor. Ultimul evangheliar ferecat în argint din veacul al XVI-lea este acela dăruit de Gheorghe Izlozeanu, pârcălabul de Hotin, bisericii din acest oraș. O inscripție în limba slavă ne arată că legătura de argint aurit a fost făcută de « mâna de țărână a robului lui Dumnezeu Iachim, zlătarul din Suceava », (Іахим златар ут Сѹсѡак).

O altă categorie o formează *crucile*, făcute în întregime din metal prețios sau numai ferecate. Ni s'a păstrat una dela Ștefan

Fig. 173. — Chivot de argint din veacul al XVI-lea. (Muzeul de artă religioasă, București).

cel Mare la mănăstirea Putna (vezi fig. 177). O alta, dăruită de Vintilă Vodă mănăstirii sale din Buzău (vezi mai sus, p. 165) precum și o a treia dăruită în 1561 de Matei Crăciun postelnicul și de soția sa Maria, mănăstirii Slatina din Moldova se aflau, până în toamna lui 1916, la Muzeul Național de Antichități din

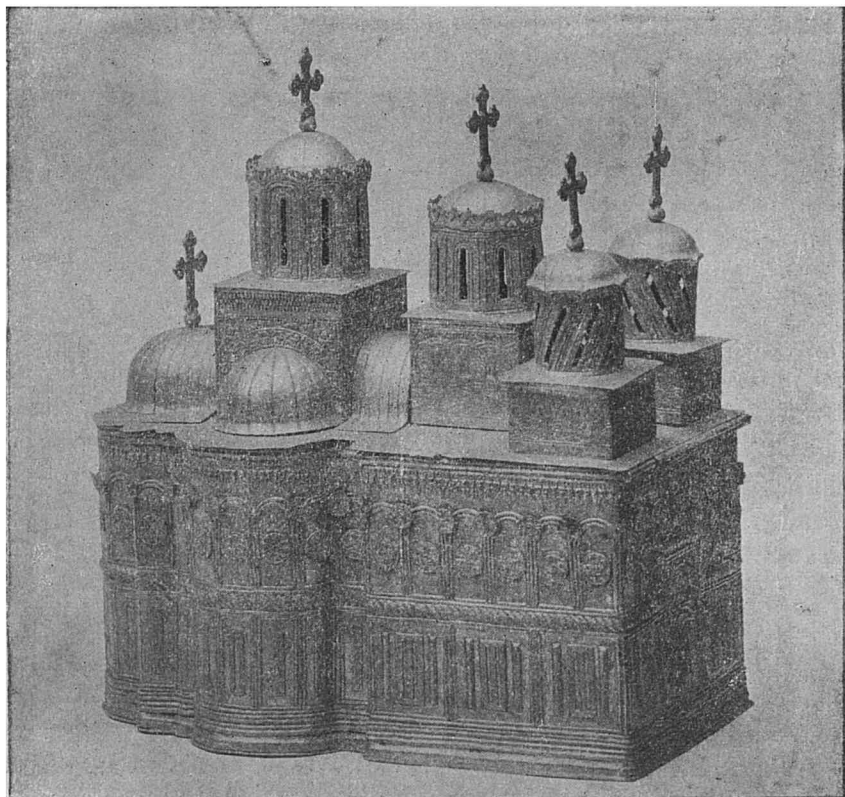

Fig. 174. — Chivot de argint din veacul al XVI-lea, la Muzeul de Artă religioasă.

București; astăzi, ele trebuie să se găsească la Moscova, împreună cu alte trei cruci vechi și cu o serie întreagă de odoare, trimise fiind toate acolo, spre siguranță, ca să nu cadă în mâinile Nemților. Alexandru Lăpușneanu comandă la Bistrița o cruce de felul acelor care se poartă pe piept. Tot dela el avem o cruce de chiparos negru, îmbrăcată în argint aurit și aflându-se azi la Muzeul de Artă religioasă din București. In ce privește « ferecarea » icoanelor,

îmbrăcarea lor într'un cadru de argint, am văzut mai înainte (p. 653—4) că existau în Moldova în veacul al XVI-lea, două centre, episcopia dela Roman și mănăstirea Putna, unde înflorea această artă. Printre exemplarele mai de seamă, cităm icoana episcopului Anastasie al Vadului, din 1531, apoi icoanele celui alt Anastasie, episcop de Roman, precum și cele două icoane dela Putna, din 1566 și 1585 (vezi mai sus, p. 653—654). Remarcabilă e îmbrăcăminte icoanei lui Petru Șchiopul; ea pare să fie lucrată tot în țară, dacă judecăm după felul cum sunt scrise numele sfinților. Dela Alexandru Lăpușeanu s'a păstrat la mănăstirea Dionisiu din Muntele Athos o icoană a Sfântului Ioan Botezătorul, îmbrăcată în argint aurit și purtând data «30 August 1564». Tot dela el și dela doamna Roxandra, aceeași mănăstire mai are și niște candelă de argint.

Lucrul metalelor prețioase a cunoscut o deosebită înflorire și la Românii din Balcani. Dintre operele lor, cităm în primul rând un Evangheliar, admirabil ferecat în 1557 de către Condo Vlahul (înseamnă: Micu Românul!) din Prizren pentru mănăstirea Viteonița din Kuceainska Gora (ținutul Pojarevat). Scoalțele acestui

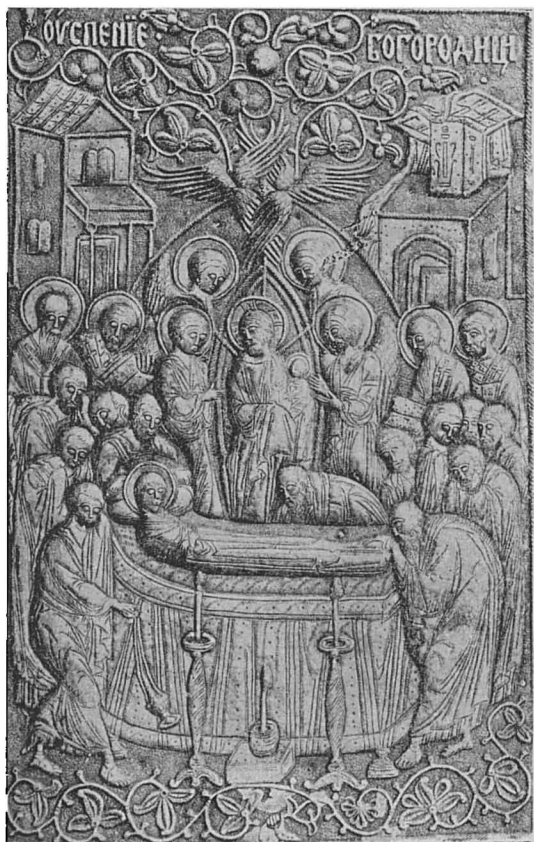

Fig. 175. — Scoalța din dos, de argint aurit, a evangheliarului lui Marcea (1512); reprezintă Adormirea Maicii Domnului. (Muzeul de Artă religioasă, București).

evangeliiar, de argint aurit, cuprind, între motivele ornamentale, floarea de lălea, care se va generaliza pe vremea lui Brâncoveanu. Tot Condo Vlahul a lucrat, în 1570, două ripide de preț, pentru mănăstirea Deciani, lângă Peć.

Problema meșterilor cari au lucrat vechile noastre obiecte și podoabe de argint și de aur se poate lămuri ceva mai ușor, atât la nord cât și la sud de Dunăre, mulțumită materialului documentar de care dispunem. Am văzut astfel că o

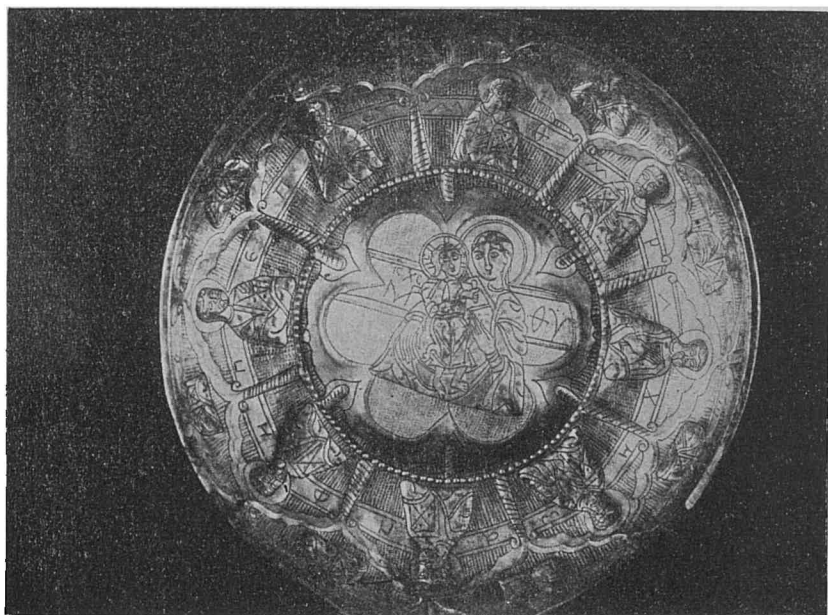

Fig. 176. — Taler de argint, din anul 1500; face parte din tezaurul descoperit la Coveiu, județul Dolj (Muzeul Regional Oltean din Craiova).

bună parte din obiectele bisericești, cădelnițe, pahare, talere, policandre, cruci, se lucrau în orașele Ardealului, în primul rând la Sibiu, apoi la Bistrița, probabil și la Brașov și Cluj. Cunoaștem chiar și numele câtorva din acești meșteri ardeleni, cum sunt, de pildă, Celestin și Iohan, ambii din Sibiu, furnizorii lui Neagoe Basarab. Podoabele de aur ale lui Radu I, dacă nu au tot o origine ardeleană, atunci se datoresc unor meșteri germani din centrul Europei, dela Buda poate, sau dela Praha.

Pentru Moldova, au lucrat și meșteri din Liov și din Chiev. Se

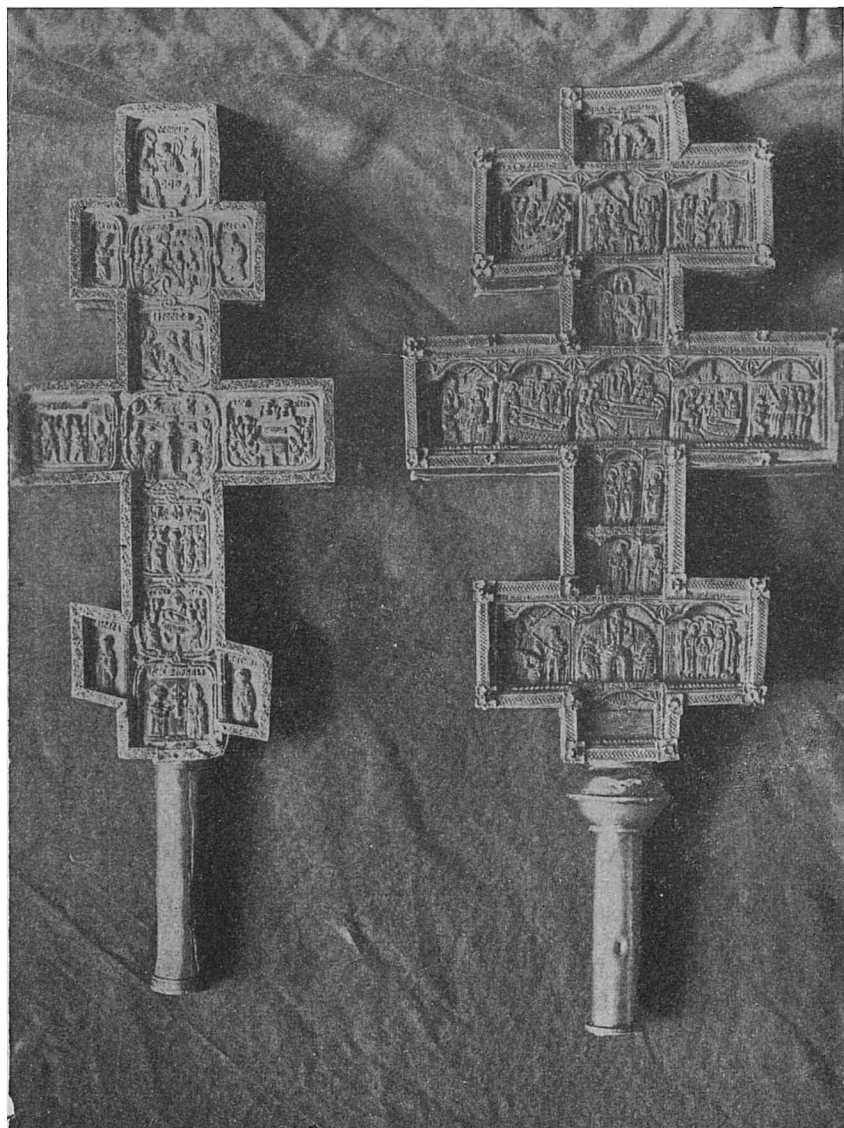

Fig. 177. — Cruci de mână, din lemn de chiparos, ferecate în argint aurit; cea din stânga e din timpul lui Ștefan cel Mare (1503) și se află la mănăstirea Putna (45 cm. înălțime).

adaogă apoi pentru amândouă țările, meșteri din Peninsula Bal-

canică, dela Muntele Athos. Dar pe lângă toți acești străini, a existat și o serie întreagă de meșteri români, atât în Muntenia, cât și în Moldova. Am văzut mai sus că Neagoe Basarab scria Sibiienilor: «avem în țară destui meșteri cari puteau să facă ceva mai frumos». Pe de altă parte, inscripțiile de pe îmbrăcămințile de argint ale icoanelor moldovene precizează că ele au fost făcute în țară, la Putna, la Roman, ba ne dau și câte un nume de meșter cum e acel ierodiacon Atanasie din anul 1585. O însemnare, foarte interesantă, din 1559, ne păstrează numele unui alt meșter, popa Nichifor, precum și socoteala banilor cheltuiți pentru îmbrăcarea în argint aurit a unei cruci: «92 aspri gata pentru argint; 50 de aspri gata pentru lemnul crucii; 50 pentru pietrele scumpe și pentru mărgăritare; 9 galbeni ungurești pentru aurul de poleit; 32 de zloți pentru facerea lucrului». De aceea socotesc că și cele mai multe dintre legăturile evangheliarelor sunt lucrate în mănăstirile noastre, de meșteri români: cine putea să ferece frumos o icoană, putea să lege și o carte. Prin urmare și în acest domeniu ca și în celelalte ale vechii noastre arte, am avut, chiar din veacul al XV-lea, pe lângă influențele străine, și un corp de meșteri și o tradiție autohtonă. De această tradiție, existentă și în domeniul fabricării armelor — vezi săbiile «după moda moldovenească» făcute în Italia — trebuiau să ție seamă meșterii străini cari lucrau pentru voievozii și boierii noștri.

BIBLIOGRAFIE

I. Arhitectura bisericească. 1. C. A. ROMSTORFER, *Die moldauisch-byzantinische Baukunst*, Wien, 1896, 20 p. în f°; 2. KARL A. ROMSTORFER, *Die Architektur im ehemaligen Fürstentum Moldau* în *Zeitschrift für Geschichte der Architektur*, f. a., p. 81—94; ION TRAJANESCU, *Mănăstirea dintr'un lemn și mănăstirea Govora*, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, III (1910), p. 35—41; 4. SP. CEGĂNEANU, *Ceva cu privire la meșterul Manole*, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, III (1910), p. 44—47; 5. VIRGIL DRĂGHICEANU, *Vechea biserică de lemn din Grămeștii Vălcii*, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, III (1910), p. 110—114; 6. AL. LAPEDATU, *Cercetări istorice cu privire la meșterii bisericilor moldovene din sec. XVI*, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, V (1912), p. 23—29; 7. N. IORGA, GH. BALȘ, *L'art roumain*, Paris, 1922, 412 p. în f°; 8. *Curtea Domnească din Argeș*, Bucureștii, 1928, 252 p. în f° (constituie *Bul. Com. Mon. Ist.* pe anii X—XVI (1917—1923)); 9. GH. BALȘ, *Bisericile lui Ștefan cel Mare*, București,

1926, 331 p. in f° (*Bul. Com. Mon. Ist.*, XVIII, 1925); 10. N. GHIKA-BUDEȘTI, *Evoluția arhitecturii în Muntenia. Partea I-a. Originile și înrădăririle străine până la Neagoe Basarab*, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, XX (1927), p. 121—158; 11. CORIOLAN PETRANU, *Bisericile de lemn din județul Arad*, Sibiu, 1927, 56 p.; 12. CORIOLAN PETRANU, *Die Kunstdenkmäler der Siebenbürger Rumänen in der bisherigen Forschung*, Cluj, 1927, 67 p.; 13. GH. BALȘ, *Bisericile moldovenești din veacul al XVI-lea*, București, 1928, 397 p. in f° (*Bul. Com. Mon. Ist.*, XXI (1928)); 14. N. GHIKA-BUDEȘTI, *Evoluția arhitecturii în Muntenia și în Oltenia. Partea a doua. Vechiul stil românesc din veacul al XVI-lea*, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, XXIII (1930), p. 1—63; 15. VIRGIL VATAȘIANU, *Vechile biserici de piatră românești din județul Hunedoara*, Cluj, 1930 VIII + 225 p. in 8°; 16. O. TAFRALI, *Le monastère de Sucevița et son trésor*, în *Arta și Arheologia*, III (1930), p. 1—23; 17. GH. I. BRĂTIANU, *Originile stemelor Moldovii și Țării Românești*, în *Rev. Ist. Rom.*, I (1931), p. 50—62; 18. G. M. CANTACUZÈNE, *Considérations générales sur la genèse de l'art moldave*, în *Rev. Ist. Rom.*, III (1933), p. 1—10; 19. B. SLĂTINEANU, *Ceramica românească*, București, 1938, 230 p. și 59 planșe in 8°; 20. CORIOLAN PETRANU, *L'art roumain en Transylvanie*, București, 1938, 97 p. in 8°.

V. și p. 306, nr. 24; p. 333, nr. 13; p. 686, nr. 27.

II. Pietura bisericească. 21. DR. E. MINEA, *Un pictor român în secolul al XVI-lea*, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, III (1910), p. 143—144; 22. V. MOTOGNA, *Războaiele lui Radu Șerban (1602—1611)*, în *Mem. Sect. Ist. Acad. Rom.*, t. VI (1927), 83 p.; 23. P. HENRY, *L'arbre de Jessé dans les églises de Bukovine*, în *Mélanges* 1928 (Bibliothèque de l'Institut français des Hautes Etudes en Roumanie, II), p. 1—31; 24. P. HENRY, *Quelques notes sur la représentation de l'hymne akathiste dans la peinture murale extérieure de Bukovine*, în *Mélanges* 1928, p. 33—49; 25. ȘT. METEȘ, *Zugravii bisericilor române*, în *Anuar. Com. Mon. Ist. Sect. p. Trans.*, 1926—1928, Cluj, 1929, p. 1—168; 25. I. D. ȘTEFĂNESCU, *L'évolution de la peinture religieuse en Bukovine et en Moldavie depuis les origines jusqu'au XIX-e siècle*, Paris, 1928, XII + 338 p. in f°; 27. N. IORGA, *Portretele domnilor români*, Sibiu, 1930, XV + 221 pl.; 27. I. D. ȘTEFĂNESCU, *La peinture religieuse en Valachie et en Transylvanie depuis les origines jusqu'au XIX-e siècle*, Texte, Paris, 1932, IX + 439 p. in f°.

III. Icoanele. 29. VIRGIL DRĂGHICEANU, *Schitul Brădetul, Argeș*, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, XVII (1924), p. 68—73; 30. N. IORGA, *Icoana românească, după niște conferințe*, București, 1933, 19 p. in f°. (Extras din *Bul. Com. Mon. Ist.*, XXVI, 1933); 31. N. IORGA, *Les arts mineurs en Roumanie: I. Icônes; II. Argenterie; III. Miniatures*, București, 1934, 53 p. + 128 pl. in f°.

V. și p. 686, nr. 37.

IV. Miniaturi, frontispicii, inițiale. 32. I. BOGDAN, *Manuscripte slavo-române în Chiev*, în *Conv. Lă.*, XXV (1891), p. 503—511; 33. D. RUSSO, *Elenizmul în România. Epoca bizantină și fanariotă*, București, 1912, 70 p. in 8°; 34. ION BIANU, *Documente de Artă Românească din Manuscripte*

vechi, adunate de..., fasc. I. *Evangelhia slavo-greacă scrisă în mănăstirea Neamțului din Moldova de Gavriil Monachul la 1429*, București, 1922, 2 p. + 10 tab. in f°; 35. MAGDALENA IORGA, *Inițiale, litere ornate, chenare și înfloriri din documente muntene și moldovene din veacul XVII-lea și XVIII-lea*. Craiova, 1928, 1929, 5 f. + 6 pl. in f°; 36. VICTOR BRĂTULESCU, *Minia-turi și manuscrise din Muzeul de artă religioasă*, București, 1939, 172 p. în 8 și LXXI planșe.

V. și p. 192, nr. 13.

V. **Țesăturile**. 37. O. TAFRALI, *Le trésor byzantin et roumain du Mo-nastère de Poutna*. Texte, Paris, 1925, X + 87 p. in 4°; 38. N. IORGA, *Les arts mineurs en Roumanie*, II, I. *La sculpture en bois*, II. *Les tissus*, 1936, 27 p. + 107 pl. in f°; 39. EM. TURDEANU, *La broderie religieuse en Roumanie, Les epitaphioi moldavec aux XV-e et XVI-e siècles*, în *Cercetări Literare*, IV (1940), p. 164—214.

V. și p. 686, nr. 44.

VI. **Sculptura în lemn**. 40. AL. ODOBESCU, *Câteva ore la Snagov*, în *Scrieri literare și istorice*, I, București, 1887; 41. A. VINCENZ, *Din trecutul Craiovei*, în *Arh. Olt.*, V (1926), p. 182—201 și 324—336; 40. AL. TZIGARA-SAMURCAȘ, *Izvoade de creștături ale țărânului român*, București, 1928, 40 p. in f°; 43. AL. TZIGARA-SAMURCAȘ, *L'art paysan en Roumanie*, Bu-curești, 1931, 26 p. in 8°; 44. O. TAFRALI, *Sculptura românească în lemn*, Iași, 1936, 13 p. in 8°.

V. și p. 686, nr. 38 și p. 687, nr. 45.

VII. **Lucrul metalelor prețioase**. 45. GR. G. TOCILESCU, *Catalogul Mu-zeului Național de Antichități din București*, București, 1906, 164 + IV p. in 8°; 44. STELIAN PETRESCU, *Odoarele dela Neamțu și Secu*, București, 1911, 106 p. in 8°; 47. N. PLOPȘOR, *Tezaurul dela Coveiu-Dolj în arh. Olt.*, VII (1928), p. 495—509; 48. N. IORGA, *Argintăriile românești*, București, 1933, 19 p. in 8°; 49. DRAGOȘ C. PETROȘANU, *Data evangheliarului dăruit mănăstirii Bistrița de Marcea Postelnicul*, în *Rev. Ist. Rom.*, VII (1937), p. 395—397; 50. MARCEL RCMANESCU, *Argintăria la Bănățeni și la Români Balcanici în veacurile XVI—XVIII*, în *Rev. Ist. Rom.*, XI—XII (1941—1942), p. 95—133.

V. și p. 51, nr. 6; p. 156, nr. 10; p. 235, nr. 13 și 15; p. 686, nr. 31.

I N D I C E

I N D I C E ¹⁾

- Abud**, mine vechi, 427.
- Abulfeda**, geograf arab, despre Isaceea, 435.
- Academia Română**, documente, 561.
- Achirie**, protopop al Hunedoarei, 606.
- Adjud (Agiud)**, vama, 85, 577; județul, 406; târgul, 406; vechimea lui, 446; orig. numelui, 446; menț. doc. 436, populația, 446; Unguri la, 446 drum prin, 552.
- Adrian**, zidar, 633.
- Adrianopol**, 68, 229, 261.
- Adriatică**, marea, 228.
- Africa**, 229.
- Afumați**, sat în Ilfov, 158.
- Agapia**, mănăstire, confirmare de moșii de către Mihai Viteazul, 287.
- Agareni**, Turci, 276.
- Ahmed-Pașa**, comandantul Turcilor la Cahul, Roșcani, 214.
- Aiud**, sinodul din 1569, 328.
- ako**, dare, 292.
- Alania**, după harta lui Giov. di Carignano, 450.
- Alanii**, Asi sau Iasi, 411, 450; originea și locuințele lor, 411; către episcopul din Vicina, 434.
- Alanus fluvius** = Prut, 411, 450.
- Alba**, comitat în Transilvania, 252, 322, 398, 419, 453; mănăstiri în, 322; originea numelui, întinderea, 419.
- Alba-Iulia**, catedrala catolică din, unde sunt înmormântați frații Ioan și Iancu de Hunedoara, fig., 37; dieta din p. restituirea Ciceului și Cetății de Baltă lui Lăpușeanu, 195; întâlnirea lui Mihai Viteazul cu Sig. Báthory, 273; vlădică ortodox acolo, 273; intrarea lui Mihai Viteazul, 281; mănăstire ridicată de Mihai Viteazul, reședința Mitropolitului ortodox, 284, 325, 327; dăruită de Unguri și Basta, 290; Andrei Báthory înmormântat acolo, 282; intrarea lui Basta cu Ungurii și uciderea oamenilor lui Mihai Viteazul, 290; reședința Ardealului, 376; originea și vechimea numelui, 416; drum prin, 553; tipărituri la, 608; muzeul din, 653.
- Albania**, 63.
- Albert**, regele Ungariei, 315; zălogiri și donațiuni fraților Ioan și Iancu de Hunedoara, 38.
- Albert Király**, v. Király.
- Albești**, sat, pârcaș din, 466.
- albinărit**, dijma, 562.
- Albinușa**, carte populară, 598.
- Albotă**, staroste de Cernăuți, 500; răscumpără Albotenii pentru dușegubină, 570.
- Albotenii**, sat, răscumpărat pentru dușegubină, 500, 570.
- Albu Goleșcu**, clucer, moare în lupta cu Ion Vodă cel Viteaz, 224; căsătorit cu Erina, fiica lui Miloș-Vodă, înmormântat la mănăstirea Vieroș, 227.

¹⁾ Punerea în concordanță a trimitterilor la pagini cu textul prezentei ediții se datorește domnului I. D. Suciu.

Albu, sultanul Tătarilor, năvălește în Moldova, 140.

Albul, o slugă a lui, 555.

Albul, postelnicul, 506.

Albul, vistierul, în solie la Buda, 128, la Sibiu, 394; ucide pe Mihnea cel Rău, 149; ucis și el, 149.

Albul Oană, 414.

Albul, vornic, boer însemnat al lui Aldea, 7—8.

Aldea, v. *Alexandru Aldea*.

Alep, 233; Iliăș Rareș (Mohamet-pașa) exilat la, 191; Chiajna exilată acolo, 221; Petru cel Tânăr, exilat acolo, 223.

Alexa, stolnic, executat la Vaslui, 111, 495.

Alexandria, roman popular, cea mai veche versiune românească, 596, 598.

Alexandria, fiica lui Ștefan-Voevod, 22.

Alexandria, oraș în Egipt, mormântul lui Radu Paisie, 169.

Alexandru-Aldea, domn al Țării-Românești, politica lui, 1; ia domnia cu ajutor dela Alexandru cel Bun, 4; către Ardeleni pentru prinderea unui fugar, 5—6; relațiile cu vecinii, 5—6; sfârșitul domniei lui, 7; danii la mănăstiri, 7; fiul lui Mircea cel Bătrân, 7; ajută pe Ștefan, frațele lui Iliăș, 17; reședința lui, 374; danii la Zografu, 555; *passim*.

Alexandru cel Bun, domn al Moldovei, bate oastea lui Dan II (1429), 4; ajută pe Aldea la luarea domniei, 4; ajutor lui Aldea contra Turcilor, 6; apropierea de Sigismund al Ungariei, 6; fiii săi, 16, 108, 356, 369; privilegiul comercial acordat Liovenilor, 84, 348, 430, 443—445, 449, 450, 451, 453, 544, 547, 569, 573; privilegiul Brașovenilor, 85; titlul său, 355, 356; reședința, 374, 375; prima mențiune despre un ceașnic al Doamnei, 395; danii mănăstirii Neamț, 411, 562; alte danii 480;

dăruiește sălașe de Țigani și Tătari mănăstirii Bistrița, 482; dări menționate, 487; Vasilicalele, 490; comandă arcuri la Liov, 548; prohibire de mărfuri, 550; drumuri însemnate în vremea lui, 552; monete dela el, 557; lucrări religioase și laice, 583; zugrăvi în timpul său, 633, 646; icoane primite dela Ioan VIII, împ. bizantin, 652; evangheliarul lui, 655; epitaf dela, 663; *passim*.

Alexandru cel Mare, 541.

Alexandru cel Rău, domn al Țării Românești, 260, fiul lui Bogdan Lăpușneanu, tirania lui, 250; spoliațiuni fiscale, 250; și Mihai Viteazul, 260; zidește Prodromul dela Sinai, 251; numit domn în locul lui Aron-Vodă, apoi trecut în Țara Românească, 250.

Alexandru cel Tânăr, fiul lui Mihnea II cu Neaga, 233.

Alexandru Cornea, fiu nelegitim al lui Bogdan III, 139.

Alexandru Cumulovici, emisar al Papei pentru liga contra Turcilor, 262—263.

Alexandru, fiul lui Iancu Sasul cu Maria, 240.

Alexandru, fiul lui Cazimir, duce al Lituaniei, 76, 453, 497.

Alexandru, fiul lui Ieremia Movilă cu Elisabeta, 257.

Alexandru, fiul lui Ștefan cel Mare, cu Evdochia din Chiev, 96, 101, 107; în lupta dela Războieni, 70; în lupta dela Râmnic, 98; ridică biserică la Bacău, 102, 107; căsătoria sa, 107; moartea și înmormântarea sa la Bistrița, 107, 108; reședința lui, 375; chipul lui, fig. 106.

Alexandru, fiul lui Ștefan Voevod, nepot lui Al. cel Bun, 22.

Alexandru, frate cu Nicoară Potcoavă, vine în Moldova cu Cazaci, prins și trimis la Constantinopol, moare pe drum, 239.

Alexandru, fratele Mariei de Mangop, cumnat cu Ștefan cel Mare, 68.

Alexandru Iliăș, domn în Țara Românească, 362—63; către părcălabii din Caracal, 480.

Alexandru Lăpușneanu, domn al Moldovei, fiu nelegitim al lui Bogdan III, 139, 194; cum e prezentată domnia lui de istorici, 194; raporturile cu Poloniei, Turcii și cu Ardealul, 194—196; pribeag în Polonia, 194; ia tronul cu ajutorul Polonilor, 195; raporturile cu Turcii, 195; ajută pe Mircea Ciobanul, pe Pătrașcu cel Bun la luarea domniei, 195; ajută la reinstalarea Isabellei în Ardeal cu fiul ei, 195, 218, 333; cere Ciceiu și Cetatea de Baltă, 195; propunerile făcute de Ferdinand, 196; incursiune în Ardeal, 195—196; Iacob Heraclid Despotul la curtea lui, 196; strânge oști pentru a întâmpina pe Despot, 197; lupta dela Verbia, 197; fuga la Constantinopol, mazilia, exilul la Rhodos, 197—198; a doua domnie, 200—206; cronica despre răspunsul dat trimișilor lui Tomșa, 200; cronicarul Eftimie despre el, 200, 585; ucide boieri la Suceava, 200; raporturile cu Ardealul, 201; lupta cu Sava Măzgă pretendentul, 201; politica față de Turci, 201—202; ctitoriile lui, 203, 204, fig., 202, 203, 204; viața economică a Moldovei, 204—205; familia lui, 205; moartea lui, 206; numit Pahomie în călugărie, 206; mormântul lui la mănăstirea Slatina, 206; monete de argint, fig., 205; înseamnă pe Joldea la nas, 495; adaose la mănăstirea Neamț, 630; aduce zidari dela Bistrița, din Transilvania, 633; epitaful lui, 667; evangheliar dăruit la Dohiariu, 681; icoană dela el, 684; comandă cruci, 683; passim.

Alexandru, pretendent, adus de Mo-hamet II în Moldova, 68.

Alexandru, regele Poloniei, 134.

Alexandru, țarul bulgar, ginerele lui Basarab Intemeietorul, 582.

Alexandru II, Domn al Țării Românești, fiul lui Mircea pretendentul, cu frate-său Petru Șchiopul împotriva lui Ioan-Vodă cel Viteaz, bătut la Jiliște, 211, 224, 446; fugar la Cetatea de Floci, 212; înlocuit, 212; reia tronul, 212; familia sa, 226—227; intrarea în București, 224; conspirație a boierilor contra lui, 224; pretendentul Vintilă și Oprea Găină, 224; pările boierilor la Poartă contra lui, 224; fiscalitatea, 225, 565; ctitorii și donații la mănăstiri, 225—226; moartea, 226; mormântul, 227; peceți de aur, fig., 225—226; passim.

Alexăndrel-Vodă, Olehno, fiul lui Iliăș Voevod, frate cu Roman II, ocupă domnia Moldovei (1449), 23; domnia 25; părăsirea domniei, 25; retragere în Polonia, 25; sprijinit de Poloni, 26; cu Moldoveni și ajutor polon contra lui Bogdan, e bătut la Crasna și se retrage în Polonia, 26; revine din Polonia contra lui Petru Aron și reia domnia, 28; întărește mănăstirii Bistrița, Botna cu ezerele și scutire de dări, 28; legământ față de Iancu de Huniedoara, 28; promisiune de închinare față de Cazimir, 28; dăruiește mănăstirii Neamț o parte din braniștea domnească dela Bohotin, 28—29; face danii măn. Pobrata, Horodnic și Moldovița, 30; pierderea domniei, 29; redobândirea domniei pentru a treia oară, 29; bătut de Petru Aron la Movile se retrage la Cetatea Albă unde moare, 29; consideră pe Iancu de Huniedoara ca părinte, 42; monete de argint dela fig., 557; danii, 561; passim.

- Alexeni*, sat pe Ialomița, donat de Aldea mănăstirii Dealul, 7, 404.
- Alexinac*, 400.
- Ali-beg*, pașă la Dunăre, ia parte la expediția contra lui Ștefan cel Mare la Vaslui, 66; cu Țepeluș pradă în Moldova și apoi bătuți la Râmnic, 71; expediția în Ardeal, 121, 122; legăturile cu Vlad Călugărul, 122.
- Alimănești*, sat pe Teleorman, luptă la, 162.
- Ali-pașa*, comandantul garnizoanei turce din Târgoviște, 269.
- Algeria*, descoperiri de orașe, 435.
- Almașul-Mare*, biserica din, vechimea, 320.
- Almașul-Mic*, pârâu, seliște pe, 464.
- Almășul*, cetate, Sigismund așează Cavaleri Teutoni acolo, 5.
- Alpii dinarici*, munții, 337.
- Ambras*, în Tirol, castel, portretul lui Vlad Țepeș, 50.
- amenda*, 366, 496, 570.
- Amfilohie*, ieromonah, ridică paraclisul Coziei, 621.
- Amlaș*, ținut, posesiune a domnilor Țării Românești, retrasă de Iancu de Hunedoara lui Vladislav II, 12—13; Românii din, pedepsiți de oastea lui Vlad Țepeș pentru ajutorul dat lui Dan, 46; în stăpânirea lui Ioan Greh, 118; originea numelui 352; în titlul lui Mircea cel Bătrân, 354, 355.
- Amur*, fluviu, 467.
- Ana*, doamna lui Alexandru cel Bun, 652.
- Ana*, fiica lui Ieremia Movilă, 257.
- Ana*, fiica lui Ștefan cel Mare, înmormântată la Bistrița, 108.
- Ana*, fiica lui Petru Rareș, soția lui Vlad Innecatul, 165, 189.
- Ana*, fiică nelegitimă a lui Bogdan III, 139; altă fiică nelegitimă a lui Bogdan III, 139.
- Ana*, soția lui Vlaicu-Vodă, 649.
- Analele rutene*, asupra luptei din Codrul Cosminului, 81.
- Anastasia*, domnița, fiica lui Ilișă Voevod, 22.
- Anastasia*, domnița, fiica Marincăi, înzestrată de Petru Aron, 30.
- Anastasia*, soția lui Teodor, logofătul lui Petru Rareș, ctitoră la Homor, 188.
- Anastase Crimca*, miniaturile lui, 255.
- Anastase*, episcop al Rădăuților, 286.
- Anastase*, episcop al Romanului, școala de zugrăvi, 653, 683.
- Anastase*, episcop al Vadului, 180, 324, 653, 683.
- Anastase*, mitropolit în timpul lui Petru Șchiopul, 586.
- Anatolia*, 47.
- Anca*, doamna, mama lui Vlad Innecatul, 164.
- Anca*, fiica lui Mircea Ciobanul, 221.
- Anca*, sora lui Basarab cel Tânăr, 123.
- Anca*, soția lui Vlăduț, 150.
- Ancuța*, fiica lui Radu Șerban căsătorită cu Nicolae Pătrașcu, copiii, 299.
- Andreescu*, pictor, 611.
- Andreica*, săbier în Moldova, 545.
- Andrei din Bistrița*, medicul lui Lăpușneanu, 206.
- Andrei din Cracovia*, primul episcop catolic la Siret, 443.
- Andrei II*, regele Ungariei, 571, 573.
- Andrei*, rumân, 472.
- Andrei Taranovski*, traduce în limba polonă cronica lui Mihai Viteazul, 587.
- Andrei*, vtori sulger, 392.
- Andrica dela Neamț*, 445, 562
- Andrieș Ili*, jură cu brazda în cap, 493.
- Andrișă*, ucis, 494.
- Andronic Cantacuzino*, ajută pe Mihai Viteazul să ia domnia, 261.
- Andronie*, vistierul, rămâne să conducă în Moldova, 287.
- Anghelina*, fiica lui Lăpușneanu, 205.

- Anghelina*, fiica lui Neagoe Basarab, înmormântată la Argeș, 155.
- Angheluță*, 494.
- Angiolello*, 69.
- Anglia*, 260.
- Anghial*, reședința lui Șeitanoglu, 222.
- Aninoasa*, mănăstire, în jud. Buzău, ctitorie a lui Mihnea II, 234
- Antim*, mitropolitul, în corespondență cu arhiepiscopul bulgar Eftimie, 582.
- Antioh Cantemir*, 511.
- Antonie*, argintar, refugiat la Bistrița, 87.
- Antonie*, patriarh de Constantinopol, asupra mănăstirii din Peri (1391), 320.
- Antonio Bosio*, gravura lui Zotu Tzigara, 247.
- Antonio Possevino*, jesuit, despre Alexandru II, 226.
- aparat administrativ*, judecătoresc, militar, 377.
- aplice de aur*, la Curtea de Argeș, 674.
- aprozi*, 391—392, 498.
- Apșa de Mijloc*, biserica din, 320.
- Apuseni*, m-ții, 324, 329, 351, 576.
- Arad*, Orod, comitat, 322, 398, 415; originea numelui, întinderea, 419; mănăstiri, 322; episcopii de, 326; *cetate*, 419, vechimea ei, 437; mențiuni doc. 533; drum spre, 552.
- aramă*, la Bratilov, 542.
- Arapul Constantin*, 507.
- arbalet*, 512.
- Arbure*, pârclăb de Neamț, 70, 105, 109; portar de Suceava, tutore lui Ștefăniță, 139; simpatia către Poloni, 139, 140; în disgrație, 140; uciderea lui, 142.
- Arburea*, sat în țin. Sucevii, 105; *biserica* ridicată de Luca Arbore, 105; fig., 104; mormântul lui Arbore, chivot, fig., 110; pictura, 632; zugrăvită de Dragoșin, 647; sfeșnic de lemn la, 671.
- Arcanii*, sat, fost în județul Jaleșului, 398.
- arcuri*, 512, 548; *cu vârtej*, 548; *tătărești*, 512.
- Ardeal*, 14, 33, 48, 75, 86, 260, 510, 526; Turcii pradă (1420), 2; în 1432 Țara Bârsei, 6, 7; în 1442, 9; retragerea lui Mateiaș Corvin, 58; prădăciunile lui Șt. c. M. după Baia, 58—59; Turcii prădalnici bătuți la Câmpul Pâinii, 72; Radu cel Frumos în, 118; Laiotă fugar în, 121; expediția Turcilor în, 121; Vlad Călugărul în, 123; pretendenți la tronul muntean în, 128; pribegi moldoveni în, 142; Danciul pretendentul în, 146; Mihnea cel Rău fuge în, 149; delimitarea hotarului față de Țara Românească, 151, 503—504; Mircea pretendentul în, 151; Radu dela Afumați strânge oaste în, 159; Moise Vodă fuge în, 163; pribegi în, 166; Radu Paisie acolo, 167; legăturile cu Petru Rareș, 172—175; Grozav vornicul și Barbovschi în, 172; mare parte recunoaște pe Petru Rareș, 175; Petru Rareș pribeg, 178—179; expediția lui Petru Rareș în, 181; posesiunile lui Petru Rareș în, 181; Iliăș Rareș și Mircea Ciobanul cu oaste în, 189; politica lui Ștefan Rareș față de, 191; raporturile cu Alex. Lăpușneanu, 195—196; Despot Vodă vrea să reia posesiunile din, 199; raporturile cu Lăpușneanu în a doua domnie, 201; comerțul lui Lăpușneanu cu 204—205; situația neliniștită în, 312; Socol în, 217; Voica, doamna în, 217; pribegii din, voesc să îndepărteze pe Mircea Ciobanul, 218; pribegii în, 221; guvernatorul confiscă averea lui Petru Cercel, 232; schimbările petrecute, 275; cucerit de Mihai Viteazul, 281; org. politică, ad-tivă și socială deosebită de a Țării Românești, 282; mitropolit român cu reședința în Alba-Iulia, 284; fiscalitate excesivă în timpul

- lui Mihai Viteazul, 288; evenimen-tele după Mirăslău, 292; planul de recucerire de către Mihai Viteazul și Basta, 294; instituții, 345; originea numelui, 350; voevodul, atribuțiunile lui, 358, 359; harta lui din 1559, fig., 351; Nicolae Vo-evodul din, 347; voevodul ardelean confirmă tratate, 359; reședințele voevozilor, 376; campania lui Petru Rareș în, 381; subîmpărțiri ad-tive: comitat, district, 414; scaune, 414; formarea lor, 415; biserică de sat fortificată, fig., 537; Românii de acolo anteriori stăpânirii ungurești, 469; cnezii din, 475; iobagii, țigani din, 476, 481; mijloace de oprire a proceselor în, 487; Sașii «cojocari», 548; import de morun în, 550; mărfuri din, 550; drumurile în Ardeal, 552—553; așezările săsești, 553; monetele, 558; monetăria lui Vlad Dracul acolo, 558; oieritul în, 562; vechi drepturi locale, 571; orașele din, 571; vămi în și spre, 573; mine, ocne, 574; scutirile de dări, 578; Stavrinus scrie poema în, 589; scrisori în ungurește către voievozii din, 590; în nord s'au făcut primele traduceri de texte în românește, 592—593; modele, ceramica din, 629; meșteri din, 633, 671; cea mai veche pictură, 639; fabricate aduse în țările române din, 683; v. Transilvania.
- Ardeleni*, 71, 345; răsculați contra lui Mateiaș Corvin, 57; chemați în ajutor de Șt. c. M. la năvălirea lui Ioan Albert (1497), 77; dau ajutor lui Petru Șchiopul contra pre-tendentului Alexandru, 238.
- arderea de viu*, pedeapsă, 495.
- Areni*, localitate unde Ieremia Movilă bate pe Răzvan, 253.
- Argeș, oraș* = Curtea de Argeș, 5, 269; reședința mitropolitului, 130, 439; reședința domnească, 439, v. Curtea de Argeș; *mănăstirea*, Radu Paisie egumen la, 166; danie dela Mircea Ciobanul, 221; dăruită de Petru cel Tânăr cu satul Flămânzcești, 223; braniștea ei, 364; azilul dela, 563 sfințirea ei, 587; *județul*, 233, 400; originea numelui, 400; *râu*, 269, 371, 400; *cetatea dela*, așezarea, menț. doc., 530.
- Argeșel*, râu, luptă la, 162.
- Arghiropol*, negustor grec îmbogățit în Valachia, 457.
- argintarii* de lux din Transilvania, 545, 674.
- Arieș*, scaun secuesc în Transilvania, 415; *apă*, vărsarea ei, 552.
- armaș*, 393—394.
- armata*, organizarea, 503—539; principiul alcătuirii ei, 503, 505; dregătorii comandau cete de subalterni, 505, 506, 507; vătafii de cete și mării vătafi, 506; breslele, 506; curtenii din Moldova, 507; vitejii din Moldova, 507—508; în Țara Românească breslele se numeau *roșii*, 507; părcălăbii de județe, 507; contingentul orașelor, 508; lefegii, 508—509; oastea în dobândă, 508; străjerii în Moldova, 510, 520; plăieșii în Țara Românească, 510; vânătorii în Moldova, 510; călărașii, 508; hânsarii în Moldova, 511, *armamentul*: ofensiv, defensiv, 512, 513; de foc, 514; armura 512—539; steagul, 546; cetățile, 517—538; mănăstirile ca loc de apărare și refugiu, 538; bibliografie, 538.
- armășei*, 423, 488, 506; ceata celor din Balaci, 506.
- Armeanul*, porecla lui Ion Vodă cel Viteaz, 208.
- Armenia*, monete ale regilor din secolul XIII, la Cetatea Albă, 457.
- Armenii* persecutați de Ștefan Rareș, 191—192; în orașele Moldovei, 456.
- armura*, 512—517.

Aron-Vodă — cel Cumplit — Tiranul, domn al Moldovei, 510; fiu nelegitim al lui Alexandru Lăpușneanu, 205, 250; domnia, 250; fiscalitatea în timpul lui, 250, 251; răscoala contra sa, 251; execuții de boieri, 251; mazilit și numit din nou, 251; revenirea la Iași și prinderea lui Petru Cazacul, 251; legăturile cu creștinii, 251; răscoala contra Turcilor, asedierea cetăților turcești, 251 252, 261—264; detronat din ordinul lui Sig. Bathory și înlocuit cu Răzvan, 252, 267; închis la Vinț, 252; otrăvit, 252; înmormântat în m-rea ridicată de Mihai Viteazul în Alba Iulia, 252, 284; oasele lui desgropate și risipite, 290.

Aron-Vodă, m-rea, lângă Iași, 252; donații de sate, scutiri, 561, 564.

Arpentie, pârgariul cel mare din târgul Neamț, 445, 459.

Arta, oraș, 337, 339.

arta, populară: elemente distinctivă 612—613; *arhitectura* bisericească, 613; biserici de lemn, 613; biserici săpate în stâncă, 613; biserici de zid în Muntenia, Moldova și Transilvania, 616, 617; influența *sârbească*, 619; influența *atonită*, 619—620; influența *armeană*, 620; tipul muntean, 621—623.

artileria lui Petru Rareș la Obertyn, 176.

artiști cretani, 647.

Arva, regiune, sub ascultarea bisericească a m-rii din Peri, 320.

Asaneștii, statul lor, 336; familia, 354; stolnicul la curtea lor, 386.

Asi, v. Alani.

Asia-Mică, 10, 223; mănăstiri din, ajutate de Neagoe Basarab, 154.

Asineta, legenda prea frumoasă, carte populară, 597.

Aslan, vornicul, 388.

aspri, monete, 555; de șoimi, 565.

Asprocastron, v. Cetatea Albă.

Assan-beg, ia parte la expediția contra lui Șt. c. M., la Vaslui, 66.

Astrahan, piei de, 548.

așezământul lui Mihai Vodă, 304—305.

Atanaric, regele Goților, 403.

Atanasie, ierodiacon, face o icoană, 654.

Athos, Sf. Munte, 14, 587, 649, 655, 683; mile dela Aldea, 7; ajutoare primite dela Vladislav II, 14, danii dela Vlad Țepeș, 50; Nifon, patriarhul se retrage acolo, 130; egumeni la sfințirea Curții de Argeș, 152; daniile lui Neagoe Basarab, 152, 153; influențează arhitectura bis. în țările române, 619—620; meșteri dela, 646; specialitate în icoane, 654.

Atila, 420.

Augsburg, 50.

Austria, Austriacii, 217, 246, 251, 272, 350.

autorul învățăturilor lui Neagoe, 583.

Avari, 541.

Avedik, negustor armean în Țara Rom., 457.

Averești, sat în j. Neamț, 564.

Azarie, cronicar, 586; despre boerii ce trădaseră pe Alex. Lăpușneanu, 200.

Babadag, 530; prădat de oastea lui Mihai Viteazul, 272; de oștile lui Aron Vodă, 264; amintit îndată după 1333, 435.

Baba Novac, arde Plevna, 272; cu Buzeștii spre Sibiu, 279; moartea lui, 297.

Babele, schit în jud. Vlașca, zidit de Vlad Călugăru, 124; pisană, danii la, 125.

Babici Stan, boier, 412.

Bacău, oraș, târg, 22, 286, 445; ocupat de Mateiaș Corvin, 57; reșed. domnească, 375; vechimea, orig. numelui menț. doc., 445, 446; Unguri la, 455;

- ocolul, 464; *județul*, 60, 398; menț. doc., 406; orig. numelui, 410; Ungurii în sate, 456; *vamă*, 85, 446, 451, 445, 573; *biserica* ridicată de Alexandru fiul lui Șt. c. M., 102, 107, 649; drum prin, 552.
- Badea*, fiii lui, 569.
- Bodea*, vornic, 111.
- bagaini*, boerinași la Bulgari, 470.
- bagrenica*, hlamida țarilor bulgari, 367.
- Bahlovia* = Hârlău, 143, 451.
- Bahlui*, râu, 407, 451.
- Bahna*, sat, 478.
- Bahninți*, 399.
- Baia*, târg, lupta între Șt. c. M. și Mateiaș Corvin, 43, 57, 67, 112, 524, 586, 607; biserici, 102, 181, 187, fig., 103; reșed. domnească, 324, 443; întemeiat de Sași și Unguri ardeleni, originea numelui, 444, 446; ars la 1467, populația, decăderea, 443; morile Sașilor dela, 455; Ungurii la, 455; șoltuzi și pârgari la, 459; pece-tea, 461; Tătarii din, 483; morile domnești, 543; drum prin, 552; Sașii din, 561; *vamă* la, 573.
- Baia-de-Aramă*, 454—455, 505, 542, 575.
- Baia-de-Fier*, 52, 535.
- Baiazid II*, sultan, 72, 73, 590; cucereste Chilia și Cetatea Albă, 72, 123; cere vadurile Dunării cu vămile dela Radu c. M., 128; revolta Ienicerilor împotriva-i, 133.
- Balaci*, sat, 506.
- Balasinești* (Balasinouți), sat pe Suceava al m-rii Horodnic, 98, 358, 566, 569.
- Balc* (Baliță), fiul lui Sas, comite de Maramureș și Sătmar, 415; voevod, proprietar al m-rii din Peri, 320, 606.
- Balc*, fratele lui Ivan voevodul de Beiuș, 417.
- Balcani*, m-ții, pen., 132, 263, 272, 287, 312, 595; m-ri ajutate de Neagoe Basarab, 153; Mihai Viteazul, pradă până în, 275; pictor din, 654.
- Balcic*, 431.
- Balcui*, pârcălab al cetății Tismana (1454—1456), 530.
- Bali-beg*, năvălește în Moldova cu pre-tendentul Hronot, bătut de Șt. c. M., 74; comandant al cetății Silistra, năv. în Polonia, 81.
- Balica*, fratele lui Dobrotici, stăpân la Caverna, 431.
- Balomir*, jude, 475.
- Balomirești*, sat în țin. Sucevii, 411, 475.
- Balotă*, răscump. de gloabă pe Giurgiu, 501.
- Balșe Teodor*, logofătul lui P. Rareș, 182.
- Baltazar Walter*, traduce în latină cronica lui Mihai Viteazul, 301, 587.
- Baltă*, județul de, întinderea, menț. doc., 399.
- Bamberg*, 50.
- Ban*, dregătorie, 163, comandă în lipsa domnului, 358; atribuții, 379; puterea lui, 487; subalternii săi, 379, 488, 505.
- Banat*, regiune condusă de ban, 33, 272, 287; posesiunile lui G. Brancovici, 40; mișcarea țăranilor din (1526), 314; 345; vezi Severin.
- bani*, monete, 554, 558; — roșii, 555; ocinile socotite în bănișori, 474.
- Banul*, stolnicul, 55.
- Banđini*, misionar catolic, despre colonia de Unguri dela Tecuci, 456.
- Bantăș Constantin*, 507.
- Barbu Craiovescu*, mare ban, 123, 157, 222; în divanul lui Basarab cel Tânăr, 122; fiul lui Neagoe dela Craiova, 146, 147; unchiul lui Neagoe Basarab, 150; călugărit sub numele Pahomie, 661.
- Barbu*, vornic, ginerile lui Mircea Ciobanul, fuge în Ardeal, extrădat, executat, 217, 221.

- Barbovski*, portarul Sucevei, în Ardeal, 172.
- Barnovski*, voevod, 388.
- Barnowski* Toma, părcălab de Cernăuți, respins de Poloni, 176.
- barones* = dregători, 377.
- Bartfeld*, în Ungaria, 673.
- Barton*, agent englez la Constantino-pol, sprijină pe Mihai Viteazul, 261.
- Basarab cel Bătrân*, Laiotă, domn a Țării Rom., fiul lui Dan II, 508, 533; pus domn de Șt. c. M., 61, 62; de partea Turcilor, 62, 117, 118; către Brașoveni, bate pe Țepeluș, bătut de Șt. c. M. (1474), 62; ajută pe Turci contra lui Șt. c. M. la Vaslui și Războeni, 63, 66, 68, 70, 101; alungat din domnie de Șt. c. M., 70, 118; domnia, 119—121; înlocuit, 119; incursiuni în Țara Rom., 121; reședința lui, 374.
- Basarab cel Tânăr*, Țepeluș, domn al Țării Rom., pribeag în Trans., sprijinit de Unguri contra lui Laiotă, bătut, se retrage în Ardeal, 62; pus domn de Șt. c. M., 70; trece de partea Turcilor, 70, 117; raport. cu Turcii, pradă în Moldova cu ei, bătut la Râmnic, 71; pradă în Ardeal cu Turcii, bătută, 71; susținut de Craiovești, revine în scaun, 71; pretendent, 119; alungă pe Laiotă, 121; domnia, 121—123; cu Ali-beg și Skender-beg, 121—122; bătut de Șt. c. M., 122; moartea lui, 123; familia, 123; după unii, tatăl lui Neagoe Basarab, 150, 679; reședința lui, 374; confirmări, scutiri, 380, 477; despre banii roșii, 555; passim.
- Basarab*, fiul lui Dan, pus domn (1442) în Țara Rom. de Iancu de Hunedoara, 9.
- Basarab I*, Intemeietorul, domn al Țării Rom., 370, 422, 434, 530; titlul lui, 353; fiul lui Tihomir, 369; a avut dregători, 377; stăpân al cetăți Severin, 436, 526; moare la Câmpulung, 439; oferă o despăgubire Ungurilor, 553; rudă cu țarul Bulgarilor, 582; începe biserica Domnească, 618.
- Basarab* Nicolae, pretendent, fiul lui Barbu •Nagorae• din Țara Rom., 222.
- Basarabia*, țara lui Basarab, 346.
- Basarabii*, dinastia, 163, 346, 369, 674.
- Basarab* Voevod, pretendent, lângă Sighișoara (1459), 45.
- Basta Gheorghe*, general imperial, 279, 281, 284, 301; boerii moldoveni apelează la el, 254; ajută pe nobilii unguri contra lui Mihai Viteazul, 288—290; relațiile cu Mihai Viteazul după Mirăslău, 291; arestat de Unguri la Cluj, 292; părăsește Ardealul, 292; întâlnirea cu Mihai, 294; asasinarea lui Mihai Viteazul, 297—298.
- Bașco*, rumân, 472.
- Bașeu*, loc la, 492.
- baștină*, semnificația, 474.
- Báthory* Andrei, cardinal, ales principe al Ardealului, devotat Polonilor, 278; cere lui Mihai Viteazul reînnoirea tratatului, 278; fuge dela Șelimbăr, 280; urmărit de Secui, omorât de păstori, 281; înmormântarea la Alba-Iulia, 282; pictorul capului lui, 647.
- Báthory Christofor*, fratele lui Ștefan Báthory, 326; principe al Ardealului, 334.
- Báthory Sigismund*, principe al Ardealului, fiul lui Christofor B., 251, 252, 334, 604, 606, 608; detronează pe Aron Vodă, 252; sprijină pe Mihai Viteazul la Constantinopol, 254; în liga contra Turcilor, 262; condițiile tratatului cu Mihai Viteazul, titlul lui, 266; în ajutorul lui Mihai contra Turcilor, 269; întoarcerea în Ardeal, 272; cedează Ardealul Imperialilor, revenirea, 275—276; renunță din nou la tron, 276—278; fugar la Ieremia Movilă, 285; încercare de restabilire

- în Ardeal, 291; stăpân iarăși în Ardeal, 292; retragerea dela Goroslău, fuga în Moldova, 294; cu ajutor dela Ieremia Movilă, cu Turcii, contra lui Mihai și Basta, 294; confirmă pe Ioan dela Prislop mitropolit al Românilor, 327; povestea luptelor cu Turcii, 607—608.
- Báthory Ștefan*, comite, bate pe Laiotă, 119; scrie Brașovenilor, 121.
- Báthory Ștefan*, bătut de răsculați (1514), cere ajutor voevodului Ardealului, 312, 313.
- Báthory Ștefan*, palatin, susține pe Ferdinand de Austria la tronul Ungariei, 330.
- Báthory Ștefan*, principe al Ardealului, ales rege al Poloniei (1575), 238, 241, 317, 326, 334, 647; decapitează pe Nicoară Potcoavă la Liov, 238; moartea lui, 238.
- Batthyányi*, muzeul din Alba Iulia, icoană, 653.
- Bădeșzii*, sat al m-rii Cozia, 124.
- Bădica*, comisul, fiu nelegitim al lui Radu cel Mare, 132, 157; împotriva lui Radu dela Afumați, 159; pus domn, scrie Brașovenilor, 159.
- *băi* • de aur, în Ardeal, 576.
- Băicenii*, sat pe Siret, donat de Șt. c. M., m-rii Neamț, 93.
- Băilești*, sat, 388.
- Bălan*, confirm. de proprietate, 440.
- Bălănești* (Neamț), strana bis. din, 672.
- Bălcescu Nic.*, asupra rumâniei, 304.
- Bălcești*, moșie, hotarnica, 493.
- Băleștii*, sat, fost în jud. Jaleșului, 398.
- Bălgrad*, Alba Iulia, *cetatea*, 327, 418, 436, 533; *mitropolia*, titlul, 326; v. Alba Iulia.
- Bălinești*, sat, jud. Dorohoi, 105; *biserica* ridicată de Tăut log., 105, 634, 637.
- Bălteni*, sat, Vlad Dracul decapitat la, 11; rumânii din, 304, 361.
- Bălțatul*, logofăt, cumnat cu Bogdan Lăpușeanu, sprijină pe pretendentul Crețul, 238.
- Bălțați*, sat, 506.
- Bălți*, ocină din, 591.
- Bănăfeni*, nume provincial al Românilor, 345.
- Bănești*, sat, 405.
- bănișori*, bani de județ, slugi bănești, subalterni ai marelui ban în Țara Rom., 379, 488, 505.
- Bărăgan*, regiune, nume de orig. turcă, 348, 404.
- Bărbat*, voevod, circulația monetară pe vremea lui, 553; veniturile lui 573.
- Bărcan*, vistiernic, în sfatul lui Mihai Viteazul din Ardeal, 282.
- Băsărăbeasa*, în jud. Hunedoara, bis. de lemn, 613.
- Băsceni*, Vlasie din, 360.
- Băcovăț*, pod peste, în 1420, 551.
- bălcu*, orig. cuvântului, 428.
- Bălea*, voevod, ctitoria sa din Criscior, 320.
- Bărgăiani*, sat donat lui Ion Urecle, 407.
- Bărgău*, Sava Măzgă pretendent moldovean proclamat domn acolo, 200; drumul prin pasul, 552.
- Bărlad*, târg, ars de Tătari (1440), 21; tabăra Turcilor acolo și prădăciuni (1473), 62; *vama*, 85, 451—452, 573; reședință domnească la, 376, oraș, 407, 409; *județul*, menț. doc., orig. numelui, dispariția, 409; *ocolul*, 409, 452, 464; vechimea târgului, menț. doc., 452; în posesia lui Ștefan Voevod (1435), 452; catastihul șoltuzului din 461; pecetea târgului, 461; drum prin, 552; șoltuzul de, 467; *râul*, valea, 63, 85, 407, 408.
- Bărlă*, boier din Hârlău, 450.
- Bărnova*, 410.
- Bârsa*, Țara, ținut, 279; prădată de Turci, 7, 124; prădată de oastea lui

- Vlad Țepeș, 45; Mihai Viteazul aci, 291; Cav. Teutoni așezați aci, 534, 575.
- Bârsa*, apa, 173.
- Bârsanii*, nume regional al Românilor, 346.
- Bârsăști*, sat, 566.
- Bârsău*, sat donat de regele Albert fraților Iancu și Ioan de Hunedoara (1440), 39; biserica din, 320.
- Bârsești*, Preda log. din, 473.
- Bâsca*, lunca ei, 471.
- Beala*, sat, în jud. Mehedinți, 399; scutiri, 511, 566.
- Beatrice de Neapole*, regina Ungariei, 68, 71.
- Beauri Jacques*, valon, asasinează pe Mihai Viteazul, 298.
- Beiuș*, 292.
- Bejan Gheuca*, boier, 493.
- Bekeș Gaspar*, român din țin. Caraș-Severinului, 317; în solie la Maximilian II, 317; încearcă să ia Voevodatul Transilvaniei, învins în 2 lupte, 317; colaborator apoi al lui Șt. Báthory, 317; contra lui Ștefan Báthory, stăpân al cetății Făgărașului, 334.
- Bela III*, rege al Ungariei, venitul ocnelor ardeleni sub, 575.
- Bela IV*, rege al Ungariei, 4, 414.
- beleag*, locul de concentrare al armatei în caz de război, 507.
- Belgrad*, Beograd, cetatea, lupte între Turci și Iancu de Hunedoara, 39, 41; apărat de Szilagy și nepotu-său Ladislau, 41; cucerit de Turci, 143; sangiacul de — ajută pe Radu dela Afumați, 160.
- Beloizvor*, sat iertat de dări, 577.
- Beltkewk*, v. Drágffy B.
- Bender*, cetate, 240; begul din, 238; originea numelui, 453; cetatea ridicată de Turci, 524.
- Bender-Abbás*, oraș la golful Persic, 454.
- Bender Schachpur*, oraș la golful Persic, 454.
- Benea*, sat, 607.
- Bendorf*, sat în țin. Sibiului, prădat de Vlad Țepeș, 45.
- Benkner Hans*, fabricant de hârtie la Brașov, 545; jude al Brașovului, 591; învoiala cu Coresi p. tipărituri, 600; sprijine tipărirea de cărți religioase pentru Români, 603.
- Bercelui*, balta, 465.
- Berchișești*, sat la Miletin, 646.
- Bereg*, comitat, posesiunile lui G. Brancovici în, 40; sub ascultarea bis. a m-rii, din Peri, 320.
- berării*, la Baia și Suceava, 544.
- berbânțe*, berbenițe, de miere, 365, 550, 562.
- Beresteani*, sat, 544.
- Berheciu*, sat în jud. Tecuciu, 413.
- Berindei*, pretendent adus de Mateiaș Corvin în Moldova, 56.
- Bernard*, săbier din Bistrița, 545.
- Berthier*, secretar francez al lui Petru Cercel, 230.
- beșlii*, sârbi, lefegii, 509.
- Beti Ghirei*, sultan, săgetat, 137.
- Bezdead*, rumâni din, 478.
- Biblia*, prima trad. în ungurește la Troțuș, 455.
- bibliografie*, 14—15, 31, 43, 51, 115—116, 126, 133, 144, 155—156, 169—170, 192—193, 206, 215, 235—236, 248—249, 257, 307—308, 335, 341, 352, 376, 396, 425, 467—468, 485, 502, 538—539, 579—580, 608—610, 686—688.
- Biblioteca Națională*, din München, evangheliarul dela Hotin, 680; — din Paris, 431.
- Bicaz*, mărzac tătar prins de vornicul Cărăbăț, 140.
- Bielski Martin*, cronicar polon, 515; despre lupta dela Obertyn, 176.
- Biertan*, scaun săsesc în Transilvania, 414.
- Bihor*, comitat, 316, 414; posesiunile lui G. Brancovici, 40; pustiit de răs-

- culați (1514) cu popa Laurențiu, 312; întinderea, 417; cetăți, orașe, târguri, 417; vechimea și originea numelui, 417—418.
- Bălăi*, vornic, trădează pe Ion Vodă cel Viteaz la Cahul, 213.
- Bilău*, ceașnic al Doamnei, 395.
- Bințiști*, în Ardeal, 399.
- bir*, birarii, 199, 261, 365, 423, 498, 560, 565, 577.
- birărie*, 498.
- Birtoc*, v. Drăgffy B.
- Bisericanii*, m-re, 507, pravila dela, 490; călugării dela, 497.
- biserici*, zidite de Șt. c. M., 98—102; bis. *Albă* din Baia, 102; — *mitropoliei* din Târgoviște, zidită de Neagoe Basarab, 153; — *episcopie* din Roman refăcută de P. Rareș, 182; fig., 185; — *Domnească* dela Tg. Frumos, 187; — *Albă* în Buc., 260; — *Domnească* dela Curtea de Argeș, 353, 368, 636, 673; vechimea, 616; tip constantinopolitan, 624; — *Neagră*, din Brașov, fig., 437; — *Domnească* din Târgoviște, ctitoria lui Petru Cercel, tip constantinopolitan, 618; — *moldovene*, 624—633.
- Bistreț*, balta, în fostul județ de Baltă, 399; *vadul*, *slobozia*, 511.
- Bistrița*, m-re din Moldova, 400, 447, 451; letopisețul, 21; danii primite: moșii, țigani, 28, 29, 108, 284, 475, 482, 483, 497; ctitorie a lui Alex. c. Bun, 89; Șt. c. M. adaugă biserica și un paraclis, 93; morminte acolo, 108; refăcută de P. Rareș, 178, 182; bis. m-rii zidită de Alex. Lăpușneanu, 203; fig., 203; reședință domnească, 375; clopotul cel mic, 548; pictura paraclisului, 637; icoane vechi, 652; *letopisețul* zis dela, 20, 21, 53, 532, 587, 597.
- Bistrița*, m-re, jud. Vâlcea, ctitorie a Craioveștilor, 147; mormântul lui Țepeluș acolo, 123; danii, 125, 304, 563; fig., 147; dărmată, 147; act dela Barbu Craiovescu, 163; mormântul lui Moise Vodă, 164; o biserică a ei într-o peșteră, 613; numele meșterului, 633, 647; epitrahil dela 661; rucavițe și zavesă dela, 662; o reproduce un chivot, 679.
- Bistrița*, râu în jud. Gorj, 398.
- Bistrița*, oraș, cetate în Transilvania, 252, 291, 543, 545; orașul și districtul cu 20 sate donate lui lancu de Huniedoara (1453), 39; legăturile comerciale cu Moldova, 87, 204, 540, 545, 632, 633, 682; plătește 1000 fl. aur lui Ștefăniță, 143; cedată lui P. Rareș, 172; refuză pârcaľab moldovean, 173; atacată 181; se răscoală contra lui Mihai Viteazul, 289; județul și pargarii, 322; coloniștii dela, 374, 410; majorit. populației Sașii, 458, 553; birăul din, 483; era cetate la 1241, 534; drumul prin, 552; *comitat*, *regiunea*, 414, 443; în timpul revoluției din 1514, 313; sub ascultarea m-rii din Peri, 320; sub ascultarea episcop. Vadului, 324; originea numelui, alipită universității Sașilor, 417.
- Bistrișeni*, orășeni din Bistrița ardeleană, 545; scrisori dela P. Rareș, 171, 173; scrisori dela Lăpușneanu, 196, 205; meșteri constructori, 241; confirmare de privilegii, 359; scris. dela Bogdan III, 575.
- Bitinia*, 413.
- Bitolia*, oraș aromân, 340.
- bizantin*, stilul, în forma, împărțirea, tehnica și decorația interioară a bisericilor, 616, 624; tip *constantinopolitan*: caracteristice, 618, 621; tip *sârbesc*: caracteristice, 619; tip *atonic*: caracteristice, 619, 621.
- Bizant*, = Constantinopol, Bizantinii, 2, 428, 490; influențe din, 382, 384, 386, 636, 649, 655.
- Bizone*, oraș antic, 431.

- Blaj*, fratele stol. Domocuș, 456.
- Blandrata George*, medicul lui Lăpușneanu, 197; și al lui Ioan Sigismuhd, 334.
- Blatnița*, în jud. de Balta, 399.
- blănuri*, 548.
- blestem*, carte de, 441.
- Blidari*, sat în jud. R.-Sărat, 543.
- Blidereni*, sat în jud. Troțuș, 406.
- Bliume Hanăș*, din Brașov, 458.
- Boacăș Anton*, șoltuz din Tecuci (1661), 456.
- Boba*, fiica lui Radu c. Mare, 132.
- Bobalna*, deal, consfătuirea răsculaților (1437), 310.
- babou*, postav ordinar, importat în țările române, 86, 547.
- Bochetor*, conducător tătar, cuprinde cetatea Sânzieni, 534.
- Bodeștii*, sat, 488.
- Bodrog*, comitat, 38.
- Boemia*, 76; ciumă în, 42; monete în 556; v. Cehia.
- Bog*, fratele lui Ivan Voevod de Beiuș, 417.
- bogasii*, 547.
- Bogata românească*, — *ungurească*, sate ale episc. Vadului, 325.
- Bogdan cel Chior*, Bogdan-Vlad, domn al Moldovei, fiul lui Șt. c. M., 83, 88, 101, 105, 368, 384; restituie Pocuția Polonilor, 84, 134, 174; moartea, 107, 138; fig. 135; urmașul lui Șt. c. M., 112; conflict cu Radu c. Mare, 129; domn, planuri de căsătorie, 134, 136, 149; pradă în Polonia, 136; mediația lui Vladislav, 137; lupte contra Tătarilor, 137; raport. cu Ungurii, 138; raport. cu Țara Rom., 138; lupte cu pretendenți, 138; raport. cu Turcii, 138; familia, 138; ctitorii, 139; morm. lui, 139; menț. doc., 142; sprijine pe Mircea contra lui Neagoe, 151; are fiu nelegitim pe Alex. Cornea, 139; către Bistrițeni p. aur. 575; face acoperământul de mormânt, al lui Ștefan c. M., 666; chipul lui pe o perdea de biserică, 664.
- Bogdan*, fiul lui Aron Vodă, 252.
- Bogdan*, fiul lui Iancu Sasul cu Maria, 240; numit domn în locul lui Mihai Viteazul, 263; fuge dela Rusciuc, 264.
- Bogdan*, fiul lui Ieremia Movilă cu Elisaveta, 257.
- Bogdan*, fiul lui Lăpușneanu, domn, 205; tratat, legături de rudenie cu Polonii, 207; mazilit, 208; la Moscova, 208; menț. doc., 209.
- Bogdan*, fiul lui Nicolae, confirmat cneaz, p. vitejie peste satele Măgoaia, Rechita și Strâmtura, 315.
- Bogdan*, fiul lui P. Rareș cu Maria doamna, 189; mormântul lui, 186.
- Bogdan-ili* = Moldova, 350.
- Bogdan Intemeietorul Moldovei*, 91, 369, 377, 422, 453, 470, 628.
- Bogdan*, vornicul, căsătorit cu sora lui Radu cel Mare, 125, 130, 149—150.
- Bogdan II*, domn al Moldovei, tatăl lui Ștefan cel Mare, fiu nelegitim al lui Alexandru cel Bun, ocupă domnia (1449) cu ajutor dela Iancu de Huniedoara, 25; lupte cu Alexandrel, 25; biruința și ungerea ca domn la Suceava, 25; omorât la Răuseni de Petru Aron, 25, 28; înțelegerea cu Buczacki, 25—26; legământul față de Iancu de Huniedoara, 26 42; se retrage în codrii Vasluiului din fața lui Alexandrel, 26; atacă și bate pe Alexandrel la Crasna, 26—27; înmormântat la Răuseni, 28; scutiri mânăstirii Moldovița pentru casele din Suceava, 457; monete, fig. 557; *passim*.
- Bogdănești*, pe Prut, Petru Șchiopul bate pe Cazaci, 241.
- Bogos*, 494.
- Boguș*, boier, 465.

- Bohotin**, braniștea domnească, 29, 93. 364, 492; o parte din ea închinată de Alexandrel mănăstirii Neamț, 29; prisacă donată mănăstirii Neamț de Ștefan cel Mare, 93.
- Boian**, sat, lupta la, 221.
- boieresc**, clacă, 476.
- boieri**, clasă socială: numele, puterea lor, 470—476; locuitori ai orașelor, 484; plăteau birul, scutiți de podvoade, 577; *mehedințeni* ucid la Glogova pe Basarab cel Tânăr, 123; pribegi în Polonia, 142; uciși la Liov, uciși de Lăpușneanu, 200; uciși de Mircea Ciobanul, 219.
- Boldorogăști**, sat, 498.
- Boldur**, vornic, în Moldova, birue la Lențești un detașament Polon ce venia în ajutor Regelui (1497), 80, 358, 381; atacă Chilia și Cetatea Albă (1500), 83.
- Bolintinul**, mănăstire, donație dela Aldea, 7.
- Bolohov**, câmpia, la hotar între Moldova și Polonia, 18.
- Boloșina**, jupanița, 652.
- Bolota**, lupta între Iancu Sasul și Lungul cu Lăpușnenii, 240.
- Boloteștii**, sat, 446.
- Bolzano**, capela Franciscanilor, 246, 654.
- Bonfinius**, cronicar al lui Mateiaș Corvin, despre Ștefan cel Mare, 57, 114, 607.
- Borcea**, din Săbiceu, megiașii lui, 360.
- Bordușani**, 564.
- Borești**, 505.
- Borhinești**, sat al mănăstirii Moldovița, scutit de dări, 96.
- Borilești**, sat donat de Ștefan cel Mare mănăstirii Tazlăul, 93.
- Boris Gudunov**, în legăt. cu Mihai Viteazul, 287.
- Borșa**, râul, valea, dăruită lui Radu cel Mare, 129.
- Borzești**, pe Trotuș, biserica zidită de Ștefan cel Mare și fiul său Alexandru, 100—101, 630; semne lapidare, 632.
- Bosfor**, 10, 413.
- Bosna**, râul, 407.
- Bosnia**, 315, 337, 339, 385.
- Boșar**, domeniu în Banat, donat fraților Iancu și Ioan de Huniedoara, 39.
- bote**, poloboace de vin, 365.
- Botna** cu ezărele, confirmată de Alexandrel mănăstirii Bistrița, 97.
- Botoșani**, târg, 21, 390; Polonii îl ard 136; biserici zidite acolo de Elena Rareș, 188; menț. doc. 447; veniturile târgului aparțineau doamnelor, 447; pecetea, 461; *județul*, 398, 418; înființarea sa, 411.
- Bozianu Calotă**, spătar, ban, boier al lui Mihai Viteazul, care în lupta cu Turcii la Târgoviște, 301.
- Braga Voevod** (= Vlad Vintilă), 165.
- Brainți**, sat în Moldova, 399.
- Bran**, cetatea, 269, 517, 551; luată în stăpânire de Sigismund dela Dan II, 4; castelanii din, 117, 124; asediată de armata lui Moise-Vodă, 164; ridicată de Cav. Teutoni, 534; *vama* dela, 442, 573; *trecătoarea*, 9, 371; drum pe la, 572.
- Bran**, postelnic din Polovragi, 506.
- Brancovici George**, despotul Serbiei, prinde și închide pe Iancu de Huniedoara, 12, 40; eliberează pe Iancu, represalii din partea acestuia, 40; posesiuni în Ardeal, 40.
- Brancovici Ioan**, despotul Serbiei, tatăl Despinei-Milița, 155; tatăl Cate-rinei-Elena, soția lui Petru Rareș, 188.
- Brancovici Ioan**, lefegiu sârb, 509.
- Brandenburg**, electorul de, 181.
- braniște**, domnească, 363, 387; mănăstirească, 364.
- Braniștea**, sat, 364.

- Braşov*, cetate, oraş, monetăria dată Cav. Teutoni, 4; prădări, 8, 45, 57, 172, 173, v. Turcii; relațiile comerciale cu țările române, 86, 87, 541, 547, 632, 677, 683; pribegi moldoveni la, 142; familia lui Mihnea cel Rău la, 149; județul și pârgarii, 163, 496; fugari din Țara Rom. acolo, 217, 219; vestea morții lui Mircea Ciobanul, 219; răscoală contra lui Mihai Viteazul, 287; Bulgarii din, 392; drumul comercial spre, 403, 552; Biserica Neagră din, fig., 437; vechimea, 436; în suburbia Șchei, Români, 458; tipărește Coresi acolo, 491; cetate la 1241, 534; înființarea primei fabrici de hârtie (1546), 545; privilegii comerciale, 554, 571, 573, v. Brașoveni; tipografie la, 608; comitatul, scaun săsesc, orig. numelui 418; passim.
- Brașoveni*, privilegii dela domnii din țările române, 3, 7, 14, 19, 22, fig., 24, 45, 86, 87, 355, 357, 374, 380, 421, 435, 439, 460, 547 571, 574, 590; știri despre lupta dela Cossovo, 12; prigonii în Moldova, 20—21; relații, 4, 6, 8, 11; corespondență cu domnii români, 45, 117, 118, 120, 122, 124, 151, 159, 160, 161, 390, 392, 555, 556; către Sibieni despre uciderea unor boieri, 148; înfrânți la Feldioara, recunosc pe Szapolyay, 173; daruri lui Petru Rareș, 181; ciocniri cu armata lui Mihai Viteazul, 291.
- Brateș*, lac, 544.
- Bratîlov*, lângă Baia-de-Aramă, exploatare de aramă, 542, 575.
- Bratislava*, 292, 331; moartea lui Nicolae Olahul, la, 316.
- Bratu*, comisul, 233.
- Bratul*, județ al Tg.-Jiului, 440, 460.
- brazda în cap*, jurământ cu, 493.
- Brădetul*, schit, 652.
- Brăila*, oraş, ars de Ștefan cel Mare, 60; arderea, 117; boierii din, 122; cedat de Radu Paisie Turcilor, 166; boierii moldoveni ies înaintea lui Petru Rareș, 180; județul, 71; orig. numelui, 403; menț. doc., 404; cetatea, refacerea zidurilor, 269; recucerită de Mihai, 272; cuprinsă de paharnicul Manta, 263; Muntenii ajută pe Lăpușeanu să intre în Moldova, 200; asediată de Ion-Vodă Viteazul, 212; construită de Turci, 529; vama dela, 436, 571, 572, 524; passim.
- braniște*, 363, 364.
- Brătești*, sat pe Siret, 500.
- brăie ferecate*, 548.
- Brâncovenii*, moșie dăruită Bistriței, 147.
- bresle de meșteșugari*, compunerea și org. lor, 546; patronul breslei, 546; îndatoriri militare, 547; breasla zugravilor, 646.
- Brețc*, 68, 552.
- Brițcani*, ocină din, 591.
- Broos*, v. Orăștie.
- brudina*, dare, 452.
- Brudur Duma*, boier al lui Ștefan cel Mare, 408.
- Brusa*, mazilirea și turcirea lui Iliș Rareș, 191.
- Brutti Bartolomeu*, adus în Moldova de Iancu Sasul, făcut postelnic, creditor al domnului, 120; păstrat între boieri de Petru Șchiopul, 241; ucis de Aron-Vodă, 250.
- Bucov*, târg, 403; 441, 573; tabăra lui Mihai Viteazul contra Polonilor, 291.
- Bucovăț*, sat, năpăstuit de un turc, 499; m-rea, 261, 621.
- Bucovina*, numele unei regiuni din Moldova, dată de Austriaci, semnificația, 350.
- București*, oraş, cetate, muzeul municipal, hrisov, fig., 5, cetate de scaun a lui Radu cel Frumos, 61;

- cucerit de Ștefan cel Mare, 61; Țepeș ucis lângă, 119; luptele la, 150, 162; ocupat de Vintilă (1574), 212; capetele lui Vintilă și Ion-Vodă cel Viteaz ținute pe poarta curții domnești, 214; sosirea lui Petru Cercel, 229; ocupat de Ștefan Răzvan, 269; pradat de Tătari, 272; biserica Mihai-Vodă, fig., 303; Castrum fluvii Dombovicha (1460), 441—442; vechimea ca reșed. domnească, menț. doc., 374, 441; pecetea, 461; cetate de pământ, vechimea și orig. ei după Luccari, 517, 529, 532—533; Turcii ridică întărituri la m-reă Radu-Vodă (1595), 533; drumul prin, 551; Turci uciși în, 588; passim.
- Bucureștii*, sat, dăruit m-rii Voroneț de Bogdan III, 140.
- Buczacz*, cetate arsă de Șt. c. M. (1498), 81.
- Buzacki Dîrih*, Buciațskii, staroste al Podoliei și castelan al Cameniței, ajută pe Roman II contra lui Ștefan 21; înțelegerea cu Bogdan II, 25; comandă Poloni cu Alexandrel la Crasna, 26.
- Buda*, m-re, v. Aninoasa, 233.
- Buda*, Vlad Țepeș închis acolo, 49; postav de, 86, 547; trimis al Sibiienilor la, 125; solia lui Radu c. M., 128; știrea morții lui la, 133; ocupată de Turci, 168; Soliman intră în, 181; exped. p. cucerirea ei, 181; asediată și cucerită de Turci, 331, 332; în stăpânirea lui Szapolyay, 331; asediată de Ferdinand de Austria, 332; drumul dela, 552; meșteri dela, 683; passim.
- Budha*, legenda lui, 696.
- Bugeac*, anexat de Turci, 179; Turcii bătuți de Ion Vodă c. Viteaz în, 212.
- Buhuș*, boier, danii dela Miron Barnovski, 364.
- Buia*, familie de Români Macedoneni, 340; Mercuriu, căpitan (1495—1562), 340.
- Bulgaria*, pașalâc, originea numelui, 158, 350; după supunere, 582.
- Bulgarii*, refugiați în Ț.-Rom., 11; infl. primite de Români prin ei, 384, 386, 387, 649; colonie la Brașov, 392, 459; categorii de boieri la, 470.
- Bureștii*, zis și Fundul, sat pe Siret, în ocolul târgului Bacău, 464.
- Burnas*, 348.
- Burueni*, sat, donat de reg. Albert fraților Iancu și Ioan de Huniedoara, 38.
- butnari*, breasla • de Mărăței •, 507.
- Butuceni*, sat în Basarabia, 524.
- Buzău*, județul, 71, 233, 398; boierii din, 122; locuitorii ridică domn pe Dragomir Călugărul, 157; țărni din, atacă un detașament de Turci, 269; orig. numelui, menț. doc., 404; *episcopia*, înființarea, 130, eparhia delimitată, 169; *orașul*, pradat de Tătari, 272; reșed. domnească, 374; călărași acolo, 510; cetate de pământ, 529; întăritură în calea Moldovenilor și Tătarilor, 533; drum prin 551, 572; *vamă* la, 573; *pasul*, 279; *râu*, valea, 291, 403, 542.
- buzduganul*, însemn al domniei, 367.
- Buzea Radu*, tatăl fraților Buzești, 300.
- Buzeștii*, frații, sosiți la Buc. din Oltenia, 263, au misiunea să împiedece unirea Turcilor cu Tătarii, 263; conduc armata din Oltenia la Sibiu, 279; trec de partea lui Simion Movilă, 292; alungă pe Simion Movilă, 297; importanța lor în domnia lui Mihai Viteazul, 300; cumpără moșii multe, 306; danii dela Const. Șerban, 364; amănunte despre ei, 588; ctitori la m-reă Călușul, 647; *Preda Buzescu*, în solie la Aron Vodă, 262; scapă pe Mihai Viteazul dela moarte,

- 275; bate pe Turcii năvăliți în Oltenia, 292; colaborator de seamă al lui Mihai Viteazul, 300; *Radu Buzescu*, clucerul, în solie la Sig. Băthory, 262; pune lespede cu inscripție pe capul lui Mihai Viteazul la m-re Dealul, 298; colaborator dea seamă al lui Mihai Viteazul, 300; sate cumpărate de el, 306; *Stroe Buzescu*, stolnic, scapă pe Mihai Viteazul dela moarte, 275; colaborator de seamă al lui Mihai Viteazu, 300.
- Byrckes*, apa, 323.
- Caesar**, 354.
- Caffa*, cetate genoveză în Crimeia, 323, 434; cucerită de Turci (1475), 67.
- Cahul*, bătălia dela, 208, 212—213; județ, 454.
- cai* de olac, 496, 467; — de export, 550.
- Calafat*, așezare veche, orig. numelui, menț. doc., 436; *vama*, 550, 572; donată m-rii Tismana, 436; drum la, 552.
- Caliacra*, poses. a patriarh. de Constantinopol, reședință a lui Dobrotici, 431.
- Calist*, al Romanului, 483.
- Callatis* (Mangalia), 432.
- Callimah Buonaccorsi*, preceptor italian în Polonia, 76.
- Caloian*, rumân orășean, 484.
- Calomfirescu Radu*, căpitan al lui Mihai Viteazul, 301; ucis de Mihai, 595.
- Calotă*, boier, omorît la 1568, 224.
- Calotă*, mare vornic, 474.
- Calvin*, 605.
- Calvini*, sat, 532.
- calvinismul*, recunoscut și organizat în Transilvania, 334.
- camelot*, 547.
- Camenia*, cetate, 30, 286, 449, 506; atacată de Bogdan III, 136; Armeni la, 456; drumul spre, 552.
- camhă*, 26, 547.
- Cantacuzini* sau *Postelnicești*, urmașii lui Const. Cantacuzino Postelnicul, 393.
- Cantacuzino Ion*, cronicar bizantin, 346.
- Cantacuzino Mihail* = Șeitanoglu, înruirea cu Chiajna, 222; urmărește detronarea și exilarea lui Petru cel Tânăr și a Chiajnei, 222—223; moartea lui, 223.
- Cantemir Dim.*, 387, 411, 448; Domn al Moldovei, 510, 541; despre boerii, 393; despre judecăți, 441.
- Caplea*, fiica lui Vlad Călugarul, 125; căsătorită cu Bogdan, 130; soră cu Vlad V, 149.
- cap legat*, 569; cap pentru cap, 500.
- Cappadocia*, 516.
- Caracal*, sat, menț. doc., 440; pârcălabii de, 480; călărași acolo, 510.
- Caransebeș*, district, 325.
- Caraș*, comitat, 414; așezarea, orig. numelui, 420; *râu*, 420.
- Carei*, drum dela, 552.
- Carignano Giovanni di*, harta lui (1320), 449.
- Carol cel Mare*, 354.
- Carol Quintul*, 172, 330; dă o diplomă lui Despot, 196; lupta contra Turcilor, 333.
- Carol Robert de Anjou*, rege al Ungariei, 371, 530; lupta cu Românii la Posada, 470, 553; scutiri de dări, 578.
- Carpați*, munți, 154, 329, 346, 348, 356, 491, 538, 641; dincoace de, 32, 40; *passim*.
- Carrum portus*, oraș antic între Callatis și Tirizis, dispărut, 432.
- Castaldo Ioan*, general imperial în Transilvania, 191; sprijine un complot al boierilor contra lui Ștefan Rareș, 192; primește Transilvania dela Isabella (1556), 333; ucide pe Martinuzzi, 333.

- Castamonitu*, m-re la Athos, danie dela P. Rareș, 188.
- Cașin*, scaun secuesc contopit în Ciuc, 414, 417; regiune, 456.
- Cașovia*, 292; pribegia lui Petru Șchiopul, 245; întrevădarea lui Mihai Viteazul cu Basta, 294.
- Catavolinos*, Grec, tras în țeară de Vlad Țepeș, 46.
- catechisme luterane*, 592, 601, 602.
- Caterina*, fiica lui Podjebrad, soție lui Mateiaș Corvin, 42.
- Caterina*, împărăteasa Rusiei, 221.
- catolici*, în Țara Rom., 371.
- catifea*, importată în țările române, varietăți, 547.
- Cattaro*, 568.
- Caucazi*, m-ții, 419.
- Cavalerii Teutoni*, privil. acordat lor, 571; expulsarea, 575; diploma lor, 576; v. Teutoni.
- Cavarna*, stăpânită de Balica, 431.
- Cazacii*, chemați de Ion Vodă Viteazul contra Turcilor, 210; atacă Cetatea Albă, 212; la Roșcani, 214; uciși de Turci, 214; sprijinesc pretenedenți la tronul Moldovei, 238; năvălesc în Moldova, bătuți la Bogdănești, 241; ajută pe Petru Cazaucul, 251; în armata lui Aron Vodă, trec în Dobrogea, 252; lefegii în oastea lui Mihai Viteazul, 268, 509; în oastea lui Zamoyski, 290; prizonieri la Turci, 306.
- Cazaclii*, negustori, 550.
- Cazimir cel Mare*, rege al Poloniei, 521.
- Cazimir IV*, cneaz al Lituaniei în înțelegere cu Ștefan Voievod (1445), 21; rege al Poloniei, recunoașterea lui Petru II, 23; legăturile cu Petru Aron, 30; trimișii lui iau act de supunerea lui Șt. c. M., 55; înțelegerea cu Turcii contra lui Șt. c. M., 67; primește omagiu în persoană dela Șt. c. M., 74; fiii săi, 76; relațiile cu Șt. c. M., 356, 359; passim.
- Căiușul cel Mare*, 406.
- călărași*, breaslă militară și fiscală în Țara Rom., 506; atribuții, împărțirea lor pe steaguri unde se aflau în Țara Rom. și Moldova în secolul XVII, 510; — de Țarigrad, de Galați, de Hotin, 510.
- Călăreți*, târg în majoritate aromân, 340.
- Călieni*, sat, 408.
- Călin*, fratele egumen. Stanciu, 322.
- Călmățui*, râu, toponimic, 405, 407.
- Călugăreni*, localitate, lupta între Mihai Viteazul și Turci la 1595, 267, 268; 589; passim.
- Călugărenii dela Teleorman*, de pe Neajlov, dăruit de Mircea cel Bătrân m-rii Glavacioc, 124—125.
- Călugărenii lui Manea*, sat cumpărat de Mihalcea banul, 306; — *lui Stoica*, sat cump. de Mihalcea banul, 306.
- Căluul*, m-re în Romanați, ctitorie a fraților Buzești, 621; zugrăvită de Mina, 647.
- cămara domnească*, 390, 558.
- cămăraș*, boierie, 378, 390; — *de vizierie*, 384; — *de sulgiu*, 393.
- cămărașei*, 390.
- Cămărzan*, armean, face danie m-rii Moldovița, 457.
- Cănești* (Nănești), sat, 408.
- Căpățineni*, cetatea, 371.
- Căpâlnea*, aci s'a încheiat unirea între nobili, Secui și Sași (1437) contra țărănilor, 311.
- căpitan*, subaltern al comitelui în Transilvania, 423.
- Căpriana*, m-re în Lăpușna, atrib. lui Șt. c. M., 102; Eftimie stareț la, 585.
- Cărăbăș Petrea*, vornic, lupta cu Tătarii la Ciuhru, 140, 381.
- Cărăreni*, sat-slobozie, scutiri, 579.
- cășăriiul*, 363; cășăria din Buzău, 563.
- Cătălina*, soția lui Radu cel Mare, 133.
- Cătăluu*, moara la, lângă Giurgiu, 439.

- Călăbuga*, luptă între Turci și Șt. c. M. (1483), 74.
- Călcău*, sat, moara episc. Vadului, 325.
- Căvâran Sebeș* (= Caransebeș), 606.
- Căbla clujană*, 561.
- căblărit*, 561.
- Câinenii*, drumul, 551; *vama*, 572.
- Călnău*, mare spătar, 111.
- Călniște*, râu, 263.
- Câmpul lui Dragoș*, 93.
- Câmpul Mierlei*, v. Kossovopolje.
- Câmpul Pânei*, înfrângerea suferită de Turci cu Țepeluș acolo, 71, 121.
- Câmpulung* (Muscel), oraș, biserica lui Negru-Vodă din, 354; m-rea într'un proces, 361; reședința domnească, 370, 371; Basarab moare aci, 371, 437; vechimea, întemeierea, 439; populația, 439, 454, 455; pecetea, 461; *cetatea*, menț. doc., vechimea, 532; fabrică de hârtie la 1643, 546; *vama*, 571; biserica prim avea plan romanic, 616; *passim*.
- Câmpulung* (Bucovina), sat, târg, Lăpușeanu face un han în regiunea lui, 204; detașament din oastea lui Mihai spre Moldova, 286; «republică», menț. doc., 448; drumul la, 552.
- Cânepești*, sat, 490.
- Cârc*, părcălab, 505.
- Cârje Luca*, boier, cuvântarea lui, 142.
- Cârligătura*, ținut, județ, 91, 557; orig. numelui, așezare, reședință, 411; loc și prisacă dăruite de Șt. c. M. m-rii Voroneț, 93.
- Cârlig Orbul*, fugar, 166.
- Cârnu* = Nic. Milescu, 495.
- Cărstina*, fiica lui Radu cel Mare, 132.
- Cărstina*, fiica lui Radu Paisie, 169.
- ceară*, dijma din târgul Siretului dăruită m-rii Putna, 91; donată m-rii Neamțului, 93; din Tg.-Frumos dăruită m-rii Pobrota, 97.
- ceașnic*, al Doamnei, 34.
- ceata*, 471; — de subalterni ai marilor dregători, org. militare și fiscală, 506.
- Cehia*, Cehoslovacia, postav de, 86, 574; catifea importată în țările române, 547.
- Celebi*, pretendent turc, 7.
- Celei*, 453.
- Celestin*, argintar, furnizor lui Neagoe Basarab, 678, 683.
- Cenad*, cetate, 419; ocupată de răsculați la 1514, 312; *comitat*, 414; orig. numelui, așezarea, 419.
- Ceptura*, lupte de avangardă între Poloni și Mihai Viteazul la, 291.
- «*Cerbul de aur*», locuința lui Mihai Viteazul la Viena, 292.
- Ceremuș*, 241.
- Cereș*, sat fost în jud. Jaleșului, 398.
- Cernat*, ploscar, 543; dăruit de Ștefan Voievod (1448), 407.
- Cernăuți*, oraș, ciocnire între Poloni și Moldoveni (1497), 80; ars de Poloni, 136; părcălabul de, 176; reședință domnească, 376; condus de staroste, 421, 500, 570; pod umblător pe Prut la, 551; drum prin, 552; *vama*, 85, 573, 574; menț. doc., 449; *ținutul*, 91, 365, 398, 411; orig. numelui, menț. doc., 410—411.
- Cernica din Făgăraș*, boier pribeag la Brașov, fugise cu turme de ale lui Vladislav II, 14.
- Cetatea Albă*, cetate, 29, 517; *passim*; atacată de Turci, 2, 123; cucerită de Turci, 72; retragerea și moartea lui Alexandrel după înfrâng. dela Movile, 29; însemnătatea ei economică și militară pentru Moldova, 41, 55—56; Șt. c. M. încearcă recucerirea ei, 73; atacată de Moldoveni, 83, 178; *vama*, 84, 429, 573; părcălabi acolo, 109, 416, 598; Despot visa recucerirea ei, 198; Ion Vodă Viteazul cu Cazacii o atacă, 212; fig., 428, 518; fig., 431; fig., 432; fig., 433; fig., 434; fig., 514; fig., 515; fig., 516; turnuri de apărare, fig., 520; în stăpânirea Moldovei,

- reședința episcopului Iosif, 429; Armeni acolo, 457; negustori Greci, 457; vechimea ei, 519; în stăp. Moldovei sub Roman (1391—1394), 519—520; reparată cu ajutorul lui Vitold după asediul turcesc, 520; alte reparații și adaose, 520; cucerită de Turci (1484), 520; drum la, 552; moaștele Sf. Ioan cel Nou, 583, 628; *județul*, 398, 413; *passim*.
- Cetatea Dâmboviței*, biserică săpată în stâncă, 613.
- Cetatea de Baltă*, în comitatul Târnavei, 75; asediată de Turci (1438), 9; donată de Mateiaș Corvin lui Șt. c. M. împreună cu domeniul, 43, 75, 173, 418; proces pentru ea, 138; atacată de P. Rareș, 181; cerută de Șt. Rareș, 191; cerută și obținută de Lăpușneanu, 195, 196; pârălabul din, 196; sub ascultarea bis. a epis. Vadului, 324, 325.
- Cetatea de Floci*, la gura Ialomiței prădată și arsă de Șt. c. M., 60, 528; lupta între Turci și oastea lui Mihai Viteazul, 262; așezarea, întemeierea, pârălabii de, 528.
- Cetatea Neamțului*, se supune lui Mihai Viteazul, 286; v. Neamț.
- Cetatea Nouă*, Novograd, Roman, reșed. domnească, 375; v. Roman.
- Cetățenii din vale*, cetatea, pe Dâmbovița, 532.
- cetățile*, în țările române, 517—538; bibliografie referitoare, 538—539; — *Moldovei*, risipirea lor, 201; lucru la, 568.
- Cetății*, deal, în jud. Vâlcea, 162; în com. Calvinii, ruinele unei vechi cetăți medievale, 532.
- Cetinei*, valea, în Balcani, 338.
- Cetinie*, oraș, capitala fostului Munte-negru, de acolo vine Macarie cu tiparul în Țara Rom., 132, 598.
- Chendereș*, ctitor la biserica din Sângeorz-Streiu, 318.
- Cherepovici Elena*, soția lui Petru cel Tânăr, părăsește pe Domn, are o fiică Tudorița, 223; înmorm. la Bârsău, 320; — *Margareta*, ctitoră la Bârsău și înmorm. acolo, 320.
- Cherson*, 550.
- Chesarie*, episcop al Buzăului și ctitor al m-rii Vintilă-Vodă, 165.
- Chiajna*, doamna, Mircioaia, fiica lui Petru Rareș, căsătorită cu Mircea Ciobanul, 164, 189, 219, 223, 600; danii la Dionisiu, 221; Petru cel Tânăr sub tutela ei, 221; în exil la Alep, 220; căsătoria fiicei sale cu Cantacuzino, 222; adversitatea cu Cantacuzinii, 222; reprez. pe un evangheliar, 679.
- Chiajna*, fiica lui Iancu Sasul cu Maria, 240.
- Chiajna* (Regina), fiica lui Ieremia Movilă cu Elisabeta, 257.
- Chiev*, meșteri argintari pentru Moldova dela, 683.
- Chigheciu*, Tigheciu, codrul, 414; *județul*, orig. numelui, menț. doc., 414; Tătarii pradă la, 137; *pârțu*, 414.
- Chilia*, cetate, atacată de Dan II, 4; cedată de Petru II lui Iancu de Huniedoara, 23, 42, 49, 55; Bogdan II se obligă față de Iancu de H. să n'o atace, 26; în tratatul lui Petru Aron cu Polonii, 30; atacată de Turci, 48, 111, 123; cucerită de ei, 72, 520; atacată de Șt. c. M., 55, 524; cucerită de Șt. c. M., 56—57, 63, 520, 573; atacată de Moldoveni, 83, 179, 197, 212, 251; biserica din cetate ridicată de Șt. c. M., 102, 633; pârălabii de, 109, 422; stăpânită de Munteni, 47; vechimea, orig. numelui, poses. a patriarh. de Constantinopol, comerțul cu grâu, așezarea, 433; negustori greci acolo, 457, *passim*; — *Nouă*, construită de Șt. c. M., 433, 520; — *Veche*, așezarea

- ei, 433, 520; — *județul*, 398; orig. numelui, 413.
- Chioar*, cetate, ținea de comitatul Solnocul de mijloc, 415, 416; sub comanda lui Leca aga, 283; predată de acesta Imperialilor, 301; districtul, 415.
- Chios*, insula, 196, 301; o familie Coresi acolo, 600.
- Chioid*, sat, orig. numelui, 360, 420.
- Chiracola*, Kiracola, vistier, 111, 457.
- Chirilă*, hânsărel, 511.
- Chirtop*, meșter, 633.
- Chișinău*, oraș, numele, 450; ocină din, 591.
- Chitila*, 404.
- chivot*, fig., 680, 681; dăruit de Neagoe Basarab la Dionisiu, 678.
- Chochavia*, Suceava, 646.
- Chrisafina*, fiica Mariei, doamna lui Iancu Sasul din prima căsătorie, 240.
- Christofo*r, episcop în Geoagiul de sus, 325; mitropolit al Ardealului în locul lui Eftimie, 326.
- chuning*, cuv. german dela care derivă cnez, 472.
- ciambuluri*, detașamente tătărești de pradă, 238.
- Ciangăi*, în Moldova, 456.
- Ciceiu*l, cetate și domeniul, în comitatul Dobâca, dăruite de Matei Corvin lui Șt. c. M., 43, 75; stăpânite de Bogdan III, 138; părcălabii de, 138, 142, 416; cucerite de Moldoveni, 180; cetatea dărâmată, 181; cerute de Șt. Rareș, Lăpușneanu, 191, 195, 196; sub ascult. bis. a m-rii din Peri, 320; a epis. Vadului, 324; *domeniul*, cu 58 de sate org. în voievodate, 416.
- Cici* v. Morlaci.
- Cigalazade*, capigiul, ucide mișelește pe Ion Vodă Viteazul, 214.
- Cilly*, Ulrich de, fiica sa căsătorită cu Mateiaș, fiul lui Iancu de H., 40.
- Cinciș*, biserica din, 318.
- Cincul*, scaun săsesc, 446.
- Ciocănești*, sat, luptă la, 162.
- Ciope*, boier, postelnic (1451), 25.
- Cioroiul*, sat cump. de Radu Buzescu, 306.
- Ciorsac*, cneaz în sat pe Tutova, 465.
- Cipru*, Pătrașcu zis din, 218.
- Cireșov*, sat în jud. Olt, 439.
- Cislău*, 233; moșie, 471.
- Cisnădie*, 2.
- Ciubărciu*, părcălab de, 408.
- Ciubăr Vodă*, stăpânirea în Moldova, 22, 25; ce se crede despre el, 25.
- ciubote*, 498; venitul armășeilor în Moldova, 394.
- Ciuc*, scaun săsesc, 415, 418; *județul*, cuprinderea sa în vechime, formarea, 418.
- Ciudei*, nume, 453.
- Ciuhru*, vornicul Cărăbăț bate pe Tătar la, 140.
- Ciulinești*, sat, 544.
- Ciurbești*, iezer, acolo e prins Alexandru pretendentul, 239.
- Cladova*, ocupată de creștini (1444), 10; prădată de Mihai Viteazul, 275.
- clasele sociale*, 469—486.
- Clejani*, sat, lupta la, 158, 162.
- Clement VIII*, papa, îndemn p. luptă contra Turcilor, 262.
- Clicevășul*, sat, 478.
- Clisura*, târg în majoritate aromân, 340.
- Cloșani*, în Mehedinți, 416.
- clucer de arhiep.*, atrib. lui, 391, 394; *clucerii*, subalternii lui, 505, 564; *clucerii* de pimniță, 391.
- Cluj*, oraș, cetate, Pătrașcu cel Bun acolo, 218; răsculat contra lui Mihai Viteazul, 289; arestarea lui Basta, 292; pedepsit de Mihai Viteazul p. omorîrea lui Baba Novac, 297; răsculații (1514) pradă pe nobilii din 313; sinodul dela (1571), 328; vechimea, 436; populația săsească, 458; exploăt. de sare, 542; drum

- la, 552; tipărituri făcute acolo, 607, 608; obiecte prețioase lucrate acolo, 683; passim.; *comitatul, județul*, 327, 398, 415; orig. numelui, menț. doc., colonizat cu Germani, cetăți și sate, 417.
- Cneajna*, fiica lui Lăpușneanu, 205.
- cnezate*, în Transilvania, Țara Rom. și Moldova, 413.
- cnezii*, oameni liberi, 465, 472, 474, 475, 566; în Transilvania, 306; roștul lor, obișnuți și confirmați, 314; înobilarea lor slăbește elem. românesc, 315; în Țara Rom., nume, 472; în Moldova, 475; la Țigani, 483.
- Coadă*, fiul lui Vlad, 471.
- Cobia*, m-re în Dâmbovița, 671.
- Cobolț*, sat, 511.
- Cocca*, căpitanul Cazacilor din oastea lui Mihai Viteazul, 268.
- Cocora*, vornic mic, 505.
- Codex neagoeanus, sturdzanus, Todorescu*, 598.
- Codicele dela Cohalm*, 598; *voronețean*, 592.
- Codlea*, cetate ridicată de Teutoni, 534.
- Codrii Vasluiului*, 26.
- Codrul Cosminului*, lupta între Poloni și Ștefan cel Mare, 93, 107, 111; ecoul în rândgerii Polonilor, 80.
- Cohalm*, fig., ruinele cetății, 525; codicele dela, 598.
- Colacin*, râu, hotar între Moldova și Polonia, 18.
- Colentina*, mănăstirea dela podul, ctitoria lui Petru cel Tânăr, 223.
- coloade*, 482, 561.
- Coloman*, rege ungar, 330, 357.
- Colonia*, postav de, 86, 574; catifea de, 547; semnul meșterilor zidari din, 632.
- Colțea*, vornic mic, 505.
- Coman*, cneaz de al Țiganilor, 483.
- Comarna*, prisaca la, dăruită mănăstirii Putna, 91.
- Comarnic*, 551, 572.
- Comiat*, district în Banat, 315; zălogit de regele Sigismund fraților Iancu și Ioan de Hunedoara, 39. . .
- comis*, dregătorie, atribuțiile, 378, 386.
- Comișeii*, subalternii comisului, 386, 505; lefegii, 509; vătaful de, 506.
- comitate*, districte în Ardeal, 397; bibliografie, 424.
- comiții*, conducătorii județelor (comitatelor) în Ardeal, 421, 423; subalternii, veniturile, 424.
- Comnena Ana*, Alexiada, 425.
- compoziție* = înțelegere între părți, 500.
- conace*, 467.
- Conatas dela Neamț*, 450.
- Condo Vlahul*, meșter argintar, 683, 684.
- Constantin Brâncoveanu*, domn al Țării Rom., ctitor la mănăstirea Glavacioc, 126; separă veniturile țării de ale domnului, 391; passim.
- Constantin Cantemir*, domn al Moldovei, 510; pedeapsa cu arderea de viu, 495.
- Constantin din Dorna*, însemnare pe codicele voronețean, 592.
- Constantin*, fiul lui Ieremia Movilă cu Elisabeta, 257; fiul lui Potcoavă, pretendent la tronul Moldovei, se predă begului din Bender, 239; fiul lui Lăpușneanu, 205; fiul lui Petru Rareș, 189; fiul lui Ștefan Lăcustă, pretendent la tronul Moldovei, 239; fratele lui Stanciu vistierul, 460.
- Constantin Mavrocordat*, reforma lui, 470, 473.
- Constantin Mihailovici*, ienicer de origine sârb, despre măcelul provocat de Tepeș între Turci, 48.
- Constantin Săruenco*, jură cu brazda în cap, 493.
- Constantin Șerban Basarab*, danii, 364.
- Constantin Vasile de Ostrog*, cneaz, simpatii pentru Mihai Viteazul, 287.
- Constantiniane*, 431.
- Constantinopol*, orașul, cetatea, Tepeș la, 122; trimisul venețian dela, 127; Radu cel Mare acolo, 128; patriarhul Nifon al, 130; Radu dela

- Afumați la, 160; Drăghici preten-
dent ucis la, 166; fiul lui Petru
Rareș, Iliș la, 180; Constantin fiul
lui Rareș mort la, 189; Iliș Rareș
turcit la, 191; Al. Lăpușneanu la,
197; Despot Vodă plănuia cucerir-
ea, 198; Wiszniewiecki la, moartea,
200; Tomșa cere confirmarea în
Moldova, 200; boieri moldoveni pâ-
râsc pe Bogdan Lăpușneanu, 208;
Ion Vodă Viteazul în, 208; Petru,
fiul lui Mircea, pretendenț, acolo,
210; faima biruințelor lui Ion Vodă
Viteazul la, 212; Mircea Ciobanul
la, 218; Socol și Rădu-Vodă Ilie
la, 118; legăt. puternice ale Chiajnei
la, 222; Petru cel Tânăr la, 222;
sinodul patriarhicesc dela 432; ex-
port la, 569; meșteri dela, 633, 646;
biserica Chora din, 636; țesături
lucrate la, 637; *patriarhia* din, 302,
346, 348, 353, 430, 591, 590; patri-
arhul la sfințirea Curții de Argeș,
152; Neagoe Basarab acopere biserica
Patriarhiei, 153; Teodosie, fiul lui
Neagoe Basarab moare acolo, 155,
158; donații dela Petru Șchiopul, 243;
asupra transferării mitropolitului din
Vicina în Țara Rom., 434, *passim*.
Constantin, apără coasta imperiului,
430.
Constanța, Konstantia, în sec. XIV—
XVI, 430.
Copăceni, sat, 22.
Coposești, sat pe Șomuz, 392.
Corabia, așezare veche, origina nu-
melui, 436, 551.
Corbii de piatră, biserică pe Râul
Doamnei, săpată în piatră, 613.
Corcova, sătenii din, merg la Alba-Iulia
la Domn, 307.
Cordăreni, sat, 545.
Cordun, sătenii din, merg la Alba-Iulia,
307.
Coresi, grămatic (1527—1538) în Țara
Rom., 60.
Coresi, diaconul, 592, 606; integrarea
activității lui tipografice în Ardeal
în încercările Sașilor și Ungurilor de
a converti pe Români, 328; tipărește
o pravilă rom., 491; origina sa și alți
omonimi, 600; activitatea tipogra-
fică, 600; tipărește în românește,
600, 602; se mută la Brașov, 602;
învoiala cu Benkner, 603; tipăritu-
rile în românește, 603—604; tip. în
slavonește, 604; însemnătatea tip.
românești ale lui pentru unitatea
graiului românesc, 604—605.
Corlățeștii, sat, 388.
Cormcia, colecție de legi, 490.
Cornățel, în Dâmbovița, bis. din sec.
XVI, 624.
cornăritul, impozit, 261.
Cornea Alexandru, voevod, fiul nele-
gitim al lui Bogdan III, domn, 179;
atacă cetățile turcești, 179, 180;
Rareș îi taie capul la Galați, 180.
Cornet, mănăstire în Vâlcea; danie con-
firmată de Neagoe Basarab, 400;
fig. 622.
Coroana, district, v. Brașov.
Corpaciul, boier, comandă oaste, bătut
de Tătari, 137.
Corvinești, familie română din Ardeal,
34, v. Iancu de Hunedoara, Mateiaș
Corvin.
Corzii, sat al Tismanei, 480, 492.
Cosimo, duce de Toscana, memoriu
dela Mihai Viteazul, 292.
Cosminul, sat, proprietate personală a
lui Ștefan cel Mare, 365.
Cossovo, v. Kossovopolje.
Coste, pârălăb, 142, 453, 558.
Costea Andronic, boier al lui Alexăn-
drel, moare la Tămășeni, în lupta
cu Bogdan II, 27.
Costea Danovici, boier al lui Ștefan
cel Mare, 108.
Costea, fiul lui Iaroslav, dăruit cu
satul Bărișor, 315; — popa, locuit. în
ulița Bulgarilor din Brașov, 459;

- pitărelul, 395; — viteaz, 507; — voevod, 369; din Țara Făgărașului, 482.
- Costeștii*, sat cump. de Radu Buzescu, 306.
- Costin Miron*, cronicar moldovean, 251, 381, 406, 508, 526, 608, despre spătar, 385; despre banii olteni, 487; asupra zidirii cetății Soroca, 524.
- Coșula*, mănăstire, biserica ei zidită de Mateiaș vist. lui Petru Rareș, 188.
- Coșuna* = Bucovăț, mănăstire, 261; danii confirmate, 304.
- Colton din Hnildone*, 511.
- Colmeana*, mănăstire, danii, 125, 484; vechimea bisericii, 616; ușa bisericii cea mai veche sculptură în lemn, 670.
- Cotnari*, târg, biserica din, atribuită lui Ștefan cel Mare, 102; cavaleria polonă ajunge până la, 136; școala superioară din, Sași la, 199; reședință domnească, 376; menț. doc., ocolul, 450; originea numelui, 450; pargari, 459; semne lapidare pe bis. din, 632; *viile*, 385, 450.
- Cotești*, sat, 505.
- Coțmani*, 423; Albert regele polon ajunge la, 77.
- Coțmanul-Mare*, cu 9 oăture confirmat de Ștefan cel Mare episcop, de Rădăuți, 89.
- Coveiu*, în Dolj, descoper. arheolog. la, 678.
- Covurlui*, județ, 364, 398, 408; orig. numelui, menț. doc., 407; morile domnești, 543; *pârâu*, 407.
- Cozia*, mănăstire, danii, 7, 475, 480, 484, 562, 564, 570, 578; Neagoe Basarab face îmbunătățiri la, 151; mama lui Mihai Viteazul retrasă acolo, 299; bălțile ei, dreptul de pescuit, 358 528; portretul lui Mircea cel Bătrân, 367; bolnița mănăstirii, fig., 623, 621; venitul vămii dela Genuene, 572; vechimea bisericii, 616; influența sârbă la, 618; paraclisul mănăstirii, 621; epitaf dela, 659; policandru dela, 677; *pârâu*, 492; *passim*.
- Cozma*, maistru, 671.
- Cracovia*, 316; consacrarea episc. catolic pentru Siret la, 434.
- Craiova*, oraș, Neagoe dela, 145; lupta între Mihnea II și boierii mehendințeni cu Radu Popa la, 227; Turcii încearcă s'o ocupe, 291; Buzeștii strâng oști contra lui Simion Movilă, 297; banul la, 379; lane banul de, 388; hotarul orașului, 494; Dragomir banul din, 497; bis. Sf. Dumitru din, de tip constantinopolitan, 618; meșteri la, 632.
- Craioveștii*, Pârvuleștii, boieri însemnați din Oltenia, pun lespede pe morm. lui Vladislav II, 14; readuc și ajută pe Țepeluș, 71, 122; sprijinesc pe Mihnea cel Rău, 145; ctitoria lor, 148, 678; pribegesc peste Dunăre, 150; în fruntea divanului 149; conflict cu Vlad V, fug peste Dunăre, 150, sora lor Neaga mamă a lui Neagoe Basarab, 150; împotriva lui Radu dela Afumați, 159; sprijinesc pe Vladislav, pun domn pe Bădica, 160; sprijinesc pe Radu dela Afumați, 161, 162; apropiați de Moise-Vodă, 164; dușmăniți de Vlad Innecatul, 164; ajută pe Vlad Vințilă, 165; Șerban banul rudă a lor, 166; *passim*.
- Craiovescu Barbu*, fiul lui Pârvu, ban al Olteniei, dă un act mănăstirii Bistrița, 163; ginere lui Moise-Vodă, 164; *Pârvu*, ucide pe un vrăjmaș al lui Radu dela Afumați, 161; moartea, 163.
- Crasna*, sat în Ț. Rom., 506; lupta lui Bogdan II cu Polonii (1450) la, 26—27; *râu*, în Mold., 392, 395.
- Crasna*, comitat în Transilvania, 327, 398, 414; vechimea, orig. numelui

- 415; protopop de, 316; *râu*, se varsă în Someș, 415.
- Crașova*, cetate, Sigismund așează Cav. Teutoni acolo, 4.
- Crăciuna*, cetate, 129, 422, 517; ocupată de Ștefan cel Mare, 72, 123; pârcălab de, 109; risipirea ei, 201; construită din lemn și pământ, situația ei, 521.
- Crăișanii*, sat în Mehedinți, cumpărat de Mihai Viteazul ca boier, 260.
- Cresus*, 294.
- Creta*, 196.
- Crețul*, pretendent la tronul Moldovei, susținut de Cazaci, 238.
- Crimeia*, 60, 456; hanul tătăresc din 107; Ion Vodă Viteazul în, 208; cetățile genoveze din, 556.
- Criscior*, biserica veche din, ctitoria lui Bălea, 320; pictura dela, 641.
- Crișan*, 214.
- Crișana*, 324.
- Crișuir*, drum mai jos de confluența lor, 552.
- Croația*, 339; recunoaște pe Ferdinand de Austria rege al Ungariei, 331.
- Croații*, 338.
- Cromer*, cronicar polon, asupra luptei din Codrul Cosminului, 80.
- Cronici*, apariția lor, 582; *cronica anonimă*, ruso-moldovenească, 584; *Buzeștilor*, 587; lui *Azarie*, 585; lui *Eftimie*, 585; lui *Macarie*, 585; lui *Mihai Viteazul*, scrisă de log. Teodosie, 585; lui *Ștefan cel Mare* în nemțește, 586; *moldo-polonă*, 201, 584; Țării Românești, despre Mihnea cel Rău, 148.
- Cronologia tabelară*, greșită asupra împărțirii Țării Românești în județe, 397.
- Crușovul*, sat donat de Mihai Viteazul mamei sale, 260.
- Csáki Ladislau*, voevod al Transilvaniei, represiune a răscoalei dela 1437, 316; — *Mihail* = Mihail Valahul, originea, studii, protopop de Crasna, canonic de Alba-Iulia, secretar al reginei Isabella, locțiitor al principelui Transilvaniei, moare sărac, 316; — *Nicolae*, voevod al Transilvaniei (1409), 38; donație lui Costea, 315; — *Nicolae*, episcop de Cenad, bătut de răsculați la 1514; — *Ștefan*, în sfatul domnesc al lui Mihai Viteazul în Ardeal, 282; conducător al Ungurilor răsculați contra lui Mihai, 287.
- Csupor*, general ungur, 25.
- cubicularius* = postelnicul, 387.
- Cuciul din Poieni*, 471.
- Cuciurul*, sat unde a fost vătăman Gherman, 465.
- cucură*, tolă de săgeți, 512.
- Cuejd*, origina numelui, 420.
- cufterie*, 26, 547.
- Cuhea*, bis. de lemn din, 613.
- Cumani*, episcopatul, existența episcopilor de rit grec, 323.
- Cumulovici Alex.*, emisar al Papei pentru liga contra Turcilor, 262.
- cupar*, boierie, 392.
- Cupciei*, logofăt, averea lui, 389.
- curama*, contribuție, impozit (termen turcesc), 261.
- Curățeștii*, sat cumpărat de Radu Buzeșcu, 306.
- Cursul Apei*, lupta dela, 119.
- Curtea-de-Argeș*, oraș, drumul la, 551; passim; *Biserica domnească* dela, descoperirile, 353, 368, 624, 657, 673; grafitul, 371; *palatul domnesc*, fig., 372; reședința domnească, 371; influența occidentală, 617; *Biserica Episcopală* = Biserica lui Neagoe; fig., 152; mormântul Stanei, doamna lui Ștefăniță-Vodă, 144; sfințirea ctitoriei lui Neagoe Basarab, 151; tabloul ctitorilor, 155; mormântul lui Neagoe Basarab, 155; mormântul lui Radu dela Afumați, 162; picturi, fig., 634, 635, 636, 637;

- meșterul Manole, 595; descrierea, caracteristică, 619, 620; zugrăveala ei, 647; reproducere sub formă de chivoturi, 679.
- Curtea Veche*, biserică domnească în București, ctitoria lui Mircea Ciobanul, morm. lui la, 219, 221; zugrăvită de Petru cel Tânăr, 223; fig., 220; donații, 304; tipică pentru vechiul stil muntean, 621.
- curtenii*, din Moldova, 506, 507; slujitori, birul lor, element fiscal și militar, 507; catastroful lui Petru Șchiopul, birul lor, 507; de țară, 511.
- Cusenrabeg*, la Vaslui (1475), 66.
- Custos Domenicus*, portretul lui Mihai Viteazul, 294; fig., 295.
- Cutlumuz*, m-re al Atos, ajutor dela Vladislav II, 14; Neagoe Basarab ctitor la, 153; Vintilă-Vodă ctitor la 165; dani la, 484; zăvese la, 662.
- Cuvîn*, comitat, 415; așezare, origina numelui, desființat prin ocupația turcă, 421.
- Czibak Emeric*, voevodul Ardealului, omorîrea lui provoacă o răscoală, 177.
- Czeszybiesy*, cetate în Pocuția, 134.
- Dabița-Vodă*, domn al Moldovei, 390, 507; ultimii bani se bat sub el, 557.
- Dacia Traiană*, Dacii, 597; orașele distruse de năvălitori, 427—428; problema continuității Românilor, 469; circulația monetară, 553.
- dajdie*, v. dare.
- Dalmația*, 337, 339.
- Damian*, monah, scrie o pravilă pentru Ștefan cel Mare, 490.
- Damian*, postelnic, în Ardeal, 283.
- Dan I*, Domn al Țării Românești, 12, 369; despre atrib. dregătorilor, 357; confirmă robii mănăstirii Tismana, 482; scutiri de dăjdi, 577.
- Dan II*, Domn al Țării Românești, fig., 5; 61, 484, 532; pretendent contra lui Mihail I cu sprijin turcesc, 2; ocu-
- parea domniei, 2; a doua oară domn, 3; privilegiu Brașovenilor (1422), 3; bate pe Turci la Silistra, 3; reocupă Giurgiu și Turnu, 3; luptele cu Radu Prasnaglava, 3; alianța cu Sigismund, 3; expediții peste hotare (1429, 1430), 4; Basarab Laiotă fiul său, 118; reșed. la Târgoviște, 374; confirmă donațiuni mănăstirii Tismana, 436.
- Dan III*, ocupă domnia cu ajutorul lui Iancu de Hunedoara, 11, 42; înălțurat de Turci, 12.
- Dan*, pretendent, trece cu oaste în Țara Românească, unde e bătut, prins și omorît, 46—47.
- Dan*, protopop de Seghiște (1593), 326; — *vistierul*, 269; — *voevodatul*, lui în districtul Chioarului, 415.
- Danciul, Craiovescu*, vel comis, rudă cu Neagoe Basarab, 148, 150; — *din Brâncoveni*, fost vornic, 389; — *episcop* la Feleac (1488), în călugărie Daniil, fiu al preotului Vasile din Feleac, 324; — *fiul* lui Moise filosoful, 458; — *fiul* lui Basarab cel Tânăr, pretendent, 123; rămâne în Ardeal, 145; are partizani în țară, 148; ucide pe Mihnea cel Rău la Sibiu, 148—149; ucis de Mircea, fiul lui Mihnea, 149; — *Gogoșe*, 166; — *părcălab* de Roman în Ardeal, 172; cucerește Ciceul, 173.
- Danco*, ctitor la Biserica Danco din Iași, 189.
- Dancu*, bis. în Iași zidită de Iurie și Danco, 188.
- Danemarca*, Despot în, 196.
- Daniil*, sihastrul, 89; numele în călugărie al lui Dancu, episcopul de Feleac, 324.
- dapifer* = stolnic, 386.
- datul*, 479, 480.
- Dănești*, urmașii lui Dan I, 1.
- Dărăbani*, drăbanți, corp de oaste, 395, 508; lefegii, 509.

- Dărăpănații*, sat cump. de Radu Buzescu, 306.
- dări*, dăjdii, 365, 475, 512, 561, 565.
- Dărmănești*, lupta între Iliș Voevod și fratele său Ștefan, 18.
- Dăsnăju*, 407.
- Dălga*, sat, 374.
- Dâmb*, pârâu în Prahova, 401.
- Dâmbovița*, județul, 398; originea numelui 401; costumul feminin din, 612; *râul*, 269, 532, 533; *cetatea* = București, 374, 442; = cetatea pe Dealul Orășii, vechimea ei, rolul militar și vamal, pârălabul Dragomir (1369) aci, 531.
- Dâmbovnic*, afluent al Neajlovului, 401.
- Dârste* = pive, 544.
- Dărstor*, cetate, 405, 551, 572; în titlul lui Mircea cel Bătrân, 354; condus de doi pârălabi, 358, 422; vechimea ei, 528; stăp. de Mircea, 528; cuțerită de Turci, 528.
- deadini* = moșneni, 473.
- Dealul*, m-rea, morm. lui Vladislav II, 14; fig., 131; zidită de Radu cel Mare, 130; îngropat acolo, 133, 154; morm. lui Vlăduț, 150; moaștele lui Nifon, 154; morm. lui Bădica, 160; morm. lui Pătrașcu cel Bun, 218; capul lui Mihai Viteazul aci, 298; descrierea, 620.
- Deateleu*, prisaca lui, 492.
- Debrețin*, 292, 294; în comitatul Biho-
rului, 416; drum dela, 552.
- Deciani*, Mănăstire, 684.
- Dej*, oraș, cetate, 437, 534; pop. să-
sească la, 458, 575; expl. de sare,
542; drum la, 552; meșteri la, 632.
- Deliorman*, 405.
- Densuș*, bis. din, Zamfira fiica lui
Moise-Vodă ctitoră la Densuș și
Prislop, 164; vechimea bisericii, 318;
fig., 321.
- desetină*, 562, 563, 565, 566.
- Desewffy Ioan*, nemeș, revendică satul
Sânămărgăhita, 142.
- Despina*, fiica lui Alexandru II cu Eca-
terina, 226; — *fiica* lui Iancu Sasul
cu Maria, 239; — *fiica* lui Petru
Șchiopul cu Irina Botezata, moartă
și îngropată la Galata, 248; —
doamna lui Neagoe Basarab, 144,
157, 620; în călugărie monahia
Platonida, 155; moare de ciură
la Sibiu, 155; morm. la Argeș, 155;
pe o icoană, 652; — *soția* lui Mircea,
fiul lui Mihnea cel Rău, 149.
- Despot-Vodă*, Domn al Moldovei, 196—
200; la curtea lui Lăpușneanu, 196;
genealogia lui, 196, 607; fapte și
relații, călătorii în diferite țări,
prieteni, 196; planuri, fuge în Un-
garia, cu oști în Moldova, luptele
dela Verbia, dela Huși, Domn, pla-
nuri de întregire a Moldovei, 196—
198; sprijine protestantismul, întem-
școala superioară dela Cotnari, bi-
ruri, 199; complotul împotriva lui,
ucis de Tomșa, 199—200; soarta
boierilor ce-l urmaseră după Verbia
200; monete, fig., 198, 557; repară
Cetatea Sucevii, 526.
- deșider*, cuvânt în textele vechi, relig.,
593.
- deșugubină*, v. dușegebină.
- Deva*, cetate, 292, 376; confirmare ca
poses. a lui Iancu de Hunedoara,
40; bis. ortodoxă din, 320; *regiunea*,
323; drum prin, 552.
- diaci*, dieci, 381, 384, 395, 590.
- Didrih*, sat, lupta la 160, 163.
- Dieniș*, spătar, logofăt în Moldova,
456.
- dieta din Ardeal*, convocări pentru im-
pozite, confirmarea privilegiilor Se-
cuilor, 283.
- dijmă*, dijmărit, 366, 475, 479, 559,
560—561, 562—563.
- Dimitrie*, fiul lui Ivan cu Olena, 107; —
fiul lui Petru Cercul, 232; — *Purcivi*,
Venețian în Moldova, 112.
- dinari*, 554.

- Dincă Sârbu I*, armașul, 393.
- Dionisie Ciuca*, confirmat cnez în Mihălenț, 315.
- Dionisie Rally*, v. Rally.
- Dionisiu*, m-re la Atos, îmbunătățiri făcute de Neagoe Basarab, 153; moaștele lui Nifon, 154; Lăpușneanu ctitor, 203; danii dela Mircea Ciobanul și Chiajna, 221; danii dela Petru Șchiopul, închinarea ca metoh a mănăstirii Hlincea, 243; odoare, 652, 667, 679, 680, 684.
- Dionysopolis*, oraș, 431.
- Direptate*, loc pe Siret unde a fost aclamat Domn Ștefan cel Mare, 53, 88.
- Długosz*, cronicar polon, asupra luptei dela Baia, 57, 58; despre solia Hanului la Ștefan cel Mare pentru a cere pe fiul său prizonier, 60; lupta dela Vaslui, 64; despre Ștefan cel Mare, 114; despre orașul Floci, 441; despre Iași, 450.
- Dobâca*, comitat, 327, 415; așezarea, originea numelui, 415; *cetatea*, 417; *sat*, 417.
- Doboș*, oraș în Bosnia, 407.
- Dobra*, fiica lui Mircea Ciobanul, 221; — *târg*, în comitatul Huniedoarei, donat lui Iancu de Huniedoara, 39.
- Dobre*, zugrav, 635, 646.
- Dobrinești*, sat, 405.
- Dobrogea*, 405, 441, 530, 552; poses. rom., 363; originea numelui, 431.
- Dobromir*, banul, 260; decapitat de Petru Cercel, 230.
- Dobromir*, zugrav, 633, 647.
- Dobrotă*, rumân, 472; — *Hranitul*, în Săbiceu, 360.
- Dobrotici*, despot, 355, 431.
- Dobrovăț*, m-re, 89; două m-ri preexistente, 93; donații dela Ștefan cel Mare pentru cele 2 m-ri, ridicarea unei noi biserici, 94; Nastasia doamna lui Bogdan III înmorm. la, 136; danii dela Bogdan III, 139; Petru Rareș ctitor, 182; portretul lui Ștefan cel Mare, 367; ușile bisericii, 624; pictura, 638; tabloul votiv, 644; — *pârâul*, sate pe, donate m-rii, 93.
- Dobruș*, logofăt, 111.
- Dobrușa*, biserică în Vâlcea, 623.
- Docolina*, ciocnire între Nicoară Potcoavă și Petru Șchiopul, 238; *sat*, scutiri de slujbe, 467.
- Dodești*, loc din sus de, 392.
- Dohiaru*, m-re la Athos, Ruxandra Lăpușneanu face donații, 208; daruri dela Alexandru II, 225; Evangheliar donat, 680.
- Dolhești*, biserica ridicată de Șendrea, cumn. lui Ștefan cel Mare, pictură, 102, 637.
- Dolj*, *județul*, mișcare a țăranilor din cauza fiscalității (1596), 306; menț. doc., 397—399.
- Doljești*, lupta între Ștefan cel Mare și Petru Aron, 53, 108.
- Domenicus Custos*, v. Custos.
- Domnul*, 353, 486.
- Domocuș*, stolnic al lui Alex. cel Bun, 456.
- Domța*, mama Despinei Milița, 155.
- dorobanți*, breaslă fisc. și militară în Țara Românească, 506, v. și *dărăbani*.
- Dorohoi*, târg, 97, 493; Biserica Sf. Nicolae ridicată de Ștefan cel Mare, 101, 637; ars de Poloni, 136; prada Țătarilor, 137; reșed. domnească, 376; *vamă*, 449, 573; judecători acolo, 449; drum prin, 552; bis. domnească din, 629; *județul*, 398, 412; originea numelui, menț. doc., 411.
- Dositeiu*, arhim. la Putna, 653.
- Dozza Gheorghe*, secu, conducătorul cruciadei (1514), trece de partea răsculaților, 312; asediază Timișoara, 313; prins, pedepsit feroce, 313.
- Dracea*, armașul din Mănești, tatăl lui Mihnea cel Rău, 145.

- Drag*, voevod, închină m-reă din Peri Patriarhiei din Constantinopol, 320, 606.
- Dragalina*, parcul din T.-Severin, ruinele Cetății Severinului, 526.
- Drágffy Bartholomeu de Belhewk*, voevod al Ardealului, ajutor lui Ștefan cel Mare contra Polonilor, 79, 359; fiica lui căsătorită cu Alexandru, fiul lui Ștefan cel Mare, 106.
- Dragomir Brănișterul*, 364; — *Călugărul*, pretendent, ucis, 157; — *din Peștișani*, 466; — *din Segarcea*, 471; — *fost mare postelnic*, frate cu doamna Stanca, 298; — *părcălab* în Cetatea Dâmboviței (1369), 358, 421, 442, 532; — *Sersea*, din Chiojd, 360; — 500.
- Dragomireștii*, sate, 225, 464, 564.
- Dragomirna*, m-reă, stil bizantin, 617; aspectul, 624.
- Dragoș*, descălecăt. Moldovei, 377, 422; — *Boul*, vornic, 111; — viteaz, 507.
- Dragoșin* (Dragoșie), zugrav la Arbu-rea, 647.
- Dragul*, fiul lui Vlad, 471.
- Drăculești*, urmașii lui Vlad Dracul, politica lor, 1.
- Drăgan*, postelnic, se ridică contra lui Rađu dela Afumați, 161; — jurător cu traista de pământ, 493.
- Drăghiceanu Virgil*, 234.
- Drăghici*, boier, pretendent, 166; — *mare stolnic*, dăruște un engolpion la Snagov, 678; — voevod, fiul lui Vintilă-Vodă, 662.
- Drăgoești*, sat, 224.
- Drăgoiu*, meșter, ridică biserica din Socoteni, 613.
- Drăgoești*, sat donat de Ștefan cel Mare mănăstirii Tazlăul, 93.
- dregătorii*, mari, mici, 357, 377, 389; — 395; obligațiile militare, 504.
- Drislivăț*, bis. din Huși, ridicată de Ștefan cel Mare, 101.
- Dristra*, v. Siliștra.
- Drcmihetes*, 553.
- drumuri în Principate*, 550—553; ale sării, 550; ale oilor, 555; în Ardeal, 552.
- Duca*, log. pe vremea lui Radu cel Frumos, 457; — *Vodă*, boieri vicleni, 393.
- ducați*, monete, 554, 557.
- Dukas*, cronicar bizantin, despre Vlad Dracul, 8.
- Duma*, fiul lui Vlaicu, staroste la Hotin, 109; la Cetatea Albă, 109; la Neamț, 109; *părcălab* de Orhei, 453.
- Duma Braevici*, dregătorul lui Ștefan cel Mare, 109.
- Duma Micaci*, boier, 492.
- Dumbrava Roșie*, 81.
- dumbravă*, cuvânt de origine slavă, 401.
- Dumbravă*, vornicul, comandă avant-garda lui Ion Vodă Viteazul la Jiliște, 211.
- Dumbrăveni*, sat, 511.
- Dumitrașco Cantacuzino*, Domnul Moldovei, distruge cetățile, 526.
- Dumitrașco*, postelnicul, 389.
- Dumitru*, diac, chihaia ot târg Lăpușna, 454; — *logofăt*, 361; — *meșter* 363; — *portar* de Suceava, epitrop lui Bogdan Lăpușneanu, 207; — *postelnicul* din Vălcănești, primul soț al doamnei Stanca, 298; — *șoltuzul* Tg.-Neamț, 445; — *vistiernicel*, 506; — *vornicul*, bate pe Pașa din Siliștra, 274.
- Dunăre*, expediția flotei burgunde pe, 10, 11; malul drept, dela Zimnicea în jos prădat de Tepeș, 47; mișcările Turcilor, 123; passim; malul stâng: Turcii cer lui Radu cel Mare vadorile și vămile dela, 128; în titlul lui Mircea cel Bătrân, 354, 371; bălți, pescuit, 386, 563, 570, 578; orașele de pe maluri, 432—436; plăieșii la, 510; porturi la, 551;

- drum la, navigație pe, 552; sate vechi rom. pe malurile ei, 564, 568; vama la, 571, 572.
- Dunărinți*, 399.
- dușegubină, dușugubinari*, 496, 498, 499; 467, 569, 570.
- dvornicul, dvorniceii*, 380, 381.
- Dzula*, capitaneus, boier al lui Petru al Mușatei, 422.
- Eca'erina*, fiica lui Ieremia Movilă cu Elisaveta, 257; — mama lui Iancu Sasul, 189.
- Ecaterina Salvaresso*, doamnă, soția lui Alexandru II, 226, 227, 228; copiii, moartea, ctitoră a bis. din Slătioara (Vâlcea), 227.
- échanson* = paharnic, 385.
- Eftimie*, arhiepiscop bulgar în corespondență cu Nicodim, 582; — *episcop* al Vadului, fost al Ardealului și apoi de Roman, 325, 326; — *mitropolit*, 302, 491; — *cronicarul* lui Lăpușneanu, 200, 585.
- Egipt*, 154.
- Ekrene*, 431.
- Elena Cherepovici v. Cherepovici Elena*; — *fiica* lui Alexandru II cu Ecaterina, 227; — *fiica* lui Iancu Sasul cu Maria, 240; — *fiica* lui Ștefan cel Mare, 96; — *Rareș*, soră cu Milița-Despina, 155, 600; pe un pomelnic, 187; biserici zidite în Botoșani, Suceava, 188, 189; susține pe Joldea, 194—195; ucisă, 189, 195; epitaful, 666.
- Elisafta*, călugăriță, sat al ei, 480.
- Elisabeta*, Csomortany, soția lui Ieremia Movilă, 257; — *nepoata* lui George Brancovici, 40; — *sora* regelui Poloniei, cerută în căsătorie de Bogdan III, 134—136.
- Elveția*, 541.
- Emiliana*, fiica Mariei, doamna lui Iancu Sasul, din prima căsătorie, 240.
- Emir-Alem*, trimisul Sultanului aduce steag de domnie lui Ștefan, fiul lui Petru Șchiopul, 243.
- Enescu G.*, 611.
- engolpion*, 678.
- Eni-Sala*, cetate lângă Babadag, 530; construită de Turci, 530.
- Epir*, 337, 340; mănăstiri în 153.
- Episcopia de Buzău*, revendică rumâni, 479; v. Buzău; — *de Roman*, 358; danii dela Petru Rareș, 364; centru de îmbrăcarea icoanelor, 682; v. Roman.
- epitafe*, 658, 663, fig., 664, 666, 667.
- Eratudi, zographos*, 647.
- Erminia*, manual de pictură, 636, 646.
- Erina*, fiica lui Mihnea II cu Neaga, 233; — fiica lui Miloș-Vodă, soția lui Albu Golescu, clucerul, înmormântată la Vieros, 227.
- Esop*, vieța și pildele lui, carte populară, 597.
- Estăul*, sat, rumâni din, 480.
- Esztergom*, 333.
- Etiopia*, Mircea Ciobanul exilat în, 217.
- Eubee*, 336, 339.
- Eupraxia*, nume de călugărie al doamnei lui Vlad Dracul, 11; — al Mariei, soția lui Vlad Călugărul, 125.
- Eustratie*, protopsalt la mănăstirea Putna scrie o carte de cântece religioase, 584.
- Europa*, răsăritul ei, 76; liga pentru răz. contra Turcilor, 262; muncile în, 566; efectul țeșăturilor noastre în, 665; meșteri din, 683; passim.
- Evangheliare*, ale diferiților domni, 154, 655—656, 679; ferecate, 679—681; grec, 657; lui Evloghie, 655; lui Nicodim, 657; slave, 655; slavo-grec dela Oxford, 655.
- Evdochia din Chiev*, soția lui Ștefan cel Mare, 102, 105; moartea ei, 105; — fiica lui Ivan cu Elena, 107.
- Evloghie*, călugăr, evangheliar scris de (1555), 655.

- Fanarioți*, 386.
- Faptele Apostolilor*, cărți religioase, 592.
- Farcaș* = Vâlc, 400.
- Farcaș Aga*, pradă Vidinul, 272.
- Faurii*, sat în ocolul târgului Piatra, 447, 464.
- Făcăiani*, sat la Dunăre, balta, 564.
- Făgăraș*, Fograș, Fugaras, 661, cetate, oraș, stăpânită de Ioan Gereb, 118; Mailath, asediat și prins aci, 181, 607; căp. Farcaș comandant aci, 283; pretinsă de Mihai Viteazul, 291; bis. ridicată de Mihai Viteazul în marginea cetății pentru ortodocși, 304, 320; stăpânită de Gaspar Bekes, 334; — *districtul, Țara*; poses. domnilor Țării Românești, retrasă de Iancu de Huniedoara lui Vladislav II, 12, 14, 118; Românii prădați de oastea lui Tepeș pentru ajutorul dat lui Dan, 47; Radu cel Frumos retras aci, 62, 118; origina numelui, 352, 418; în titlul lui Mircea cel Bătrân, 354, 355; județ, 398, 452; deal, pădure, pârâu, 418; passim.
- Fălciu*, județ, 241, 398, 459; origina numelui, 410.
- Fălticeni*, Folticeni, sat, origina numelui, 448.
- Fătul*, pârălab de Ciubărciu, 408.
- Făureii*, sat, cumpărat de Radu Buzescu, 306; 506.
- fân*, dijma din, 561.
- Fântânele*, sat confirmat de Nica Armașul, 363.
- Fântâna Țiganului*, lupta dela, între Radu Paisie și Laiotă Basarab, 167.
- Fealtin*, Fialtin a Giurgei, târgoveț din Tg. Neamț, 445.
- Fedor*, țarul Moscovei, dar pentru Mihai Viteazul, 287.
- Fejérvár*, v. Alba Iulia.
- Feldioara*, Marienburg, cetatea ridicată de Teutoni, fig. 174, 534; lupta lui Petru Rareș cu Sașii, 164, 331.
- Feleac*, sat lângă Cluj, episcopii din, 324.
- felon*, 659.
- Ferdinand I*, împărat german, 316; dă Cicilor teritorii în regiunea Carstului, 339; ajutat de Radu Paisie, 168; pretendent la tronul Ungariei, 172, 330; legăturile cu Rareșeștii, 172, 173, 177—178, 191; îi scriu Sibienii, 175; Mailath de partea lui, 181; regentul Martinuzzi de partea lui, 189—191; propuneri lui Lăpușneanu, 196; sprijine pe Despot, 197; proclamat rege al Ungariei; 331; atacat de Turci, 331;uciderea lui Martinuzzi 334.
- Ferhat-Pașa*, vizir, 263.
- Ferrara*, Petru Cercel acolo, 331; pentru Liga contra Turcilor, 262.
- fertunul*, monetă, 554.
- Fildul-de-Sus*, în jud. Cluj, bis. de lemn, fig., 615, 613.
- Filip Arabul*, împărat roman, înconjură Romula cu ziduri, 427.
- Filip*, «vâtaf zacioitozi» în 1573, 546.
- Filip*, fiul Mariei, doamna lui Iancu Sasul, din prima căsătorie, 240.
- Filip II*, regele Spaniei, 262.
- Filistenilor*, târgul = Iașii, 450.
- Filiuti I. C.*, asupra așezământului lui Mihai Viteazul, 305.
- Filos*, logofăt, grec de origine, în timpul lui Mircea cel Bătrân, 457, 582.
- Filotei*, uns episcop al Romanului, 286.
- Filoteiu*, m-reă lui, la Ațos, ajutată de Tepeș, 50.
- Firuz-beg*, comandant turc al cetății Krușevac, prizonier la Iancu de Huniedoara, 40.
- flamboyant*, stilul gotic, 673.
- Flandra*, postav de, frâncesc, importat în țările române, 547.
- Flămânzeștii*, sat, dăruit de Petru cel Tânăr, mănăstirii Argeș, 223; moșie

- în hotarul oraşului Curtea-de-Argeş, luată de Neagoe Basarab, 463.
- Floarea darurilor*, carte populară, 594.
- Floci*, cetatea de, la gura Ialomiței, oraş, 259, 284, 441, 442, 564; arderea ei, 117; după Jiliște Alexandru II fuge acolo, 211; braniștea din vecinătate, 364; pomenit de Dlugosz, 441; călărași la, 510; vama, menț. doc., 572, v. Cetatea de Floci.
- floreni*, *tartaricales*, 556.
- Florența*, florinul bătut la, 555.
- Florescu Radu*, comis, aduce capul lui Mihai Viteazul la mănăstirea Dealul, 298.
- Florești*, în Tutova, bis. din, atrib. lui Ștefan cel Mare, 102; sat în T. Românească, 374.
- Florica*, domnița, fiica lui Mihai Viteazul, 404; eventuala căsătorie cu Ștefan fiul lui Petru Șchiopul, 248; căsătorită cu post. Preda, 299; întâlnirea cu Theofana, 300; piatră de mormânt a Theofanei, 300.
- florini*, monete; italieni, 558; ungurești, 555, 558.
- Focșani*, 211, 291, 297; primele menț. doc., 446.
- Folești*, sat cump. de Teodosie log., 306.
- Forró Miclăuș*, susține tipărirea cărților religioase în românește la Brașov, 604.
- Fotino Dionisie*, 411.
- Francii*, 340.
- Francisc*, medicul lui Radu cel Mare, 132, 545.
- Frankapan Hanž*, banul Dalmației și Croației, hrisovul pentru Vlahi, 326.
- Franța*, Despot student acolo, 196; Petru Cercel în, 228; originea numelui, 350.
- Franz Franken*, pictor, portretul lui Mihai Viteazul, 294.
- Frasini*, sat, 511.
- Frăsinetul*, sat, 480; donat de Mihai Viteazul mamei sale, 260; donat de Theofana mănăstirii Cozia, 299.
- Frederic*, împărat al Austriei, 72; candidat la tronul Ungariei, 42.
- Frumoși*, sat, 506.
- Frunteș*, stolnic, 111.
- Fuchs Hans*, fabricant de hârtie la Brașov, 545.
- Fumoteștii*, sat cump. de Teodosie log., 306.
- fustiul*, sulița, 513.
- Gaccha*, 337.
- Galata*, m-re, 248; ridicată și înzestrată de Petru Șchiopul, 241; inventar de obiecte, 241; — cartier în Constantinopol, 200.
- Galații*, 541, 552; Alex. Cornea ucis la, 180; vechimea târgului, menț. doc., vama, originea numelui, 452.
- Galia*, 350.
- Galipoli*, 8.
- Galiția*, 85, 443, 521; Lăpușneanu pribeag în, 195; emigrare de populație germană spre Moldova, 443.
- Gangur*, părcălab al Orheiului, 453.
- Garay Lad.*, nobil ungar, candidat la tronul Ungariei, 42.
- Gavriil*, logofăt, episcopul lui Bogdan Lăpușneanu, 207; părăsește pe Bogdan la Constantinopol, 208; — *Moghilă*, 478, 480, 491; — *Protul*, despre sfințirea Curții-de-Argeș, 153; despre dărnicia lui Neagoe Basarab, 153; autor al Vieții lui Nifon, 587; — *fost stolnic*, 257; — *al lui Uric*, poate fiul lui Ureche, miniaturile lui, 655.
- Gavrilaş*, vornic, 388; mare logofăt, 497.
- Găești*, sat, 405.
- Găiseni*, bis. în Dâmbovița, 624.
- găleata*, găletărit, dare, 228, 357, 365, 475, 478, 480, 560, 577.

- Găurile*, munte (Gorj), litigiu, 490.
- Găvăneștii-de-Sus* (Buzău), rumânii din, 479.
- Găvoșdia*, m-re în comitatul Arad, 322.
- Gâlcești*, sat în Gorj, 506.
- Gâlț*, staroste, 409.
- Gârlanici*, păr. pe Bucovăț, în 1420, 551.
- Geamartalui*, nume topic, 407.
- Geamenele*, ocină din, 591.
- Geiza II*, regele Ungariei, 534.
- Genova*, 513, 552.
- Genovezii*, fac comerț la Cetatea Albă, 429; la Chilia, 432; la Vicina, 434.
- Genune*, vama dela, 572.
- Geoagiul*, cetate, 419; *domeniu*, donat de Vladislav lui Radu cel Mare și fratelui său Vlad, 128; — *de Sus*, m-re în jud. Hunedoara, 322; reședință episcopală, veniturile și dependențele, 325.
- George*, meșter, 633.
- Germania*, Germani, 168, 385, 410, 589; Despot în, 196; Slavii împrumută cuv. cneaz, 472.
- Gerul*, părau, 408.
- Ghenadie*, egumen la Tazlău, 672; — *mitropolit* al Ardealului, titlul, hirotonit la Târgoviște, reședința, 326.
- Gheorghe Basta*, v. Basta Gh.
- Gheorghe*, episcop al Vadului, 325; — *de Sângiorz*, episcop calvin peste Români din Transilvania, 327, 605; — *din Ocna Sibiului*, episcop al Geoagiului-de-Sus, 325; — *Grecul*, la Târgoviște, 457; — *Izlozeanu*, pârcălab de Hotin, 682; — *județul* din Gherghița, pentru hotarul orașului, 461; — *Lascăr*, oămărașul lui Vlad Dracul, 390; — *Mitropolit*, urmașul lui Teodist, 88; — *Mitropolit*, unge Domn pe Ștefan, fiul lui Petru Șchiopul, 243; — *Palamed*, poema despre Mihai Viteazul, 589; — *Popa* din Plopeni, 492; — *Ștefan*, Domn al Moldovei, 507, 630; — *vătaful* unei bresle din București, 546; — *Vlădică* al Romanului, ars de viu, 495; — *zugravul*, 646.
- ghereghie* (*hereghie*) a Moldovei, 558.
- Ghergfe*, heregarul, litigiu, 558.
- Gherghe*, rumân, orășean, 484.
- Gherghina*, pârcălab al Cetății Poienari, 125, 128, 423, 501, 531.
- Gherghița*, oraș, 122; lupta cu Mircea pretendentul, fiul lui Mihnea cel Rău, 150; arsă de Tătari, 272; reședință domnească, 374; menț. doc., 441; vama la, 441, 573; judecată pentru hotar, 461; călărași acolo, 510; drum prin, 551.
- Gherla*, cetate, Leca aga, comandant, 283.
- Gherman Vlahul*, traduce din italiană în românește «Floarea darurilor», 594; — *vătămă* în satul Cucurul, 465.
- Gherontie*, arhiepiscop al Moscovei, 584.
- Gheuca*, jură cu brazda în cap, 493.
- Ghitioara*, exploat. de sare, 542.
- Gibri Gașpar*, lefegiu, 509.
- Gilort*, apa, 400, 440; — *județul*, originea numelui, așezare, menț. doc., 400; — *târgul*, devenit sat, 440.
- gintu*, cuvânt în vechile texte religioase, 593.
- Giro*, tabăra lui Sigismund Báthory, 294.
- Giura*, logofăt, ctitoria lui, mănăstirea Stănești, 169, 621, 647.
- Giurge din Cotnari*, pârgarul, 459.
- Giurgeul*, scaun secuiesc, contopit în Ciuc, 414, 417.
- Giurgiu Atoc*, boier, primește danii, 375.
- Giurgiu*, cetatea, 62, 517; stăp. de Turci, 2, 60, 72, 160; reocupată de Dan II, 3; cucerit de creștini, 10; recâștigat de Vlad Dracul, 11; în stăp. lui Țepeș, 47; atacul lui Mihai Viteazul, 263; asediată de creștini, 271; fortificată de Turci, 291; așezarea, întemeierea, cade în mâinile Turcilor, 528; începutul luptei

- dela, între creștini și Turci, fig., 271; reședința lui Mircea cel Bătrân, 371; menț. doc., originea numelui, 439; *vama*, 436, 572; drum la, 552.
- Giurov*, sat, 561, 564.
- Glavacioc*, m-reă, zidită de Vlad Călugăru, 124; danii, 124—125, 364; morm. lui Vlad Călugăru, 126; Const. Brâncoveanu, ctitor, 126.
- Glegorcea Lapte-Acru*, șoltuz la Iași, 461.
- gloabă*, globnici, 358, 366, 423, 463, 487, 488, 497, 467, 569, 570, 576.
- gloate*, 476.
- Glodenii*, sat, dat de Ștefan cel Mare mănăstirii Homor, 97; cump. de Ștefan cel Mare, 504.
- Glogova*, sat în jud. Mehedinți, unde a fost ucis Țepeluș, 71, 123.
- Godinești*, sat, 530.
- Goian*, vornic, pârălab de Hotin, 56, 111.
- Golăi Ion*, stolnicel, cumpără moșie la Uberești, 512.
- Golești*, frații, vitejia lor în lupta dela Jiliște, 224.
- Golești*, sat dăruit de Al. Aldea m-rii Cozia, 7.
- Golgota*, m-re, lângă Târgoviște, donații, 301, 304.
- Golubac*, în Serbia, lupta între Sigismund și Turci, 4.
- Gonțea*, paharnic, decapitat de Petru Cercel, 230.
- Gorăslău*, sat, 267, 297; lupta între Mihai și Báthory, 294; fig., 296.
- Gorecki*, scriitor polon, 210.
- Gorj*, județul, 398; originea numelui, 399.
- gorșină*, goștină, 479, 562, 563.
- Gotca*, sat, cumpărat de Radu Buzescu, 306.
- gotic*, stilul, forma, construcția bisericilor și clădirilor, 616.
- Govora*, m-re, 400; danii la, 125, 132; pomelnicul, 132; patrafirul, 660; rucaviște dela, 661.
- Görlitz*, 587.
- Gramostea*, târg cu populație în maj. aromână, 340.
- Gran*, 333.
- Grana-beg*, la Vaslui (1475), 66.
- grapă* = steagul banului, 379.
- Gratiani Gaspar*, Domn al Moldovei, 461, 506; de origine morlac, duce de Páros și Naxos, 340.
- Grădiștea de Jos*, sat, rumâni din, 472.
- Grămești*, bis. de lemn din, 613.
- Greaca*, balta, 386.
- Grecia*, m-ri din, ajutate de Neagoe Basarab, 154; pašalac, 158; beglerbegul ei susținea pe Mihnea II, 232; meșteri dib, 646.
- Grecii*, excluși dela dregătorii, 267; boieri, negustori în orașele din Țara Românească și Moldova, 457; iconari, 649.
- Grigore*, birăul Bistriței, 487; — *din Măhaci*, popă, 598; — al IX-lea papă, asupra pseudo-episcopilor ortodocși 323; — *Ghica*, Domn al Țării Românești, 506, trece la Movilău, 400; — *fratele* lui Dosza, prins, 313; — *Teologul*, apocrife, 597; — *Țamblac*, 583; — *Ureche*, cronica lui asupra unor fapte din Moldova, 114, 115, 194, 200, 201, 205, 444, 586.
- Grigorescu N.*, pictor, 611.
- Grüti Aloisio*, favorit al Sultanului, 165; în Moldova, Ardeal, planurile lui, în Mediaș, predarea și uciderea lui, 177, 317.
- gromovnic*, tipărit la Alba Iulie, 597.
- Groșani*, sat în jud. Muscel, boieri din, 361.
- groși*, monete, 556, 557.
- Grozav*, vornicul, în lupta dela Feldioara, 163; împotriva Brașovului, 171; în Ardeal, 381.
- Grozea*, viteaz, 552.

- Grumazi*, sat, lupta dela, 159, 162.
Gubavi, sat, lupta dela, 158, 162.
Guillaume de Rochefort, 471.
Guillebert de Lannoy, relația lui, 350.
Gura Băcului, iezarul dat de Ștefan cel Mare mănăstirii Pobrota, 97; — *Frumușiței*, siliște dăruită mănăstirii Putna, 91; — *Motrului*, mănăstire zidită de Harvat logofătul, 155; — *Sada*, biserica din, 318.
Gureni, cetate, Sigismund așează Cav. Teutoni acolo, 4; apărată de Iancu de Hunedoara, 38.
Gurghiu, cetate, posesiune a lui Iancu de Hunedoara, 40; Constantin stolicul pus comandant acolo de Mihai Viteazul, 291.
Guțuc Gheorgheii, jură. cu brazda în cap, 493.
Gwozdjec, lupta dela, 176.
- Hacic dela Râmnic*, armean, 441, 457
Haemus, munții, 264, 339..
Halcocondil, cronicar grec, asupra campaniei lui Mohamet II contra lui Tepeș, 47.
Haliciul, atacat de Bogdan III, 136.
Hamza, beg de Nicopole, prins de Tepeș și tras în țeapă, 46.
Hanăș, județ în Târgoviște, 460.
Hanea Arcașul, 545.
Hanos, vâtaf de pușcași în Tg.-Neamt, 445.
Haran, comitat, 414.
Harpis, oraș antic în Basarabia, 432.
hars, stofă de lână, 85.
Harvat, logofăt, ctitor la Gura Motrului, 155.
Hasan-Pașa, 272, 274; cu armată contra lui Mihai Viteazul, ucis la Rusciuc, 263—264.
hatalm, 497.
hatman, 395; rostul, originea, 421.
Hațeg, cetatea, atacată de Turci, 315, 607; reședință la, 376; — țara, 284, 318; Lăpușneanu aduce marmoră dela, 205; sub ascultarea episcopului din Geoagiul-de-Sus, 325; aparținerea Olteniei, 419.
Havas Alföld = Muntenia, 348.
Hălmăjani, sat, cneaz din, 472.
Hămăradia, Amaradia, apă, 472.
Hânsar, din ținutul Sorocăi, 511.
hânsari, oaste în dobândă în Moldova, originea numelui, breaslă ostășească, vâtafi și căpitani de, 511; v. armata.
Hăra, chelar, 188.
Hărdău, sat, 322.
Hârje Bade, boier, 411.
Hărlău, târg, trat. lui Ștefan cel Mare cu Polonii la, 84; dealul, vii dăruite mănăstirii Putna de Ștefan cel Mare, 91; vii dăruite mănăstirii Voroneț, 93; bis. cu hramul Sf. Gheorghe din, 100; vii la, 108, 450; Maria Rareș din, 171; Petru Rareș zid. bis. Sf. Dumitru din, 186, 187; reședință domnească la, 375; menț. doc., originea numelui, populația, 449, 456; bisericile din, 624—629, 646, passim; — județul, așezare, originea numelui, 411.
Hârlea, șoltuz din Bărlad, 459.
Hârman, părălăb, al lui Ștefan cel Mare, autor al cronicii în limba germană, 109, 455, 586.
Hârșova, 405; luptă între Turci și oastea lui Mihai Viteazul, 263.
hartie, primele fabrici în țările noastre, 545.
Hecht Niclos, din Baia, 459.
Heltai Gaspar, tipograf, tipărituri, 317, 607.
Heltau, v. Cislădie.
Henric III, regele Franței, sprijine pe Petru Cercel, 228—232; — IV, despre Mihai Viteazul, 287.
Heracle, împărat bizantin, Despot., pretindea că se trage din, 196.
herăie, 487.
Herce. Ștefan, calvin, 606.
hereghii, heregar, 554, 557.

Hermannstadt, v. Sibiiu.

Herodot, 400, 420.

Hervoie, infidel notoriu, 315.

Hesdin, cetate, Despot ia parte la asediul ei, 196.

hiclenie, 363, 495.

Hilandar, m-re la Atos, danii: dela Neagoe Basarab, 153; dela Petru Rareș, 187; dela Vintilă-Vodă, 163; dela Mihnea II, 233; de a Petru Șchiopul, 243; pecete de aur la un doc., fig., 234; icoane la, 652.

Hielscher Kurt, german, albumul lui reproduce bis. de lemn din Transilvania, 613.

Hili (Xılı), localitate în Bitinia, 413, 432.

Hința, sat, dăruit mănăstirii Govora, 132.

Histria, dispariția ei, 428, 431.

Hlincea, mănăstire, lângă Iași, zidită de Maria, fiica lui Petru Șchiopul, închinată mănăstirii Dionisiu, 244.

Hlipiceni, sat pe Jijia, confirmat lui Cărcălalul, 505.

Hmielov, cetate, 412; încredințată Polonilor, 19, 20.

Hodivoe, călărași la, 510.

Hodoș-Bodrog, m-re în comitatul Aradului, 322.

Homer, 589.

Homor, m-re, Gura Homorului, evangheliarul dela, fig., 53; 367, 655, 656, 682; donații, confirmări, 97; biserica ei, ridicată de Teodor log. lui Petru Rareș, 188; fig., 187; fig., 640; gropnița la, 630; pridvor deschis, 632; tabloul votiv dela, 646; scaunul dela, 672.

Honterus Iohannes, lucrarea geografică, 606.

Horaș dela Hotin, 453.

Horia, 214.

Horința, apa, 408; — *ținutul*, plasa, așez., originea numelui, menț. doc., 408.

Horodnic, m-re, danie dela Alexandrel, 29, confirmări, 97; scutiri, 98, 358, 566, 569; se închină mănăstirii Putna, 98; passim.

Horodniceni, bis. zidită de Mateiaș viștierul lui Petru Rareș, 188.

Hosman, sat în țin. Sibiului, ars de Vlad Țepeș, 45.

Hossu Damian, voevodatul lui în districtul Chioarului, 416; — *Toma*, idem, 416.

hotarele târgurilor și orașelor, 364.

hotărnicie, a țării, 151; practica la hotărnicia moșiilor, 494.

Hotin, cetate, restituită Poloniei, 19, 20; fostă în stăpânirea Doamnei Marinca, cedată de Poloni lui Petru Aron, 29, 30; în stăp. Poloniei, 55, 59; dobândită de Ștefan cel Mare dela Poloni, 56; rezistă atacurilor lui Mohamet, 70; tulb. comerciale, 85; pârălabii de, 109, 176, 189, 248, 421, 422; Ștefănița moare la, 144; atacată de Tarnowski, 178; Rareș încearcă adăpost la, 178; paraclisul, 187; dată gaj lui Laski de Despot, 199; păstrată de Lăpușneanu, 201; Bogdan Lăpușneanu trece în Polonia pe la, 208; în stăp. Polonilor, 209; restituită Moldovei, 209; retragerea lui Ieremia Movilă la, 286; reședință domnească, 376; ruinele cetății, fig., 525; menț. doc., 453; călărași de, 511; așezarea ei, 521; ridicată de Poloni, 521; mărită de Petru Rareș, reparată și lărgită din nou de Turci (1713), 521; drumul pe la, 557; vama, 573; evangheliarul bisericii din cetate, 655, 681; — *județul*, 398, 412, regiunea, 83; passim.

Hradcany, palatul din Praga, 292.

Hrană, mare vornic, 111.

Hrisomuinți, sat, 399.

Hrizea, mare logofăt, proces cu ru-mânii din Bălteni, 361.

- Hroet*, v. *Hronot*.
- Hronot* Petre, (*Hroet*), pretendent, adus de Bali-beg în Moldova își pierde vieța, 74, 253, 586.
- Huedin*, târgul distrus de lefegiii lui Mihai Viteazul, 288; drum pe la, 552.
- Hulubești*, sat, retragerea lui Mihai Viteazul acolo, 263, 267.
- Huniade*, v. Iancu și Ioan de Huniedoara.
- Huniedoara*, Hunod, cetate, 418, 419; menț. doc., 534; — comitat, județ, domeniu regal dăruit de Sigismund lui Voicu și fraților săi, 34; comune donate lui Iancu și Ioan de Huniedoara (1440), 34—38; originea numelui menț. doc., 419, 420; mănăstiri, 322, 616; — *castelul* Corvineștilor, fig., 36 și 535; — *târgul*, episcop, bis. ortodoxă, 318, 323; proto-popii din, sfîțesc biserici; 326; passim.
- Hurezi*, megiași din, 478.
- Huru*, vornic, cu oaste în Ardeal, 177.
- Hurul* Lupea, pîrcălab, socrul lui Ion-Vodă Viteazul, 214.
- husitismul*, traduceri în limba română, 592.
- Hust*, Huszt, cetate, 232, 316; oferită lui Petru Rareș, 178.
- Huși*, biserica de pe Drislăvăț zidită de Ștefan cel Mare, 101; Bogdan III, moare la, 139; Lăpușneanu se retrage la, bătut de Despot aci, 197; tabăra lui Ion Vodă Viteazul, 212; reședință domnească, 376; viile dela, 385; — *episcopia* întemeiată de Ieremia Movilă înainte de 1599, donații, 255.
- Iachim*, zlătar din Suceava, 683.
- Iachint*, mitropolit, trece dela Vicina în Ț. Rom., 439.
- Iacob*, proto-evangelia lui, apocrif 596.
- Iacob Heraclid Despotul*, v. Despot-Vodă.
- Iacobin Ioan*, notarul orașului Cluj despre exped. lui Sigismund Bathory contra Turcilor la 1595, 608.
- Iacobu*, fratele stolnicului Domocuș, 456.
- Iacco al Hușilor*, mitropolit, carte de blestem, 489.
- Iacșici Dim.*, omoară pe Mihnea cel Rău la Sibiu, 149; ucis și el, 149.
- Iagello Vladislav*, regele Poloniei, se împacă cu Iliăș Voevod, atitudinea față de Ștefan Voevod, 17; moartea, 18; căsătorit cu fiica lui Andrei Oligmondovici, 22.
- Iagelloni*, 76.
- Ialomîța*, județul, 398; prădat de Ștefan cel Mare, 60, 117, 528; originea numelui, menț. doc., 404; sate de plăieși în, 510; *râul*, 404, 441, 528, 544; luptă cu Turcii pe, 9, 39; drum pe valea, 551; gura, 564, 570.
- Ianache*, rumân, orășean, 484.
- Ian*, meșter, 632.
- Iancu de Huniedoara*, Ionăș Voevodul, luptele cu Turcii, 4, 10, 12, 39—42, 441; ajută pe Dan III să ia domnia, 11; închis de George Brancovici se răscumpără, 12, 39; represalii contra lui Brancovici, 39; retrage lui Vladislav II Făgărașul și Amlașul, 12; guvernator al Ungariei, 12, 39, 315; ajută pe Țepeș să ia domnia, 14; ajută pe Petru II contra lui Roman II, 23; sprijin promis lui Bogdan II, 26; legătura cu Alexandrel, 28; mai mare conducător de oaste, 32; data nașterii, în serviciul Voevodului Transilvaniei, în solda episcopului de Zagreb, în Italia servește doi ani lui Filip, ducele Milanului, primește, împreună cu fratele său Ioan, dela Sigismund districtul Comiat din Banat, 38; se obligă să servească

- cu ostași, 38; donații și zalogiri dela Regele Albert, 38; Voevod al Transilvaniei și comite al Timișoarei, 39; confirmarea cetăților și districtelor în posesiunea lui (1453), 39; căpitan suprem al armatei ungurești, 39; sume cheltuite pentru apărarea cetăților Severin, Gureni, Orșova și Mehadia, 38; primește Târgul Dobra, 39; moare de ciumă la Zemun, 41; înmormântat la Alba Iulia, 37, 41; personalitatea și influența lui politică, 41—42; xilografie, fig. 34; căsătorit cu Elisabeta de Szilágy, 42; ordin contra preoților ortodocși, 323; *passim*.
- Iancu Sasul*, Domn al Moldovei, 145, 237; fiu nelegitim al lui Petru Rareș, 189; Domn după Petru Șchiopul, 239; caracterul, fiscalitatea, 240; lupta dela Bolota cu Lungul și Lăpușnenii, 240; mazi-lirea, 240; trece în Polonia, prins și decapitat, 240; familia lui, mormântul, 240.
- Iane Epirotul*, banul, 260, 388; ban și capucheia la Constantinopol, 259; unchiul lui Mihai Viteazul, 340.
- Ianina*, oraș aromân, 340.
- Iașii*, nume dat de Ruși Alanilor, v. Alani.
- Iașii*, 435, târgul, biserica, Sf. Nicolae, 98, 101, 629; ridicată de Ștefan cel Mare, 98; Tătarii pradă până la, 137; tratatul de alianță al lui Petru Rareș cu Ferdinand, 177—178; Soliman intră în, 178; Biserica Dancu din, 188; reședință a lui Alex. Lăpușneanu în a doua domnie, 205; bate la, 205, 633; oastea lui Bogdan Lăpușneanu aproape de, 208; Alexandru pretendent asediat de Petru Șchiopul în, 239; sinodul dela, 287; 302; reședință domnească, 375; aga «giudeț pre târg», 395; vechimea, originea numelui, 449; menț. doc., 450, vamă, 450, 573; curtea domnească, 450; catastihul șoltuzului din, 451; drum la, 552; țarina, 564; — *județul*, 398, 411; — *satul*, 555; *passim*.
- Iațco*, întemeiază o mănăstire, 29; slobozie a mănăstirii, 544.
- Ibn Batutah*, călător arab, despre Babadag, 435.
- Ibrail*, v. Brăila.
- icoane*, iconari, fig. 650, 651; 648—653.
- Icus*, district în comitatul Timișoarei, 38.
- Ieremia Movilă*, Domn al Moldovei, 278, 512, 672; boier, prietenia cu Polonii, pribeag în Polonia, 253; Domn în Moldova dus de armata polonă, 253; bate și trage în țeapă pe Răzvan, 253; închinarea Moldova, 255; raporturile cu Imperialii, 255; moartea, 255; întemeiază episcopia Hușilor, 255; familia, 257; dușman lui Mihai Viteazul, 285; retras la Hotin, fuge la Camenița, 286; restabilit de Zamoyski în Moldova, 290; ajutor lui Sigismund Báthory, 294; epitaful lui, fig., 256, repară Cetatea Sucevii, 526; aer pentru mănăstirea Sucevița, fig., 670; evangheliarul lui, 657, 681.
- Ieremia*, pârălăb și portar de Suceava, trădează pe Ion Vodă Viteazul, 213.
- Ieremieștii*, sat la Miletin, 646.
- Iernut*, localitate pe Mureș, Gaspar Bekes învins de Ștefan Báthory, 334.
- Ieronim da Cesena*, medic al lui Ștefan cel Mare, 112.
- Ierusalim*, danii dela Neagoe Basarab, 153.
- Ieud*, biserica de lemn dela, 613.
- Iezuiții*, în Moldova, 241.
- Iladia*, cetate, Cav. Teutoni așezați de Sigismund acolo, 4.

- Ilarion*, episcop, confirmarea averii mănăstirii din țin. Năsăud, 323.
- Ilica*, fiica lui Ponici, 500.
- Ilfov*, Elhov, județul, originea numelui, menț. doc., 404; plăieși în, 510.
- Iliaș*, fiul lui Alexandru cel Bun, Domn în Moldova, 11; monetă, fig., 17; vasal Poloniei, 17; bătut de frate-său Ștefan se retrage în Polonia, 17-18; cumnat cu regele polon, 18; domiciliu forțat la Sieradz, 18; năvălește în Moldova, luptele cu Ștefan (1435), 18; împăcarea, 19; domnește în Nordul Moldovei cu Suceava și Iașii, 17; nou jurământ de credință regelui Poloniei, 19; jurământ principelui Lituaniei, 18; merge la Liov pentru jurământ (1437), reînviește prin act. din Suceava jurământul (1439), 19; durată domniei în comun cu Ștefan, 20; orbit de Ștefan, 20; în Polonia, 20; Tătarii pradă Moldova în timpul condominiului (1439, 1440), 21; îngrijește de înăstirea Neamț, 21; căsătorit cu Marinca, fiica lui Andrei Oligmondovici, 22; fiii săi, 22; titlul său, legăturile cu Polonii, 356; boierii pe vremea lui, 381, 386, 390, 391; privilegiu comercial Sașilor, 446; passim.
- Iliaș*, fiul lui Alex. Lăpușneanu, numit Domn în Țara Românească, 234; — *fiul* lui Ștefan cel Mare, moartea lui, 107.
- Iliaș Rareș*, Domn al Moldovei, fiul lui Petru Rareș, la Constantinopol, 180; domnia, 189—191; tratat cu Polonii, 189; trece cu oastea în Ardeal, 189, 333, 607; înțeles cu Martinuzzi, 189; trece la mahomedanism cu numele de Mohamet, 191; pașe de Silistra, 191; mazilit, la Brusa, apoi la Alep, moartea, 191; pentru episcopul Gheorghe, 325; bănarul său, 557; impune mănăstirilor o contri-
- buție extraordinară, 572; adăose la Neamț, 630; passim.
- Ilie*, fiu al lui Bogdan III, 139.
- Ilinca*, fiica lui Nicolae Pătrașcu, căsătorită cu Istrate Leurdeanu, 299; — *soția* lui Barbu Craiovescu, 661.
- iliș*, ilișari, 358, 512, 561, 566.
- Ilovița*, sat în Mehedinți, 404.
- Ilva*, sat, 487.
- îmblători de Hotin*, Soroca, v. călărași.
- Imperialii*, v. Rudolf II.
- împrumuta*, 570.
- India*, Țiganii originari din, 481.
- Ineu*, Ienopole, episcop român acolo, 326.
- insemnele Domnului*, 367—368.
- Ioachim II*, Electorul de Brandenburg, alianța cu Petru Rareș, îndatoririle acestuia, 181.
- Ioan Albert*, fiul lui Cazimir, pretendent la tronul Ungariei, 76; rege al Poloniei, 76; expediția în Moldova contra lui Șt. c. M., 76; drumul urmat, 77; retragerea și fuga din Moldova, 79; pacea cu Șt. c. M., 81; moartea sa, 84; asediul Sucevii, 109, 453, 526.
- Ioan al VIII*, împărat bizantin, icoane presupuse dela el, 652; — *al XIV*, patriarh de Constantinopol, 604; — *Armenci-cul*, boier, scutiri dela Alexandrel, 25; — *Asan*, legăt. ce se face cu *la* din titlul Domnilor români, 354; — *Bălcescul*, jurăm. cu traista de pământ, 493; — *Bogoslovul*, apocalipsul sfântului, apocrif, 596; — *castelan* de Czersow, 20; — *călugăr* la mănăstirea Silvașului, mitropolit la Alba Iulia sub Mihai, 325; — *Cernea*, episcop al Vadului, 325; — *croitor* în Roman, 545; — *de Küküllö*, cronica lui, 421; — *din Caffa*, episcop în târgul Huniedoarei (1456), prins de catolici, dus la Buda și Roma, silit să treacă la catolicism, 323; — *fiul* lui Petru Cer-

- cel, 232; — *fiul* nelegitim al lui Bogdan III, 139; — *Gereb*, de Vingar, stăpân la Făgăraș, 118; — *Golăi*, logofăt, 586; — *Klingensporn*, medic al lui Ștefan cel Mare, 112; — *log.* lui Petru Rareș, 182; — *marele vâtaf* din Frumoși, 598; — *monahul*, frate cu Doamna Stanca, 298; — *Nesteutes*, patriarh de Constantinopol, nomo canonul lui, 491; — *Privana*, meșter, 633; — *zidar*, 632; — *protopop* de Seghiște, *vlădica* ortodox la Alba Iulia, 273; — *zidar*, 633.
- Ioan de Capistrano*, călugăr catolic, ia parte la lupta dela Belgrad, 41; face epitaful lui Iancu de Huniedoara, 41; contra episcopului ortodox Ioan, 323.
- Ioan de Huniedoara*, frate cu Iancu de Huniedoara, mort în 1442, înmorm. la Alba Iulia, 37; primește, cu fratele său, zălog districtul Comiat dela Sigismund, alte donații dela același și dela Regele Albert pentru cheltuelile militare de apărare a cetăților dela Dunăre, 38.
- Ioan Sigismund*, fiul lui Ioan Szapolyay, «rege» al Transilvaniei, 317, 331, 333; ajutat de Lăpușneanu, 195; în Polonia, 218; proclamat rege al Transilvaniei și recunoscut de dieta dela Turda, 332; renunțarea la regat, 333; rechemat de dieta dela Sebeșul Săsesc (1556), revine în Transilvania, recunoașterea și orig. calvinismului și unitarismului, 333; moartea, 334.
- Ion Vodă cel Viteaz*, cel Cumplit, Domn al Moldovei, 216, 237, 438; fiu nelegitim al lui Ștefăniță Vodă, 145, 208; domnia, 208—215; relațiile cu Polonii, 209; luptele cu Turcii, 210—214; ucide boieri, 209; 495—496; refuză mărirea tributului, 210; chiamă Cazaci la război, 210; bate pe Petru pretendentul și pe frate-său Alexandru II la Jiliște, 211, 214; trimite pe Vintilă, pretendent, fiul lui Petrașcu cel Bun, Domn la București, 212; ia Brăila, bate. pe Turci în Bugeac, atacă Tighina, 212; tabăra la Huși, 212; trădat la Cahul, 213; predarea la Roșcani, 214; moartea, familia lui, 204—205; numește episcop la Roman pe Eftimie al Vadului, 325; arde de viu pe Vlădica Gheorghe, 495; monetele lui, 557.
- Ioanichie*, din Belgradul sârbesc, ierarh în Maramureș, avantaje date de Matei Corvin, 324.
- Ioaniș*, viteaz, 507.
- Ioaniții*, cavalerii, 4, 400; diploma lor, 419, 470, 543, 553.
- Ioasaf*, arhimandrit, primul stareț la Putna, 91; — *patriarhul* din Constantinopol, 221.
- iobagi*, iobbagiones, 476, 477, v. șerbi.
- Iocuș*, pârgar la Cotnari, 456.
- Iohan*, meșter argintar, lucrează pentru Neagoe Basarab, 678, 683.
- Iohanes de Lwów*, în Moldova, 632.
- Ion Bogdan*, slavistul, 656; — *fiul* lui Neagoe Basarab înmorm. la Argeș, 155; — *Neculce*, 586; — *sulgerul*, 480.
- Ionașco*, fiul lui Lăpușneanu, 205; — pretendent, proclamat Domn de Soroceni și Orheieni, bătut la Răut și călugărit, 250; — *vâtaf* de comișei din Uscăți, 506.
- Iordan*, rumân, 473.
- Iordanes*, 430.
- Icsif*, episcop, mitropolit, predecesor lui Teoctist, 88; a rezidat la Cetatea Albă, 430.
- Irina Botezata*, roabă, are cu Petru Șchiopul un fiu, pe Ștefan, moartă la Bolzano, 248.
- Iovan Țarul*, capul răscoalei țăranilor bănățeni (1526), 314.

- Isabella Szapolyay*, văduva lui Ioan Szapolyay, fiică a regelui Poloniei, 316, 331; se mută în Ardeal, 181; dărimă Ciceiu și restituie dom. înconjurător lui Petru Rareș, 182; ajutată de Domnii români, 189, 195, 197; numește episcop la Geoagiul-de-Sus, 325; rechemată în țară de Dieta dela Sebeșul Săsesc, 333; moartea, 334.
- Isac*, vistiernicul, solii în întâmpinarea lui Ioan Albert, 80; dăruiește o evanghelie episc. din Feleac, 324; posesor al Fălticeniilor, 448; evangheliarul lui, 681.
- Isaccea*, 72, 405, 446; vechimea, stăpânită de Tătari, 435; cetatea construită de Turci, 530.
- Isaia*, vornic al lui Ștefan cel Mare, 58, 111, 586; moartea lui, 111, 495.
- Isak-Pașa*, luptă la Belgrad contra lui Iancu de Hunedoara (1441), 39.
- Ismail*, cade în mâinile lui Aron, 251.
- istoriografia veche rom.*, 584.
- Istria*, Români în, 336, 339.
- Iștină*, boier în Moldova, 456.
- Italia*, Italieni, 290, 513, 540, 636, 647.
- Iucman*, pârgar la Cotnari, 456.
- Iuga (Ologul)*, 368, 369; — *mare vistier*, 111; donație mănăstirii Putna, 411; — *papa*, 492.
- Iuliu II*, papa, scrisoare dela Bogdan III, 136.
- Iurie*, ctitor la Biserica Dancu, 189.
- Ivan*, fiul marelui cneaz al Moscovei căsătorit cu Olena, fiica lui Ștefan cel Mare, 107; — *fratele Creșului*, 238; — *mare vornic*, vitejia în lupta dela Șerpătești, 301; — *Porcul*, boier, 483; — *portarul*, 363; — *pretendent* adus de Cazaci, prins și călugărit de Petru Șchiopul, 241; — *rumân orășean*, 484; — *III Vasilievici*, marele Duce al Moscovei, 584; — *Voevod* de Beiuș, 417.
- Ivancea*, seliște, alipită de Ștefan cel Mare la hotarul Bârladului, 463.
- Ivaniș*, ban, 338.
- Ivașco Armeanul*, 457; — *logofătul*, ucis de Ștefăniță, 142.
- Ivașcu Goleșcu*, vornic, rănit în lupta contra lui Ion Vodă cel Viteaz, 224; ctitor al mănăstirii Vieroș, 227.
- Iviron*, mănăstire la Athos revăcută de Neagoe Basarab, 153.
- iuzbașă*, comandant peste 102, vâtaf de ceată, 506.
- Iza*, apa, 415.
- Izlozeanu Gh.*, pârcălab, 681.
- Izvoranii*, sat, cnezi din, 566.
- Iw*, din titlul Domnilor, semnificația lui, 354.
- Jaleș*, județul, 357; menț. doc., originea numelui, așezarea, 398; — *pârâu*, 398.
- jderi*, 550.
- Jean de Vienne*, 471.
- Jeciu*, domeniu, dat de Mihai Viteazul armașului Sava, 285, 291.
- Jeud*, în Maramureș, bis. din, 318.
- Jeravăț*, sate la gura lui, 482.
- Jezuiții*, la curtea lui Rudolf II, 262.
- Jiblea*, sat, scutiri de dări, 566, 578.
- Jicov*, vama mică a Sucevii, 91.
- Jidova*, cetate, 315.
- Jidoșțița*, sat, dăruit mănăstirii Vodița scutit de dări, 511, 560, 577.
- Jijia*, râu, 97, 197; pod peste, 551; braniștea ei, 493.
- Jiliște*, sat pe Râmna, lângă Focșani unde Ion Vodă Viteazul bate pe Petru și frate-său Alexandru II din Țara Românească, 211, 224.
- Jiul-de-Jos*, Dolj, 399.
- Jiul-de-Sus*, Gorj, 399.
- Jiu*, vamă la, 573.
- joimiri*, lefegii poloni, 508.
- Joldea*, candidat la tronul Moldovei, susținut de Elena Rareș, 195; bătut

- la Șipote, însemnat la nas și trimis la călugărie, 195, 495.
- joldunari*, lefegii în Moldova, 358, 509.
- Jora*, vornic de Botoșani, 390.
- jude*, 472, 474, 475, 483.
- judec*, semnificația, 471, 473, 474, 475.
- judecata în Principate*, 486, 487, 488, 490—494.
- judecător al cetății*, subaltern al comitelui în Transilvania, 423.
- județe în Țara Românească*, vechimea și formarea lor, 397, 424; bibliografie, 425.
- județi* = primarii orașelor, atribuțiunile lor, 459, 460, 461, 488.
- Jupan*, district, în posesiunea lui Iancu de Huniedoara, 39.
- jurământ cu brazda în cap*, cu trăiști de pământ, 493.
- jurători*, 360—361, 471, 489.
- Jurcanii*, sat, 489.
- Jurj gumenic* = clucerul de arie, 394.
- Justinian*, împărat bizantin, 153, 528.
- juzi*, 460, 465, 471.
- Kastoria**, oraș aromânesc, 340.
- Kenez**, sat, 607.
- Kerestes**, Imperialii bătuți de Turci la, 272, 273.
- Kesmark**, în Ungaria, Despot fugar la, 197; Iancu Sasul cumpărase un castel la, 240.
- Kesserü Ștefan**, căsătorit cu Zamfira, fiica lui Moise Vodă, 164.
- Keve**, cetatea distrusă de Turci, 421, v. Cuvin.
- Kézdy**, scaun secuesc contopit cu Trei-Scaune, 415, 418.
- Kirakol**, vistier al lui Ștefan cel Mare, v. Chiracol.
- Kirdly Albert**, comandant ungar, 264; v. și Albert Király.
- Kirschner Nic.**, din Baia, despre situația din Moldova, 253.
- Kiustendge**, v. Constanța.
- Königsberg**, domeniu donat de Rudolf lui Mihai Viteazul la, 294.
- Kolomea**, 28, 267; Roman II, pribeag acolo (1448), 23; Ștefan cel Mare la, 123; 74, *passim*.
- Kondakoff**, despre «arta moldovenească», 646.
- Konieh**, în Asia Mică, mormântul lui Petru cel Tânăr, 223, exilat cu mama lui la, 223.
- Koniecpolski**, comandant polon contra lui Bogdan II, 27.
- Kopostzin**, lupta între Poloni, Teutoni și Lituani la, 17.
- Kornis Gaspar**, comandant ungar, 280; în sfatul lui Mihai Viteazul, 282; în Maramureș, 591.
- Korlat**, boier moldovean, 456.
- Kossovolje**, lupta lui Iancu de Huniedoara cu Turcii la, 12, 41.
- Kowachoczy Wolfgang**, cancelarul Ardealului, 607.
- Kraguevac**, localit. în Serbia, 400.
- Kral** = craiu, la Slavi, 354.
- Kreuzburg**, v. Prejmer.
- Krosno**, orașel în Galiția, exporta «pânză litvană» în Moldova, 85.
- Kruševac**, cetate în Serbia cucerită de Iancu de Huniedoara dela Turci, 40.
- Küküllö**, v. Târnava.
- Kaceajwka Gora**, 683.
- Kunovița**, lupte între Iancu de Huniedoara și Turci la, 41.
- Kyrka**, negustor armean în Țara Rom., 457.
- Ladislau de Dobăca**, 370.
- Ladislau Corvin**, fiul lui Iancu de Huniedoara, apără cu tatăl său Belgradul, ucis de rege, 42; sprijine pe Dan pretendentul, 46.
- Ladislau Postumul**, rege al Ungariei, dăruște Bistrița cu 20 de sate lui Iancu de Huniedoara, 39; modifică blazonul lui Iancu, 39; către Sibieni să ajute pe Vlad Tepeș, 14; autoriză

- pe Sibieni să repare cetatea Lotrului, 530.
- Ladislau*, voevod al Țiganilor, îi judecă, 482.
- Laiotă Basarab*, pretendent, 167, v. Basarab cel Bătrân.
- Lapad*, pârâu, 290.
- Lascăr Gheorghe*, cămăraș, 390.
- Laski-Albert*, legături cu Despot, 197—199; pretendent la tronul Moldovei, 201.
- Laszko Hieronim*, sol al lui Ioan Szapolyay la Turci, 331.
- Lațco Voevod*, 369, 453.
- Laurențiu*, comite de Câmpulung (1300), 438, 532.
- Laurențiu*, «fusor monetarum», cămăraș, 390, 557.
- Laurențiu*, popă, răscoala dela 1514, ocupă Oradea, pustiește Bihorul și Sălajul, tras în țeapă, 312—313.
- Lavra*, mănăstire la Athos, danii dela Petru Șchiopul, 243; icoană dăruită la, 649.
- Lazăr*, cneazul Sârbilor, bătut de Turci la Cossovo, 12; Despot-Vodă se prețindea rudă cu, 196.
- Lazea Pitic*, boier al lui Ștefan cel Mare, 108.
- lămâi*, 548.
- Lăpuș*, târg în Ardeal, 412.
- Lăpușna*, târg, vamă la, 87, 453, 573; drum prin, 552; județul, numele, 412, 453, 551; pecetea, 461; Tătarii pradă în, 137; călărașii de, 510.
- Lăpușneanu*, Voevod, pe vremea lui pod peste Jijia, 551; Elena Rareș, sugrumată din ordinul lui, 189, *passim*.
- Lăpușnenii*, contra lui Iancu Sasul, 240.
- Lăudat*, cneaz, 472.
- Leca*, aga, în ajutorul lui Sigismund, 276; predă Imperialilor cetățile: Chioara și Uioara, mort în pribegie, 301.
- Leca*, comisul, în sfatul lui Mihai Viteazul, 283.
- lefeșii*, oaste, 504, 508; recrutarea și naționalitatea lor, 508; pe vremea lui Mihai Viteazul, 509, 504.
- Leghetis Lațco*, boier moldovean, 456; «lege», 489; «legea bătrână», 491; «legea de a pescui moruni», 568; «legea din vechime», 491; «legea țării», 360, 489.
- legenda*, pe monetele lui Ion Vodă cel Viteaz; pe ale lui Despot Vodă, 557.
- legitimi*, fii de domn, succesiunea la tron, 368.
- lei*, ocinele se socoteau uneori în, 474; «lemnele», obligație fiscală, 568.
- Leningrad*, manuscris dela, 584.
- Lențești*, Boldur, bate pe Poloni la 80, 358, 381.
- Leon X*, papa, cruciada contra Turcilor, 312.
- Leon Vodă*, document dela 498.
- Leonardo Loredano*, doge al Veneției, 112.
- Leonard de Massari*, medic al lui Ștefan cel Mare, 112.
- Lepes Gheorghe*, episcop, asupriri prin dijme, 310.
- Lerici*, castel la gura Niprului, 29.
- Lerin*, localit. în Pen. Balc., 340.
- Leși*, v. Poloni.
- Leșnic*, biserica din, 318.
- letopisește*, scrierea lor, 584; *Letopiseșul lui Azarie*, 586; *Letopiseșul zis dela Bistrița*, 584; despre luptele lui Ștefan cel Mare: Baia, 58; Soci, 60—61; Vaslui, 64; Războieni, 69; Râmnic, 71; Codrul Cosminului, 79; despre năvala lui Ștefan cel Mare în Polonia, 81; despre sceptrul lui Radu cel Frumos, 367; *Letopiseșul zis dela Putna*, scrierea lui, 584; despre lupta dela Baia, 58; *Letopiseșul Țării Moldovei* despre Gr. Ghica, 390; despre arderea de viu, 495.
- Leucușanii*, sat, dat episc. de Roman, 464; dijma din varză dela, 564.

- Leurda*, sat, în fostul județ al Jaleșului, 398.
- Leurdeanu Istratie*, căsătorit cu Ilinca, fiica lui Nic. Pătrașcu, 299.
- Leurinț*, fiul Tizoanei, 445.
- Leurinți*, sat pe Bârlad, 399.
- Leunclavius*, despre Radu cel Mare, 133.
- Leutschau*, consfătuirea fiilor lui Cazi-mir contra lui Ștefan, 76.
- Libia*, descoperiri de orașe, 435.
- Lichirești*, sat la Dunăre, unde sunt Călărașii de azi, 551, 572; călărași la, 510.
- Licostoma*, v. Chilia-Veche.
- Lie*, cneaz, 482.
- limba română în cancelarii*, 590.
- Liov*, Lwów, Lemberg, Iliș pentru jurământ la, 19; Socol vornicul la, 218; Moldoveni din Siret la, 455; atacat de Bogdan III, 136; vornicul Moțoc ucis la, 194; Tomșa-Vodă cu însoțitorii închiși și uciși la, 200; Nicoară Potcoavă, decapitat acolo, 238; Iancu Sasul ucis la, 240; Lăpușneanu ctitor la biserica ortodoxă din, 203, 239; negustorii din, 348; privilegiu comercial acordat de Alexandru cel Bun, 430, 544; confirmat de Ștefan cel Mare, 55, 85—86, 359; legături comerciale cu Alex. Lăpușneanu, 205; postav dela, 548; arcuri, clopote dela, 548; Armeni la, 456; Ioan Tarlo, stegarul orașului, 207; drumul cel mare al, 552; Johanes murator din, 632; pictor din, 652; meșteri argintari pentru Moldova din, 683; passim.
- Licveni*, negustori din Liov, 550; privilegiul acordat de Alexandru cel Bun, 444, 446, 547; privilegiul din 1456, 453; dela Ștefan cel Mare (1460), 445, 452, 569, 573.
- Lipinți*, Tătarii bătuți la, 60.
- Lipova*, 323; ocupată de răsculați la 1514, 312; reședință la, 376.
- Lippomano Girolamo*, sol venețian, știri despre Mărica, soția lui Ion Vodă Viteazul, 214.
- literatura veche*, istoriografia, 581—589; primele texte românești, 589—592; cărți religioase, 591—594; rotacismul, 593—594; cărțile populare, 594—598; apocrifele religioase, 595—596; Alexandria, Varlaam și Iosaf, etc., 596—597; texte astrologice: rojdanic, zodiac, gromovnic, trepetnic, 597; tiparul: 598—608; primele tipărituri, 598—99; alte tipărituri, 599—600; tipăriturile românești ale lui Coresi, 600—604; tipăriturile slavonești la Brașov, 604; însemnătatea tipăriturilor și circulației lor pentru unitatea neamului românesc, 605; tipăriturile diacului Lorinț, 606; alte tipărituri în Ardeal, 606—608; bibliografia, 608—610; passim.
- Litovoi*, voevod, cnezatul lui, 419; împotriva Ungurilor, 470, 553.
- liturghier slavonesc*, tipărit de Radu cel Mare, 132, 155.
- Lituani*, războiul împotriva Polonilor, 17; lefegii în Moldova, leaful lor, 509.
- Lituania* (Litvania), Tătarii pradă în, 137; lefegii din, în Moldova, 518.
- Liubavici Dimitrie*, tipograf, 600, 604.
- loc pentru sat*, hotărnicia, 492; pentru prisacă, 492.
- Locrih* (Nocrih), scaun în Ardeal, 446.
- locuitorii satelor boierești*, 476—481.
- logofătul*, boieria, 378; atribuții, rang, etc., în Țara Românească, 381—382; în Moldova, 382.
- logofăt de cămară*, 390.
- logofetii de vistierie*, 383.
- Loloiești*, sat (Romanați), cumpărat cu sila de vistierul Stoichiță, 306.
- Loloni*, Ștefan bate pe Iliș la, și ia domnia, 17.
- Lombardia*, originea numelui, 350.

- Longobarzi*, 350.
- Lorinț*, diac, tipăriturile lui, 606.
- Losoncz*, Ștefan de, ban', ajută pe Mihail I contra lui Dan, moare în luptă, 2.
- Lotru*, râu, nisip aurifer, 542; cetatea făcută de comitele Corlard, 530; Lothoviar, 530.
- Louvain*, postav de, 86, 574; catifea de, importată în țările noastre, 547.
- Loviște*, plaiul, 551.
- Lozovița*, braniște donnească, 364.
- Lublin*, tratatul dela, 350, 452.
- Luca Arbore*, pârălăb și portar de Suceava, 109; zidește Arburea, 102.
- Luca*, argintar din Transilvania, chemat de Lăpușneanu, 545.
- Luca*, ban de Craiova, 419.
- Luca*, episcop de Buzău la sinodul dela Iași, 302; așezământul dat de el, 302.
- Luca*, magistrul, 633.
- Luca*, șetrarul, i se confirmă Coposești, 392.
- Lucăcești*, sat (Bacău), populat de Unguri, 456, 497.
- Luccari*, Giacomo di Pietro, raguzan, 528; asupra cet. de Floci, 528; despre origina cetății București, 533; despre Târgoviște, 533.
- Luchian*, pictor, 611.
- Luck*, v. Luț.
- lucru*, prestație, 479, 559; «la cetate», 558; domnesc, 568.
- lucrul metalelor prețioase*, 674—686.
- lucruri ferecate*, 674.
- «*lucru țigănesc*», 679.
- Ludovic cel Mare* (de Anjou), regele Ungariei, ia măsuri contra ortodocșilor, 317; atacă pe Vlaicu, 358; respins de Bogdan, 470; asupra religiei nobililor, 315; moștenirea lui, 172.
- Ludovic II*, regele Ungariei, întărește în domnie pe Neagoe Basarab, 151; și posesiunile moldovenești în Ardeal, 143; dă subsidii lui Ștefăniță, 143.
- Lugoș*, 2, 606.
- Lunca*, sat, al episcopiei Vadului, 325.
- Lunca-Mare*, Țepeluș cu Turcii pradă până la, 71.
- Lungaș*, rumân orășean, 484.
- Lungociul*, seliște, 408; numele schimbat a târgului Olteni din Moldova, 455.
- Lungul*, pretendent susținut de Lăpușneni, lupta cu Iancu Sasul, 240.
- Lupe*, armașul, 393; confirmare de proprietate, 454.
- Lupșanu*, sat, parte din, 474.
- Lupu*, vornicul de Țara-de-Jos, 497.
- Lupul*, calfa lui Dragomir meșter, 613.
- Lusinski Ioan*, preot protestant, chemat de Despot, 198.
- Lusârdea*, sat în Ardeal, biserică ridicată de Mihai Viteazul în, 304, 320.
- Luther*, 605; reforma lui primită de Sași, 602; luteranism, promovează traducerea cărților religioase în limba română, 592.
- Luțe* (Luck), oraș în Polonia, 556.
- Lwów*, v. Liow.
- Macarie**, cronicar, 115, 143, 387, 585; episcop al Romanului, supravegh. zidirea bis. episcopale, 182; — mitropolitul Moldovlahiei, 668; — patriarhul sârb de Peč, 326 647; — călugăr sârb, tipograf în Țara Rom., 132, 598—599, 604.
- Macedonia de sud*, 340.
- Macri*, fost mare armaș, pârît la Ieremia Movilă, 511.
- Maței Roșca*, 493.
- magister lectorum* = postelnicul, 387; — *agazonum* = comisul, 386; — *mensarum* = stolnicul, 386.
- Mahmudia*, regiunea, 435.
- Mahomet beg*, de Nicopole, 591.
- Mailath Șt.*, prizonier, 164; Radu Paisie contra lui, 168; el împotriva lui Szapolyay, 168; asediază pe Gritti în Mediaș, 177; Petru Rareș

- îl atacă, 181; prins de Domnii români în cetatea Făgăraș, 181, 317, 607; închis la cele Șapte Turnuri, 181 317; originea, fapte importante, partizan al lui Ferdinand de Austria, 317.
majores terrae, 470.
Malaspina, nunțiu papal la Mihai Viteazul din partea lui A. Báthory, 279, 280.
Malvazia, vin de, 26, 548.
Man Petru, boier, 542.
Manasses, cronicar bizantin, 584, 585.
Manea Brutaru, biserica, 546.
Mangalia, port, oraș, în hărțile dela sf. sec. XIII, 428, 430; escala flotei burgunde, 10.
Mangup, cetate în Crimeia, cucerită de Turci, 68, 105.
Manoil, pârcălab de Hotin, conduce trebile țării sub Alexandrel, 25; cu Moldovenii în ajutor Polonilor, 27.
Manoil Grecul, boier al lui Ștefan cel Mare, 109, 457.
Manole, boier, fugăr în Ardeal, împotriva lui Radu Paisie, 167.
Manole, rumân, judec., 473.
Manole, meșterul dela Curtea de Argeș, 130, 151, 619, 620, 633; motivul cântecului lui, 595.
Manta, paharnic, ban, bate pe Tătari și Turci, 264; cuprinde Brăila, 264.
Mantova, Petru Cercel acolo, 232; aderă la liga contra Turcilor, 262.
Manu Cavașu, biserica, 546.
Mara, fiica lui G. Brancovici în haremul lui Murad, 4.
Maramureș, comitat, P. Șchiopul trece prin, 246; răscăla din 1514 în, 312—313; biserici vechi în, 318; comitatul condus de voievozi, apoi de comiți, 415; descălecatul din, 475; primele traduceri românești făcute acolo, 592, 594; apa, orig. numelui, 416; passim.
Marcea, postelnic 499, 680.
Marco, fiul lui Radu Paisie, 169.
Marcu, episcop ortodox în Transilvania, în satul Feleac, 324.
Marcu, fiul lui Petru Cercel, 232; trimis de Mihai Viteazul să conducă Moldova, 288.
Marcu Schonkebonk, sas, în solie la Rudolf II cu Mihalcea, 274.
Marea Adriatică, 338; — *Baltică*, 428; — *Egee*, 338; — *Ionică*, 154; — *Neagră*, 29, 70, 222, 354, 411, 552.
Mareș, jude, 475.
Marga, din Caracal, 440; soția lui Mircea, postelnicul, 680.
Marghita, Doamna, soția lui Negru Vodă, zidește bis. Săn Nicolară, 618.
Marginea, târg, în comitatul Timișoarei, zălogit fraților Ioan și Iancu de Hunedoara, 38.
Maria Amiral, Doamna lui Petru Șchiopul, prinsă de pretendentul Alexandru, 239, 248.
Maria-Christierna, arhiducesă, parte din proprietățile ei din Ardeal donate de Mihai Viteazul postelnicului Stoica, 285; — *din Mangop*, Doamna lui Ștefan cel Mare, 68, 105, 94, 663, 665; înmormântată la mănăstirea Putna, 105; — Doamna lui Basarab cel Tânăr, 123; — *Ollea*, Doamna lui Bogdan II, mama lui Ștefan cel Mare, 29, 97; — Doamna lui Iancu Sasul, greacă din Insule, copiii din prima și a doua căsătorie, 240; — Doamna lui Petru Rareș, 188; 189; — Doamna lui Ștefan cel Mare, fiica lui Radu cel Frumos, 61, 101, 105; — Doamna lui Ștefan Voevod, copiii lor, 22; — Doamna lui Vlad Călugărul, 125; călugărită cu numele Eupraxia, 125.
Maria, fiica lui Bogdan III, nelegitimă, 139; — fiica lui Ieremia Movilă, 257; — sau *Marina*, fiica lui Mircea Ciobanul, căsătorită cu fratele lui Mihail Cantacuzino, 221; — fiica lui Pătrașcu cel Bun, 218; — fiica lui Petru

- Șchiopul, căsătorită cu Zotu Tzigara, zidește mănăstirea Hlincea, 243; căsătorită cu Polo Minio, înmorm. la mănăstirea Galata, 248; — fiica lui Radu Paisie, 169; — fiica lui Ștefan cel Mare, 107; — mama lui Ieremia Movilă, coboritoare din Lăpușneni, 257; — Rareș, mama lui Patru Rareș, 108, 174; — soția lui Matei Crăciun, postelnicul, 683; — soția lui Nica armașul, 313; — soția lui Șendrea, cumnat cu Ștefan cel Mare, înmorm. la Dolhești, 102; — văduva regelui Ungariei, mort la Mohács, 330.
- Marica*, Doamna lui Ion Vodă Viteazul, fiica lui Lupea Hurul, 213.
- Marien*, diac, tipograf, 606.
- Marienburg*, v. Feldioara.
- Marina*, Doamna lui Alexandru cel Bun, 655, 663; mama lui Ștefan Olahus, sora lui Iancu de Huniedoara, 315.
- Marinca*, Doamna, soția lui Iliș vodă, fiica lui Andrei Oligmondovici, soră cu soția lui Vladislav Iagello, 18, 22; stăpână a cetăților Hotin, Hmielov și Țețina, 19, 20; mama lui Alexandrel, 22; primește donație dela Petru Aron, 29, 30.
- Marioara Vallarga*, la Veneția, sora Ecaterinei Salvaresso, 227.
- Marița*, fluviu, valea, 336, 339.
- Marotin*, Mihai Viteazul trece Dunărea pe la, 264.
- Martin*, rumân orășean, 490; — dela Titești, 473.
- Martina*, fiica lui Lăpușneanu, 205.
- Martinuzzi George*, călugăr, regentul Ardealului de partea lui Ferdinand, 188; Sultanul contra lui, 216; conduce trebile în Ardeal după moartea lui Ioan Szapolyay, 332; convoc. dietei dela Turda (1544), 332; convinge pe Isabela să renunțe în numele lui Ioan Sigismund la tronul Transilvaniei, 333; arhiepiscop de Gran și cardinal, 333; ucis de Castaldo, 333.
- Marula*, fiica nelegitimă a lui Mihai Viteazul cu Tudora din Târgșor, căsătorită cu Socol paharnicul, 299.
- Marușca*, fiica lui Moise Filosoful, 458.
- Marușca*, 102.
- Matei al Mirelor*, voia să scrie o istorie a lui Mihai Viteazul, 587.
- Matei*, arhiducele, frate cu Rudolf II, primește pe Mihai Viteazul, 292.
- Matei*, banul din Caracăl, cade în luptă la Boian, 221.
- Matei Basarab*, domn al Țării Românești, pomenește pe străbunii săi, 123; pravila lui, 495; hatalmul pe vremea lui 497; fabrică de hârtie în Țara Românească, 545—46; măsuri de capacitate în vremea sa, 561; rezidește bis. Sf. Dumitru din Craiova, 618.
- Matei Crăciun*, postelnic, dăruiește cruci la mănăstirea Slatina, 682; — *Muriano*, medicul lui Ștefan cel Mare, despre Bogdan III, 134; — *Vlastares*, 490.
- Mateiaș*, vistier, zidește bis. la Coșula și Horodniceni, 188.
- Mateiaș Corvin*, rege al Ungariei, de origine român, 33; fiul lui Iancu de Huniedoara, 42, 315; căsătorit cu Caterina Podjebrad, raport. cu Ștefan cel Mare, 43; înștiințat de Tepeș asupra campaniei contra Turcilor, 47; ajutor lui Tepeș, 49; motivele războiului contra lui Ștefan cel Mare, 57; drumul urmat în exped. din Moldova, 57, fig., 58; localități ocupate, 57, 524; lupta dela Baia, 57—59, 586; rănit, retragerea în Ardeal, pierderile, 59; ajutor lui Ștefan cel Mare, 67, 68, 72; protest la Baiazid pentru cucerirea Chilei și Cetății Albe, 73; către Radu cel Frumos, 114; dă Făgărașul lui Ioan Gereg și Amlașul Sibienilor, 114; dă

- lui Ștefan cel Mare, Cetatea de Baltă, etc., 418; *passim*.
- Maurocastron*, sub stăpânirea Bulgarilor, comerțul Genovezilor, 429; v. Cetatea Albă.
- Maxim*, călugăr, din neamul despoților sârbi, împiedecă lupta dintre Bogdan III și Radu cel Mare, 129, 138.
- Maximilian*, arhiducele, frate cu Rudolf II, despre Mihai Viteazul, 275; nu recunoaște ca rege pe Ioan Sigismund, 334.
- Mazurii*, la Lențești, 80.
- Măcinul*, luat de Aron Vodă, 252.
- Măgoaia*, sat, cnezatul, 315.
- Măgura*, sat, hânsari din, 511.
- Măhaci*, sat, 598.
- Mănăilă*, tipograf, ajutor al lui Coresi, 601, 604.
- Mănăilești*, proprietari din, 473.
- Mănești*, sat, Dracea armașul din, 145; lupta lui Mircea Ciobanul cu pribegii, 217; călărași acolo, 510.
- Mănești*, sat în țin. Chigheciu, 413.
- Mărășeni*, unde a fost jude Mareș, 475.
- Mărčuța*, bis. dela, stilul vechi muntean, 621.
- Mărcușor*, letinul, cântecul, 595.
- Mărginenii*, nume regional al Românilor, 346.
- mărfuri*, import, export, 547—550.
- mănăstirea Dintr'un lemn*, 613.
- mănăstiri*, propr. de pământ, 470, 475.
- Mănăstur*, district, în pos. lui Iancu de Hunedoara, 39.
- mărit*, cuvânt în textele vechi religioase, 593.
- Măneciu*, sat, în jud. Prahova, 413.
- medelnicer*, dregător, numele, atrib. lui, 394.
- Mediaș*, oraș, scaun săsesc, 232, 414, 553; majoritatea populației, Sași, 458; *cetatea*, 317, 534; Gritti asediat acolo, 177; prădat de Turci, 8.
- Megaspoleon*, mănăstire în Peloponez, icoană adusă dela, 649.
- megieși*, megiași, 361—362, 471, 474, 475, 489.
- Mehadia*, cetate, 315, 399; Sigismund așează Cavaleri Teutoni acolo, 4; apărată de Ioan de Hunedoara contra Turcilor, 38.
- Mehedinți*, județul, răscoala boierilor sub Mihnea II, 227; oștile din, cu Buzești, 297; Mihai Viteazul bănișor de, 379, 491; menț. doc., 399; originea numelui, 399; *passim*.
- Mehedințeni*, boierii omoară la Glogova pe Țepeluș, 71.
- Mehemet-bei (Mihnea II)*, capătă sangeacul Nicopolei, 233.
- Mehmed-Pașa*, scapă cu fuga de Țepeș, 46.
- Mehmet*, bei dunărean, fiul lui Ali-beg Mihaloglu, susține pe Craiovești, 148, 150; ajută pe Vlad V, 149; sprijine pe Neagoe Basărab, 151; bate pe Dragomir Călugărul, 157; biruit de Radu dela Afumați, 158; învingător și el, 159; trimite pe Teodosie la Constantinopol, 158; pune subași în Țara Românească, 158; bate din nou pe Radu dela Afumați, 159.
- Mehffi Iacob*, 42.
- Melanchton*, relații cu Despot, 196.
- Meleștii*, sat, calcă hotarul Gherghiței, 461.
- Meletie Pigas*, vicarul Patriarhiei de Constantinopol, 491.
- Menedic*, mănăstire în Buzău, ctitoria lui Vlad Vintilă, 165.
- mercenari*, v. lefegii.
- Mercurius*, primul Voevod al Transilvaniei constatat documentar, 330, 357.
- merțice*, 498, 568.
- meșteșugari*, originea cuvântului, 542—547.
- Metaxar Nicola*, locuitor în Târgoviște, 457.

- Meteore*, mănăstire în Tesalia, danii dela Neagoe Basarab, 153.
- Metzova*, în maj. Aromâni, 340.
- Mezed-Paşa*, pradă în Ardeal, 9; lupta cu Iancu de Hunedoara la Sânt-Imbru (1442), 39.
- Mica*, sat, nîmicit de oastea lui Tepeş, 46; ocupat de Radu cel Frumos, 118.
- Michel*, inginer sas, condiţiile în care ar face o cetate sau un castel la Târgovişte (1494), 533.
- Miclea Tavă*, 391.
- Miclăuş*, ctitor la Ribîţa, 320; — şoltuz al Troţuşului, 447, 455.
- Micloşvar*, scaun secuiesc contopit în Trei-Scaune, 414.
- Miclouş Ghelebi*, tatăl stolnicului Domocoş, 456.
- Micclai*, lefegiu în Moldova (1435), 509.
- Micşuneştii*, sat în Ilfov, 404.
- Micu Românul*, v. Condo Vlahul
- Miechowski*, cronicar polon, 114.
- Miercurea*, scaun, 448.
- miere*, domnească donată mănăstirii Pobrota, 97.
- Mihail*, fiul lui Lăpuşneanu, 205.
- Mihail*, fiul lui Mihai I, 2.
- Mihail*, fiul lui Mircea cel Bătrân, 369, 442, 484; domnia, pierderea ei şi moartea, fiii săi, 2; stăpân la Bran, 5.
- Mihail*, logofătul, cu primul haraciul Moldovei la Turci, 30, 59, 109; are o torcătorie la Baia, 544; — meşter, face cumpărături la Braşov pentru Ştefan cel Mare, 87; — mitropolit, la sinodul dela Iaşi, 302 — dela Dorohoi, 389, 449.
- *Tordaş*, episcop calvin peste Românii din Transilvania, 306, 628.
- *diaconul*, scrie un evangheliar, 656.
- *din Ruşi*, satele lui, scutiri, 476, 567, 569.
- *din Vireag*, conducător în revoluţia ţăranilor din 1437, 312.
- Mihai Racoviţă*, pedepseşte cu arderea de viu, 495.
- Mihail Valahul*, v. Csăki Mihail.
- Mihai Viteazul*, Domn al Ţării Româneşti, Ardealului şi Moldovei, scrisori false atrib. lui, 49; 258—307; vieaţa şi faptele lui în perspectiva istoriei, 258; originea sa, 218, 258—259; ocupaţiile din tinereţe, 171, 259; dregătoriile: bănişor de Mehedint, 260, 379, 491; mare stolnic, 260; mare postelnic, 260; mare agă, 259; pare-se şi ispravnic al băniei Olteniei, 260; ban, 260; donaţie mamei sale, 260; sate cumpărate ca boier, 260; fuge în Ardeal, 261; la Constantinopol, 261; ia domnia, 261; vine în Bucureşti, 261; fiscalitatea, 261—262; nevoile ţării din cauza Turcilor, 261—262; soli la Sigismund Báthory şi Aron-Vodă, 262; oaste ardeleană şi olteană la Bucureşti, 263; începutul răscoalei contra Turcilor, 263; lupte cu Turcii din cetăţile dunărene, 263; Turci şi Tătari contra lui bătuţi, 263—264; incursiuni în dreapta Dunării, 264; campania din 1595, *Călugărenii*, 264—269, cere ajutor lui Sigismund Báthory, condiţiile tratatului, 266—269; retragerea spre Bucureşti, Târgovişte, 269; reocuparea Târgoviştei, Bucureştilor, urmărirea Turcilor, până la Giurgiu, 269, 271—272; luptele din 1596 pe dreapta Dunării, 272; convorbiri cu Sigismund Báthory, 273, avantaje religioase pentru Românii ardeleni, 273; primeşte steag de domnie dela Sultan (1597), 274; legăturile cu Imperialii: solia lui Mihalcea şi cererile lui Mihai, 274—275; tratatul cu Rudolf II, 274—275; situaţia lui faţă cu Andrei Báthory în Ardeal şi Ieremia Movilă în Moldova, 274—278; solie la Rudolf II pentru ocuparea

Ardealului, 279; *cucerirea Ardealului*: Șelimbăr, 279—281; drumul armatelor lui spre Sibiu, 279; intrarea în Alba Iulia, supunerea Ardealului, 281; stăpânirea Ardealului, 282—285; titlul său, 282, 287; rec. Domn Al Ardealului de Turci, 282; Rudolf II îl recunoaște guvernator pe viață, 282; convoacă dieta pentru impozite, privilegiile Secuilor și îmbunătățirea stării iobagilor și preoților români, 283—285; *cucerirea Moldovei*, 285—286; măsuri de organizare, 286—288; faima vitejiilor lui, 287; legăturile cu ortodocșii, 287; înfrângerea sa: cauzele, 288—289; *Mirăslău*: lupta, 289—290, retragerea, 290, 291; în întâmpinarea Polonilor, 291; tabăra dela *Bucov*, ciocniri de avantgarde, înaintarea Polonilor, lupta dela Bucov, 291; familia zălog la Basta, 291, 292; retragerea peste Olt, 291; revine asupra Curții-de-Argeș, lupta, 292; drumul la Viena, 292; cartiruit la Cerbul de Aur, 292; audiența la Rudolf II, 292; sprijinul promis, domeniul Koenigsberg, 294; portretele lui, 277, 294, 296, 278; plecarea dela Praga, 294; la Cașovia cu Basta, planul de redobândire a Ardealului, Goroslău, 294; solie dela boierii munteni, 297; pedepsirea Clujului pentru omorîrea lui Baba Novac, 297; drumul la Turda, asasinarea, 297—298; capul adus la mănăstirea Dealul, 298; inscripția pusă de Radu Buzescu, 298; familia, 298—300; boierii lui, 300—301; ctitoriile, 301—304; legătura lui (rumânia), 304—307, 473; față de mișcarea țăranilor contra nobililor, 314; medalia de aur ca stăpân al Ardealului și Țării Românești, fig., 281; lefegiii lui, 509; *cronici* despre el, 587; *cronica Buzestilor* despre, 587—588; poema,

lui Stavrinov, 588—589; *cronica* lui Palamed, 589; limba română în cancelaria lui, 590.

Mihai-Vodă (= bis. Sf. Nicolae), mănăstirea, fig., 303; vechiul stil muntean, 621; icoana dela, 652.

Mihal, lefegiu litvan în Moldova, 509.

Mihalcea, banul, boier al lui Mihai Viteazul, 252, 273; atacă pe Turci la Silistra, 252, 264; în solie la Rudolf II, 274; în sfatul lui Mihai Viteazul în Ardeal, 283; primește Uioara, 285; spânzurat de Unguri, 301; sate cumpărate sub Mihai, 306.

Mihalco, boier al lui Radu Paisie, fugar în Ardeal, 167.

Mihaloglu, familie puternică la Constantinopol, amestecul ei în treburile Țării Românești, 147.

Mihăești, Mitrea paharnic din, 473.

Mihăilă, vornic, decapitat de Petru Cercel, 230.

Mihălenț, comună, cnezatul lui Dionisie Ciuca, 315.

Miheii monahul, a împodobit ușa mănăstirii Tazlău, 673.

Mihnea cel Rău, fiul lui Vlad Țepeș, pretendent, 50, 124, 128; ia domnia în Țara Românească, 128, 146; tipărirea liturghierului slavonesc, 132, 155; fiica lui, Ruxandra, soția lui Bogdan III, 138; domnia, 146—149; filiația, 146; cruzimi față de boieri, 148, 495; boierii uneltesc împotriva lui, 148; bătut de răsculați, 148; trece în Ardeal, 149; moartea, 149; mormântul lui, 149; familia, 149; viața lui Nifon despre el, 587; *passim*.

Mihnea din Bădeni, fiul lui Udriște vistier, omorât la 1568, 224.

Mihnea, nepot de fiu lui Mihnea cel Rău, 149.

Mihnea II, Turcitul, Domn al Țării Românești, fiul lui Alexandru II,

- Domn, 227; răscoală a boierilor din Mehedinți, 227; fiscalitate: găleata, 227; reface mănăstirea dela Podul Colentinei, 228; concurența lui Petru Cercel, 228; mazilirea și surghiunul la Tripoli, 228—229; Domn din nou, 232; fiscalitate: năpasta, găleata de pâine ș. a., 232, 577; mazilirea, 232; din nou numit, 232; mazilit (1591), 233; turcirea, capătă sangiacul Nicopolei, 233; căsătorit cu Neaga, fiii legitimi și nelegitimi, 233; ctitorii, 234; moartea (1601), 234; pecetea de aur, fig., 234; în oastea turcească cu Sinan, contra lui Mihai Viteazul, 267; către Mihai, banul de Mehedinți, 491; scutiri de dări, 577; passim.
- Mihul*, hatman, complot împotriva lui Ștefan Lăcustă, 179; — *medelnicer*, 394; — *pisar*, confirm. de proprietăți, 392, 445.
- Mikolai Brzeski*, sol polon, 585.
- Mileinești*, sat în țin. Cărligăturii, donat de Ștefan cel Mare mănăstirii Voroneț, 93, 557.
- Milcov*, râu, peste, dincoace de = Muntenia, 72, 73; passim.
- Milea*, pedepsit pentru trădare, își răscumpără capul, 501, 531.
- Mileștii-de-Sus*, moșnenii din, 472.
- Miletin*, râu, sate pe, 188, 465, 646.
- Milișăuți*, pictura dela, 637.
- Milișevo*, mănăstire în Serbia, aer la, cuprinde pe membrii familiei lui Lăpușeanu, 203.
- Milița*, soția lui Neagoe Basarab, icoane dela, 649; v. Despina.
- Miloș*, fiul lui Mihnea cel Rău, pretendent, 151; — *nepot* de fiu lui Mihnea cel Rău, 149; — *Vodă*, frațele lui Alexandru II, mort la Constantinopol, 227.
- Mina*, zugrav, 647.
- miniaturi*, 654—657.
- Miorița*, poezia populară, 595.
- Mirăslău*, Mirăslău, sat, lupta lui Mihai Viteazul cu Basta și Ungurii răsculați, 247, 282, 288, 289, 292, 301; *log.*, 269.
- Mirăuți*, biserica din Suceava, vechimea ei, 616; moaștele Sf. Ioan cel Nou dela, 628.
- Mircea cel Bătrân*, Domn al Țării Românești, urmașii săi, luptele între ei, 1—14; stăpânea Branul, 4; danii la Glavacioc, 124—125; hotărnicia țării spre Moldova, 151; titlul său, 354, 355; trat. cu Sigismund, 359, 589—590; coroana lui, 357; înfățișarea pe monete, 367; urmașii, 369; reședința lui, 371, 572; boierii pe vremea lui, 378, 379, 381, 390; donații mănăstirii Cozia, 435; stăpân la Severin, 436; dăruiește Țigani, 482; privil. comercial Brașovenilor, 547, 554; recucerește Cetatea Turcul (1395), ridică Cetatea Giurgiul, 526, 528; stăpân la Dârstor, 528; renunță la stăp. transdanubiene, 530; fig. după tabloul ctitoricesc dela Curtea-de-Argeș, 637; monetăria, monetele, 556, 557; dări în timpul lui, 561, 562, 563, 564, 566, 568; exploatarea aramei și fierului, 575; slobozie, 579; epitaf dela, 658—659; passim.
- Mircea Ciobanul*, Domn al Țării Românești, 132, 216, 600; căsătorit cu Chiajna, fiica lui Petru Rareș, 189; cu oaste în Ardeal, 190; înțeles cu Martinuzzi, 189; ocupă domnia cu ajutorul lui Lăpușeanu, 195; filiația, domnia, 216; ucide pe intriganți, 217; năvălește în Țara Bârsei, 217; bate pe răsculați la Periș, 217; este bătut la Mănești, 217; expediția în Ardeal, 217, 333; turburări produse de pretendenți, nemulțumirea Turcilor de expediția din Ardeal, 217; mazilit, exilat în Ethiopia, 218; din nou Domn, 219; taie

- boieri, 219; cântec despre el, 595; ridică biserica Curtea Veche din București, 621; evangheliarul lui, 680.
- Mircea*, fiul lui Vlad Călugărul, ctitor la Babele, 125; — *fiul* lui Mihnea cel Rău, omoară pe ucigașii tatălui său, 149; pretendent, 149, 151, 210, 223; fuge la venirea oștilor lui Vlăduț, 150, 587; — *fiul* lui Mircea Ciobanul, 221; — *nepot* de fiu lui Mihnea cel Rău, 149; — *pretendent* muntean susținut de Ștefan cel Mare, 11, 71, 403; — *comisul*, boier al lui Radu cel Frumos, prizonier la Ștefan cel Mare, 61.
- Mircea*, fiul lui Vlad Dracul, 9, 11.
- Mircea*, fiu natural al lui Vlad Dracul, 11, 71, 122, 403.
- Mirceaia*, v. Chiajna.
- Miron Barnovski*, Domn, danii, 364; face danie o moșie din hotarul Tg.-Frumos, 463.
- Miroslava*, sat, lângă el e iezorul Ciurbeștilor, 239.
- Misail*, egumen al mănăstirii Voroneț, cea de lemn (1471), 91.
- Mislea*, mănăstire, ctitorie a lui Radu Paisie, 169.
- Mitrea*, paharnicul dela Mihăești, 473.
- Mitropolia din Târgoviște*, jurisdicție asupra episc. din Ardeal, 327; ridicată de Neagoe Basarab, 618.
- *Mitropolia* • *din Roman*, danii dela Bogdan III, 139.
- Mizilul*, 403.
- Mlac*, 473.
- Moesia*, Slavi în, 350.
- Moftin*, sat, joncțiunea armatei lui Mihai cu a lui Basta, 294.
- Moglena*, 339.
- Mogoș*, fratele lui Voicu, 37; — *spătarul*, — *banul*, ctitor la Stănești, 169, 647.
- Mogoșești*, sat pe Siret, donat de Ștefan cel Mare mănăstirii Neamț, 93.
- Mogoșoaia*, palatul brâncovenesc, 612.
- Mohács*, 314, 329, 330; lupta dela, 160, 161, 172.
- Mohamet*, renegat ungur, comandant al Budei, 332.
- Mohamet II*, sultanul, cuceritorul Constantinopolului cere haraciu Moldovei, 31, 349—350; contra Cetății Belgrad, 41; pornește contra lui Tepeș, 48; face Domn pe Radu cel Frumos și revine la Constantinopol, 48—49; înțeles cu Polonii contra lui Ștefan cel Mare, 67; expediția contra lui Ștefan cel Mare, 67—68; drumul urmat, 69; lupta dela Războieni, 69—70, 119; rezultatele luptei, 70; la Hotin, 109; ajută pe Radu cel Frumos, 117; asediază Suceava, 526; passim.
- Mohamet*, pașă de Silistra (= *Iliaș Rareș*), 191.
- Moise* Filosoful, boier moldovean, 458; — *Peștișel*, protopop de Hunedoara și Hațeg, 326; — *Szekely*, comandant de oaste în sfatul lui Mihai Viteazul în Ardeal, 282; fuge în Polonia, 289.
- Moise Movilă*, întărește mitrop. un loc de moară, 493.
- Moise Vodă*, Domn al Țării Românești ia domnia, 163—164; supus Sultanului, 163; trimite armată în Ardeal, 163; scutește sate de podvoade, 567.
- Moisi*, călugăr, tipărituri în Țara Românească, 600.
- Molde*, Stadt Moldavia = Baia, 443.
- Moldova*, apa, 139, 551, 564.
- Moldova*, țara, sub urmașii lui Alexandru cel Bun, 16—50; hotarul către Polonia, 18; împărțită în două de Ștefan și Iliaș, 18; prădată de Tătari în două rânduri, 21; condominium între Petru II și Roman II, 22—23; lăcașuri după moartea lui Ștefan II, 29; sub influența lui Iancu de Hunedoara, 41—42; în-

semnătatea domniei lui Ștefan cel Mare, 52; reluarea relațiilor cu Ungaria, 67; necuprinsă în trat. Ungariei cu Turcia (1483), 73; campania Polonilor în 1497, fig., 78; plătește din nou tribut Turcilor, 76, 83—88; cuprinsă în trat. Ungariei cu Turcia, 83; relațiile comerciale cu Polonia, 84—86; cu Brașovenii, 86—87; cu toți negustorii din Ungaria, 87; cu Bistrița ardeleană, 87; viața religioasă sub Ștefan cel Mare, citorii, 88—105; *boierii*, 109, 111—112, 359, 377—79, 401, 382—395, 470, 490; expediția lui Radu cel Frumos, 117—118; atacul lui Ali-beg și Skender-beg, 122; tributul către Turci, 127, 138, 366; *Domnul*, titlul, 353—357; atribuțiile, 358—366; însemne, 367—368; succesiunea, 368—370; reședințele, 370, 372—376; Roman pretendentul, 129; *armata ei*, trece Nistrul, 136; atacată de Tătari, 137, 138; org. armatei: principiul alcăt. ei, 404, 505; marii dregători comandă cete de subalterni, 505—506; cetele, 506—507; vătăfii și marii vătăfi, 506; breslele, 506—507; curtenii, 506, 507; vitejii, 507; pârălabii ținuturilor, 507; contingentul orașelor, 507; lefegii, 508—509; oastea în dobândă, 509; joldunari, 509; străjerii, 509—510; vânătorii, 510; călărașii, 510—511; hânsarii, 511; vecinii, 511, 512; *armamentul*: ofensiv, defensiv, 512, 513; arme de foc, 514—515; armură, 515—516; steagul, 516; cetățile, însemnătatea lor, 517, 519—521, 524, 526; mănăstirile ca loc de apărare și refugiu, 538; bibliografie, 538—539; Radu dela Afumați pradă în, 143; pretendenți munteni în, 151; prima hotărnicie spre, 151; pribegi munteni în, 157; întinderea maximă a țării, 175; Gritti și planurile lui

cu privire la, 177; Turci și Tătari în, 178; situația grea, 180; Wiszniewiecki pretendent la tron, 188; alți pretendenți, spargerea cetăților, 201; foamete, 238; biserica Mitropoliei acoperită, aducerea moaștelor Sf. Ioan acolo, 243; în confederația germană, 251; cucerirea și motivele cuceririi de către Mihai Viteazul, 282, 285—286, 589; ocupată de Poloni, 290; ajutor în Ardeal lui Mihai Viteazul, 290; instituții, numele și originea lor, 346, 348, 350; în hărți din sec. XVI, 349; locuri pustii în, 363; *org. ad-tivă*: 378, sub împărțiri ad-tive, ținuturi, formarea lor, 396, 397, 405—413; însemnătatea pârălabilor, 422; mari vătăfi la 1566, 506; *orașele*, 442—454; populația lor: Români, Sași, 454—455; Unguri (Secui), 457—458; Armeni, 457; Greci, 457; Evrei, 457; *cărmuirea* orașelor, 459; șoltuzi, voit, pârgari, 459—460; pecetea lor, 461; *satele*, 464—465; *robii*, 470, 481—483, 484; *răzeși*, juzi, cnezi, 475; vecinii, 476; orașenii, 484—485; *org. judecătorească*, 486—501; zavesca, herfia, 487; pravilele, 490; hotărnicile, 492—494; pedepsele, 494—495; hataim, tretina, pripas, ciubote, 497—498; răscump. capului, 499—501; *vieța economică*: de caracter agricol, 540; produse agricole: grâu, orz, ovăz, mei, legume, textile, 541; creșterea vitelor, 541; albinărit, 541; pescuitul, 541—542; vânatul, 542; minerale: sarea, 542; aur, 542; moștile domnești din Baia, 543; prima fabrică de hârtie, 545—546; meșteșugurile, 542—547; breslele, 546; îndatoririle lor militare, 546—547; import: cafea, postav, pânză de in și cânepă, 547; clopote, 548; export de mărfuri, 546—550; prohibiri, 550; *drumurile*, 550—552, 553; circulație

- monetară, 556—558; dările, 560—565; slujbele, 566—571; vămile, 573—574; ocele, 575; repartitia impozitelor, slobozii, 576, 579; scutiri de dări, 576, 577—578; legăturile cu statele slave din sudul Dunării, 582; lucrări bisericești și laice originale, 584—587; cronicile, 584—586; primul document în românește, 590—591; tipărituri religioase le face în Țara Românească, 600—601; introd. tiparului, 601, 608; în cosmografia lui Honterus, 607; biserici de zid, vechimea lor, 616; biserici, stilul lor, 624—648; icoane vechi, 652—654; miniaturi, 654—656; țesături, 657—666; sculptura în lemn, 672—674; stema ei, 672; lucrul metalelor, evangheliare ferecate, cruci, meșteri, 673—685; — *de jos*, năvălirea lui Radu cel Frumos, 60—61; prădată de Tătari, 61; prădată de Turci, 62; *passim*.
- Moldoveni*, 345, 508, 585; boierii și actul de vasalit. către Polonia, 17; ajută pe Alexandrel venit cu Polonii, 27; din Caffa, decapitați de Turci, 67; atacă oastea turcă ce revenia din Polonia, 83; relațiile cu Radu cel Mare, 129; birue pe Poloni, 177; față de actele lui Despot, 200; la Cahul, 213; pribegi în Polonia, Muntenia și Turcia din cauza lui Iancu Sasul, 240; se adresează lui Basta, 255; în oastea lui Mihai Viteazul contra Moldovei, 286; din Siret la Lwów în 1380, 455; în ajutorul lui Alex. Aldea, 6, 516; Reicherstorf despre ei, 551; *passim*.
- Moldovița*, mănăstire, ajutată de Ștefan Voevod, 21; danii dela Alexandrel, Bogdan II și Petru Aron, 30; scutire, donații și confirmări de posesiuni, 96, 139, 475; reclădită de Petru Rareș, 182; case în Suceava scutite, 457; sălașe de Tătari, 483; piua ei dela Baia, 543; drum pela, 552; vama dela, 573; slobozii, 579; aer în vremea lui Ștefan cel Mare, 667; scaun domnesc, 636, 672; gropnița la, 630; pridvor deschis, 632; pictura dela, 639; *passim*.
- Moldovlahia*, mitropolitul ei, 663.
- Molești*, sat, 453.
- Momce*, logofăt, pune slugi să-l ucidă pe Vlad Vintilă, 165.
- monete*, monetărie, 3, 554, 555, 556—558; dela Iliș, fiul lui Alex. cel Bun, 17; dela Iliș și Ștefan, 19; dela Ștefan cel Mare, 88; dela Ștefan Lăcustă, 179; dela Alex. Lăpușneanu, 205; dela Ion Vodă Viteazul, 210; dela Ștefan Răzvan, 252; circulația monetară, 553—558.
- Montpellier*, Despot student acolo, 196.
- Morava*, râu, 40.
- Moravia*, arhitectura bisericească a școlii din, 618.
- mori*, pe Siret, dăruite mănăstirii Putna, 91.
- Morovlahii*, Morlaci, 337, 339.
- Mortagne*, valon, asasin. lui Mihai Viteazul, 298.
- Moscopole*, târg în maj. aromân, 340.
- Moscova*, Bogdan Lăpușneanu la, 208; țarul din, rudă cu soția lui Ion Vodă Viteazul, 215; arhiepiscopul din, 584; marele duce al, 584; tezaurul nostru dela, 661, 677, 678, 682.
- Moșu*, partea lui, 474.
- moșie*, semnificația, 473—474.
- moșneni*, clasă socială, 471, 473, 474, 475.
- Motru*, râu, 399; *județul*, menț. doc., originea numelui, 399, 511, 566.
- Moții*, nume regional al Românilor, 346.
- Moțoc*, vornic, ucis la Liiov, 194, 200; pribeg în Polonia, 200; testamentul lui, 200.
- Movila Căiatii*, Bogdan III la, 129.
- Movilău*, Gr. Ghica la, 390.
- Movile*, Petru Aron bate pe Alexandrel acolo și reia domnia, 29.

- Movileștii*, familie boierească în Moldova, 240; pribegesc în Polonia, 240; clădesc mănăstirea Sucevița, 243; tabloul ctitoresc dela Sucevița, fig. 645; v. Ieremia Movilă, Simion Movilă.
- Mühlbach V. Sebeș*.
- Multany*, numele dat de Poloni Munteniei, 348.
- munci*, slujbe, 560, 566—571.
- München*, 253, 455; vizita lui Petru Șchiopul, 246; cronica lui Ștefan cel Mare la, 586.
- Mundschenk* = *paharnic*, 385.
- Munkács*, oferit lui Rareș, 178; episcopia ortodoxă, 284.
- Muntenia*, Muntenii, 345, 347—348; sub influența lui Iancu de Hunedoara, 41—42; amenințare continuă p. Moldova, 59; tributul către Turci, 127; stăpânirea lui Vlad, 175; ajută pe Lăpușneanu să ia domnia a doua oară, 200; înfrânți în Ardeal, 217; ajutor lui Petru Șchiopul contra lui Alex. Potcoavă, 239; passim.
- Muntenii*, sat, în Moldova de sud, 408.
- Muntenii-Puțeni*, sat, 408.
- Murad*, sangeac de Magnezia, viitor Sultan, o fiică a lui Mircea Ciobanul în haremul lui, 220.
- Murad*, sultan, expediția contra lui Aldea, 6; bate pe Unguri la Cossovo, 12.
- Mureș*, râu, 129, 290, 418; nave pe, 575; drum pe valea, 552; județul, numirea și apartenența sa în vechime, 417; valea, prădată de Turci, 8.
- Mureș-Oșorheiu*, scaun secuiesc, 414.
- Murgul*, vornic, trădează pe Ion Vodă Viteazul la Cahul, 213.
- Murgu*, letopisețul lui, 528.
- Murguleț Costin*, din Frasin, 511.
- Muriano Matei*, medicul lui Ștefan cel Mare, despre Domn, 112, 114.
- Muscel*, județul, 227, 401; origina numelui, 401; costumul feminin din, 612.
- Mustafa pașa*, cu armată contra lui Mihai Viteazul, ucis la Rusciuc, 263, 264.
- Muşata*, Doamna, 369; reședința ei la Hârlău, 375.
- Muşatinii*, descend. Mușatei, succes. la tron, 369.
- Muzeul de artă religioasă din București*, 637, 649, 666, 679, 683; — *din Sinaia*, 671; — *Militar* din Buc., 513, 516, 665; — *Municipiului* Buc., 4; — *Național* de antichități, 659; — *Regional* din Craiova, 679.
- Nacker L.*, cronicar prusian, despre lupta dela Codrul Cosminului, 80.
- Nádasdy Toma*, comisar imperial, primește Transilvania dela Isabella, 333.
- Nagy Antal*, conducătorul mișcării țărănilor (1437—1438) prins la Cluj, pedeapsa, 311.
- Naima*, cronicar turc, despre înfrângerea lui Sinan, 271—272.
- Nan*, cneaz din Izvorani, 566.
- Nan*, român, 479.
- Napoleon I*, 288.
- Naprágy*, episcop de Alba-Iulia, trimite lui Mihai Viteazul cheile orașului, 281; cancelar în sfatul lui Mihai Viteazul, 282.
- nasleadniți*, moșneni, 473.
- Nastasia*, doamna lui Bogdan III, 138.
- Nastasia*, fiica lui Lăpușneanu, 205.
- Nădăbaico*, vornicul lui Al. Lăpușneanu, 381; ia parte la întronarea lui Pătrașcu cel Bun, 195.
- Nădlac*, ars de răsculați (1514), 312.
- Năeni*, lupte de avangardă între Poloni și Mihai Viteazul la, 291.
- năpastă*, 499.
- năramze*, un fel de portocale, 548.
- năvi*, 575.

- Năsăud*, județ, 416, 452; regiunea, mănăstire, 322.
- Năsipul* (azi Caplea), sat, jumătatea din, 570.
- Neacșu din Câmpulung*, autorul primei scrisori în românește cunoscute, 590—591.
- Neaga*, fiica lui Vlaicu clucerul, din Cislău, soția lui Mihnea II, 233; copiii ei, despărțirea de Mihnea, testamentul, zidește Aninoasa, moartea, 233; sat al ei, 480; înmormântată la mănăstirea Buda, 677.
- Neaga*, mama lui Neagoe Basarab, 150.
- Neagoe Basarab*, își zice fiu al lui Țepeluș, 123; vâtaf de vânători, 148; fiul lui Pârvu Craiovescu, 150; domnia, 150—155; raporturile cu Moldovenii, 151; cu Ardealul, 151; precizarea hotarului între Oltenia și Ardeal, 151; însemnătatea domniei, 151; ctitorii, 151—155, 618, 637; aduce moaștele Patriarhului Nifon în țară, 154; tipărituri, 155; familia, 143, 155, 582, fig., 154; moartea, 155; fiica lui, 162; donații, 364, 484; hotarul orașului Curtea de Argeș, 463; întărește proprietăți, 474; icoane dela, 649; evangheliarul scris sub, 656; zavesă dela, 662; comenzi de obiecte prețioase la Sibiu, 679; chivotul lui, 679; furnizorii lui, 679; •Invățăturile lui •, 583; după moartea lui, 588; passim.
- Neagoe Craiovescu*, fiii săi, 122, 145.
- Neagoe*, cneaz din Izvorani, 566.
- Neagoe Micul*, 410.
- Neagoe*, slugă a lui Albul, fuge la Râjnov cu bani, 555.
- Neagoe*, vornic se ridică împotriva lui Radu dela Afumați, 161.
- Neagoslav*, preot din Târgul de Floci, la Brașov, 284.
- Neagul Călmățuiul*, confirmare de proprietate, 453.
- Neagul*, vornic al lui Radu cel Frumos, 380, 487.
- Neagul*, vâtaful breslei tăbăcarilor din București (1668), 546.
- Neagul*, voevod român în Bihor (1326), 416.
- Neajlov*, râu, 126; valea mlăștinoasă, 269; planul luptei dela, 268.
- Neamț*, cetatea, 69; ridicarea ei, 521; asediată de Sigismund regele Ungariei (1395), 521; de Turci (1476), 521; rezistă Turcilor, 70; mai sus de, lupta lui Lăpușeanu cu Sava Măzgă, 201; asediat de Sobieski, 510; ruinele cetății, fig. 522; fig., 523; oraș, vechimea, originea, 443—444; populația, 445; Sași, Unguri la, 455; •biserica săsească • din, 455; reședință domnească, 377; ceara dela, dată de Ștefan cel Mare mănăstirii Neamțului, 93; condus de staroste, 422; *ținutul*, mențiuni în documente, 411; deseatina din viile dela, 561; sate la, 564; doi părcălabi la, 110; părcălabii dela, 359; ierarhia părcălabilor de, 423; robotnicii dela 564; Tătarii dela, 483; *mănăstirea* : biserica, vechimea, 616; ctitoria lui Petru al Mușatei, 89; Ștefan cel Mare, 93; pisană, 70; mormântul lui Ștefan Voevod la, 21; daniile dela Iliș și Ștefan, 21; dela Alexandru (1454), 28—29; Bogdan II, Petru Aron, 29; dela Ștefan cel Mare, 93; scutiri, 497, 568, 578; Mihai Viteazul îi întărește moșii, 286; proprietăți, 475; ușa interioară, 626, 624; ferestre gotice la, 627; pravila dela, 490; tetraevangelul donat de Teoctist la, 88; evangheliarul scris la, 655; comparație cu cel dela Tismana, 656, 681; cele mai vechi msse ale Alexandriei și al lui Varlaam și Ioasaf, descoperite la, 596, 597; epitaful dela,

- 663; icoane vechi la, 652; tablou votiv la, 645; Macarie egumen la, 585; Teodosie egumen la, 584; Țamblac egumen la, 583; passim.
- Nechifor*, vistiernicel, 505.
- Necula*, vistier, rumâni i se vând, 473.
- Neculce Ion*, cronicar, 81, 91; despre Petru Rareș, 172.
- Negoștii*, sat, scutiri, 359; slobozie, 579.
- Negrea*, spătar, rămâne să conducă în Moldova, 288; ucis de Simion-Movilă, 298.
- Negre*, ginerele lui Neacșu din Câmpulung, 591.
- Negreni*, sat, cumpărat de Teodosie, 307.
- Negrilă*, păharnic, ucis la Vaslui, 112, 495.
- Negru-Vodă*, biserică din Câmpulung, piatra de mormânt a lui Nicolae Alexandru la, 355; fostă mănăstire, 372, 616, 617.
- Negru-Vodă*, schitul dela Cetățenii din Vale, 532.
- Negru-Vodă*, cetatea, 530, 533; influență apuseană la, 617; v. Poenari.
- negustori englezi*, 277; tratat cu Petru Șchiopul, 574.
- Negruzzi C.*, nuvela Alex. Lăpușneanu, 195.
- nelegitimi*, fii de domn, succesiunea lor la tron, 369.
- Nemți*, 683.
- Neofit*, mitropolit al Țării Românești, 125.
- *neplata dărilor* •, 364.
- Nesri*, cronicar turc, asupra luptei dela Vaslui, 64.
- Nesteac*, tatăl lui Boguș, 465.
- Nevoieși*, comună donată lui Iancu de Huniedoara, 38.
- Nica*, fost armaș, i se confirmă proprietăți, 364.
- Nica dela Grădiște*, armaș, căznește boeri, 394.
- Nichifor Dascălul*, prezidă sinodul dela Iași, 303.
- Nichifor*, popa, meșter argintar, 684.
- Nichita (Arbure)*, ucis de Ștefăniță, 142; v. Arbure.
- Nichita*, zugrav, 633, 646.
- Nicoară Hârovici*, pârcălab de Hotin, zidește biserica Zăhărești, 188.
- Nicoară Potcoavă*, pretendent, 237, susținut de Cazaci, reușește să alunge pe Petru Șchiopul, 238; trece în Polonia, decapitat, 238—239.
- Nicodim*, evanghelia apocrifă a lui, 596.
- Nicodim*, călugărul, egumen la Tismana, ctitor la Prislop, 322; sârb de origine, 582; evangheliarul lui 656, 657; ucenici de ai lui în Moldova, 628.
- Nicola*, zugrav român, din Cluj, 647.
- Nicola Metaxar*, rumân orășean, 484.
- Nicolae Alexandru*, fiul lui Basarab I, 369; *vămi*, 439; corespondența cu patriarhul de Constantinopol, 346, 353; titlul lui, 353—354; Câmpulungean de fel, 370; rудă cu Sracimir, 582; ctitor, 613.
- Nicolae Cherepovici*, dregător ardelean, 223.
- Nicolae V*, papă, 38.
- Nicolae din Creta*, a pictat capul lui Andrei Báthory, 647.
- Nicolae*, fiul lui Mauriciu, voevod și comite de Maramureș și Ugocea, 415.
- Nicolae Iazlowiecki*, staroste, prinde pe Iancu Sasul, 240.
- Nicolae Milesco*, boier moldovean, 369; însemnat la nas, 495.
- Nicolae Olahul*, arhiepiscop de Strigoniu și cancelar al Ungariei, de origine român, 33; născut la Sibiu, studiile, baron al imperiului german, regent al Ungariei, moartea, 316; lucrări istorice, 315—316; despre scaunele săsești, 415.

- Nicolae Pătrașcu*, fiul lui Mihai Viteazul, 299, 404, domn, 282; în ajutorul tatălui său, 291; cerut ca domn de Moldoveni, 287; căsătorit cu Ancuța, fiica lui Radu Șerban, 299; moartea, 300.
- Nicolae*, voevodul Transilvaniei, împotriva lui Vlaicu, 359.
- Nicopole (Nicolpel)*, lupte la, 10, 159, 162; begul de, 124; trece în Oltenia, 292; Radu Paisie la, 168; atacat, asediat, 272, 275; dezastrul cavaleriei franceze în lupta dela, 515.
- Nicorești*, sat, scutiri, 561, 564.
- Nicula*, jude țigănesc, 483.
- Niculaki*, stolnic, scrie un izvod de cheltueli, 388.
- Nifon*, patriarh, reorganizează biserica munteană, 129—130; în Țara Românească, 154; chivotul cu moaștele lui, 679.
- Nipru*, 29; Cazacii dela, 210.
- Nisowski Stanislav*, căsătorit cu Zamfira, fiica lui Moise-Vodă, 164.
- Nistor vistierul*, 506.
- Nistora*, soția lui Chenderes, ctitoră la biserica din Sângeorz-Streiu, 318.
- Nistru*, fluviu, trecut de Moldoveni, 136; armata moldovenească bătută la, 137; îl trec Tătarii, 137—140; boieri pribegi peste, 142; Bogdan Lăpușneanu peste, 208; Cazacii cu șăicile pe, 212—214; cetățile dela, 238; locuri pustii la, 363; passim.
- Niș*, oraș, 336, 339; luptele dintre Iancu de Hunedoara și Turci la, 40.
- nobilii în Transilvania*, 309; se unesc cu Sașii și Secuiei contra țăranilor, 311.
- Nogai*, stăpânitor tătar, 435.
- Nogai*, Tătarii, 429.
- nomocanon*, 490; al lui Ioan Nesteutes, 491.
- Noua-Suliță*, 347.
- Noul Săsesc*, sat (Sibiu), ars de Vlad Țepeș, 45.
- Nouy*, Lecomte de, 619.
- Novac Baba*, torturat și ucis de Unguri la Cluj, 297; v. Baba Novac.
- Novaci*, sat (Gorj), 500.
- Novograd* = Roman, 448.
- Nucet* (Cozia), mănăstire, întăriri de danii, 124; 404; v. Cozia.
- numele poporului român*, 345.
- numele țării*, 346—352.
- numele și vechimea dregătorilor*, 377—379.
- numularii*, în Transilvania, 423.
- Nürnberg*, 50; Vlad Dracul la, 8; medic dela, 112, 296.
- Oaie seacă*, impozit, 224, 565.
- oale de aramă*, 548.
- Oană*, Tătar, rob domnesc, 483.
- Oană Ureche*, boier, 655.
- Oană vornicul*, averea lui, 389.
- Oancea*, cneaz din Izvorani, 566.
- Oancea*, logofătul lui Alexandru, moare în lupta dela Tămășani, 25.
- Oancea*, rumân orășean, 484.
- Oancea*, răscumpără de gloabă pe Giurgiu, 501.
- Oancea*, târgușor pe Prut, 409.
- «*oaspeți*», nemți la Dej, 575.
- oastea în dobândă*, 509; v. armată.
- Obertyn*, lupta dela, 176, 515.
- «*obiceiul pământului*», 360, 362, 486, 490—494.
- obligațiile fiscale ale locuitorilor*, 560.
- Oblucița*, vad la Dunăre, 83, 213.
- Oblucița*, târg, ars și prădat de oastea lui Mihai Viteazul, 276.
- Obod*, Mănăstire lângă Cetinie, 598.
- Oreacovul*, cetate 29, atacată de Alex. Cornea, 179.
- ocoalele târgurilor*, 424, 464.
- ocină*, semnificația, 474.
- Ocna Dejului*, exploatarea sării la, 542; de către Cav. Teutoni, 575.
- Ocnele-Mari*, 542.

- Ocna-Mică*, lângă Târgoviște, 542.
- Ocna Sibiului*, biserică ridicată de Mihai Viteazul la, 304, 320; expl. de sare la, 542.
- ocene*, 560; venitul lor, 366, 575.
- octoih*, tipărit sub Vlăduț, 155.
- Odobești*, dealul, 521, 550.
- Odorheiul*, scaun secuiesc, 414; originea numelui, 417, 453.
- Odrivoz Piotru*, Palatin de Liov, 20; comandant polon în lupta dela Crasna, 27.
- Ohrida*, dieceza, episcopat al Vlahilor, 340; oraș, Aromâni în, 338; lac, 340.
- oierit*, dare, 562.
- Oituz*, pas, 57, 68; apa, 446; regiunea 456.
- olacul*, 567.
- olăcari*, 567.
- Olena*, fiica lui Ștefan cel Mare, soția lui Ivan, fiul lui Ivan III, la Moscova, 106; în exil, moartea ei, 107.
- Olgierd Górka*, descopere cronica lui Ștefan cel Mare la Nürnberg, 586.
- Olhovățul*, donat de Petru Aron doamnei Marinca, 30.
- Oligmendovici Andrei*, nobil polon, socrul lui Vladislav Iagello și al lui Iliș goevod, 22.
- Olelkovici Simion*, cneaz, frate cu Evdochia, soția lui Ștefan cel Mare, 105.
- olovirul*, stofă, 547.
- Olpret*, comună, 310.
- Olt*, râu, 253; hotărnicie peste, 180; familiei boierești peste, 159; Țara Bârsei, la Sud de, 351; județ, 398; originea numelui, 405; stânga lui, 488; pe valea, 551; năvi pe, 575; passim.
- Oltenia*, 71; Țepeluș în, 122; • mitropolie • în, 130; puterea Craioveștilor în, 147; Barbu Craiovescu, ban al, 150; precizarea hotarului către Ardeal, 151; Țara Oltului, 348; Vrancea sat în, 350; banul în, 379; vornicul n'are atribuții în, 380; județele, 398—400; • majores terrae • în, 470; judecata banului în, 488; case vechi în, 612; passim.
- Olteni*, numele dat Românilor din dreapta Oltului, 345.
- *Olteni* •, regiunea, braniște domnească la, 364; ținut în sudul Moldovei, 408; așezare, 408, 455.
- Olteni* (Vâlcea), biserică, 621.
- Oltet*, 572.
- Omlaș*, v. Amlaș.
- Oncești*, în Maramureș, biserică de lemn în, 613.
- Oniul*, vistier, 505.
- Oniceni*, sat pe Jijia, al mănăstirii Pobrota, privilegiu pentru, 97, 449.
- Oniceni*, pădure, 511.
- op*, cuvânt în vechile texte românești, 593.
- opere originale în limba slavă*, 582.
- Oppeln*, ducat dat lui Sig. Báthory, 275; dăruit de Ferdinand de Austria, Isabellei, 333.
- Oprea Găină*, pretendent, 224.
- Oprea*, ucenic tipograf, 600.
- Opriș Răspop*, 410.
- Oorișan*, boier din Stoenеști, ucis de Mihnea Turcitul, cântecul, 595.
- Oradea*, oraș, drum spre, 552; vechimea, 436; originea numelui, 436; cuprinsă de răsculați cu popa Laurențiu, 312; cetate la 1241, 534; asediată de Turci (1598), 276; atacată de Turci și Tătari, 276; pacea între Ioan Szapolyay și Ferdinand de Austria, 331; tipografie la, 608; tipărirea de cântece religioase calvine pentru Români, 605; probele cu fierul roșu la, 607.
- orașe*, cârmuirea celor săsești, 437; cârmuirea lor în Transilvania, 458; hotarul lor, 464; în Țara Românească, 459—461; pecetia lor, 461; pârcălabii în, 462; vornicii în, 462; hotarele lor, 463; în Moldova, 459;

- pecetea lor, 461; reprezentanții domnului în, vornicii, 462; hotarele lor, 463; ocoalele lor, 464; orașe din Transilvania, populația lor, 45, *orașele distruse* de barbari în Dacia, 427; pe țărmul Mării, 428—433; pe malurile Dunării, 432—436; din Ardeal, 436—437; din Țara Românească, 437—442; din Moldova, 442, 454; populația lor, 454—459; cârmuirea lor, 459—464; contingentul militar al lor, 507—508; bibliografie, 467; passim.
- orașenii*, clasă socială, 470, 484—485; obligațiuni militare, 504.
- Orașul de Floci*, 551.
- Orăștie*, oraș, 2; întinderea răscoalei din Banat până la, 314; scaun săsesc, 414, 446; cetate la 1241, 534; drum prin, 552; tipografie la, 608.
- Orăștii*, dealul, castrul, cav. Teutoni la, 437; pe cursul superior al Dâmboviței, 442, 531, 533.
- Orban*, birău în Bistrița, 591.
- Orba*, scaun secuiesc contopit în Trei-Scaune, 414, 417.
- Orbic* (Neamț), lupta dela, 53, 108.
- organizarea ad-tivă*, dregătorii, 377—396.
- organizarea judecătorească în Țările Române*, 486—502.
- organizarea financiară în Țările Române*, 559—580.
- Orhei*, cetate, originea numelui, 453; Vlaicu pârcălab la, 109; ierarhia pârcălabului de, 422; dispariția pârcălabului de, în lista de martori, 422; către Tătari, 524; risipirea ei, 201; ținutul, 412; Tătarii pradă la, 137; călărașii de, 510.
- Orheienii*, răscoală împotriva lui Petru Aron, 250.
- Orheiul Bistriței*, 453.
- Orod*, v. Arad.
- Orșova*, cetate, Cavalerii Teutoni, aduși la, 4; Iancu de Hunedoara, 10; apărată de Ioan și Iancu de Hunedoara, 38, 315.
- orz*, dijma din, 561.
- Orzești*, morile din sus de, donate de Ștefan cel Mare, mănăstirii Neamțu, 93.
- *os domnesc* •, succesiunea la tron, 368.
- *O samă de cuvinte* •, 171, 586.
- osluhari*, 358.
- Ostrov* (Ostrovia), cnezatul de, 589.
- Ostrovul-Mare*, biserica din, 318.
- Oșorhei*, 453.
- Osu-beg*, 66.
- *Oteș Moldovei* • titlul lui Ion-Vodă cel Viteaz pe monetele bătute de el, 557.
- Otieștii*, sat, cumpărat de Radu Buzescu, 306.
- Oțetari*, biserica, 546.
- ovăs*, dijmă din, 561.
- Oxford*, evangheliarul din 1429 la, 655.
- Oxotie*, vel agă, 395.
- Padului**, câmpia, populație romanică în, 350.
- paftaua de aur a lui Radu I*, 368, 675.
- paharnicul*, dregătoria, 378; atribuții rang, etc., 385—386; în Țara Românească, 385—386; în Moldova, 384; numele: *πικρένης*, *pohárnok*, *peharnik*, *pincerna*, 385; obligații militare, 504.
- Pahomie*, egumen la Peri, exarh peste ținuturile supuse mănăstirii, 320.
- Palamed Gh.*, despre Mihai Viteazul, 589.
- palancă*, cetate de lemn și pământ, 517, 533.
- palatinus*, similar cu vornicul, 380.
- Paliia dela Orăștie*, 328; forma *Român* în, 345, 605.
- paloșe*, 85, 548.
- panaghia*, 678; dela Ștefan cel Mare, fig. 676.

- Panaïtescu P. P.*, despre originea lui Mihai Viteazul, 259.
- Pangalia*, 431; v. *Mangalia*.
- Paniewski Gaspar*, soțul unei fiice a lui Lăpușneanu, 207; girează pe Bogdan Lăpușneanu, 208.
- pantaloni*, 548.
- Pantocrator*, mănăstire la Athos, Neagoe Basarab aduce îmbunătățiri la, 153.
- Papa*, despre Iancu de Huniedoara, 41.
- paraclisul din cetatea Hotinului*, zidit de Petru Rareș, 187.
- Paraipan*, sat, 480.
- Paramali*, rumân orășean, 484.
- Paris*, 196.
- Partenie*, episcop al Romanului, la sinodul dela Iași, 302.
- Pașcani*, drum prin, 552.
- Pașco Albul*, lefegiu în Moldova (1435), 509.
- Pașco*, jude, 646, sat unde a fost jude, 465.
- Pașca*, Tătar rob, 483.
- *patere* •, 679.
- Patriarhia din București*, icoană ce se păstra la, 649.
- Patriarhia de Ohrida*, 582.
- Paul de Alep*, despre pictura dela Argeș, 647.
- Paul de Turdaș*, episcop calvin peste Români, 327, 605.
- Pavăl din Dumbrăveni*, 511.
- Pavel*, apostolul, apocalipsul, 596, 598.
- paza de cetăți*, 366.
- păcură*, măsurată cu poloboacele, 542.
- Pădureț*, județul, așezarea, menționarea lui, 400; cășăritul din, 563.
- Pădurești*, sat (Argeș), 401.
- păhârniciei*, obligații fiscale și militare, 504; în Țara Românească, 505; breaslă fiscală și militară, 506.
- părpărul*, 564.
- *părțile tătărești* •, 354.
- păscutul cailor*, 366, 569.
- Pătrașcu cel Bun*, 228; ajutat de Al. Lăpușneanu, să-și ia domnia, 195; domn, 218; expediția în Ardeal, pentru instalarea Isabellei, 333; la Cluj, bolnav, moartea, 218, 259; familia, 218; caracterul domniei lui, 216; înmormântat la Dealul, 218.
- Pătrașco boier*, omorît la 1568, 224.
- Pătrașco*, fiul lui Radu Paisie, 169.
- Pătrașco*, jurător cu brazda în cap, 493.
- Părhăuți*, frescă dela, fig., 641.
- Pătrăuți*, biserica din, ridicată de Ștefan cel Mare, 98; fig., 99; chipul lui Ștefan cel Mare la, fig., 54; chipul lui Ștefan cel Mare la, 367; tabloul votiv dela, 54.
- Pătărlage*, locuitorii din, 360.
- Pătru*, postelnic, 360.
- Pătru*, meșter, ridică biserica din Sotoceni, 613.
- Pângărați*, mănăstire, Lăpușneanu primul ctitor la, 203; Mihai Viteazul îi întărește moșii, 286.
- pânzeturi*, importate în țările românești, 85, 547.
- Părăul Alb*, v. Valea-Albă, v. Războieni.
- Părăul Fântânilor*, sat, 413.
- părcălab(i)* (castellani), originea numelui, 421; prima mențiune, 421; în Transilvania, 422; ierarhia, însemnătatea, atribuții, subalternii, veniturile, 422—423; atenția lui Ștefan cel Mare pentru, 109; de Soroca, de Orhei, 453; de orașe, de județe, 462; conducătorul proprietăților de pământ dintr'un județ în caz de război, 507; judecata lor, 488; reprezentanți ai domnului în sate în Țara Românească, 465; passim.
- părgari*, 437; atribuții, 460—461; judecata lor, 488; passim.
- Părvan V.*, asupra numelui Argeș, 400 săpături la Istria 432.
- Părvu*, din Slăvitești, 304.
- Părvul*, părcălabul Sucevei bate pe Cazaci, 241.

- Părvul Craiovescu*, vel vornic și vel ban în divanul lui Basarab cel Tânăr, 122; Neagoe Basarab i-ar fi fiu, 123, 146, 149, 159.
- Peč*, localitate în Serbia, 684, Teoctist sfințit la, 582.
- pecete de aur*, fig., 383.
- pecetea lui Ștefan cel Mare*, fig., 382; pecetea orașelor, 461.
- pecetluită* = chitanță, 561.
- pedepsele*, 494; cu moartea, 495.
- Peninsula Balcanică*, 350; passim; export de sare în, 366, 575; Vlahia din, 346; export în, 550; perperii în, 554; zugrăvi din, 636; meșteri din, 646, 683.
- Penișoară Enache*, loc de prisacă a lui, 492.
- Pera*, cartier al Constantinopolului, 226.
- Peri*, mănăstire, în Maramureș, 320; egumenul dela, are rol de episcop, 326; biserica din, există din sec. XIV, 616; tipografie la, 606.
- pererubții*, 424.
- Periașii*, sat cumpărat de Mihalcea, banul, 306.
- Pericle*, 52.
- Periș*, sat, lupta dela, 217.
- perpera*, 554; perperii de Valachia, 554.
- persecuții*, religioase la Români, 191.
- Perșii*, în război cu Soliman, 178.
- pescuitul morunilor*, 366.
- Pesticovo*, sat în fostul județ de Baltă, 399.
- pește*, export de, 91, 550.
- Peștișanii-de-Sus*, sat în Gorj, cete de locuitori, 466.
- Peștișel Moisi*, din Lugoj, 606.
- Petrașco*, postelnic, iertat de bir, 577.
- Petrașcu*, fiu nelegitim al lui Bogdan III, 139.
- Petrașcu*, zis din Cipru, fiul lui Pătrașcu cel Bun, 218.
- Petre*, ucenic tipograf, 600.
- Petre Armeanul*, zugrav, 647.
- Petrea*, fiul lui Toma, boier credincios lui Roman II, 23.
- Petrograd*, 606, biblioteca din, 490.
- Petrovaradin*, 41.
- Petru II*, 29; passim; frate cu Ștefan Voevod, se ridică împotriva lui, cu ajutor unguresc, lupta și împăcarea, 20; iarăși în conflict, 21; condominium cu Roman II, 22; către Brașoveni pentru marfă, îl alungă pe Roman, cu ajutor unguresc, 23—25; cumnat cu Iancu de Huniedoara, 23, 42; singur stăpânitor în Moldova, 23; cedează Chilia lui Iancu de Huniedoara, prestează jurământ regelui Poloniei, 23; pierde domnia, 22; privilej Brașovenilor, 25; întărește ocine, țigani, 483; arendase hereghia și vama, 557; scutiri, 567, 577; slobozii, 578.
- Petru*, bărbier din Brașov, 545.
- Petru*, boier scutit, 489.
- Petru*, episcop de Feleac, 324.
- Petru*, fiul lui Ioan-Vodă Viteazul, 214.
- Petru*, fiul lui Neagoe Basarab, mormântul lui la Argeș, 155.
- Petru sau Pătrașcu*, fiul lui Ștefan cel Mare, 106, 107.
- Petru*, fiul lui Lăpușneanu, 205; pretendent, 239.
- Petru*, fiul lui Bogdan III, 139.
- Petru*, protopop ortodox, 324.
- Petru*, protopop de Huniedoara și Hațeg, 326.
- Petru*, protopop de Seghiște (1554), 326.
- Petru*, spătarul, i se confirmă averi, 389.
- Petru*, stolnic, fiul lui Andrișă, 500.
- Petru*, stolnic, mai târziu Alex. Lăpușneanu, 194.
- Petru Albotă*, evangheliar dăruit la Putna, 680.
- Petru Aron*, omoară pe Bogdan II la Răuseni, 28; ia domnia, este înlocuit de Alexandrel, 28; reia domnia, o pierde din nou, 29; din nou

- luptă cu Alexandrel la Movile și-l bate, 29; se închină Polonilor, 29; obligații față de regele Poloniei, 29—30; confirmă privilegiul Liovenilor 84; stăpânește cetatea Lericci, 29; închinarea către Turci, 30—31, 366; Mohamed II către, învins de Ștefan cel Mare, fuge în Polonia, 53—55; în Ardeal, 55; prins de Ștefan cel Mare, 59; danii dela, 492; partizanii lui, 108; *passim*.
- Petru Cazacul*, fiu nelegitim al lui Lăpușneanu, 205, 251; domnește, 205; prins de Aron Vodă, trimis la Constantinopol, moartea, 251; peregrinările în Austria, Spania, 251.
- Petru Cercel*, 302; *passim*; fiu al lui Pătrașcu cel Bun, 218; luptă să ia tronul Munteniei, 228; cultura lui, sprijinul francez la Poartă, 228; drumul spre Constantinopol prin Veneția, Raguză, 228; domn, primirea făcută de boieri și popor, planurile, 228—230; construcții, 229, 618; personalitatea lui, 229; conflict cu boierii, chemat la Constantinople, trece în Ardeal, 230; confiscarea averii, închiderea la Hust, 232; evadarea, ducerea în Italia, 232; la Constantinopol, închis în Edicule, executat, 233; fiii săi, 233; pecetea de aur a lui, *fig.*, 229; verso pecetie de aur, *fig.*, 230; așezământul privitor la drepturile înalților ierarhi, dat de Luca episc. de Buzău, 302; țeava de tun fabricată în țară, 231.
- Petru cel Tânăr* (1559—1567), fiul lui Mircea Ciobanul, domn, 221; înfrânt la Românești, biruitor la Șerpătești, restabilit, 221; comandă care la Brașov, 545; pune biruri, chemat la Poartă, 222; surghiunit la Alep apoi la Konieh, moartea sa, 223; familia, 223, ctitorii, 223; portretul lui pe scoarța unui tetraevangelie, 220, 680; *passim*.
- Petru Grigorovici*, în solie la Rudolf II, 279.
- Petru Hudici*, 492.
- Petru Mușat*, tratatul cu Polonii, 359; reședința lui, 374, 526; monetăria sub, 556—557; ctitor, 628; cămărașul sub, 390; *passim*.
- Petru Ponici*, 500.
- Petru Rareș*, fiu natural al lui Ștefan cel Mare, 108; domnia, 171—189; relațiile cu Ardealul, 172—175; ajută pe Ferdinand, 172; expediția în Ardeal pentru Szapolyay, 172—175, 177; lupta dela Feldioara, 164, 173, 331; relațiile cu Polonii și cu Turcii, 175; învins la Obertyn, 176; bate pe Poloni, 176; scrisori dela Sigismund, regele Poloniei, 114; copiii lui Gritti la, 177; se apropie de Ferdinand, 177—178; campania din 1538, 178; fugar la Ciceul, 179, 180; domn a 2-a oară, 180—182; nu poate răscumpăra Tighina, 180; pierde posesiile din Ardeal, 180; contra lui Mailath, 182; alianța cu Ioachim, electorul de Brandenburg, 182; expediția în Ardeal, 182; moartea, 183; ctitorii, 183; stilul bisericilor lui, 628, 630; cere zidari, 633; Dobrovățul pictat sub, 638; zugrăvi pe vremea lui, 646; icoane dela, 653; manuscrise dăruite, 656; epitaf dela, 666; scaun domnesc dela, 673, danii episcopiei de Roman, 364; danii din pustiu, 363; familia lui, 189; cumnat cu Neagoe Basarab, 155, 194—195, 205, 582; Elena soția lui ucisă din porunca lui Lăpușneanu, 194; fiica lui Ruxandra, 195; vistierul pe vremea lui, 384; Macarie istoriograful lui, 585; Petru Rareș, Doamna Elena și fiii lor Iliș și Ștefan într'un tablou ctitoricesc, *fig.*, 190; *passim*.
- Petru Șchiopul*, vrea să ocupe tronul Moldovei, 210; este bătut împreună cu Alexandru, domnul Munteniei, de

- către Ioan Vodă cel Viteaz la Jiliște, 211, 223; fuge la Brăila, trădătorii lui Ioan Vodă cel Viteaz, i se închină, 213; la Roșcani, 213—214; frate cu Alexandru, domnul Ț. Rom., personalitatea, ocuparea tronului, 237—238; atitudinea față de Poloni, Turci și boieri, 238; lupte cu pretendenții susținuți de Cazaci; Crețul, Nicoară Potcoavă, 238; fuge în Țara Românească, revine în scaun, 239; Alexandru fratele lui Nicoară Potcoavă, Petru, Constantin Potcoavă și alt Constantin, pretendenți, mazilit, 238—240; a doua domnie, bate pe Cazaci la Bogdănești, 241; alte lupte cu Cazacii, 241; demersuri pentru a fi ales rege al Poloniei, 241; sprijinește catolicismul, 241; ctitorii, 241; icoane dela, 654, 682; aduce zidari din Bistrița, 633; dani, 362, 464, medicul său, 545; la Bolzano, 246; moartea, 246; familia, 149, 248; tratat de comerț cu negustorii englezi, 574; catastrofa de contribuții dela, 508; limba românească în cancelaria lui, 590; ordin de plată, fig., 246; pecetea de aur a lui, fig., 383; passim.
- Philippide Al.*, despre originea numelor: Galați, Vaslui, Bârlad, 452, 442.
- Piatra*, oraș, mențiuni în documente, 447; curțile domnești din, 447; ocolul, mărit cu satul Tortorești, 463, 464; pecetea orașului, 461; biserică din, zidită de Ștefan cel Mare, 101, 624; semne lapidare la biserica din, 632.
- Piatra lui Crăciun*, v. *Piatra*.
- pictura bisericească*, 633—647; bisericilor moldovene, 637; exterioară, 639.
- *piei de miel* •, 548.
- *pietrelor* • de ceară, 91, 365, 550, 562.
- Pietrile*, sat, tabăra lui Mihai Viteazul la, 263.
- Pind*, munții, Românii din, 339, 337.
- Piperești*, lupta dela, 18.
- *piperyl* •, 548.
- Pippo Spano*, florentin, general al lui Sigismund atacă cu Dan II Siliștra, 3.
- Pirgos* sau *Turnul*, 439.
- Piri-beg*, fiul lui Isac Pașa a Vaslui, 66.
- pisari*, 381.
- pisică sălbatecă*, 550.
- pitarul*, atribuții, etc., 394.
- pitărei*, subalterni al pitarului, 395, 505.
- Pitești*, originea numelui, 441; tabăra lui Gritti la, 165; pecetea, 461; călărași la, 510; drumul la, 551.
- Piua Petri*, sat lângă ruinele orașului Floci, 441, 544.
- pive de băut sumane*, 544.
- pivnicerul*, atribuții, 390.
- plaiuri*, vătaf de, 510; vămi la, 572.
- Planudes Maxim*, călugăr bizantin a prelucrat pildele lui Esop, 597.
- planul de construcție al bisericilor moldovenești*, 624.
- plasa*, sensul după documente, 424.
- Plata*, sat, luptă la, 162.
- Platonida*, numele din călugărie a Doamnei Despina, 155.
- plata capului*, 499—501.
- plăieșii*, păzitorii graniței în Țara Românească, 510, 565.
- Plăiceni*, moșie dăruită Bistriței, 147.
- plean*, pradă, 511.
- Plevna*, arșă de Baba Novac, 272.
- plocoane*, 559.
- Ploiești*, oraș, călărași la, 510; ocupat de Zamoyski, 290.
- Plopeni*, popa din, 492.
- ploscarul*, atribuții, 392.
- Ploștina*, atribuții, 392.
- Ploștina*, sat, fost în județul Jaleșului, 398.
- Plumbuita*, mănăstire, 169, 424; sat al ei, 498; rumâni la, 472.

Poarta, Innalta, Radu dela Afumați își întocmește treburile la, 159; recunoaște pe Despot Vodă, 195; Tomșa intervine la, 200; legăturile lui Ioan Vodă cu, 208; Petru cel Tânăr chemat la, 222; v. Constantinopol.

Poarta de Fier, lupta dela, 9, 39.

Pobrata, mănăstirea din Poiană, mănăstire, ctitoria lui Alex. cel Bun și a lui Petru Rareș, mormintele familiei lui Rareș la, 182, 189, 192; scutiri dela Alex. cel Bun, 443, 456; dela Ștefan cel Mare etc., 97; danii, 20, 21, 30, 97, 483, 561; confirmări, 97, 562; proprietăți, 475; mormântul mamei lui Ștefan cel Mare la, 97; încăperea mormintelor, 630; scaunul domnesc dela, 672; pridvor închis, 632; passim.

Pocruia, sat, 530.

Pocuția, supusă Poloniei, 18, 84; ocupată de Ștefan cel Mare, 76; nu e cuprinsă în tratatul lui Ștefan cu Polonii, 84; cedată de Bogdan III, 84, 134; litigiu în chestia, 84, 137; reclamată de Petru Rareș, 175; chestia ei nesoluționată, 177; renunțarea lui Petru Rareș, renunță și Iliș Rareș, 182, 189; Ion Vodă Viteazul o revendică și pradă în, 209; pribegia lui Petru Șchiopul în, 246; passim.

pod umblător peste Prut, 551; peste Moldova, 551.

podani, rumâni, 477.

poduri, 551.

Poduri, mănăstire, 223.

Podul Colentinei, mănăstirea dela, refăcută de Mihnea II, 228.

Podhajce, cetate, arsă de Ștefan cel Mare, 81.

Podagra, lupta dintre Iliș și Ștefan la, 18.

Podgoriana, Epir, 153.

Podjebrad, regent al Ungariei, 42.

Podraga, seliște la, 492.

podvoad, dări, 498, 512, 567; scutiri de, 566.

podvodari, 567.

Poenari, cetate (Negru-Vodă), Gherghina, pârclăb de, 125, 129; vechimea ei, 530; ocupată de Unguri, 160, 531; refăcută de Vlad Țepeș, închisoare pentru trădători, 531; luptă la, 159; răzvrățiți la, 165; passim.

Poenari, sat, 465.

Pogan Jurj, șpan al Maramureșului, 591.

Pogoanele, sat (Buzău), 410.

Poia, sat în județul Gilortului, 400.

Poiana, mănăstirea din v. Pobrata.

Poiana Jiului, reședință domnească, 374.

Poiana, sat pe Jijia, al Pobrateri, 97, 449.

Poiana, seliște la Gura Humorului, dată de mănăstirea Humorului lui Ștefan cel Mare în schimbul unui sat, 97—98; dăruită de Ștefan cel Mare mănăstirii Voroneț, 93.

Poieni, sat, boieri din, 471.

Pojarevac, 400, ținutul, 683.

Pola, oraș, Vlăhi în jurul, 339.

polieleu, imn de mulțumire, alcătuit pe vremea lui Mircea cel Bătrân, 582.

Polo Minio, soțul Marinei, fiica lui Petru Șchiopul, 248.

Poloni, numele ce-l dau Principatelor, 348, 350; la Varna, 10; în războiul cu Lituania, 17; chestia Sepenișului, 19; ajută pe Alexandru II contra lui Petru II, 23; bătuți de Bogdan II la Crasna, 26—27; lupte cu Moldovenii, 73—74, 76—81, 127, 176, 252, 285, 291, 359, 584; relații cu Ștefan cel Mare, 55, 73; cu Bogdan III, 135—139; cu Petru Rareș, 172—177; cu Iliș Rareș, 189; cu Alex. Lăpușeanu, 93—94; cu Bogdan Lăpușeanu, 207; cu Ioan Vodă Viteazul, 209; Hotinul, apărătură

- către, 201; restitue Hotinul, 209; temeri de Mihai Viteazul, 287; tratatul cu Turcii, 75; *passim*.
- Polonia*, atitudinea față de ocuparea Pocuției, 76; expediția lui Ștefan cel Mare în, 76—81; Petru Rareș în, 175; Despot în, 197; Ioan Vodă Viteazul în, 208; de partea Turcilor, 172; Bali-beg năvălește în, 81; se opune la cucerirea Moldovei de către Mihai Viteazul, 285; șederea lui Petru Rareș, 171; hotarul către, 17—18; pribegi în, 108, 142; Isabella și Ioan Sigismund în, 218; Petru Aron în, 53—55; Tătarul Oană în, 343; Lăpușneanu în, 194; Laski se retrage în, 199; Tomșa în, 200; Moțoc, Veveřiță, Spanciog în, uciși, 200; tron vacant, 241; scrisori în latinește către regii ei, 589; export de pește în, 550; monete în, 556; școli de zidari în, 632; meșteri din, 633; costumul nobililor din, 368; *passim*.
- pomană*, 478.
- Pomârla*, ocină dela, 389.
- Pongracz Ecaterina*, revendică Cetatea de Baltă, 138.
- Pop Mihai*, din Brașov, ispravnic al unei tipărituri făcută de Șerban Coresi, 604.
- Popăuți*, biserica dela, 629; pictură din biserica dela, 637.
- Popești*, sat, Vlad Innecatul, înecat la, 164.
- Popeștii*, sat, cumpărat de Teodosie logofătul, 306.
- Popeștii*, sat la Miletin, 646.
- Popșa Mihail*, boier moldovean, 458.
- Popșa Oană*, boier moldovean, frate cu Moise Filosoful, 458.
- Porava Nicolae*, comandant polon la Crasna, 27.
- Porfirogenet Constantin*, 420, 430, 435.
- portarul*, 391; de Suceava, 391, 395, 422; rostul lui, 421.
- portărei*, 391.
- porumb*, introducerea lui în Principate, 541.
- Porumbacu*, măsurători în sec. XVIII, 561.
- Posada*, 79; lupta dela, 470.
- posadă*, dare, 512.
- posadnic*, 358.
- poslușanie*, 484.
- poslușnici*, 477.
- postav*, importat în Principate, 85, 547.
- postelniceii*, breaslă fiscală și militară în Țara Românească, 505, 506.
- postelnicul*, boieria, 378.
- Postelnicești* (Cantacuzinii), 393.
- Poșaga* (Turda), biserică de lemn în, 613.
- Potoc*, sat la hotarul spre Polonia, 18.
- *povară de pește de marfă* •, 568.
- poverne*, 544.
- povodnici*, cai de călărie, 387.
- Pozsony*, v. Bratislava.
- pradă*, gloabă, 498.
- Praga*, Praha, 42; descrierea luptelor dela Gorăslău, 294; *passim*.
- Prahova*, județ, originea numelui, 401; exploatări de sare, 542; râu, 217, drumul, 554, 572; valea, 403; vama ei, 574.
- Pravila*: dela Bisericiani, 490; dela Neamț, 490; dela Putna, 490; dela Sighetul Maramureșului, 490; lui Matei Basarab, Vasile Lupu, 495.
- pravilele*, în Principate, 490—494.
- pravilel*, dregător, 377.
- Prăjescul Lupu*, 506.
- Precista*, biserică în Roman, zidită de Ruxandra Lăpușneanu, 205.
- Preda*, jupâneasa, soția lui Radu Buzescu, 298.
- Preda Brâncoveanu*, executat la Târgoviște, 393.
- Preda Buzescu*, scapă dela moarte pe Mihai Viteazul, 275, 588; trimis în Moldova cu Marcu Vodă, 288.
- Preda Craiovescu*, banul, regent al lui Teodosie, 157; cade pe câmpul de bătaie, 157.

- Preda*, logofăt din Bârsești, 473.
Preda, postelnicul căsătorit cu domnița Florica, 299.
predici, scrise de Țamblac, 583.
Prejmer, cetate, ridicată de Teutoni, 534; Petru Rareș la, 173.
Prespa, lac, 340.
prezviter al marei biserici a Moldovlahiei, 583.
pribegi din Ardeal, împotriva lui Mircea Ciobanul, 217.
pridvor, închis, deschis, la mănăstiri, 632.
Principate, org. socială în, 469; judecata banului și vornicului în, 488; monete în, 553; legături cu țările dela sud de Dunăre, 582.
pripas, 497.
pripășari, 358, 497.
prisăci, hotărnicia lor, 492.
Prisc din Panion, 420.
Prilep, 340.
Prislop, mănăstire în satul Silvașul de Sus, ctitorie a lui Nicodim, 322; Zamfira, fiica lui Moise Vodă ctitoră la, 164; Ioan dela, mitropolit ortodox la Alba Iulia, 327.
pristalzii, în Transilvania, 423.
Prizren, 683.
Prodrom, mănăstire la muntele Sinai, zidită de Alexandru cel Rău, 235.
proprietarii de pământ, boieri, clasă socială, 470—476; drept de judecată, 484; obligații militare, 503, 504.
protestantismul în Moldova sub Despot Vodă, 198.
protimisis, dreptul de, 362.
protovistier, 383.
Prun, în ținutul Chigheciu, 413.
Prusia, Despot în, 197.
Pruși, 30.
Prut, râu, 413, 449; Alanus fluvius, 449; pământ la, dăruit de Ștefan cel Mare Putnei, 91; Tătari înnecați în, 140, 143; locuri pustii la, 363; mori domnești la, 543; pod umblător peste, 551; passim.
Przesmyśl, cetate, prădată de Ștefan cel Mare, 81.
Psaltirea, tipărită de Coresi, 592.
Psaltirea Hurmuzake, 592.
Psaltirea Șcheiană, versiuni, 592; criptogramă, 592.
Pseudo-Neagoe, 583.
Ptolomeu, 420.
Pulcouți, sat, scutit de dări, 578.
puncte de vamă, 572.
Purice, boier al lui Ștefan cel Mare, 74; la Scheia, 586.
pusti, loc, 363.
puști, 548.
Putna, mănăstire, ctitoria lui Ștefan cel Mare, 90, 89—91; adaose făcute de Al. Lăpușneanu și Doamna Ruxandra, 203; biserica mănăstirii, fig., 90; morminte la: al lui Teoctist, 91; al lui Ștefan cel Mare, 98, 112; al Mariei de Mangop, 105; al lui Bogdan III, 139; al lui Ștefăniță, 139, 144; al Mariei Rareș, 189; donații: 139, 365, 411; proprietăți, 475; robi la, 482; icoane vechi la, 653; centru de îmbrăcare a icoanelor, 682, 680; cruci la, 681; meșteri dela, 683; țesături: stofe la, 661; vesmânt bisericesc dela, 667; acoperământul de mormânt al Mariei de Mangop, fig., 663; chipul doamnei Maria, fig., 120; dveră din vremea lui Bogdan Voevod (1510), fig., 668; epitaful din 1484, fig. 664; letopiseșul zis dela, 58, 584; evangheliare legate la, 680; pravila dela 490; Eustratie protopsaltul dela, 584; passim.
Putna, județ, originea numelui, 405; condus de staroste, 421; Unguri în sate, 456; vama pentru marfa ce trece în Țara Românească, 85, 573; târg, așezarea, 446; vama, 446; dispariția, 446; râu, 405, 446; passim.
Putineiu, sat, Tătarii bătuți la, 263.

Puțurile, sat (Dolj), moșnenii de acolo, 472.

Qara-Iflaq, nume dat de Turci Țării Românești, 348.

Qara-Bogdan, nume dat de Turci Moldovei, 348.

Racova, pârâu, 63.

Rada, soția lui Vlad Vintilă, ctitoră la Menedic, 165, 662.

radierea obligațiunilor fiscale, 578.

Radoși, sat, în proces, 490.

Radovanul, sătenii din, merg la Alba Iulia și la Iași, 307.

Radu Buzescu, clucer, 478.

Radu, boier scutit, 489.

Radu cel Frumos, frate cu Vlad Țepeș, 9, 11, 47; domnia, 117—119; conflictul cu Ștefan cel Mare la Soci, 60, 118, 586; la Cursul Apei, 61, 118; fuge la Turci, 61; reocupă tronul, 62, 118; pribeag în Ardeal, 62, 118; lupta cu Laiotă, 119; moartea, 119; reședința lui, 374; cătră județul Brașovului, 496; confirmă daniile la Tismana, 364; confirmă sate, 476, 564; scutiri, 569; pierde marele schiptru, 367; prohibește mărfuri, 550; Neagul vornic pe timpul lui, 380; passim.

Radu cel Mare, 127—133; epitetul, domnia, 127; dă Turcilor vadurile dela Dunăre, 128; raporturile cu Ungurii, Brașovul, Sibiu, 128, 423, 496, 548, 550; pentru pretenții falsificatori de aspri, 556; relațiile cu Moldovenii, 79, 129; conflictul cu Bogdan III, 129; organizarea bisericii muntene, 129—132; ctitoriile sale și daniile, 132, 399, 400, 572; scutiri, 489, 568; termină Glavaciocul, Bahele, 125; familia, 125, 132, 159, 165, 166; reședința lui, 374; moartea, 133; medicul său, 545; dregătorii mici sub el, 390,

394; prima mențiune a slugerului, 392; a pitarului, 394; răscumpărarea capului sub, 501; patrafir dela, 660; relațiile cu Patriarhul Nifon, 154; detalii despre domnia lui în Viața Patriarhului Nifon, 587; passim.

Radul comisul, i se confirmă averi, 389, 478.

Radu Craiovescu, rudă cu Neagoe Basarab, 151.

Radu dela Afumați, fiu nelegitim al lui Radu cel Mare, 132; căsătorit cu Ruxandra fiica lui Neagoe Basarab, 443, 155; pretendent de tron, 157; luptele cu Teodosie și Mehmet-beg, 157—158; pribeag la Brașov, luptele pentru domnie, 158; ia tronul, 159; se împacă cu Turcii, 159; la Poartă, 159—161; legăturile cu Brașovul, 160, 161; cedează cetatea Poenari Ungurilor în schimbul unor domenii în Ardeal, 160, 531; expediția contra lui Ștefăniță, 143, 161; complot împotriva lui, 161—162; moartea, 162; chipul lui, fig., 158; face daruri bisericii Episcopiei de Buzău, 563; passim.

Radu din Slăvițești, 304.

Radu Dudescu pârît ca viclean, 393.

Radu, fiul lui Mihai I, 2.

Radu, fiul lui Mihnea II, cu Neaga, 233.

Radu, fiul lui Mircea Ciobanul, numit domn al Munteniei, 234, 221.

Radu, fratele lui Voicu, unchiul lui Iancu de Hunedoara, 37.

Radu, alt frate al lui Voicu, numai după tată, 37.

Radu, fratele lui Vlaicu, 369.

Radu, logofăt din Borești, 466, 505.

Radu, logofăt din Drăgoești mort, 224.

Radul, lui Socol Vornicul (omorât la 1568), 224.

Radu Mihnea, fiul lui Mihnea II cu Vișa, 234; învață carte la Veneția,

- 234; confirmă sate mănăstirii Aron Vodă, 564; întărește posesii, 364; document dela, 472; sub domnia lui, 473; passim.
- Radu Paisie*, fiul lui Radu cel Mare, 132; domnia, 166—169; alungat de Vlad Vintilă, 166; cedează Brăila Turcilor, 166, 529; revoltă împotriva lui, 166; lupta cu Laiotă Basarab, 166; fugar la Turnu și Nicopole, lupta dela Fântâna Țiganului, 167—168; politica externă, 168; contra lui Mailath, 181; relații cu Imperialii, 168; surghiunit în Egipt, 169; ctitorii, 169; bolnița dela Cozia, stilul vechi muntean, 621; fiul său, Pătrașcu cel Bun, domn, 218; passim.
- Radu Popa*, pretendent, căpetenie a boierilor din Mehedinți, răscoală împotriva lui Mihnea II, învins la Craiova, 227.
- Radu Popescu*, cronica lui, 260, 261; despre pretendentul Roman și Radu cel Mare, 129; despre piatra de mormânt a lui Radu cel Mare, 133; despre originea lui Mihai Viteazul, 259; despre prima reședință domnească, 370.
- Radu*, postelnic, fiul lui Neagoe dela Craiova, 143.
- Radu*, postelnicul, 465.
- Radu Prasnaglava*, văr cu Mihai I, la tron, 369; domn, 2; privilegiu Brașovenilor, 3; din nou domn cu ajutor turcesc, 3; luptele cu Dan, 3; reședința lui, 374; passim.
- Radu*, stolnic din Boldești, omorît la 1568, 224.
- Radu Șerban*, domn, 306, 647; un vtorii armaș sub, 393.
- Radu*, vel clucer, dăruit de Radu Paisie, 440.
- Radu*, vistierul lui Radu Paisie, salvează vistieria, 167.
- Radu Vodă*, mănăstire, întăririle Turcilor la (1595), 270; sat al ei, 480; passim.
- Radu Voevod*, tatăl lui Mircea, 515; mormântul lui, 674; paftaua de aur, 368, 684; monetăria emitea mai multe tipuri și emisiuni, 556, 555.
- Radu Vodă zis Ilie*, pretendent proclamat împotriva lui Mircea Ciobanul, 195, 217; bate pe Mircea la Mănești, 217; domn, 217; alungat de Mircea, 217; noi încercări, 218; la Constantinopol, 219; exilat la Rhodos, înecat pe drum, 219.
- Radziwil Niculae*, cancelarul Lituaniei, prieten cu Despot, 197.
- Raguza*, trecerea lui Petru Cercel pe la, 228.
- Raguzanii*, 337.
- Rahova*, 10.
- Rákoczy Sigismund*, Principe al Transilvaniei, 647.
- Râkos*, câmpul dela, proclamarea lui Ioan Sigismund rege al Transilvaniei, 332.
- Rally, Dionisie*, mitropolit în Moldova, 286.
- Rasova*, sat fost în județul Jaleșului, 398.
- Ratibor*, ducat dat lui Sigismund Bathory, 275.
- Răbești*, sat cumpărat de Radu Buzescu, 306.
- Rădăuți*, mențiune, 448—449; biserica episcopiei din, pridvorul făcut de Lăpușneanu, 203; «mitropolia» din 488; icoană la, 653; necropolă domnească la, 448; mormântul Stanei soție nelegitimă a lui Bogdan III la, 139; pietrele mormântale dela, 633; sat confirmat episcopiei, 89; Sf. Nicolae din, 628; sat, 462; passim.
- Rădinești*, sat, 440.
- Rădila din Câmpulung*, negustor, aduce mărfuri, 548.
- Rășinari*, biserica din, credința despre ctitorul ei, 318.

- Rătezași*, Bogdan III la, 129.
- Răusenii*, sat, aici a fost ucis Bogdan II de Petru Aron, 25, 53; biserica zidită de Ștefan cel Mare la, 101—102; terminată de Bogdan III, 139; semn lapidar pe biserica din, 632.
- Răut*, râul, lupta lui Aron cu Ionașcu la, 250, 524.
- *răvaș* • cu numele jurătorilor, 360, 486.
- Războieni*, lupta dela, 67-70, 109, 111, 119, 514; biserica dela, ridicată de Ștefan cel Mare, 101, 630.
- Răzvadul*, sat pe Ialomița, 7, 404.
- Râjnov*, cetate ridicată de Teutoni, 534; bani lăsați la, 555.
- Râmeș*, sat (Alba), mănăstirea din, ctitorii, 322; pictura dela, 641.
- Râmna*, apa, 211.
- Râmnicul*, apa, 403; lupta dela, Turcii și Țepeluș bătuți de Ștefan cel Mare la, 71, 98, 109, 122, 441.
- Râmnicul Sărat (Slam-Râmnic)*, județul, originea numelui, mărturii documentare, 403; Bogdan III pradă în, 122, 129, 138; oraș, drum prin, 551; biserică ridicată de Ștefan cel Mare în, 102.
- Râmnicul Vâlcii*, oraș, originea numelui, mențiuni documentare, 439; Sași la, 454; pârgarii din, 473; Radu dela Afumați ucis la, 162; Pătrașcu cel Bun la, 218; biserica episcopiei din, 299; ținut, mănăstirile de prin, 130.
- Râncăciiovul*, mănăstire, 400; danii la, 125, 405.
- răs*, 550.
- Râșca*, mănăstire zidită de Petru Rareș, 182; mormântul doamnei Anastasia la, 194.
- Râșnov*, origina numelui, 417; biserica din, 318.
- Râul Bărbat*, biserica din, 318.
- Râul de Mori*, biserica din, 318.
- Râul Doamnei*, 401.
- Râul Târgului*, 401.
- Rebricea (Vaslui)*, 458.
- Rechita*, comună, cnezatul, 315.
- Rediu*, sat, în comitatul Cojocna, biserica dela, 318.
- Reichersdorf G.*, despre Moldoveni, 551 harta lui din sec. XVI, 435.
- Renty*, bătălia dela, Despot a luptat acolo, 196.
- Retoromani*, • Rumnași •, fragment etnic romanic în Italia și Elveția, 346.
- repartiția impozitelor*, scutirile, sloboziile, 576—579.
- reședințele domnești*, 370—376.
- részes*, 475.
- Renașterea în Moldova*, 630.
- Rhodos*, Socol și Radu Vodă Ilie exilați la, 219; Alex. Lăpușneanu exilat la, 198, 209.
- Ribița*, biserica din, ctitorie a lui Vladislav și Miclăuș, 320.
- Rieni*, județul Bihor, biserică de lemn la, 613.
- Rimgaila*, soția lui Alexandru cel Bun, 443.
- Rin*, fluviu, 547.
- Ripidă de argint aurit* dăruită de Ștefan cel Mare la Putna, fig., 677.
- Roaba*, schit. Același cu Zdrelea, 147.
- robi*, 470, 475, 481—483; în orașe, 485.
- robii*, clasă socială, 470, 481—483; în orașe, 485.
- rabotnicii dela Neamț*, 561.
- Rodna*, cetate, la 1241, 534; vechimea, 436; cedată lui Petru Rareș, 172; garnizoana lui Petru Rareș în, 182; coloniști dela, 374; district, vale (vallis vallachalis), 416; alipit la Bistrița, originea numelui, 416; regiunea, în timpul revoluției dela 1514, 313; cnejii și alții, construiesc mănăstirea din ținutul Năsăudului, 322.
- Rohatinul*, ars de Bogdan III, 136.
- rojdanic*, 597, 598.
- Roma*, 136; originea Moldovenilor dela, 585; Petru Cercel la, 232.

Roman, personaj din care ar descinde Moldovenii, 585.

Roman, Cetatea Nouă, cetate de lemn și pământ, arsă de Mateiaș Corvin, 524; de piatră zidită de Ștefan cel Mare, 524; părcălabii de, 524, 109; ierarhia lor, 422; risipirea ei, 202; oraș, întemeierea, 447; Ștefan cel Mare concentrează oști la, 77; ocupat de Mateiaș Corvin, 57; Vlad Tuceaiski, vornic de, 463; târgul de jos, 26; Unguri la, 455; pecetea, 461; sosirea lui Petru cu ajutor unguresc împotriva lui Ștefan la, 20; mai jos de, 564; drum prin, 552; vamă la, 85, 573; județul, originea numelui, 410; Unguri la sate, 455; *Episcopia de*, 88; i se confirmă sate, 563; «mitropolia» de, 139, 563; ferecături de icoane la, 684; Macarie, episcop de, 586.

Roman, pretendent la tronul Moldovei, 129; pradă ținutul Putnii, 129; susținut de Munteni, 138.

Roman Mușat I, 369, stăpân la Cetatea Albă, 430; supus lui Vladislav Jagello, 444; întemeiază Romanul, 375; monete dela, 557; reședința lui, 374; titlul lui, 348, 355.

Roman II, fiul lui Iliș cu ajutor polon birue și omoară pe Ștefan (1447), 21; condominium în Moldova cu Petru, 22; întărește sate mănăstirii Neamț, în luptă cu Petru II, 23; pribeag la Kolomea, 23; otrăvit în pribegie, 23; donează lui Buczacki șase sate în Moldova, 23; n'are citorii, 29.

Romanați, județul, originea numelui, 300, 400.

Romani, 345; muncile pe timpul lor, 566.

Român, numele generic al poporului român, 345; v. Rumân.

Românești, sat, luptă la, 221.

Români, problema continuității, 469;

din Ardeal în dependență politică, 33; îmbunătățirea stării lor de Mihai Viteazul, 283—284; starea socială în secolele XV—XVI, 310—317; răscoala din 1437, 310—311; după, 313; răscoala din Banat (1526), 314; răscoala din 1599, 314; starea religioasă, 317—328; cărți religioase la, 598—606; din Almaș și Făgăraș ajută pe pretendentul Dan, 46; din Șcheii Brașovului, asimilează pe Bulgari, 458; din Cislădie privilegiu dela Mihai I, 2; din Hunedoara, 320; din Peninsula Balcanică, în-deletniciri și organizare, 336, 337—338; asimilați de populația înconjurătoare, 338—340; se mențin Morlachii, 339—340; bibliografie, 341; în șesul Țării Românești, în evul mediu, 405; passim.

România, 436.

Romula, colonia, întărită cu zidari, 427.

Rosenau, vezi Râjnov.

Rossikon, mănăstire la Athos, ajutată de Vlad Țepeș, 50; daniile dela Radu cel Mare, 132.

Roșca, sat, 544.

Roșcani, lupta dela, 214.

roșcove, 548.

Roșia, moșie (Gorj), 494

roșii, breaslă fiscală și militară, 506.

Rothel, localitate inexistentă, 49.

Rovine, 267.

Roxandra, fiica lui Neagoe Basarab, vezi Ruxandra.

Roxandra, soția lui Lăpușneanu, 189, icoane dela, 684; vezi Ruxandra.

Rubcea, localitate în Moldova, 23.

ruble de argint, 556.

rucavițe, 658—661.

Rucăr, 531, 551; reședința domnească la, 374; castelul făcut de Teutoni, aproape de, 437; luptă la, 163; vama dela, 442, 572, 574.

rudarii, 483.

- Rudeanul Teodosie*, mare logofăt al lui Mihai Viteazul, scrie cronica voevodului, 301; cumpără sate, 306.
- Rudolf II*, împăratul Austriei, 251, 255, 263, 267; ezită să aprobe cucerirea Moldovei, 286; ajută pe Mihai, 274; donează un domeniu lui Mihai Viteazul, 294; tratatul cu Mihai, 274; nu ajută pe Mihai, 287.
- Rumân*, numele generic al poporului român, derivat dela Romani, 345.
- rumâni*, clasă socială, 470, 472—473, 499; în Țara Românească, 476; proprietari, 478; în orașe, 484; obligații militare, 503, 511; lucru la cetăți și straja, 512.
- Rumnașii sau Retoromanii din Alpi*, fragment etnic romanic, 345.
- Rumcenii*, Vlaicul din, 471.
- Rumelia*, 269; beglerbegul de, 123; sprijină pe Lăpușneanu, 200.
- Rus*, a copiat cronica ruso-moldovenească, 585.
- Rusciuk*, 263; ars de Mihai Viteazul, 264.
- Rusia*, 511; manuscrise în, 656.
- Rusicon*, v. Rossikon.
- Rusin Veniamin*, ieromonah, traduce din românește în slavonește Floarea Darurilor, 594.
- Rusovlahia* = Moldova, Valahia de lângă Rusia, 346, 348.
- Russo D.*, despre «Invățăturile lui Neagoe», 583.
- rustici*, 477.
- Rușava*, (Orșova), 267.
- Ruși*, 481; influențe dela, 647; cu Sviatoslav la Silistra, 435.
- Rușii de Vede*, călărași acolo, 510.
- Ruși*, Mihail din, 476.
- Rutenii*, 284; trec la catolicism, 302.
- Ruzandra*, fiica lui Mihnea cel Rău, doamna lui Bogdan III, 138, 149.
- Ruzandra*, fiica lui Neagoe Basarab, fig., 162, 155, 649; soția lui Radu dela Afumați, 161.
- Ruzandra*, fiica lui Petru Rareș, 189; soția lui Alex. Lăpușneanu, 189, 195; înrudirea cu Despot, 196, 197; fuge la Chilia, 197; copiii ei, 205; zidește biserica Precista din Roman, 205; daruri la Putna, la Athos, 205; l-ar fi otrăvit pe Lăpușneanu, 205; icoane dela, 674; ferecă un evangheliar, 681; epitropia lui Bogdan Lăpușneanu, 205; pune piatră pe mormântul lui Ștefan Rareș, 192; passim.
- Ruzandra*, soția lui Radu Paisie, 169.
- Saacului (Săcuenilor)*, fostul județ, hartă, 402; v. Săcueni.
- Sac-bașa*, fiul lui prizonier la Vaslui, 64.
- Sacăș*, mare spătar, 111.
- sacii de grâu*, 550.
- Sadeler Aegidiu*, pictor, portretul lui Mihai Viteazul, 258, 293—294.
- Sadova (Dolj)*, biserică din sec. XVI, 623.
- Saghievăț*, în fostul județ de Baltă, 399.
- Sahat*, popa, 424.
- Saint-Germain*, Despot la, 196.
- Salankemen*, luptă navală la, 41.
- Salonic*, Sărună, oraș, 233, 340.
- Samfira*, fiica lui Ieremia Movilă, 256.
- Samonida*, numele de călugărie al soției lui Vlad Călugărul, 125.
- Samos*, Despot născut în, 195.
- Sandalj*, voevod în Bosnia, 337.
- Sandu Crăznaru*, litigiu, 494.
- săraccii*, 477.
- Sarandino*, logofăt în Muntenia, 457.
- sarea*, la export, 550.
- Sarmați*, 403, 449.
- Sas*, fiul lui Dragoș, 320, 415.
- Sasca*, pârâu și sat, în Moldova, 455.
- Sascut*, târg, vechimea, originea numelui, 445; Sași la, 455.
- Sasul*, cătun (Putna), 455.
- Sasul*, poiană în lunca Siretului, 455.

- Sasul Trișan*, cumpără ocine, 591.
- Sașii*, Săsciori, sat (Suceava), 455.
- Sași*, 284; în orașele din Moldova și Muntenia, 446; din Moldova, la Liov, 455; la Baia, morile lor, 443, 561; la Cotnari, 199; din Bistrița, 521; din Brașov 48; cu daruri la Mihai, 279; din Sibiu, 590; Sașii, privilegiu dela Andrei II, 473; cărmuirea orașelor lor, 436—439; colonizarea lor în Transilvania, 439; organizați în scaune, 414; privilegii dela Mihai I și pentru Românii din Cislădie, 2; își schimbă atitudinea față de Vlad Țepeș, 45; împotriva lui Mircea Ciobanul, 217; asigură de pace pe Radu cel Mare, 128; nu recunosc pe Ioan Szapolyay, 163, 173; susțin pe Ferdinand de Austria, 172, 331; pace cu Petru Rareș, 173—176; vor să atragă pe Români la calvinism, 327; luterani, 592, 602; încercări de a atrage pe Români la luteranism, 605; se unesc cu nobilii și Secuiei, 311; comerțul lor, 553; jocari, 548; fabricau postav ordinar, bobou, 547; introduc fabricarea berei în Moldova, 544; pas-sim.
- sate*, originea cuvântului, 464; dom-nești, 465; conducerea, 465; boie-rești și mănăstirești, administrația, 465—466.
- satârgii*, lefegii, în oastea lui Mihai Viteazul, 509.
- Satu-Mare*, 294.
- Satza*, stăpânitor barbar în Dobrogea, 435.
- Sava armașul în Ardeal*, 283; primește un domeniu dela Mihai Viteazul, 285; rămâne să conducă în Moldova 287.
- Sava*, episcop al Geoagiului, 325.
- Sava Goticul*, înneecat în Buzău, 403.
- Sava călugăr*, 445; cumpără o vie, 562.
- Sava Măzga*, pretendent în Moldova, proclamat domn sub numele de Ștefan, bătut de Lăpușneanu, 201.
- Săbii*, 548; ungurești, 88, 548.
- Săbiceu*, sat, 360.
- Săcoiani*, sat, 505.
- Săcuieni* (Saac), județ dispărut, 532; hartă a lui, 402; așezarea, ori-ginea numelui, 401; întinderea, 401, 403; târg, 403; așezare, 441; vamă la, 573.
- Săcuianul*, cîșnic, gînerele lui Tăutul logofătul, 408.
- Sălașul*, regiune, sub ascultarea mă-năstirii din Peri, 320; comitat pu-stiit de răsculații lui popa Laurențiu, 312; județ, 415.
- sămănță de cănepă*, 564.
- Sămeni*, sat, 492.
- Săpatul* (gărlă), pe Dunăre, 404, 529, 564, 570.
- Săpoteni*, sat, Tomșa ucide pe merce-narii lui Despot la, 199.
- Sărata*, pârâu, 454.
- Sătmăr* (Satmar), comitat, posesiuni ale lui G. Brancovici, 40; coloniști germani, la 458.
- Sămbotin*, rumân orășean, 484.
- Sămidreni*, mănăstirea, 400; daniile la, 563.
- Sămpetru*, sat în Ardeal, prima copie în românește a «Alexandriei», 596.
- Sângeorz-Streiu*, sat, biserica din, 318, 487; pictura dela, 641.
- Sântimbru*, lupta dela, între Iancu de Hunedoara și Mezed-pașa, 9, 39; reședință la, 376; drum pe la, 552.
- Sântă-Măria Orlea (Hunedoara)*, bi-serica din, vechimea ei, 318, 616; pictura ei, 641.
- Sănmărgăhita*, sat, revendicat de Ioan Desewffy, 142.
- Sân-Niccară*, biserică din Curtea de Argeș, vechimea ei, 616; zidită de Doamna Marghita, 617, 618.
- Sân-Petru*, cetate, 4.

- Sânzieni*, cetate la 1241, cuprinsă de Bochetor, 534.
- Sărbescul Nicoară*, cumpără satul lui Moise Filosoful, 458.
- Sărbi*, 290; influențe prin intermediul lor, 382, 384, 387, 649; bătuți la Cossovo, 12; locuitori în Huniedoara, 320; lefegiii îngroapă corpul lui Mihai Viteazul, 298, 509.
- Sărbi*, biserica din, în Maramureș, 320.
- Sărbii*, sat în Tecuci, 407.
- scaune în Transilvania*, 414.
- scaune domnești*, 672.
- Scăfari*, sat (Putna), 543.
- Scărlățești* (Tutova), hotarul lor, 494.
- Scărișoara*, locuitor din, 473.
- Scănteia* (Vaslui), biserică atribuită lui Ștefan cel Mare, 102.
- sceptrul*, însemn domnesc, 367; marele schiptru, 367.
- Sciții*, 411, 433, 449.
- Schässburg*, v. Sighișoara.
- Schender-beg*, la Vaslui, 66; pradă în Moldova cu Țepeluș, bătut la Râmnic, 71.
- Schimbarea la Față*, mănăstirea la muntele Sinai, ajutată de Alexandru II, 226.
- Schottenkloster*, mănăstire din Viena, manuscris la, 589.
- Schwartzburg*, v. Codlea.
- scoarța din dos*, de argint aurit a e angheliarului lui Mircea (1519), fig., 684.
- scoaterea ochilor*, 495.
- scoărișoara*, 548.
- Scoreiu*, sat (Făgăraș), donat de Mircea cel Bătrân egumenului Stanciu, 322.
- sculptura în lemn*, 667—673.
- Scurtești*, moșie, dată de Alexandru II mănăstirii Simopetra, 225.
- Scutari*, cetate, asediată de Turci, 63.
- scutiri*, 576—578.
- Seadedin*, asupra luptei dela Vaslui, 64; asupra luptei dela Războieni, 69, 73.
- Sebeșul Săsesc*, dieta din, 195; prădat de Turci, 8; scaun, 414, 446; oraș, 437; majoritatea populației Sași, 458; drum prin, 553; tipărituri la, 604, 608; cetate la 1241, 534; dieta dela, 288, 333.
- Secuii*, 265; ținutul lor, 55; organizați în scaune, vice-comitele lor, 117; însemnătate militară, 330; populație venită în acest ținut, 401, 414; uniți cu nobilii și Sașii contra țărănilor, 311; contra lui Mircea Ciobanul, 217; Petru Aron la, 55; la Vaslui, 63, 67; supuși lui Petru Rareș, 172, 173.
- Secuime*, Petru Rareș în, 181; Ștefan Rareș pradă în, 191; Despot Vodă plănuiește ocuparea ei, 198.
- Segarcea* (Dolj), biserică din secolul XVI la, 623; Dragomir dela, 471.
- Segna*, oraș, dispoziții privitoare la Vlahi, 337.
- seimeni*, corp de oaste, 395.
- Șeini* (Satu Mare), biserică de lemn la, 613.
- Selim*, sultan, contra lui Ioan Vodă Viteazul, 212.
- Semca*, sulger, 392, 458.
- Semendria*, cetate unde a fost închis Iancu de Huniedoara, 40; luptă între Unguri și Turci la, 39.
- semnele lapidare ale meșterilor zidari*, 632.
- Senorega*, frați genovezi, 29.
- separarea puterilor în Stat*, 486.
- Sepsy*, scaun secuesc, 414, 417.
- Serbia*, 4; oieritul în, 562; supunerea ei, 158, 582; campania lui Iancu de Huniedoara în, 40; influența arhitecturii din, în Principate, 618; passim.
- Serefaga-bei*, la Vaslui, 66.
- Serchiz*, armean în Suceava, 456, 460.
- serdarul*, comandantul călărașilor de Orhei, 510.
- Serghie*, egumen la Tismana, 284.
- Seslav*, stăpânitor la Vicina, 433.

- Sever*, turnul zis al lui, 618.
- Severin*, 358; vechimea luptelor pentru stăpânirea lui, 436; cetate, ocupată de Unguri, 2, 4; apărarea ei de către lăncu de Hunedoara, 38, 42; atacată de Turci, 160, 315; Banatul de, 354, 379; întinderea, originea numelui, 419—420; reședința, 419; județul, 315; comitele de, 346; feudă românească, 355; vamă la, 572, 573; episcopia dela, 130; *passim*.
- Sf. Alexe*, mitropolitul Kievului, icoană, 654.
- Sf. Apostoli Petru și Pavel*, biserică din Huși, zidită de Ștefan cel Mare, 101.
- Sf. Atanasie*, Marea Lavră dela Athos, Vintilă Vodă ctitor la, 165; Neagoe Basarab ctitor la, 153.
- Sf. Dimitrie*, mănăstire, dăruită de Mihnea II, 227.
- Sf. Dimitrie*, episcopul Vologdei, icoană, 654.
- Sf. Dimitrie*, din Hârlău, biserică zidită de Petru Rareș, 186.
- Sf. Dumitru*, biserică din Craiova, 618.
- Sf. Dumitru*, din Suceava, zidită de Petru Rareș, 182; pisană, fig., 186; Lăpușneanu îi face clopotniță, 203; pridvor închis la, 632.
- Sf. Filofteia*, mănăstire în Athos, danii la, 125.
- Sf. Gheorghe*, Botoșani, ctitoria Elenei Rareș, 188.
- Sf. Gheorghe Vechi*, din București, icoană veche la, 649.
- Sf. Gheorghe*, din Hârlău, zidit de Ștefan cel Mare, 100, 629; ușile dela, 637; pictura dela, 625; piatră de mormânt la, 646.
- Sf. Gheorghe*, din Suceava, ctitoria lui Ștefăniță, 139, 144; pisană, fig., 140; reparată de Petru Șchiopul, 241; încăperea mormintelor la, 630.
- Sf. Gheorghe*, din Târgoviște, zidită de Neagoe Basarab, 153.
- Sf. Gheorghe*, oraș la gurile Dunării, 405, 435.
- Sf. Gheorghe*, braț al Dunării, 435
- Sf. Ilie*, biserică a lui Ștefan cel Mare lângă Suceava, 98; restaurată, fig., 99, 629; pictura dela, 637; portretul ctitorului, 367, 644.
- Sf. Ilie*, mănăstire la Athos, ajutor dela Vladislav II, 14; dela Vlad Călugărul, 125.
- Sf. Ilie de lângă Podgoriana Epir*, danii dela Neagoe Basarab la, 153.
- Sf. Ioan* (Piatra N.), 630; ușile dela, 625.
- Sf. Ioan Botezătorul*, Siret, danii la, 375.
- Sf. Munte*, danii la, 94, 96, 125, 130; v. Athos.
- Sf. Nicolae*, biserică din Scheii Brașovului, 654.
- Sf. Niculae*, din Dorohoi, zidită de Ștefan cel Mare, 101; pictura dela, 637.
- Sf. Nicolae Domnesc*, din Iași, ctitor Ștefan cel Mare, 98, 624, 629.
- Sf. Nicolae* (Mihai Vodă), mănăstire, zidirea, donații la, închinată la Simopetra, 7, 302.
- Sf. Nicolae*, din Poiană (Pobrata), mănăstire, 483; sate ale ei, 489.
- Sf. Nicolae*, din Rădăuți, vechimea ei, 616, 628.
- Sf. Nicolae Șelari*, biserică, 546.
- Sf. Nicolae Tabacu*, biserică, 546.
- Sf. Pantelimon*, mănăstire la Athos, ajutată de Vlad Țepeș, 49; de Vlad Călugărul, 125; de Radu cel Mare, 132.
- Sf. Pavel*, mănăstire la Athos, Neagoe Basarab face îmbunătățiri la, 153.
- Sf. Sava*, mănăstire, Mihai Viteazul îi întărește moșii, 286.
- Sf. Sofia*, din Constantinopol, 617; comparată cu mănăstirea Curtea de Argeș, 153.
- Sf. Treime*, biserică în Siret, vechimea ei, 616, 628.
- Sf. Troiță*, mănăstire (Radu Vodă), din jos de București, zidită de Alexandru II, 225.

- Sf. Vartolomeu*, biserică în suburbia Braşovului, arsă de Tepeş, 45.
- Sfetagora*, danii ale lui Neagoe Basarab la, 153; v. Athos.
- Sibiui*, asediat de Turci, 9; vechimea 436; scaun săsesc, 416, 447; majoritatea populaţiei, săsească, 458, 553; vedere, fig., 438; importanţa lui, 541; veşti despre Radu dela Afumaţi, 143; le mulţumeşte pentru meşteri, 678; socotelile oraşului amintesc moartea lui Vlad Călugărul, 125; refuză pe Szapolyay, 173; Mihai Viteazul la, 279; răsccoală împotriva lui Mihai 289; oşti muntene în ajutorul lui Mihai Viteazul la, 291; monetăria dată Cav. Teutoni, 4; catechismul luteran dela, 602; tipografie la, 608; obiecte de preţ lucrate la, 678, 684; drum prin, 552, 553; furnizează clopote pentru Țara Românească, 548; turnul oraşului reprodus, 679; turnuri de apărare, fig., 536; Mihnea cel Rău ucis la, 149; mormântul lui la, 149; cetate la 1241, 436; ținutul, prădat de Vlad Tepeş, 45; passim.
- Sibieni*, ajută pe Vlad Tepeş, 14, 119; raporturi cu Radu cel Frumos, 118; stăpâni pe Almaş, 118; veşti dela Vlad Călugărul, 124; relații cu Radu cel Mare, 128, 132; legături cu Neagoe Basarab, 686; le scrie Mihnea cel Rău, 145; raporturi cu Petru Rareş, 175; cu Ferdinand de Austria, 175; Pătraşcu cel Bun le cere un medic, 218; passim.
- Sidachmet*, han tătarăsc, fiii lui, 30.
- Sighetul Maramureşului*, pravilă bisericească la, 490.
- Sighişoara*, oraş, 437; prădată de Turci, 8, locuită de Saşi, 458; monetăria lui Vlad Dracul la, 558; drum prin, 553; cetate la 1241, 534; refuză pe Szapolyay, 173; pribegi moldoveni la, 142; scaun săsesc, 414, 446; passim.
- Sigismund*, fiul lui Cazimir, 75; preţinde domnia Moldovei, 77; la Cosmin, 114; relațiile cu Bogdan III, 136.
- Sigismund*, regele Poloniei, Alex. Lăpuşneanu îi jură credinţă, 195.
- Sigismund*, regele Ungariei, ajută pe Mihail I, 2, 6, 8; campania împotriva Turcilor (1428), 4; alianţa cu Dan II, 3; dăruşte domeniul Huniedoarei lui Voicu, 34; zălogiri lui Iancu de Huniedoara, 38—40; asupra religiei nobililor, 315; asediază cetatea Neamţului, 521; relațiile cu Mircea, 359.
- Sinj*, localitate în părțile Cetinei, unde se judecau Vlahii, 338.
- Silistra*, paşalâc, Mohamet paşa (Iliaş Rareş), paşă de, 191, 571; paşă din, cu oastea în Țara Rom., 275.
- Silistra*, oraş, cetate, vechimea, posesie a patriarhiei de Constantinopol, 3, 10, 435; atacată de Mihalcea, 263, 264; passim; v. Dârstor.
- silitră*, 548.
- Silvaşul de sus*, mănăstire reşed. episcopală, 325.
- Sima*, vistier, ucis de Ștefăniță, 142.
- Sima*, soția lui Stroe Buzescul, 301.
- Sima*, păhârnicel, vinde satul Glo-deni, 504.
- Simeon din Loze*, 511.
- Simeon*, egumen, 572.
- Simeon*, monahul, o lucrare a lui imitată, 583.
- Simeon Movilă*, fratele lui Ieremia, 296; Buzestii de partea lui, 292; proclamat domn al Munteniei de Poloni, 291, 292; numit domn de Turci, 291; izgonit din Muntenia, 296; lupte cu Buzestii, 292, 297.
- Simion Dascălul*, cronica lui despre Petru II, 26; despre Ștefan cel Mare, 115; despre Lăpuşneanu, 194; v. Gr. Ureche.
- Simion*, părcălabul Bistriței, 591.

- Simion*, pârgar la Tg. Neamț, 445.
- Simopetra*, mănăstire la Athos, ajutată de Radu Paisie, 169; de Alexandru II, 225; metoh al ei, 302.
- Sinadin al Căpitanului*, socrul lui La-iotă, 121.
- Sinai*, muntele, mănăstire dela, ajutată de Neagoe Basarab, 153; de Alexandru II, 225; passim.
- Sinaia*, muzeul din, 671.
- Sinan-pașa*, numit vizir, 243; luptele cu Mihai Viteazul, 264, 268, 271, 305; destituit, 271; portretul lui, fig., 265.
- Sinat*, boier moldovean, 465.
- sinețe*, 512; pe vremea lui Petru Rareș, 515.
- Sionul*, templul, comparat cu măn. Curtea de Argeș, 153.
- Siracu*, târg, majoritate aromânesc, 340.
- Siret*, oraș, vechimea, populația, 443; Sași la, 455; pârgari, staroști, șoltuzi în, 448, 462, 488; pecetea, 461; dăruit Rimgailei, 443; dăruit de Petru Aron doamnei Marinca, 30; episcopatul catolic din, 434, 443; Sf. Ioan Botezătorul, biserică din, 375, 628; drum prin, 552; vamă la, 573; passim.
- Siret*, râu, pod peste, 551; sat pe, 500; drum pe valea, 552; armata lui Mateiaș înaintează pe valea, 57; lupta dela apa, 177; mori pe, dăruite Putnei, 91; passim.
- Siria*, ortodocșii din, ajutați de Neagoe Basarab, 154; descoperiri de orașe, 435.
- Sixt IV*, Papa, scrisoare către Ștefan cel Mare, 67.
- Skender*, beg dunărean, expediție în Ardeal, 121, 122.
- Slavi*, 346; de nord, împrumuturi dela, 386, 470, 560; de sud, 646; rolul lor în formația poporului român, 581; liturghia în limba lor, 582.
- Slatina*, oraș, numele, 439; drum pe la 551; luptă la, 162; vama dela, 436, 571, 573; braniștea dela, 364.
- Slatina*, mănăstire, zidită de Lăpușneanu, 202; fig., 202; gropniță la, 630; pridvor închis la, 632; cruci dăruite la, 683; scaun domnesc la, 672.
- Slavonia*, recunoaște pe Ioan Szapolyay, 331; banul de, 555.
- Slănic*, exploatări de sare, 542.
- Slătioare*, boierii din, 218.
- Slătioara* (Vâlcea), biserică ridicată de Ecaterina Doamna, 227.
- Slătioara*, sat, cumpărat de Teodosie banul, 306.
- Slăvitești*, sat, 304.
- Slebozia*, sat, 579.
- slobozii*, avantajii, 578—579.
- slobozie*, pe Bistreț, obligația locuitorilor, 511.
- slobozia*, Moldova (1453), 544.
- Slovenia*, 339.
- slugi domnești* = *dregători*, 377.
- *slujbele* •, 366.
- slujitorii*, 58; v. curteni.
- Smaranda*, soția lui Mihnea cel Rău, 149.
- Smedorova*, cetatea de piatră ridicată de Ștefan cel Mare la Roman, 526.
- Snagov*, măn. ctitoria lui Vladislav II, 14; tradiția despre zidirea ei, 50; vechimea, 616; ușile dela, 13, 671; adăpost pentru familiile boierești, 49; închisoare, 496; tipografie la, 619; obiecte descoperite în săpăturile dela, 658—60, 678—80, 657, 676; danii la, 125, 566; privilegii, documente ale, 380, 477, 561; passim.
- Sneatin*, sat, al episcopiei Vadului, 325.
- Sneatin* (Sniatyn), oraș în Polonia, 28, 80.
- Scareș*, sat, al episcopiei Vadului, 325.
- Sobieski*, regele Poloniei, 138.
- Sobraneși*, sat în jud. Țeținei, 412.
- Soci* (Schotz), lupta dela, 60, 61, 118, 516; izvoarele, despre uptă, localizare, rezultate, 61.

- Socol*, logofăt din Baia, 466, 505.
- Socol*, păharnic, căsătorit cu fiica lui Mihai Viteazul, 299.
- Socol*, vornic, la Liov, 218; trece cu vistieria lui Pătrașcu cel Bun în Ardeal, 218; exilat la Rhodos, 219; înecat, 219, 221.
- Socol Radu*, fiul vornicului Socol, ginearele lui Mircea Ciobanul, 221.
- Socotenii* (Dolj), biserică de lemn, 613.
- Sofiă*, v. Sonca, 22.
- Sofia*, țarina, soacra Olenei, fiica lui Ștefan cel Mare, 107.
- Sofia*, oraș, 10, 39, 63, 272; atacată de haiduci și Sârbi, 264
- Sofronia*, monahia, Doamna Stana a lui Ștefăniță, 144.
- Sogoino*, în fostul județ de Baltă, 399.
- Sohodol*, pârâu, 398.
- Soliman Hadâmbul*, la Vaslui, 62—67, 119; la Războieni, 69.
- Soliman Magnificul*, la Mohács, 161; războiul cu Perșii, 178; expediția în Moldova, 178, 432; pune domn pe Ștefan Lăcustă, 179; relații cu Petru Rareș, 180; intră în Buda, 161, 181; sprijină pe Ioan Sigismund Szapolyay, 195; intervine pentru retrocedarea cetăților moldovenesti, 196; cucerește cetatea Szigetvár, 334.
- Solnoc*, drum pe la, 552.
- Solnoc*, comitat, întindere, 415.
- Solnocul dinăuntru*, comitat, 327; Solnocul de mijloc, comitat, 327, 414; întinderea, 415.
- Solomon*, regele Iudeilor, 153.
- Solon*, 295.
- Sommer*, relații cu Despot, 196; adus în Moldova, 199.
- Someș*, județ, 75, 304, 320, 417.
- Someș*, râu, 102, 416; valea, 294.
- Sonca sau Sofia*, regina Poloniei, fiica lui Andrei Oligmondovici, 22.
- Sora*, sora lui Ștefan cel Mare, 111.
- Soroca*, oraș, cetate, 517, 519; către Tătari, vechimea, 524; condusă de staroste, 421; ruinele cetății, 527; năvălirea Cazacilor la, 241; județ, 398; originea numelui, 412; călărași de, 511.
- Sorocenii*, răscoala contra lui Aron Vodă, 250.
- spada*, în țările române, 513.
- Spanciog*, spătar, pribeag în Polonia, moartea lui, 200.
- Spania*, 262, 552.
- spătarul*, boieria, 378; atribuții, rang, etc., 384—385.
- spătărei*, subalterni ai spătarului, 505, 506.
- spânzurătoare*, pedeapsa cu, 495.
- Spiridon*, arhimandrit la Putna, pictează icoane, 654.
- Spiridon*, episcop al Vadului, 325, 327.
- Spiridon*, vlădică în Ardeal, 273.
- Split* (*Spalato*), 338.
- Squarcialupi Marcello*, carte tipărită la Cluj, 608.
- Sracimir*, țarul, rudă cu Nicolae Alexandru, 582.
- Staico*, plasa lui, 424.
- Staico*, logofătul lui Vlad. Călugărul către Brașoveni, 124, 125.
- Staico*, fiul lui Vlad, 471.
- Stamate*, nepotul patriarhului Ioasaf din Constantinopole, ginerele lui Mircea Ciobanul, 221.
- Stamate*, vtori armaș, 393.
- Stambul*, 228, 231, 565; diaci de românește la, 590; Radu cel Mare în fiecare an la, 127; muzeul din, 513; drumul spre, 552.
- Stan*, 471.
- Stan*, aprodul, întăriri de moșii, 391.
- Stan Brădișeanul din Pătârlage*, 360.
- Stan*, boier, fiul Drăguleșului, ucis la 1568, 224.
- Stan*, logofătul prizonier la Ștefan cel Mare, 61.
- Stan*, vornic mic, 505.
- Stan*, vătaf din Gâlcești, 506.
- Stan*, vel spătar, 472.

- Stan*, rumân, 479.
- Stana*, 471.
- Stana*, mama lui Ștefăniță Vodă, 139; înmormântată la Rădăuți, 139.
- Stana*, fiica lui Mircea Ciobanul, 221. portretul ei pe scoarța unui tetraevangheliu, 221, 680.
- Stana*, fiica lui Neagoe Basarab, soția lui Ștefăniță, 143, 155, 649; l-ar fi otrăvit, 143; Sofronia în călugărie, 144; înmormântată la Argeș, 155.
- Stana*, soția lui Radu Paisie, 169.
- Stana*, Armeancă, 457.
- Stanca Doamna*, soția lui Aron Vodă în Ardeal, 252.
- Stanca Doamna*, soția lui Mihai Viteazul, 260; despre Andrei Báthory, 282; copiii cu Mihai, 299; moartea, 299; întâlnirea cu Theofana, 299—300; dăruște un sat măn. Sf. Nicolae, 302.
- Stanciu*, egumen în Făgăraș, dăruit de Mircea cel Bătrân, 322.
- Stanciu*, Ponici, boier al lui Ștefan cel Mare, părcălab de Cetatea Albă, 108, 109, 514.
- Stanciul*, logofătul, executat de Mihnea II, 232.
- Stanciul dela Glogova*, cumnatul lui Basarab cel Tânăr, 123.
- Stanciul*, postelnicul din Crăsna, 506.
- Stanciul*, vistier, 460.
- Stanislav din Vronova*, lefegiu la Iliăș Voevod, 509.
- Stanislav cneazul*, moșia lui scutită de dări, 578.
- Star Chiojd (Prahova)*, biserică de lemn, 399, 613; înfățișarea ei, fig., 614.
- staroste în Moldova*, 421.
- Stavrin*, vistier, poema în versuri, despre Mihai Viteazul, 588—589; comparat cu Palamed, 589.
- Stănești (Vâlcea)*, biserică, zidirea ei, 169, 647, 621.
- Stănești*, Țătarii bătuți la, 264.
- Stănigeanii*, sat (Tecuci), 407.
- Stângaci* Mihail, boier, 413.
- stâneni*, ocinele se socoteau în, 474.
- Steanche*, baltă, 564.
- stegar*, cel ce poartă steagul cetei, 506, 509, 516.
- Steagul lui Ștefan cel Mare*, 664—666; fig. 665.
- Stejăreanii*, sat, 388.
- Stiria*, cuțite de, 548.
- Stoboreanii*, sat în ținutul Horincei, 408.
- Stoenesti*, sat, 269, 532.
- Stoian din Săbiceu*, megiașii lui, 360.
- Stoian*, spătarul, 471.
- Stoica*, 471.
- Stoican*, slugă a lui Mihnea cel Rău, 148.
- Stoica*, un fecior al lui, 587.
- Stoica*, zugrav din Târgoviște, 652.
- Stoica Armașul*, trimis la Brașoveni, 393.
- Stoica dela Strâmba*, sau *Stoichiță*, întâi vistier, apoi postelnic în sfatul lui Mihai Viteazul, primește dela Mihai proprietăți, 285; în solie la Rudolf II, 279, 301; cumpără Loloștii în silă, 306—307.
- Stoica*, fiul lui *Ivan*, 363.
- Stoica Lulescu*, cronica despre răscola lui Radu Popa, 227; intercalează în cronica lui pe a Buzeștilor, 588, 370.
- Stoiceni pe Ol*, sat dăruit Govorei de Radu cel Mare și mama sa, 132.
- stolnicul*, boieria, 378; atribuții, rang etc., 386.
- Stolnicii*, sat în ocolul târgului Piatra, 447, 464, 505.
- stolniceii*, atribuții fiscale, 386, 505, 511; breaslă fiscală și militară, 506.
- Storojineț*, sat pe Siret, dat boierului Petru de Roman II, 23; județ, 453.
- straja*, slujbă, 569.
- Strassburg*, 50; semnul meșterilor din, 632.
- stratornicul* sau *postelnicul*, atribuții, etc., 387—388.
- Stravico*, localitate pe hărțile medievale, 432.

străjeri, locuitori de margine, paza la trecători spre Ardeal, 509—510.

Străoști, sat, 405.

Strâmtura, comună, cnezatul, 315.

Strâmba Fițeșului, mănăstire, 322.

Strehaia, banul la, 379.

Streiu, biserica din, 318; fig., 319; cea mai veche, 616; pictura din, 639.

Stroe, din Chiojd, 360.

Stroe vornicul, viclean, 393.

Stroe, stolnicul Buzescu, rănit, 588; scapă pe Mihai Viteazul dela moarte, 588—589.

Stroe, boier, se revoltă împotriva lui Radu Paisie, fugar în Ardeal, 167; lupta cu Radu Paisie, 167.

Stroici spătarul, împresoară proprietăți, 493.

Strigoniu, 316.

Strykowski, călător polon prin Moldova, 595.

Strugalea, mănăstire, 439; sat al ei scutit de dări, 578.

Struma, râul, 205.

Studina Mesteacăi, sat donat de Mihai mamei sale, 259.

Studinița Barbului, donat de Mihai mamei sale, 259; dăruit de ea mănăstirii Cozia, 299.

Studinița lui Hamei, sat donat de Mihai Viteazul mamei sale, 260.

Suceava, originea numelui, 410—411; cetate, 517; ridicarea ei, 526; asediată de Mahomet II, 70, 526; de Albert, regele Poloniei, 77, 109, 526; reparații ulterioare, 526; Cornea portarul de, 179, 207, 395; Ștefan Voevod prestează jurământ regelui Poloniei, 18; Luca Arbore, pârălab la, 109, 139; Lăpușneanu instalat la, 195; Iacob Heraclid în, 197; Despot Vodă ucis de Tomșa la, 199; Lăpușneanu ucide boieri la, 200; se supune lui Mihai Viteazul, 286; distrusă de Dim. Cantacuzino, 526; semne lapidare la, 632; ruinele, fig.,

444, 531; *târg*: vechimea, 444; populația, 443—444, 455, 456; capitala la, 374, 443; intrarea lui Ștefan cel Mare în, 53; ars de Turci, 74, 123; pârgarii, șoltuzii, staroștii, 449, 462, 463, 489; *voitul* Armenilor, 456; case în, 559; drum prin, 552; ocolul, 363; vama la, 444—446; vama cea mare la, 452, 573; ținut, 91; globnicii dela, 462; mitropolia din, 30, danie dela Alexandru, 29, 90; aducerea moaștelor Sf. Ioan cel Nou la, 583; biserica Sf. Gheorghe din, reparații și adaose de Petru Șchiopul, 241, 243; Elena Rareș zidește Văscresenia în, 188; Biserica Sf. Ilie lângă, 629; medic la, 113; râul, 411; aproape de vărsarea ei, 551; passim.

succesiunea la tron a domnilor români, 368—370.

Sucevița, mănăstire, ctitorie a Măriei leștilor, 255; biserica mănăstirii, fig. 242, 244; în interior fig. 245; acoperământ de mormânt al lui Ieremia Movilă, fig., 256; aer dela Ieremia Movilă, fig., 670; pictura dela, 632, 639; frescă exterioară fig., 642; frescă dela, fig., 644; pridvor închis, 632; mormintele lui Ieremia și Simion Movilă, fig., 254; tabloul ctitoricesc, 645; miniatură pe un evangheliar dela, reprezentând pe voevodul muntean Alexandru (1568—1577), 656; passim.

Sudia, district, în poses. lui Iancu de Huniedoara, 39.

Suedia, Despot în, 196.

Suha Mare, pârâu, basinul dăruit mănăstirii Voroneț de Ștefan cel Mare, 91.

Suhului (topic), 407.

Suhodolu, sat (Bacău), 410.

Sularul, sătenii din, merg la Alba Iulia, 307; se răscumpără, 478.

- sulgiu*, dare pe vitele tăiate, 392.
sulgerul, atribuții, etc., 392.
sulgerei, 392.
Sulina, 405; vechimea, 435.
Surdac, moșie a lui Stanislav cneazul, 578.
suzeranitatea turcească, 565.
Svetoslav, țar bulgar dela Târnova, domină Maurocastron, 429.
Sviatoslav (972), la Silistra, 435.
Svierceveski, hatman căzăcesc în oastea lui Ioan Vodă Viteazul, 210.
Syntagma lui Matei Vlastares în Moldova, 490.
Szapolyay, dinastie, 217; Ioan Szapolyay voevod al Ardealului, 330—331; proclamat rege al Ungariei, 331; căsătorit cu Isabella, fiica lui Sigismund, regele Poloniei, 330; ajută pe Radu dela Afumați, 159; luptele cu Ferdinand de Austria pentru stăpânirea Ardealului, 168—180, 331; legăturile cu Petru Rareș, cu Turcii, etc., 168—180; văduva lui Isabella, 181, 189; primește ajutor dela Moise Vodă, 163; moartea, 331; reședința, 376; *passim*.
Szamosközi, cronicar ungur, 261; despre Sârbii și Bulgarii strămutați în Țara Românească de Mihai Viteazul, 275; asupra mișcării iobagilor pe vremea lui Mihai, 285.
Szegedin, 330.
Székely Mihail, călugăr minorit despre tăria de credință a ortodocșilor, 325.
Székesfejervár, localitate, 331.
Szigetvár, cetate la Nord de Drava cucerită de Soliman Magnificul, 334.
Szilagy Mihail, cumnat cu Iancu de Hunedoara, comandantul Belgradului, 41; susține candidatura lui Matei Corvin la tronul Ungariei, 42.
Szildgy Elisabeta, soția lui Iancu de Hunedoara, 42.
Șabla, cap, 432.
Șandru Bora, pârcălab de Chilia, 456.
Șandru dela Dorohoi, 449.
Șandru dela Hotin, 453.
Șandru din Ruși, 448.
Șandru dela Tudora, 471.
Șapte Turnuri, Mailath închis la, 181.
«șăpcile frâncești», 547.
șătrarul, atribuții, 392.
Șarpe Cozma, postelnicul, fruntașul opoziției lui Ștefăniță, 145.
Șchei, suburbia Brașovului, Bulgarii din, asimilați de Români, 458; biserica Sf. Nicolae din, 284, 654; donații dela urmașii lui Mihai Viteazul, 404.
Șcheia, târg (Roman), vechimea, 448; pecetea, 462; biserica din, atribuită lui Ștefan cel Mare, 102; lupta dela, 74, 586.
Șeghiște, protopopii din, sfințesc biserici, 326.
Șehabedin, beglerbegul Rumeliei, 9; bătut la Poarta de Fier, 40.
«Șeitanoglu», Cantacuzino, 222; v. Mihai Cantacuzino.
Șelimbăr, sat, 267; lupta dela, 282, 327; luptă dela, figura, 280.
Șendrea, cumnatul lui Ștefan cel Mare, 70; zidește biserica din Dolhești, 102; în lupta dela Râmnic, 109.
Șepeniș, țara, restituită Poloniei, 19.
Șerb, tatăl lui Voicu și bunicul lui Iancu de Hunedoara, 33.
Șerban, banul, revolta contra lui Radu Paisie, 166.
Șerban Cantacuzino, 384.
Șerban, diacul, tipograf, 606.
Șerban, fiul lui Coresi, tipograf la Brașov, 601, 604.
Șerban, vâtaf de Tg. Jiu, 506.
șerbii, în Transilvania, 292; sarcini fiscale, 309; obligații față de proprietari, 310—311; obligații militare, 311—312; situația lor după 1437 și după 1514, 313—314; răs-

coala din Banat, 314; răscoala din 1599, 314.

Șercaia, sat, nimicit de oastea lui Tepeș, 46; ocupat de Radu cel Frumos, 118.

Șerpătești, lupta dela, 221, 301; Tătarii până la, 264.

Șipote (lași), lupta dela, 195.

Șirăuți, sat, donat mănăstirii Putna, 411.

Șiria, ocupată de răsculați (1514), 312.

Șișcăuți, sat, donat de Ștefăniță lui Ion Turcu vistierul, 505.

Șiștov, ciocniri de oști la, 159, 161.

șleauri = *drumuri mari*, 550.

• *șofranul* •, 85, 548.

Șoimuș, comună, donată de regele Albert fraților Iancu și Ion de Huniedoara, 38; regiunea, 323; ocupat de răsculați, 312.

șoltuz, atribuții fiscale, judecătorești, 459—461; judecata lor, 488; de Vaslui, de Bârlad, 567.

Șomuz, apa, 392.

Ștefan Báthory, v. *Báthory Șt.*

Ștefan banul, ridică mănăstirea Bucovăț, 621.

Ștefan cel Mare, fiul lui Bogdan II, în actul de legământ față de Iancu de Huniedoara al lui Bogdan, 26; pribeag, 28; însemnătatea domniei, 52; titlul său, 356; luptele cu Petru Aron pentru domnie, 53—55, 59; relațiile cu Poloniei, 55; atacul Chilieii, 49, 55—56, 57; ia Hotinul, 56; lupta dela Baia, 57—59; pradă în Ardeal, 58; relațiile cu Turcii, 59, 71—72, 122, 127, 366; luptele cu Muntenii, 59—60, 62, 70—73; conflictul cu Radu cel Frumos, 117, 129, 374; arderea Brăilei și Ialomiței, 60—61; la Soci, 60; Cursul Apei, 61, 115; instalarea lui Laiotă, 61—62, 118, 119; împotriva lui, 119; ajută pe Tepeș, 62; la Vaslui, 62—67; ecoul biruinței, scrisori, 67—68; so-

licită ajutor dela creștini, 66; la Războieni, 67—70; instalează pe Tepeș domn, 70, 119; ocupă Crăciuna, 123; lupta dela Râmnic, instalarea lui Vlad Călugărul, 71—72; pierderea Chilieii și Cetății Albe, 72; relații cu Poloniei, jurământul dela Kolomea, 74, 590; cu Ungurii, 73, 75; luptele cu Poloniei, 76—84; reluarea raporturilor cu Turcii, 74—78; viața economică, privilegiile comerciale date Liovenilor, 84—85, 573; Brașovenilor, 85—86; relații cu Bistrița în timpul său, 86—87; mitropoliți și episcopi în timpul său, 88—89; familia lui Ștefan, 105—108; Bogdan, fiul său, 368; Petru Rareș fiul său nelegitim, 171, 175; marii dregători ai lui, 108—112, 381—382, 385, 388, 392, 395; dregătorii mici sub el, 389—395; înainte de moarte, 112—114; reședințele lui, 375; confirmări de proprietăți, 483, 562; scutiri, 567; pentru slobozii, 579; danii în pustiu, 363; proprietăți, 364—365; drumuri mai însemnate pe vremea lui, 552; transacțiile sub, 556; comandă săbii la Genova, 548; ctitoriile, 89—105; întemeiază mănăstirea dela Vad și pe egumen îl face episcop, 324; bisericile lui, 624; stilul lor, 624—626, 628—630; cele mai vechi picturi de pe vremea lui, 637; chipul lui în tablourile votive, 646; coroana lui, 367; s'au lucrat icoane în timpul lui?, 652—653; evangheliar scris din porunca lui, 655—656; portretul lui pe evangheliarul dela Homor, fig., 53; țesături dela, 661—669; ripida dela, fig., 677; clopotul dela Bistrița, fig., 549; evangheliare dela, 681; cruci dela, 682; dăruiește Tătarilor, 483; pedepsește cu moartea, 495; prăvia scrisă la porunca lui, 490; plata capului sub, 500; cumpără

- o vie la Hârlău, 456; un sat, Glodeni, 504; mărește hotarul Bârladului, Pietrei și Vasluiului, 463—464; cronica lui scrisă în nemțește, luptele lui acolo, 586; cântecul lui în Moldova, 595; moartea, personalitatea, 112—114; piatra de mormânt a lui dela Putna, fig., 113; bibliografie, 115—116; passim.
- Ștefan cel Sfânt*, regele Ungariei, 418.
- Ștefan Dăriescu*, jură cu brazda în cap, 493.
- Ștefan Dușan*, 582.
- Ștefan*, fiul lui Petru Schiopul cu Irina Botezata, numit domn, 243, 287; uns domn de Mitropolitul Gheorghe în Suceava (1589 Dec.), 243; cu tatăl său în pribegie la Bolzano, 246; după moartea tatălui său trece la Innsbruk, 248.
- Ștefan Lăcustă*, fiu natural al lui Ștefan cel Mare, 108, 112; pretendent, 177, 178; domn, 179; nemulțumește pe boieri, 179; ucis, 179; monetă dela, fig., 179.
- Ștefan I Mușat*, 369; reședința lui, 374, 506, 521.
- Ștefan Olahul*, tatăl lui Nicolae Olahul, 315.
- Ștefan*, pitarul, într'o misiune, 394.
- Ștefan Rareș*, fiul lui Petru Rareș, domnia, 191—192; politica în Ardeal, 191; înclină către Ferdinand, 191; intră cu Turcii în Ardeal, 191; persecută pe Armeni, 191—192; ucis la Țuțora, 192; mormântul lui, 192; numele lui pe un pomelnic, 191; comandă Bistriștenilor două rădvane, 545; passim.
- Ștefan Răzvan*, fost hatman, prinde pe Aron, 252; tratat cu Sigismund Báthory și Mihai Viteazul, 252; în ajutorul lui Mihai contra Turcilor, 253, 270; înlocuit de Ieremia Movilă, 253, 272; monetă dela, fig., 252.
- Ștefan Surdul*, fiu nelegitim cu o Săsoaică al lui Ioan Vodă Viteazul, 214; ia domnia, 234; mazilirea, 234; condus de Turci să ia tronul Moldovei, 252; lângă Silistra, 263; document dela 480; passim.
- Ștefan Tomșa*, hatmanul, complotază împotriva lui Despot, 196, 199; ucide pe mercenarii acestuia, 199; omoară cu buzduganul pe Despot, 199; se proclamă domn, 200; cere confirmarea dela Sultan, 200; alungat de Lăpușneanu, fuge în Polonia unde e ucis, 200; poruncă dela, 561.
- Ștefan Uroș*, rudă cu Nicolae Alexandru, 582.
- Ștefan*, un oarecare, la închisoare, 389.
- Ștefan Voevod*, fiul lui Alexandru cel Bun, 399; domnește în sudul Moldovei, cu Chilia și Cetatea Albă, 19; uneltiri contra lui Iliș, 17; fuge în Țara Românească de unde cu ajutor muntean ocupă tronul, 17; luptă cu Iliș, 18; reședința la Vaslui, 375; jurământ de credință Polonilor, 18, 19; se împacă cu Iliș, 20, 452; ridicarea lui Petru împotriva-i, 20; iarăși condominium, 20, 21; reînnoirea jurământului de credință către regele Poloniei, 21; înțelegerea cu Cazimir al Poloniei, 24, 356; omorîrea lui de către Roman, 20; mormântul lui la mănăstirea Neamțului, 21; piatra de mormânt dela Neamț, fig., 22; titlul lui, 236; către dregători, 358; dregători pe vremea lui: pivnicerul, cămărașul, aprodul, 392; dăruște Țătari, 483; întărește loc. * din pustie *, 492; confirmări, 562; ajută mănăstirile, 21; scutiri, 566; mama sa omorîtă de Iliș, 17, 20; doamna lui dăruște 3 cântare de icre negre anual mănăstirii Neamțului, 542; passim.
- Ștefan Voevod și comite de Ugocea*, 415.
- Ștefan Zugravul*, 465, 646.
- Ștefanit și Ihnilat*, fabule indiene, 597:

- Ștefăniță*, fiul nelegitim al lui Bogdan III, 139; domnia, 139; relațiile cu Poloniei, 139—142, 175; cruzimile lui, uciderea Arbureștilor, 142; raporturile cu Ungurii, 142; subsidii dela Ludovic II, 143; lupta cu Radu dela Afumați, 143, 161; familia, 144; tată lui Ioan Vodă Viteazul, 208; moartea, 143; pictura exterioară sub, 639.
- Ștefănescu I. D.*, analizează picturile dela Streiu, 639.
- Ștefănești*, târg pe Prut, ars de Poloni, 136; Tătarii pradă la, 137; Tătarii bătuți la, 178; mărimea lui, 449.
- Ștefeni*, sat, pe Neajlov, lupta dela, 158, 162.
- Șteful*, frate cu Cernat ploscarul, dăruit de Petru Voevod (1448), 407.
- Știbor*, voevodul Ardealului, confirmă tratate, 359.
- Știbor Hodco*, boier moldovean sub Ștefan cel Mare, 108, 456.
- Știlbicanii*, sat dăruit de Ștefan cel Mare mănăstirii Voroneț, 91.
- Știrbei Ilie*, 493.
- Știubeia*, sat în Mehedinți, 478.
- Șugubină*, 496.
- Șumla*, 10.
- Șuşman din Curte*, vinde moșia, 555.
- *Taha*, 655.
- taler de argint*, descoperit la Coveiu (Dolj), fig., 684.
- talion*, 500.
- Tamaș*, boier moldovean, 456.
- Tamaș Ciomărtan*, 278.
- Tamaș*, șoltuz din Trotuș, 447.
- Tamășeștii*, sat fost în județul Jaleșului, 398.
- Tamârtașinți*, sat, 500; Tătari din, 483.
- Taranewski Andrei*, despre orașul Tulcea, 435.
- Tarasie*, episcop al Vadului, 325.
- Tarasie*, episcop al Romanului, la sfîrșirea Putnei, 88, 91.
- Tarasăuți*, sat pe Prut, Ștefăniță bate o ceată de Turci la, 143.
- Tarlo Ioan*, stegarul Liovului, Bogdan Lăpușneanu voia să ia în căsătorie pe fiica lui, 207.
- Tarnowski*, asediază Hotinul, 178.
- Tatos*, stăpân la Silistra, 435.
- Tatul*, mare ban, 160, 175.
- Tăzldu*, mănăstire, 448; aspectul ei arhitectonic, 624; Ștefan cel Mare construiește o nouă biserică la, 89, 93; danii la, 93, 464; ușa bisericii dela, 671, fig., 626.
- tăiatul lemnelor la pădure*, obligație, 366.
- tăierea buzelor*, 495.
- tăierea capului*, 495.
- tăierea limbei*, 495.
- tăierea nasului*, 369, 495.
- tăierea urechilor*, 495.
- Tălmăciu*, întâlnirea armatelor lui Mihai Viteazul la, 279.
- tămăia*, 548.
- Tămășeni*, loc pe Siret, luptă între Bogdan și Alexandrel la, 25.
- Tănasă Ferțul*, hotarnică, 494.
- Tărăsăuți*, sat pe Prut, Ștefăniță bate pe Turci la 143; Petru Rareș bate pe Poloni la, 176.
- Tătari*, în Crimeia, 556; năvala din 1241, 436, 534; atacă Moldova odată cu Mohamet II, 68, 137, 140; bătuți la Ciuhru, 140; bătuți de Ștefan cel Mare la Lipinți, 60; bătuți la Ștefănești, 178; atacă Oradea-Mare, 276; bătuți la satul Putineiu de oastea lui Mihai Viteazul, 264—265; pradă în Muntenia, 272; pradă în Moldova pe timpul condominiului Iliaș și Ștefan în două rânduri, 21; alte prăzi, în timpul lui Ștefan cel Mare, 60, 86, 72; pradă în Polonia, 81; Lăpușneanu ajută pe Poloni împotriva lor, 195; au ordin dela Sultan să-l ajute pe Lăpușneanu să-și ia domnia, 200; împotriva lui Ion Vodă Viteazul

- 212; la Cahul, 214; pradă îngrozitor Moldova, 214; stăpâni la Maurocastron, 429; stăpânesc Babadagul, 435; passim.
- Tătari*, robi în Moldova, originea lor, 483—484, 470; domnești la Neamț, 97; la Baia, 483.
- Tătarii*, sat, 488.
- Tătarul*, munte (Gorj), 500.
- Tăut*, logofătul, a doua soție la Ioan Albert, 77; zidește biserica din Bălinești, 102, 105, 111, 634.
- Tâmburești*, rumâni din, 472.
- Tâmpa*, munte, 538.
- Tânganul*, mănăstire (Ilfov), mormântul lui Radu cel Frumos la, 119.
- Târgoviște*, oraș, numele, vechimea, 439; pârgarii din, 460; negustori armeni în, 457; Sași la, 454; Greci în, 457; rumâni orășeni în, 484; reședință domnească, 272, 371; reședință metropolitană, 130; Mitropolia veche zidită de Neagoe Basarab, 618; terminată de Petru Cercel, 229; biserici zidite în, de Neagoe Basarab, 153; Biserica Domnească din, de tip constantinopolitan, 618; mitropolitul din, are puteri asupra Ardealului, 267, 327; Patriarhul Nifon o părăsește, 130; sinodul dela, pentru organizarea mănăstirilor, 302; donații bisericii catolice din, 304; cetate, castel (1476), 533; palancă ridicată de Turci (1595), 529; 533; lupta dela, 157, 162; asediul din 1595, fig., 270; asediată de Mihai și aliați, cucerită, 269; cărți tipărite aici, 599, 601—602; vamă la, 573; passim.
- Târgovișteni*, la refacerea cetății Poienari, 530—531.
- Târnava-Mică* (*Kükülö*), râu, 75, 533; cetate, vechimea, 418, 436, 533.
- Târnava-Mare*, oraș, drum pe la, 553.
- Târnava-Mare*, județ, comitat, 414; originea numelui, 418.
- Târnava-Mică*, județ, 419.
- Târgșorul*, oraș, 442; întemeierea, 440—441; biserica lui Țepeș în, 50, 450; reședință domnească, 374; drum prin, 551; vamă la, 440, 573; Ștefăniță pradă până la, 143; originea numelui, 440.
- Târgul Bengăi*, tot una cu Târgul Gîlortului, 440.
- Târgul-de-Jos* (*Romanul*), 84, 448.
- Târgul-Frumos*, târg, mențione documentară, 450—451; Biserica Domnească din, ctitoria lui Petru Rareș, 187, 191; pietre de ceară dela, donate de Ștefan cel Mare la Pobrata, 97; moșie în hotarul, 364; hotarul său micșorat de Miron Barnovski, 463; reședința ținutului Cărligătura, 411; vamă, 451.
- Târgul Gîlortului*, 440.
- Târgu-Jiu*, 506, 551; mențione documentară, 439, 440; morile din, confirmate mănăstirii Tismana, 440; moșia orașului, 364; Țornicul de, 462.
- Târgu-Ocna*, 447; exploatări de sare, 542.
- Târgul-Putnei*, 446; drum prin, 552.
- Târgul-Sărata*, dispărut, mențione documentară, 454.
- târgoveții*, din Dorohoi, 493.
- Tciaka*, fiul lui Nogai, 429.
- tebencă*, 547.
- Tecuciu*, județul, originea numelui, 407; oraș, menționat documentar, 452; ocolul, 452, 464; condus de staroste, 421; Unguri acolo, 454; drum prin, 552; vamă la, 85, 452, 573.
- Tecuci*, pârâu, 407.
- Tecuci*, sat în Teleorman, 407.
- Teki*, fiul lui Nogai, stăpânește la Isaccea, 435.
- Tekucze*, sat, în Carpații Păduroși, 407.
- Tekucița*, sat în Bosnia, 407.
- Telciu*, sat, 322.

- Teleajen*, cetatea, de lemn și pământ, așezarea, 532; pârcălabi tăiați de Ștefan cel Mare, 532; arsă de Ștefan cel Mare, 62, 119, 423, 532; drumul Teleajenului, 403, 551, 572; râu, 441, 532; passim.
- Telega*, exploatare de sare la, 542.
- Teleorman*, județul, originea numelui, 405; plaiuri în, 510; drumul prin, 551.
- temoare*, cuvânt în textele vechi bisericești, 593.
- Teotist*, Mitropolitul Moldovei, sfințit la Peș, 582; unge Domn pe Ștefan cel Mare, 53, 88; semnează un act de credință către Cazimir, 55; la sfințirea mănăstirii Putna, 91; înmormântat la Putna, 88.
- Teotist*, episcop al Roman, 89.
- Teodor*, diacon, fiul lui Mărișescul, scrie evangheliarul din 1493, 655.
- Teodor*, episcop ortodox la Ineu, 326.
- Teodor Grecul din Sămeni*, 492.
- Teodor*, logofătul lui Petru Rareș, zidește biserica mănăstirii Homorului, 188; biserica lui dela Homor, fig., 187, 585.
- Teodor*, postelnic, 112.
- Teodosie*, fiul lui Neagoe Basarab Domn, 155; ia domnia cu ajutorul lui Mehmet-beg, 157—158; trimis la Constantinopol, 158; pe o icoană, 652; învățăturile pentru el, 583.
- Teodosie*, logofătul, în sfatul lui Mihai Viteazul, în Ardeal, 283; cronicar oficial al lui Mihai, 587.
- Teodosie*, mare ban, piere, 217.
- Teodosie*, stareț la Neamț, alcătuește cuvântul de laudă pentru Sf. Ioan cel Nou, 584.
- Teofan*, egumen la Tismana (1531), 511.
- Teofan*, mitropolit, patriarh al Ierusalimului, 233.
- Teofan*, mitropolit, reparații, picturi la Mitropolia Moldovei, 243.
- Teofana*, fiica lui Lăpușneanu, 205.
- *Terra Blacorum* •, • *Valachorum* •, 346.
- Tesalia*, Meteore, mănăstire în, 153, 337, 340.
- tetraevangheliul dela Vodița*, 674.
- Teutonii, Cavalerii*, aduși de Sigismund la Severin, Orșova, Mehadia, Al-mășul, Sân-Petru, Gureni, Iladia, Crașova, li se dau monetările din Sibiu și Brașov și ocnele din Ardeal, 4; războiul cu Polonii, 16; întemeietorii, pare-se ai Cetății dela Calvinii, 532; aduși de Andrei II și așezați în Țara Bârsei, 534; passim.
- Tezaurul dela Pietroasa la Moscova*, 678.
- Theodor*, frate după mamă cu Petru Rareș, pârcălab de Hotin, 189.
- Theofana*, v. Tudora, mama lui Mihai Viteazul.
- Théroutanne*, cetate, Despot ia parte la asediul ei, 196.
- Thurocz*, Ioan de, 34.
- Тифлисов*, localitate, 421.
- Tigheciu*, codrul, 511.
- Tighina (Bender)*, cetatea nu exista în vremea lui Ștefan cel Mare, 524; veohimea, 453; ruinele cetății, fig., 529; raia turcească, 179; putea fi răscumpărată de Petru Rareș, 200; atacată de Ioan-Vodă Viteazul, 122, 251; județul, originea numelui, 414; vamă la, 453—454, 573; drum prin, 552; passim.
- Tihomir*, 369; a avut boieri, 377.
- Timon*, *Akos de*, istoric, asupra individualității politice a Transilvaniei, 329.
- Timiș*, mărzac tătăresc prins de vornicul Cărbăbă, 140.
- Timiș*, comitatul, originea numelui, 420; râul, 420; originea numelui și răspândirea lui pe pământul românesc, 420.
- Timișana*, Banatul, monete în, 555.

- Timișești*, 421.
- Timiș-Torontal*, județul, 420.
- Timișoara*, cetate, asediată de Dósza, 313; cucerită de Turci, pașalâc, 333; comitat, originea numelui, 38, 421; donată de Albert fraților Iancu și Ioan de Huniedoara, 38.
- Tinod Sebastian*, cronică în versuri apărută la Cluj, 607.
- Tirizis*, oraș vechiu, 431.
- Tirnavia*, Biserica Sf. Nicolae, Nicolae Olahul înmormântat la, 316.
- Tisa*, apa, 351; câmpia, revoluția din 1514 în, 312.
- Tisău*, m-re, 221.
- Tismana*, mănăstire, biserica ei, vechimea, 616; influență sârbească în construcția ei, 618; Neagoe Basarab face adăose la, 153; călugării dela, 493; daniile la: Mircea cel Bătrân, zeciuală dela mina din Bratilov, 542, 575; dela Radu cel Mare, 132, 399; dela Dan I, 357; dela Dan II, 436; dela Vlad Călugărul, 125; veniturile vămii dela Calafat, 364, 572; scutiri, 564, 568, 569, 577; proprietăți, 475, 476, 478, 480; obiecte dela teler, 123; disc, 680; cădelniță reprezentând un castel cu turnuri, 674; condica mănăstirii și moartea lui Vlad Călugărul, 126; comparație între evangheliarul scris la, cu cel scris la Neamț, 656; passim.
- Tismana*, râu, 398, 440.
- Tismana*, cetate, înainte de Matei Basarab, 530; banul la, 379.
- Tișești*, Mărtin dela, 473.
- Tizoane*, fiica lui Conatas dela Neamț, 437.
- Toader (Arbure)*, ucis de Ștefăniță, 142.
- Toader*, boier, primește daniile, 482.
- Toader*, logofătul lui Petru Rareș cu oaste în Ardeal, 177.
- Toader Pitic*, primește daniile, 482.
- Toader*, rumân, 472.
- Todor spătarul*, în Ardeal, 283.
- Tokay*, 292; consfătuirea de acolo și proclamarea lui Szapolyay, 330.
- Toktai*, han al Tătarilor, 429.
- Toma banul*, ctitor la Schitul Verbila, 169.
- Toma*, castelan, al comitatului Cluj, 423.
- Tomis*, cetate, oraș, 430.
- Toma din Suceava*, negustor, 171.
- Toma*, jurat, scrisoare în românește, 591.
- Toma*, mare logofăt, 109.
- Toma păhărnicele*, 504.
- Toma Turbulea*, zugrav, 647.
- Toma vistiernicul*, 505.
- Toma Zugravul*, 646.
- Tomicești*, sat, întărit lui Costea pitărelul, 395.
- Toporna*, sat în fostul județ de Baltă, 399; donată mănăstirii Tismana, 436.
- Topoloveni*, sat, jumătate din, pentru răscumpărarea capului, 501, 531.
- Torontal*, comitat, apariția și dispariția, 421.
- Tortoreștii*, sat în ocolul târgului Piatra, 447; dat de Ștefan cel Mare ocolului târgului Piatra, 463.
- Toscana*, ducelă de, detașament trimis în ajutorul creștinilor, 262, 271, 290.
- Totrușanu*, spătar, la Brașov, pentru a cumpăra arme lui Ștefan cel Mare, 87.
- tragerea în țepă*, 495.
- Traian*, împărat, memoriile, 594.
- Tracia*, 10.
- Trandafir*, cneaz din Izvorani, 566.
- Transilvania* (Ultrasilvania), 351; principat, individualitatea juridică și administrativă, 329, 330; dări, armată, deosebite de Ungaria, 330; conflictul dintre Szapolyay și Ferdinand de Austria, 331; paec adela Oradea-Mare, 331; moartea lui Szapolyay, 331—332; libertatea religioasă, 332 l. sub Turci, 333; ce-

- dată de Isabella lui Ferdinand, 333; intervenția armatei turcești și moldovahe, 333; revenirea Isabellei, 333; calvinismul în, 334; Bathoreștii, 334; bani în, 555; comitate, districte, scaune, 414—419; cârmuirea orașelor săsești, 436—437; orașele, vechimea lor, 436—437; populația săsească, 458; cârmuirea orașelor: Bürgermeister, Bürger, 459; armată, 504; cetățile, însemnătatea lor, 517, 533—534, 538; mănăstiri ca loc de apărare, 538; bibliografie, 335—336; posesiuni moldovenești pierdute de Bogdan III, 138; reședința voevodului din, 376; starea socială a Românilor în sec. XV, XVI, 309—317; măsurători în sec. XVII, 561; introducerea tiparului, 602; prima scrisoare în românește, 591; înmulțirea tipografiilor, 608; tipăriturile slavonești și românești ale lui Coresi, diacul Lorinț, Sași și Unguri, 603—605; tipărituri cu caractere latinești, 606—607, 608; bibliografia, 608—610; toate tipăriturile românești s'au făcut până la 1637 în, 603—604; viața economică: agricolă, industrială, 540—543; exploatarea sării, 542; aur, 542; fabricate, 543—546; hârtie, 545; breslele, 546; îndatoririle militare, 546; biserici de zid, vechimea lor, 616; de lemn, 613; passim.
- Transnistria*, 435.
- trăiști de pământ*, 493.
- *treapă* •, venitul armașilor în Țara Românească, 394, 398.
- Trebujeni*, sat în Basarabia, 524.
- Trei-Ierarhi*, biserică în Iași, stil bizantin, 617; sculptură în piatră, 620.
- Trei-Scaune*, scaun secuiesc, 415; formarea sa, 418.
- Trembowla*, cetate asediată de Ștefan cel Mare, 81; Lăpușneanu proclamat Domn de pribegi la, 195.
- trepetnic*, 597.
- tretina*, gloabă, 502.
- treti logofăt*, atribuții, 381.
- treti pitar*, 395.
- treti portar*, 391.
- treti sulger*, 392.
- tributul către Turci*, 366; pe vremea lui Bogdan III, 138.
- Tricala*, Gheorghe zugravul din, 646.
- *tricesima* •, 574.
- Trițăilă*, pretendent, la tronul Moldovei, decapitat, 138; la Vaslui, 151.
- Tripartitum*, culegerea de legi a lui Verböczi, 314.
- Tripoli*, Mihnea II exilat acolo de Turci, 229.
- tripticul lui Ștefan cel Mare la mănăstirea Putna*, fig., 653, 652.
- Tristri (Dârstor)*, în titlul lui Mircea, 355.
- Trofana*, fiica lui Lăpușneanu, 205.
- Trotușanu*, logofăt, completează împotriva lui Ștefan Lăcustă, 179.
- Trotuș*, județ, originea numelui, 406—407; târg, mențiuni documentare, 447; așezare, 447; ars de Mateiaș Corvin, 57, 447; dispărut, 447; ocna de sare, 92, 447; pecetea, 447; 461; populația, 447; Unguri la, 445; vamă, 447, 573; drum prin, 552; prima traducere a Bibliei în ungurește la, 455; râu, 406—407, 447; passim.
- Tuceaiski Vlad*, vornic la Târgul Roman, 463.
- Tudor dela Bucov*, boier ucis 1568, 224.
- Tudor*, diaconul, ajută pe Coresi la tipărirea Evangheliei în românește, 603.
- Tudor*, logofăt din Vlădeni, 505.
- Tudor*, rumân, 479.
- Tudora din Trăgșor*, are o fiică nelegitimă cu Mihai Viteazul, 299.
- Tudora*, fiica lui Lăpușneanu, 205.

Tudora, mama lui Mihai Viteazul, soră cu Iane Epirotul, 259, retrasă la Cozia sub numele Theofana, 299; dăruiește Coziei sate, 299—300; moartea ei, 299.

Tudora, Șandru dela, 471.

Tudorache, vătaf za șălari, 546.

Tudoran Gheorghe, rumân orășean, 484.

Tudorița, fiica lui Petru cel Tânăr cu Elena Cherepovici, 223.

Tukullug, v. Teki.

Tulcea, vechimea ei, 435¹; codicele dela, 597.

Tulciun, 435.

tunari, lefegii, 509.

tunurile lui Ioan-Vodă Viteazul, 213.

Turia-Buicești (Ol), biserică, secolul XVI, 624.

Turci, pericol pentru Principate, 1—2, 59; ajută pe Dan, II, 2; luptele cu Sigismund, regele Ungariei, 4; exped. contra lui Aldea, 6; ajută pe Aldea, 7; pradă în Ardeal, 8; în Țara Rom., 8—9; luptele cu Iancu de Hunedoara și cu Vlad Dracul, 10—12; lupta dela Cossovo, 12; dela Câmpul Pânii, 71; la Vaslui, 62—67; pradă în Moldova, 62, 70—71; în ajutorul lui Radu cel Frumos, 61; contra Polonilor, 76, 79; sprijinesc pe: Laiotă Basarab, Țepeluș, Vlad Călugărul, 123—126; și Tepeș, 47—49, 117—19; Ștefan cel Mare trage în țeapă, 586; cuceresc Chilia și Cetatea-Albă, 70—72; relații cu Bogdan III și Ștefăniță, 138—143; cu Radu cel Mare, și Mihnea, 127—128; susțin pe Mihnea cel Rău, 145—148; legăturile cu Neagoe Basarab, luptele cu Radu dela Afumați, 151, 157—158, 160; taie capul lui Bădica, 160; relațiile cu Radu Paisie, 166, 169; construiesc cetatea Brăila, 529; relații cu Petru și Ștefan Rareș, 175—189; cuprind orașul Tighina,

524; raporturile cu Lăpușneanu, 194, 198, 200, 201; cu Bogdan Lăpușneanu, 208; luptele cu Ioan-Vodă Viteazul, 210—211; sprijinesc pe Mircea Ciobanul, 217—218; ajută lui Petru Șchiopul, 239; bătuți de Mihalcea, 252; răscoala lui Mihai împotriva lor, 588—589; măcelăriți în Iași și București, 271; înaintează spre București, 267; Călugăreni, 269; la București, la Târgoviște, 269; fac pălânci la Târgoviște, 533; înfrângerea lor la Târgoviște, fig., 270; recunosc pe Mihai Viteazul domn în Ardeal, 282; sprijinesc pe Simion Movilă, 278, 291; dau ordin lui Ieremia Movilă să intre în Ardeal, 255; asediază Oradea-Mare, 277; cuceresc Caffa, 67; cuceresc regiunea Vicinei, 434; din Vidin și Nicopol vor să ocupe Craiova, 291—292; luptele cu Iancu de Hunedoara, Varna, 40; lupta dela Hațeg, 607; Timișoara, pașalâc, 333; sprijinesc pe Báthory, 294; sprijinesc pe Ioan Szapolyay, 331; bat pe Imperiali, 272; supun Bulgaria, 582; tributul către, 30, 59, 366, 577; prădați în pădurea Onicenilor, 511; aga, ofițer comandant, 395; relațiile cu Polonii, 75.

Turcineștii, sat, fost în județul Jaleșului, 398.

Turcu Ion, vistiernicul, 505.

Turda, castru, câmpie, asasinatul dela, 284, 298, 417, 589; cetate, vechimea, 436, 533; comitat, vechimea numelui, 415, 418, 533; dieta din, asupra alegerii episcopului român, 326; dieta dela, recunoaște pe Ioan Sigismund, 332; drum pe la, 552; exploatări de sare, 542; hotărîrea Ungurilor la 1564, 605; nobilii unguri se adună acolo și pun la cale revolta împotriva lui Mihai, 288—289; reședința la, 376.

Turnul, cetate, atacată de Mihai Viteazul, 272; drum spre, 551; stăpânit de Turci, 2; reocupat de Dan II, 3; nu poate fi cucerit de cruciați în 1445, 10; așezare, 526; cucerită de Turci, și reclamată de Mircea cel Bătrân, 528; vechimea ei, 526; nume, 439, 440; Radu Paisie retras la, 167; vama, 572.

Turnu Roșu, 279; vamă la, 573.

Turnu-Severin, biserica catolică din, 617.

Turtucaia, cucerită de creștini, 10; arsă de armata lui Mihai Viteazul, 264; vechimea numelui, 435; cetatea dela, construită de Turci, 528.

Tutana, mănăstire (Argeș), ctitorie a lui Mihnea II, 233; stil vechi muntean, 621.

Tutova, județul, originea numelui, mențiuni, 102, 409; 408; apa, 465.

Tyras, oraș la gura Nistrului, 428—429.

Tysmienica, cetate în Pocuția, 134.

Tzigara Zotu, din Ianina, căsătorit cu fiica lui Petru Șchiopul, părcălab de Hotin, spătar, 248, 240.

Țamblac, ambasadorul lui Ștefan cel Mare la Veneția, 68.

Țara Bârsei, originea numelui, 351; Mircea Ciobanul năvălește în, 217; Lăpușneanu în, 196; dezastrul dela Feldioara, 173; Gritti în, 177; Petru Rareș în, 181; de se va găsi aur în, 576; impozite în, 558.

Țara de Jos (Moldova), Roman pretendentul pătrunde în, 138; vin din, 550. -

Țara Hațegului, 164.

Țara Românească, Muntenia, Transilvania, Vlașca, etc., 4, 6, 9, 345—348; și Moldova, hartă din 1584, fig., 347; domnul în, 353; în timpul lui Vlad Dracul, 7—9; urmașii lui Mircea cel Bătrân în, 16; legăturile

u Moldova, 71; urmașii lui Vlad Țepeș, 117—126; foamete în, 118; lupte și incursiuni în, 119, 157—160; raporturile cu Bogdan III, 138; cu Ștefăniță, 143, 144; Gritti line primit în, 177; Despot Vodă plănuia cucerirea ei, 198; Mihai Viteazul domn în, 589; după expediția lui Sinan, 272; după Gorăslău, Buzestii alungă pe Simeon Movilă din, 297; nu mai este controlată de Sigismund Báthory, 272; cetățile cu garnizoană polonă în, 291; Turcii se așează în, 262; Mehmet ar fi fost pus domn în, 158; «subași» în, 158; vechiul hotar spre Turcia, 267; spre Transilvania așezarea hotarului (1520), 466, 505—506; plătește tribut Turcilor, 4, 76, 86, 228; răscoale din cauza fiscalității, 306; atribuțiile domnului în, 357—365; însemnele lui, 367—368; succesiunea la tron în, 368—370; reședințele domnești din, 370—371, 374; clasele sociale, boierii anteriori întemeierii în, 470—471; megieșii, 471; cnezii în, 472; juzii, moșnenii, judecii, rumânii, 472—475; mănăstirile cu proprietăți, 475; rumânii în, 476—477; robii în, 481—484; orășeni în, 484—485; organizarea administrativă în, 378; dregătorii în, banul în, 379; vornicul în, 380; logofătul în, 381—382; vistierul, 383, 384; spătarul în, 384; paharnicul, 385; stolnicul, 386; comisul, 386; postelnicul, 387; puterile banilor, 388—389; dregătorii mici în, 389—395; pivnicerul, 390; cămărașul, 390; clucerul, 391; portarul, 391; aprodul, 391—392; sătrarul, 392; sulgerul, 392; armașul, 393; organizarea judecătorească în, 486—501; pravițele în, 491; jurământul cu traista de pământ, 493—494; pedepsele, 494—501; hatalmul în, 497; treapădul, 498; răscumpărarea capului, 501;

repartizarea impozitelor, scutiri, slobozii, 576, 579; împărțirea administrativă, județe, 397—398; formarea lor, 397—398; județele, 400—405; orașele, 437—442; populația lor, 454, 455, 458; Români, Sași, 444—455; Ungurii (Secuiei), 455; Armenii, 456—457; Grecii, Evreii, 457—458; cârmuirea lor, 459; județ, 459—460; pârgari, 460; pârcălabi, 462; câte doi pârcălabi în unele cetăți, 422; însemnătatea lor, 422—423; organizarea armatei, principiul alcătuirii ei, 503—504; marii dregători comandanți, 504—505; cetele, 506; breslele, 506; roșii, 507; pârcălabii de județe, 507; contingentul orașelor, 507; lefegii, 508—509; oastea în dobândă, 508; plăieșii, 510; călărașii, 510; rumânii, 511, 512; armamentul ofensiv și defensiv, arme de foc, 512, 513, 515; arcurile, 512; steagul 516; cetățile, 517; însemnătatea lor, 517; pe linia Dunării, 526, 528—530; spre Carpați și în interior, 530—533; bibliografie, 538—539; mănăstirile loc de apărare, 538; dărilor, 560—571; organizarea bisericească, împărțirea în eparhii, 129—130; transferarea mitropoliei din Vicina, 434; mitropolitul va avea și jurisdicția bisericii ortodoxe din Transilvania, 267; catolicii din, 355, 371; literatura veche din, 590, 592; tiparul adus de călugărul Macarie, 598—599; biserici de lemn, 613; biserici de zid, vechimea lor, 616—617; tip constantinopolitan, 618; tip sârbesc, 618; atonit, 619; tipul muntean caracteristic, 619—621, 624; evoluția stilului, 624—628; prima mențiune de meșteri zidari în, 633; picturi păstrate, 637—644; nume de zugravi, 646—647; icoane vechi, 649—652; miniaturi, 656—657; țesături în, 658—670; sculptura în lemn

în, 670—671; un cronicar al, despre Curtea de Argeș, 153; lucrul metalelor, evangheliare, cruci, etc., meșteri în, 674—686; legături cu Slavii sud-dunăreni, 582; lucrări religioase în, 583—584; tipărituri în, 155; cronici în, 587; în Cosmografia lui Honterus, 607; viața economică de caracter agricol, 540; produse agricole, lemnoase, textile, 541; creșterea vitelor, 541; vânatul, 542; pescuitul, 541—542; minerale: sarea, 542; păcură, fier, aramă, aur, 542; meșteșugurile, 542—546; breslele, 546; îndatoririle lor militare, 546—547; negustori sași trași în țeapă și arși, 45; negustori sibieni în, 119; mărfuri importate, clopote, 548; postavuri, catifea, pânzeturi, 547; prohibiri de export, 550; drumuri în, 551—552; drumuri spre, 553; circulația monetară în, 553—555; monete muntene, 555—556; Socotelele Sibienilor în, 125; plaiurile, 510; sătenii merg la Alba Iulia pentru judecăți și plângeri la domnie, 307; *passim*.
Țara Românilor, în Ardeal, trecerea prin, 571.
Țara Secuilor, trecerea prin, 571.
Țara Leșească, boi furați trecuți în, 389; v. Polonia.
Țarigrad, 591; v. Constantinopol.
Țăpești, sat, pe Bârlad, braniște lângă, 364, 408.
țărani = *rumâni*, 477; plăteau toate dările și prestau toate muncile, 576.
țeh = *breslă*, 546.
Țepeluș v. Basarab cel Tânăr.
Țepu, moșie (Tecuci), hotarnică, 494.
țesături vechi, 657—670.
Țețina, cetate, lângă Cernăuți, ridicată de Poloni, 521; chestia predării lui Petru Aron, 30; în posesia lui Ștefan Vodă, 18; restituită Poloniei, 19; județul, originea numelui, 412—413.

- Țibra*, 399.
- Țiganii robi*, 470, 481—482; vechimea lor în Principate, 481—483; de cort, 482; Coman cneazul lor, 483.
- Țigănești*, sat pe Bârlad, 408, 482.
- Țințari*, sat în Făgăraș, 317.
- Ținut* ДРЪЖАВА, în Moldova КОЛОСЛА, 397.
- Țipul*, Angheluță ot, 494.
- Țușora*, vadul dela, 97; Ștefan Rareș ucis la, 192; Cazacii cu Ivan bătuți de Petru Șchiopul la, 241.
- Țuberești*, sat pe Prut, 505.
- Ucraina*, 459.
- Udrea*, banul (Băleanu), căpitan al lui Mihai Viteazul, 301; cu Buzeștii spre Sibiu, 279; rămâne să conducă Moldova, 287; atacat de Poloni, 292; ucis de Simion Movilă, 297.
- Udriște*, marele vistier, piere, 217; fiul său omorât la 1568, 224.
- Ugocea*, sub ascultarea bisericească a mănăstirii din Peri, 320.
- Uioara*, cetate, dată de Mihai Viteazul banului Mihalcea, 285; predată de Leca aga imperialilor, 301.
- Ujlaky Nicolae*, nobil candidat la tronul Ungariei, 42.
- Ulița Cărmidărilor*, la Alba Iulia, 647.
- Ulmi*, sat, în ocolul Cotnarilor, 450.
- Ulrich*, pârgar la Suceava, 459.
- Ultralpina*, 347; v. Țara Românească.
- Ultrasilvania* = nume de origine cultă, 351; v. Transilvania.
- Ungaria*, partea ocupată de Turci, pașalâc, 332; noua organizare, 332; tratat cu Vlăduț, 150; tratate cu Turcii (1483), 72 (1503), 83; voevozii noștri se adresau regilor ei în latinește, 587—590; problema succesiunii după Mateiaș Corvin, 76; situația grea în, 172; Ardealul făcea parte din, 356; proprietățile lui George Brancovici confiscate de Iancu de Hunedoara, 40; tipografia Curții din 596; costumul nobililor din, 368; boierii din, 378; bate Țlorini, 555; monete în, 556; monete din, circulau și în Ardeal, 556; falsificarea de bani în, 556; Neagoe Basarab prin, 679; passim.
- *Ungrovlahi* •, la Ioan Cantacuzino, cronicarul, 346.
- Ungurașul*, cetate, domeniu, cedat lui Petru Rareș, 173; sub ascultarea bisericească a episcopiei Vadului, 325; sub ascultarea bisericească a mănăstirii din Peri, 320; passim.
- Ungureni*, coloniști din Transilvania, li se zicea astfel, 401—402.
- Ungurii*, năvălirea lor, 346; în Transilvania, 350, 533; cum numesc ei Țara Românească, 348; împrumuturi prin intermediul lor, 560; în județul Bacău și Roman, 456; în județul Putna la sate, 456; în orașele din Țara Românească și Moldova, 455; dregători și proprietari în Moldova, 455—456; coloniști la Iași, Cotnari, 456; la Huși, Hârlău, Tecuci, 456; trec Carpații în Moldova, 443; la Varna, 10; bătuți la Baia, 57—58, 586; la Vaslui, 63, 67, 70; stăpâni la Chilia, 55; război cu ei, 371; Bărbat prins de, 553; protectorii lui Petru Aron, 59; relații cu Muntenii, 117—122, 128; raporturile cu Bogdan III, cu Ștefăniță, 142; sprijinesc pe Danciul, 145; Severinul în mâinile lor, 130; sfărâmați la Mohács, 160; ocupă posesiunile domnilor munteni din Ardeal și Cetatea Poenari, 160; Ungurii lui Albert Kiraly jefuesc în București, 270; se răscoală împotriva lui Mihai Viteazul, 288; arestează pe Basta la Cluj, 292; sprijinesc pe Ferdinand, 172; se pregătesc de luptă, 173; decapitează pe Gritti, 177; trec parte la luteranism, 592, 602; încercări de a atrage pe Români la calvinism, 605; passim.

- Ungrovlahia v. Țara Românească.*
- Unitarismul*, recunoscut și organizat în Ardeal, 334.
- Urđiugaș Tador*, boier în Moldova, 456.
- ureadnic* = dregător, în Moldova, 377.
- ureadnici*, atribuții, 465.
- Urđaii*, târg, 403.
- Urlui*, râu, 405.
- Urluianii*, sat cumpărat de Radu Buzescu, 306.
- Ureche Grigore-Simion Dascălu*, cronică lor, despre: Petru II, 25; lupta dela Codrul Cosminului, 81; despre Ștefan cel Mare, 113—115; moartea lui Radu cel Mare, 129; conflictul dintre Bogdan III și Radu cel Mare, 132; moartea lui Ștefăniță, 143; passim.
- Ureche Nestor*, fuga în Polonia, 251.
- Ureche Ion*, păhărnicele (1436), 504; dăruit cu sate, 407.
- Ursul Zmarandiș*, 494.
- Uscați*, sat în Moldova, 506.
- Uspenia*, catedrala din Moscova, 107.
- Uspenia*, biserică în Botoșani zidită de Elena Rareș, 188.
- uși sculptate*, 671.
- Utyeszics George*, v. Martinuzzi.
- *Vaci grase* •, 569.
- Vaculinți*, sat în Moldova, 399.
- Vad*, mănăstirea, biserica de piatră atribuită lui Ștefan cel Mare, 102; episcopia de, sub ascultarea mitropoliei Moldovei, 324—325; întemeiată de Ștefan cel Mare, 324; episcopii de, 180, 325.
- Vad*, sat, proprietate a episcopiei Vadului, 325.
- Vadul-Roșca*, sat lângă Siret, 521.
- *Vadul Călugăresc* •, pod umblător pe Prut la, 551.
- Vadul Cumanilor*, sat, în fostul județ de Baltă, 399; al mănăstirii Tismana, 436.
- Vaideești*, sat, 406.
- Valachia*, la grande, 348; magna, maior, 347.
- Valachia* = Moldova, minor, 348—350.
- Valahi*, țara lor, 435.
- Valtival-beg*, la Vaslui, 66.
- Valea (Muscel) mănăstire*, ctitoria lui Radu Paisie, 167, fig., 167.
- Valea-Albă*, pâraul, 69.
- Valea Sării*, în Vrancea, exploatări de sare, 542, 575.
- Valea Vinului*, 647.
- vama*, la Putna, pentru mărfurile ce treceau în Țara Românească, 85; cea mică la Suceava, 91, 573; dela Tecuci, 85; Bârlad, 85; Vaslui, 85; Adjud, 85; Roman, 85; Bacău, 85; dela Lăpușna, 85; Suceava, 85; dela trecerea Prutului la Cernăuți, 85; tătarească la trecerea Nistrului, 85; dela Siret dăruită Doamnei Marınca, 30; vama porcilor, scutiri de, 578; oilor, scutiri de, 578; plătea oricine, 576; la pește, 574; • vama din pește •, 564; • vama din porci •, 563; vămi interioare, 572; vămi la hotare, 572; însemnătatea lor, 571; venitul lor, 571; vamă, în loc de dijmă, 560; passim.
- Vama Moldoviței*, sat, 448.
- vameșii*, în Țara Românească, 357, 460; în Transilvania, 423; la Bran, 4.
- Varlaam*, episcop de Vad, 324.
- Varlaam și Ioasaf*, roman hagiografic, 596—597.
- Varna*, lupta dela, 10, 12, 40.
- Vartio*, hatmanul, cântec despre el, 595.
- Vasco*, vinde niște ocine, 591.
- Vascouții*, sat, în Pocuția aparține lui Ștefan Voevod, 18.
- Vasile*, cneaz al Moscovei, fiul Sofiei Paleologul, soacra Olenei, fiica lui Ștefan cel Mare, 107.
- Vasile*, duce al Ostroviei, 589.
- Vasile*, episcop de Roman, urmaș lui Tarasie, 89; scrie o epistolă, 584.
- Vasile*, preotul satului Feleac, 324.

- Vasile*, vîstier, ispravnic la biserica din Ocna-Sibiului, 320.
- Vasile Lupu*, Voevod, ctitor la Pân-gărați, 203; pravila lui, 495; pedepsea femeile imorale cu înnecul, 497; poruncă dela, 497; passim.
- Vasile Macedoneanul*, împărat bizantin, legislația lui, 490.
- * *Vasilicale* *, în Moldova, 490.
- Vaslui (topic)*, 407; județul, 102; originea numelui, 410; administrarea lui, 395; oraș, vechimea, 451; ars de Tătari, 21; șoltuz de, 567; Biserica Domnească din, 98, 629; drum prin, 552; vamă la, 85, 452, 573; pe la Nord de, trecea linia despărțitoare între Țara-de-Jos și cea de-Sus, 18; Trifăilă ucis la, 151; boieri executați la, 111, 495; ocolul târgului, 451; sate alipite la ocolul, 365, 463; reședință domnească la, 375; rău, lupta dela 62—67, 111, 119, 514; passim.
- Vatoped*, mănăstire la Athos, Neagoe Basarab, îmbunătățiri la, 153; Vințilă-Vodă ctitor la, 165; danii la, 656.
- Vatra Moldoviței*, mănăstire, fig., 183; vedere din spre altar, fig., 184, v. Moldovița.
- Văcărești*, mănăstire, lupta la, 150.
- Văcărești*, sat donat de Petru Șchiopul mănăstirii Galata, 241.
- Vădăstrița*, sat, 480.
- Vălenii-de-Munte*, târg, 403; țuica de, 544.
- vămi*, 571—574.
- Vărăștii*, sat, cumpărat de Mihalcea Banul, 306.
- Văscresenia*, biserică în Suceava, zidită de Elena Rareș, 188.
- votați*, 384; mari și mici, 506; de ceată, 506; mare, peste vătăfii dintr'un județ, 506; de plaiu, 510; vătăși, în catastiful lui Petru Șchiopul, 507.
- vătămani*, 460; reprezentanți domnești în sate, 465.
- Vâlcăn*, drum pe la, 551; vamă, 572, 573.
- Vâlcea*, județ, originea numelui, 400; dijma dela, 563; cășăritul din, 563.
- Vâlcov*, 433.
- Vâlcu*, cu ceata lui din Peștișanii-de-Sus, 466.
- Vâlcu*, litigiu cu Dragomir, 500.
- Vâlsan*, logofătul, ucis, 166.
- vânători*, corpul de, 510.
- Vârful Vadului*, sat, 478.
- vechea organizare a Țărilor Române*, 346—396.
- vecini*, sau rumânii, clasă socială, 470, 474, 477, 484.
- Velica*, fiica vornicului Ivan, 301.
- Velișco*, pierde în luptele cu Turcii, 272.
- velnișe*, 544.
- Vena vornicului*, moșii, 482.
- Veneția*, 227, 234, 552, 598, 600; sol al lui Ștefan cel Mare la, 75; medic din, pentru Ștefan cel Mare, 112; Mina zugravul în, 647; arsenalul din, 228; trecerea lui Petru Cercel pe la, 228; passim.
- Venețienii*, încheie pace cu Turcii, 72; laudă biruința lui Ștefan cel Mare, 67; la Chilia, 432—433.
- venituri*, 560—561, 578; ale Domnului, 365—367; * venitul domnesc *, 563—564; ale marilor dregători, 388—389.
- Verbia*, sat, 551; lupta dela, 197, 201.
- Verbila*, schit (Prahova), ctitoria banului Toma, 169.
- Verbőcsi*, jurist, legiuirile privitoare la iobagi, 314.
- Vercicani*, sat, pe Siret, lupta dela, 200; pod peste Siret la, 551.
- Veress A.*, 317.
- Verona*, 338.
- Verria*, oraș aromânesc, 340.
- vestmântăria*, 630.
- Veveriță*, postelnicul, în pribegie cu Tomșa, ucis la Liov, 200.
- Veveriță*, copil de casă, ucis de Ioan-Vodă Viteazul pentru furt, 209.

- Viena*, 314; pribegia lui Petru Șchio-
pul la, 230; Mihai Viteazul la, 292;
atacată de Turci, 331; semnul me-
șterilor zidari din, 632.
- *Viața Patriarhului Nifon* •, despre
mormântul lui Radu cel Mare, 133,
148; despre cruzimile lui Mihnea cel
Rău, 148; despre originea lui Neagoe
Basarab, 150, 587.
- *Viața Sfântului Ioan cel Nou* •, 587.
- vicecomitele*, în Transilvania, 423.
- Vicina*, 405, 441; oraș dispărut, așe-
zare, mențiuni vechi, 434—435; stă-
pănit de Sestlav, 433; episcopat
grec, 433; mitropolit la, 434; mă-
năstire franciscană la, 434; Geno-
vezi la, 434; mitropolit transferat
în Muntenia, 434; decăderea, 434.
- Vidin*, Diiu, ocupat de creștini (1444),
10; prădat de oastea lui Mihai Vi-
teazul, 272; pașa (beiul) din, trece
în Oltenia, 292; Turcii bătuți de
Mihai Viteazul la, 275; lupta dela,
589.
- Vierș*, mănăstire, 465; ctitorie a Go-
leștilor, 227; mormântul Erinei și al
lui Albu Golescu, 227; sat al ei, 478.
- Vișoara*, luptă la, 164.
- Vilae*, jupâniță, 163.
- vin grecesc*, 548.
- vinăriciu*, dare, 475, 479, 562.
- Vintilă*, mare vornic, se revoltă îm-
potriva lui Mircea Ciobanul, 218.
- Vintilă*, fiul lui Pătrașcu cel Bun,
Domn în Țara Românească, cu aju-
torul lui Ioan-Vodă Viteazul, 212,
218, 229, 565; omorât de Alexandru
II, 212, 224; capul i-a fost ținut
pe poarta curții domnești, 214.
- Vintilă-Vodă (Menedic)*, mănăstire la
Buzău, 165.
- Vințul (de-Jos)*, scaun săsesc, 414;
domeniu cedat lui Radu dela Afu-
mați, 531; dat de Szapolyay lui
Radu Paisie, 168; ocupat de Un-
guri, 160; reclamat de Moise-Vodă,
163; castelul, Aron-Vodă închis
acolo, 252; uciderea lui Martinuzzi
la, 333; drum dela, 553.
- Visarion*, egumen la Schitul Babele, 125.
- vistiernic*, boierie, 378; atribuții, rang
în Țara Românească, 383—384; în
Moldova, 384; vistiernicul. Doam-
nei, 395.
- vistiernice*, subalternii vistiierului, 384,
505; breaslă fiscală și militară, 506;
din Bălțați și Făurei, ceata, 506.
- Visconti*, portulanul lui, 435.
- Viș*, sora comisului Bratu la Veneția,
224.
- Viteonița*, mănăstire în ținutul Poja-
revaț, 683.
- viteji*, în Moldova, 506, 507.
- *Vitejiile prea evlaviosului și prea vi-
teazului Mihai-Vodă* •, scrisă de Șta-
vrinos, 588—589.
- Vitold*, mare duce al Lituaniei la re-
pararea Cetății Albe, 519.
- Vitold*, logofăt, vinde case în Iași, 461.
- Vizantea*, sat (Putna), vechi coloniști
unguri, 456.
- Vlachia*, 347, v. Valachia,
- *Vlahia neagră* •, 348, 349.
- Vlahia din Peninsula Balcanică*, 346.
- Vlad*, boier, fiii lui, 471.
- Vlad*, pârcălabul de Hotin, respins de
Poloni, 176.
- Vlad*, pârcălab de Ciceiu sub Bogdan
III, 138.
- Vlad Dracul*, 1, 7—12, personalitatea
lui, 11—12; la Varna, 10; după
Varna, 10; relațiile cu Iancu de
Hunedoara, 11; comandă tunuri la
Brașov, 516; către Brașoveni, 555;
birul sub, 566; are monetăria în
Ardeal, 558; cămărașul menționat
sub, 390; reședința lui, 374; prohi-
bește anumite mărfuri, 550; prins
și decapitat la Bălteni, de Iancu de
Hunedoara, 11; familia, 11; căsă-
torit cu sora lui Iliaș al Moldovei,
11; passim.

Vlad Călugărul, fiul lui Vlad Dracul, 11; pretendent în Almaș, 46, 421; instalat Domn de Ștefan cel Mare, 71—72, 122; luptele pentru tron, 122, 123, 501; se închină Turcilor, 71, 117; la Chilia alături de Turci, 72, 123; raporturile cu Ardealul, 124; ctitoriile lui, 124—125; policandru dela, 678; danii la Glavacioc, 353; confirmări de moșii, 355, 563; familia lui, 125; moartea, 126; reședința lui, 374; *passim*.

Vlad (Dragomir Călugărul), pretendent, 157; ucis, 157.

Vlad Innecatul, fiul lui Vlad V Vlăduț, 150; Domn, 164, 175; ginerele lui Petru Rareș, 189.

Vlad al V-lea cel Tânăr sau Vlăduț, domnia, 149—150; ia tronul cu ajutorul lui Mehmet, 149; tratat cu regele Ungariei, 150; în conflict cu Craioveștii, 150; ucis sub un Țar, 147, 150; familia, 125, 150; tipărirea Octoihului, 1510, 155; monetă de argint dela, fig., 149; boierii lui pribegi în Moldova, 151; știri despre el în «Viața Patriarhului Nifon», 587; *passim*.

Vlad, fiul lui Vlad Țepeș, pretendent, 49, 124.

Vlad, fiul lui Vlad Călugărul, 125, 128.

Vlad, fiul lui Mihnea II cu Neaga, 233.

Vlad, fiul lui Radu dela Afumați, ucis, 162.

Vlad, fiul lui Radu Paisie, 169.

Vlad, fiul lui Miloș, numit Domn în Țara Românească, moartea, 232.

Vlad, fiul lui Petru Șchiopul, mort de tânăr, îngropat la Galata, 248.

Vlad Țepeș, fiul lui Vlad Dracul, 9, 11; cum e privit de istorici, 44, 194; Domn cu ajutorul lui Iancu de Hunedoara, 14, 41, 45; atitudinea față de creștini, 44; relațiile cu Ardealul, 45—46, 124, 393, 554; luptele cu Turcii, 47—49, 54; înștiin-

țează pe Matei Corvin de campania contra Turcilor, 46; false scrisori atribuite lui, 49; închis la Buda, 49; cu Ștefan Báthory și ajutor dela Ștefan cel Mare bate pe Laiotă, 119; Domn a doua oară, 70, 119; moartea, 119, 121; familia, 50; fiii săi, 50; faima cruzimilor sale, 50, 495; danii și ctitorii, 50, 374; portrete, 50; reface cetatea Poienari, 530—531; Mihnea, fiul său pretendent, 124; reședința, 374; *passim*.
Vlad Vinilă, dela Slatina, fiul lui Radu cel Mare, 132; domnia, 165; alungă pe Radu Paisie, 166; zăvese dela, 662; cruce dela, 682.

Vlad, vornicul, pretendent la tronul Țării Românești, moartea, 124.

Vladislav Voevod I, monetăria sub, 555; ducatul, monetă dela, 554; cea mai veche icoană din timpul lui, 649; *passim*.

Vladislav II, fiul lui Dan II, domn cu ajutorul Turcilor, 12—14; către Brașoveni asupra luptei de la Cossovo, 12; protestează contra retragerii Amlașului și Făgărașului de Iancu de Hunedoara, 12; represalii asupra negustorilor brașoveni, 14; atacă Făgărașul, sfârșitul, mormântul lui, ctitorii și mile către mănăstiri, 14, 476; ucis de Vlad Țepeș în Târgșor, 440; către credincioșii săi mari dregători, 357; ușile dela Snagov, făcute de, 671; ducatul, monetă până la, 554; monetăria sub, 555; *passim*.

Vladislav, nepotul lui Vladislav II, domn, 159; sprijinit de Craiovești, 159; boierii împotriva lui, 160; înălțurat de Radu dela Afumați, 160; reia tronul, lupta cu Radu dela Afumați, 162; talionul sub, 500; danii dela, 563.

Vladislav, jupan, ctitor la Ribîța, 320.

Vladislav, fiul lui Vladislav Iagello rege al Ungariei și al Poloniei, 315; ucis

- la Varna, 10, 39; jurământul lui Iliș către, 18; venirea la Liov, 19; reînnoirea jurământului lui Iliș față de, 18, 408, 451, 452, 464.
- Vladislav II*, fiul lui Cazimir, rege al Boemiei, 76; regele Ungariei, instrucții date lui Drágffy, 79; ia jurământ de credință lui Radu cel Mare, 127; soli de pace dela Radu, 128; dă lui Radu Geoagiul, 128; îngrijorat de boala lui Radu cel Mare, 132; mediază între Bogdan III și Sigismund, regele Poloniei, 137; decretul contra șerbilor, 313; passim.
- Vladislav Iagello*, regele Poloniei, 421; legăturile lui cu Petru și Roman al Mușatei, 356, 556; tratat cu, 359; Mircea cel Bătrân către, 371; omagiul către, 374; împrumutat de Moldoveni cu 3.000 de ruble, 444; passim.
- Vladul Captii*, boier omorât la 1568, 224.
- Vlahata*, personagiul din care ar descinde Moldovenii, 585.
- vlah* = *rumân*, 477.
- Vlahii* = *Românii din Macedonia de Sud*, Tesalia și Epir organizați în căpitanate, 340; neîngăduiți cu turmele în jurul Raguzei, 338; păstori în Serbia, dau oierit, 562.
- Vlahul Ion*, preot din Sânpetru, 596.
- Vlaicu*, clucerul, din Cislău și Runceni, socrul lui Mihnea II, 233, 471.
- Vlaicu*, boier moldovean, pârcălab de Orhei, de Cetatea Albă, de Hotin, 70, 109, 453.
- Vlaicu vornicul*, fiica lui, 161.
- Vlaicu Vodă*, fiul lui Nicolae Alexandru, 369; stăpân la Severin, 428; reședința pe vremea lui, 371; monete sub domnia lui, 555; vasal Ungariei, 355; atacat de Ludovic, regele Ungariei, 358—359; documentul de înzestrare al Vodiței, 354, 563, 674; privilegiul acordat Brașovenilor (1368), 435, 571, 590; scutiri de dări și slujbe, 577; cămărașul sub, 390; mertic dela, 554; titlul lui, 354; passim, v. și Vladislav Voevod I.
- Vlasie din Bășceni*, 360.
- vlastel* = *vlastelin* = *dregător*, în Țara Românească, 377.
- Vlașca*, județul, originea numelui, 404, 405; plăieși în, 510.
- Vlatadon*, mănăstire la Salonic, donată de Mihnea II, 233.
- Vlădeni*, baltă, 564.
- Vlădeni*, sat, 505.
- Vlădeni*, sat pe Siret, donat de Ștefan cel Mare la Voroneț, 91.
- Vlăduț Comănescu*, jură cu traista de pământ, 493.
- Vlăduț Gălcescul*, litigiu, 494.
- Vlăsiei*, codrul, 551.
- Vodița*, mănăstire, vechimea bisericii din, 616; documentul de înzestrare dela Vlaicu Vodă, 354, 558, 563, 660, 674; mertic la, 554; document dela Iancu de Hunedoara, 10; influență sârbească la, 618.
- Vodița*, râu, 399.
- voevodate* în Transilvania, Țara Românească și Moldova, 415; în districtul Chioarului, 416; voievozi, 309.
- Voevodul Transilvaniei*, 330, 357; atribuțiile lui, 358—359; veniturile, 366; bătut de pârcălabul Dragomir, 358.
- Voica*, fiica lui Iancu Sasul, 240.
- Voica*, fiica lui Radu Paisie, 169.
- Voica*, doamna lui Pătrașcu cel Bun, 218; în Ardeal, 218.
- Voica*, doamna lui Mihnea cel Rău, 149.
- Voico dela Ocna*, 542.
- Voico*, logofăt, din Cottești, 505.
- Voicu*, fiul lui Șerb și tatăl lui Iancu de Hunedoara, 33, 34.
- Voinăuți*, loc la, 492.
- Volovățul*, mănăstire, ctitoria lui Ștefan cel Mare, 89, 91.

- Vornutariu*, moșiile din jos de, donate de Ștefan cel Mare mănăstirii Neamțului, 93.
- voit* = *șoltuz*, la Suceava al Armenilor, 457, 459—460.
- vornic*, marele, boieria, 378; atribuții, rang, etc., 380—381; marele vornic comanda armata în lipsa domnului, 358, 381; puterea lui în Muntenia, 487; în Moldova, 487.
- vornici*, reprezentanții domnului în orașe, în Moldova, 462; atribuții, 462.
- vornicii mici*, 488; slugile marelui dvornic, 505.
- vornicul de gloată sau de poartă*, 381.
- vornicel*, subaltern al vornicului, în sate, atribuții, 380, 505; reprezentant al domnului în sate, 465.
- vorniceii*, breaslă fiscală și militară în Muntenia, 506.
- Voroneș*, mănăstire, ctitoria lui Ștefan cel Mare, 89, 91, 92; danii dela Ștefan cel Mare, 91, 557; danii dela Bogdan III, 139, condicele dela, 592; evangheliarul dela, 201; frescele dela, 632, 637, 639; portretul lui Ștefan cel Mare dela, 367; scaunul domnesc dela, 661; frescă dela, fig., 639; chip de sfânt dela, fig., 638; biserica dela, fig., 92; passim.
- Vrancea*, regiune, 350, 405; exploatări de sare în, 542.
- Vrancea*, sat în Oltenia, 350.
- Vranje*, reședința episcopiei Vlahilor, 340.
- Vrâncenii*, numele Românilor din regiunea Vrancei, 346; dreptul de a scoate sare, 575.
- vtori armaș*, 393.
- vtori ceașnic*, 385.
- vtori clucer*, 391.
- vtori logofăt*, atribuții, 381.
- vtori pitar*, 395.
- vtori portar*, 391.
- vtori stolnic*, 386.
- vtori sulger*, 392.
- Vucovici Bojidar*, fost voevod al Muntenegrului, 600.
- vulpe*, blănuri de, 550.
- Vurpărul*, domeniu dat de Szapolyay lui Radu Paisie, 168; reocupat de Unguri, 160; reclamat de Moise Vodă, 163; cedat lui Radu dela Afumați, 531.
- Walachey*, die grosse, 348.
- Wallackie la petite (Moldova)*, la Guilabert de Lannoy, 350.
- Wapowski*, cronicar polon, 78; despre lupta dela Lențești, 80; asupra Poctuției, 84; despre Ștefan cel Mare, 114.
- Wawrin Walerand de*, despre Vlad Dracul, 11—12.
- Wickgram George din Spira*, portretul lui Sinan pașa, fig., 265.
- Wilna*, Tătarii pradă până la, 137.
- Wisloka*, râu, 81.
- Wiszniewiecki Dimitrie*, palatinul Podoliei, împărăție oastea lui Despot, 197; pretendent la tronul Moldovei, 189; sfârșitul lui, 200; i se cere lui Tomșa socoteală de moartea lui, 200.
- *Woyewode Bessarabie* •, 347.
- Wolochy*, numirea dată de Poloni Moldovei, 350.
- Xenofon*, mănăstire la Athos, Neagoe Basarab face danii la, 154; danii dela Radu Paisie, 169; dela Alexandru II, 225; dela Mihai Viteazul, 305.
- Xenopol A. D.*, asupra atitudinii lui Ștefan cel Mare față de Vlad Țepeș, 49; asupra rumâniei, 305—306; despre drepturile domnului asupra pământului țării, 363.
- Xeropotam*, mănăstire la Athos, donație dela Aldea, 7; Neagoe Basarab face îmbunătățiri la, 158; Vintilă

- Vodă, ctitor la, 165; Alexandru II fi închină mănăstirea dela podul Colentinei, 225.
- Ypres**, catifea de, importată în Principate, 547; postav de, 574.
- Zacan Efrem**, din Sebeș, 606.
- Zahorna**, la Nistru, a mănăstirii Neamțului, prisăci, scuteli date de Ștefan cel Mare, 93.
- Zalău**, oraș, 437.
- Zamfira**, fiica lui Moise Vodă, căsătorită cu Ștefan Kesserü, ctitoră la Densuș și la Prislop, 164; danii la Prislop și înmorm. acolo, 323.
- Zamfira**, fiica vornicului Ioan, 302.
- Zamoyski Ioan**, cancelar și hatman al Poloniei, aduce pe Ieremia Movilă în Moldova, 253; intră în Moldova, 253, 275, 278, 291.
- Zarand**, comitat, așezare, originea numelui, întinderea, desființarea, 419, posesiunea lui Const. Brâncoveanu, 40; biserici vechi în, 321, 414.
- zavescă**, 487.
- **zavese** •, 662.
- Zăgoreanu**, 458.
- Zăhărești**, biserică de, zidită de Nicoară Hârovici, 188.
- Zănești**, sat în ocolul târgului Piatra, 447, 465.
- Zbanțu Gh.**, mărturie, 494.
- Zbierea Ionașco**, mare vornic, i se taie capul, 209.
- Zborovski Cristofor**, soțul unei fiice a lui Lăpușneanu, 207; prinde pe Bogdan Lăpușneanu, 208.
- Zdrelea**, schit, 147.
- zeciuiala din boi**, dare, 240.
- Zemun**, în fața Belgradului, acolo moare Iancu de Hunedoara, 41.
- Zimmerlehen**, castel în care a murit Petru Șchiopul, 246.
- Zimnicea**, călărași la, 46, 510.
- Zips**, ducat dăruit de Ferdinand de Austria lui Ioan Sigismund, 333.
- Zlatina**, sat, proprietate a episcopiei Vadului, 325.
- zlătari**, 483, 575, 674; impozitul către domnie în Moldova și Țara Românească, 543.
- zloji**, tătarești, 557; ungurești roșii, 558.
- Zoane**, genovez, bărbierul lui Ștefan cel Mare, 545.
- zodiac**, 597.
- Zografu**, mănăstire la Athos, ajutor dela Aldea, 7; Ștefan cel Mare repară bolnița, donații, construște un turn de corăbii, 94, 96; trapeza, Vintilă Vodă, ctitor la, 165; danii dela Ruxandra Lăpușneanu, 205; donații dela Petru Șchiopul, 243; ajutoare la, 555, 656; un steag al lui Ștefan cel Mare la, 665; evangheliarul dăruit de Ștefan cel Mare la, 681; passim.
- Zółkiew**, epitaful, 663.
- Zótu** **Tzigara**, ginerele lui Pețru Șchiopul, fig., 247.
- **zugravi** •, 633.
- Zvorăște**, sat pe Siret, jumătate din el și morile, donat de Ștefan cel Mare mănăstirii Moldovița, 97.

LISTA FIGURILOR

<u>Fig.</u>	<u>Pag.</u>
1. Hrisov dela Dan al II-lea	5
2. Ușa din lemn, făcută din porunca lui Vladislav Voevod în 1453.	13
3. Monetă de argint dela Iliaș Voevod	17
4. Monetă dela Iliaș Voevod	17
5. Monetă de argint din timpul domniei lui Iliaș și Ștefan	19
6. Piatra de mormânt a lui Ștefan Voevod	22
7. Hrisov dela Petru al II-lea	24
8. Hrisov dela Bogdan al II-lea	27
9. Xilografie înfățișând pe lancu de Huniedoara	34
10. Diplomă latină pentru tatăl lui Iancu de Huniedoara	35
11. Interior al castelului dela Huniedoara	36
12. Catedrala catolică din Alba-Iulia	37
13. Chipul lui Vlad Țepeș	49
14. Chipul lui Ștefan cel Mare pe evangheliarul dela Homor	53
15. Chipul lui Ștefan cel Mare la biserica dela Pătrăuți	54
16. Drumul urmat de Mateiaș în Moldova (1467)	58
17. Campania Polonilor în Moldova în 1497	78
18. Expediția lui Ștefan cel Mare în Polonia	82
19. Monetă de argint dela Ștefan cel Mare	78
20. Monetă de argint, anepigrafă, dela Ștefan cel Mare	88
21. Mănăstirea Putna	90
22. Biserica dela Voroneț	92
23. Pisania bisericii Tazlău	94
24. Pisania bisericii mari dela mănăstirea Neamțului	95
25. Biserica dela Pătrăuți	99
26. Biserica Sf. Ilie, lângă Suceava	100
27. Biserica dela Baia	103
28. Biserica dela Arburea	104
29. Piatra de mormânt a Mariei de Mangop	105
30. Chipul lui Alexandru, fiul lui Ștefan cel Mare, pe un patrahir dela mănăstirea Putna	106
31. Mormântul lui Arbure cel Bătrân	110
32. Piatra de mormânt a lui Ștefan cel Mare	113
33. Chipul doamnei Maria, pe o stofă dela Putna.	120

Fig.	Pag.
34. Biserica mănăstirii Dealului. O parte din fațadă	131
35. Chipul lui Bogdan, pe o stofă dela Putna	135
36. Pisania bisericii Sf. Gheorghe din Suceava	140
37. Chipul lui Bogdan, pe tabloul ctitoricesc al bisericii Sf. Gheorghe din Suceava	141
38. Mănăstirea Bistrița din județul Vâlcea	147
39. Monetă de argint dela Vlăduț	149
40. Monetă mică de argint, anepigrafă, dela Vlăduț	149
41. Biserica episcopală dela Curtea de Argeș	152
42. Neagoe Basarab și familia sa	154
43. Radu dela Afumați	158
44. Chipul Doamnei Ruxandra, soția lui Radu dela Afumați.	162
45. Biserica mănăstirii Valea, județul Muscel	167
46. Radu Paisie și fiul său Marco	168
47. Ruinele cetății dela Feldioara	174
48. Monetă de argint dela Ștefan Lăcustă	179
49. Biserica mănăstirii Vatra Moldoviței	183
50. Biserica mănăstirii Vatra Moldoviței (vedere dinspre altar)	184
51. Biserica episcopală din Roman	185
52. Pisania bisericii Sf. Dumitru din Suceava	186
53. Biserica Homorului	187
54. Piatra de mormânt a Mariei, soția lui Petru Rareș	188
55. Petru Rareș și familia sa	190
56. Moneta cea mare de argint a lui Despot Vodă	198
57. Moneta de aur a lui Despot Vodă	198
58. Moneta mică de argint a lui Despot Vodă	198
59. Biserica mănăstirii Slatina	202
60. Biserica mănăstirii Bistrița, județul Neamț	203
61. Pisania mănăstirii Bistrița	204
62. Monetă de argint dela Alexandru Lăpușneanu	205
63. Banul de aramă al lui Ioan Vodă Viteazul	210
64. Lupta dela Jiliște (1574)	211
65. Biserica Domnească dela Curtea Veche (Sf. Anton)	220
66. Pecete de aur dela Alexandru Voevod (1568—1577)	225
67. Verso peceții de aur a lui Alexandru Voevod	226
68. Pecete de aur dela Petru Cercel	229
69. Verso peceții de aur a lui Petru Cercel	230
70. Țeava unuia din tunurile turnate de Petru Cercel	231
71. Pecete de aur dela Mihnea Voevod	234
72. Mănăstirea Sucevița. Vedere generală	242
73. Biserica mănăstirii Sucevița	244
74. Detaliu de interior la biserica mănăstirii Sucevița	245
75. Ordin de plată, în limba română, dela Petru Șchiopul	246
76. Portretul lui Zotu Tzigara	247
77. Ban bătut de Ștefan Răzvan	252

Fig.	Pag.
78. Mormintele lui Ieremia și Simeon Movilă	254
79. Acoperământul de mormânt al lui Ieremia Movilă.	256
80. Portret contemporan al lui Sinan Pașa	265
81. Asediul Târgoviștei, în Octomvrie 1595	270
82. Inceputul luptei dela Giurgiu, Octomvrie 1595	271
83. Asediul Orășii Mari, în 1598	277
84. Lupta dela Șelimbăr	280
85. Medalia de aur a lui Mihai Viteazul	281
86. Portretul lui Mihai Viteazul de Aegidiu Sadeler	293
87. Un alt portret contemporan al lui Mihai Viteazul	295
88. Lupta dela Gorăslău	296
89. Biserica Mihai Vodă din București	303
90. Biserica din Streia (Hunedoara)	319
91. Biserica din Densuș	321
92. Hartă din 1584, înfățișând Țara Românească și Moldova . . .	347
93. Harta Moldovei de Reicherstorf (1541)	349
94. Hartă din 1559, înfățișând Ardealul	351
95. Ruinele Palatului Domnesc din Curtea de Argeș	372
96. Biserica și ruinele Curții Domnești din Târgoviște	373
97. Pecetea lui Ștefan cel Mare	382
98. Pecete de aur dela Petru Șchiopul	383
99. Harta fostului județ al Săcuienilor sau Saacului	402
100. Ceramică bizantină găsită la Cetatea Albă	428
101. Fragmente de vase de faianță, găsite la Cetatea Albă	429
102. Fragment de faianță pictată, găsit la Cetatea Albă	430
103. Fragment de faianță orientală pictată, găsit la Cetatea Albă . .	431
104. Ceramică apuseană (porțelan) găsită la Cetatea Albă	432
105. Ceramică japoneză sau chineză, găsită la Cetatea Albă	433
106. Ceramică japoneză sau chineză, găsită la Cetatea Albă	434
107. Biserica Neagră și ruinele unuia din turnurile de apărare ale Brașovului	437
108. Colț din vechiul Sibiu	438
109. Ruinele Cetății Suceava	444
110. Ghiulele de piatră pentru tunuri, găsite la Cetatea Albă . . .	514
111. Ghiulele masive de fontă pentru tunuri, găsite la Cetatea Albă .	515
112. Fragment de za, găsit în săpăturile dela Cetatea Albă	516
113. Ruinele Cetății Albe	518
114. Ceramică bizantină găsită la Cetatea Albă	519
115. Turnuri de apărare la Cetatea Albă	520
116. Ruinele Cetății Neamțului.	522
117. Ruinele Cetății Neamțului.	523
118. Ruinele Cetății Hotinului	525
119. Ruinele Cetății Soroca	527
120. Ruinele Cetății Tighina	529
121. Ruinele Cetății Suceava.	531
122. Ruinele Cetății dela Cohalm	534

Fig.	Pag.
123. Castelul dela Huniedoara	535
124. Trei din turnurile de apărare ale zidului care înconjoară Sibiul .	536
125. Biserică de sat fortificată, din Ardeal	537
126. Clopot dela Ștefan cel Mare, la mănăstirea Bistrița	549
127. Monetă de argint dela Alexandrel	557
128. Monetă de argint dela Bogdan al II-lea	557
129. Biserica de lemn din Star-Chiojd	614
130. Biserica de lemn din Fildul de sus	615
131. Mănăstirea Cornet	622
132. Bolnița mănăstirii Cozia	623
133. Ușa interioară la biserica mănăstirii Neamț	625
134. Ușa bisericii dela Tazlău	626
135. Ferestre dela biserica mănăstirii Neamț	627
136. Biserica mănăstirii Putna	631
137. Pictură la biserica episcopală din Curtea de Argeș	634
138. Picturi la biserica episcopală din Curtea de Argeș	635
139. Pictură la biserica episcopală din Curtea de Argeș	636
140. Chipul lui Mircea cel Bătrân la biserica episcopală din Curtea de Argeș	637
141. Chip de sfânt la Voroneț	638
142. Frescă dela Voroneț	639
143. Biserica mănăstirii Homor. O parte din pictura exterioară . .	640
144. Frescă dela Părhăuți	641
145. Frescă exterioară la Sucevița	642
146. Frescă dela Sucevița	643
147. Frescă dela Sucevița	644
148. Tabloul ctitoricesc dela Sucevița	645
149. Frescă dintr'o biserică din Transilvania	648
150. Icoană făcută din porunca doamnei Despina	650
151. Icoană făcută din porunca doamnei Despina	651
152. Tripticul lui Ștefan cel Mare	653
153. Fragment de stofă, găsit într'un mormânt, la Snagov	658
154. Fragment de costum, găsit într'un mormânt, la Snagov	659
155. Garnitură de fir, prevăzută cu nasturi de argint, găsită într'un mormânt domnesc din naosul bisericii Snagov	660
156. Chipul lui Ștefan cel Mare pe un patrahir dela Putna	661
157. Chipul lui Ștefan cel Mare pe o stofă bisericească dela Putna .	662
158. Chipul doamnei Maria din Mangop, pe acoperământul ei de mormânt dela Putna	663
159. Epitaf sau aer din vremea lui Ștefan cel Mare, dela Putna . .	664
160. Steagul lui Ștefan cel Mare	665
161. Epitaf sau aer din anul 1481, pentru mănăstirea Putna	666
162. Epitaf sau aer din vremea lui Ștefan cel Mare, pentru mănăstirea Moldovița	667
163. Nabadernița dela mănăstirea Putna	668

<u>Fig.</u>	<u>Pag.</u>
164. Dveră din vremea lui Bogdan cel Chior	669
165. Epitaf din 1592, pentru mănăstirea Sucevița	670
166. Scaunul domnesc dela Moldovița	672
167. Cădelniță de argint aurit, dela Ștefan cel Mare	675
168. Panaghiar de argint dela Ștefan cel Mare	676
169. Ripidă de argint, dela Ștefan cel Mare	677
170. Inelele găsite în mormintele dela Snagov	678
171. Inel de aur, găsit într'un mormânt la Snagov	679
172. Diferite obiecte găsite la Snagov	680
173. Chivot de argint din veacul al XVI-lea	681
174. Chivot de argint din veacul al XVI-lea	682
175. Scoarță de argint a evangheliarului lui Marcea	683
177. Taler de argint din anul 1500, găsit la Coveiu	684
177. Cruci de mână, ferecate în argint aurit	685

LISTA HĂRȚILOR

<u>Nr.</u>	<u>Pagina</u>
1. Țara Românească între 1418 și 1601	425 (la sfârșitul părții întâi)
2. Moldova între 1432 și 1606	idem
3. Ardealul între 1400 și 1601	idem
4. Unirea Țării Românești, a Moldovei și a Ardealului sub Mihai Viteazul (1600)	idem

CUPRINSUL

	Pagina
Prefața la ediția a patra	V
Prefață	VII—VIII
Urmașii lui Mircea cel Bătrân până la Vlad Țepeș.	1—15
Mihail I 2. Dan al II-lea 2. Alexandru Aldea 4. Vlad Dracul 8. Dan al III-lea și Vladislav al II-lea 12. Bibliografie 15.	
Decăderea Moldovei în timpul urmașilor lui Alexandru cel Bun	16—32
Iliș Voevod 17. Ștefan Voevod 18. Domnia comună 20. Petru al II-lea și Roman al II-lea. «Ciubăr Vodă» 22. Bogdan al II-lea 25. Petru Aron 28. Bibliografie 31.	
Iancu de Hunedoara	33—43
Originea familiei. Inceputurile lui Iancu 33. Luptele cu Turcii 39. Ladislav și Mateiaș Corvinul 42. Bibliografia 43.	
Vlad Țepeș	44—51
Relațiile cu Ardealul 45. Luptele cu Turcii 46. Bibliografie 51.	
Ștefan cel Mare	52—116
Consolidarea domniei 55. Lupta dela Baia 57. Inceputul conflictului cu Turcii. Luptele cu Muntenii 59. Lupta dela Vaslui 62. Campania lui Mohamet al II-lea. Lupta dela Războieni 67. Noi lupte cu Muntenii și cu Turcii. Pierderea Chiliei și Cetății Albe 70. Noile relații cu Polonia și cu Unguria 73. Războiul cu Polonia. Lupta din Codrul Cosminului. Problema Pocuției 76. Viața economică 84. Viața religioasă. Mitropoliți și episcopi 88. Ctitoriile lui Ștefan 89. Familia lui Ștefan 105. Marii dregători ai lui Ștefan 108. Moartea lui Ștefan. Personalitatea lui 112. Bibliografie 115.	
Urmașii lui Vlad Țepeș până la Radu cel Mare	117—126
Radu cel Frumos 117. Basarab cel Bătrân 119. Basarab cel Tânăr zis și Țepeluș 121. Vlad Călugărul 123. Bibliografie 126.	

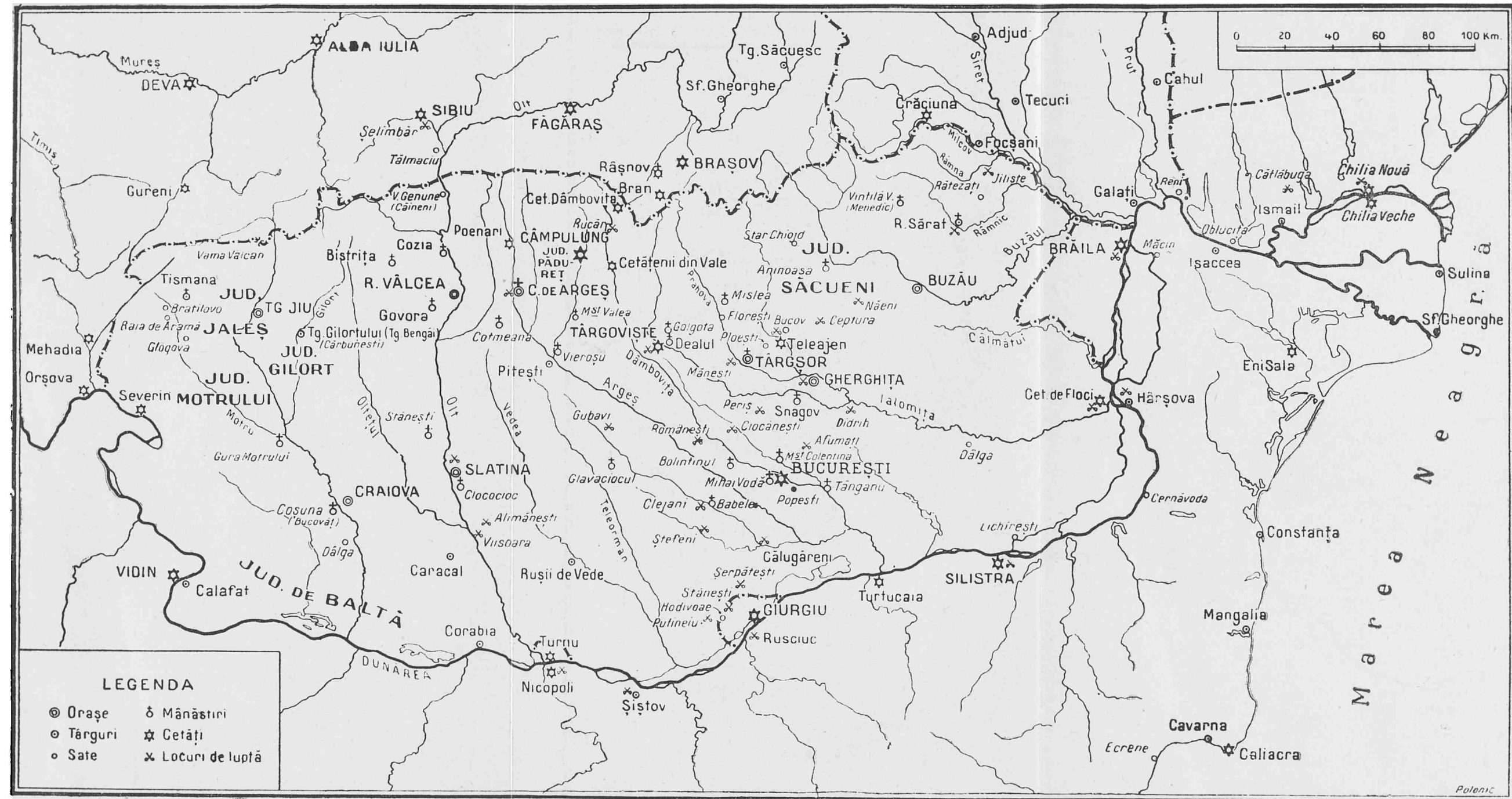
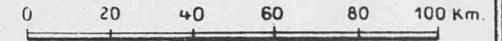
	<u>Pagina</u>
Radu cel Mare.	127—133
Raporturile cu vecinii 127. Organizarea bisericii muntene.	
Patriarhul Nifon 129. Bibliografie 133.	
Bogdan al III-lea și Ștefăniță	134—144
Relațiile lui Bogdan cu Polonii și cu Tătarii 134. Relațiile cu Muntenii și cu Turcii 138. Ștefăniță 139. Bibliografie 144.	
Vremea lui Neagoe Vodă Basarab	146—156
Mihnea « cel Rău » 146. Vlad al V-lea cel Tânăr sau Vlăduț 149. Neagoe Basarab 150. Ctitoriile lui Neagoe 151. Bibliografie 155.	
Luptele pentru domnia Țării Românești după moartea lui Neagoe Basarab	157—170
Radu dela Afumați 157. Moise Vodă 163. Vlad Inne-catul 164. Vlad Vintilă dela Slatina 165. Radu Paisie 166. Bibliografie 169.	
Petru Rareș și nevrednicii săi fii	171—193
Petru Rareș și Ardealul 172. Relațiile cu Polonii și cu Turcii 175. Campania din 1538. Ștefan Lăscută. Alexandru Cornea 178. A doua domnie a lui Petru Rareș 180. Ctitoriile 182. Iliăș Voevod 189. Ștefan Voevod 191. Bibliografie 192.	
Alexandru Lăpușneanu. Despot Vodă	194—206
Raporturile lui Lăpușneanu cu Polonii, cu Turcii și cu Ardealul 194. Despot Vodă. Răscoala lui Tomșa 196. A doua domnie a lui Lăpușneanu 200. Bibliografie 206.	
Ioan Vodă Viteazul.	207—215
Bogdan Lăpușneanu 207. Ioan Vodă Viteazul 208. Luptele cu Turcii 210. Bibliografie 215.	
Decăderea politică a Țării Românești până la Mihai Viteazul . .	216—236
Mircea Ciobanul 216. Pătrașcu cel Bun 218. Mircea Ciobanul a doua oară 219. Petru Vodă cel Tânăr 221. Alexandru al II-lea 223. Mihnea al II-lea Turcitul 227. Petru Cercel 229. Mihnea al II-lea a doua oară 232. Urmașii lui Mihnea până la Mihai Viteazul 234. Bibliografie 235.	
Petru Șchioul	237—249
Luptele cu pretendenții la tron 238. Iancu Sasul 239. A doua domnie a lui Petru Șchiopul 240. Pribegia lui Petru Șchiopul. Familia sa 246. Bibliografie 248.	

	Pagina
Urmașii lui Petru Șchiopul. Movileștii	250—257
Aron Vodă „cel Cumplit”. Ștefan Răzvan 250. Ieremia Movilă 253. Bibliografie 257.	
Mihai Viteazul	258—308
Originea lui Mihai. Cariera sa ca boier 259. Inceputul domniei. Răscoala împotriva Turcilor 261. Campania din 1595. Lupta dela Călugăreni 264. Luptele din 1596, 272. Mihai Viteazul și Imperialii 274. Cucerirea Ardealului 279. Ardealul sub Mihai Viteazul 282. Cucerirea Moldovei 285. Înfrângerea 288. Gorăslău. Moartea lui Mihai 294. Familia lui Mihai. Boierii. Ctitoriile 298. Legătura lui Mihai Viteazul 304. Bibliografie 307.	
Starea socială și religioasă a Românilor din Ardeal în veacurile XV și XVI	309—328
Obligațiile iobagilor 309. Mișcarea din 1437, 310. Mișcarea din 1514, 312. Cneji și nobilii 314. Nicolae Olahul 315. Mihail Csaki 316. Ștefan Mailath și Gaspar Bekes 317. Biserici, mănăstiri și episcopi 317. Mitropolia Ardealului sub Mihai Viteazul 327.	
Principatul Transilvaniei în veacul al XVI-lea	329—335
Individualitatea Transilvaniei în statul ungar 329. Voevodul Transilvaniei 329. Armata Transilvaniei 330. Ioan Szapolyay 330. Martinuzzi 332. Stăpânirea Imperialilor în Ardeal 333. Ioan-Sigismund, Ștefan Bathory 334. Sigismund Bathory 334. Bibliografie 335.	
Românii din peninsula Balcanică în veacurile XV și XVI . . .	336—341
Indeletniciri și organizare 336. Asimilarea de către populațiile înconjurătoare 339. Bibliografie 341.	
Numele poporului și al țării	345—352
Numele poporului 345. Numele țării 346. Bibliografie 352.	
Domnul	353—376
Titlul 353. Atribuțiile Domnului 357. Veniturile Domnului 365. Insemnele 366. Succesiunea la tron 368. Reședințele domnești 370. Bibliografie 376.	
Organizarea administrativă. Dregătorii	377—396
Numele și vechimea dregătorilor 377. Banul 379. Vornicul 380. Logofătul 381. Vistierul 383. Spătarul 384. Paharnicul 385. Stolnicul 386. Comisul 386. Strator-	

	Pagina
nicul sau postelnicul 387. Veniturile marilor dregători 388. Ceilați dregători de curte 389. Dregătorii Doamnei 395. Bibliografie 396.	
Județe, ținuturi, comitate, districte	397—425.
Numele și vechimea județelor 397. Județele Olteniei 398. Județele Țării Românești 400. Județele sau ținuturile Moldovei 405. Comitatele, districtele și scaunele din Ardeal 414. Pârcălabii și comiții 421. Bibliografie 425.	
Orașele sau târgurile. Satele.	427—468.
Distrugerea orașelor daco-romane 427. Orașele de pe țărmul mării 428. Orașele de pe malurile Dunării 432. Orașele din Ardeal 437. Orașele din Țara Românească 439. Orașele moldovene 443. Populația orașelor noastre 455. Cărmuirea orașelor 460. Hotarele târgurilor 464. Ocoalele 464. Satele 465. Bibliografie 467.	
Clasele sociale	469—485.
Boierii 470. Locuitorii satelor boierești și mănăstirești 476. Robii 481. Orașenii 484. Bibliografie 485.	
Organizarea judecătorească	486—502.
Dreptul de judecată al Domnului și al dregătorilor 486. După ce norme se judeca? Pravilele. Obiceiul pământului 490. Pedepsele 495. Bibliografie 502.	
Organizarea militară	503—539.
Principiul de alcătuire al oștirii 503. Armamentul 512. Cetățile 517. Bibliografie 538.	
Viața economică	540—558.
Producția 541. Meșteșugurile 542. Importul și exportul 547. Drumurile 551. Circulația monetară 553.	
Organizarea financiară	559—580.
Dările 560. Birul 566. Muncile sau slujbele 566. Dările extraordinare. Imprumuta 571. Vămile 571. Ocele 574. Repartiția impozitelor. Scutirile. Sloboziile 576. Bibliografie 579.	
Literatura veche. Istoriografia. Primele texte românești. Tiparul.	581—610.
Opere originale în limba slavă 582. Istoriografia veche românească 584. Primele texte românești 589. Literatura populară 594. Tiparul 598. Bibliografie 608.	

	Pagina
Arta	611—688
Arhitectura bisericească 613. Bisericile moldovene 624. Meșterii zidari 632. Pictura bisericească 633. Meșterii zu- gravi 646. Icoanele 647. Miniaturi, frontispicii, inițiale 654. Țesăturile 657. Sculptura în lemn 667. Lucrul metalelor prețioase 673. Bibliografie 686.	
Indice	689—789
Lista figurilor	791—795
Lista hărților	797
Cuprinsul	799—803

**MONITORUL OFICIAL ȘI
IMPRIMERIILE STATULUI
IMPRIMERIA NAȚIONALĂ
B U C U R E Ș T I , 1 9 4 3**

Harta Nr. 1

UNIREA ȚĂRII ROMÂNEȘTI, A MOLDOVEI ȘI A ARDEALULUI SUB MIHAI VITEAZUL (1600)

DE
CONSTANTIN C. GIURESCU

Harta № 4

